

Laura Mankki & Antti Vesikko toim.

"Jokapäiväinen valtamme"

kielen ja ajan politologiaa

”JOKAPÄIVÄINEN VALTAMME”
kielen ja ajan politologiaa

Vai pelkkää retoriikkaa?

*Laura Mankki & Antti Vesikko
toim.*

YFI JULKAISUJA – YFI PUBLICATIONS
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

YFI JULKAISUJA – YFI PUBLICATIONS

<https://www.facebook.com/yfijyu>
<https://www.jyu.fi/ytk/laitokset/yfi>

© 2014 Jyväskylän yliopisto

ISBN 978-951-39-5694-3

ISSN 2342-3366

Sisällysluettelo

Alkusanat – Lukijalle, 5

Suomi toisin silmin I – muistin politiikkaa

Anu Kähkönen: Apinoista ystäviin – Saamelaisten 'toiseus'
1800-luvun lopun valokuvissa, 12

Anna-Liisa Kakko: Kansakunnan nykykuvat – Narratiivinen analyysi
suomalaisesta maisemasta kansallisena visuaalisena tilana, 56

Antti Vesikko: Resonoivia merkintöjä – Olavi Paavolainen
jatkosodan kriitikkona, 80

Henna-Maija Syrjälä: Suomen sotalapsien Pieni ikuisuus
– Lastensierrot osana Suomen sotien muistoa, 125

Suomi toisin silmin II – institutionalisoitunut valta

Ville Keiski: Kansainvälisyyden korostunut merkitys
tutkimuksen arvioinnissa, 145

Jutta Virolainen: Kulttuuri vientituotteena – Kulttuuriviennin
merkitykset ja tavoitteet opetus- ja kulttuuriministeriön
ohjelmateksteissä 2000-luvun alussa, 168

Anu Kiiski: ”Olkiluoto 4 -hankkeen voidaan katsoa olevan esimerkki
kestävästä kehityksestä” – Analyysi ympäristöargumenteista
ydinvoimapolitiittisessa puheessa, 206

Timo Bergman: Kausaalisen päättelyn ulottuvuuksia Suomen ministeriöiden tulevaisuusnäkemyksissä vuosina 2006 ja 2010, 235

Sukupuolittavat ja sukupuolistavat politiikat

Virve Leskinen: ”Synnyttämme kolme emmekä yhtään vähempää!”

Naisen vastuu venäläisen nuorisoliike Našin demografisessa retoriikassa, 268

Laura Mankki: Performatiivinen sukupuoli – Judith Butlerin kritiikin ja politiikan tyylit, 300

Populaarikulttuurin elegiat

Hanna Käyrä: Odotusten horisontti ja Barack Obama – populaarikulttuuri, rotu ja identiteetti, 328

Sirpa Hynninen: Manic Street Preachers – uuden protestilaulun airut?, 356

Otso Salvi: ”Bolívar, elät kanssamme!” Simón Bolívar Hugo Chávezin retoriikassa, 389

LUKIJALLE

Tämä *Vai pelkkää retoriikka?* -julkaisusarjan 12. osa esittelee vuosina 2010–2012 Jyväskylän yliopiston valtio-opin pro gradu -tutkielmien tekijöiden poliittista ajattelua. Julkaisusarja on valtio-opin pitkäaikaisen akatemiaprofessori Kari Palosen aloittama projekti, jonka tarkoituksena on ollut tehdä julkiseksi Jyväskyläläisen valtio-opin opiskelijoiden opinnäytteitä. Keväällä 2013 pyysimme vähintään hyvän arvosanan saaneita tekijöitä muokkaamaan gradusta tieteellisen artikkelin. Kirjoittajien valinnassa kiinnitimme huomiota arvosanan ohella myös gradun aiheen ajankohtaisuuteen. Oheistimme kirjoittajia rajaamaan artikkelin yhteen teemaan ja ongelmaan, joka tiivistäisi tutkimuskysymyksen politologian näkökulmasta.

Vaikka jyvaskyläläisen yliopistotason politiikantutkimuksen nimi juontaa klassisesta tieteenalan määräytyksestä valtio-oppi, rinnakkaistermi politologia osoittaa, että nykyaikaisessa valtio-opissa on kyse tietyn perspektiivin ottamisesta tarkasteltavaan ilmiöön. Opetuksessa painottuvat yhtäältä politiikan ajattelun klassikot, retoriikka, argumentaatio, käsittehistoriallinen tutkimus, poliittinen teologia, sukupuolen politiikka ja maailmanpolitiikan representaatiot sekä nykyään myös talouden politiikka. Politologille mikään ilmiö ei siis ole sinänsä poliittinen tai epäpoliittinen, vaan kyse on tarkasteltavan ilmiön lukemisesta poliittisesti, sen politisoimisesta. Tästä johtuen myös graduantologian aihepiirit ja käsiteltävät ilmiöt ovat moninaisia. Poliitiikka voidaan tulkita mitä erilaisimmista perspektiiveistä ja mitä tahansa ilmiötä tai tapahtumaa voi-

daan lukea poliittisesti. Mikään näkökulma käsiteltävään ilmiöön ei ole muita tulkintoja poissulkevaa, mutta jotkut perspektiivit ovat käsiteltävän ilmiön kannalta politologisesti hedelmällisempiä kuin toiset. Tästä johtuen politiikan tutkimus korostaa ilmiöiden potentiaalisten ristiriitojen ja konfliktien osoittamista ja analysointia: asioita voidaan siis lukea ”toisin”.

Jyväskyläläisen valtio-opin yksi kulmakivistä on ollut retoriikan ja argumentaation opetus. Tämä näkyy myös kokoelman artikkelien luku-tavoissa. Riippumatta siitä, onko kyse tekstien vai kuvien tulkinnasta artikkelit paikallistavat politiikan ja vallan kielenkäyttöön ja sen vaikutuksiin. Jyväskyläläiselle valtio-opille kieli voi määrittäytyä monella tapaan: toimintaa rajoittavaksi, tuottavaksi tai se voidaan nähdä politikoinnin resurssina. Kielellä politikointi tarkoittaa yhtäältä ilmiöiden ja tapahtumien rajaamista tai rajattujen horisonttien laajentamista. Se on toisin näkemiseen ja toimimiseen yllyttävä työkalu. Puhuessamme ja kirjoittaessamme luomme tulevaisuuteen kohdistuvia odotuksia ja mielikuvia.

Historiankirjoitukseen kohdistuvat uudelleen luennat pyrkivät siis yhtäältä osoittamaan käsiteltävän ilmiön kiistanalaisuuden ja nostamaan esille asioita ja ilmiöitä, joita ei ole nostettu esiin aikaisemmissa diskursseissa. Tästä johtuen politiikka tulisi ymmärtää temporaalisesti, kontingenttina, kiistojen ja kamppailujen alueena, joka itsessään säilyy aina avoimena uudelleen tarkasteluille.

Antologiamme kirjoittajat pyrkivät artikkeleissaan yhtäältä osoittamaan politiikan ja menneisyyden kontingenttiuden ja avaamaan kiinnostavia perspektiivejä sekä populaareihin että marginaaleihin ilmiöihin. On tärkeää muistaa, että historiaa ja politiikkaa kirjoitetaan nykyisyydestä käsin. Tästä johtuen menneisyyteen tai lähimenneisyyteen kohdistuvat puheenvuorot ovat tietyn aikakauden tuotetta, osoituksia jälkipolville siitä, mitä kyseisenä aikana oli mahdollista sanoa julkisesti, mitkä asiat koettiin mielekkäiksi. Jokainen kirjoitus ja kuva ovat jäsennettävissä kertomukseksi, jolloin politologian näkökulmasta kiinnostavaksi nousee valittujen kielikuvien tarkastelu ja ulosuljettujen ilmiöiden kartoittaminen.

Edellisen *Vai pelkkää retoriikkaa?* -julkaisun (2009) jälkeen yliopisto instituutiona on ollut muutosten kourissa. Vuonna 2010 voimaan tulleen yliopistolaki uudistuksen myötä uusliberalistisen talouden kilpailumallit ja -käytännöt (mm. tulostavuu) ovat asettuneet osaksi pitkä-

jänteiseen tutkimustyöhön, laadukkaaseen opetukseen ja ohjaukseen perustuvia sivistysyliopiston arvoja. Uudistuksen mukanaan tuoma ”kilpailullisuus” heijastuu osaltaan myös oppiaineiden ja tieteenalojen väliin suhteisiin. Jatkuva opintojen kehittäminen ja erilaiset oppiaineiden yhdistelmät ovat nykyään arkipäivää. Tässä antologiassa uudistus on havaittavissa lisääntyvänä poikkeettieteellisyytenä.

Antologian toimittajina toivomme, että artikkelit avaavat lukijalle mahdollisuuden käsittää politiikka ja valta moniulotteisesti. Tässä antologiassa politiikka ilmenee vallan eri muotoina: erojen tekemisenä, ulos-sulkemisina ja ristiriitojen sekä kamppailujen alueina.

Antologian aloittava **Anu Kähkönen** tutkii artikkelissaan saamelaisista 1800-luvun lopussa otettuja valokuvia sekä niihin kätkeytyviä visuaalisia järjestyksiä toiseuden tuottamisen näkökulmasta. Hän tarkastelee saamelaisuutta peilaten sitä erilaisiin tieteellisiin diskursseihin ja niiden tuottamiin merkityksiin saamelaisuudesta. Kähkönen tuo esille tekstissään eri diskurssien kautta millaisia saamelaisia representaatioita tuotettiin ja miten niiden avulla saamelaisilta ”toisina” evättiin kulttuurinen ja sosiaalinen Suomen kansalaisuus.

Anna-Liisa Kakko tarkastelee artikkelissaan, miten narratiivisella menetelmällä voidaan tulkita ja tutkia muutosta suomalaisen maiseman visuaalisen esittämisen tavoissa. Aineistona hänellä on suomalaista maisemaa esittäviä lehtivalokuvamateriaalista *Helsingin Sanomien Kuukausiliitteessä* vuosina 2003–2008. Kakko tarkastelee Benedict Andersonin määritelmän mukaisesti kuinka suomalainen kansakunta rakentuu ”kuvitteelliseksi yhteisöksi”. Andersonin mukaan kansakunta on olemuksellisesti jännitteinen, mutta kansakunta kuitenkin pyritään esittämään yhtenäisenä yhteisönä.

Antti Vesikko tarkastelee artikkelissaan Olavi Paavolaisen jatkosodan päiväkirjan *Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944 I-II* (1946) osallistumista muistin politiikkaan. Paavolaisen satiirinen ja resonoi-vaan kokonaisuuteen pyrkivä teos pyrkii lähimenneisyyden uudelleen-tulkinnan ohella hahmottamaan ja arvostelemaan piirteitä, jotka johtivat jatkosodassa poliittisen ja kulttuurisen eliitin arvostelukyvyyn romahtami-seen. Näitä piirteitä ovat itseuhrin pyhittäminen, uusklassismi ja raunioiden romantiikka, kirkonkylämentaliteetti ja mystiikan kukoistus, erillissodan retoriikka ja toiveajattelu.

Henna-Maija Syrjälä käsittelee artikkelissaan Suomen talvi- ja jatkosotien aikana toteutettuja lastensiirtoja naapurimaihin. Diskurssi-analyysin ja muistinpolitiikan yhdistelmällä Syrjälä tarkastelee, miten lapsisiirtoja on muisteltu suomalaisessa sotalapsikirjallisuudessa ja tietokirjallisuudessa. Sotavuosien jälkeinen yhtenäisyyden korostus teki sotalapsille mahdottomaksi puhua negatiivisista siirtokokemuksista. 1990-luvulla sotalapsien muisteluprosessin myötä syntyi sotalapsiyhdistyksiä ja patsashanke, jotka vahvistivat sotalapsien kollektiivista muistia.

Ville Keiski käsittelee artikkelissaan kansainvälisyyden merkitystä tutkimuksen arvioinnissa. Arvioinnin hän katsoo olevan osa politiikan ja vallan välineistöä. Tutkimusaineistona toimii Jyväskylän yliopistossa vuosina 2010 ja 2011 suoritetun tutkimuksen kokonaisarvioinnin loppuraportti. Tutkimuksen arviointi esitetään Keiskin tekstissä hallintana, jonka avulla korkeakoulut alistetaan yhä lisääntyvälle kilpailulle. Tämän seurauksena tutkimuksen moninaisuus vähenee.

Jutta Virolainen tutkii artikkelissaan kulttuuriviennin käsitteen politisoitumista. Hän tarkastelee kulttuuriviennin taloudellistumista eri merkitysten ja tavoitteiden näkökulmasta. Taloutta korostavat merkitykset nousevat esille opetus- ja kulttuuriministeriön 2000-luvun alun ohjelmateksteistä. Virolainen korostaa kulttuuriviennin käsitteen poliittisuutta tuomalla esille siinä ilmeneviä muutoksia.

Anu Kiiski tutkii artikkelissaan Olkiluoto 4 -hankkeen ympärillä käytävää ydinvoimakeskustelua poliittisena kamppailuna, jota käydään ympäristö- ja luontokäsitteiden määrittelyvallasta. Käsitteiden kiistanalaisuus ilmenee teollisuuden edustajien ja kansalaisjärjestöjen välisessä väittelyssä ydinvoiman ympäristöhaitoista sekä ympäristökäsitteen politisoimis- ja epäpolitisoimisyrityksistä. Riskiyhteiskunnassa ”avoin asiantuntijuus” saa vaikutusvaltaa, sillä epävarmuus aiheuttaa sen, ettei kenelläkään ole auktoriteettiasemaa riskien määrittelyssä.

Timo Bergman analysoi artikkelissaan kausaalisen päättelyn ulottuvuuksia Suomen ministeriöiden tulevaisuusnäkemyksissä vuosina 2006 ja 2010. Yhdistämällä Bertrand de Jouvenelin tulevaisuusajattelun Chaim Perelmanin ja Lucie Olbrechts-Tytecan retoriikka-analyysiin Bergman pohtii eri ministeriöiden perusteluita varautumisestaan tulevaisuuteen. Painottavatko ministeriöt argumentoinnissaan enemmän mahdollisuuksia, haasteita vai uhkia?

Bergmanin mukaan ministeriöille ominainen kausaalipäätely pikemminkin kiihdyttää kuin edistää luovaa tulevaisuuden visiointia. Vaihdohtoinen tapa suhtautua tulevaisuuteen on hyväksyä sen epävarmuus ja lukuisien erilaisten kehityskulkujen mahdollisuus.

Virve Leskinen tarkastelee artikkelissaan vuonna 2005 perustetun Demokraattinen antifasistinen nuorisoliike Našin väestöpoliittista retoriikkaa ja roolia venäläisessä yhteiskunnassa. 2000-luvun mittaan demografisen kriisin käsite vakiinnutti paikkansa Venäjän valtionjohdon puheissa: vuonna 2001 luotiinkin suunnitelma Venäjän väestöllisestä kehityksestä vuoteen 2015 asti. Leskinen seuraa artikkelissaan Našin osallistumista väestöpoliittisen kriisin ratkaisemiseen. Vaikka nuorisoliike muistuttaa kaikkia venäläisiä velvollisuudesta kriisin hoidossa, retoriikallaan se korostaa etenkin nuorien naisten vastuuta kansakunnasta synnyttäjinä.

Laura Mankki käsittelee artikkelissaan feministiteoreetikon Judith Butlerin kritiikin ja politiikan tyylejä performatiivisen sukupuolen näkökulmasta. Mankki tuo artikkelissaan esille Butlerin sukupuolen teorian taustalla olevan kieliteorian, jolle performatiivisen sukupuolen käsitys osittain pohjaa. Performatiivisuus mahdollistaa käsitteen uudelleen merkityksellistämisen ja tekee siitä käyttökelpoisen teoreettisen työvälineen, jonka avulla arvioida ja politisoida erityisesti sukupuolen tematiikkaan liittyviä ilmiöitä.

Hanna Käyrä pohtii artikkelissaan niitä yhdysvaltalaisia kulttuuri- ja poliittisia olosuhteita, jotka mahdollistivat Barack Obaman valinnan presidentiksi. Analysoimalla rotudiskursseja ja populaarikulttuurin poliittisuutta representaatiotutkimuksen teorioin Käyrä osoittaa, että Obaman presidenttiehdokkuus nosti pintaan maan monimutkaisen rotuhistorian. Käyrän mukaan populaarikulttuuri kykenee tuottamaan positiivisen odotusten horisontin, jonka avulla kykenemme kuvittelemaan parempaa tapaa tehdä politiikkaa.

Sirpa Hynninen pohtii artikkelissaan, kuinka poliittiset vaikutuspyrkimykset ilmenevät Manic Street Preachers -yhtyeen vuosien 1992–2001 singlejulkaisujen musiikissa. Hän yhdistää tutkimuksensa populaarimusiikin yhteiskunnallisia ulottuvuuksia analysoivaan nykytutkimukseen. Hynninen ei keskity vain tekstin tulkittamiseen vaan kontekstualisoi sanoitukset osaksi sävellystä, esitystä ja levytystä tuoden esille kappaleille rakennetut laajemmat merkitykset.

Otso Salvi käsittelee artikkelissaan Venezuelan edesmenneen presidentin Hugo Chávezin puheiden retoriikkaa. Salvi tuo näkyväksi itenäisyystaistelija Simón Bolívarin merkityksen osana Chávezin retoriikan menneisyyspoliittista ulottuvuutta. Salvi soveltaa eri menneisyyspolitiikan teorioita tutkimusaineistonsa osoittaen millaisilla erilaisilla tavoilla menneisyyden sankareita käytetään legitimoitaessa politiikon omaa asemaa.

Jyväskylässä huhtikuussa 2014,

Laura Mankki ja Antti Vesikko

SUOMI TOISIN SILMIN I – MUISTIN POLITIIKKA

Anu Kähkönen

Apinoista ystäviin

Saamelaisten 'toiseus' 1800-luvun lopun valokuvissa

Saamelaisten yhteiskunnallinen asema 1800-luvun lopussa oli pääsääntöisesti alistettu. Alkuperäiskansan pienuudesta huolimatta saamelaiset joutuivat huomion kohteeksi sekä kotimaastaan että Keski-Euroopasta tulevan paineen alla. ”Saamelaiset olivat eurooppalaisia rotuja koskevan keskustelun ytimessä, johon tiivistyivät kysymykset fyysisestä, psyykkisestä ja kulttuurisesta kehitystasosta, valloittajista ja valloitetuista, voittajista ja sukupuuttoon tuomituista, hallitsemaan tarkoitettuista arjalaisesta eliitistä ja alamaiseksi tuomituista roduista.” (Isaksson 2001, 67). Keskieurooppalaiset pitivät omaa vaaleaa sekä pitkää fyysistä olemustaan rotuluokittelun ylimpänä kategoriana ja suomalaisilla oli kova tarve päästä mukaan tähän eliittiryhmään. Suomalaisten kompastuskivenä matkalla huipulle olivat saamelaiset, joihin suomalaiset välillä yhdistettiin ja joiden rodullinen asema kuului jonnekin apinoiden ja alkukantaisten ihmisten tienoille. (ks. mm. Kemiläinen 1993, 59–60; Isaksson 2001, 44.) Ranskalaisilla ja saksalaisilla oli omat kärhämänsä, joiden seurauksena saamelaiset vedettiin mukaan 1800-luvun rotututkimuksiin myös Keski-Euroopassa.

Artikkelissa tarkastelen saamelaisista 1800-luvun lopussa otettuja valokuvia sekä niihin kätkeytyviä visuaalisia järjestyksiä. Taustalla on kaksi erilaista tieteellistä diskurssia, joiden molempien tarkoituksena oli osoittaa saamelaisten alempiarvoisuus omaan positioonsa nähden.

Keskieurooppalainen saamelaistutkimus pohjautuu rotututkimukseen ja fyysiseen antropologiaan. Keski-Euroopassa rotututkimuksella oli vankka asema jo 1800-luvun loppuun mennessä ja Ranska oli rotukustelun johtava maa. (Isaksson 2001, 78.)

Suomessa vallitsi saamelaisuudesta pääasiassa kielitieteilijöiden ja osin historioitsijoiden luoma tieteellinen diskurssi. ”Suomalaisten oppineiden saamelaisia koskevista tutkimuksista ja yleisesityksistä löytyy 1800-luvulta suhteellisen vähän rodullistavia, siis ulkonäköön ja fyysisiin ominaisuuksiin perustuvia luokittelevia kuvauksia. Saamelaisten ero suomalaisiin kuvattiin pikemminkin kansanluonteen kuin fyysisen tyypin vuoksi.” (Isaksson 2001, 200).

Kielitieteen tarkoituksena oli vaikuttaa kansan omakuvaan ja luoda kansalle identiteettiä suhteessa toisiin kansoihin. Näin ollen kielitieteellä on myös poliittinen puolensa kansojen ja valtioiden sisällä. (Kemiläinen 1993, 11.) 1800-luvulla ja erityisesti vuosisadan loppupuolella kielitieteilijät alkoivat kuitenkin kumota väitteitä, joiden mukaan suomalaiset ja saamelaiset olisivat samaa perimää. Jos tämä kielten yhteys myönnettiin, niin ainakin kansojen eroaminen oli tapahtunut kauan sitten. Lähi-sukulaisuus siis kiellettiin jyrkästi.

Suomalaiset kielitieteilijät ja fennomaanit olivat yleisesti sitä mieltä, että suomen ja saamen eriytyminen toisistaan oli tapahtunut aikoja sitten. He eivät kieltäneet näiden kahden kansan yhteistä historiaa, mutta missään nimessä saamelaiset ja suomalaiset eivät olleet lähisukulaisia. Tämä oli nähtävissä esimerkiksi kansojen elämäntapojen ja ulkonäön merkittävässä eroissa. Suomalainen tutkija Henrik Gabriel Porthan kritisoi suomalaisten ja saamelaisten samaan ryhmään niputtajia sokeudesta. Porthan ei ymmärtänyt, miten ne, jotka ovat nähneet sekä suomalaisen että saamelaisen, näkevät yhtäläisyyksiä näiden kahden välillä. (Porthan 1873, 34 Isakssonin 2001, 185–186 mukaan.) Kielitiede ei alistanut saamelaisia fyysisiä mittauksia käyttäen, sen tarkoituksiperät olivat kuitenkin samat: suomalaiset haluttiin erottaa saamelaisista kahdeksi eri identiteettiryhmäksi. Kemiläinen (mt.; Kemiläinen 1985, 189) jatkaa, että M.A. Castrénin kielitutkimusta voidaan sanoa suomalaiseksi rotututkimukseksi. Castrén on muun muassa kuvannut saamelaisia ”halveksittujen mongolien sikiöinä” (Kemiläinen 1985, 189).

Keskieuropalaista diskurssia tutkimuksessani edustaa ranskalaisen prinssi Roland Bonaparten (1858–1924) matkaseurue ja heidän ottamansa valokuvat Lapin-matkan aikana. Prinssi kuului Bonaparten hallitsijasukuun hänen ollessa Napoleon Bonaparten veljenpoika. Bonaparte oli antropologi ja oppialanaan antropometria, jonka tarkoituksena on tuottaa systemaattista tietoa ihmisroduista. Ihmismittaustieteessä on tutkimustapana mitata suuria määriä ihmisiä ja laskea tilastollisia keskiarvoja saaduista mitoista.

Lapin-matkalle Bonaparte lähti vuonna 1884. Hänen tavoitteenaan oli kerätä saamelaisista rodullisia tietoja muun muassa ottamalla heidän vartaloistaan numeerisia mittoja. Aikalaistensa tavoin myös Bonaparte piti valokuvia tieteellisesti pätevinä tutkimusaineistoina. Valokuvia Lapin-matkalta kertyi ainakin 400 kappaletta, joista 250 on potretteja tarkoittaen, että kohde on kuvattu sekä edestä että sivulta. (Larsen 2006; Puranen 1999, 11.) Kuviin tutkijat ovat lisänneet tekemiään muistiinpanoja: ylös merkittiin muun muassa saamelaisen nimi, sukupuoli, ikä, hiusten ja silmien väri, pituus sekä kallonympäry.

Bonaparte lähti Lapin matkalleen suomalaisuuskyseminen mielessään ja selkeänä tavoitteenaan saamelaisten tutkiminen. Hänen lähtökohtanaan jo ennen matkaa oli tietty mielikuva saamelaisista, ja matka tehtiin tämän kuvan tieteelliseksi todistamiseksi.

Toisena aineistokokonaisuutena on Suomen polaariretkikunnan Lapin-matka vuosina 1882–1884. Retkikunta lähti Lappiin suorittamaan luonnontieteellistä tutkimusta ja valokuvaaman luonnon olosuhteita. Teknisten haasteiden myötä luontokuvat jäivät, ja he ottivat kuvia paikallisista asukkaista ”omaksi ilokseen”. (Tutkijoiden Lappi; Hirn 1977. 46.) Suomen polaariretkikunnan taustalla oli suomalainen kieli- ja historiatutkimus, joiden merkitys suomalaisissa tiedepiireissä oli suuri 1800-luvulla. Näin ollen Bonaparten ja Suomen polaariretkikunnan takana vaikuttavat tieteelliset diskurssit poikkeavat toisistaan.

Saamelaisten asema puhutti 1800-luvulla

1800-luvulla elettiin rotututkimuksen kulta-aikaa. Antropologia löysi oman tehtäväkenttensä ja vakiintui omaksi oppialakseen. Ensi alkuun

se suuntautui siirtomaavaltojen haltuunottamiin maihin, mutta nopeasti tieteenala levisi tutkimaan myös eurooppalaisia rotuja ja syrjäseutuja. (Onnela 1995, 141.) ”Antropologia tarjosi tieteellisen selityksen rodullisille ja nationalistisille etuoikeuksille. Sen avulla rationalisoitiin ja oikeutettiin kolonialismi ja eurooppalaisten rodullinen, kulttuurinen ja moraalinen paremmuus.” (mt., 140).

Ranska oli 1800-luvulla johtava maa fyysisen antropologian ja rotututkimuksen tieteenaloilla. Erityisesti ranskalainen aatelisto kunnostautui rotukeskustelussa Ranskan vallankumouksen jälkeen. Rotujen välillä eroilla tuotettiin sosiaalisia eroja sekä demokratiaa ja tasa-arvoa vastustavien vastaisessa taistelussa eroja käytettiin hyväksi. (Isaksson 2001, 78.) Positivisti Auguste Comte julisti 1800-luvulla, että ranskalainen sivistys ja ihmisyyden aate tulee viedä koko maailman tietoisuuteen (Rantonen 1999, 149). Ranskan tilannetta kuvaa hyvin filosofi Hannah Arendtin toteamus teoksessaan *The Origins of Totalitarianism*: ”Kuitenkin tämä kansaa luova vuosisata [1700-luku] ja ihmiskuntaa rakastava maa (Ranska) on se, johon meidän tulee jäljittää idut, jotka myöhemmin osoittautuivat kansaa tuhoaviksi ja ihmiskuntaa hajottaviksi rasismin voimaksi” (Arendt 1951, 162 Isakssonin 2001, 78 mukaan).

Vuosisadan puolivälin jälkeen Lappiin saapui rotututkijoita, sillä saamelaiset olivat hyvin hedelmällinen tutkimuskohde. Alkuperäiskansaa alistettiin kasvavan antropologisoinnin kohteeksi ja kansaa tutkittiin tieteen nimissä. Saamelaisille haluttiin löytää oma paikkansa tieteessä. (Puranen 1999, 42.) Rotututkimukseen kuuluu olennaisena osana esimerkiksi tutkittavan joukon ruumiinrakenteen mittaaminen. Vuonna 1803 Grape mittasi ensimmäisenä henkilönä saamelaisia ja vuosisadan kuluessa heidät mitattiin kauttaaltaan. Tilastoihin kirjattiin pituus, hartioiden leveys, kallon ympäryys, alaraajojen pituus, rinnan ympäryys, lantion leveys ja sierainten koko. Myös korvannipukka ja erityisesti sen puuttuminen 14,6 prosentilla saamelaisnaisista merkittiin kirjoihin. (Itkonen 1948, 138–146.) Tutkijoiden mukaan kaikki viittasi siihen, että saamelaiset olivat mongoleita (Isaksson 2001, 94).

Radikaaleimmat rotututkijat rinnastivat saamelaiset eläimiin tai ihmisen ja apinan välimaastoon. Englantilainen minerologi Edward Daniel Clarke huomautti, että jos saamelaisia vietäisiin villieläinnäyttelyyn, olisi mahdollista, että heitä luultaisiin aikoja sitten hävinneeksi yhdyssiteeksi

ihmisen ja apinan välillä. Johann Friedrich Blumenbach sen sijaan näki saamelaisissa karhun piirteitä. (Clarke 1997, 280; Isaksson 2001, 61.)

Ulkomaalaisten rotututkijoita seuraten suomalaiset vertasivat saamelaisia elämiin rotututkimuksen yleistettyä maassa. Suomalainen arkeologian edelläkävijä J. R. Aspelin sanoi saamelaisten olevan peruja kivi-kaudelta. Aspelin piti saamelaisia elävinä fossiileina, joiden tätä päivää saattoi verrata kivikauden elämään. (Isaksson 2001, 217.)

1800-luvun lopulla myös ulkomaalaisille tutkijoille alkoi olla selvää, että suomalaiset ja saamelaiset edustivat kahta eri rotua. Alkuaikoina rodut olivat kuuluneet samaan heimoon, mutta suomalaiset olivat olleet älykkäämpiä ja hakeutuneet pysyvään asutukseen sekä maanviljelykseen. Rotututkijat ovat suuresti kritisoineet juuri saamelaisten noma-dismia. Liikkuvasta elämäntavasta johtui esimerkiksi saamelaisille kehkeytynyt vinoneliön muotoiset kasvat. Viisautensa vuoksi suomalaiset olivat päässeet muuttamaan leudommille asuinalueille, kun taas saamelaiset olivat jääneet pohjoiseen. Nämä arktiset olosuhteet olivat omiaan lisäämään alkuperäiskansan tyhmyyttä. (Isaksson 2001, 99.)

Fennomaanit ja kansallinen identiteetti-projekti

Lapin tultua osaksi Suomea vuonna 1809, Suomi ja suomenmieliset ryhtyivät rakentamaan kansallista identiteetti-projektia, fennomaniaa. Saamelaisvähemmistön olemassaolo sai suomalaisenemmistön määrittele-mään 'itsensä' suhteessa alkuperäiskansaansa, jonka jäsenet määriteltiin 'toisiksi'. Saamelaiset saivat tahtomattaan keskeisen aseman kansallisessa identiteetti-projektissa. Elämäntapa, uskonto, ruumiilliset piirteet ja jopa kieli itse todistivat suomalaisten ja saamelaisten eron. Uskontoa koskeva ero oli oleellisin: Henrik Gabriel Porthanin mielestä noitarumpu oli saamelaisten tuntema väline, joka edusti todellisia pakana-menoja ja siten haastoi todellisen kristinuskon.” (Harle & Moisio 2000, 123–124). Vaikka saamelaisuuden väheksyminen ei ollut Suomen kansallisen identiteetti-projektin ja fennomanian päätarkoituksena, joutui alkuperäiskasa sen kohteeksi.

Suomalaiset oppineet olivat karsastaneet Keski-Euroopassa virin-neitä rotuteoriaalisia keskusteluja. 1800-luvulla suomalaiset halusivat palavasti olla eurooppalainen kansa, mutta eurooppalaisten tutkimuk-

set suomalaisista eivät mairitelleet kansaa. Jäämeren politiikka ja kasvava skandinavismi kuitenkin saivat suomalaiset suhtautumaan asiaan toiselta kantilta ja kiinnostumaan myös rotuteorioista. Kahta edellistä merkittävämpänä syy kiinnostuksen kasvamiseen oli suomenmielisten suomalaisten keskuudessa kasvanut fennomania eli suomalainen nationalismi. Fennomanialla oli nationalistiset pyrkimykset, mutta käsitteenä nationalismi ei ole suomalaiseen historiankirjoitukseen juurtunut (Liikanen 2005, 223). Suomalaisuutta pyrittiin nostattamaan fennomaniiliikkeen voimin. Fennomanian tehtävänä oli suomen kielen arvon nostaminen ja saaminen sivistyskieleksi, kansallisen historian rakentaminen sekä kansakunnan yhdistäminen. Liike erotti suomalaiset ruotsalaisista ja venäläisistä sekä nosti suomalaisen kansakunnan muiden kansakuntien rinnalle. (Harle & Moisio 2000, 77; Isaksson 2001, 195; Sulkunen 2004, 11.) Fennomanian syntyessä ja voimistuessa saamelaiset alettiin nähdä eri kansana kuin suomalaiset. Suomen ja saamen välinen kielikysymys nousi suomalaisessa keskustelussa huomion keskipisteeseen. Harle ja Moisio (2000, 120) pitävät juuri suomen ja saamen kieliyhteyden väheksymistä kansallisen identiteettiprojektin erikoisuutena.

Suomen ja saamen mahdollisesta yhteisestä historiasta käytiin 1800-luvun suomalaisen sivistyneistön kesken laajoja keskusteluja ja erimielisyyksiä syntyi. Muun muassa Matias Aleksanteri Castrén ja Henrik Gabriel Porthan olivat sitä mieltä, että suomi ja saame ovat kielisukulaisia. Kielten lähisukulaisuus kuitenkin kiellettiin. Vuosituhannen loppuun mennessä mielipiteet tästä yhtäläisyydestä muuttuivat, sillä kielisukulaisuus kiellettiin kokonaan. (Kemiläinen 1985, 169; Isaksson 2001, 185 ja 199.)

Visuaalinen järjestys etsii merkityksiä kuvien takaa

Visuaalisella järjestyksellä tarkoitetaan merkityksiä, jotka piiloutuvat visuaalisuuden taakse. Nämä järjestykset eivät ole konkreettisesti esillä, vaan ne on osattava lukea kuvan antamien vihjeiden takaa. Nämä vihjeet voivat olla hyvin selviä, mutta ne voivat olla myös piiloutuneina monien merkitysten taakse. Tunteamatta kyseistä yhteiskuntaa ja kulttuuria visuaalinen järjestys voi jäädä suurelta osin tai jopa kokonaan peittoon. (Hietala 1993, 54; Järvi 2005, 29.)

Tutkittaessa valokuvaa aineisto ei rajoitu vain ja ainoastaan pelkään valokuvaan, vaan mielenkiinto pitää suunnata kuvan ulkopuolelle: kuvattavan, kuvaajan sekä mahdollisten kolmansien osapuolien väliin sosiaaliin suhteisiin sekä kontekstiin, jossa kuva on otettu. (Tuomisto & Uusikylä 1995, 12.) Mietittäviä kysymyksiä ovat muun muassa: missä ja milloin kuva on otettu? Ketkä ja mitä kuva esittää? Mitä on tapahtunut juuri ennen kuvanottoa? Entä mitä tapahtuu kuvanoton jälkeen? Onko kuvassa havaittavissa valtasuhteita? Miksi kuva on julkaistu? Kaikki kuvat eivät anna vastausta kaikkiin edellä esitettyihin kysymyksiin eikä niin ole tarkoituksaan.

Visuaalisen järjestyksen tulkintaan kuuluu myös tietoisuus siitä, että visuaalisuus on melkein aina jonkun tuottamaa. Tuottajalla on tietty viesti, jonka hän haluaa visuaalisuuden kautta välittää, ja myös syy sille, miksi hän haluaa viedä viestiä eteenpäin. Edes valokuva ei ole täydellisen riippumaton ja objektiivinen representaatio kuvattavasta kohteesta. Aina on valittu joku rajaus ja kuvakulma, jotta haluttu viesti saadaan parhaiten esiin. (Seppänen 2002, 42–43.) Näyttämisen on silti sanottu olevan todellisempaa ja luotettavampaa kuin sanoilla kertomisen. Usein jonkin asian toden näyttämiseen liittyikin näkemisen avulla todistaminen. (Mikkonen 2005, 17.) Myös Roland Bonaparte otti todistusaineistoksi kuvia saamelaisista. Vaikka hänellä oli primääriaineistona tutkimuksissaan saamelaisista otettuja fysiologisia mittoja, halusi hän kuvauttaa alkuperäiskansaa kirjallisen tietonsa todistusaineistoksi. Lapin matkansa jälkeen Bonaparte matkusti Lontooseen pitämään esitelmää matkastaan. Lontoossa hän käytti otattamiensa saamelaisvalokuvia todistusaineistona puhutun ja kirjallisen kielen rinnalla.

Seppäsen (2001, 139 ja 143) mukaan monet kuvat tuntuvat avautuvan katsojalle luonnostaan, ilman suurempaa tarvetta tulkita niitä. Seppänen kuitenkin nostaa esiin näkökulman, että tulkinta on aina olemassa, mutta sen mekanismit ja prosessi sekä suhde visuaaliin järjestyksiin jäävät usein kokonaan huomaamatta. Usein emme kyseenalaista kuvia vaan otamme ne itsestään selvinä. Kai Mikkonen (2005, 25) on Seppäsen kanssa samoilla linjoilla kysymyksestä visuaalisen järjestyksen lukemisen oppimisesta. Mikkosen mukaan ihmiset käsittelevät kuvia suurelta osin automaattisesti ja riippumattomasti muuta maailmaa koskevista tiedoistaan. Katsomista ei tarvitse opetella samalla tavalla kuin

lukemista tai puhumista. Katsomisen opimme osana muiden ihmiselämän taitojen osana.

Visuaalisen järjestyksen lukuoppi on kulttuuri- ja aikasidonnaista. Jokaisella kulttuurilla ja aikakaudella on omat näkemisen ehtonsa. (Seppänen 2002, 46.) Prinssi Bonaparte sai keskieurooppalaisesta kulttuurista omat vaikutteensa saamelaisten katsomiseen, mutta kulttuurin lisäksi hänen lähtökohtiinsa vaikutti vahvasti tiede. Samanlaiset lähtökohdat olivat myös suomalaisilla. Tämän lisäksi suomalaisiin vaikutti vahvasti valtion kansallinen identiteetti-projekti, jossa etsittiin kansakunnan sisintä olemusta, ja jossa saamelaisilla oli pieni, mutta sitäkin merkittävämpi rooli 'toisena'.

Visuaalisuuden tulkitsemiseen sisältyy katsojan kyky ymmärtää annettuun informaatioon mahdollisesti piiloutuvat valtaprosessit. Niin kuin monissa muissakin asioissa, myös visuaalisissa järjestyksissä on kyse valasta. Valokuvalla osana visuaalisuutta on osansa tässä valtakamppailussa. Valokuva ei ole koskaan ollut neutraali todellisuuden peili, vaan se on monin tavoin ollut osallisena vallan, politiikan ja esittämisen kamppailuissa. (Seppänen 2001, 139.) Kamppailua käydään siitä, mikä ja kenen luoma visuaalinen järjestelmä on hallitseva. Kenen arvot ja merkitykset nostetaan esiin? Visuaalinen järjestys ei ole riippumaton, vaan ihminen ja yhteiskunta rakentavat ja muokkaavat sitä jatkuvasti vastaamaan omia tarkoituksiperiään sekä ympäröivää asiantilaa. Visuaalinen järjestys voi siis muuttua. Se ei ole muuttumaton tila, vaan siinä pitää taistella olemassaolostaan. Kamppailun osapuolena ei ole vain tilan kritisoija, vaan myös olemassa oleva hallitseva järjestelmä joutuu koko ajan perustelemaan ja puolustelemaan paikkaansa.

Saamelaisuuden 'toiseuden' ilmentymät

Potrettikuvat yhtenäistävät?

Ihmisen asettautuessa kuvattavaksi hän yleensä hakee itselleen edullisimman asennon ja kuvakulman. Jos mahdollista, valokuviiin pukeudutaan parhaimpiin, mitä vaatekaapista löytyy. Janne Seppänen kutsuu tätä käyttäytymismallia valokuvan voimaksi. (Seppänen 2001, 8.) Ihmi-

set haluavat hallita ja muokata tietoisesti sitä kuvaa, joka heistä ulospäin annetaan. Aina kuvattava ei kuitenkaan voi tähän vaikuttaa, mikä käy esiin ainakin osasta aineistoni valokuvista. Kysymys kuuluu, kuinka tämä vaikuttaa tutkittavan aineiston tieteellisiin diskursseihin?

Roland Bonaparten potrettikuvissa toistuu tietty kaava, jonka mukaan saamelaiset on asetettu kuvattaviksi. Saamelaiset kuvattiin suoraan edestä ja sivulta niin, että kuvassa näkyi vain kasvot tai yläruumis kokonaisuudessaan. Potrettikuvat tarjoavat lähikuvaa fyysisestä tunnusmerkistä (kallost) josta saamelaiset ovat tunnistettavissa ja erotettavissa muista. Fyysiset antropologit ja kraniologit (kallotieteilijät) olivat vakuuttuneita kallon tärkeydestä puhuttaessa roduista. Kasvokuvat esittivät saamelaisten fyysisiä piirteitä, joiden avulla tehtiin tieteellisiä luokitteluja. Tutkijat näkivät, että pään muodosta ja piirteistä on kerrottavissa, mitä rotua ihminen edustaa. Lisäksi pään koosta oli luettavissa aivojen tilavuus, paino ja rakenne, jotka olivat suoraan verrannollisia kuvattavan henkisiin ominaisuuksiin ja kykyihin. Ulkoiset tunnuspiirteet ja erityisesti kallo kertoivat tutkijoille kuvattavan kohteen kulttuurisesta kehityksestä. Kalloja pidettiin jopa ihonväriä luotettavampana rodun paljastajana. (Isaksson 2001, 68–70; Puranen 1999, 42.)

Kasvojen kulmien merkitys juontaa juurensa jo 1700-luvun loppuun. 1780-luvulla hollantilainen taiteellisen koulutuksen saanut anatomi Pieter Camper loi fyysiomiset kasvokulmat, joiden pohjalta tutkimusta tehtiin yli sata vuotta. Ruotsalaisista rotututkijoista Gustaf Retzius ja Carl M. Furst mittasivat aidon germaanisen tyyppin, jonka kriteerinä olivat pienempi kalloindeksi kuin 74, pituus 170 senttimetriä tai korkeampi sekä vaaleat silmät ja hiukset. (Isaksson 2001, 68 ja 148–149.) Jokainen aikakausi luo oman kauneushanteensa, mutta tutkimuksessa on saatu selville, että on olemassa tiettyjä universaaleja ja ajasta riippumattomia kauneuden mittareita. Kauneus ja ihanteellinen ulkonäkö voidaan ilmoittaa numeerisesti. Kultaisen leikkauksen on todettu pätevän matemaattikkaan mutta myös ihmisen kehoon. Sama matemaattinen kaava on todennettavissa muun muassa kuningatar Nefertitin, Mona Lisan ja Marilyn Monroen kasvoista. (Laine 2006; Torretta 2010.)

Saamelaisten alistaminen ei kuitenkaan ollut mennyt niin pitkälle, että heidät olisi kuvausta varten puettu samanlaisiin vaatteisiin, vaan he saivat esiintyä omissa puvuissaan. Tämä kuitenkin herättää ihmetystä,

sillä useilla heistä on päähine päässä. Miksi Bonaparte antoi hattujen olla päässä? Olisi ollut helpompi tulkita muun muassa pään muotoa, jos hattu ei olisi peittona. Kenties Bonapartelle riitti hänen mittauksensa ja sen rinnalle valokuva vain tukemaan numeerista tietoa, joka oli hänelle tutkimuksensa primääriaineisto. Valokuvien selvä sekundaarinen asema herättää kysymään, onko kallon mittaus ja muoto ollutkaan Bonaparten valokuvissa oleellista ja onko hän antanut saamelaisten itsensä päättää mahdollisesta hatun käytöstä? Kallot mitattiin toisaalla, mutta ehkä kuvissa ei muiden kuin kasvojen osalta ollut sen tähdellisempää merkitystä.

Myös Suomen polaariretkikunnan kuvat ovat asetelmaltaan jäykkiä. Varsinkin kuvat lapsista ja saamelaisherrasta istumassa reessä ovat hyvin muodollisia eikä kuvista voida sanoa, että ne olisivat kovinkaan luonnollisia tai hetkessä otettuja. Aikakauden kuvaustekniikan kehittymättömyydellä on varmasti myös ollut ratkaiseva merkitys kuvien jäykkyyteen. Varsinkin lapsista otetut kuvat luovat samanlaista tunnelmaa kuin Bonaparten profiilikuvissa, sillä niin samankaltaisia ne keskenään ovat. Toisin sanoen, molempien kuvälähteiden valokuvat ovat aseteltuja ja sivuprofiileja lukuun ottamatta kuvattavat katsovat suoraan kameraan.

Polaariretkikunnan ottamissa muissa kuvissa on luettavissa poseeraamista, vaikka kuvaustilanteet ja -olosuhteet lienevät olleet hieman luonnollisemmat kuin Bonaparten ottamissa kuvissa. Vanhempien ja lapsen perhepotretissa isä ja äiti lapsi sylissään seisovat talon nurkalla. Mukaan taustalle on otettu kaksi heidän poroan. Koko kuva-aineistossani tämä on ainoa kuva, jossa on liikettä havaittavissa. Kuvassa äiti heiluttaa lastaan sillä seurauksella, että lapsen kasvot ovat liikkeen vuoksi epätarcat. Lapsen tuodittaminen on toki aivan luonnollinen asia, mutta mitä tämä kertoo kaikista muista kuvista, jotka kuitenkin ovat selviä ja teräväpiirteisiä? Tähän on kaksi tulkintatapaa: kuvauskohteet on määrätty olemaan liikkumatta paikallaan, kunnes valokuva on otettu. Tämä tulkinta lisää mielikuvaani siitä, että Suomen polaariretkikunnan kuvat ovat otettu hyvässä hengessä ja ”kauneusvirheet” ovat olleen sallittuja. Toinen ja kenties todennäköisempi syy on se, että kuvalevy on ollut tuohon aikaan hyvin kallista ja kuvat on kehitetty vasta kotona. Näin ollen ei ole ollut mahdollista ottaa uutta kuvaa.

Elina Heikkilä (2003, 126) painottaa visuaalisten representaatioiden

tulkinnassa katsojaa kiinnittämään erityisesti huomiota kuvan sommiteluun: ”Kuvan ja katsojan vuorovaikutusta säätelevät muun muassa kuvan rajaus ja vertikaalinen kuvakulma sammakkoperspektiivistä lintuperspektiiviin. Sommitelusta tarkastellaan esimerkiksi sellaisia ulottuvuuksia kuin vasen-oikea, ylhäällä-alhaalla sekä keskellä-reunassa.” (Heikkilä 2003, 126). Erityisesti Bonaparten potrettikuvissa on nähtävissä tällaista kaavamaisista ja systemaattista asetelua, mutta myös Suomen polaariretkikunnan kuvissa kuvauskohteet on aseteltu keskelle kuvaa. Molemmilla on havaittavissa pieniä variaatioita tiukasta sommitelusta.

Kuva-aineistossani on eroja kuvanottokulmien suhteen. Suomen polaariretkikunnan kaikki kuusi kuvaa on otettu samalta tasolta kuvattavien kanssa lukuun ottamatta yhtä kuvaa, joka on otettu suoraan heidän edestä. Näin ollen saamelaisilla on ollut mahdollisuus katsoa suoraan kameraan nostamatta tai laskematta katsettaan. Retkikunnan kuvissa on kaksi sellaista kuvaa, joissa saamelaiset ovat olleet seisovaa kuvaajaa huomattavasti matalammalla tasolla. Tällöin valokuvaaja on asettunut kohteensa tasalle ja näin ollen reessä istuva saamelaismies on kuvattu aivan maanpinnasta ja lapsikatras istuvien lasten tasolta. Tämä luo tasa-arvoista tunnelmaa kuvaajan ja kohteen välille.

Myös suurin osa Bonaparten kuvista on otettu kohtisuoraan edestä. Hänellä on kuitenkin enemmän variaatioita kuvakulmissa, toki myös enemmän kuvia. Ottaen huomioon frenologisen diskurssin, jonka varassa Bonaparte kuvia otti, olisi luontevaa ajatella hänen kuvakulmien olevan joko vaakatasosta tai lintuperspektiivistä. Sen takia onkin yllättävää huomata, että useat hänen kuvistaan on otettu alhaalta ylöspäin. Nykytulkinnan mukaan tällaisessa sammakkoperspektiivissä kuvauksen kohde esiintyy voimakkaana ja hallitsevana kuvaajaan nähden. Frenologinen diskurssi sen sijaan suosisi enemmän ylhäältä alaspäin kuvausta, sillä sen tarkoituksena on esittää kohde heikkona ja alistaisena. Asia ei tosin käytännössä ole ihan näin yksinkertaisesti ymmärrettävissä, mutta kuvakulmilla on kuitenkin mahdollisuus luoda piilomerkityksiä ja luoda valokuvakerrontaa.

Bonaparten kuvaustapa on tänä päivänä tuttu etenkin epäillyistä ja rikollisista otetuista tunnistuskuvista. Näillä kahdella onkin yhteys, sillä vankilakuvat ovat seuraus juuri rotubiologiien ottamista kuvista. Ranskan poliisi käytti samantapaisia kuvia 1880-luvulla, mutta antropolo-

git ja etnografitt käyttivät kyseistä kuvausmallia jo 1840-luvulta lähtien. Fysionomisessa piirustuksessa tapa tuli tutuksi jo 1700-luvulla. (Larsen 2006.) Myös tämän päivän passikuvat lienevät saaneet vaikutteita tältä ajalta. Maailmanlaajuisesti noudatetaan samoja normeja, joiden mukaan kuvat otetaan. Tämä helpottaa ihmisten nopeaa tunnistamista, sillä kaikki ylimääräinen on riisuttu kuvista pois. (ks. Poliisi 2013.)

Kuvauskulmat ja -tavat olisivat omiaan antamaan saamelaisille heikon kansan leiman. Artikkelini alkuoletuksista poiketen valokuvat eivät luo saamelaisista alistetun 'toisen' tuntua, vaan he esiintyvät niissä vahvoina. Erityisesti yhdessä Bonaparten kuvassa, jossa alhaaltapäin kuvattu saamelaisrouva seisoo kädet puuskassa, tunnelma heikosta 'toisesta' on kaukana. Päinvastoin, nainen näyttää jopa siltä, että hän vähättelee kuvaajaa ja nostaa omaa itseään hänestä ylöspäin. Stuart Hall (1992, 281) kirjoittaa alkuperäiskansan perusimagosta, joka heistä viihdeteollisuudessa luodaan ja näytetään. Alkuperäiskansan hyväksi piirteiksi annetaan usein primitiivinen jalous ja koruton arvokkuus. Hallin argumenttiin on helppo yhtyä katsoessa Bonaparten saamelaiskuvia.

Molemmissa kuva-aineistoissa suurin osa on kuvia, joiden taustaksi on valittu tasainen ja yksi värinen kangas tai vaihtoehtoisesti puuseinä. Bonaparten kuvissa tällainen tausta on kaikissa niissä kuvissa, joissa on ihminen. Polaariretkikunnalla on kolme tasaista taustaa vasten otettua kuvaa. Tällainen tausta eliminoi ympäristön häiriötekijöiden vaikutuksen sekä kiinnittää katsojan huomion vain ja ainoastaan kuvattavaan kohteeseen. Bonapartella taustakangas oli vaalea ja polaariretkikunnalla tumma, mutta kankaan värillä ei ole tässä yhteydessä mitään merkitystä. Elisabeth Edwards näkee (Puranen 1999, 42–43) *Kuvitteellinen kotiinpallu* -kirjassa asian siten, että juuri tällainen tausta on merkittävän kulttuurinen tila. Hän toteaa, että kohteen kulttuuri kielletään ja torjutaan täysin tällaisessa kuvaustavassa. Taustakankaiden ja paljaiden puuseinien tarkoituksena on nostaa kuvauksen kohden esille tieteellistä tutkimusta varten. Tällöin ainoat kulttuuriset piirteet, jotka kuvasta on poimittavissa, ovat kuvaajan valitsemia. Katsojan tehtävä on näiden niukkojen viitteiden kautta luoda oma mielikuvansa asiasta. Tällaisessa lähestymistavassa annetaan liian suuri rooli katsojan visuaaliselle järjestykselle, sillä kohteen omalle tarinalle ei jää mahdollisuutta vaikuttaa kuvan luomaan mielikuvaan. Taustakangas on erinomainen keino häivyttää kuvaa-

jan mielestä kaikki epäolennainen pois. Katsojalla ei ole esimerkiksi mahdollisuutta ympäristön perusteella päätellä kuvauspaikan sijaintia. Kuvattavan fyysiset ominaisuudet ja vaatetus ovat ainoat tekijä, joiden kautta kuvattavaa voidaan tulkita ja lukea. Juuri tällöin muun muassa ihonväri ja kasvojen muoto pääsevät merkittävään rooliin.

Taustan valinta selittää sen, miksi saamelaisille on annettu mahdollisuus pitää omat vaatteensa päällä. Niiden avulla saatettiin kenties luoda ja vahvistaa alkuperäiskansan primitiivisyyttä ja omalaatuisuutta sekä eroa valtaväestöön. Jossain kuvissa saamelaisilla on jopa turkiksia päällä ja osa vaatteista on likaisia ja repeytyneitä. Nämä seikat palvelevat rotututkijoiden tarkoitusta paremmin kuin se, että kaikki saamelaiset olisi puettu samanlaisiin vaatteisiin. Ranskalainen antropologi Yves Delaporte onkin käyttänyt Bonaparten kuvia tutkiakseen saamelaisen vaatekulttuurin 1800-luvun lopussa (Larsen, 2006).

Kuvia analysoidessani pohdin, miten saamelaiset itse tunsivat ja kokivat kuvausten kohteeksi joutumisen. Alan kirjallisuudesta ja tutkimuksista saa tästä ristiriitaista tietoa. Ei ole todennettavissa, että saamelaisia olisi pakotettu valokuviiin, mutta vastentahtoisuutensa he toivat esille. Saamelaisilla oli kuitenkin myös keinonsa välttää mittaukset ja valokuvaukset. Jo 1700-luvulla Carl Linné raportoi kirjassaan *Lapinmatka* (1732), että saamelaiset pitivät Lappiin saapuvia virkamiehiä pilkkanaan ja jopa koko kylä saattoi piiloutua tunturiin virkamiesten saapuessa. Linné arveli, että saamelaisten oli tarkoitus antaa piiloutumisellaan opetus esivallalle. (Isaksson 2001, 12 ja 47.) Miksipä saamelaiset eivät olisi käyttäneet samaa keinoa myös tutkijoihin, jos niin olisivat halunneet? Lapin luonto on kokonaisuudessaan saamelaisten koti, ja he varmasti osaavat liikkua ja piiloutua sinne niin, ettei heitä tuon ajan keinoilla ollut löydettävissä. Matkalaisilla oli kuitenkin keinoja saada saamelaiset esiin piiloistaan. Muun muassa kirkonmiehet pääsivät saamelaisten kanssa vuorovaikutuksiin molemminpuolisen lahjojenannon avulla. (Kylli 2008.) Myös rotututkijat käyttivät väärtisuhteita hyväkseen. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä saamelaisille tarjottiin muun muassa sairaanhoitopalveluja vastineeksi siitä, että alkuperäiskansan edustajat nöyrtyivät valokuvattavaksi ja mitattavaksi. Saamelaisia rodullistavia kuvia otettiin jopa 1930-luvulle asti. (Puranen 1999, 42.) Todisteita Suomen polaariretkikunnan ja Bonaparten käyttämästä lahjojenvaihdosta ei ole, mutta hyvin

todennäköistä se silti on. Anni-Siiri Länsmannin tekemän väitöskirjan *Väärtisuhteet Lapin matkailussa. Kulttuurianalyysi suomalaisten ja saamelaiden kohtaamisesta* mukaan väärtisuhteita on esiintynyt kautta aikojen matkailijoiden ja saamelaisten välillä. (ks. Länsman 2004.)

Ulkoinen olemus määrittää

Katseen merkitys

Fyysiset antropologit ja rotututkijat arvottivat ihmiset suurimmaksi osaksi kallon muotojen perusteella. Kallon muoto luonnollisesti on määräävässä asemassa, kuinka ja mihin suhteeseen toisiinsa nähden muun muassa silmät, otsa ja suu asettuvat. Sekä suomalaiset tutkijat että heidän keskieurooppalaiset kollegansa olivat pitkälle samaa mieltä saamelaisten ulkoisista merkeistä. (Isaksson 2001, 68–70.) Suomen polaariretkikunnan kuvissa saamelaisten ilmeet ovat melko neutraaleja: joko vakavia tai hieman hymyileviä. Lapsikatraista otetuissa kuvissa muutamilla saamelaislapsilla on myös hieman hämmäntynyt ilme. Tämä lienee ihan normaalia ottaen huomioon täysin uuden tilanteen ja verrattuna esimerkiksi päiväkotij- ja koulukuviin. Saamelaispariskunnan ja heidän lapsensa perhekuva ei poikkea ilmeiltään ja eleiltään mistä tahansa vastaavasta kuvasta. Ei näytä siltä, että heidän olisi ollut vaikea asettua kuvattavaksi. Heidän kasvoiltaan on luettavissa jopa hymyä ja läheisyyttä.

Bonaparten kuvista on löydettävissä laajempi ilmeiden ja eleiden skaala kuin Suomen polaariretkikunnan kuvista. Jos Suomen polaariretkikunnan kuvissa ilmeet olivat joko neutraaleja tai hieman positiivisia, Bonaparten kuvissa on nähtävissä sekä neutraaleja että negatiivisia ilmeitä ja eleitä. Vakavuus ja surumielisyys korostuvat Bonaparten kuvissa. Kuvista tulee tunne, että kuvien saamelaisia itkettää. M.A. Castrén sanoi, että suomalainen on kyvykäs tuntemaan niin lujaa surua, että se kuluttaa ihmisen ydintä. Hän myönsi saamelaisilla olleen tämän piirteen, mutta lisäsi, että saamelaisilla se ei tietenkään voinut esiintyä yhtä jalona ja lujana kuin suomalaisilla. (Castrén 1853–1871 I, 137 Isakssonin 2001, 202 mukaan.) Voidaanko olettaa, että saamelaisten surumielinen ilme voi siis olla peruja siltä ajalta, kun suomalaiset ja saamelai-

set olivat vielä samaa kansaa? Fennomaaneja tulkiten voisi ajatella, että saamelaiset ovat saaneet nämä piirteet suomalaisilta ikään kuin perintönä. Castrénin (mt.) mukaan saamelainen on suomalaisen heikompi veli. Topelius sen sijaan väitti, että ”saamelainen on luonnonlapsi, jolta sekä ulkoisesti että sisäisesti puuttuvat suomalaisen tyyppin peruspiirteet ja syvyys” (Topelius 1898, 57 Isakssonin 2001, 202 mukaan). Jos Topeliusta on uskominen, saamelaisten surumielisyys johtuu jostain aivan muusta kuin sukulaisuudesta suomalaisille. Surumielisen ilmeen aiheuttaja voi toki kausaalisesti olla myös saamelaisten vastentahtoisuus asettua kuvattavaksi.

Castrénia myötäillen saamelaiset voidaan nähdä tässä tapauksessa identiteettipoliittisena vajavaisena ’itsenä’. Vajavaisella ’itsellä’ on samantaisia piirteitä kuin ’itsellä’, joka on mahdollisesti joskus ollut osa ’itseä’, jopa sama identiteettikonaisuus. Vajavainen ’itse’ on kuitenkin irtautunut ’itsestä’ ja on nykyään erilainen, mutta samoja piirteitä on silti huomattavissa. (Isaksson & Jokisalo 2005, 27–28) Saamelaisista siis tunnistettiin ja tunnustettiin samoja piirteitä kuin suomalaisissa sisaruksissaan. Sen sijaan näiden yhteisten ominaisuuksien vahvuus, niin sanottu, jalousaste oli suomalaisilla saamelaisia korkeampi.

Marja Vuorinen (2005, 247) kertoo, kuinka jostain, joka on ollut tai voinut olla osa ’itseä’, tehdään omassa toiminnassa ’toinen’. Keskieurooppalaisten puheissa suomalaiset joutuivat rinnastetuksi saamelaisiin. Vaikka suomalaiset eivät tästä suuremmin piitanneet, he katsoivat kuitenkin olonsa uhatuksi. Tässä tilanteessa suomalaiset alkoivat aktiivisesti rakentaa saamelaisista itselleen ’toista’. Teot ja toiminta suomalaisen kansallisen identiteettiprojektin puolesta olivat samalla toimintaa saamelaisia vastaan. Vuorisen mukaan: ”Ryhmän jäsenyys konkretisoituu ryhmän rajapinnalla, sisäpuolisen ja ulkopuolisen välisen eron havaitsemisen kautta. Me-ryhmän ulkopuolella on erilaisia ”muita” käsittävä toiseuden kategoria: sarja vastakuvia, joita syntyy, kun ei-toivotut piirteet ulkoistetaan ja heijastetaan pois itsestä. (2005) Vakavuuden ja surun jälkeen kuvista nousee esiin uhmakkuus. Saamelaiset haastavat silmilleen ja katsellaan kuvan katsojaa. Ikään kuin he halusivat taistella asemansa, ylpeytensä ja itsekunnioituksensa puolesta. Monella saamelaisella on leuka pystyssä turvaamassa asemaansa kuvaajaan nähden ja osoittamassa oman asemansa. Muutamia vuosikymmeniä myöhemmin 1900-

luvun alun puolella saamelaisia tutkinut Suomen ensimmäinen maantieteen professori J. E. Rosberg totesi, ettei saamelaisten kasvoilta voinut lukea arkaa ja tyhmää katsetta (Rosberg 1911, 170–171 Isakssonin 2001, 228–229 mukaan). Yhdyn Rosbergin analyysiin katsoessani aikuisista saamelaisista otettuja valokuvia: arkuus on heistä kaukana.

Prinssi Bonaparten kuvat ovat kaksijakoisia ja herättävät ristiriitaisia tunteita. Niitä katsoessa ja tulkitessa saamelaisten olemusta ja ilmeitä nousee esiin useita mietteitä, mutta myös kysymyksiä. Mitä nämä ihmiset ajattelevat? Halveksivatko he kuvaajaa? Miten he kokevat kuvaustilanteen? Suomen polaariretkikunnan kuvia katsoessa tällainen tunne ei ole niin vahva. Suomen polaariretkiretkikunnan kuvissa saamelaiset on kuvattu heidän omassa elinympäristössään, joka osaltaan on kenties luomassa kuvattaville luottamusta kuvaajaan. Heille annetaan mahdollisuus olla omia itseään. Vesa Puuronen (2011, 151) on tutkinut saamelaisiin kohdistunutta rasismia Suomessa. Puurosen tekemät haastattelut ovat toki 100 vuotta nuorempia kuin aineiston kuvat, mutta niiden sisältönä oleva identiteetinmuodostus ja ihmisen minäkuvan rakentuminen on hyvin samanlainen. Haastatteluista tutkija sai selville, että saamelaiset ovat tunteet häpeää saamelaisuudesta: ”Kun ihminen havaitsee, että hänen identiteettiään tai hänen tapaansa esittää se ei hyväksytä, että hän ei pysty täyttämään ympäröivän yhteisön identiteettiodotuksia tai että identiteetin esittämisestä rangaistaan, hän tuntee jotakin kolmesta perustunteesta: vihaa, pelkoa tai surua. Jos hän kokee nämä kaikki tunteet samanaikaisesti, hän tuntee myös häpeää ja syyllisyyttä.” (Turner 2007, 108 Puurosen 2011, 151 mukaan). Puurosen esiintuomista tunteista tutkimusaineistoni kuvien ilmeisiin pätee vain suru ja kenties jonkinasteinen pelko, joka tulee esiin uhmakkuutena. Bonaparten potrettikuvista on havaittavissa kaksi erilaista kuvakategoriaa. Ensimmäiseen kategoriaan kuuluvat ne kuvat, joissa esiintyy vain yksi saamelainen. *Kuvitteellinen kotiinpaluu* -kirjasta tähän luokitteluun on valittu kuvia, joista osa on otettu hyvinkin läheltä saamelaisen kasvoja. Toinen kategoria koostuu kuvista, joissa on enemmän kuin yksi henkilö. Näissä kuvissa on kahdesta viiteen saamelaista. Oletan, että kuvissa on muun muassa yksi perhe sekä äiti ja tytär. Onko Bonaparte on halunnut tehdä vertailua perhekuntien sisällä? Miten vanhempien geenit ovat periytyneet lapsille? Mitä eroja ja samankaltaisuuksia on sisarusten välillä?

Suomen polaariretkikunnan kuvissa saamelaiset näyttävät pääosin siistityiltä ja puhtailta. Näin on ainakin potrettikuvissa. Naisilla ja tyttölapsilla on kuvissa puhtaat ja suorat huivit sekä vaatetus. On mahdollista sanoa, että näillä kuvilla olisi haluttu todentaa saamelaisten kallon muotoa tai muutenkaan ottaa kantaa saamelaisten fyysisiin ominaisuuksiin. Vallitsevan diskurssin mukaan siisteys ei kuitenkaan ollut saamelaisille itsestään selvää. ”Telttain matalista ovista tulee esiin joukko likaan tahrautuneita ihmisiä” kuvailee M. A. Castrénin saamelaisia (M. A. Castrén Topeliuksen 1981, 111 mukaan). Suomen polaariretkikunnan kuvista on luettavissa hyvän ’toiseuden’ tuntua. Kuvien ilmapiiri on lämmin eikä minkäänlaista uhkaa tai pelkoa ole tulkittavissa. Tulkintani mukaan saamelaiset eivät tunne oloaan kiusaantuneeksi. Eri-tyisesti kolmihenkiä saamelaisperhettä esittävästä kuvasta tulee tuntu, että kuvat on otettu yhteistyössä ilman pienintäkään painostusta, saati pakkoa. Miikka Pyykkönen (2007, 203) tuli omassa saamelaisvalokuvia käsitelleessä tutkimuksessa *Visual construction of cultural identities of ‘others’: Lapland travellers’ photographs of the Saami people and culture* johtopäätökseen, että mitä läheisemmät välit kuvaajan ja kohteen välillä oli, sen enemmän valokuvasta huokuu molemminpuolinen ymmärrys. Valokuvista välittyy heidän välinen lämmin ja läheinen suhde. Tämä on nähtävissä Suomen polaariretkikunnan kuvista. Saamelaiset luottavat kuvaajaan. Polaariretkikunnan matkakertomuksista tuleekin ilmi, että saamelaiset vierailivat useampaan otteeseen tutkijoiden luona ja heille muodostui välittömät suhteet. Pyykkönen (mt.) tuo esille myös sen, että saamelaisten ja valokuvaajien henkilökohtaisten suhteiden lähentyessä valokuvaajat halusivat itsensä ikuistettavaksi saamelaisten rinnalla. Tällaisia yhteiskuvia Suomen polaariretkikunnan kuvissa ei kuitenkaan ole.

Seka-avioliitot loivat uhkan

Valokuvien mustavalkoisuudesta tai filmin raakamateriaalista johtuen on hankala sanoa tarkasti, minkä värisiä saamelaisten silmät ovat. Tummien silmien sävyjä voi siis tulkita tarkemmin. Merkittävää sen sijaan on se, että parissa Bonaparten kuvista saamelaisilla on selvästi vaaleat silmät. Tämän ei pitäisi olla mahdollista, jos uskotaan suurinta osaa rotututkijoista. Fyysisen antropologian, rotututkimuksen sekä suomalaisen kieli-

tieteen ja historiantutkimuksen tutkimustulokset osoittivat 1800-luvulla melko yksimielisesti, että saamelaisten silmät ovat tummat. 1700-luvulla saamelaisia tutkinut George Louis Leclerc de Buffon määritteli saamelaisten silmät kellertävän ruskeiksi tai mustiksi (Lehtola 2004, 48). Tutkijoiden kesken on kuitenkin ollut ristiriitaa saamelaisten silmien väristä. Johannes Schefferuksen mielestä saamelaisten silmät olivat harmaansiniset (Schefferus 1979, 49). Saamelaisten vaaleasilmäisyyttä on 1800-luvulla selitetty muun muassa suomalaisten ja saamelaisten seka-avioliittojen tuloksena. Suomalaiset eivät voineet kieltää suomalaisten ja saamelaisten välisten suhteiden olemassaoloa. Suomalaisten mongolista muotoa ja luonnetta selitettiin 1800-luvulla juuri suomalaisten ja saamelaisten seka-avioliitoilla. (Kemiläinen 1985, 499.) Saamelaisten katsottiin nostattavan omaa huonoa identiteettiään naidessaan suomalaisen. Seka-avioliittoja pidettiin varsin epäkorrekteinä. Jorma Lehtolan mukaan (2000) matkakirjailija ja opettaja Ernst Lampen oli Lapin matkallaan todennut: ”Kun näin Hammerfestin kaupungissa, maailman pohjoisimmassa kaupungissa, jättiläismäisiä norjalaisia suloisessa sovussa kääpiömäisten lappalaisten seurassa, selvisi minulle, että avioliitot näitten välillä ovat luonnottomia. Eihän bernhardilaiskoirakaan kykene saamaan penikoita foxterrierin kanssa.” (Lehtola 2000, 14). Suomalaisten ja saamelaisten välisiä avioliittoja oli kuitenkin vähän. Syynä tälle vähyydelle rotututkija J. E. Rosberg piti voimakasta rotuvastakohtaisuutta. (Lehtola 2000, 14.) Jo seka-avioliitto -sanana on arvottava. Suomalaisen kaikki ”huonot” piirteet, toisin sanoen ominaisuudet, jotka erottivat heidät arjalaisista ja germaaneista yleensä, olivat peruja saamelaisilta. Saamelaisia kävi syyttämisen suomalaisten puhtaiden ja jalojen geenien mahdollisesta perimästä.

Suomalaisten ja saamelaisten seka-avioliitot ovat yksi niistä harvoista kohdista, jossa voi olla todistettavissa, että saamelaisia on pidetty jopa suorana uhkana suomalaisten olemassaololle. Kyse ei tässäkään tosin ole sotilaallisesta tai suoraan fyysisestä uhkasta, vaan pelkoa luodaan epäsuorasti. Saamelaisten koetaan oman ’itsen’ olemassaolon vihollisena. Seka-avioliittojen kautta ja entisten yhteisten esi-isien perinnön kautta saamelaiset saattoivat antaa merkkejä omasta fyysisestä ja psyykkisestä olemassaolostaan suomalaisille. Vihollisen ominaisuudessa saamelaisilla oli näin ollen mahdollisuus tuhota suomalainen kansa oman geenipe-

rimänsä kautta. Vilho Harle (1991, 17) puhuu vihollisesta jätteenä, joka on poistettava terveestä yhteisöstä. Kuten jäte, myös etninen vihollinen on jotain joka on jäänyt 'meistä' jälkeen. Poistamalla jätteen yhteisö pysyy puhtaana ja terveenä. Tulkinta saamelaisista jätteenä pätee ainoastaan puhuttaessa suomalaisten ja saamelaisten seka-avioliitoista, joiden kautta saamelaiset uhkasivat suomalaisten geenien puhtautta. Kyse ei tässä yhteydessä ole saamelaisten tuhoamisesta kansana, vaan ennemmin suomalaisten ja saamelaisten rotujen pitämisestä erillään. Toki saamelaiset nähtiin muissakin yhteydessä 'toisena', mutta näissä kyse oli jopa tarpeellisesta ja tärkeästä 'toisesta', koska juuri heitä vastaan peilattiin suomalaisten olemassaoloa. Saamelaisia katsomalla suomalaiset saattoivat nähdä oman paremmuutensa ja kehityksensä.

Isaksson ja Jokisalo (2005, 28) kirjoittavat 'toiseutta' peilattavan oman 'itsen' vastakohtien kautta. Näiden vastakohtien ei välttämättä tarvitse edustaa negatiivisuutta, sillä riittää että 'toinen' on erilainen kuin 'itse'. 'Toiseutta' lähestytään usein erottautumisen kautta, josta voidaan käyttää myös kontrastitermiparia sisään- ja ulossulkeminen. Poliittisissa diskursseissa tällainen jaottelu on tyypillistä siten, että sisällä olevat edustavat hyviä asioita ja paha on suljettu kehän ulkopuolelle. Vastakohtaisia vertailukohtia on yleensä useita, joten kyseessä onkin lähinnä 'me' vastaan 'muut' -asetelma. Puhuttaessa esimerkiksi kansojen välisistä eksluusiosta ja inkluusiosta, jaon määreet ovat usein hyvin yksinkertaistavia. (Saukonen 2005, 103.) Tämä todistetaan myös 1800-luvun saamelaiskeskustelussa. Saamelaisten kohdalla tämä tarkoitti, että heidät erotettiin suomalaisista tietoisesti ja aktiivisesti omaksi ryhmäkseen. Ero saamelaisiin tehtiin useimmiten pelkän ulkonäön perusteella, koska ilmiäsun toteaminen oli helppoa ja nopeaa.

Rajaton rumuus?

Sekä suomalaiset ja keskieuropalaiset tutkijat olivat yksimielisiä siitä, että saamelaiset olivat rumia. Rumuutta ei kyseenalaistettu ja vastenmieliselle ulkonäölle ja -muodolle löydettiin monia selityksiä. Ranskalainen rotuteoreetikko Jean-Francois Regnard (1982, 34) kuvaili saamelaisia nähtyään heidät ensimmäisen kerran vuonna 1681:

Kookkaimmat heistä eivät ole kolmea kyynärää pitempiä, enkä ole hullunkurisempia olentoja nähnyt. Heillä on iso pää, leveät ja litteät kasvat, litistynyt nenä, pienet silmät, leveä suu ja vatsalla roikkuva tuuhea parta. Heidän kaikki jäsenensä ovat suhteessa vartalon pienuuteen, sääret ovat hoikat, käsi-varret pitkät ja koko tämä pieni koneisto näyttää liikkuvan joustimilla.” [Ja hän jatkaa] ”Yleisesti täytyy todeta, että kaikki Lapin miehet ja naiset ovat erittäin rumia ja muistuttavat apinoita; osuvampaa vertausta ei voi esittää.

Saamelaisten ulkonäön kritisointi ei ollut vain fyysisen antropologien ominaisuus. Lappiin suuntautuneella matkallaan M.A. Castrén tuli samantapaiseen johtopäätökseen kuin keskieuropalaiset. (Castrén 1853–1871 (I), 41 Isakssonin 2001, 200 mukaan.) Suomalainen tiedeyhteisö ei pitänyt fyysisiä ominaisuuksia rotujen välisessä erottelussa niin tärkeänä, mutta he eivät silti voineet niitä kuitenkaan kokonaan sivuuttaa. Sen sijaan saamelaisten ulkoinen vähäpätöisyys katsottiin olevan sopusoinnussa alkuperäiskansan heikkoon luonteeseen. Kuinka mongolisen tumma ihminen voisikaan olla yhtä jalo ja vastuullinen kuin vaaleaan rotuun kuuluva henkilö? Rumuus, tummuus ja leveäkalloisuus kaikki johtuivat saamelaisten liikkuvasta elämäntavasta ja Lapin kylmyydestä.

Yhtenä merkittävimmistä todisteista saamelaisten alempaan kastiin kuulumisesta, rumuudesta ja sivistymättömyydestä oli heidän leveäkalloisuutensa. Ihonväri oli merkittävin eron tekijä rotujen välillä, mutta sen perusteella ei päästy tarpeeksi tarkkoihin tuloksiin ihmisryhmien välisistä eroista. Kallonmuoto antoi ”luotettavampaa” tietoa ihmisistä. ”Kraniologia oli erinomainen väline sosiaalisten erojen rodullistamisessa ja eurooppalaisen rodun jakamisessa alarotuihin, mikä palveli usein nationalistisia pyyteitä.” (Isaksson & Jokisalo 2005, 148.) Saamelaiset muiden muassa omasivat leveän ja littaian kallon, kun taas germaaniset yläluokat olivat pitkäkalloisia (Isaksson & Jokisalo 2005, 148–149).

Identiteetin ’toiseuden’ käsitteen määrittelyyn liittyy myös ’toisen’ ulkonäön ja ulkoisen olemuksen katsonta ja arviointi. Vertailukohta tähän on luonnollisesti ’itse’ ja kaksinapaisina pareina ilmaistuna jakoakseli on kaunis-ruma. 1800-luvun lopulla kaikki valkoisesta ihosta poikkeavat olivat valkoihoisille ’toisia’. Carl Schmitt (1976, 26–27) ei kuitenkaan ole näin tarkka jakolinjojen suhteen, sillä hänen mielestään ’toinen’

voi olla myös kaunis. Tärkeintä on, että hän kuitenkin pysyy 'toisena' ja vastakohtana 'itselle'. 'Toisen' ulkonäössä on usein jotain puutteita tai hyvin erilaista 'itsen' ulkoiseen olemukseen verrattuna. Stuart Hall (2002) aloittaa *Identiteetti*-kirjansa kertomalla omakohtaisesta kokemuksestaan tummaihoisena maahanmuuttajana Euroopassa. Hän tuo esiin, kuinka hänen ulkonäöstään on ollut mahdollista muodostaa kysymys, milloin hän kenties aikoo palata takaisin kotiin?

Mustavalkoisista valokuvista ei pysty tekemään tarkkoja ja luotettavia päätelmiä saamelaisten ihonväristä. Monet Bonaparten kuvista ovat myös ylivalottuneita. Ylivalotus luo haastetta valokuvien tulkinnalle, esimerkiksi kasvon piirteet ja ihonväri häviävät. Liiallinen valotus pätee tosin vain potrettikuviiin. Tämä saattaa johtua kuville valitusta vaaleasta taustasta tai sen ajan kuvaustekniikka ei mahdollistanut oikeanlaista valotusta. Selvää on, etteivät saamelaiset olleet kovin tummia hipiöiltään. Monessa kirkkaamman valotuksen kuvassa heidän ihonsa on hyvin vaalea. Kuvista on kuitenkin nähtävissä, että kuvien saamelaisten kasvot ovat epätasaisia väriltään. Lähinnä kuvista on tulkittavissa, että kuvanottoaika olisi ollut kevättalvi, jolloin aurinko on päässyt ruskettamaan ihmisten kasvoja. Saamelaisten kasvot ovat kuvissa karaistuneet, mikä johtunee Lapin raa'asta ulkoilmasta. Kasvojen iho näyttää vahvalta ja vastustuskykyiseltä. Vanhempien saamelaisten kasvoista on myös luettavissa kovan elämän jäljet, sillä uurteita on paljon. Rotututkijoilla sen sijaan oli vankka käsitys saamelaisten ihonväristä. Tuloksiksi saamelaisten ihonväristä Buffon sai skaalan kellanruskeasta mustanruskeaksi, Becker ruskeankeltaisen ja Clarke tummaverisen sekä kuparinvärisen. (Buffon 1812, 303 Isakssonin 2001, 48 mukaan; Clarke 1997, 280; Kemiläinen 1993, 59–60 ja 85–86). Yleiskäsitys kautta linjan oli, että saamelaiset olivat tummia hipiöiltään verrattuna suomalaisiin ja muihin Euroopan kansoihin.

Tiedon arkeologia

Sekä Suomen polaariretkikunta että Bonaparte nimesivät kuvauksensa kohteet ja merkitsivät ylös paikkakunnat, jossa kuvat on otettu. Molemmilla oli tosin eri perusteet, miksi näin tehtiin. Bonapartella oli hyvin-

kin tarkat merkinnät tutkimistaan saamelaisista. Ranskalaisen tarkoituksena oli kirjata muistiin mahdollisimman tarkasti tieteellisen aineistonsa tiedot. Esimerkiksi merkintä ”H741/A. 52. *Kausisoff, Helena, nainen, 8v, Salmijärvi, iris i, tukka f, pituus 1070, pää 173/139*” (Puranen 1999, 25) kertoi Bonapartelle ja muille fyysisen antropologian tutkijoille oleellista tietoa juuri tästä saamelaisesta. Oletan, että numero- ja kirjainyhdistelmä H741/A. 52. viittaa saamelaisten juoksevaan numerointiin. Nimi, sukupuoli, ikä ja paikkakunta identifioivat kuvan saamelaisen. Seuraavaksi ylös on kirjattu saamelaisen silmien ja hiusten väri, pituus ja pään mitat, jotka todennäköisesti ilmoitettiin millimetreissä. Silmien ja hiusten tunnistuskohta on merkitty tutkijoiden omalla koodikielellä, jonka merkityksestä en valitettavasti voi olla varma. Ranskankielessä sana tumma on *foncé*, joka tässä asiayhteydessä voisi merkitä saamelaisnaisen hiustenväriä. Samaisella kielellä sana vino on *incliné*, mikä taas tukee teoriaa siitä, että saamelaisten silmiä kuvattiin vinoiksi. Nimeäminen suo mahdollisuuden juuri tämän saamelaisen uudelleen paikallistamiseen ja tarkempaan tutkimukseen, jos tarve näin vaatii. Ikä, pituus ja muut numeeriset mitat sen sijaan voidaan käyttää tieteelliseen tutkimukseen myöhemmin palaamatta Lappiin. (Puranen 1999, 46.) Bonaparten tarkoitus ei siis ollut lainkaan antaa kuvaamilleen saamelaisille ihmisyyttä, ei tuntea heitä kohtaan inhimillisiä tunteita. Bonaparte seurueineen ei halunnut muistaa tapaamiaan saamelaisia ihmisiä, vain tutkimusaineistona. Kuvista olen päätellyt, että kuvat Bonaparte piti järjestyksessä juoksevan numeroinnin avulla, ei saamelaisten nimien perusteella. Tällä määrällä kuvia on kaikesti saanut hyvin ”luotettavaa” tietoa Bonaparten edustamaa tutkimussuuntaa ja -ideaa tukemaan.

Saamelaisista pyrittiin aktiivisesti tekemään identiteettipolitiikan paha tai vihollinen 1800-luvulla, mutta silti nämä kaksi identiteettipolitiikan määrettä harvoin vastaavat suoraan aineistokuvien tieteellisiä diskursseja. Joitain piirteitä negatiivisesta ’toisesta’ on kuitenkin huomattavissa ja tulkittavissa. Vihollinen on mahdollista nähdä kasvottomana massana. Vihollinen kasvottomana massana on menettänyt yksilöllisyytensä ja hänet esitetään ilmeettömänä. Kasvoton massa edustaa jotain tuntematonta. (Harle 1991, 36.) Vaikka Bonaparten kuvissa saamelaiset on tarkasti nimetty, paikannimet tuotu esiin ja heille on annettu ihmisyyttä, on liian optimistista etsiä niistä ystävän tai edes hyvän ’toisen’

piirteitä. Pelkistämällä taustan ja kuvauskulmat sekä Bonaparten ottamien kuvien huomattavalla määrällä valokuviiin on saatu tuntu isosta ihmisjoukosta. Koska tästä saamelaisjoukosta ei tiedetä, se luo uhkan 'itsemme' olemassaololle. Puolustautuminen tuntematonta vastaan on lähes mahdotonta, koska ei tiedetä kasvottoman massan tietoja ja taitoja. Tieteellisissä diskursseissa saamelaisten elämäntapaa, muun muassa nomadismia ja shamanismia, verhosi länsimaiden silmissä arvaamattomuus ja epätietoisuus. Tieteellisten diskurssien luomat mielikuvat olivat omiaan luomaan kuvan saamelaisista negatiivisena ja uhkaavana 'toisena', jonka seuraavista liikkeistä ei ollut tietoa. Bonaparten tekemät muistiinpanot pätevät vain potrettikuviiin. Kuvista saamelaisten asumuksista tai niiden sijainnista en ole löytänyt merkintöjä. Eikö Bonaparte pitänyt näiden rakennusten tilastointia ja tunnistettavuutta tärkeänä? Ajatteliko hän että kaikki saamelaisten rakennelmat ovat niin samanlaisia, että vain muutama niistä otettu kuva on riittävä määrä? Olivathan Bonaparte ja muut rotututkijat sitä mieltä, että kallojen muoto kertoo kaiken myös kyseessä olevien henkilöiden kulttuurista, uskonnosta, elinolosuhteista ja elämästä ylipäätään.

Suomen polaariretkikunnan merkinnät valokuvien kohteesta ovat huomattavasti niukemmat. Kuviiin itsessään ei ole merkitty kuin kuvanottopaikka, joka on Sodankylä tai Inarin eteläosassa sijaitseva Kultalan kylä. Saamelaisperhettä esittävässä kuvassa kuvan alla on maininta "Kutturin perhe". Kuttura-sanin juuret eivät tutkinnoista huolimatta täysin auenneet. Kuttura on tänä päivänä kylä Inarissa, mutta se perustettiin vasta vuonna 1898 (Niskanen 2005). Toiseen lapsia esittävään kuvaan on kuvatekstiksi kirjoitettu "Lapin "lapsilöntäreitä" ". Turun akatemian historian apulaisprofessori ja Suomen kieliopin tekijä Reinhold von Becker on kuvannut saamelaisia seuraavasti: "pienenlantiä, ruskeankeltaisia ja laihoja" (Kemiläinen 1993, 85). Olisiko tästä siis tulkittavissa, että lönttare-sana viittaa pienuuteen? Sanan tarkoittaessa pientä, kuva tekstillä tuskin on mitään arvottavaa taka-ajatusta. Suomen polaariretkikunnalla oli ystävälliset välit Sodankylän alueen saamelaisiin. Kuvien kuvateksteistä on välittyy lämminhenkisyyttä, joka vallitsi tutkijoiden ja paikallisten välillä. Joidenkin fennomaanien tulkinnan mukaan saamelaiset olivat hyvin vieraanvaraisia ja hyväntahoisia (Isaksson 2001, 202). Elias Lönnrot piti vieraanvaraisuutta yhtenä myös suomalaisen

kansanluonteen leimallisista piirteistä. Polaariretkikunnan valokuvaaja, insinööri Karl Granit tutustui paikallisiin ihmisiin ja ympäristöön sekä oli tutkijoista se, joka otti kuvat saamelaisista. (ks. Tutkijoiden Lappi.) Näin ollen retkikunnan ja saamelaisten välillä on ollut vastavuoroista kunnioitusta. Vastavuoroisessa identiteettipolitiikan 'hyvän' ja 'ystävän' määrittelyssä molemminpuolinen kunnioitus on tärkeää: 'toinen' nähdään ja koetaan tasavertaisena 'itsen' kanssa.

Stuart Hall (2002, 215–216) nostaa esille 'toisesta' muodostettujen myönteisten kuvien ja representaatioiden merkityksen identiteettipolitiikassa. Tällä hän tarkoittaa mahdollisuutta tehdä 'toisen' kielteisestä piirteestä positiivisia ja jopa ylistäviä. Tarkoituksena on luoda miellyttäviä mielikuvia ennestään negatiiviseksi koetulle asialle ja kumota vanhoja stereotypioita. Hallin ajatuksella on yhtymäkohtia Suomen polaariretkikunnan saamelaisista ottamiin valokuviin. Sekä suomalaisten että keskieuropalaisten keskuudessa valta-asemaa pitäneet visuaaliset järjestykset olivat saamelaisia negatiivisesti arvottavia. Suomen polaariretkikunta lähestyi samaa kansaa täysin eri näkökulmasta käsin ja kohiteli heitä vertaisinaan. Heidän omia sanojaan lainaten he saivat tutustua ystävällisiin saamelaisiin, jotka usein vierailivat tutkijoiden havaintoasemalla. (Tutkijoiden Lappi.)

Erityisen mielenkiintoista on huomata, että yhdessä Bonaparten ja yhdessä Suomen polaariretkikunnan kuvista saamelaisella on sormus vasemmassa nimettömässään. Ottaen huomioon, että saamelaisista ylivoimainen enemmistö oli tuohon aikaan jo kristittyjä, uskon kyseessä olevan vihkisormus. Ensi näkemältä vihkisormus herätti hämmennystä. Muita uskontoon liittyviä merkkejä tai symboleja kuvista ei löytynyt. Binaarisissa jaotteluissa saamelaiset olivat aina asetettu kristillisten ja uskonnollisten eurooppalaisten toiseen ääripäähän. Muun muassa Johannes Schefferus ja Henrik Gabriel Porthan puhuivat saamelaisten taikauskosta ja luonnonuskonnoista (Schefferus 1979, 51; Porthan 1873, 39 Isakssonin 2001, 42 ja 186 mukaan). Olisi ollut odotettavissa, että Roland Bonaparten kuvissa olisi joillain tavoin tuotu esiin shamanismin ja luonnonuskontojen piirteitä. Nyt kuvassa esiintyvä sormus ja tieteellisissä diskursseissa saamelaisiin liitettävä shamanismi luovat ristiriitaa. Tuolloin eläneitä tieteellisiä diskursseja vastaan nousee myös Tutkijoiden Lappi -sivuston esittely saamelaisten rakennuksista. Sivuston

mukaan saamelaisten talvikylissä oli rukoushuoneet. Tarkemmin ei kerrota, millainen rukoushuone on kyseessä, mutta suurella todennäköisyydellä nämä pyhät paikat olivat yhteydessä kristinuskoon.

Nomadismi – järjestäytyntä sekasortoa

Monissa asioissa suomalaisilla jalona ja kasvattavana nähty asia on käännetty saamelaisista puhuttaessa heitä vastaan. Luonto ja luonnon kanssa eläminen on yksi näistä asioista. Stuart Hall (2002) nosti myös samantapaisen luontokäsityksen esiin puhuessaan länsimaiden ja Afrikan heimojen kohtaamisesta: ”Rotuteoriassa sovellettiin Kulttuurin ja Luonnon erottelua eri tavoin kahteen rodullistettuun ryhmään. Valkoisten keskuudessa Kulttuuri oli Luonnon vastakohta. Mustien keskuudessa oletettiin, että Kulttuuri on yhtä kuin Luonto. Missä valkoiset kehittivät Kulttuuria kesyttääkseen ja valloittaakseen Luonnon, mustille Kulttuuri ja Luonto merkitsivät samaa asiaa.” (Hall 2002, 168).

Saamelaisten alempiarvoisuuteen haettiin syitä ympäristötekijöistä. Lapin luonnon vaikutus ja saamelaisten fyysiset piirteet kulkivat tutkijoiden mielestä keskenään noidan kehää. Molemmat ruokkivat toisiaan ja estivät saamelaisten sivistyksen sekä olivat syynä heidän käsittämättömään ulkomuotoonsa. Pyykkönen (2007, 192) on tutkinut saamelaisista otettuja kuvia heidän omassa elinympäristössään luonnon keskellä. Hänen mukaansa tällä tavoin kuvattuna saamelaiset saadaan esitettyä köyhinä, etäisinä ja kiehtovana luonnon kansana. Näin heidän ajattelun kehityksensä saatettiin jättää tahallaan pois kuvista.

Suomen polaariretkikunta kuvasi potrettikuvien lisäksi laajemmin saamelaisten elämäntapaa. Heidän kuvissaan näkyi muun muassa saamelaisten eri tarkoituksiin rakennettuja kotia. Kuvatekstien mukaan valokuvissa on vaatekota sekä saamelaisten ympärivuotisesti asuttama asuinkota. Taka-alalla jälkimmäisessä kuvassa on niliaitta, josta kuvatekstissä käytetään nimitystä salvettu aitta. Näillä kuvilla on haluttu esitellä alkuperäiskansan arkea ja elämäntapaa laajemmin. Tutkijoille kodat ja muu saamelaisuus edustivat varmasti suurta erilaisuutta heidän omaan elämäänsä nähden. Retkikuntalaiset olivat kirjoittaneet kuvateksteihin kenties itselleen muistutukseksi, mitä kuvat esittivät.

Myös prinssi Bonaparten kokoelmista löytyy kuvia saamelaisten rakennuksista ja elämäntavoista. Suhteessa potrettikuvien määrään näitä kuvia on vähän. Bonaparten valokuvista Jorma Puranen on valikoinut saamelaisten kotia kuvaavia valokuvia ja sen lisäksi kolmessa kuvassa on niliaitta. Valitettavasti nämä kuvat ovat hyvin tummia, joten niiden tulkitseminen on hankalaa ja virheiden mahdollisuus on suuri.

Molempien aineistojen ympäristöä ja rakennuksia esittävät kuvat ovat tunnelmaltaan rähjäisiä. Castrén kuvaa saamelaiskylää seuraavasti: ”Lappalaiskylä ei ole kesällä mikään ihana näky. Joka taholla näkee maassa kalansuolia, kalansuomuja, mädäntyneitä kaloja ja muuta törkyä, joka myrkyttää ilman.” (Topelius 1981, 111). Kuvissa ei ole kesä, mutta suomalaisen tieteellisen diskurssin takana oli ajatus, etteivät saamelaiset pidä elinympäristöään siistinä. Rakennukset näyttävät siltä, kun ne olisi vain nopeasti kyhätty kasaan ja olisivat kuvanottohetkelläkin romahtamassa kasaan. Näyttää siltä, että kotien rakennukseen on käytetty kaikki irtota ja hukkamateriaali, joka on jäänyt ylimääräiseksi. Puu on ollut yleinen rakennusmateriaali. Saamelaisia sortaville tutkijoille tällainen elinympäristö lienee ollut vain lisätodisteita siihen, millaisten ihmisten kanssa he olivat tekemisissä. Miten voisikaan olla, että osaisivat pitää rakennuksensa ja muun lähiympäristönsä kunnossa ja siistinä kerta he itsekin olivat täysin sivistymättömiä ja epäkelpoja kansalaisia? Tulkinta on kuitenkin ristiriidassa Suomen polaariretkikunnan kuvista tehtyjen esitysten kanssa, joissa johtopäätöksenä on, että retkikuntalaiset ottivat kuvia saamelaisista yhteisymmärryksessä heidän kanssaan. Tästä huolimatta myös heidän kuvissaan saamelaisten rakennelmat näyttävät rähjäisinä. Vaikka rakennukset näyttävät kurjilta, ei sen luoma mielikuva saamelaisista tarvitse olla sellainen.

Totuus rakennuksista ja niiden kestävyydestä lienee aivan toinen. Saamelaisille käytännöllisyys, kestävyys ja tuulen sekä pakkasen pitävyys olivat ulkonäköä tärkeämpää. Saamelaisilla oli jo tuolloin monen sadan vuoden kokemus kotien rakentamisesta, joten ne varmasti olivat hyvin tukevia ja toimivia. Tulkintaa tukee saamelaisten rakennusperinnöstä kertovat lähteet. Saamelaisten kodat olivat kuusikulmaisia, mikä on todennettavissa myös aineistosta. Rakentaminen oli aloitettu hirsi-kehikosta ja sen tukipuista, joka on tuettu maahan esimerkiksi hiekkavallilla. Kehikon päälle on asetettu turvepeite. Osassa aineistoa tukipuut

sekä turvepäällinen ovat hyvin nähtävissä, mutta monessa valmiin kodan päälle on levitetty kangas suojaksi.

Kuvissa saamelaisten rakennukset on hajautettu kauaksi toisistaan. Voisi jopa sanoa, että ne on rakennettu ilman mitään suunnitelmaa, mihin ne laitetaan. Tämäkään tulkinta ei pidä paikkaansa. Sijoitteluun on luonnollisesti vaikuttanut maastonmuodot, mutta saamelaiset ovat ottaneet huomioon myös lumen ja sen määrän minimoimisen omassa asuinympäristössään. Näiden lisäksi on haluttu säilyttää mahdollisimman laaja näköyhteys pihapiiristä katsottuna.

Muutamiin ympäristöä ja rakennuksia esittäviin kuviin on mahtunut saamelaisten tulisia mukaan. M.A. Castrén oli havainnoinut saamelaisten nuotion sytyttämistä ja tehnyt mielenkiintoisen päätelmän: Castrén oli huomionnut nopeuden, jolla venäjänlappalainen oli sytyttänyt nuotion. Nuotion liekki ei kuitenkaan ollut mainittava. Suomenlappalainen oli kuluttanut tulentekoon kauemmin aikaa, mutta lopputulos oli ollut roihuavampi. Siltikään liekki ei ollut ollut mitään verrattuna aidon suomalaisen vastaavaan. Sen sijaan tunturilappalainen ei tarvinnut tulta ollenkaan, sillä hän pysyi lämpimänä tekemällä itselleen lumeen kolon. Castrén piti näitä uniikkeja selviytymiskeinoja primitiivisinä ja sai yhden todisteen lisää saamelaisten sivistymättömyydestä. (Harle & Moision 2000, 128.) On yleistä, että vihollisen ihmisyyden ja inhimillisyyden kiistetään kokonaan. Vihollinen nähdään jonain aivan muuna kuin ihmisenä, vihollinen on jokin alempi olento, jolla ei ole ihmisen arvoa. Tämä tekee vihollisuuden ylläpitämisestä helpompaa, kun vastatoimet eivät tuota vaikeuksia. Epäinhimillisiä viholliskuvan tyyppisiä ovat muun muassa humanoidi, eläin, eloton esine ja viettelevä nainen. (Harle 1991, 36–37.) Harlen luettelemista vihollisuusolentojen listasta saamelaisiin pätee ainoastaan eläin.

Välttiottomat vaeltajat

Sekä keskieuropalainen että suomalainen tieteellinen diskurssi vertasi saamelaisia usein eläimiin, useimmiten apinoihin. Saamelaisten vertaaminen eläimiin perustui yleisemmin heidän ulkonäköönsä, liikkumisen tapaan ja elämään yleensä. (ks. mm. Isaksson 2001, 44 ja 217.) Aineiston kuvista ei näitä ”eläimellisiä” piirteitä ole kuitenkaan ainakaan selvästi

luettavissa. Jos alkukantaisuus ja luonnonläheisyys ovat luettavissa viit-
taukseksi eläimellisyyteen, merkkejä tästä toki on. Turkiksiin ja muihin
eläinkuosiin pukeutuminen tuskin saattoi olla merkki saamelaisten eläi-
mellisyydestä, sillä turkiksia pitivät varmasti itseään sivistyneenä pitävät
kansat.

Molemmat visuaaliset järjestykset puhuvat saamelaisten yhteyksistä
apinoihin ja muuhun alkukantaiseen elämään. Harlen (1991, 37) käsi-
tyksessä vihollinen eläimenä on hyvin negatiivinen ja vihamielinen:
vihollisen ihmisyyden on kokonaan kielletty. Hänen mukaan esimerkiksi
juutalaisvainojen aikana natsit eivät polttaneet kaasukammioissa ihmi-
siä vaan rottia sekä Hiroshimassa surmansa saaneet olivat elukoita eivät
ihmisiä. Saamelaisvertauksissa eläimiin ei kuitenkaan olla näin radi-
kaaleja. Harlen kirjoittaessa viholliskuvista hän usein viittaa aseellisiin
sotiin, joissa vastustajalla ei enää ole minkäänlaista ihmisyyttä ja näin
ollen hänen henkensä ei ole minkään arvoinen. Sen sijaan kuvissa saa-
melaisille on annettu henkilöllisyys sekä näin ollen jonkinlainen inhi-
millinen ja ihmisyyteen viittaava identiteetti, vaikka tarkoituksiperät eivät
tälle olleet aina pyyteettömät ja ystävälliset.

Identiteettipoliittisesti katsoen liikkuva elämäntapa ja sen mukanaan
tuomat ilmiöt on suomalaisen valtaväestön kannalta luettavissa uhkaksi.
Saamelaisten elämäntapa ei ollut suomalaisille tuttu. Vieras ja tuntema-
ton luo aina pelkoa. Jatkuva liike yli valtion rajojen ei ollut suotavaa.
Antropologi Tea Virtanen on tutkinut Kamerunissa asuvaa paimento-
liskansaa, mbororoja. Virtanen tulkitsee liikkuviin ihmisiin kohdistuvan
kritiikin peloksi. Pelkona on se, että nomadit eivät kunnioita valtioi-
den rajoja, vaan kulkevat luonnon sanelemien ehtojen mukaan laidun-
maiden ja ruoan perässä. (Laine 2007.) Asia ei kuitenkaan ollut aivan
näin, kuten se 1800-luvun kansallisromanttisissa diskursseissa esitettiin.
Liikkuva elämäntapa oli varmasti osin tuttua myös suomalaisille, sillä
myös suomalaiset jutivat riistan perässä aina 1600-luvulle asti ennen
kuin maanviljely alkoi vakiintua suomalaisten elinkeinoksi (Lehtola
1997, 42).

Poliittisin perustein piirretyt rajat harvoin ottavat huomioon alueen
asukkaita tai palvelevat heidän tarpeitaan. Saamelaisten tuhansia vuosia
kestänyt elämäntapa kuihtui kerralla, kun Venäjä kielsi rajan ylityksen
vuonna 1852. On huomattavaa se, että saamelaiset eivät tässä tilanteessa

tarttuneet aseisiin tai nousseet vastarintaan. Useat rajoin rikotut kansat maailmassa ovat päätyneet toiseen ratkaisuun. Saamelaisten historiasta on luettavissa vain yksi väkivaltainen tapahtuma, joka on vuoden 1852 Kautokeinin kapina. Liikkuvan elämäntavan ja rajojen sulkemisen takia saman saamelaisuuvun jäsenet saattoivat jäädä eri puolille valtion rajoja. Irvokkaimman muotonsa tämä sai maailmansotien aikaan, kun myös saamelaiset aseistettiin ja seurauksena saattoi olla, että saman perheen jäsenet joutuivat asettumaan vastakkain.

Väkivallattomuuden johdosta saamelaisia ei nähty vakavasti otettavaksi uhkaksi sivistykselle tai kansalliselle turvallisuudelle. Alkuperäiskansalla ei ollut kerrottavanaan suuria sotatarinoita eikä ihailtavaan mahtavia sotapäälliköitä. Saamelaiset eivät millään tavoin muodostaneet sotilaallista uhkaa. (Lehtola 2000, 12.) Suomalaisten ei näin ollen tarvinnut kokea pelkoa saamelaisten hyökkäyksestä heidän fyysistä olemassaoloaan vastaan. Saamelaisia ei nähty vihollisina siinä merkityksessä kuin se identiteettipolitiikassa yleensä nähdään (vrt. esim. Neuvostoliitto ja Yhdysvallat). Saamelaiset muodostivat seka-avioliittojen kautta tietynlaisen fyysisen uhkan suomalaisille rodullisessa ja sivistyksellisessä mielessä. Saamelaisilla ei ollut halua laajentaa omaa elinpiiriään, ja he elivät suomalaisia häiritsemättä omissa oloissaan, mutta silti he olemassaololleen ja kanssakäymisellään suomalaisten kanssa loivat uhkan suomalaisen verenperinnön puhtaudelle ja koskemattomuudelle. Nämä kaksi tulkitta eivät kuitenkaan ole keskenään ristiriitaisia. Suora ja sotilaallinen pelote luovat konkreettisen ja hetkessä tapahtuvan uhkan 'itselle' ja 'meille'. Vaihtoehtoisesti perimän kautta tuleva uhka ei näyttäydy näin suorana eikä sen torjumiseen tarvita sotilaallista voimaa, mutta se silti luo uhkan 'itsen' ja 'meidän' olemassaolon säilymiselle.

Saamelaisten väkivallaton uhka suomalaisille luo ristiriitaa suomalaisten luomassa identiteetikäsityksessä saamelaisista. Harle kirjassaan *Hyvä, paha, ystävä, vihollinen* esiin tuomat identiteetti-alueet ovat hyvin konservatiivisia ja pohjaavat olemassaolonsa modernin ajan maailmankäsitykseen. Maailma ja kansat olivat omasta katsontakannasta katsoen jaettavissa konkreettisesti hyviin ja pahoihin. Harlen usein siteeraaman Edmund Burken mielestä on olemassa vain joko ehdotonta hyvää tai ehdotonta paha. Mitään näiden kahden välissä ei ole. (Harle 1991, 91.) Saamelaisten sodankäynnin historiattomuus ja väkivallattomuus ovat

luoneet dilemman suomalaisten identiteetin muodostukselle saamelaisiin nähden. Suomalaiset olivat tuohon aikaan mennessä joutuneet puolustamaan olemassaoloaan ja oikeuksiaan sekä ruotsalaisia että venäläisiä vastaan. Vaikka nämä kanssakäymiset eivät olleet sotaan asti päättyneet, uhka oli silti olemassa. Saamelaisten kohdalla asia ei ollut näin, mikä loi uuden tilanteen. 'Toinen' oli syvästi erilainen kuin 'itse' ja 'toista' pidettiin vihollisena, joka ei kuitenkaan muodostanut fyysistä uhkaa suomalaisten olemassaololle.

Suomen polaariretkikunnan kuvateksteistä tulee ilmi, että osa saamelaisten rakennuksista lähti muutossa mukaan ja osa jäi paikalleen. Mukaan otettavat rakennukset olivat yksinkertaisia ja kevyitä vaatekottia, jotka oli helppo purkaa ja pystyttää uudelleen. Osa rakennuksista sen sijaan jäi paikalleen ja oli joko tyhjillään osan vuotta tai ympärivuotisessa käytössä niille, jotka eivät muuttomatikalle lähteneet. Näissä rakennuksissa materiaalina käytettiin muun muassa mäntyä ja turve toimi eristeenä. (Tutkijoiden Lappi.) Suomalaisen maatalviljelevän kulttuuri-ihmisen ja saamelaisen välillä oli siis kuilu: toisella oli kulttuuri ja toisella ei; toisella oli historia ja toisella ei; toisella oli tulevaisuus ja toisella ei. Tämän jaottelun lisäksi Castrén erotteli saamelaiset keskenään vielä kolmeen eri kulttuuriluokkaan. Alimmalla tasolla olivat tunturi- ja metsälappalaiset, jotka olivat täysin viljejä. He olivat jatkuvassa liikkeessä ja näin ollen minkäänlaiseen kulttuuriin heillä ei ollut mahdollisuutta. Toisella tasolla olivat kalastajalappalaiset, jotka olivat jo askeleen lähempänä sivistystä. Kalastajalappalaisten elintila rajoittui vesistöjen äärelle eikä heidän muuttomatikansa suuntautuneet pitkälle sisämaahan. Korkeimmalla tasolla olivat Inarin lappalaiset. Heillä oli jo omistusasuntoja ja näin ollen heillä oli myös jo omaa kulttuuria. (Isaksson 2005, 204.)

Saamelaisten nomadismi ei kuitenkaan ollut sattumanvaraista kulkeamista sinne tänne tai hetken mieltäjohteiden mukaan liikkumista ja olemista. Vuosisadat olivat opettaneet parhaimmat reitit ja alueet. On kaksi asiaa, jotka tukevat väitettä järjestelmällisyydestä ja suunnitellusta kulkeemisesta: siidajärjestelmä ja vuotuiskierto.

Saamelaisilla ole koskaan ollut omaa valtiota. Tämä lienee ollut yksi syy myös siihen, että suomalaiset väittivät, ettei saamelaisilla ollut koskaan ollut minkäänlaista hallinnollista järjestelmää (Harle & Moisio 2000, 124). Saamelaisten yhteiskuntamuodoksi oli jo aikojen alusta

kehittynyt siida. Siida koostuu yhden suvun perheistä, ja se huolehtii omiensa ”palveluista”. Lapin alueet oli jaettu siidojen kesken, ja näistä rajoista pidettiin tiukasti kiinni. Rajat ylitettiin vain avioliittojen tai maan myymisen seurauksena. Muutoin toisten maille ei ollut asiaa. Siidajärjestelmät eivät olleet pysyviä eivätkä samanlaisia kaikilla suvuilla. Jokainen muokkasi siitä itselleen toimivan, ja muoto määräytyi myös luonnonolojen mukaan. (Lehtola 1996, 59.) Suurin saamelaisten määrä aineistoni ryhmäkuvassa on seitsemän. Tämä luku ei ole lähellekään siidan kokonaisyksikön määrää. Ydinperhe oli myös siidojen perusyksikkö, joten lienee luontevaa, että saamelaiset esiintyvät myös pienemmissä ryhmissä.

Vuotuiskierto määräsi siidojen muuttomatkat. Keväästä syksyyn kuljettiin ja sydäntalven ajaksi palattiin takaisin kyläyhteisöön. Nomadit käyttivät yleensä samoja paikkoja vuodesta toiseen. Aina menttiin sinne, missä siihen vuodenaikaan olivat parhaat laidunmaat tai muuten tarkoitukseen parhaiten sopivat elinolot. Saamelaisalueella oli olemassa myös keskuksia, jonne eri siidat kokoontuivat keskitalven ajaksi. Todennäköistä on, että keskuksissa oli myös ympärivuotista ja pysyvää asutusta, sillä kaikkien ei tarvinnut lähteä mukaan muuttomatkalle. Asutuskeskukset olivat myös hallitsijoilla tiedossa, joten paikalle ilmestyivät myös kauppiat, veronkantajat ja papit. (Lehtola 1996, 60.)

Sekä Suomen polaariretkikunnan että Bonaparten kuvista on nähtävissä, että lasten lukumäärä yhtä perhettä kohden ei ollut suuri. Esimerkiksi Kutturasta kotoisin olevan perhepotretissa on vain yksi lapsi eikä Bonaparten kuvissakaan ole montaa lasta aikuisten lukumäärään verrattuna. Yhdysvaltalainen biologi ja kielitieteilijä Jared Diamond on tullut tulokseen, että liikkuvien ihmisten lasten ikäero on vähintään neljä vuotta. Tätä nuorempi ei vielä ole kyvykäs kulkemaan itsenäisesti ryhmän mukana, eikä vanhemmilla ole ollut rahkeita enempään kuin yhden sylivauvan kuljettamiseen ja hoitamiseen. Elämäntavan muuttuttua staattiseksi myös lasten lukumäärä pystyi kasvamaan. Diamond puhuu myös puolinomadismista, jolloin osa perheestä lähtee vaelluksille ja osa jää pysyville asuinalueille odottamaan. (Jared Diamond Lai-
neen 2007 mukaan.)

Näkyvästä ”toisesta” näkymättömäksi

Poliittisesti ja juridisesti saamelaiset olivat kansalaisia 1800-luvulla siinä, missä muutkin suomalaiset. Sen sijaan kulttuurisesti, sosiaalisesti ja rodullisesti tilanne oli toinen. Tieteellisissä diskursseissa saamelaiset erotettiin suomalaisista muutamien perusmäärittäjien mukaan, joita olivat muun muassa kieli, uskonto, etninen alkuperä ja periytyvät fyysiset ominaisuudet. Perusteluiksi riittivät ”tieteelliset” tosiasiat, joiden toteennäyttäminen ei välttämättä ollut aina pitävä. (vrt. Saukkonen 2005, 99–100.) Muun muassa edellä mainitut määrittäjät tuottivat saamelaisista representaatioita, jotka olivat omiaan luomaan alkuperäiskansan ’toiseutta’ sekä stereotypiaa. Luomalla ’toiseuden’ identiteettiä saamelaisilta evätiin kulttuurinen ja sosiaalinen Suomen kansalaisuus.

Suurin haaste saamelaisilla 1800-luvulla oli, että he asuivat Euroopan alueella. Näin ollen he loivat pelotteen muille eurooppalaisille kansoille. Uhkana oli, että saamelaiset saattoivat olla jopa eurooppalaisia ja tämä piti heiltä kieltää. Rotututkijat tutkivat ahkerasti myös intiaaneja ja pygmejä, mutta nämä kansat eivät luoneet samanlaista pelotetta eurooppalaisille, ainakaan suoraa. Tämä johtui ensisijaisesti siitä, että heidän maantieteellinen asuinpaikkansa oli kaukana Euroopasta. Saamelaiset nousevat rotukysymyksiä käsittelevissä teoksissa merkittävään osaan, mutta toisin on puhuttaessa Suomen kansallisesta identiteettiprojektista yleisemmin. Huomattavaa ja huolestuttavaa on, ettei saamelaisia välttämättä edes mainita monissa Suomen historiaa ja Suomen identiteettiä käsittelevissä teoksissa. Muun muassa sellaiset teokset kuin *Fennomanian perilliset* (Virtanen 2001) ja *Kansa liikkeessä* (Alapuro ym. 1987) kertovat Suomen ja suomalaisuuden rakentamisesta, mutta mainitsevat lyhyesti, jos ollenkaan, saamelaisia. Vuorinen toteaa, että ”Pienempiä suomalaisia vähemmistöidentiteettejä ja toiseuksia, kuten saamelaisia ... ei tässä lueta vastakuvien joukkoon, koska niitä ei ole juuri hyödynnetty virallista suomalaisuutta määriteltäessä vaan ainoastaan joko syrjitty, suvaittu tai ihannoitu.” (Vuorinen 2005, 248).

Toisin kuin monet muut länsimaat Suomi ei ole luopunut Saamenmaalta valtaamistaan alueistaan. Suomi ei myös ole tunnustanut saamelaisen oikeuksia eikä ratifoinut Yhdistyneiden kansakuntien työjärjestö ILO:n sopimusnumeroa 169, joka on alkuperäiskansojen oikeuksia

koskeva sopimus. Sopimus vaatii valtioilta erityistoimenpiteitä muun muassa alkuperäiskansojen kielen, ympäristön ja kulttuurin suojelemiseksi. Lisäksi sopimuksen tarkoituksena on tunnustaa alkuperäiskansojen oikeudet asuinalueisiinsa sekä niissä oleviin luonnonvaroihin.

Suomessa on vaiettu saamelaiden kohtelusta ja alkuperäiskansa on jätetty suurelta osin huomioimatta Suomen historiankirjoituksessa sekä oppilaitosten opetusohjelmassa. (Puuronen 2011, 112 ja 125.) Harlen ja Moision mukaan:

Paljastavinta on kuitenkin kolonialismin ja sen perinnön kiistäminen. Tämä kiistäminen, jossa ei anneta arvoa alistuksen ja riiston kohteeksi joutuneiden tulkinnoille ja totuudelle, riistää alistetuilta kaikkein tärkeimmän – heidän ihmisarvonsa. Menneisyyden kiistäminen on myös vahvin tapa pitää saamelaiset edelleen ”toisena”, tapa asettaa saamelaiset alemmalle tasolle suomalaisiin verrattuna: vain voittajalla on oikeus edustaa totuutta. (Harle & Moision 2000, 133).

Suomen valtion sijaan Suomen evankelisluterilainen kirkko teki helmikuussa 2012 merkittävän symbolisen eleen saamelaisia kohtaan. Kirkko pyysi tuolloin saamelaisilta anteeksi heidän kielensä ja kulttuurinsa tuhoamista oman edun tavoittelun nimissä. Myös Ruotsin ja Norjan kirkot ovat esittäneet omat anteeksipyyntönsä. (Puuronen 2011, 167; mm. Kirkon tiedotuskeskus 2012.) Lisäksi Euroopan unioni on ilmaissut kiinnostuksensa vuoropuheluun saamelaiden kanssa. Saamelaiset näkevät tämän mahdollisuutena saada myös Suomi ratifioimaan ILO:n sopimus. (Nykänen 2012.) On perusteltua, oikeutettua ja saamelaiden etujen mukaista hypätä valtiotason yli ja vaatia huomiota suoraan ylikansalliselta toimijalta. Miksi Suomen valtio ei edelleenkään ole valmis hyväksymään saamelaisia alkuperäiskansana osana yhteiskuntaa? Millaisena uhkana saamelaiskysymys suomalaisessa yhteiskunnassa ja identiteettipolitiikassa todellisuudessa nähdään 2000-luvun alussa?

Lähdeluettelo

Alapuro, Risto, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius

(toim.) (1987). *Kansa liikkeessä*. Vaasa: Kirjayhtymä Oy.

Arendt, Hannah (1951). *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace and Company.

Buffon, Georg Louis Leclerc, Comte de (1812/1749). *Natural History, General and Particular. The History of Man and Quadrupeds*. Vol. III. Lontoo: T Cadll, and W Davies, Strand.

Castrén, M. A. (1853–1871). *Nordiska resor och forskningar (från åren 1838). I Reseminnen från åren 1838-1844. Andra öfversedda upplagda. IV Ethnologiska föreläsningar öfver altaiska folken, samt samojediska och tatariska sagor*. Helsinki: Finska Litteratur-Sällskapets tryckeri.

Clarke, Edward Daniel (1997/1819). *Matka Lapin perukoille 1799. Edward Daniel Clarken matka Hampurin, Kööpenhaminan ja Tukholman kautta Tornioon ja Enontekiölle kesällä 1799*. Idea Nova Oy.

Hall, Stuart (1992). *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Tampere: Gummerus Oy.

Hall, Stuart (2002/1999). *Identiteetti*. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Harle, Vilho (1991). *Hyvä, paha, ystävä, vihollinen*. Jyväskylä: Rauhan-kirjallisuuden edistämisseura & Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitos (tutkimuksia no. 44).

Harle, Vilho & Sami Moisio (2000). *Missä on Suomi? Kansallisen identiteetipolitiikan historia ja geopolitiikka*. Jyväskylä: Gummerus Oy.

Heikkilä, Elina (2003). *Kuva-analyysistä kuvien käytön analysoimiseen*. Kirja-arvio Virittäjä-lehdessä 1/2003. S. 123–129.

Hietala, Veijo (1993). *Kuvien todellisuus. Johdatus kuvallisen kulttuurin ymmärtämiseen ja tulkintaan*. Helsinki: Gummerus Oy.

Hirn, Sven (1977). *Ateljeeta luontoon. Valokuvaus ja valokuvaajat Suomessa 1871–1900*. Lahti: Suomen valokuvataiteen museon säätiö.

Isaksson, Pekka & Jouko Jokisalo (2005/1998). *Kallonmittaajia ja ski-nejä. Rasismien aatehistoriaa*. Helsinki: Like.

Isaksson, Pekka (2001). *Kumma kuvajainen. Rasismi rotututkimuksessa, rotuteorioiden saamelaiset ja suomalainen fyysinen antropologia*. Pohjoisen tarinat 1. Kustannus-Puntsi. Jyväskylä: Gummerus Oy.

Itkonen, T.I. (1948). *Suomen lappalaiset vuoteen 1945. Toinen osa*. Porvoo: Werner Söderström Oy.

Järvi, Outi (2005). *Kuvia konteksteissaan – kuvallisen ilmaisun piirteitä ja uusia ulottuvuuksia teoksessa Outi Järvi & Merja Koskela (toim.)*

Kuvia analysoimaan. Kuva-analyysin malleja ja sovelluksia. Vaasan yliopiston julkaisuja, tutkimuksia 265, kielitiede 44. Vaasa: Vaasan yliopisto. s. 16–32.

Kemiläinen, Aira (1985) Johtopäätöksiä teoksessa Aira Kemiläinen (toim.) *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset.* Historiallinen arkisto 86. Vammala: Suomen historiallinen seura. s. 477–502.

Kemiläinen, Aira (1993). *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti.* Historiallisia tutkimuksia 177. Tampere: Suomen historiallinen seura.

Kirkon tiedotuskeskus (2012). *Anteeksipyyntö on askel yhteiseen vuoropuheluun.* Suomen evankelis-luterilainen kirkko. (viitattu 14.10.2013) Saatavilla <http://evl.fi/EVLUutiset.nsf/0/9908E1AFF8FC8796C225799A00610CA3?opendocument&lang=FI>.

Kylli, Ritva (2008). ”*Ei sinun pidä tääppäämään*” – kirkonmiehet saamelaisten maalla –artikkeli julkaistu Teologia.fi -sivulla. (viitattu 14.10.2013) Saatavilla <http://www.teologia.fi/artikkelit/uskontojen-valiset-suhteet/333-pei-sinun-pidp-kirkonmiehet-saamelaisten-maalla>.

Kähkönen, Anu (2012). *Apinoista ystäviin. Saamelaisten 'toisuus' 1800-luvun lopun valokuviissa.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Laine, Pia (2006). *Kaavamainen, kiehtova kauneus. Onko kauneus vain katsojan silmissä?* –artikkeli julkaistu Kumppani -lehdessä 6-7/2006. (viitattu 14.10.2013) Saatavilla http://www.kepa.fi/kumppani/arkisto/2006_6-7/5078.

Laine, Pia (2007). *Nomadit ja liikkuva elämäntapa* –artikkeli julkaistu Kumppani -lehdessä 10/2007. (viitattu 14.10.2013) Saatavilla <http://www.maailmankuvalehti.fi/node/884>

Larsen, Peter (2006) *Individual and type: Early ethnographic photography.* (viitattu 14.10.2013) Saatavilla <http://nordik.uib.no/nordik2006/papers/PeterLarsenPaper.pdf>.

Lehtola, Jorma (2000). *Lailasta Lailaan. Tarinoita elokuvien sitkeistä lapalaisista.* Inari: Kustannus-Puntsi.

Lehtola, Teuvo (1996). *Lapinmaan vuosituhannet. Saamelaisten ja lapin historia kivikaudelta 1930-luvulle.* Inari: Kustannus-Puntsi.

Lehtola, Veli-Pekka (1997). *Saamelaiset. Historia, yhteiskunta ja taide.* Inari: Kustannus-Puntsi.

Lehtola, Veli-Pekka (2004). *The Sami People. Traditions in Transition.*

Jyväskylä: Kustannus-Puntsi.

Linné, Carl von (1993/1732). *Lapinmatka 1723*. Hämeenlinna: Karisto.

Liikanen, Ilkka (2005). Kansallinen yhtenäisyys ja kansanvalta –suomalainen nationalismi –artikkeli teoksessa Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.) *Nationalismit*. Porvoo: WSOY. s. 222–245.

Länsman, Anni-Siiri (2004). *Väärtisuhteet Lapin matkailussa. Kulttuuri-analyysi suomalaisten ja saamelaisten kohtaamisessa*. Saarijärvi: Kustannus-Puntsi.

Mikkonen, Kai (2005). *Kuva ja sana. Kuvan ja sanan vuorovaikutus kirjallisuudessa, kuvataiteessa ja ikonoteksteissä*. Helsinki: Gaudeamus.

Niskanen, Annamari (2005). *Kutturasta alkanut tarina ei lopu. Siiri Magga-Miettusen muistelmakirja saa jatkoa syksyllä*. (viitattu 14.10.2013) Saatavilla <http://www.saariselka.net/Kesa2005/jutut/siiri.htm>.

Nykänen, Tapio (2012). *Näkkäläjäarvi: Saamelaiset dialogiin EU:n kanssa*. YLE Lappi. (viitattu 14.10.2013) Saatavilla http://yle.fi/alueet/lappi/2012/03/nakkalajarvi_saamelaiset_dialogiin_eun_kanssa_3310313.html.

Onnela, Tapio (1995). Tieto, valta ja valokuvaus –artikkeli teoksessa Anja Tuomisto ja Heli Usikylä (toim.) *Kuva, teksti ja kulttuurinen näkeminen*. Tietolipas 141. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. s. 134–164.

Poliisi. *Poliisin valokuvaohje*. (viitattu 14.10.2013). Saatavilla [http://www.poliisi.fi/poliisi/home.nsf/files/Valokuvaohje_FI/\\$file/Valokuvaohje_FI.pdf](http://www.poliisi.fi/poliisi/home.nsf/files/Valokuvaohje_FI/$file/Valokuvaohje_FI.pdf).

Porthan, H. G. (1873). Undersökning om de nationer, hörande til Finska folkstammen, hvilka i den äldre nordiska historien omtalas –artikkeli teoksessa *H. G. Porthans skrifter i urval*. Femte delen. Finska litteratur –sällskapet. Helsingfors. s. 29–42.

Puranen, Jorma (1999). *Kuvitteellinen kotiinpaluu*. Oulu: Pohjoinen.

Puuronen, Vesa (2011). *Rasistinen Suomi*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Pyykkönen, Miikka (2007). Visual construction of cultural identities of ‘others’: Lapland travellers’ photographs of the Saami people and culture –artikkeli teoksessa *Arctic&Antarctic – International Journal of Circumpolar Sociocultural Issues*. Volume 1 number 1/2007. s. 169–210.

Rantonen, Eila (1999). Kauniit ja älykkäät eurooppalaiset? Rotu ja etnosentrismi valitusajan kauneus- ja kulttuurikäsitteissä teoksessa Pekka Isaksson & Jouko Jokisalo (toim.) *Eriarvoisuus, valistuksen lupaus ja rasismi*. Historiallinen arkisto 112. Helsinki: Suomen historiallinen seura. s. 147–172.

Regnard, Jean-Francois (1982/1731). *Retki Lappiin*. Keuruu: Otava.

Rosberg, J. E. (1911). *Lappi* -artikkeli teoksessa Suomen maakunnat, 5 osa. Helsinki: Kansanvalistusseura.

Saukkonen, Pasi (2005). Kansallinen identiteetti -artikkeli teoksessa Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.) *Nationalismit*. Porvoo: WSOY. s. 90–105.

Schefferus, Johannes (1979/1673). *Lapponia*. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto osakeyhtiön Laakapaino.

Schmitt, Carl (1976). *The concept of the political by Carl Schmitt. Translation, Introduction, and notes by George Schwab with comments on Schmitt's essay by Leo Strauss*. New Brunswick: Rutgers University Press.

Seppänen, Janne (2001). *Valokuvaa ei ole*. Suomen valokuvataiteen museo. Helsinki: Musta taide.

Seppänen, Janne (2002/2001). *Katseen voima. Kohti visuaalista lukutaitoa*. Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 17. Tampere: Vastapaino. Sul-kunen, Irma (2004). *Suomalaisen kirjallisuuden seura 1831–1892*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 952. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Topelis, Zacharias (1898). *Finland i 19de seklet*. Framstäldt i ord och bild af finska skriftställare och konstnärer. Helsinki.

Topelius, Zacharias (1981/1875). *Maamme kirja*. Porvoo: WSOY.

Torretta, Paolo (2010). *Tutkija selvitti täydellisten kasvojen kaavan* -artikkeli julkaistu Suomen Kuvalehdessä 2.4.2010. (viitattu 14.10.2013) Saatavilla <http://suomenkuvalehti.fi/jutut/kulttuuri/tutkija-selvitti-taydellisten-kasvojen-kaavan>.

Tuomisto, Anja & Heli Uusikylä (1995). Kuva ja kulttuuri, tutkimuksen lähtökohtia teoksessa Anja Tuomisto & Heli Uusikylä (toim.) *Kuva, teksti ja kulttuurinen näkeminen*. Tietolipas 141. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. s. 9–26.

Tutkijoiden Lappi. Oulun yliopiston kirjasto. (viitattu 14.10.2013) Saatavilla <http://www.kirjasto.oulu.fi/lapinkuvat/johdanto>.

Virtanen, Matti (2001). *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Vuorinen, Marja (2005). Herrat, hurrit ja ryssän kätyrit – suomalaisuuden vastakuvia –artikkeli teoksessa Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukko-nen (toim.) *Nationalismit*. Porvoo: WSOY. s. 246–264.

Litteet

Suomen polaariretkikunnan valokuvat

Suomen
Kultura perheineen.

Sodankylä
Kultura.

Sodankylä
Vaatekoti.

Sodanhylyä
Lapin lapsiläntäreitä.

Sodanhylyä
Lautakota.

Sobakala
Lapin lapsia.

Prinssi Roland Bonaparten valokuvia

Anna-Liisa Kakko

KANSAKUNNAN NYKYKUVAT

Narratiivinen analyysi suomalaisesta maisemasta kansallisena visuaalisena tilana

Miksi miellämme kesäisen järvimaiseman helposti erityiseksi, kansalliseksi, suomalaiseksi näkymäksi toisin kuin tavallisen taajaman, monen arkisen ympäristön? Maisemat vaikuttavat siihen, millaiseksi paikaksi miellämme Suomen visuaalisesti, ja millaisia näkymiä pidämme niin sanotusti aitona Suomena. Pohdin artikkelissa, miten narratiivisella menetelmällä kyetään tulkitsemaan muutosta suomalaisen maiseman visuaalisen esittämisen tavoissa, kun perinteisiä, kansallisia esittämisen tapoja suhteutetaan kuvien esittämiin nykysuomalaisiin maisemiin. Kuvien esittämistä maisemista hahmottuu perinteisistä esittämisen tavoista ainakin jossakin määrin poikkeava, nykysuomalainen kansallinen visuaalinen tila.

Tutkimusaineisto koostuu suomalaista maisemaa esittävästä lehti-
valokuvamateriaalista Helsingin Sanomien Kuukausiliitteessä vuosina
2003–2008. Tutkin spesifisti *maisemaa* kansakunnan visuaalisen esittä-
misen kategoriana. Artikkelissa analysoin seitsemää kuvaa tutkimusai-
neistoni 14 kuvasta. Nämä kuvat edustavat kattavasti alkuperäistä aineis-
ton analyysiä. Kuvat ovat liitteenä pro gradu –tutkielmassani ja saatavilla
Jyväskylän yliopiston kirjaston verkkoaineistossa (Kakko 2010). Artik-
kelissa viitataan kuviin K-kirjaimella ja kuvan numerolla (”K1”). Valitsin

suhteellisen tuoreita valokuvia perinteisen kansallisen esittämisen tavan mukaisista maisemista, maisemista joissa havaitsin viittauksia niin katsottuun perinteiseen esittämisen tapaan ja valokuvia, joiden esittämissä suomalaisissa maisemissa ei vaikuttanut olevan mitään tai juuri mitään perinteiseen esittämiseen viittaavaa, mutta jotka ovat mitä tutuimpia ja todellisimpia nykysuomalaisia näkymiä. Kuvat ovat jutuista, joissa käsitellään Suomea visuaalisena paikkana tai suoranaisesti suomalaista maisemaa, jotta kuvat liittyisivät maisemaan myös omissa kontekstissaan.

Kuvittelu rakentaa kansakuntaa

Benedict Anderson (2007) määrittelee kansakunnan poliittiseksi yhteisöksi, joka on kuviteltu sisäisesti rajalliseksi ja täysivaltaiseksi. Kuvittelu tekee kansakunnasta ja siihen läheisesti liittyvistä ilmiöistä, kuten kansallisuudesta ja nationalismista, laadullisesti erityisiä kulttuurisia artefakteja. Kansakunta on kuviteltu, koska kansakunnan kokoisen yhteisön kaikki jäsenet eivät voi koskaan tavata toisiaan. Siksi tarvitaan erityisiä käytäntöjä, kollektiivista kuvittelua kansakunnan koossa pitämiseksi. Kansakunta on olemuksellisesti poliittinen sisäisine jännitteineen, mutta ulospäin kansakunta pyrkii esittämään itsensä yhtenäisenä yhteisönä. (Anderson 2007, 37–41.)

Tulkintani mukaan Andersonin määritelmä kansakunnasta kuviteltuna yhteisönä paljastaa kansakunta-ajatteluun sisältyvän paradoksin. Määritelmä esittää kansakunnan konstruktioksi, luoduksi, ei-annetuksi, mutta samalla kiistatta olemassa olevaksi, todelliseksi ja itsensä historiallisena ja usein myyttisenä esittäväksi. Historiallisuudella tarkoitan kansakunnan itse itsestään kertomia, itselleen edullisia ja perinteisesti sankarillisiksi sävytettyjä kertomuksia. Andersonin argumentoima kansakunnan keinotekoisuus viittaa vakiintuneisiin kansakunnan kuvittelemisen muotoihin ja käytäntöihin. Onkin oleellista erottaa kansakunnan keinotekoisuus valheellisuudesta. Kansakunta artefaktina ei ole valheelinen, vaan kansakunnan keinotekoisuus tarkoittaa juuri kuvittelemisen tapoja ja käytäntöjä ja niiden voimaa.

Ajatukseen kansakunnasta kuviteltuna yhteisönä sisältyy ekplisiittisesti kansakunnan suhde aikaan ja narratiivisuuteen. Walter Benjami-

nia lainaten Anderson kytkee kansakunnan ”homogeeniseen ja tyhjään aikaan” (Anderson 2007, 61). ”Homogeeninen ja tyhjä aika” kansakunnan kuvittelemisen kontekstissa ei varsinaisesti tarkoita etenevää aikaa niin, että kansakunnalle kuviteltaisiin alku ja loppu elämänkaaren tapaan, vaan kyse on tilallisesta ajasta, jossa kansakunnan menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus yhtyvät ikään kuin kellumaan homogeenisen ja tyhjän ajan tilaan kansakuntaa ylläpitävällä ja sitä jatkuvasti uudelleen tuottavalla tavalla (Anderson 2007, 279–280). Kansakunta poliittisena yhteisönä tarvitsee ajan ja tarinansa, narratiivisen ulottuvuutensa, taataksaan olemassa olonsa. Kansallinen kertomus kansakunnan narratiivisena kuvittelun käytäntönä on valikoiva ja valjastettu kansakunnan kuvittelemisen palvelukseen kansakuntaa vahvistavalla tavalla, mikä tekee kansallisista kertomuksista väistämättä poliittisia (Anderson 2007, 280).

Kerronnallinen kansakunta ja narratiivin postmoderni kritiikki

Narratiivin käsite viittaa aina kertomukselliseen näkökulmaan maailmaan ja tiedon muodostamiseen. Visuaalinen materiaali ei kuulu perinteisesti narratologisen tutkimuksen tutkimuskohteisiin, mikä ainoastaan tekee siitä mielenkiintoisen ja vielä suhteellisen tutkimattoman tutkimuksen alueen politiikan tutkimuksessa.

Mieke Bal puhuu visuaalisesta narratologiasta narratologian laajentamisena tekstuaalisista, kirjoitetuista materiaaleista visuaalisen alueelle: tekstin käsite laajennetaan koskemaan myös visuaalista materiaalia, kuvan kieltä (Bal 1999, 4, 161–162). Visuaalisen materiaalin sisällymistä narratologiaan tukee myös näkemys siitä, että narratologia tulisi nähdä ennen kaikkea tutkimusotteena, jota on mahdollista soveltaa mitä moninaisimpiin tutkimuskohteisiin eri tieteenalojen konteksteissa. Kyse ei ole siitä, että tutkimuskohde olisi valmiiksi, luonnostaan narratiivinen, vaan että hyvin erilaisia tutkimuskohteita on periaatteessa mahdollista tarkastella ja tulkita narratiivisesti. (ibid., 220)

Konstruktivistisen tiedonkäsitteen mukainen tieto on kasautuvaa ja suhteellista. Tieto ja tietäminen suhteutuvat aina aiempaan tietoon ja tutkijan kontekstiin. Tästä johtuen narratologinen tutkimus konstruktii-

vistiseksi ymmärrettyinä tuottaa näkökulmia ympäröivään maailmaan ja hylkää positivistisen tieteenihanteen mukaisen oletuksen objektiivisesta ja universaalista totuudesta ja todellisuudesta. (Heikkinen 2001, 116; 2002, 17–18.) Tutkielmassani narratologian yhteys konstruktivismiin kytkeytyy postmoderniin keskusteluun tiedosta ja tiedon tuottamisesta.

Hannah Arendtin (1958) mukaan ihmiselle on ominaista kyky järjestää tietoa kerronnalliseen muotoon. Arendtin ajattelussa kerronnallisuus sisältyy lähtökohtaisesti kaikkeen inhimilliseen toimintaan siten, että juuri toiminta on se käytäntö ja väylä, josta tarinat syntyvät, joka niitä tuottaa, ja siten kerronnallisuus linkittyy kiinteästi myös politiikkaan ja poliittisiin yhteisöihin (Arendt 1958, 184). Arendtin näkemyksien mukaan poliittisen yhteisön kerronnallisuudessa ei ole kyse kansakunnasta tai muusta modernin ajan poliittisesta ilmiöstä, vaan antiikin Kreikan ja erityisesti antiikin Ateenan poliksesta poliittisen elämän muotona ja toiminnan tilana. Arendtin mukaan poliksessa kertomukset perustuivat yksittäisistä ihmisistä, lähinnä sankareista, heidän kuolemansa jälkeen yhteisössä kerrottuihin kertomuksiin, jotka rakensivat polista poliittisena yhteisönä (Arendt 1958, 184–186). Arendt erottaa poliittisen yhteisön kertomuksen (”a fictional story”) poliittisen yhteisön historiasta (”a real story”). Poliittisen yhteisön historiallisuutta ei tule sekoittaa poliittisen yhteisön kerronnallisuuteen. Arendtin mukaan poliittinen yhteisö luo tai keksii itselleen kertomuksen, jonka avulla se kertoo itsestään itselleen vain sellaista kertomusta, jolla on poliittista ja kollektiivista merkitystä yhteisölle itselleen (Arendt 1958, 186, 192).

Kansakunta poliittisena yhteisönä tarvitsee kertomuksia legitimoidakseen itsensä. Kansakunta tarvitsee kertomuksen itsestään, koska kertomuksen kautta se määrittelee, tuottaa ja ylläpitää itseään sekä menneisyyttään, nykyisyyttään ja tulevaisuuttaan. Kansallisten kertomusten yhteydessä ja sitä kautta nationalismikysymysten yhteydessä puhutaan usein kansallisten kertomusten pyrkimyksestä homogenisoida kansakuntaa. Suomalaisen kansallisen kertomuksen mukaisen kansallisen visuaalisen tilan perinteisen, vahvan kansallisen yhtenäisyyden esittämisen vuoksi onkin tarpeellista tarkastella kansallista kertomusta kriittisesti.

Jean-François Lyotardin (1979) homologian ja paralogian käsitteet tarjoavat välineet narratiivin postmoderniin kritiikkiin. Lyotardin

mukaan metanarratiiveihin perustuvat perinteiset käsitykset tieteellisestä tiedosta ja tietämisestä alkoivat muuttua tieteellisen keskustelun piirissä postmoderniin suuntaan viimeistään 1950-luvulla, kun kehityneet yhteiskunnat siirtyivät jälkiteolliseen vaiheeseen ja niin sanottuun postmoderniin aikaan. Lyotard kutsuu tieteen metanarratiiveiksi tieteen ”suuria kertomuksia”, esimerkiksi valistuksen aikana syntyneitä positivistista tiedekäsitystä. Lyotard ei tulkintani mukaan kuitenkaan pyri täydellisesti kiistämään tai kumoamaan metanarratiiveja tieteellisessä tiedossa postmodernina aikana. Tutkielmalle olennainen on hänen argumenttinsa tieteellisen tiedon legitimaation ehtojen muuttumisesta postmodernina aikana, sillä se selittää narratiivista lukutapaani ja tutkielmani kiinnittymistä konstruktivistiseen tiedonkäsitykseen. (Lyotard 1979, 7–8, 30–31, 63.)

Tiivistetysti sanoen homologia viittaa Lyotardilla metanarratiivien legitimoimaan tieteelliseen tietoon ja sen universaaliin hyväksyntään tiedeyhteisössä, eräänlaiseen universaalikielen. Kansakunnan kontekstissa homologian käsite sopii viittaamaan myös kansakuntaan kansallisvaltiossa omanlaisenaan metanarratiivina, tiedon legitimoijana ja määrittäjänä, instituutiona, jolla on valta tietoon. Tulkintani mukaan Lyotardin mukaan kansakunta kansallisvaltiossa metanarratiivina tekee itse itsensä narratiivisen subjektin, joka neuvottelee ja päättää tiedon ehdoista sekä siitä, miten kansakunta kansallisvaltiossa määrittyy kansallisvaltion instituutioiden puitteissa. Kansakunta kansallisvaltiossa metanarratiivina ei kuitenkaan tyydy Lyotardin mukaan keskustelemaan tieteellisen tiedon ehdoista, totuuden kriteereistä, vaan ulottaa valtansa myös normatiivisiin kysymyksiin. Tässä kohden, missä kansakunta pyrkii määrittelemään tiedon lisäksi myös oikeudenmukaisuuden ja normatiivisuuden kysymyksiä, Lyotard katsoo kansakuntaan kansallisvaltiossa liittyvän narratiivisen tiedon elementtejä. Kansakunta kansallisvaltion kehyksissä muodostuu omaksi kertomukseksi ja kansallisvaltio alueeksi, jolla pätevät tuon kertomuksen sisältämät kriteerit tiedosta ja arvoista. Sovellan Lyotardin väitettä kansakunnasta kansallisvaltiossa metanarratiivina homologian käsitteen kautta, jolla viitataan perinteisiin, kansallisiin maiseman visuaalisiin esittämisen tapoihin, niiden visuaalisesti argumentoimaan kansakunnan homogeenisuuteen. (Lyotard 1979, 52–53)

Lyotardin paralogian käsite narratiivisen lukutapani osana avaa mah-

dollisuuksia paikkoja suomalaisen kansakunnan visuaalisen esittämisen ja kansallisen kertomuksen kritiikille. Tulkitseen paralogian käsitteen Lyotardin argumentaatiossa sitovan yhteen yhteiskunnallisen muutoksen ja sen vaikutuksen tieteelliseen tietoon. Paralogian käsite määrittyy Lyotardin teoriassa yhteiskunnallisen muutoksen ja postmodernin ajan kautta. Siinä on kyse argumentista, jonka mukaan tieteellinen tieto voi perustua ja sen tulee perustua erilaisille lähtökohdille ja suuntauksille, postmodernille tieteellisen tiedon politiikalle muuttuneissa yhteiskunnissa. Paralogian käsitteessä tieteellisen tiedon postmodernina legitimoijana on kysymys erojen luomisesta, mielikuvituksesta, universaalien konsensuksen hylkäämisestä tavoitteena ja universaalikielen kriittisestä haastamisesta, tieteellisen tiedon paikallisesta ja ajallisesta eli kontekstuaalisesta määräytymisestä ja liikkeestä tieteenalojen välillä (Lyotard 1979, 98–108). Käsitteessä on kysymys tiedon ja tietämisen tavan eräänlaisesta politisoimisesta. Paralogia mahdollistaa, kuten Lyotard ihastuttavasti ilmaisee, ”pienien kertomusten” (”le petit récit”) kertomisen (Lyotard 1979, 98). Paralogian käsite ilmaisee oivallisesti pyrkimystä katsoa toisin kuvien esittämiä maisemia. Toisin ja kriittisesti katsominen on kuin pieni, erilainen kertomus suuresta, kansallisesta narratiivista ja pyrkimys haastaa tuon kertomuksen homologia. Homologian ja paralogian käsitteet narratiivisen lukutapani osina tuovat kuvissa esiin narratiivisuuden kaksi tasoa. Pienten kertomusten ja kerronnallisten säröjen luenta mahdollistaa suuren kertomuksen kritiikin ja hahmottaa siitä poikkeavia visuaalisia Suomi-kertomuksia, narratiivin politiikkaa.

Maisema kansakunnan visuaalisen esittämisen käytäntönä

Suomessa nationalismia tuotetaan perinteisesti maisemaa esittämällä (Palin 1999, 218). Lukkarisen & Waenerbergin (2004) mukaan Suomi kuuluu sellaisiin kansakuntiin, joille maiseman tarkoituksellinen hyödyntäminen kansakunnan visuaalisen konstruoinnin ja kansallisen identifikaation välineenä on tyyppillistä kansakunnan historian ollessa melko ohutta ja lyhyttä. Siksi maiseman esittäminen kansakunnan visuaalisena representaationa on ennen kaikkea keino konstruoida kansakuntaa tilallisesti. (Lukkarinen & Waenerberg 2004, 38–39.) Tapaani

lähestyä maisemaa kansallisena visuaalisena tilana sopii W.J.T. Mitchellin argumentti maisemasta ambivalenttina käytäntönä. Mitchellin mukaan maisema visuaalisena representaationa on sekä poliittisena vallankäytön väline että poliittista valtaa ideologisesti luonnollistava käytäntö ideologisissa yhteyksissä (Mitchell 1994a, 1–2). Maisemien vakiintuminen ja muuttuminen tosiasioiden kaltaisiksi tai luonnollisen kaltaisiksi kansallisissa, visuaalisissa maisemarepresentaatioissa muuttaa kansalliset maisemat kansallisena visuaalisena tilana ”luonnollisiksi”. Maisemakuvaston ja kansallismaiseman käsitteet määrittävät virallisesti ja epävirallisesti sitä, mitä pidetään kansallisena maisemana ja millaisena visuaalisena kansallisena tilana Suomi perinteisesti esitetään. Kansallismaiseman käsite viittaa sekä epäviralliseen että viralliseen merkitykseen. Kansallismaiseman käsitteen virallinen merkitys viittaa ympäristöministeriön virallisesti määrittelemiін suomalaisiin kansallismaisemiin (Kansallismaisema 1993). Määritelmässä kansallismaisema argumentoidaan kiinteästi osaksi kansallista ymmärrystä ja kansallista omakuvaa tai identiteettiä. Maisemakuvasto tarkoittaa kansallisen tilan vakiintunutta kuvaustapaa, joka ei ole historiallisista muutoksista huolimatta juuri muuttunut. Maisemakuvaston sisältämä esitystapa tiivistyy keskeisten kansallisten visuaalisten maisemasymbolien ympärille ja nämä symbolit muodostavat yhdessä maiseman visuaalisen esittämisen kaanonin ja jatkuvuuden (Häyrynen 2005, 19–21, 63–64, 183–184). Kysymyksenasettelussani keskeiset kansalliset maisemasymbolit viittaavat niihin kanonisiin suomalaisen kansallisen maiseman visuaalisen esittämisen tapoihin, jotka ovat säilyneet maisemakuvaston historiallisista muutoksista huolimatta. Jäljitän nämä kiinnostavat kuvataiteesta, jota pidän varsin merkittävänä suomalaisen maiseman kansallisen visuaalisen esittämisen tapojen synnylle ja vakiintumiselle.

Suomalaisen kuvataiteen niin sanotulla kultakaudella tarkoitetaan erityisesti maalaustaiteen kukoistamista ja voimakasta kehittymistä 1800-luvun ja 1900-luvun taitteessa. Kultakauden aikaan kansallisten teemojen esittäminen kuvataiteessa ja teoksille annetut kansalliset tulkinnat ja merkitykset oli yleinen ilmiö Euroopan nuorissa kansakunnissa ja kansallisvaltioissa. Erityisesti Albert Edelfeltin, Akseli Gallen-Kallelan, Eero Järnefeltin ja Pekka Halosen suomalaista luontoa ja suomalaista kansaa esittävien maalausten ympärille on vakiintunut voimakkaasti kansalli-

sesti latautunut tulkinnan tapa (Palin 1999, 208). Tulkintatapa on jopa niin kansallisesti vakiintunut, että kansallisesta kontekstista irrallisia tulkintoja on pohdittu varsin vähän (Lukkarinen & Waenerberg 2004, 22). Tavoista, joilla perinteisiä maisemateemoja tai maisematyypppejä on suomalaisessa kuvataiteessa kuvattu, paradigmaattisin suomalainen maisema on ylhäältä kuvattu metsää ja järveä esittävä panoraamamaisema (Palin 1999, 219; Lukkarinen & Waenerberg 2004, 38–43). Katsojan etäisyys maisemaan ja maiseman laajuus kuvauksessa ovat tyypillisiä perinteisille suomalaisen maiseman esittämisen tavoille. Maiseman laajuudella tarkoitetaan korkealta nähtyä maisemaa, joka luo mielikuvan samanlaisena jatkuvasta ja katsojasta etäällä olevasta maisemasta (Lukkarinen & Waenerberg 2004, 40).

Valokuvan tulkitsijana

Mitchellin (1994b) ajatusta kuvallisesta käänteestä pidetään yhtenä merkittävimmistä muutaman viime vuosikymmenen käsitteellisistä avauksista visuaalisuuden ja kuvan mahdollisuuksista ja asemasta tieteellisessä tutkimuksessa. Kuvallisen käänteän käsitteellä Mitchell problematisoi nykykulttuurin lisääntyvää visuaalisuutta – globaalia ja arkista tosiasiaa, jota tieteellinen tutkimus ei voi jättää huomioimatta. Kuvallisen käänteän käsitteessä ei ole kysymys pyrkimyksestä kehittää koko visuaalisen representaation kattavaa teoriaa, vaan kutsua problematisoimaan visuaalisuuden ja kuvan mahdollisuuksia (Mitchell 1994b, 13). Kuvallisen käänteän käsitteen sisältävä katse on olennaisesti jotakin muuta kuin objektiivisesti havainnoiva: se on tulkitseva, subjektiivinen ja kontekstuaalinen. Toiseksi, kuvallisen käänteän käsite avaa tilan lähestyä kuvallista materiaalia omanlaisenaan, kirjoitetusta tekstistä suhteellisen riippumattomana alueena, kuten lehtivalokuvaa tietystä määrin irrallisena jutun tekstistä, painottaen sen erilaisuutta ja monimutkaisuutta suhteessa kirjoitettuun tekstiin. Kolmanneksi, tulkitsen kuvallisen käänteän käsitettä irrottautumisena ns. kielellisen käänteän todellisuuskäsityksestä mitä tulee tekstin ymmärtämiseen kirjoitettuna tekstinä ja sen asemaan todellisuuden luojana. Kuvallisen käänteän käsite tematisoi katsomista, tutkijan ja katsojan kontekstia, visuaalisuutta ja kuvaa erityisinä tutki-

musmateriaaleina ja tutkimusasetelmien ulottuvuuksina korostaen näin mahdollisuuksia tuottaa tietoa niiden kautta.

Roland Barthesin (Barthes 1984/[1961]; 1986/[1964]) denotaation ja konnotaation käsitteet ovat muovanneet keskeisesti erityisesti valokuvantutkimusta. Denotaatiolla Barthes tarkoittaa klassista valokuvaan liitettyä olettamusta: valokuvaa todellisuuden kanssa analogisena, objektiivisena ja koodittomana sanomana, johon ei sellaisenaan sisälly merkityksiä. Ongelmallista Barthesin mukaan on, että valokuva on myös mitä suurimmassa määrin merkityksellinen, konnotatiivinen. Konnotaatio sisältää kaiken kontekstuaalisen merkkiaineen, joka määrittää, miten valokuvaa katsotaan. Valokuvaa ei siten ole mahdollista katsoa ilman konnotaatioita, koska valokuva on tällä tavoin mitä yhteiskunnallisin instituutio ja siten poliittisesti latautunut. Valokuva on itse asiassa paradoksaalinen, koska se on samaan aikaan denotatiivinen *ja* konnotatiivinen: katseen alla valokuva muuttuu koodittomasta sanomasta koodatuksi eli merkitykselliseksi, mutta ei menetä silti denotatiivisuuttaan. (Barthes 1984/[1961], 122–124, 132–133, 137; Barthes 1986/[1964], 88).

Valokuva näyttäytyy tilana, johon sisältyy yhtäältä valokuvan esineluonteen kannalta yhtäältä moderni, objektiivinen, havainnoille avoin ulottuvuus. Toisaalta valokuva representaatioluonteisena kuvana altistuu tulkitsevalle ja subjektiiviselle katseelle sekä taiteellisille ominaisuuksille. Väitän valokuvassa tieteen kontekstissa vaikuttavan näin modernin (objektiviisuus ja havainto) ja postmodernin tai konstruktivistisen (representaatio ja tulkinnallisuus) suuntauksen. Nämä kaksi ulottuvuutta tekevät valokuvasta kuvatyypinä erityisen. Valokuva ei ole kuvana lähökohtaisesti verrattavissa esimerkiksi maalaukseen taideteoksena, sillä valokuvalla on aina tekninen, teknologinen ja dokumentoiva ulottuvuutensa, vaikka valokuva representatiivisena kuvana ei ole analogia todellisuuteen.

Pauline von Bonsdorffin (2005) argumentti suomalaisten perinnetekemien katsomisen ongelmallisuudesta havainnollistaa valitsemaani kuva-aineistoon sisältyvää ajallista perspektiiviä ja jännitettä suomalaisessa visuaalis-kansallisessa tilassa. Von Bonsdorff väittää, että katsoessaan suomalaista perinnetekemää esittäviä representaatioita nykykatsoja havaitsee välittömästi ajallisen ja kulttuurisen särön tai murroksen

verrattuna esimerkiksi maalausten syntyajankohdan aikalaisiin. Heille niiden esittämä maisema oli tuttua visuaalista tilaa ja visuaalista todellisuutta ja usein elinympäristö, jollaisiin aikalainen saattoi samaistua (von Bonsdorff 2005, 48). Von Bonsdorffin ajatus siitä, että maisema ”on” sen sijaan, että siinä ”oltaisiin” on erityisen kuvaava kuvien tulkinnan kontekstuaalisuuden kannalta kahdella tavalla. Ensiksi, suomalaisen kansakunnan visuaalista kansallista tilaa kanonisesti esitettynä ja esittämisen suhdetta aineistonvalokuviin on mahdollista analysoida narratiivisesti uskottavasti vain kulttuurisen ja ajallisen etäisyyden päästä. Lisäksi tämän etäisyyden on oltava riittävän pitkä, jotta kansallinen visuaalinen esittäminen on varmasti vakiintunut, jopa kanonisoitunut, jotta kritiikki olisi mielekästä.

Visuaalisen Suomi-kertomuksen perinne ja säröt lehtivalokuvissa

Toimittaja Ilkka Malmbergin ja valokuvaaja Hannes Heikuran reportaasin *Viiikko lintuna* (Kuukausiliite 7/2008) valokuvissa Suomea esitetään maisemina. Tulkitsen korkealle maiseman yläpuolelle sijoittuvaa lintuperspektiiviä visuaalisena ratkaisuna, joka liittää valokuvat suomalaisen paradigmaattiseen suomalaisen maiseman esittämisen tapaan. Näin kuvakulma ja lisäksi valokuvien maisema-aiheet ovat tulkittavissa reportaasissa pyrkimykseksi esittää visuaalisesti Suomea tavalla, jonka avulla kansallisesti määrittynyt, kansallisen kertomuksen homologinen visuaalinen Suomi-tila on mahdollista löytää.

Järvimaisemaa esittävä valokuva (K1) toistaa perinteistä esittämisen tapaa. Kuvatilaa alaosaan näkyy vastavalossa epäsäännöllisen muotoinen järvi ja tummaa metsää ympärillä. Voimakas auringonvalo peittää maan värit ja muodot niin, että vain ääriwiivat erottuvat selkeästi. Valon ja varjon vahva kontrasti, kirkas auringon valo tumman maan yläpuolella ja maiseman etäisyys katsojasta mystifioivat maisemaa. Lisäksi kuva sisältää maiseman tyhjyyttä, autiutta ja erämaamaisuutta korostavia ja maisemaa ja tilaa katsojaansa nähden korostavia piirteitä. Tulkitsen kirkasta valoa toistona pyhyyteen viittaamisesta suomalaisen tyyppillisen järvimaiseman kansallisen esittämisen perinteessä. Saksalaisen tradition

keskeinen vaikutus suomalaisessa kansallisessa kertomuksessa on perinteisesti käsitys luonnon, jumaluuden ja isänmaan yhteydestä. Suomessa tätä yhteyttä korosti tuotannossaan kirjallisesti erityisesti Johan Ludvig Runeberg (Lassila 2000), mutta se on selkeästi nähtävissä myös suomalaiskansallisessa kansakunnan visuaalisen esittämisen perinteessä verbiaalisen perinteen lisäksi. Järvimaisema ja muu jylhä ja neitseellisenä esitettävä luonto maisema-aiheena sekä kuvarakenne, erityisesti ylhäältä kuvattu maisema, jonka ylle auringon valo levittyy pyhyiden symbolina, ovat erittäin keskeisiä pyhyiden ja isänmaan toisiinsa sitovia visuaalisen esittämisen tapoja suomalaisessa kansallisessa kertomuksessa.

Lapin maisemat kuuluvat keskeisesti maiseman esittämisen perinteeseen suomalaisena kansallisena visuaalisena tilana. Perinteisessä esittämisen tavassa Lappia tavataan esittää erämaana, jonka maisema on arktisen karua ja avaraa luontoa. Nähdäkseni Lapin maisemien perinteinen esittäminen suomalaisessa kansallisessa kertomuksessa sisältää hyvinkin yhtäläisyyksiä varhaisiin, jo antiikista ja keskiajalta periytyviin eurooppalaisiin käsityksiin Suomen Lapista osana arktista ”ultima thulea”, Maan pohjoisinta äärtä Jäämeren rannalla. Katsonkin, että Lapilla on osana suomalaista kansallista maisemakuvastoa muusta suomalaisen maiseman perinteisestä esittämisestä hieman poikkeava asema. Visuaaliset esitykset Lapista liittyvät erämaatematikkaan, mutta Lappi sinänsä kansallisen visuaalisen esittämisessä saa järvimaisemasta eroavan, rajamaan ja pohjoisen äären sille tarjoaman erityisen aseman.

Lappilaista maisemasta valitsin kaksi valokuvaa valokuvaaja Teemu Kuusimurron ja toimittaja Heikki Hellmanin reportaasista *Tunturipurujen raiskausta* (Kuukausiliite 10/2006). Reportaasissa kritisoidaan Lapin luonnon turmeltumista Lapin hiihtokeskusten kasvamisen takia. Toisaalta kiitetään sitä, että suurin osa Lapin tuntureista on toistaiseksi säästetty rakentamiselta ja siten suojeltu Lapin luontoa. Tämä kahtalaisuus on luettavissa esiin reportaasista valitsemisani kahdessa valokuvassa (K2 ja K3). Lapin erämaata esitetään ilmasta käsin ja esittämisen kuvakulmissa toistuu suomalaisen maiseman kansallisena visuaalisena tilana esittämisen perinne. Tekstiotteiden tukemana lappilaisen tunturimaiseman perinteinen kansallinen esittäminen korostuu tuon maiseman turmelamisen kritiikin kautta. Valokuvapari on erityisen mielenkiintoinen, koska siitä on tekstiotteiden tukemana tulkittavissa selkeästi toisistaan

eroavat kannat siitä, miltä Lapin maiseman osana suomalaista kansallista tilaa tulisi näyttää. Ensimmäinen valokuva (K2) esittää Tievan lomakylää Levitunturin juurella. Levitunturi on hallitsevin elementti täyttäen kuvatilaa lähes täysin. Tievan lomakylän rakennukset sijoittuvat kuvatilaa alaosaan. Valokuva on pystykuva. Ilmaan suunnilleen Levitunturin laen korkeudelle sijoittuva kuvakulma luo valokuvaan vaikutelman maisemasta syvänä tilana. Levitunturin ja Tievan lomakylän rakennusten hallitsevuus valokuvan kuvatilassa estävät näkemästä niitä ympäröivää Lapin maisemaa. Maisema Levitunturin takana ja sivuilla on rajattu kuvasta lähes kokonaan pois. Tulkitsen tämän kohteiden sijoittelun ja kuvakulman valokuvassa pyrkimykseksi vahvistaa reportaasin esittämää kriittistä väitettä Levitunturin alueen nykytilasta luonnon näkökulmasta. Mitä tulee kuvan Levistä ja Tievan lomakylästä värimaailmaan on maiseman esittämisen kannalta mielenkiintoista havaita, että valokuva on otettu muuna vuodenaikana kuin talvella. Valokuvassa Levistä ja Tievan lomakylästä maan ruskeasta sävystä ja puiden vihreydestä päätellen valokuva on otettu keväällä, kesän lopulla tai syksyn alussa. Lumeeton maisema paljastaa reportaasin kriittisesti argumentoiman Levitunturin todellisen ja raiskatun luonnon tilan ilman lumen tunturimaisemalle suomaan tyyppillistä idyllistä ja perinteistä visuaalista ilmettä.

Toinen valokuva (K3) esittää Lappia maisemana ja erämaana täydellisen vastakohtaisesti verrattuna valokuvaan Levitunturista ja Tievan lomakylästä. Kuva esittää Nattasia, kahta pientä tunturia Urho Kekkonen kansallispuistossa. Kuten edellisessä valokuvassa, myös tässä kuvakulma sijoittuu korkealle taivaalle, etäälle maisemasta ja tilasta. Valokuvassa Lapin erämaa levittäytyy kaiken kaikkiaan harmonisena, laajana ja neitseellisenä – pitkälti sellaisena kuin Lappia perinteisesti kansallisen maisemakuvaston osana esitetään. Perinteisen esittämisen tapa toistuu ja asettuu vahvimaksi valokuvaparissa. Korkealta ja ylhäältä kuvatuissa maisemissa katsojan paikka maisemassa ja tilassa on keskeinen syy, joka synnyttää etäisyyden katsojan ja maiseman ja tilan välille ja herkistää maiseman saamaan mystifioituja piirteitä. Tällaiset piirteet ovat suomalaiskansallisessa maiseman esittämisen perinteisessä tavassa erityisen ilmeisiä luontomaisemien esittämisessä. Kuvassa 3 perinteistä esittämisen tapaa on tulkittavissa järveä esittävän kuvan 1 tapaan tavasta, jolla auringonvalo sijoittuu kuvaan ja suhteutuu sen esittämään maisemaan.

Kuvassa 3 tulkitsen auringonvalon kytkeytyväksi auringonvalon pitämiseen pyhyiden merkkinä isänmaan maiseman yllä maiseman esittämisen kansallisessa perinteessä. Kuvassa 3 auringonvalo lankeaa samaan tapaan, jumalallisesti kirkkaana koko erämaamaiseman ylle. Tunturimaisema kansallisena visuaalisena tilana näyttäytyy kuin pyhitettynä isänmaana. Vaikka reportaasissa *Tunturipurojen raikausta* Lapin toistaiseksi koskematon erämaamaisema (K3) esitetään oikeampana ja arvokkaampana lappilaisena maisemana kuin rakennettu, ”raiskattu”, lappilainen maisema (K2), tulkitsen valokuvia *yhdessä* esittämisen narratiivisen kerroksellisuuden, mielikuvien ja todellisuuden ja menneen ja nykyhetken paralogisiksi toteutumiksi.

Jutusta *Mennyt maisema* (Kuukausiliite 7/2003) tarkastelen kahta valokuvaa latomaisemasta. Latomaisema osana suomalaista kansallista maisemakuvastoa kuuluu niihin arkkityyppeihin maisematyyppeihin, jotka ovat olleet kauan osa suomalaista kansallista visuaalista tilaa konkreettisesti osana ihmisten elinympäristöä ja kuuluvat ideaalisena maaseutumaisemana kansalliseen maisemakuvastoon, suomalaisen kansallisen visuaalisen tilan perinteiseen visuaaliseen esittämiseen. Narratiivinen ajallinen jännite syntyy juuri siitä, että yhtäältä latomaisemat ovat konkreettisesti katoamassa suomalaisesta maisemasta ja heijastavat siten kansallisen visuaalisen tilan muuttumista.

Mennyt maisema -jutun avaa aukeaman kokoinen, mustavalkoinen valokuva kahdesta ladosta lakeudella (K4). Vaaka valokuva on otettu maan tasalta. Tämä huomio kuvakulmasta on merkittävä, sillä tästä valokuvasta lähtien jokainen aineistoni valokuvista on otettu maan tasalta eli samalta tasolta sen maiseman kanssa. Tilassa oleminen muuttuu valokuvissa siten, että perinteisen maiseman esittämisen mukaisesta korkealta ja etäältä esittämisestä siirrytään maiseman tasalle, ikään kuin sisälle maisemaan. Kuvatilan etuala täyttyy korkeana kasvavasta, ilmeisen navakan tuulen taivuttamasta viljasta pellolla (K4). Kuvassa vilja taipuu tuulessa keskellä peltoa seisovia latoja kohti ja niiden ohi. Kuva synnyttää vaikutelman siitä, että latomaisema on konkreettisesti katoamassa ja se tapahtuu suhteellisen nopeasti. Tapa esittää latomaisemaa mustavalkoisesti, mustien reunojen kuin taulun kehysten, lähes latojen viereen sijoittuvan ja siten niiden kehoja kuntoa korostavan kuvakulman ja valokuvassa tuulessa taipuvan viljan kautta saavat latomaiseman näyttämään siltä, että

se ei kuulu enää nyky-Suomen kansalliseen visuaaliseen tilaan. Kuvassa huomioni kiinnittyy erityisesti viljaa liikuttavaan tuuleen, joka erottuu kuvassa selkeästi. Tulkitsen latomaisemassa puhaltavaa tuulta symbolina maiseman muuttumisesta, yhteiskunnan muuttumisesta ja siten muutoksesta kansallisessa visuaalisessa tilassa. Latomaisema säilynee osana perinteistä ja ideaalista suomalaisen kansallisen tilan esittämisen tapaa erilaisissa visuaalisissa representaatioissa, kuten kuvataiteessa, ja mielenmaisemassa.

Kerronnan kerrokset ja esittämisen uudet tulkinnat

Korkealta maiseman ja erämaan yltä, paradigmaattisen esittämisen näkökulmasta laskeudutaan alas tilaan maiseman tasalle erilaiseen katsojajasemaan kuin mitä perinteinen esittäminen noudattaa. Valokuvat reportaasissa *Miltä Suomi näyttää?* (Kuukausiliite 12/2004) ovat suorastaan toteavia ja luovat vaikutelman aivan kuin ne dokumentoisivat esittämiään maisemia sellaisinaan, denotatiivisina analogioita todellisuudesta. Niiden esittämien maisemien kiinnostavuus piileekin maisemien tavallisuudessa.

Kuva 5 esittää varsin tyyppillisen näköistä uutta, nykysuomalaista uudisrakennettua omakotitaloaluetta. Kuvan keskeisin yksittäinen elementti on hieman yllättävästi aivan kuvatilan etualalla näkyvä, suoraan kuvaajan ja katsojan katseen tasalla ja edessä näkyvä, maahan pystytetty harmaa lautasantenni. Tällaisen valokuvaajan tekemän valinnan tulkitsen symboloivan ja alleviivaavan nykysuomalaisia, suhteellisen vauraita, uusien omakotitalojen täyttämiä ruuhka-Suomen maaseutumaisemia. Pastelliset siniset ja vihreät talot: tuovat mieleen havumetsän ja järven-sinen, kansallisen järvi- ja metsämaiseman. Tapa, jolla omakotitaloalue-maisema esitetään – etäältä, maiseman laidalta ja pelkistetyt ja toteavan oloisesti – muistuttaa tilallisuuden näkökulmasta mielenkiintoisesti menneeseen suomalaiseen maisemaan niin keskeisesti ja tiuhaan aikoi-naan kuuluneita maaseutukylä. Valokuvan esittämässä maisemassa talot sijoittuvat suhteellisen lähelle toisiaan parin kapean tien varrelle metsään rajautuvalle pienehkölle alueelle. Valokuvan esittämän alueen maaseutukylää muistuttava rakenne toistuu yleisesti vastaavissa maisemissa, uusilla

uudisrakennetuilla omakotitaloalueilla. Perinteisiä esittämisen konventioita on selkeästi havaittavissa kuvan 5 esittämässä maisemassa, mutta visuaaliselta muodoltaan nämä elementit kuuluvat nykypäiväiseen, uuteen visuaaliseen Suomi-kertomukseen. Nämä perinteiseen esittämiseen viittaavat mutta nykyaikaisessa asussa olevat elementit maisemassa osoittavat yhtäältä suomalaisen kansallisen visuaalisen tilan perinteisen esittämisen jatkuvuutta ja toisaalta uutta visuaalista Suomi-kertomusta.

Liitän kuvaan 5 myös ajallista kerronnallista jännitettä suhteessa maiseman muuttumiseen. Tästä näkökulmasta maisema avautuu maaseudun juurista irti repäistyjen, kaupunkeihin muuttaneiden suomalaisten kahona palata maaseudulle mielikuvien Suomi-maisemaan. Narratiivinen katkos ei tarkoita kaiken perinteiseen esittämiseen viittaavan aineksen poissaoloa kuvassa, vaan päinvastoin suhteellista muutosta perinteisen esittämisen liittymisessä kuvan maisemaan. Muutokset aineistoni valokuvissa uuden visuaalisen Suomi-kertomuksen suuntaan eivät ole draamaattisia, vaan pikemminkin hienovaraisia, paralogian ja homologian välistä kerroksellisuutta ilmaisevia. Kuvassa uusi visuaalinen Suomi-kertomus on syntymässä maisemaan suomalaisena kansallisena visuaalisena tilana, mutta tilasta puuttuvat edelleen suomalaiset itse. Valokuvan esittämässä maisemassa tilallisesti merkittävää on paradoksaalinen rakennetun ympäristön tyhjiys, jopa erämaamaisuus.

Kaikista valokuvista perinteisestä maiseman esittämisen tavasta poikkeaa selkeimmin kuva 6. Se esittää kaupunkimaisemaa pienessä kaupungissa Suomessa: ”Kävelykatu, KOUVOLA” (*Miltä Suomi näyttää?*, 32). Kuvan esittämä maisema poikkeaa radikaalisti aineistoni muiden valokuvien esittämistä maisemista, mutta on samalla kiistämättä tyypillinen ja yleisesti tunnistettava nykysuomalainen maisema. Kuvan esittämän näkymän maisemallisuus on problemaattista. Siitä tekee problemaattisen tapa, jolla näkymää esitetään kuvassa. Valokuva on otettu suunnilleen keskeltä tilaa niin, että kuvassa ei näy juuri muuta kuin katua reunustavien rakennusten seinä. Valokuvassa ollaan tilassa tavalla, joka jättää kuvatilaa tilaa vain vähän niin, että valokuva ei lopulta esitä mitään erityistä rajattua kokonaisuutta, jota voisi pitää maisemana. Näkymä kävelykadulle on pikemminkin värien, muotojen, rakenteiden, kuvien ja tekstin epäyhdenäistä materiaa. Niinpä katson valokuvaa suorastaan antimaisemana osana uutta visuaalista Suomi-kertomusta. Keskelle tilaa

katsojan vievän kuvakulman vuoksi kutsuisin kuvaa jopa muista aineiston valokuvista poikkeavaksi ”sukellukseksi” nykysuomalaiseen visuaaliseen tilaan.

Kuva on otettu keskeltä katua viistosti vasempaan suuntaan niin että heti kuvaajan oikealle puolelle jäävät kohteet muodostavat kuvatilanteen etualan. Kuvatilanteen esittämässä katunäkymässä näkyy ostoskeskuksilta näyttäviä rakennuksia, liikeyritysten värikkäistä logoja niiden seinissä ja hieman katutilaa. Värimaailma, rakennusten muodot, materiaalit ja katutilassa näkyvät yksityiskohdat täyttävät kuvatilanteen ja tekevät näkymästä levottoman ja sekavan. Ensimmäisenä aineistonvalokuvista kuva esittää ihmisiä tilassa. Valokuvassa näkyy ihmisiä liikkumassa kuvaajasta poispäin. Ihmiset valokuvassa eivät ole hallitsevia, vaan yleisvaikutelma tilasta on melko tyhjä ja autio. Tekstissä valokuvan esittämää näkymää pidetään tyypillisenä suomalaisena 2000-luvun maisemana:

Kouvola on hyvä lähtöpaikka: suurin osa suomalaisista asuu tällaisessa taajamassa. Suomi on suuri Kouvola. Tältä Suomessa nyt näyttää, 2000-luvun alussa. Kouvolan kävelykadulla kulkiessa voisi olla missä kaupungissa hyvänsä, millä hyvänsä kävelykadulla: paljon lasia, terästä, logoa ja laattaa. Niiden keskellä istuu vanhuksia puhelemassa sairauksista. He ovat syntyisin aivan toisenlaisesta Suomesta, josta ei täällä näe enää jälkeäkään. (Miltä Suomi näyttää?, 34.)

Valokuvan esittämää näkymää argumentoidaan tyypillisenä ja yleisenä näkymänä 2000-luvun alun Suomessa. Tämän argumentin näkökulmasta valokuvan esittämä kävelykatunäkymä Kouvolaan irtautuu maantieteellisestä kontekstistaan ja muuttuu tietynlaiseksi nykysuomalaiseksi yleismaisemaksi, jollaisia näkee todellisuudessa hyvin monissa suomalaisissa taajamissa ja pienissä kaupungeissa. Kansallisen kertomuksen mukaisia maisemia kuvan esittämän maiseman kaltaiset maisemat eivät kuitenkaan (vielä) ole. Valokuvan esittämä näkymä kouvolaalaiselle kävelykadulle avautuu anonyyminä, tavallisena näkymänä Nyky-Suomeen visuaalisena tilana. Sitaatissa kuvataan, että kuvan esittämää näkymää on myös kävelykadulla tapaavien vanhusten, ”heidän, jotka ovat syntyisin aivan toisenlaisesta Suomesta” nykyinen visuaalinen tilansa, jossa tuosta Suomesta ”ei täällä näe enää jälkeäkään”. Valokuvassa vanhuksia

ei näy, mutta heidät voi kuvitella valokuvan esittämään tilaan, minkä johdosta ajallinen jännite menneen maiseman ja nykyisen Suomen välillä nousee esiin. Valokuva kouvolaalaisesta kävelykadusta edustaa erinomaisesti paralogista maiseman esittämistä ja kansallisen visuaalisen tilan toisin esittämistä, narratiivista murrosta, suhteessa perinteiseen esittämiseen aineistoni valokuvien joukossa. Valokuvassa ei ole mitään perinteiseen esittämiseen viittaavaa. Kuvan esittämä visuaalinen tila on varsin suomalaiskansallista nykypäivän todellisen maiseman näkökulmasta, mutta ei kansallisen kertomuksen ja perinteisen esittämisen näkökulmasta. Kuvan tulkinnan pohjalta on syytä kysyä, mikä merkitys ajalla on sille, millaista ainesta katsotaan kuuluvaksi suomalaiseen kansalliseen visuaaliseen tilaan. Muutos on suhteellisen hidasta ja ymmärrystä kansallisesta maisemasta määrittelee yhä eniten kansallisromanttisesti latautunut maiseman esittämisen kova ydin, korkealta nähdyt järvimaisemat. Tämän ytimen merkityksestä maiseman ymmärtämiselle kansallisena aineiston analyysin kontekstissa kertovat paitsi järvimaisemia esittävät valokuvat niin vielä selkeämmin sitaatit, joissa puhutaan alitajuisesta Suomi-kuvasta.

Toimittaja Ilkka Malmbergin ja valokuvaaja Markus Jokelan reportaasista *Tylsän tien tarinat* (Kuukausiliite 6/2007) kerrotaan tarinoita Helsingistä Savoon kulkevan, ”Suomen suosituimman mökkitien” (*Tylsän tien tarinat*, 57) varrelta. Avausaukeaman valokuva sinänsä ei ole silmiinpistävän erityinen, päinvastoin (K7). Tulkitseen valokuvaa tekstiotteiden tukemana representaatioksi narratiivisesta kerroksellisuudesta suhteessa uuteen visuaaliseen Suomi-kertomukseen. Kuvassa tämä kerroksellisuus avautuu uuden visuaalisen Suomi-kertomuksen mukaisen kansallisen tilan ja kansallisesti määrittyneiden mielikuvien, mutta myös niitä vastaavien todellisten maisemien välissä. Katson kuvaan sisältyvän konkreettisesti ja vertauskuvallisesti liikettä tilassa uuden visuaalisen Suomi-kertomuksen ja perinteisen esittämisen tavan mukaisen idyllisen Suomen välillä. Kuva esittää näkymää moottoritiele ja sitä reunustavaan maisemaan. Tien oikealla puolella tien laidassa näkyy tummanpuhuvaa metsää. Moottoritien yllä kaartuu puolilipivinen, auringonlaskun värjäämä taivas. Valokuvassa ollaan matkalla maalle: ”Suomen suosituin mökkitie vie Helsingistä Savoon.” (*Tylsän tien tarinat*, 57). Moottoritie representoi matkaa pois kaupungista järvien rannoille, saariin, metsien

siimekseen – idyllisiin mielikuvien ja perinteisen esittämisen mukaisiin maisemiin ja niiden muodostamaan tilaan, johon tullaan toisenlaisesta, uuden visuaalisen Suomi-kertomuksen mukaisesta tilasta. Liikkuminen moottoritiellä ilmentää kansallisen visuaalisen tilan perinteisen esittämisen ja nykytilan välistä kerronnallista narratiivista suhdetta. Valokuvan esittämä tila edustaa kahden tilan limittymisestä toisiinsa, ne eivät ole suinkaan toisiaan poissulkevia. Siitä huolimatta valokuvasta muotoutuu itselleni katsojana erityisesti tekstiotteiden tukemana tulkinta siitä, että perinteisin tavoin esitetyn maiseman mukaista maisemaa suomalaisena kansallisena visuaalisena tilana sekä mielikuvissa että todellisuudessa ylläpidetään todellisena Suomena ja arvotetaan aidoksi Suomeksi.

Kuvan kontekstissa useampi tekstiote on tarpeen kuvan tarkastelemisen syventämiseksi. Reportaasissa moottoritiellä liikkumista verrataan maiseman yläpuolelle nousemiseen:

Moottoritiellä ajaminen on kuin lentomatkestamista. Sehän näyttääkin kiitoradalta. Kiihdytyksen jälkeen nousetaan maiseman yläpuolelle, sitä katsotaan etäältä, se jää tuntemattomaksi, eikä sitä jaksa kauan seurata. (...) Kun sitten käännytään liittymästä, hiljennetään, pysähdytään ja avataan ovi, maisema onkin jo muuttunut, ja jos siinä joku ihminen on, hän puhuu murretta. (Tylsän tien tarinat, 60).

Moottoritiellä ajamisen vertaaminen kiitorataan ja ilmaan korkealle maiseman yläpuolelle nousemiseen toistaa verbaalisesti paradigmaattista maiseman visuaalisen esittämisen tapaa, jossa etenkin erämaamaista metsä- ja järvimaisemaa katsotaan korkealta ja etäältä maisemasta. Sitä ajatus maiseman ylle nousemisesta paikantuu Savon mökkimaisemien suuntaan: nykysuomalaisesta visuaalisesta tilasta siirrytään perinteisen esittämisen mukaisiin, mielikuvien suomalaisiin maisemiin ikään kuin katsomalla niitä ensin korkealta paradigmaattisen maiseman katsomisen ja esittämisen perinteen mukaisesti ja lopuksi menemällä itse tilaan, joka on toinen kuin mistä lähdettiin. Moottoritiellä liikkumisen vertaaminen lentämiseen maiseman yllä säilyy reportaasissa narratiivisena keinona, jonka kautta maisemia suomalaisena kansallisena visuaalisena tilana katsotaan ja mistä argumentaatiosta tulkitseen narratiivista kerroksellisuutta. Tekstiotteiden tukemana kuva merkityksellistyy

eräänlaiseksi tiivistymäksi maisemaan sisältyvästä narratiivisesta kerroksellisuudesta.

Kohti kiitävä Renkomäen harju on Suomen vanhimpia asuinpaikkoja. Täällä asuttiin jo 10 000 vuotta sitten, Itämeren edeltäjän, valtavan Ancy-lusjärven rannalla. Suurin osa Suomea oli veden alla. (...) ABC! –tauko-paikan oranssi toteemi näkyy jo. Täällä vetäytyvä mannerjää empi hetken, ehkä vain parisataa vuotta, ja sai aikaan moreeniharjut, jotka juoksevat halki Suomen. (Tylsän tien tarinat, 62.)

Näillä main kulkee Suomen merkittävin kulttuuriraja, niin merkittävä, että oikeastaan olisi puhuttava kahdesta eri Suomesta: läntisestä ja itäisestä. (...) Vehmas vuokkojen, jalopuiden, savikoiden ja harmaakivikirkkojen Suomi päättyy, kyhmyjoutsen vaihtuu laulujoutseneen. (...) Alkaa mäkinen, vesistöjen rikkoma maisema, jossa on liikuttu käteville savolaisveneillä vedestä toiseen, kalakukko eväänä. (Tylsän tien tarinat, 63–64.)

Tästä autot hajaantuvat järvi-Suomen sokkeloihin, tiet kapenevat, muuttuvat hiekkapohjaisiksi, keskelle ilmestyy ruohokaista, kivi kolahtaa pohjaan, heinä alkaa kahista, auto heilahtelee viimeiset töyssyt, ja vihdoin ollaan perillä. Käsijarrun narahdus. Kuumen konepellin alla naksahtelee, pajulintu laulaa. Kohta lämpiää sauna. (Tylsän tien tarinat, 64.)

Moottoritien ilmentämä liike kahden visuaalisen Suomen välissä vahvistaa muutosta maisemassa ja tilassa. Liikkeen päämääräksi ja oikeaksi sekä aidoksi suomalaiseksi maisemaksi nousee silti perinteinen suomalainen mökkimaisema. Sinne matkustamista muuttuneesta maisemasta ja perille pääsemistä argumentoidaan kuin suomalaisen paluuna kotiin.

Säröjä kansallisessa kuvastimessa

Analyysissa aineiston valokuvat järjestäytyivät narratiivisesti suhteessa toisiinsa. Kuvien välille syntynyt narratiivinen rakenne muodostaa esittämisen tapojen näkökulmasta suhteellisen yhtenäisen visuaalisen kerrotuksen suomalaisen maiseman visuaalisesti ja yhteiskunnallisesti

merkittävästä muuttumisesta 1900-luvun aikana. Kansallisen kertomuksen näkökulmasta kuvien peitetysti ilmaisema suomalaisen maiseman muuttuminen merkitsee säröä kansallisen kertomuksen argumentoiman perinteisen maiseman ja todellisen, muuttuneen ja muuttuvan maiseman välillä. Maiseman muutos kuvissa katkaisee lähes täysin nyky-suomalaisten todellisten maisemien relevantin samastamisen kansallisen kertomuksen mukaisiin perinteisiin maisemiin. Tämä päätelmä kohtaa narratiivin ajallisuuden problematiikan. Maisema muuttuu, mutta ne kansalliseen kertomukseen sisältyvät kriteerit, jotka tekevät maisemasta kansallisen, muuttuvat hitaammin. Siksi muutokseen sisältyviä, kansallisen kertomuksen mukaiseen homologiseen maiseman esittämisen tapaan nähden erilaisia esittämisen tapoja on ainakin toistaiseksi hankalaa pitää kansallisina. Muuttuneen maiseman ja kansallisen mielenmaiseman väliin syntyy narratiivinen katkos.

Perinteisen esittämisen tapaan viittaavia piirteitä kuvissa on selkeämpää tunnistaa ja analysoida kuin siitä eroavia elementtejä, koska suomalaisena katsojana ja tulkitsijana tunnistan kuvien esittämistä maisemista nopeammin suomalaiskansallisia piirteitä kuin suomalaisiin perinteisen esittämisen tapoihin kuulumattomia piirteitä. Tämä osoittaa, miten syvällisesti kansallisen kertomuksen argumentoimat perinteiset esittämisen tavat voivat vaikuttaa maisemaa esittävien visuaalisten representaatioiden katsomiseen ja niiden tulkittamiseen kansallisiksi. Erittäin keskeistä on, että homologisen perinteisen esittämisen mukaiset elementit tai siihen vihjaavat elementit eivät tyystin katoa suomalaisten maisemien esittämisestä kuvissa, vaan suhteutuvat uuteen visuaaliseen Suomi-kertomukseen. Koska merkkejä perinteisestä visuaalisesta esittämisestä liittyy mukaan uuteen visuaaliseen Suomi-kertomukseen, viittaukset homologiseen esittämisen tapaan ja paraloginen esittäminen jäävät dialogiseen suhteeseen.

Maisema-aiheiden näkökulmasta luonto kuuluu klassisena suomalaisen kansallisen kertomuksen maisemavalikoimaan. Tilallisesta näkökulmasta keskeistä on muutos tilassa olemisen ja sen kuvaamisen tavassa. Tapa olla tilassa muuttuu, kun homologinen esittämisen tapa muuttuu kohti epäkansallista, eli kun siirrytään kohti uutta visuaalista Suomi-kertomusta. Paralogisena tilallisena muutoksena pidän sitä, että maisemaa esitetään katsojaa likempänä tilana. Korkeasta katsoja-asemasta

laskeudutaan alas ja etäisestä katsoja-asemasta siirrytään tilaan sisemmälle. Siirrytään ikään kuin sisälle Suomeen, joka perinteisen esittämisen tavan mukaisesti on kansallisena visuaalisena tilana etäinen ja maiseman esittäminen mystisiä ja glorifioivia elementtejä sisältävää. Tilan lähentymisestä huolimatta tilaa esitetään enimmäkseen tilan reunalta. Vaikka olemme tilassa maiseman tasalla, jättää reunaan sijoittuva katsoja- ja kuvaaja-asema tilaan hieman homologisesta esittämisestä vihjaavaa maiseman etäisyyden tuntua. Huomattakoon, että suomalainen itse alkaa kuitenkin hiljalleen astua sisään kansalliseen visuaaliseen tilaansa, joskin tila on yhä silmiinpistävän tyhjä. Sellaisena se muistuttaa modernia erämaata.

Tarkastelun seurauksena hahmottuu neljä pientä visuaalista Suomi-kertomusta, perinteiseen esittämiseen narratiivisesti katkoksellisesti suhteutuvaa esittämisen tapaa. Kutsun tätä kokonaisuutta uudeksi visuaaliseksi Suomi-kertomukseksi. Kuvien muodostama kertomuksellinen rakenne ja siihen hyvin selkeästi kytkeytyvä ajallisuuden ulottuvuus avaavat yhdessä maiseman esittämisen aineiston kuvissa tilana, jossa homologian mukaiset esittämisen tavat ja paralogiset esittämisen tavat limittyvät toisiinsa ja kerroksellistuvat. Merkkejä perinteisistä esittämisen tavoista tai suoranaista toistoa perinteisistä esittämisen tavoista sisältyy myös muuttuneen maiseman esittämiseen. Useissa kuvissa nämä esittämisen merkit itse asiassa korostavat maiseman muuttumista ja eroa menneeseen visuaalisena tilana, mutta samalla muistuttavat homologisesta esittämisestä. Jotta paralogisten esittämisen tapojen eritteleminen ja suomalaisen maiseman kansallisen perinteisen visuaalisen esittämisen poliittinen narratiivinen kritiikki olisi mahdollista ja mielekästä, tarvitaan merkkejä homologisesta esittämisen tavasta paralogisen esittämisen suhteuttamiseksi.

Suurin osa tarkastelemistani kuvista esittää suomalaisen kansallisen kertomuksen näkökulmasta epäkansallista maisemaa. Kuitenkin jutuista valitsemisani sitaateissa maisemaa argumentoidaan lähes poikkeuksetta tavalla, joka viittaa suomalaisen maiseman perinteisiin kansallisiin esittämisen tapoihin. Argumentaation tyyli jopa korostaa perinteisiä esittämisen tapoja ja arvottaa niitä oikeina esittämisen tapoina. Tarkastelemieni kuvien esittämät muutokset suomalaisessa maisemassa kansallisena visuaalisena tilana eivät korreloi joustavasti kansallisen kertomuksen määrit-

telemään käsitykseen kansallisesta maisemasta. Tämä osoittaa kansallisen kertomuksen määrittelemien kansallisen maiseman kriteerien hidasta muuttumista. Kansakunnan konstruktivisuuden näkökulmasta erityisesti maiseman visuaalinen kansallinen esittäminen on tehokkaimpia käytäntöjä naamioida kansakunnan konstruktioluonnetta ja artefaktisuutta. Maiseman visuaalisen kansallisen esittämisen avulla visuaaliseen tilaan voidaan kertomuksessa liittää tilaa itsestään selväksi ja luonnolliseksi väitettyjä esittämisen tapoja. Seurauksena on, että tieteellisessä tutkimuksessa kuvien tulkinnassa vaihtoehtoista, toisenlaista esittämistä ei ehkä edes ajatella, eikä vakiintuneita esittämisen tapoja juuri kyseenalaisteta.

Suomalaisen maiseman esittämiseen kansallisena visuaalisena tilana sisältyy toisin esittämisen mahdollisuus. Ajan myötä suomalaisen kansallisen kertomuksen maiseman esittämisen perinteen kova klassinen ydin paradigmaattisine metsä- ja järvimaisemineen voisi muuttua tärkeimpänä kollektiivisena suomalaisena maisemaihanteena myös yleisessä kuvien tulkinnassa. Tarkasteluni perusteella voi väittää, että vie aikaa ennen kuin maiseman kansallisen esittämisen kovan klassisen ytimen mukaista maiseman esittämistä ei enää toisteta aitona suomalaisena maisemana. Tuleeko kouvolaalaisesta kävelykadusta, nykysuomalaisesta anonyymista ”keskivertomaisemasta” tai uudesta omakotitaloalueesta tulevaisuudessa kansalliseen maisemakuvastoon ja kansalliseen kollektiiviseen käsitykseen kelpaavia maisemia kauan sen jälkeen, kun niistä tuli suomalaista visuaalista arkista todellisuutta? Kun suomalainen maisema ja ymmärrys siitä muuttuvat, tarvitaan uusia kriteerejä ja työkaluja katsoa maisemaa kansallisena visuaalisena tilana, mihin olen artikkelisani tarjonnut eväitä narratologisella menetelmällä.

LÄHTEET

Kakko, Anna-Liisa. 2010. Kansakunnan nykykuvat – Narratiivinen analyysi suomalaisesta maisemasta kansallisena visuaalisena tilana. Pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylän yliopisto. Verkkoaineistot: <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-201009242717> (viitattu 22.12.2013).

Tutkimuskirjallisuus

- Anderson, Benedict. 2007. Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua. Tampere: Vastapaino.
- Arendt, Hannah. 1958. *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bal, Mieke. 1999. *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. Second Edition. Toronto/Buffalo/London: University of Toronto Press Incorporated.
- Barthes, Roland. 1984/[1961]. Sanoma valokuvassa. Suom. K. Widenius. Teoksessa Lintunen, Martti (toim.): *Kuvista sanoin 2*. Porvoo: Suomen valokuvataiteen museon säätiö. 120–137.
- Barthes, Roland. 1986/[1964]. Kuvan retoriikkaa. Suom. K. Widenius. Teoksessa Lintunen, Martti (toim.): *Kuvista sanoin 3*. Porvoo: Suomen valokuvataiteen museon säätiö. 71–92.
- Bonsdorff, Pauline von. 2005. Eletty ja mielletty maisema. Teoksessa Aro, Laura & Halonen, Tero (toim.): *Suomalaisten symbolit*. Jyväskylä: Atena. 44–48.
- Heikkinen, Hannu L. T. 2001. Narratiivinen tutkimus – todellisuus kertomuksena. Teoksessa: Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä: PS-kustannus/Chydenius-instituutin julkaisuja 3/2001. 116–133.
- Heikkinen, Hannu L. T. 2002. Whatever is Narrative Research? Teoksessa Heikkinen, Hannu L. T., Huttunen, Rauno & Syrjälä, Leena (toim.) *Narrative Research. Voices of Teachers and Philosophers*. SoPhi 67/Jyväskylän yliopisto. 13–29.
- Häyrynen, Maunu. 2005. Kuvitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen. Helsinki: SKS.
- Kansallismaisema. 1993. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Lassila, Pertti. 2000. Runoilija ja rumpali. Luonnon, ihmisen ja isänmaan suhteista suomalaisen kirjallisuuden romanttisessa perinteessä. Helsinki: SKS. Tietolipas 166.
- Lukkarinen, Ville & Waenerberg, Annika. 2004. Suomi-kuvasta mielenmaisemaan. Kansallismaisemat 1800- ja 1900-luvun vaihteen maalaustaiteessa. Helsinki: SKS. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 965. Taidekoti Kirpilän julkaisuja 3.
- Lyotard, Jean-François. 1979. *La condition postmoderne. Rapport sur le savoir*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Mitchell, W. J. T. 1994a. Introduction. Teoksessa Mitchell, W. J. T. (toim.): *Landscape and power*. Chicago: The University of Chicago Press. 1–4.

- 1994b. *Picture Theory. Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Palin, Tutta. 1999. Kuvissa tuotettu maisema ja kansa. Teoksessa Lehtonen, Tuomas M. S. (toim.): *Suomi, outo pohjoinen maa? Näkökulmia Euroopan äären historiaan ja kulttuuriin*. SITRA/PS-Kustannus. 208–235.

Antti Vesikko

Resonoivia merkintöjä

Olavi Paavolainen jatkosodan kriittikkona

Tässä politiikan tutkimusta, historiantutkimusta ja kirjallisuustieteitä hyödyntävässä artikkelissa analysoin Olavi Paavolaisen (17.9.1903–19.7.1964) Suomen jatkosodan aikana, 26.6.1941–19.9.1944, kirjoittamaa ja marraskuussa 1946 kahtena niteenä ilmestynyttä päiväkirjaa *Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944 I-II*. Tämä lähes tuhattavuinen jatkosodan kriittiseksi selonteoksi tarkoitettu teos nosti ilmestyessään mittavan kirjasodan, jonka keskeisenä piirteenä voidaan pitää ennennäkemätöntä henkilöön kohdistuvaa kritiikkiä, joka osaltaan johti Paavolaisen kirjallisen uran hiipumiseen.¹

Synkkä yksinpuhelu on haaste runebergiläisen sankarieetoksen sävyttämälle sotakirjallisuudelle ja traditionaalis-konservatiiviselle sotahistorialle. Vastoin historiankirjoituksen tilallis-ajalliseen etäisyyteen perustuvaa ”Jumalan silmä perspektiiviä” Paavolainen dokumentoi jatkosodan vaiheet nykyisyydestä käsin antaen näin tulevaisuuden lukijakunnalle mahdollisuuden tarttua tapahtumien poliittisiin merkityksiin. Tallentamalla tapahtumien pintaa resonoivin havainnoin hän avaa lukijalle kriittisiä perspektiivejä kuolemaan, uhrautumiseen, sankarihautausmaihin,

1 Päiväkirjan julkaisun jälkeen Paavolainen keskittyi loppuelämäkseen radio-teatteriin, aloittaen vuonna 1947 Yleisradion teatteriosaston päällikkönä ja toimien virassa aina kuolemaansa 19. heinäkuuta 1964 saakka.

muistomerkkeihin, kulttuurimatineoihin ja sotilaspastoreiden saarnoihin. Pyhiksi julistettujen symbolien, henkilöiden ja tapahtumien satirointi on jatkosodan kulttuurin ja tapahtumien politisointia, jolla raoteetaan lukijalle myös kulissien takaisia motiiveja.

Paavolainen harjoittaa teoksessaan yksipuolista muistelua korostaen ”asioita joita Suomessa yleisesti ei tiedetty tai joita virallinen mielihiteen muokkaus ja sensuuri eivät halunneet meillä tiedettävän” (SY 1946 I, Lukijalle 7). Huhujen ja marginaalisten ilmiöiden dokumentointi on oikeutettua otettaessa huomioon jatkosodan voimakas sensuuri ja propaganda. Ruotsalaisen kansanpuolueen kansanedustajan C. O. Frietschin (1945, 503) mukaan sensuuri johti vuonna 1943 tilanteeseen, jossa ”eduskunta ei suurin piirtein katsoen ollut paremmin informoitu kuin tavallinen kadun mies – sen maailmankuva oli väärä ja toivottoman yksipuolinen.” Lisäksi talvi- ja jatkosodan päätöksiä ei usein vahvistettu virallisin sopimuksin tai pöytäkirjoin, vaan sopimuksia ja sitoumuksia tehtiin usein suullisesti ja salassa. Tästä huolimatta suomalainen sotahistoriankirjoitus on 1990-luvulle asti korostanut virallisten lähteiden ja pöytäkirjojen ensisijaisuutta sotavuosien tulkinnassa.

Paavolainen pyrkii päiväkirjassaan hahmottamaan ja arvostelemaan sisällissodasta juontuvia konservatiivisia arviointi- ja ajattelutapoja, jotka johtivat jatkosodassa eliitin poliittisen arvostelukyvyn romahtamiseen. Suomen kulttuurinen sulkeutuneisuus ja homogeenisuus, joka oli vahvistunut merkittävästi 1930-luvun alussa, voimistui talvisodan sensuurin myötä jatkuen katkeamattomana pimennyksenä aina Moskovan välirauhaan (19.9.1944).

Paavolaisen päiväkirjan fragmentaarinen muoto vastaa hyvin sodan moninaista olemusta ja sen synnyttämiä epäkohtia. Tulkintani mukaan Paavolainen toteuttaa päiväkirjallaan Jean-Paul Sartren (1947/1976) vuonna 1947 muotoileman idean ”situaatio-romaanista”, jonka mukaisesti päiväkirja on poikkeustilanteen alaisen kansakunnan sisäinen monologi ja kirjoittaminen politiikan tavoin sitoutumista tulevaisuuteen, joka jatkuu kirjailijan kuoleman jälkeen.

Artikkelini etenee seuraavasti: aluksi pohdin lyhyesti kirjailijan roolia sartrelaisena paljastajana ja deleuzelaisena sivilisaation lääkärinä. Toiseksi käsittelen Hannah Arendtin käsityksiä arvioinnista ihmiselle välttämättömänä toimintana. Ehdotan lukutapaa, jonka mukaisesti päiväkirja

voidaan ymmärtää poliittisena tekona ja arendtlaisena esimerkillisen yksilön tarinana. Kolmanneksi luon yleiskatsauksen vasemmistolaisten ryhmittymien käynnistämään kansallisen itsetutkiskelun vuosiin 1945–48. Neljänneksi käsittelen jatkosodan eliitin ja sivistyneistön poliittisen arvostelukyvyn romahdusta, joka Paavolaisen mukaan oli seurausta itseuhrin pyhittämisestä, uusklassismista ja raunioiden romantiikasta, kirkonkylämentaliteetista ja mystiikan kukoistuksesta, erillissodan retoriikasta ja toiveajattelusta. Lopuksi pohdin Paavolaisen hahmottelemaa deterritorialisoitua ja pluraalista kansalaisuutta.

Kirjailija paljastajana ja symptomalogina

Jean-Paul Sartren (1947/1976) mukaan ”situaatoromaanit” ovat toisen maailmansodan jälkeisen ajan luonteenomaisin ilmaus. Ne ovat vailla sisäistä kertojaa ja kaikkitietävää todistajaa. Niissä on henkilöitä, joiden tietoisuus on osittain selkeä ja osittain hämärä, eikä yksikään henkilöistä ole etuoikeutetussa asemassa tapahtuman tai itsensä havainnoimisen suhteen. Nämä henkilöt koostuvat sotkuisista arvioinnin vyyhdistä: he eivät enää tiedä johtuivatko muutokset ”heidän ponnistuksistaan, heidän virheistään vai maailman menosta” (ibid. 196). Näissä ”tulevaisuuden taiteen ja kirjallisuuden” teoksissa ilmenee kaikkialla läsnä oleva monimielisyys:

[...] tapahtumat olisivat tuoreet ja rajut, monimieliset ja ennalta-arvaamattomat, jossa aika olisi liikkeessä, maailma uhkaavan ja loisteliaan läpitunke-maton, ihminen loppumattoman kärsivällinen. (ibid. 197)

Kirjallisuuden tehtävä on saada ihmiset ajattelemaan, eikä johtaa ajatuksia pois arkipäivästä ja saada unohtamaan. Sartren vedotessa lukijan suorittamaan lukutoimitukseen ja taiteen olemassaolon ehtoon, jonka mukaan taide on ”vain toista ihmistä varten ja vain toisen avulla”, hän päätyy käsittämään jokaisen kirjan teoksi ja vapaaksi vetoomukseksi lukijoiden vapaudelle (ibid. 47–49, 102). Kirjailija siis vetoaa lukijan vapauteen, jotta tämä auttaisi häntä teoksensa luomisessa (ibid. 50). Näin ollen kirjoittajan ja lukijan vapaudet etsivät toisiansa ja vaikutta-

vat toisiinsa jaetun maailman kautta (ibid. 70). Sartrelle kirjoittaminen on maailman paljastamista, mutta samalla maailma sen välityksellä annetaan tehtävänä, jonka lukijan tulee pyyteettömästi ottaa vastaan (ibid. 61). Kirja esittää lukijalle epäoikeudenmukaisuuden maailman. Se pyrkii herättämään lukijassa paheksuntaa ja aktiivisuutta epäkohtien korjaamiseksi (ibid. 62). Kirjoittaessa kirjailija sitoutuu puolustamaan vapautta, johon kuuluu erottamattomana osana kansalaisvapaus (ibid. 65). Niin Sartrelle kuin Paavolaisellekin yhteiskunnan terveys perustuu pitkälti sen itseymmärryksen tasoon, jonka aktiivisena prosessina toimii alituisen introspektio. Taideteos ja kirjallinen teos voi toimia välittäjänä tässä kansakunnan itsetiedostamisen prosessissa:

[...] yhteiskunnassa, joka lakkaamatta tutkiskelee itseään, arvostelee itseään ja muuttuu lakkaamatta, saattaa kirjoitettu teos olla teon olennainen ehto, toisin sanoen tiedostamisen vaihe. (ibid. 142)

Sartre luokittelee situaatiokirjallisuuden toimenannoksi paljastamisen kirjallisuudessa. Kirjailija on päättänyt paljastaa maailman, hän siis pyrkii ennen kaikkea paljastamaan ihmisen toisille ihmisille niin että nämä tuntisivat täyden vastuunsa nähdessään edessään ihmisen paljaaksi riisuttuna. (ibid. 30–31) Kirjallisuuden tulee sisältää kritiikin kummatkin puolet: sen tulee olla sekä tuhoavaa että rakentavaa. Kirjailijan tulee kirjallisuuden sisäistä olemusta seuraten kirjoittaa kaikki ihmisiä vastaan. Näin ollen hänellä on lukijoita, mutta ei lukijakuntaa. Näin kirjailija taistelee parhaiten ihmisen vapauden puolesta (ibid. 239).

Modernissa yhteiskunnassa kirjailijan toimenkuvaksi asettuu yhteisön traumojen purkaminen ja sijaiskärsijänä työskenteleminen. Etenkin taudit toimivat kirjailijan raaka-aineena ihmisen eksistenssi-ongelmien kuvaamisessa (Niemi 2000, 69–70). Paavolainen rooli kansakunnan symptomalogina muistuttaa sivilisaation lääkärinä toimimista, jolloin kliinisen diagnosoinnin kohteena ovat maailma, kansakunta ja kulttuuri. Gilles Deleuze (1993/2007) kirjoittaa esseessään ”Kirjallisuus ja elämä” kirjailijasta minän ja maailman lääkärinä:

[...] kirjailija sellaisenaan ei ole sairas vaan pikemminkin lääkäri, minän ja maailman lääkäri. Maailma on kokoelma oireita, jotka yhdistyvät ihmi-

sessä sairaudeksi. Kirjallisuus näyttäytyy siis pyrkimyksenä terveyteen [...] (Deleuze 1993/2007, 20–21)

Paavolaisen päiväkirja on siis yhtäältä sartrelaista paljastamista kirjallisuudessa, joka vaatii kansakunnalta alituista introspektiota, ja toisaalta deleuzelaista sivilisaation lääkärinä toimimista, jonka mukaisesti kirjailijalla on kaksoistehtävä: *kliinisenä* tehtävänä on eristää oireyhtymä maailmasta ja antaa sille hahmo; *kriittisenä* tehtävä puuttuvan kansan keksiminen ja fabulointi (tarinointi). Kliininen tehtävä hallitsee Paavolaisen päiväkirjan sivuja hänen eristäessä ja lajitellessa kansakunnan oireita, mutta teoksen loppua kohden kriittinen tehtävä voimistuu hänen kohdatessa kesäkuussa 1942 Kivennavan tuhoutuneen Ainola kotinsa ja pohtiessaan karjalaisten evakkojen kohtaloa (SY 1946 I, 16.6.1942, 355).

Arviointi poliittisena tekona

There exists in our society a widespread fear of judging [...] For behind the unwillingness to judge lurks the suspicion that no one is a free agent, and hence the doubt that anyone is responsible or could be expected to answer for what he has done [...] Who am I to judge? actually means We're all alike, equally bad, and those who try, or pretend that they try, to remain halfway decent are either saints or hypocrites, and in either case should leave us alone. Hence the huge outcry the moment anyone fixes specific blame on some particular person instead of blaming all deeds or events on historical trends and dialectical movements, in short on some mysterious necessity that bestows upon everything they do some kind of deeper meaning.

Hannah Arendt Personal Responsibility under Dictatorship (1964/2003, 19–20)

Hannah Arendtille politiikka on välttämätöntä itsensä puolustamiselle ja ihmisen vapaudelle. Poliitiikan intohimoisena puolustuspuheena tunnetussa teoksessaan *The Human Condition* (1958/2002) Arendt korostaa toiminnan etusijaa suhteessa muihin aktiviteettimuotoihin, joita ovat työ ja valmistaminen (ibid. 17). Poliitiikka on Arendtille malliesimerkki

toiminnasta ja puheesta, jotka ovat ainutlaatuisuuden näyttäytymiskäsitteitä (ibid. 15–16) ja samalla todiste politiikan perustasta, sen moninaisuudesta. Eksistentialistien tavoin (Sartre, Camus) Arendt katsoi, että olemme pakotettuja tekemään valintoja. Meidän ei tulisi vältellä arviointia, jonka mukaisesti hyvä erotetaan pahasta, koska muuten lankeamme ”ajattelumattomuuden” ansaan, jota edustavat huoleton piittaamattomuus, toivoton hämmennys tai itsestään selviksi ja joutavaksi muuttuneiden totuuksien tiedostamaton toistaminen. Arendtin mukaan kollektiivisen syyllisyyden käsitteellä pyritään valkopesemään kaikki ne toimijat, jotka ovat syyllistyneet rikoksiin. Toimijan väittäessä olevansa ”vain pieni ratas suurella koneistossa” (vrt. Eichmann) tarkoittaa itse asiassa sitä, että siellä missä kaikki ovat syyllisiä, ei kukaan ole syyllinen (Arendt 1964/2003, 21, 28–29). Arviointi kuuluu siis jokaiselle ihmiselle, sen harjoittaminen julkisessa tilassa on ihmisen moraalinen vastuu. Meidän tulee arvioida vastuullisesti, joka tarkoittaa ongelman tarkastelua mahdollisimman monelta kantilta.

Tuija Parvikon (2008) Arendt-tulkinnan mukaan eräs keino määrittellä *arvostelukyky* (judgement) on erottaa se *ajattelusta* (thinking), joka ei asetu temporaalis-spatiaaliseen luokittelun alaiseksi. Arvioimisen akti on ajattelua annettussa ajassa sekä tilassa. Se vaatii aina julkiseksi tuloaan. Näin ollen tuomitseminen kytkeytyy retoriikkaan: tuomitseminen ei voi tapahtua ilman retorisia puheakteja, jotka esitetään suoraan tai epäsuorasti julkisuudessa (ibid. 12). Arvioitsijan positio ei ole toimijan, vaan katsojan. Ottaen huomioon Arendtin käsityksen inhimillisen toiminnan ja sen tuotoksien (outcomes) perustavasta kontingenssista, tapahtumia ja ilmiöitä tulisi arvioida sekä tuomita ainutlaatuisuuden ehdoilla sekoittamatta sitä ehdottomuuteen (absoluteness), jolla on taipumus mystifioida ja epäpolitisoida tarkastelun alaisia tapahtumia (ibid. 19).

Markku Koivusalon (2003, 11) mukaan Arendt ei kuitenkaan kelpuuta arvioivaksi yleisöksi massayleisöä, vaan siitä erottuvan kriittisen mielen (ibid. 11), eräänlaisen ”poliittisen taiteen kriitikon”, jonka ensisijaisina tehtävinä on tuomita, jaotella ja leikata siellä missä ei ole mahdollista seurata selvää sääntöä. Tätä kriitikkoa johdattaa ”kuudes aisti”, yhteisen mielen ja mielekkyyden aistimus, *common sense*, kultivoitunutta kulturellia järkeä (ibid. 112–113). Näin ollen mielikuvituksella ja kuvittelukyvyllä on ratkaiseva osuus tulkittessamme ongelmaa kuin se olisi meitä itseämme koskeva.

Käsitän *Synkän yksinpuhelun* Parvikon (2008b) tavoin ”tietyn empiirisen tapauksen ja tilanteen konkreettisenä tuomiona”. Paavolaisen päiväkirjan julkaisu on tietoinen poliittinen teko, joka kutsuu kansakunnan edustajia keskustelemaan ja arvioimaan kriittisesti Suomen politiikkaa ja kulttuuria uudessa poliittisessa tilanteessa. Paavolaiselle oleellinen osa tätä uudelleen arviointia on menneiden vuosikymmenien virheidenn tunnustaminen ja uuden aloittaminen. Hän halusi osallistua päiväkirjallaan toisen maailmansodan jälkeiseen keskusteluun, ottaa kantaa ja arvioida poliittisesti ”ensimmäistä tasavaltaa” ja jatkosotaa sekaantumatta politiikkaan kuitenkin pysyvästi. Päiväkirjan johdannossa Paavolainen pyrkii tekemään eroa negatiivisesti latautuneisiin ”politiikan” ja ”poliittisuuden” käsitteisiin:

En kritikoi Suomen kansaa, kritikoin Suomen johtavaa kansanainesta, sitä suomalaista sivistyneistöä, johon itse kuulun. Tässä yhteydessä haluaisin myös huomauttaa, etten pidä kirjaani poliittisena. En katso olevani pätevä arvioimaan politiikkaamme sellaisenaan, vaikkakaan en luonnollisesti ole voinut välttää henkilökohtaisia kannanottoja siihenkään. Kritiikkini kohdistuu siihen h e n k i s e n suuntaukseen ja asennoitumiseen, mikä meillä jo vuosia ennen sotiamme samoin kuin niiden aikana vallitsi. (SY 1946 I, Lukijalle 7–8)

Edellisen vuoden omaelämäkerrallisessa tekstissään Paavolainen (1944/1965, 543) oli samankaltaisesti kuvaillut ”harrastavansa politiikkaa vain pakosta”. *Synkässä yksinpuhelussa* Paavolaisen sotien aikainen vaikeneminen purkautui paljastavaksi ja kriittiseksi totuuden puhumiseksi, jolla on satunnaisuuteen perustuvat, mutta takuuvarmat seuraamukset. Päiväkirjalla politikoi ei kuitenkaan voi olla täysin tietoinen päätelmiensä sekä tekojensa konkreettisista seurauksista ja tuloksista (Parvikko 2008b, 90, Itonen 2009, 54).

Päiväkirja esimerkillisen yksilön tarinana

[...] Kurjin ammateista on kynän käyttäminen vaieten tai valehdellen. Pahinta itsensäpettämistä on pelko sanoa mitä ajattelee, kun kumminkin hyvin tietää, että voi menettää henkensä millä hetkellä hyvänsä. Kuinka alhainen täytyykään aikakauden olla, jolloin havaitaan ’rohkeaksi’ niin yksinkertainen teko,

että joku uskaltaa muotisuunnasta huolimatta lausua oman mielipiteensä.

Olavi Paavolainen Suursiivous eli kirjallisessa lastenkamarissa (1932)

Paavolainen oli mielestäni tietoinen *Synkän yksinpuhelun* julkaisemiseen liittyvästä riskistä ja sen mahdollisista seuraamuksista hänen uralleen. Hän yhdisti ja sanoi ääneen asioita päiväkirjassaan, jotka kaikki tiesivät, mutta vain harvat uskalsivat sanoa ääneen (Itkonen 2009, 67), tuoden täten esiin asioiden poliittisen luonteen ja merkityksen. Jo Paavolaisen *Suursiivouksen* (1932) motossa (ks. alun sitaatti), joka on peräisin Camille Mauclairilta (1872–1945), tiivistyy tämä totuuden ääneen puhumisen vaatimus itsekunnioituksen ehtona. Paavolainen oli mestari käyttämään tehokasta journalistista menetelmää: hän teki asioista henkilököysmyksiä (Kurjensaari 1975, 127). Paavolainen rakensi kuvattavista henkilöistä ”representatiivisia anekdootteja”, joista muodostuu ”representatiivisia esimerkkejä” tietyntyyppisten yksilöiden poliittisesta toiminnasta (ks. Parvikko 2008a, 184). Arvioinnin onnistumisen kannalta on erittäin tärkeää, että anonyymit prosessit tehdään ymmärrettäviksi identifioimalla niiden alulle panijat ja heidän aloitteensa. Vain tätä kautta toimijaan tai puhujaan saadaan identifioitua vastuu, poliittinen vastuu.

Poliittisen vastuun tematiikasta johtuen Paavolaista on tärkeää tarkastella Hannah Arendtin teoksen *Men in Dark Times* (1968) henkilöanalyysien tavoin esimerkillisenä yksilönä. Parvikon (2002) mukaan Arendt oli vakuuttunut siitä, että mikäli haluamme ymmärtää, mitä maailmassa todella tapahtuu, meidän ei kannata katsoa vain teoriaa ja tutkimusta vaan hakea valaistusta myös esimerkillisten yksilöiden tarinoista (ibid. 94). Esimerkillisen yksilön ratkaisut voivat tuoda esiin pikemminkin tilanteen ja toimijan ambivalenssin kuin paljastaa jonkin yksioikoisen oikean ratkaisun tukalaan valintatilanteeseen (ibid., 95). Vastoin aikalais-tarkkailijan rajoittunutta valinta- ja ratkaisuhorisonttia (Thukydidesin perspektiivi), jossa hänen on tehtävä omat valintansa ja ratkaisunsa viivyttelämättä käytettävissä olevan tiedon valossa, historioitsija voi puolestaan nauttia jälkiviisauden tarjoamasta etuoikeudesta ja punnita menneiden tapahtumien merkitystä kaikessa rauhassa (Arkhimedeen piste, ”Jumalan silmä” perspektiivi).²

2 Ks. Kappale ”Archimedes versus Thucydides” (Guaraldo 2001, 48–55).

Historioitsijan tehtävänä ei tulisi olla syyllistäminen tai tuomitseminen vaan totuuden kertominen. Arendtlainen tarinankertoja ja esimerkillinen yksilö puolestaan yrittää ymmärtää, mitä tapahtui ja mitä merkitystä tapahtuneella on kertojan omassa kontekstissa. Tapahtuneen hyväksyntä tosiasiana rakentaa sillan menneen ja tulevan väliin velvoittamalla muistamaan ja arvioimaan. Muistaminen ja arvioiminen ovat aina poliittisia: ne eivät palvele menneisyyttä sinänsä vaan suuntautuvat menneisyyden kautta kohti nykyhetkeä ja tulevaa. Paavolainen osoittaa poikkeuksellista kansalaisrohkeutta *Synkän yksinpuhelun* julkaisulla ja vertautuu täten esimerkilliseen yksilöön, joka kieltäytyi mukautumasta enemmistön näkemyksiin tai yleiseen mielipiteeseen poliittisesti ahtaista ja vaikeista olosuhteista huolimatta (Parvikko 2002, 99).

Walter Benjamin (1940/1989, III) on esseessään *Historian käsitteestä* tarkentanut kronikoitsijan erikoisasemaa historiankirjoituksessa. Kronikoitsijan tavoin myös ”päiväkirjuri” kirjaa aikansa tapahtumat ja ilmiöt kronologiseen järjestykseen. Kronikoitsijan työ näyttäytyy Benjaminille materialistisena historiankirjoituksena, joka historismista poiketen kirjaa uskollisesti tapahtumat ja ilmiöt tekemättä laadullista eroa niiden välillä:

Kronikoitsija, joka tarkkaan selostaa tapahtumia tekemättä eroa suurten ja pienten asioiden välillä, noudattaa sitä totuuden vaatimusta, että mikään, mikä kerran on tapahtunut, ei ole historian kannalta poisheitettävää. Toisin sanoen: vasta lunastetun ihmiskunnan historiasta on tullut jokaisen hetkensä osalta siteerattavaa. Sen jokaisesta eletystä silmänräpäyksestä tulee citation à l'ordre du jour (maininta päiväkäskyssä) – ja se päivä on tuomionpäivä. (Benjamin 1989, III 178)

Suursiivouksessa (1932) ja *Synkässä yksinpuhelussa* (1946) Paavolainen kääntää satiirisen katseensa ulkomaiden sijasta Suomeen kirjoittaen jokaista ryhmittymää ja aikakauden patologioita vastaan. Kriittisen ajattelijan vastuuta ja huolta julkisesta tilasta hän rikkoo talvi- ja jatkosodassa. Totuuden puhumiselle ei sotavuosien poikkeustilassa suotu tilaa, sillä sodan aluksi vasemmistolaiset edustajat (esim. R. Palmgren, A. Turtiainen) korjattiin Valpon toimesta vankiloihin. Paavolainen puolestaan halusi pysyä pelissä mukana ja tallentaa murhenäytelmän kaikki vaiheet.

Paavolaisen 1930-luvun kulttuurikriittisten ”matkakirjojen” ambivalenttius pohjaa hänen pyrkimykseen toimia yhteiskunnassa sitoutumattomana ja paikantamattomana ajattelijana. Pentti Haanpään kohtalo, eli *Kentän ja kasarmin* (1928) julkaisusta aina 1940-luvulle jatkunut kirjallinen boikotti kustantajien toimesta, laittoi Paavolaisen muotoilemaan sanottavansa moniselitteiseen muotoon.³ Paavolaisen 1930-luvun alun irtisanoutuminen eri ryhmittymistä ja poliittisen pelitilan luominen ilmenee hyvin hänen 11. helmikuuta 1933 päivätyssä kirjeessään Lauri Viljaselle:

Katso, on niin vaikeata pysyä kohtuudessa kun on tukehtumaisillaan tähän keskustelutoverin puutteeseen, ei voi tehdä mitään, lukemattomat, lukemattomat kirjat viruvat ruuhkana edessä ja aivoissa polttaa ajatus: et saa, et saa kirjoittaa 'Tulenkantajiin'! Silloin olet heti leimattu. Silloin ei kukaan kustantaisi niitä töitä, joita haluaisit tehdä ... Olla riippumaton, olla kaikkien ryhmien ulkopuolella – vain se takaa minulle mahdollisuuden salakuljettaa joskus dynamiittia tähän maahan. Kunpa vain hermot kestäisivät. (teoksessa Kurjensaari 1975, 141)

Toisen maailmansodan jälkeisen Suomen uusi kulttuuris-poliittinen tilanne vaati kannanottoa ja menneiden vuosikymmenten hiljaisuuden murtamista. *Synkkä yksinpuhelu* on näiden vaatimuksien alainen tietoinen poliittinen teko, jolla oli arvaamattomat mutta takuuvarmat seuraukset. Päiväkirjalla politikointi oli osoitus riippumattoman intellektuellin position hauraudesta uudessa tilanteessa. Hävityn sodan jälkeisessä Suomessa, jota voidaan kutsua Parvikon (2002, 109) tavoin ”organisoidun vaikenemisen kulttuuriksi”, Paavolainen tunsii jääneensä kaikkien leirien ulkopuolelle. Jatkosodan aikainen väsymys ja katkeruus purkautuivat päiväkirjassa rohkeaksi totuudenpuhumiseksi, joka konkretisoitui päiväkirjan julkaisussa.

Paavolainen mainitsee useaan otteeseen kirjoittavansa päiväkirjaansa salaa ja patoutuneesta tarpeestaan todenpuhumiseen. Esimerkiksi Podporožessa (suom. Koskenala) hän kirjoittaa:

Ja juuri se seikka, että koko ajan etsin ja hapuilen tätä totuutta ja että

3 Paavolaisen ja Haanpään suhteesta tarkemmin ks. Vesikko 2011, 38–41.

kaikki vaikutelmat ja havainnot ovat vain kuin suoraa jatkoa Venäjän-matkani [19.5.–8.8.1939] kokemuksille, aiheuttaa, että olen kurkkua myöten täynnä inhoa TK-propagandan pintapuolisuutta ja asiantuntemattomuutta kohtaan. Mutta kun en saa kirjoittaa ajatuksiani, turvaudun maisemamaalauksiin – luon a j a t t e l e v a n m a i s e m a n ... Miten mielettöntä muuten on ollut kuvitellakaan, että vuoden 1939 kokemukset ja elämykset voisi jättää käyttämättä! Minä e n v o i niistä loputtomiin vaieta. Mutta kuinka kauan kestän tämän kerran varmasti tulevan ajankohdan odotusta? Sen on joskus tultava, se on varmaa. T o t u d e n o n j o s k u s p ä ä s t ä v ä u l o s – kun maailmantilanne rauhoittuu, ja järki taas saa puhua. (SY 1946 I 10.11.1941, 257–258)

Paavolaisen viettäessä yhtä lukuisista yksinäisistä illoistaan Mikkelin Päämajan päivystäjänä hän hurmaantuu juhannuspäivän jälkeisenä sunnuntaina 1942 kuunnellessaan radiosta Ruhtinas Igorin polovetsiläis-tanssia:

Olen tänään alkuillasta jälleen »huvitellut» kirjoittamalla »suunniteltujen teosten» luetteloa. Mikä masokistinen nautinto [...] En ole mikään dekadentti, vaan suomalainen vuodelta 1942, tosin hieman epäonnistunut, hieman outsidersmäinen. Mutta tuo teosten suunnitteleminen tuottaa jonkinlaista katkeraa nautintoa, lohduttavaa tuskaa. Miten paljon minulla olisi-kaan sanomista – mutta en saa, enkä ehkä jaksaisikaan. Joka tapauksessa on juuri tämä hillitön ja patoutunut »sanomisen» tarve tulos ja voitto sodan aiheuttamasta pakollisesta vaikenemisestä. Olen elänyt sodan päässäni ja sydämessäni niin kipeästi ja niin tuskallisesti ja niin armottomasti, että piru vieköön, ansaitsisin vaikka Mannerheim-ristin! (SY 1946 I, 26.6.1942, 360–361)

Synkän yksinpuhelun julkaisun myötä Paavolainen noudatti esimerkillisen yksilön vastuunkantoa kirjallisen uran hiipumisen kustannuksella. Totuudenpuhuminen organisoidun vaikenemisen kulttuurissa on rohkeaa ja maailmaa muuttavaa toimintaa, joka edellyttää itsensä paneamista peliin tavalla, jolla voi olla myös henkilökohtaisesti kohtalokkaat seuraukset. Valehteleva, vaikeneminen ja politiikka näyttävät kytkeytyvät niin saumattomasti toisiinsa, että totuudenpuhujat nauretaan

väistämättä kuoliaiksi (Arendt 1971/1972; Parvikko 2002, 105–109). Paavolaisen päiväkirja on esimerkki itsenäisestä kriittisestä ajattelusta, jolle ei koskaan ole oikeaa aikaa eikä paikkaa (Parvikko 2008b, 91).

Kansallisen itsetutkiskelun aika

Onko nyt tullut se sotilaallinen ja kansallinen murhenäytelmä, joka aukaisee silmät?

Olavi Paavolainen (SY 1946 II, 24.6.1944, 885)

Juhannuksena 1944 Paavolainen kuuntelee Tuiskuharjun isännän viisauksia mahtavan Neuvostoliiton vastustamisen turhuudesta. Talvisodan uhrautuva puolustustaistelu oli luonut kansallisen selviytymisen myytin, joka tukahdutti keskustelun diplomatian epäonnistumisesta ja sodan synnyttämistä epäkohdista. Jatkosodassa puolestaan talvisodasta periytyvät selviytymismyytti, uhri- ja toiveajattelu hämärsivät nykyisiä toimintamahdollisuuksia.

Jatkosodan päättyessä Moskovan välirauhan allekirjoitukseen 19. syyskuuta 1944 syys- ja lokakuussa 1944 vankilasta vapautuneet vasemmistokirjailijat vaativat suomalaista yhteiskuntaa tilintekoon. Raoul Palmgren (1944/1981, 25) otsikoi joulukuussa 1944 vankilakirjallisuutta käsittelevän *Vapaan Sana*-lehden (20.12.1944) kirja-arvosteluotikon ”Kalterit murtuvat – muusat laulavat”:

Kiilan albumissa 1944 vihdoinkin kahlittu – vankilan tai ajan kahlehtima – sana tilittää vaikenemisen vuosia ja manifestoi vapautuksensa syksyn suuren optimismin: koko kirjallinen vasemmisto, luova ja kriittinen, esiin tyy kollektiivisena sen sivuilla.

Jotain kuitenkin tapahtui. Syksyn kriittiset vasemmistolaiset äänet ohitettiin nopeasti alun innostuksen jälkeen. Suomalaisen yhteiskunnan kehitys kääntyi vuoden 1945 aikana kriittisestä avoimuudesta takaisin konservatiivisten arvojen puoleen: ilmapiiri palautui 1930-luvulle ominaiseen vaikenemisen kulttuuriin. Oikeiston piirissä vaatimus kan-

sakunnan lähimenneisyyden tragedian uudelleenarvioinnista koettiin nupuillaan oleva kansallinen selviytymiskertomuksen tuhoamisena. Vasemmiston käynnistämä lähimenneisyyden uudelleenarviointi saataisi lopulta levitä koskemaan koko kansallista jatkumoa aina jatkosodasta nuijasotaan.

Suomenruotsalaisen modernismin edustajan Hagar Olssonin palatessa syksyllä 1945 Ruotsista Suomeen hän kiinnitti huomiota maassa vallitsevaan ”älylliseen valonarkuuteen”. Koko henkistä tilannetta luonnehti Olssonin mukaan ”yleinen pysähtyneisyys ja sisäinen välinpitämättömyys”. Olsson vaati syksyllä julkaistussa artikkelissaan *Är kulturen död i vårt land?* vasemmistolaista älymystöä ottamaan paikkansa kulttuurin johdossa ja suorittamaan rehellistä tilintekoa yhteisen ja yksityisen menneisyyden kanssa (ks. Lassila 1999, 13). Suomen Kirjailijaliiton kriisin ratkettua 11. marraskuuta 1945 ja sen yleiskokouksen päättyessä Jarno Pennasen valintaan Ensio Rislakin tilalle, Paavolainen julkaisi samanaikaisesti *Nya Pressen* -sanomalehdessä artikkelin, joka oli vastaus Olssonin asettamalle haasteelle. Hän ylistää Olssonin kulttuurikriittistä otetta ja antaa osviittaa vuoden päästä ilmestyvän *Synkän yksinpuhelun* julkaisemisen motiiveista. Paavolainen viittaa teoksen sisältämiin ilmiöihin, joita vastaan hän aikoi taistella. Hänen mukaan jatkosodan jälkeinen suomalainen kulttuuri on ”banalisoitunut ja epäilyttävän populistinen”. Suomalaisen kulttuurin ”maagillisena liitupiirinä ovat kansallinen itsetyytyväisyys ja suuruudenhulluus”. Samat ongelmat, joiden vuoksi sotiin oli päädytty, hallitsivat yhä suomalaista kulttuuria:

Suomalaista kulttuurielämää leimaa tällä hetkellä helppohintainen itsepeilaus, kramppimainen itseihailu, jääräpäinen penseys kaikkia uusia vaikutelmia kohtaan ja naurettava ’politisoitumisen’ pelko. Kaksi hävittyä sotaa ei murskannut chauvinistista suuruudenhulluutta, vaan se pesiytyi ja meni ’maan alle’ kulttuurin nimen varjossa. Tilanne on groteski ja paradoksaalinen. Ja peloittavan vaarallinen! [...] Tilanteen voisi pelastaa vain rohkea ja aktiivinen, uhrautuva ja epäitsekkäs kriittisyys – uskaltautuminen omakoh-taiseen asennoitumiseen ja tilintekoon. (teoksessa J. Paavolainen 1991, 212)

Paavolaisen tulevaisuuden näkymät riippumattomana intellektuel-lina synkkenivät viimeistään Stalingradin tammikuun 1943 käänteen

jälkeen. Pitkittynyt jatkosodan loppunäytös – Lapin sota (15.9.1944–27.4.1945) ja sotasyällisysoikeudenkäyntien uhka – jähmettivät vuonna 1945 suomalaisen yhteiskuntaelämän pysähtyneisyyden tilaan. Tyypillistä tilanteelle oli oikeistolaisten ryhmittymien vaikeneminen kaikesta sotaan liittyvästä, kun taas vasemmistolaiset kulttuuriryhmittymät (kuutoset, kiilalaiset) pyrkivät rohkeaan keskustelun avaukseen ja uudelleenarvioinnin käynnistämiseen. Kansallisen itsetutkiskelun aika-kausi (1945–48) ja uudelleenarvioinnin prosessi kuitenkin pysähtyivät kuuden radikaaliin avaukseen pyrkivän teoksen ilmestyttyä. Niin C. O. Frietschin *Suomen kohtalonvuodet* (1945), Rolf Lagerborgin *Ord och unga visor* (1945), Arvo Turtiaisen *Ihminen n:o 503/42. Erään kokeen päiväkirja* (1946), Olavi Paavolaisen *Synkkä yksinpuhelu I–II* (1946), Raoul Palmgrenin *Suuri linja. Arwidssonista vallankumouksellisiin sosialisteihin* (1948) kuin Matti Kurjensaaren esseekokoelma *Taistelu huomispäivästä* (1948) analysoivat lähimenneisyyttä uudelleenarvioon yllyttävistä perspektiiveistä. Vastoin yhdenmukaistettua jatkosodan historiankirjoitusta, joka toistamalla samaa ”selviytymistarinaa” vahvistaa hegemoniaansa, nämä kriittiset selonteot korostavat toisen maailmansodan totaalisuuden laukaisemaa yksilön arvon ja vastuun merkitystä. Ne dokumentoivat jatkosodan ajan ei-assimiloituvaa materiaalia, joka ei sovi kansakunnan ”suureen ja yhdenmukaiseen kertomukseen” (ks. Sartre 1976, 106, 250).

Amerikkalaisprofessori Charles Leonard Lundinin teoksen *Suomi toisessa maailmansodassa* (1957/1960, 443) mukaan Suomen talvi- ja jatkosodan aikaisen poliittisen johdon sekä 1930-luvun historian uudelleenarviointi ei aselevon jälkeisenä kolmenatoista vuotena kuitenkaan edistynyt muiden kuin kommunistien piirissä. Näiden kuuden teoksen jälkeen kansallista itsekritiikkiä ja tilinteon vaatimusta jatkoivat vain Ensio Siitosen tarkastelu oikeuslaitoksen ja politiikan välisistä suhteista teoksessa *Vääryyttä oikeuden valeskaavussa* (1953) ja Ernst von Bornin rauhalliset ja mittavat muistelmat *Levnadsminnen* (1954). Lundinin (1957/1960, 446–447) mukaan kansallinen tilinteko ja sodan johdon arvostelu hautautuivat politisoituneiksi koettujen sotasyällisysoikeudenkäyntien (15.11.1945–21.2.1946) alle. Nämä Neuvostoliiton painostuksesta järjestetyt oikeudenkäynnit muuntuivat kansan mielikuvituksessa nopeasti poliittisen eliitin ”martyrologiaksi”:

Tarvitsi edetä vain askel väitteestä, että vuonna 1946 syytetyt miehet tuomittiin oikeudenvastaisesti, kun päästiin väitteeseen, että he eivät olleet tehneet mitään väärää; ja vain askel lisää tarvittiin väitteeseen, että he eivät olleet tehneet edes vakavia erehdyksiäkään, vaan olivat aina olleet ulkonaisen olosuhteiden uhreja. Tällaisesta käsityksestä näyttää tulleen yleinen. (Lundin 1957/1960, 447)

Sotilassyllisyysoikeudenkäynnit, oikeiston vaikeneminen ja vasemmiston kiire solmia tiiviit yhteydet Neuvostoliittoon pysäyttivät kansallisen itsetutkiskelun, jota olisi tarvittu kansakunnan todellisen eheytymisprosessin käynnistämiseksi. Paavolaiselle (SY I 1946, Lukijalle, 8) yksilön ja kansakunnan suhde menneisyyteen on pohjimmiltaan sama: tehdyt virheet on tunnustettava ja niistä oli otettava opiksi, sillä itsekriittikki on kehittymisen ensimmäinen ehto:

Miten typerä onkaan tuo meille piintynyt uskomus, että eräät radikaalisuutensa takia »epämiellyttävät» henkiset aikakaudet, nimenomaan 30-luku, noin vain ilman muuta voitaisiin »pimittää» pois – olla niistä tietämättä. Kulttuurisessa kehityksessä ei mitään voida pimittää! A i n a j ä ä k a i k e s t a j o t a k i n j ä l j e l l e. (SY 1946 II 29.12.1943, 763)

Kansakunnan ei-assimiloituvan materiaalin käsittelyllä on terapeuttinen funktio, jota ei tulisi sivuuttaa (ks. Näre & Kirves 2008 Johdanto). Nationalistista yhdensuuntaistettua muistelua ilmenee niin aikalaismuistelmien ja -päiväkirjojen, historiankirjoituksen kuin fiktiivisen sotakirjallisuuden genreissä. Vastakohtana tälle kansalliselle yksimielisyydelle Paavolaisen päiväkirja on monitahoinen, marginaalisia asioita sekä ilmiöitä kuvaava, kokonaisilmaisuun pyrkivä teos, joka esittää vaatimuksen Suomen menneiden vuosikymmenten uudelleenarvioinnista. Paavolaisen päiväkirjan poliittisuus ilmenee sen erimielisyydessä. Vastoin historiantutkimuksen teleologista ajopuuteoriaa, erillissotateesiä ja Martti Haavion lanseeraamaa ”Odysseuksen venettä” Paavolainen kirjoittaa vastavirtaan, kaikkia ryhmittymiä vastaan.

Jatkosodan eliitin ja sivistyneistön poliittisen arvostelukyvyn romahdus

*Ulkopuolisen tarkkanäköinen mielikuviutus voi nähdä enemmän kuin tuhan-
net silmät, joilla kaikilla on samanlaiset vaaleanpunaiset silmälasit.*

Theodor Adorno Negative Dialektik (teoksessa Reiners 2001, 12)

Paavolaiselle (itse)sensuuri – yksipuolisen kulttuuris-poliittisen suun-
tautumisen ohella – edusti pahinta mahdollista estettä poliittisen arvi-
ointikyvyn kehittämisessä. Kun sensuuri ehkäisi uusien ja tärkeiden
teoksien julkaisun, se sai suomalaiset orientoitumaan menneisyyteen
nykyisyyden kustannuksella. Tästä käytännöstä muodostui jatkosodassa
raskas taakka eliitin arvioidessa Suomen tilannetta ja tehdessä poliittisia
päätöksiä. Nuori kansakunta sortui jääräpäisellä ja tinkimättömällä anti-
diplomatiallaan virheisiin, joihin pienellä kansakunnalla ei ole varaa. On
kuvaavaa, että talvi- ja jatkosodan poliittinen eliitti (R. Ryti, E. Erkkö,
V. Tanner, R. Witting) koostui entisistä pankinjohtajista tai lakimiehistä,
joiden kyvyttömyys toimia monimielisessä ja ristiriitaisessa tilanteessa
ilmenee hyvin heidän finanssimiesmäisessä ”joko-tai”-politiikassa. Vah-
voille vastakohtille perustuva arviointikyky ja joustamattomuus politi-
ikassa ovat turmiollisia pienelle kansalle maailmanpolitiikan diplomaat-
tisella pelikentällä. Paavolainen aloittaakin päiväkirjansa tšekkiläisen
valtiomiehen Eduard Benešin diplomatian roolia korostavalla motolla:

*...meidän oli koetettava sovittaa kansallinen luonteemme maailmanhisto-
riallisiin puitteisiin. Meidän oli koetettava ymmärtää, mihin maailma oli
menossa ja mitä se, eikä vain jokin yksityinen kansa, tahtoi. (SY 1946 I)*

Toisen maailmansodan totaalisisessa tilanteessa pienen maiden johtajien
oli alituisen tarkkailtava sodan valtasuhteiden heilahteluja ja niiden vaiku-
tusta tehtäessä poliittisia päätöksiä. Pienillä kansakunnilla ei ollut varaa kan-
salliseen itsetyytyväisyyteen ja toiveajatteluun. Suomen neuvottelevat tahot
olivat unohtaneet Stalinin toistaman arvoituksellisen huomautuksen siitä,
miten ”kaikki voi muuttua”. Paavolaiselle suomalaisen poliittisen eliitin
arvostelukyvyn puute johtuu osaltaan älymystöaikakauslehtien puutteesta:

»Meillä nk. johtajisto kaipaa suurempaa valistustyötä kuin itse johdatetut pohjakerrokset.» Juuri tällaisen korkeatasoisen, objektiivisen ja kriittisen poliittis-kulttuurisen aikakauslehden puute Suomessa on osaltaan tehnyt mahdolliseksi meikaläisen sivistyneistön uskomattoman taipumuksen poliittiseen fantasteriaan sekä pitänyt sitä sellaisessa tietämättömyydessä muun maailman aatevirtauksista. (SY 1946 II 1.4.1943, 567)

Paavolainen tallentaa päiväkirjaansa poliittisen eliitin ja sivistyneistön edesottamuksia. Nämä kannanotot ovat usein lakonisia, vihjaavia ja ironisia. Hän ei pyri kattavaan analyysiin esimerkiksi C. O. Frietschin (1945) tapaan, vaan pyrkii osoittamaan fragmentaarilla huomioillaan nykyisyydessä toteutettujen puheaktien poliittisuuden. Muutaman lauseen siteerauksella Paavolainen kykenee usein ilmaisemaan kyseisten henkilöiden aatemaailman ohella sodan paradoksista ilmapiiriä. *Synkän yksinpuhelun* sisältämä kritiikki on laaja-alaista ja fragmentaarista: Paavolainen kritisoi kansakunnan pyhittämää itseuhria, raunioiden romantiikkaa, uusklassista menneisyyteen takertumista, kirkonkylämentaliiteettia ja mystiikan kukoistusta, erillissodan retoriikkaa ja Suur-Suomi toiveajattelua, Neuvostoliiton aliarvioimista, Stalingradin 1943 käänteen jälkeistä fatalismia, Itä-karjalan sotilashallinnon ja keskitysleirien toimia, sotilaspastoreiden politikointia ja taiteilijoiden pakoa vastuusta. Poliittisen arvioinnin kohteiksi joutuvat niin poliittinen eliitti, sotilaallinen eliitti, kirkollinen eliitti, taantumuksellinen kulttuurieliitti, AKS:n edustajat kuin Stalingradin käänteen jälkeiset ”takinkääntäjät”.⁴

4 *Poliittisen eliitin* osalta Paavolainen arvioi Rytää, Tanneria, Svinhufvudia, Rolf Wittingia, T. M. Kivimäkeä, J. W. Rangelia, Edwin Linkomiestä, Henrik Ramsayta ja Antti Kukkosta. *Sotilaalliseen eliittiin* kuuluvat puolestaan Mannerheim, Päämajan komentoesikunnan päällikkö kenraaliluutnantti W. E. Tuompo, Paavo Talvela, lääkintäeversti Mauno Vannas. *Kirkolliseen eliittiin* kuuluvat teologisen tiedekunnan professori Antti J. Pietilä, kvasitiedemies-teologi Yrjö J. Alanen, kirkon edustaja ja tohtori Paavo Virkkunen, pappi L. Arvi P. Poijärvi, kansanedustaja-pappi Antti J. Rantamaa, hovisaarnaaja Isaac Béen, Paavo Virkkunen ja rovasti Bäck. *Taantumukselliseen kulttuurieliittiin* kuuluvat V. A. Koskenniemi, Maila Talvio, Lotta Svärd, fasisti Axel Örnulf Tigerstedt, professori Simola, poliittinen pakinoitsija Sasu Punanen, tohtori Ensio Uoti, Fanni Luukkonen, Rolf Nevanlinna, Väinö Voionmaa, Viljo Tarkiainen, Jalmari Jäntti, Arvi Kivi-

Paikoittain Paavolaisen vastuunalaisten henkilöiden toimien arviointi saattaa myös olla erittäin lievää ja välttelevää. Polemiikin mesarilta olisi voinut odottaa useissa kohdin kovempiakin kannanottoja muutamia arvovaltaisia henkilöitä kohtaan. Editoidessaan lopullista versiota Paavolainen päätyikin lieventämään tai poistamaan muutamia herjaavia ja henkilökohtaisia huomautuksia (mm. V.A. Koskenniemi, Martti Haavio). Hän myös kunnioittaa muutamia vanhoja ja arvovaltaisia poliitikkoja suhtautuen heidän intentioihin osittain myötämielisesti (Mannerheim, Svinhufvud).

Mannerheimin jatkosodan alussa antama kesäkuun 1941 päiväkäsky (29.6.1941) kuitenkin ihmetyttää Paavolaista. Hän aistii siitä jatkosodan Suomen ristiriitaisen siitoksen, joka ilmenee kielellisellä tasolla pakanallisen natsi-Saksan ekspansiivisen terminologian ja dogmaattisen luterilaisuuden ristiretkisymboliikan seoksena. Paavolainen päätyy pessimistiseen arvioon ”Suomen sotaseikkailun” päätöksen suhteen, vaikka sota on vasta alussa:

Ylipäällikön ällistyttävä päiväkäsky aamulla. Miten pateettinen, epäaito ja ennen kaikkea e p ä s u o m a l a i n e n. »Pyhä sota» siinä haiskahattaa melkein tsaarinajan ryssäläisyydelle. Ja miten voisi suomalainen talonpoika innostua moisesta käsitteestä kuin »ristiretki»! Luterilaiset pappimme, jotka pitävät meitä suorastaan Jumalan valittuna kansana, hihkuvat tietysti innosta. Koko tämä juttu alkaa epäilyttävästi haiskahtaa militaristien seikkailulle. Se on kertakaikkisesti »herrojen» sotaa. Alan olla täynnä pahoja aavistuksia lorun lopusta. (SY 1946 I 29. 6. 1941, 117–188)

Suomalaisen älymystön poliittisen arvostelukyvyn kritiikin romahdus juontuu yhtäältä hegeliläisestä historian teleologiasta, toisaalta uusklas-

maa, Rafael Koskimies, Gustaf Komppa, Unto B. Eskola ja Ralf Saxén. *Akateemisen Karjala Seuran* edustajista Paavolainen arvioi seuraavia henkilöitä: tiedemies Jalmari Jaakkola, runosielu Matti Kuusi, Elias Simojoki, Paavo Hynynen, ”Vepsän-kuningas” kapteeni Lauri Orispää, Martti Haavio, Olof Enckell, Ylioppilaskunnan puheenjohtaja Esko Kangas, tunnettu AKS:n johtohahmo ja entinen TK-kirjeenvaihtaja Sakari Vapaasalo ja Lauri Haarla. Stalingradin käänteän jälkeisten *takinkääntäjien* joukkoon kuuluvat puolestaan: Iiro Kakko, Jussi Teljo ja Urho Kekkonen.

sisesta paosta historiaan. Arendtin (1964/2003) mukaan juuri moraaliiin turvautuvat älyköt ovat ”pimeinä aikoina” alttiita totalitaarisille virtauksille, sillä heidän traditionaaliset käsitteet ja mittapuut ovat uudessa radikaalissa tilanteessa käyneet auttamatta vaillinaiseksi. Menneisyyteen takertumisen ansiosta he ovat myös kyvyttömiä oppimaan mitään uutta (ibid. 25). Albert Einsteinille intellektuellien lankeaminen osaksi totalitaristisia järjestelmiä puolestaan juontuu heidän vieraantumisesta käytännön elämästä. Vuoden 1932 avoimessa kirjeessään Sigmund Freudille Einstein pohtii ihmiskunnan kyvyttömyyttä estää sotia. Hän epäilee etenkin älymystön ja intellektuellien mahdollisuutta vastustaa sotaa, sillä hänen kokemuksensa on osoittanut, että intellektuellit ovat kaikkein taipuvaisimpia joutumaan joukkosuggestioiden valtaan, koska heillä ei ole mitään suoraa kosketusta käytännön elämään. Einsteinin mukaan intellektuellin kokemus käytännön elämästä on vieraantunut: ”Hän kokee sen helpoimmassa, keinotekoisimmassa muodossaan – painetulla sivulla.” (teoksessa Niemi 1988, 98)

Einsteinin huomio intellektuellien vieraantumisesta käytännön elämästä korostuu myös Paavolaisen kirjoituksissa. Jo vuonna 1936 julkaisussa *Kolmannen Valtakunnan vieraana* -teoksessaan Paavolainen korosti, ettei kansallissosialistista Saksaa ei voitu tulkita älyllistä tietä, vaan se pysyi paradoksina johtuen siitä syystä, että kansallissosialismi on ensimmäinen Euroopan synnyttämä uskonto (KVV 1936, 228). Kansallissosialismi asetti Euroopalle haasteen, jonka ratkaisu oli vanhalle mantereelle elinkysymys. Paavolaisen mukaan kansallissosialismi vaati uudenlaista tapaa ajatella: ”Nyt on uskallettava ajatella apokalyptisesti” (KVV 1936, 11). ”Apokalyptinen ajattelu” tarkoitti niin maallisen ja uskonnollisen kuin kansallisen ja kansainvälisenkin perinteisten luokittelutapojen ylittämistä, joka oli tarpeen kansallissosialismin edustamien uhkien ja mahdollisuuksien käsittämiseksi (ks. Parvikko 2002, 98). Tästä johtuen Hannah Arendt toistaa tuotannossaan René Charin kuuluisaa säettä: ”Notre héritage n'est précédé d'aucun testament.” (”Saimme perintömme ilman testamenttia.”) Säe viittaa totalitarismin ilmentämästä katkoksesta edistyksen traditiossa, josta myös Benjamin (1940/1989) ”Historian enkeli” -vertauksessaan kirjoittaa. Totalitarismin pyrkimys oli purkaa kaikki rajat ja ihmisenä olemisen rajalliset ehdot voidakseen poliittisesti ehdollistaa ihmisen totaalisesti. Se oli räjäyttänyt traditioaa-

liset poliittisen arvostelukyvyn kategoriat ja moraalisten arvostelmien standartit. 1930-luvulta lähtien tarvittiin siis uutta tapaa nähdä, kokea ja ajatella.

Paavolaiselle eräs keskeinen keino poliittisen arvostelukyvyn päivittämiseen oli matkustaminen. Matkustamisen myötä yksilö irtautuu ja vieraannuttaa itsensä sekä ajattelunsa vallitsevasta kulttuuriympäristöstään rekisteröimään uusia ja vieraita ilmiöitä. Tässä mielessä se toimi myös yhtenä arvostelukyvyn kriteerinä aikakautena, jolloin tiedonsaanti ulkomaista oli hyvin rajoittunutta ja väritynyttä. Teoksensa *Lähtö ja loitsu* (1937) esipuheessa Paavolainen kuvaa matkaa metaforisesti neulaksi, joka ”puhkaisee vain neulanpiston kokoisen reiän intellektualismin lasiseen ilmatyhjiöön, mutta ilma virtaa sisään myös neulan tekemästä reiästä.” Suomalaisiin aikalaisiinsa nähden Paavolainen olikin varsinainen maailmanmatkaaja.⁵ Nämä brechtiläiselle vieraannuttamiselle (Verfremdungseffekt, V-effekt) perustuvat irtiotot suomalaisesta ja eurooppalaisesta perspektiivistä ovat esimerkkejä hänen tavasta uudistaa, laajentaa ja tarvittaessa kyseenalaistaa myös omia näkökulmia ja ennakoasenteita.

Synkässä yksinpuhelussa Paavolainen kritisoi Suomen sulkeutumista yhdenmukaistetuksi kansakunnaksi, jossa sensuuri ja propaganda ehkäisivät kriittisen tiedon ja monipuolisen lähestymistavan arvioitaessa maailmantilannetta ja tehtäessä poliittisia päätöksiä. Hän tutkii tätä sulkeutumaa monipuolisesti: kuoleman ylevöittäminen ja hautausmaiden, sankarieetoksen, luterilaisten sotilaspastorien, sukupuoliroolien, taiteen ja elokuvien kautta. Seuraavissa alaluvuissa käsittelem poliittiseen arvostelukyvyn romahdukseen liittyviä seikkoja.

Itseuhrin pyhittäminen

Sydäntäni paleltaa maani kohtalo. »Vi vill inte dö», oli Gunnar Johanssolin talvisotaa kuvaavan romaanin nimi. Nyt t a h t o o tämä maa kuolla, kuolla, kuolla. Se näyttää olevan ainoa arvokas asia. Nuoria sotilaita esit-

5 Paavolaisen matkat omaelämäkerran (OMA 1944/1965, 532) mukaan: 1927 Ranska ja Saksa, 1928 Saksa, Italia ja Ranska, 1932 Englanti [ei toteutunut], 1936 Saksa, 1937 Argentiina ja Brasilia, 1939 Venäjä, Turkki ja Kreikka [Eurooppalainen odyssia -osio].

tävän kansikuvansa tekstiksi oli Suomen Kuvalehti – todella vähemmän maukkaasti – valinnut säkeet »Vaikk’ elämä rikkaana vartoo meitä, sen voimme maallemme antaa pois». Antakaa tälle rakkaalle, kiusatulle maalle muutakin kuin kuolemanne! Antakaa elämänne – luova, synnyttävä, hedelmällinen nuoruutenne ja miehinen voimanne! Ehkä teidän nyt on välttämättä kuoltava, mutta älkää tehkö kuolemasta itsetarkoitusta, päämäärää, kansallista ihannetta.

Olavi Paavolainen (SY 1946 I 20.5.1942, 342)

Synkässä yksinpuhelussa kuoleman tematiikka on alati läsnä sekä kirjallisenä muotona (”kuolteiden keskustelu”-kirjallisuuslajina) että jatkosodan Suomen itseuhrin pyhittämisen kritiikkinä. Nekrologia ja epitafia muistuttavassa päiväkirjassaan Paavolainen käy avointa ja rehellistä yksinpuhelua kuoleman raadollisuuden kanssa. On tilinteon hetki: elämänpalvoja vastustaa kiivaasti kuolemanpalvontaa, uhrivalmiutta sekä kevyttä suhtautumista kuolemaan. Tämä kaikki tapahtuu humanisuuden ja yksilön arvon nimissä.

Paavolainen kritisoi itseuhrin pyhittämisen, uusklassismin ja raunioiden romantiikan, kirkonkylämentaliteetin ja mystiikan kukoistuksen, erillissodan retoriikan ja toiveajattelun suhdetta kansallisen uhrimieli-alan vahvistamiseen, jota pidettiin jatkosodassa yllä viittaamalla talvisodan henkeen, Jumalan ja Saksan suojeluun. Uhrimieli-alan yhtenä keskeisenä tukipilarina voidaankin pitää Suomen Puolustusvoimien ja luterilaisen kirkon liittoa, jonka edustajiksi talvi- ja jatkosodassa nousivat sotilaspastorit.

Jatkosodan uhrivalmius ilmenee Paavolaiselle kuoleman raadollisuudessa ja etenkin sen symboliikassa, joka liittyy läheisesti modernin nationalismin keskeiseen voimaan: kuoleman ylevöittämiseen. Benedict Anderson on käsitellyt teoksessaan *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua* (2007) modernin nationalismin syntyä. Hän määrittelee kansakunnan antropologisesti ”kuvitelluksi poliittiseksi yhteisöksi, joka kuvitellaan sekä luontojaan rajalliseksi että suvereeniksi”. Kansakunta on pakko kuvitella, sillä edes pienimmissä valtioissa ihmiset eivät voi tuntea toisiaan. Silti kansakunnan kaikkien jäsenten mielessä elää mielikuva ainakin jonkinlaisesta yhteydestä kan-

sakunnan jäsenten välillä. Nationalismia pitäisi tarkastella nimenomaan uskontona tai kuvitteellisena sukulaisuutena pelkän poliittisen valta-
lottuvuuden sijasta (ibid. 43–44). Juuri modernin nationalismin harjoit-
tama kuoleman ylevöittäminen on se perimmäinen prinssiippi, jonka
vuoksi nationalistinen kuvittelu viittaa vahvaan läheisyyteen uskonnol-
listen kuvittelujen kanssa. Huolimatta kansakuntaan sisältyvästä riistosta
ja epätasa-arvoisuudesta, kansakunta käsitetään kuitenkin aina syväksi,
kaiken läpileikkaavaksi toveruudeksi, jonka velvoittamana kansalaiset
uhrautuvat poikkeustilassa tällaisten rajallisten kuvitelmien puolesta.
Andersson ei ole kiinnostunut siitä henkisestä mekanismista, joka saa
ihmiset tappamaan sodassa, vaan siitä, mikä saa ihmiset uhraamaan oman
henkensä kuvitellun yhteisön puolesta (ibid. 41).

Andersonin mielestä 1800-luvun alun historiankirjoituksesta on
luettavissa ajattelutavan muutos, joka kenties parhaiten kuvaa kansalli-
sen mielikuvituksen syntyä. Anderson nojaa teoksessaan pitkälti Hayden
Whiten *Metahistory* (1973) -teoksen analyysiin neljän arvovaltaisen
eurooppalaisen historioitsijan tavoista kirjoittaa historiaa. Heidän ”juo-
nellistettu Historiansa” osoitti kansallisen kuvittelun voiman tilanteessa,
jossa ei enää ollut mahdollista kokea katkoksen aallonharjalla kansakun-
taa uudeksi. Ranskalainen vallankumoushistorioitsija Jules Michelet oli
heistä ensimmäinen, joka kirjoitti tietoisesti kuolleiden puolesta (White
1973, 159; Anderson 2007, 270–271). Kirjoituksissaan Michelet ”kaivoi
kuolleet haudasta toista elämää varten” ja perusti ”elävien ja kuolleiden
yhteisen perheen ja yhteisön (Anderson 2007, 270). Historiaa kirjoitet-
tiin kuolleiden puolesta ja kuolemalle annettiin tarkoitus, joka saatettiin
jälkeenpäin säilyttää menneille sukupolville.

Micheletin mukaan muinaiset veriuhrin olivat merkityksellisiä vuoden
1789 vallankumouksen kannalta. Vaikka uhrin eivät itse ymmärtäneet
sanojensa ”tarkoitusta” tai tekojensa ”motiiveja”, he mahdollistivat
myöhemmän vallankumouksen. Näin ”toisen sukupolven” nationalis-
tit oppivat puhumaan kuolleiden puolesta tavalla, joka esitti kansakun-
nan johdonmukaisen kehityksen. Esi-isien henget operoivat kansallis-
hengen muodossa kutsuen poikiaan haudanlepoon. Anderson nostaa
tällaisen uhratuneisuuden tunnusmerkeiksi ”julkisella seremonialisella
kunnioituksella” palvottavat sankarivainajien muistomerkit ja tuntemat-
tomaan sotilaan haudat. Homi K. Bhabhan (1990, 293) mukaan Ander-

son kysyykin osuvasti, miksi kansakunnat juhlivat vanhuuttaan, eivätkä niiden ällistyttävää nuoruutta?

Modernin nationalismin ja sen vaatiman veriuhrin yhteyttä tutkinut Tuomas Tepora on teoksessaan *Sinun puolesta elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945* (2011) vastannut tähän Anderssonin esittämään kysymykseen. Teporan mukaan modernia kansallisvaltiota voidaan lukea uhriin perustuvana kansalaisuskontona, jonka yhteisön jatkuvuuden kannalta omat uhrit eli sijaisuhrit ovat tärkeämpiä kuin yhteisöstä erotetut syntipukkiuhrit. Modernissa sodankäynnissä yhteisö uhraa omia jäseniään, nuoriaan, yhteisön jatkuvuuden takaamiseksi (ibid. 18–19). Tästä johtuen nationalismia tulisikin tarkastella kriittisesti myyttien, symbolien, kertomusten ja yhteisiksi kohotettujen ihanteiden muodostamana kansalaisuskontona.

Mielestäni *Synkkä yksinpuhelu* on varhainen ja syvälinen yritys tarkastella kansakuntaa Teporan esittämien uhrautumisen teemojen kautta. Paavolainen pyrkii teoksellaan purkamaan jatkosodan uhrivalmiuden komponentteja ja osoittamaan verhotun kuoleman raadollisuuden. Hän hyökkää teoksellaan maailmanlaajuista modernia ja maskuliinista kuolemanromantiikkaa vastaan, jolle kauhuromantiikka ja sankarirunoelmat olivat luoneet otollisen maaperän. Paavolaisen jatkosotaa käsittelevät sivut alkavat kuoleman politisoinnilla, jonka hän toteuttaa tavalla, jota aikaisempi suomalainen kirjallisuus ei ole esittänyt. Hänelle kuolema ei edusta hyväksyttyä uhria kansakunnalle, vaan se on syvästi henkilökohtainen kysymys, jolla on oltava vastuunkantajansa. Hän asettaa kyseenalaiseksi poikkeustilassa olevan kansakunnan legitimoiman uhriajattelun, jonka muodostumisesta ovat vastuussa Puolustusvoimat ja jonka ylläpitäjänä luterilainen kirkko jatkosodan vaikeiden vaiheiden aikana toimi. Kritisoidessaan tätä liittoa Paavolainen koskettaa erästä nationalismin ja uskonnon jakamaa yhteispiirrettä: ne kummatkin vetoavat ihmisen alitajuiseen viettiin. Hän seuraa päiväkirjassaan tämän alitajuisten viettien esiintymistä ja kaikkivaltaisuutta suomalaisissa rintamasotilaissa ja kriittisissä intellektuelleissa. Tätä alitajuista viettä hän nimittää freudilaisittain ”modernis-maskuliiniseksi kuolemanvietiksi” (SY 1946 I 30.12.1941, 292).

Paavolainen ei suostu hyväksymään kansakunnan vaatimaa ”itseuhria”, jonka suorittamisella kansalainen lunastaa itselleen korkeimman kansalaisstatuksen: sankarin tittelin. Hänen mukaan uhrikuolema itse-

tarkoituksena on mieletöntä: maa-alueen pyhittäminen (Itä-Karjala) elinvoimaisen nuorison uhraamiseksi sen alttarilla on järjetöntä ja vastenmielistä. Maantieteellisen alueen pyhittäminen ja oman yhteisön erityisyyden korostaminen muistuttaakin Teporan (2011) mukaan uskonnollissävytteistä kokemusta, jota ilmaistaan erilaisilla kollektiivisen muistamisen monumenteilla ja myyteillä. Paavolaiselle tällainen muistaminen merkitsee kääntymistä toisen maailmansodan situaatiosta menneisyyden puoleen, joka näkyy tendenssinä säilyttää maailmansodissa tuhoutuneiden kaupunkien rauniot muistomerkkeinä.

Kuoleman kansallisen symboliikan luomisprosessissa ilmenee puhaimmin sankarihautausmaiden ja muistomerkkien luona pidetyissä muistotilaisuuksissa, joissa kansakunnat palvovat kuvaannollisesti itseään jumaluutena. Kansallinen symboliikka on tämän pyhyden tunteen kuvitusta ja kiteytymää, kansallista omakuvaa (Tepora 2011, 19). Muistotilaisuuksissa kansakunta saapuu hiljentymään esi-isien hautojen luokse. Etenkin luterilaisten sotilaspastoreiden poliittinen rooli näissä tilaisuuksissa on Paavolaisen mukaan ristiriitaista. Jatkosodan sensuurin kieltäessä rintamalla tapahtuman politikoinnin sotilaspastoreiden annetaan puolestaan saarnata ”esi-isien henkien” antamalla valtuudella Suur-Suomesta ja itseuhrin tärkeydestä kansakunnalle (SY 1946 II 12.10.1943, 693–694).

Saapuessaan uusille paikkakunnille Paavolainen suuntaa ensiksi hautausmaalle (ks. SY 1946 I 1.7.1941, 122). Hautausmaat näyttäytyvät hänelle paikkakuntien miniatyyreinä, joista käsin on mahdollista lähestyä yhteiskunnallisia kysymyksiä sekä kansakunnan menneisyyttä yllättävistä perspektiiveistä. Matti Kurjensaari (1975) onkin oivaltanut Paavolaisen yhteiskunnallisen kiinnostuksen hautausmaihin nimittämällä häntä ”kalmisto-sosiologiksi”:

[...] hän oli kiinnostunut hautausmaista, hän oli kalmisto-sosiologi, joka kirkkomaalla luki hautakivistä muutakin kuin nimet; hän arvioi niistä paikkakunnan varallisuustason, yhteiskunnalliset jakaumat ja kerrostumat. Hän ivasi paikallisia valtasukuja, jotka olivat yrittäneet saada viimeisen leposijansa mahdollisimman lähelle sodassa kaatuneiden patsain varustettuja hautarivistöjä. Ei ollut vaikea huomata, että arvojärjestykset noudattivat maallisia lukemia tuonelan portin tuolla puolenkin. (Kurjensaari 1975, 134–135)

Paavolaisen kiinnostus sankarihautausmaihin on laadultaan kuitenkin enemmän poliittista laatua, joten nimittäisin häntä ”kalmisto-politologiksi”. Päiväkirjassaan hän nimenomaan politisoi uhrikuoleman pohtimalla sen alitajuista leviämistä joukkojen keskuuteen ja osoittamalla sen kiinnityskohdat luterilaiseen uskoon ja kansallisuusaatteeseen.

Saapuessaan Joensuuhun 1.7.1941 Paavolainen suuntaa juna-ase-malta tapansa mukaisesti ensin hautausmaalle. Siellä häntä säpsähdyttää vuoden 1918 patsaan runosäkeistö, joka tuntuu tiivistävän modernin kuolemanromantiikan keskeisen käsitteen: ”Tule ei vaivatta vapaus, eipä kuorman kantamatta, eipä uhrin antamatta. Valloille elon ja kuolon itseuhri on ihanin.” Paavolainen jää pohtimaan mystistä sanaa ”itseuhri”, joka viittaa vapauden lunastamiseen uhrilla. Hänen mukaansa uhrista on muodostumassa itsetarkoitus itsenäisyyden ajan jälkeiselle Suomelle:

Koko itsenäisyyden ajan on Suomen kansalle korostettu uhrautumisen merkitystä. Und setzet ihr nicht das Leben ein, nie wird euch das Leben gewonnen sein.⁶ Mutta entä tuo outo käsite »itseuhri»... Onko uhraus jo muuttunut itsetarkoitukseksi? Onko uhrautumisesta tullut ihanne s i n ä n s ä ? (SY 1946 I 1.7.1941, 119)

Paavolainen vastustaa sankarikuoleman ruumiillistamaa voittoa kuolemasta (triumfi), joka yhdistetään puhtauden ja hyväksyttävyyden tilaan. Sankarihautojen sijoittaminen osaksi kaupunkikuvaa muuntaa haudat kunnianosoituksien alttariksi, joka nostaa sankarikuoleman yhteiskunnalliseksi ihanteeksi. Paavolainen näkee sankarikuoleman Sartren taistelevan ateismin mukaisesti absurdiksi:

Jos meidän on kuoltava, niin elämällämme ei ole mitään merkitystä, koska sen ongelmat eivät saa minkäänlaista ratkaisua ja siksi itse näiden ongelmien merkitys jää epämääräiseksi. (teoksessa Demitshev 1999, 78–79)

6 Paavolainen lainaa Friedrich von Schillerin säettä *Wallensteinin lauluista* (Wallenstein trilogie 1799, Lager XI kertosaie) ”Jos et uskalla kuolla, et koskaan voita elämää”. Kansallisromantiikan ehdoilla suomennettuna lause puolestaan kulkee mahtipontisemmin: ”Vain jos elämäsi uhrata uskallat, sinä elämäsi onnen saavutat”.

Kurjensaaren (1975, 203) mukaan Paavolainen pettyi kristinuskoon ja etenkin suomalaiseen luterilaisuuteen siinä määrin, ettei hän toivonut haudalleen pystytettävän ristiä, vaan murtuneen antiikkisen pylvään.

Hannah Arendtin tavoin Paavolainen irrottautuu kuoleman merkityksen pohtimisessaan maskuliinisesta eetoksesta, jossa kuolemasta tehdään kansallinen itsetarkoitus. Arendt (1958, 2002) asettaa syntymän modernin kuolemanpalvonnan edelle: ”Ihmiset, vaikka heidän on kuoltava, eivät ole syntyneet kuollakseen vaan aloittaakseen”.

Toukokuussa 1943 Paavolainen miettii oman sukupolvensa taakkaa, jota kuormittaa kolmen sodan kokemukset ja muistot. Sotien henkinen painolasti näyttää antavan kokonaiselle sukupolvelle kohtalokkaan suoneniskun:

Tuleeko meistä, kuten joku on ennustanut, »uhrattu sukupolvi», jolla on kaikki takanaan eikä mitään edessään, joka suorastaan alkaa pelätä rauhaa, koska se on olotila, jossa se ei enää viihdy, jossa sillä ei enää ole mitään sijaa? (SY 1946 II 10.5.1943, 587)

Paavolaisen hautausmaavierailujen poliittisin kärki liittyy toukokuussa vuosittain juhlittavaan sankarivainajien muistopäivään. Hän kuvaa päiväkirjassaan kahteen otteeseen näitä kuoleman kaikkivaltiuuden juhlia politisoiden niissä esiintyviä ilmiöitä. Sankarivainajien muistopäivänä 17. toukokuuta 1942 Mikkelissä hän kuvaa kansan katseen kääntymistä pelkästään kuoleman ja menneisyyden puoleen:

Tänään vietetään Sankarivainajien muistopäivää [...] Tuntuu kuin koko maa olisi muutettu sankarikuoleman pyhäköksi. Valkoisia ristejä on Suomen pitäjien kirkkomailla tosiaankin tarpeeksi. Ajattelen taas Gunnar Johanssonia. Me olemme olleet ihmeellisiä. Me olemme kansana tehneet ennennäkemättömiä sankaritekoja, se on totta. Mutta on kuolemaksi meille, jos katseemme kansana kääntyy v a i n uhrien, vain vainajien, vain menneisyyden puoleen. Meidän nykyisen isänmaallisuutemme antama t u l e v a n k i n historian tunnus o n e l ä m ä k u o l e m a n v a r j o s s a. Se on luonnontonta, se on henkistä sairautta. (SY 1946 I 17.5.1942, 341)

Vuoden 1944 aikana Paavolainen alkaa myös arvioida uudelleen talvisodan merkitystä ja sen alkuasetelmia. Huolimatta Stalingradin 1943 käänteestä ja voimasuhteiden keinahtamisesta venäläisten eduksi itsepäinen uhriassennoituminen voimistuu. Paavolainen pohtii Itä-Karjalan kannaksen alueen pienuutta ja valtavaa uhria, joka sille on kahdessa sodassa annettu. Hän kritisoi talvisodan ”tarpeellisuutta ja tarkoituksenmukaisuutta” nostaan yksilön elämän korkeammaksi arvoksi, ohi maa-alueen ja isänmaan:

On osattava alkaa elämä uudestaan – on osattava käsittää, että maailmassa tapahtuu asioita, jotka muuttavat k a i k e n, joiden edessä ei minä e i k ä e d e s m e merkitse mitään. En tarkoita, että tuo pieni musta alue olisi ollut silloin luovutettava (vaikka venäläiset aivan korrektisti tarjosivatkin sen hyvitykseksi Repolan ja Porajärven neliökilometrejä, mikä aina halutaan unohtaa). En koskaan tähän saakka ole kohdistanut yhtään moitteen sanaa talvisotaa vastaan. Mutta kun n y t katselee tuota vähäistä mustaa aluetta (Suomen kansalle ei sitä ymmärrettävistä syistä koskaan ole uskallettu esittää n ä i n havainnollisesti kartalla), kasvaa mielessä kauhea ajatus: Onko ollut tarpeen uhrata kahdessa sodassa ainakin 50 000 nuorta miestä tuon alueen takia [...] Kauheata tilintekoa. Ei saisi päästää päähänsä niitä ajatuksia, jotka n y t kerettiläisinä tulevat mieleen suurenmoisen talvisotammekin e i o i k e u d e s t a, vaan t a r p e e l l i s u u d e s t a ja tarkoituksenmukaisuudesta. (SY 1946 II 20.3.1944, 828–829)

Paavolaisen varhainen kriittinen huomautus talvisodan tarpeellisuudesta ja tarkoituksenmukaisuudesta on yhä kiistanalainen. Heikki Ylikankaan mukaan (1990) esimerkiksi talvisodan syttymisen syistä käyty keskustelu 1980-luvun loppupuolella on palannut konservatiiviseen ”uustulkintaan”. Max Jacobsonin talvi- ja jatkosodan poliittisen eliitin maineen puhdistaminen on osa ”uustulkinnan” prosessia, jossa hän mitätöi aikaisemmat käsitykset (myös omansa) talvisodan syttymisen syistä ”sopeutumisvaiheen” tulkintoina (ibid. 334–335). Jakobson tarjoaa sijalle selitystä, jonka mukaan: ”[...] Suomen hallitus toimi syksyllä 1939 kaikissa suhteissa ja myös tulosta jälkeensä arvostellen paitsi oikein ja perustellusti myös viisaimmalla mahdollisella tavalla.” Tästä seuraa argumentti, jonka mukaan Karjalan ja 25 000 ihmisuhrin

menetyksin ja uhrauksin, mitä eräät aikalaishallituksen jäsenet pitivät jälkeensä mahdollisena (ibid. 334). Vain venäläiset ja ne suomalaisista, jotka suosittelivat suuria myönnytyksiä, syyllistyivät siis virheisiin, tyhmyyteen ja erehdyksiin.

Kuoleman ylevöittäminen ja uhrimielialan leviämisen ohella Paavolainen kritisoi eri taiteen aloissa ja kulttuurieliitissä ilmenevää menneisyyteen orientoitumista, joka ilmenee uusklassismina ja raunioiden romantiikkana.

Uusklassismi ja raunioiden romantiikka

Kailan eilen julkaistu Yliopiston juhlasalin muistolle kirjoittama proosaruno Aula almae matris in memoriam rakentuu ajatukselle, että »raunioiden romantiikka» kuuluu olennaisesti eurooppalaisen hengen historiaan – jopa niin, että kansa, jolta »pyhät» rauniot puuttuvat, ei vielä oikein olekaan eurooppalainen kulttuurikansa. [...] Länsimaista kulttuuria ei voida ajatella ilman raunioiden ylevää symboliikkaa. [...] Tösisesti saavat länsimaiset kaunosielut ja »syvähenkiset» filosofit tämän sodan jälkeen tarpeeksi raunioita »kulttuurisen» ajattelunsa voimanlähteiksi! Raunioiden romantiikka on tenhoavaa, mutta vaarallista. Se on kuin rakastumista mielenkiintoisella menneisyydellään lumoavaan vanhaan, mutta hedelmättömäksi käyneeseen naiseen.⁷ Ehkäpä onkin Neuvostoliiton voiman salaisuus ollut juuri se, että länsimainen silaus oli vanhalla Venäjällä niin ohut, ettei mitään maagillisesti tenhoavien raunioiden palvontaa siellä vielä voinut syntyä. Mutta tämän sodan jälkeen tulee Neuvostoliitossakin olemaan runsaasti »pyhiä» raunioita. Ja on jo.

Olavi Paavolainen (SY 1946 II, 2.3.1944, 808–809)

Vuoden 1944 Neuvostoliiton suorittamissa ilmapommituksissa Helsingin yliopiston päärakennus vaurioitui pahoin. Paavolainen noteeraa

7 Tämä Paavolaisen suorittama raunioiden sukupuolistaminen ”hedelmättömäksi käyneeksi naiseksi” oli tyypillistä tulenkantajien maskuliiniselle runoudelle ja kulttuurikritiikille. Paavolaisen ja Raoul af Hällströmin 1920–30-lukujen kirjoitusten sovinnistisia vertauksia on Ritva Hapuli purkanut kattavasti teoksessaan *Nykyajan sininen kukka. Olavi Paavolainen ja nykyaika* (1995).

Helsingin massiivisen pommituksen (SY 1946 II 27.2.1944) ja analysoi päiväkirjamerkinnässään (SY 1946 II 2.3.1944) professori Eino Kailan muistokirjoitusta Yliopiston tuhoutuneelle juhlasalille, joka julkaistiin Edwin Linkomiehen johtamassa *Uusi Suomi* -lehdessä. Paavolainen kutsuu Kailaa yliopistomies Linkomiehen uudeksi ”koryfeaksi” (johtohahmoksi) ja muistuttaa Kailan pari viikkoa aikaisemmin ilmentyneestä kirjoituksesta ”Tässä seisomme”, joka muodostui hymniksi suomalaiselle taipumattomuudelle ja jääräpäisyydelle. Rauhanehtojen tultua julki Paavolainen kritisoi kansakunnan vaipumista sotaisaan fatalismiin. Viikon päästä yliopiston juhlasalin pommituksesta hän muistuttaa sen hetkisen tilanteen uhanalaisuudesta, viittaamalla Väinö Aaltosen marmorireliefiä *Vapaus seppelöi nuoruuden* (1940) kohdanneella tuholla:

Väinö Aaltonen täyttää 50 vuotta. Hänen viimeinen suuri monumentaalitönsä »Vapaus seppelöi nuoruuden» makaa palaneena torsona Alma Materin raunioissa ... (SY 1946 II 8.3.1944, 811)

Seuraten Liisa Lindgrenin (1996) huomioita Aaltosen marmorireliefistä H. K. Riikonen (1998) huomauttaa, että reliefin usklassistista ideologiaa alleviivaa Linkomiehen vuonna 1940 pitämä reliefin paljastustilaisuuden puhe. Aaltosen reliefi edustaa ”helleeni-ihanteiden kristallisoitumista” (ibid. 234–235), nationalismin ja klassismin yhdistymistä Aaltosen ”terveitä” suomalaisia rotupiirteitä muotoilevassa veistostaitteessa, jossa on selviä yhtymäkohtia kansallissosialistiseen estetiikkaan (ibid. 237). Niin Paavolainen kuin myöhemmin Riikonenkin nostavat esille kolme keskeistä suomalaista usklassistisen ideologian edustajaa: V. A. Koskenniemen, Edwin Linkomiehen ja Eino Kailaan.

Pääministeri Linkomies tunsi voimakasta kiinnostusta monumentteihin ja patsaisiin. Hän oli suosittu puhuja sankaripatsaiden paljastustilaisuuksissa, jossa hän korosti sankarivainajien muistoa. Linkomiehelle langetetun sotasyllisyystuomion myötä hän kirjoitti vankilassa muistelmateoksen *Vaikea aika*, joka julkaistiin postuumisti vuonna 1970. Riikosen (1998, 238–243) mukaan teoksen keskeiset piirteet ovat yleinen konservatiivisuus, roomalainen humanitas-ajattelu, vankka moraali ja moralismi, taloudellisten piirien vallan vieroksunta, opportunististen poliitikkojen kritisointi, julkisen elämän käsittely henkilökohtaisen

sijaan ja kreikkalaisen tragedian idea vääjäämättömästä kohtalosta.

Uusklassisuus voidaan ymmärtää Sartren klassisuuden tulkinnan tavoin eräänlaiseksi ”ajattomuuden diktatuuriksi”, jossa nykyisyys on samaa kuin ikuisuus:

Klassisuus ilmenee silloin, kun jokin yhteiskunta on muodostunut suhteellisen kiinteäksi ja kun se elää täydellisesti oman pysyvyytensä myytin vallassa, toisin sanoen silloin, kun nykyisyys ja ikuisuus, historiallisuus ja traditionalismi ovat sille yksi ja sama [...] (Sartre 1976, 87)

Sartren (1947/1976, 102) mukaan puolestaan innoittunut nykyisyyden taju varjelee kirjailijaa idealismilta (vrt. uusklassismi). Uusklassismin edustajat pyrkivätkin poistamaan temporaalisuuden esittämällä vuosisatojen takaisia analogioita, joilla ei ole mitään tekemistä elävän nykyisyyden kanssa. Tämän seikan vuoksi jopa teleologisen historiakäsityksen edustaja Hegel (1978) saattoi sanoa, ettei ”historiasta ehkä opitakaan mitään; se saattaa jopa estää meitä näkemästä nykyisyyden alituisen muuttuvaa muotoa.” (1978, 17)

Uusklassistit pyrkivät hakemaan nykyisyyden tapahtumiin selitysmalleja antiikista asti: niin Thermopylain taistelu kuin Odysseuksen harharetketkin toimivat retorisisina allegorioina uhrautumismielialan legitimoimiseksi ja kriittisen ajattelun välttämiseksi. Suomen klassisen koulutuksen saaneen sivistyneistön mieltymys antiikin klassikkoihin, Runebergin ja Topeliuksen sankaritaruihin sekä Raamatussa ilmeneviin ongelmanasetteluihin johti jatkosodassa nykyisyyden petokseen ja vaihtoehtojen minimoimiseen. Runeberg loi *Vänrikki Stoolin tarinoillaan* sisun, kestävyys- ja uskonvarmuuden synteetin, jonka varassa talvisodassa myöhemmin taisteltiin. Tätä eetosta jatkoivat omalta osaltaan Paavo Nurmen (kestävyysjuoksun eetos), Fanni Luukkosen (siveellisyyden eetos) ja Lutherin virren ”Jumala onmpi linnamme” (luottamuksen eetos) kääntäminen osaksi ideaalisen suomalaisen sotilaan hyveitä (ks. Lassila 1998, 9).

Nykyhetken aliarvioiminen on ilmeistä esimerkiksi V. A. Koskenniemen ajattelussa ja etenkin 1930-luvun Saksaa (1936) ja Italiaa (1939) kuvaavissa matkakirjoissa. Kirjoittaessaan vuonna 1931 Marcel Proustin kirjailijamuotokuvan teokseensa *Kasvoja ja naamioita* Koskenniemi tulee

samalla paljastaneeksi usklassisminsa. Proustin suuren romaanisarjan (”Kadonnutta aikaa etsimässä”) voima piilee Koskenniemen mukaan sen kyvyssä hakeutua muistin avulla menneisyyteen:

Nykyhetki ei ole Proustille muuta kuin keino menneisyyden muistamiseen, se ei tarjoa hänelle muuta kuin mahdollisuuden elää uudelleen ja entistä syvällisemmin, ikäänkuin jokaisessa hetkessä viipyen, kuluneet vuodet, kadotetun ajan. (Koskenniemi 1931, 296)

Pertti Lassilan (1998) mukaan suomalainen kaunokirjallisuus onkin osoittautunut kyvyttömäksi käsittelemään menneisyyden tragedioita. Romanttinen anti-intellektualismi näyttääkin olevan toistuvasti ilmestyvä suomalaisen kirjallisuuden vakavan kriisin ratkaisumalli (ibid. 13–15). Suomalaisessa kaunokirjallisuudessa on havaittavissa kahdenlaista pakoa käsittelyn vastuusta: pakoa luonnonmystiikkaan (Hellaa-koski, Koskenniemi) tai historiaan (Waltari, Vaaskivi). Luonnonmystiikan, panteismin ja minuuden hävittämisen kautta paetaan tilanteesta, jossa oleellista olisi kantaa seuraamukset tai vaatia kansakuntaa tilanteeseen lähimenneisyyden osalta. Tällainen ajattomuuden ja pysyvyyden myytti ilmenee vahvasti Koskenniemen, Linkomiehen ja Kailaan kirjoituksista, mutta myös Mika Waltarin *Sinuhe egyptiläisessä* (1945), jossa kaukaisen menneisyyden ihminen ja maailma palvelevat lohdullista ikuisen muuttumattomuuden ja ikuisen toistumisen ideaa, joka vapauttaa yksilön historiallisesta ja yhteiskunnallisesta vastuusta (Lassila 1998, 14).

Paavolaiselle taas nykyajan terävä havainnointi tarjoaa poikkeustilanteessa kriittiselle ajattelulle mahdollisuuden poliittiseen arviointiin. Hän kritisoi raunioiden romantiikan sisältämää modernia kuolemanpalvontaa kirjoittaessaan Rooseveltin erikoislähettilään Daviesin Moskovan matkan esityksestä, jonka mukaisesti Stalingrad säilytettäisiin rauniokaupunkina:

Tyyppillistä nykyaikaa: ennen rakennettiin, nyt »säilytetään» kuoleman ja sankaruuden muistomerkkejä. Taas tuota modernia kuolemanpalvontaa. (Samaan tapaanhan meillä muuten on ehdotettu esimerkiksi Viipurin tuomiokirkon ja Muolaan kirkon raunioiden säilyttämistä sellaisinaan.) (SY 1946 II 25.5.1943, 601)

Vuoden 1942 alussa Paavolainen saa kuulla Haaviolta, että Aunuksen valtausta ruvetaan siirtämään jo ”historiaan” muistojulkaisun ja Salmin sankarihaudoille rakenteilla olevan muistomerkin muodossa:

Salmiin on näet heimosotien veljeshaudan viereen haudattu myös tässä sodassa Aunuksen rintamalla kaatuneita. Paikasta lienee tarkoitus muodostaa oikea Suur-Suomi-aatteen pyhättö. Ideana on graniittiseen seinämään kiinnitetty, suurista pronssilevyistä muodostettu »kirja», jonka sara-noissa liikutettaville »lehdille» kaatuneitten nimet on piirretty. (SY 1946 I 3.1.1942, 296–297)

Tuija Parvikon (2008a, 259) mukaan monumenttien pystyttäminen voi merkitä kahta seikkaa: hiljaisuuden aikaa ja unohdettujen vähemmistöjen alituista esiin nostamista. Paavolaisen merkintöjen valossa Salmin muistomerkki tarkoittaa hiljaisuuden aikaa, jossa keskustelu lopetetaan ja tulkinnat tapahtumista ja ihmisistä saavat kanonisen luonteen. Muistelu (remembering) ja arvioiminen (judging) korvataan muodollisilla ja rituaalisilla vuosipäiväjuhlinoilla. Salmin muistomerkin tarkoitus on Paavolaisen mukaan toimia ”Suur-Suomi-aatteen pyhättönä”. Kaatuneiden heimosoturien viereen on haudattu myös jatkosodan Aunuksen rintamalla menehtyneitä sotilaita. Tämä puolestaan viittaa tapaan tulkita heimosodat Karjalan vapauttamisen historiallisena jatkumona, jossa jokaisen heimoretvikunnan motiivit nähdään jakamattomana ykseytenä (Suur-Suomen luomisyriyksinä), eikä esimerkiksi seikkailunhaluisina tai löyhästi organisoituina retkinä itärajan taakse. Muistomerkiksi kaavailtu kirja, jonka lehdille kaatuneitten nimet piirretään, toimii AKS:läisen Suur-Suomi-unelman uhrikirjana, joka pyrkii muistuttamaan uusia jäseniään kiittolisuuden velasta unohdetuille ”esi-isilleen”.

Kirkonkylämentaliteetti ja mystiikan kukoistus

Miten tuttua tämä kaikki onkaan monista vastaavista tilanteista – tämä puolivillainen, kansallisesti itsetyytyväinen ja kaikkeen »ryssäisyyteen» päivänselvällä ja luonnostaanlankeavalla, hohottavalla halveksumisella suhtautuminen. Siinä on samaa itsetiedotonta, resonoimatonta, ajattelematonta epänhimillisyyttä ja kyvyttömyyttä tajuta tunteita ja kärsimyksiä kuin

*millä lapset suhtautuvat eläimiin. Ja kuitenkin on jokainen läsnäolijoista puhtain ja hurskain omintunnon valmis marssimaan seuraavana sunnuntaina kirkkoon – miehet suojeluskuntalippujensa jäljessä, naiset lottapuvussa – ja molemmat ehdottomasti varmoina siitä, että he ovat kristillisyyden esi-
taistelijoita ja länsimaalaisuuden etuvartioita »jumalatonta» itää vastaan.*

Olavi Paavolainen (SY 1946 I 26.7.1942, 374–375)

Vaikka Paavolainen korostaa *Synkän yksinpuhelun* alkusanoissaan kritisoivansa pääasiassa sodan johtoa, hän pyrkii myös etsimään ja analysoimaan Suomen kulttuurin kriittisen ajattelun tukahduttavia pohjavirtoja. Näistä keskeisimmät ovat kansallisen itsetyytyväisyydestä ja toiveajattelusta juontuva ”kirkonkylämentaliteetti” ja poikkeustilan paineen alla syntynyt mystiikan kukoistus. Päiväkirjan jaksossaan »Minä en banalisois sotaa!» Paavolainen käyttää ”kirkonkylämentaliteetti”-käsitettä tarkoittaen sillä suomalaisten rajoittunutta ja itsetyytyväistä suhtautumista maailmaan (SY 1946 I 26.7.1942, 374–375). ”Kirkonkylämentaliteetin” vastakohtaa Paavolaiselle edustaa ”resonoiva ajattelu”, joka on kriittistä, laajaperspektiivistä ja empatiassaan inhimillistä. ”Resonoiva ajattelu” on esteettisen havainnon (”lumoutumisen”) ja kriittisen ajattelun dialektiikkaa.

Paavolaisen tutkiessa syyskuussa 1941 Aunuksessa Pyhän Maarian kirkkoa Sakari Pälsin ja Arne Nopsasen kanssa hän pohtii resonoinvan ajattelun dialektisuutta, jossa esteettinen ja älyllinen käyvät alituista kamppailua:

Taistelen kahden vastakkaisen vetovoiman välillä. Esteettinen minäni hurmaantuu kaikesta tästä vanhasta, runollisesta ja maalauksellisesta ympäristössämme. Älyllinen minäni tuntee raskasta tympääntymistä ajatellessani, että kreikkalaiskatoliset kenttäpastorimme tulevat nyt todennäköisesti koko ristiretkeläisvimmillä syöttämään tälle yksinkertaiselle kansalle sellaista kristillistä taikauskoa, josta me luterilaisetkin jo yli neljäsatua vuotta sitten taistelimme itsemme irti. (SY 1946 I 21.9.11941, 208)

”Kirkonkylämentaliteetti” on puolestaan pakoa ajattelusta ja edesvas-
tuusta. Paavolaisen mukaan sen juuret ovat syvällä suojeluskuntamilita-

rismissa, AKS:n romantisoinnissa ja suurisanaisuudessa ja IKL:n ”me-teemme-mitä-tahdomme” toiminnassa:

Jälleen masentava näkemys siitä, miten sitkeässä ja syvällä meikäläisen suojeluskunta-tyyppisen militarismin juuret itse asiassa ovat. Juuri tällainen edesvastuuton ja seikkailunhaluinen poikamaisuus, josta älyllinen harkinta tai vastuuntunto niin surkuteltavasti puuttuu, on aivan liiksi päässyt leimaamaan politikoimistammekin itsenäisyytemme aikana. Se on ollut joka romantisoivaa ja suurisanaista »tunneajattelua» AKS:n tapaan tai – pahimmillaan ollessaan – IKL:n »me-teemme-mitä-tahdomme»-toimintaa. (SY 1946 I 26.7.1942, 375–376)

Maanpuolustuksen ja uskonnollisuuden yhteenliittymä on Paavolaisen mukaan sotkenut käsitteitä ja hävittänyt humanista ajattelua, jonka pitäisi olla luterilaisuuden perussisältö. Paavolaisen mukaan tämä näkyy selvimmin kielenkäytön tasolla, jossa näiden kahden kategorian sulautuma on luonut kielenkäyttöön ristiriitaisia käsitteitä. Osaltaan tätä kehitystä vahvistavat ”opetuspolitiikan” uudet linjaukset, joiden mukaisesti uskonnon tunteja ehdotetaan korvattavan uudella oppiaineella, ”maanpuolustuskasvatuksella” (SY 1946 I 27.7.1942, 376).

Paavolainen arvostelee ”kirkonkylämentaliteetin” levinneisyyttä poliittisen eliitin keskuudessa. Sen piirissä elätellään Suur-Suomi-haaveilijoiden epärealistisia unelmia, joissa Suomi asetetaan järjestäen suurvaltojen rinnalle maailmanpoliittiseksi tekijäksi:

Pääministeri Rangell on viikko sitten selittänyt Nya Dagligt Allehandan edustajalle, että Suomi ei tule koskaan julistamaan sotaa (!) Yhdysvalloille. Mikä komedia. Kärpänenkö julistaisi sodan elefantille ... (SY 1946 II 8.1.1943, 513)

Kolmea kuukautta myöhemmin Paavolainen kiteyttää tämän megalomanisuuden tunnon iskulauseeksi: ”Suomalainen vänrikki Toiveajatelu on eräissä piireissä näköjään pukeutunut suorastaan Kenraali Toiveajattelun univormuun.” (SY 1946 II 5.4.1943, 568) Paavolainen nimittää tätä ylimielisyyttä ja megalomaniata Jakob de Geerin mukaisesti ”subjektivismin tragediaksi”. Paavolaisen (SY 1946 II 8.1.1943, 513)

mukaan de Geer ihmettelee kirjoituksessaan suomalaisten vaihtoehtoja punnitsematonta politiikkaa:

[...] hän sanoi meidän kieltäytyvän muuttamasta [poliittista asennoitumista] »sillä itsepäisyydellä mikä on heidän voimansa ja sillä itsekeskeisyydellä, mikä on heidän heikkoutensa».

Talvisodasta luotu myytti suomalaisten sisusta ja äärimmäisestä kesto-kyvystä ilmenee Stalingradin käänteän jälkeen itsepäisyytenä Neuvostoliiton vaatiessa Suomea rauhanneuvotteluihin. Paavolainen korostaa, että Suomelle olisi ensisijaisen tärkeää irrottautua sodasta rauhan avulla ennen kuin se muodostuu totaaliseksi tuhoamissodaksi. Neuvostoliiton aloittaessa suuren keväthyökkäyksensä 1944 Suomen asema alkaa näyttää uhanalaiselta. Paavolainen kritisoi kovin sanoin rauhanteon viivytämistä ”strategisessa” mielessä, johon liittyy vanhojen rajojen turvaaminen.

Paavolaisen palatessa saksalaisten Pitkäjärven parakeilta 21. kesäkuuta 1944 hän saa kuulla Klingeltä ja Tallqvistiltä, että venäläiset ovat vallanneet Viipurin. Paavolainen saa valtavan raivokohtauksen:

Huudan: siinä sitä nyt sitten ollaan – siihen tämä kirottu kansallinen naiivisuus ja jumalisuus ja idioottimainen ihanteellisuus on meidät vienyt. Viipuri vallattu – silloin on kaikki menetetty! (SY 1946 I 21.6.1944, 883)

Paavolaisen saapuessa ruokailuparakille sisällä vallitsee hautajaistunnelma. Hän yrittää rauhoittua, mutta saksalaisten ivatessa suomalaisia, hän saa uuden puuskan ja huutaa:

»Olkoot he sanoneet mitä tahansa, mutta sitä he ovat tarkoittaneet, että tähän on Suomi tullut, kun se on käynyt sota Jeesuksen, Runebergin ja Fanni Luukkosen nimissä!» (SY 1946 II 21.6.1944, 884)

Paavolaisen mukaan Suomen tilanteen epätoivoisuus ilmenee toiveajattelun lisäksi myös kaikenlaisen mystiikan kukoistuksessa, joka on havaittavissa selvimminkin suomalaisten maaseutulehtien kirjoituksissa. Sta-

lingradin käänteeseen jälkeisessä epävarmuuden tilassa, jolle on ominaista Neuvostoliiton joukkojen vahvistus ja Saksan Suomi-tuen heikkeneminen, Suomi kääntyy vuoden 1944 keväällä Jumalan sijasta mystiikan ja magiikan puoleen. Selvännäkijöitä käydään tiedustelemassa sodan lopputulosta ja talvisodan ihmeeseen luotetaan vankkumattomasti:

Kaikenlaiset monistetut, kädestä käteen kiertelevät vanhat ja uudet »ennustukset» ovat korkeinta muotia, ja kuuluisimpien »selvännäkijöiden» ynnä porvareiden vastaanotoille on suorastaan tilattava vuorot. Yrityksissä selittää sotilaallis-poliittista asemaamme toiveikkaasti, näyttölee talvisodan »ihme» maagillista osaa. Maaseutulehtien pääkirjoituksissa näkee sellaisia otsikoita kuin »Toistuuko talvisodan ihme?» (SY 1946 II 28.3.1944, 838)

Toisena pääsiäispäivänä 1944 suomalaisten lehtien pääsiäiskirjoitukset ovat Paavolaisen mielestä selvä esimerkki ”uskonnollisesta sekasotkusta, sanahelinästä ja hurskastelusta”. Hän kritisoi useaan otteeseen uskonnon kääntymistä irvikuvakseen (esim. SY 1946 II 10.4.1944, 845–846). Paavolaisen analysoidessa mystiikan kukoistusta myös epätoivoisesti ratkaisua hakevan Suomen johdon osalta, hän kiinnittää huomiota myös *Aftontidningenin* reportterin Gunnar Almstedtin uskomattomaan kuvaukseen Loviisassa asuvasta ”Suomen Rasputinista”, vuonna 1944 85 vuotta täyttäneestä raatimies Axel Ringströmistä⁸:

8 Axel Ringström (1859–1945) oli suomalainen selvännäkijä, tietäjä ja parantaja. Ringström piti Hitleriä maailman pelastajana ja oli loppuun saakka vakuuttunut tämän voitosta. Ringströmin oppilaana Riston puoliso Gerda Ryti katsoi Jumalan lähettäneen ihmiselle suojelusenkelin, geniuksen. Se oli korkeanasteinen henki, joka antoi aina oikeat neuvot sekä henkisissä että aineellisissa asioissa. Gerda kertoi Ester Ståhlbergin päiväkirjamerkintöjen mukaan tottelevansa sokeasti suojelijaansa, joka oli myös hänen ystävänsä (ks. Turtola 1994/2009, 183–184). Olisiko Hitler näyttäytynyt Gerdalle ja Ristolle pelastavana geniuksena Neuvostoliiton uhatessa Suomea? Juhani Suomi ei Ryti-teoksessaan *Kohtalona yksinäisyys – Risto Rytin tie Suomen politiikan johtoon* (1989) mainitse Ringströmiä. Martti Turtola puolestaan pitää teoksessaan *Risto Ryti. Elämä isänmaan puolesta* (1994/2009) Paavolaisen kuvausta Rytin ja Ringströmin suhteesta todistusvoimaisena argumenttina Rytin taipumuksesta teosofiaan ja ehkä myös Ringströmin mystisiin näkyihin. Ringströmistä ks. Turtola 1994/2009, 184–185, 189,

Almstedtin kertoman mukaan on mainittu raatimies se oraakkeli, jolta itse Suomen presidenttikin käy kyselemässä neuvoja kaikkien tärkeimpien ratkaisujen tullessa kysymykseen! Ringström kehui, että hän saa neuvot presidenttiä varten erikoiselta arkkienkeliltä, joka ilmestyy hänelle Loviisan Kvarnbackenin takana. Juuri äskettäin oli presidentti lähettänyt Ringströmille mm. 12 pulloa hienoa vanhaa viiniä kiitokseksi hyvistä neuvoista. (SY 1946 II 16.4.1944, 848)⁹

Paavolainen hämmästelee juttua, vaikka aikaisemmat juorut ovat vihjanneet Rytin taipumuksista käyttää ennustelijoita ja selvänäkijöitä neuvonantajinaan. Paavolainen otaksuu, että uskonnollismystillisten harrastuksien harjoittajana tunnettu rouva Gerda Ryti on miehensä suurin inspiroija.

Tammikuun 1943 Stalingradin käänteän jälkeinen vaipuminen fatalismiin ja mystisiin ennustuksiin yhdessä samanaikaisen sensuurin kiristymisen kanssa olivat Paavolaisen mukaan tuhoisia poliittiselle arvostelukyvyille ja tulevaisuuden mahdollisuuksien hahmottamiselle. Jatkosodan alusta jatkunut erillissodan retoriikka yhdessä fatalismista sekä ”kirkonkylämentaliteetista” kumpuavan toiveajattelun kanssa vahvistivat pakoa kriittisestä ajattelusta.

Erillissodan retoriikka ja toiveajattelu

»Nyt olemme vihdoin joutumassa kauheassa, loputtomassa maailmansodassa sille kehitysasteelle, että kaikki se, millä ei ole todistuskappaleen arvoa ja mikä kuuluu toiveajatuksiin taikka ruusunhohteisiin mielikuvituksiin, jääpi vaille merkitystä ja vakavaa huomiota kansalaisten taholta.»

Reinhold Svento (SY 1946 II 3.1.1943, 503)

Jatkosodan alusta alkaen vedottiin ”erillissota”-teesiin, jonka mukaan ”Suomi käy erillissotaa Saksan rinnalla Neuvostoliittoa vastaan”. Prob-

190–93.

- 9 Martti Turtolan (1994/192) mukaan Ryti piti toisen maailmansodan aikana etäisyyttä Ringströmiin, eikä tavannut häntä vuosina 1939–44 kertaakaan. Ryti lähetti Ringströmille itse asiassa 2 pulloa viiniä, ei 12, kuten Paavolaisen siteeraamassa *Afontidningen*-lehdessä väitettiin. Tapauksen uutisoi myös *Express*-lehti (11.9.1945).

lemaattiseksi tämän teesin todistelun teki se, että Hitler oli sodan alussa ilmaissut ”Saksan käyvän sotaa liitossa [im Bunde] Suomen kanssa”. Erillissodan tavoite oli talvisodassa menetettyjen alueiden takaisin valtaus. Tämä teesi säilyi yhtenä keskeisenä sodan perusteluna vielä Stalingradin käänteen jälkeen.

”Kirkonkylämentaliteettiin” läheisesti liittyvä ”erillissota”-retoriikka ärsyttää Paavolaista, joka on tietoinen maailmansodan kokonaisvaltaisesta luonteesta. Maailmansodan tuhoisimman vaiheen hämöttäessä vuoden 1943 alkaessa pieni kansakunta potee kohtalokasta omahyväisyyttä:

Suomi luulee kaikista maailman tapahtumista huolimatta tulevansa yhä edelleen toimeen vain omalla ajattelullaan, omilla ratkaisuillaan; se luulee voivansa tehdä kohtalostaan erikoistapauksen. Miten vietävästi Suomi kimmastuu, kun sen »subjektiivista» napaansa tuijottamista häiritään [...] (SY 1946 II 9.2.1943, 532–533)

Stalingradin käänteen jälkeen sensuurista ja propagandasta muodostui poliittisen arvostelukyvyn ”tuhoava ase” (SY 1946 II 31.12.1943, 767): se pyrki ”yhdensuuntaistamaan” kaiken ajattelun. Paavolaisen ollessa Arvi Kivimaan kanssa palkintotuomarina Propaganda-Aseveljien novellikilpailussa hän kommentoi novellien huonon tason lisäksi niiden ”yhdensuuntaistettua” ajattelua, jossa jokainen novelli suoltaa samoja yksimielisyyden ja talkoo- sekä asevelihengen aatteita (SY 1946 II 22.1.1943, 520). Paavolaiselle Väinö Tannerin 26. syyskuuta 1943 työväentalon puheessaan muotoilema ”suu kiinni”-linja yhdessä ”jokotai”-politiikan kanssa on omiaan korostamaan Suomen yksinäisyyttä ja fatalismia (SY 1946 II 26.9.1943, 679–680). Maaliskuussa 1944 Neuvostoliiton esitettyä rauhanehdot Suomelle *Länsi-Suomi* -lehti kirjoittaa uhrivalmiuden nostamisesta. Paavolainen kommentoi ironisesti:

*»Hyväksymällä meille annetut ehdot teemme häpeällisen rauhan, mutta tais-
telemalla, vaikkapa häviäisimme, saamme kuitenkin k u n n i a k k a a n
k u o l e m a n.» Niinpä kyllä: neljännesmiljoonaa miestä saanee kyllä kun-
niakkaan kuoleman ja neljännesmiljoonaa herraa ja rouvaa lapsineen pake-
nee Ruotsiin. Mutta mikä »kunnia» tulee niiden kolmen miljoonan suoma-*

laisen osaksi, joiden k a i k e s t a h u o l i m a t t a aina on jäätävä tänne ja muodostettava Suomen kansa, se on kaikesta päättäen asia, joka ei vähääkään liikuta Länsi-Suomea. (SY 1946 II 7.3.1944, 811)

Huhtikuussa 1944 Moskovan rauhanehtojen herättämä epätoivoinen uhma saa suomalaisessa lehdistössä makaaberimpia muotoja ja keskustelu käy yhä pateettisemmaksi:

»Taistelu viimeiseen mieheen»-ajatuksen sijasta on nyt ruvettu väittelemään käsitteestä »sankarillinen itsemurha», sen jälkeen kun Pekka Peitsi [Urho Kekkonen¹⁰] lanseerasi tämän nimityksen Suomen Kuvalehdessä. Kirjoittaja huomautti, että yksityisellä kansalaisella on omat kunniakäsitteensä, mutta kansan säilyminen ja menestys saattavat vaatia noudatettavaksi muita kuin yksityisen ihmisen kunniakäsitteitä. (SY 1946 II 14.4.1944, 847)

Päiväkirjassaan Paavolainen viljelee kansallisen konsensuksen sijasta *dissensusta*, totaalia kritiikkiä ja erimielisyyttä. Hän tuomitsee satiirissa esityksessään kulttuuris-poliittisen eliitin teleologisen käsityksen historiasta, jossa diplomatialla ei ole sijaa. Poikkeustilan alaisessa kansakunnassa kulttuuris-poliittiset ongelmat nousevat herkemmin pinnalle: yksilöiden ja ryhmittymien edustamat asiat ja toiminnan motiivit paljastuvat selvemmin sodan ääritilanteissa. Satiiriin ja absurdiin esitykseen päästäkseen Paavolaisen tarvitsi usein vain tallentaa aikalaistensa kannanotot päiväkirjaansa sellaisinaan. Hän järjestää aikakauden ilmaukset kollaasiksi todistamaan itseään vastaan. Paavolaisen politiikka on resonoivan havainnon politiikkaa: hän reagoi ajan ilmiöihin ja tapahtumiin herkän seismografin lailla tallentaen ei-assimiloituvaa materiaalia aikalaisilleen ja jälkipolville arvioitavaksi.

10 Pekka Peitsen nimimerkkiä käyttivät Wolf H. Halsti ja Urho Kekkonen. *Synkässä yksinpuhelussa* esiintyvää Pekka Peitsiä edustaa Urho Kekkonen. Vuoden 1942 alussa Kekkonen ryhtyi kirjoittamaan *Suomen Kuvalehteen* katsauksia ulkopolitiikkaan ja maailmansodan tapahtumiin nimimerkin suojissa. Aikaisemmin niitä oli kirjoittanut majuri Wolf H. Halsti, joka oli joutunut lopettamaan niiden kirjoittamisen päämajan vaatimuksesta.

Lopuksi – kohti deterritorialisoitua kansalaisuutta

Paavolainen oli jo esikoisproosateoksessaan *Nykyaikaa etsimässä* (1929) muistuttanut, ettei kulttuurisessa kehityksessä voida ohittaa syntymässä olevia taidesuuntia pelkällä olankohautuksella, sillä ”aina jää kaikesta jotain jäljelle”. Kulttuuriliikkeiden ja taidesuuntien tarjoamat subjektiiviteetin muodot olivat hänelle tärkeitä, sillä Hagar Olssonin tavoin Paavolainen pyrki hahmottelemaan kokonaisvaltaista modernia subjektia, joka olisi vastakkainen reaktiivisille voimille, sotaisalle subjektille.

Paavolaisen tuotanto toimii myös muistutuksena nykyajalle. Vaikka nationalismin ajan on julistettu olevan ohi, ongelmat eivät sen sijaan lopu: etniset konfliktit, kieliriidat ja identiteettiongelmat todistavat nationalismin jatkumisesta kansallisuuden arkipäiväisenä uusintamisena. *Synkkä yksinpuhelu* on alati ajankohtainen resonoiva muistutus ahtaan kansallisen identiteetin tuottajille. Huolimatta siitä, että Paavolaisen kritiikin kohteina ovat pääasiassa Suomen 1920–40-lukujen oikeistolaiset ilmiöt ja ajattelutavat, on teosta mahdollista lukea ja tulkita myös oman aikamme konservatiivis-kansallismielisiä ryhmittymiä vasten, jotka pyrkivät kategorisoimaan suomalaisuutta sulkemalla tietyt etniset ryhmät ulkopuolelle.

Huolimatta siitä, että kritiikki on levinnyt nyky-yhteiskunnassa laajalle tasolle eikä yksilö enää voi asettua Paavolaisen tavoin romanttisesti aikakautensa ”liekehtiväksi koeputkeksi, jossa ajan voima ja paine palaa ja hehkuu”, Paavolaisen projekti ja sitoutumattoman intellektuellin positio toimivat esimerkkeinä myös meidän ajallemme. Intohimoinen omaan aikaan sitoutuminen, ”yksinkertaisen näkemisen taito” (Paavolainen 1937, Esipuhe) ja resonoiva ajattelu toimivat ohjenuorina myös nykyisyyden problematiikkaan sitoutuneelle kriittiselle ajattelulle.

Paavolaisen edustama subjektiviteetti on alituisesti liikkeessä olevaa maailmankansalaisuutta, jonka mukaisesti rotu, uskonto, syntyperä ja kansalaisuus eivät ole deterministisiä identiteetin määrittäjiä. Matti Itkonen (2009, 51) näkee, että Paavolaisesta kehkeytyi oman sukupolvensa suunnannäyttäjä ja kollektiivisten tunteiden tulkitsija, eräänlaisen ”yhteissuomalaisuuden” ilmentäjä. Mielestäni Paavolainen kuitenkin halusi tehdä omalta osaltaan selvän eron kansallisen kategorioihin kutsuen itseään päiväkirjassaan muun muassa ”ikuisiksi nomadiksi”

(SY 1946 I, 18.7.1942, 371). Nähdessään talvisodan alussa suomalais-
ten joukkojen polttaman Ainolan kotinsa kesäkuussa 1942 Paavolainen
vertaa itseään karjalaisiin evakkoihin:

*Tajunnassani käväisee kumea ilo: minulla on taas o m a a m a a t a. Päi-
vällä leimahtanut jälleenrakennusvietti tuntuu kuitenkin sammuneen. Ei –
tänne en sittenkään enää tahtoisi palata ja yrittää uudelleen juurtumista.
Jokin esirippu tuntuu kuitenkin revähtäneen auki. Kipu, joka on paiseena
vaivannut jokaista karjalaista evakkoa – tuska siitä, ettei »kuulu» minne-
kään, ettei ole »mistään» kotoisin, ettei ole mitään maakuntaa eikä maise-
maa, josta voisi sanoa: »olen sieltä» - voisiko tuo kipu tosiaankin lievittyä ja
väistyä? (SY 1946 I, 16.6.1942, 355)*

Paavolaisen itseään uudistavassa ajattelussa ja elämässä toteutuu osit-
tain Félix Guattarin (1930–1992) teoksessa *Kolme ekologiaa* (1989/2008)
hahmottelema ”deterritorialisoitu kansalaisuus”. Guattari kritisoi teok-
sessaan kapitalismin yhdenmukaistavaa tendenssiä ja pyrkii hahmotta-
maan heterogeenistä subjektikäsitystä. Paavolainen etsi läpi elämänsä
vaihtoehtoista yhteisöllisyyttä ja kansalaisuutta eli ”deterritorialisoitua
kansalaisuutta”, joka Guattarin (2008, 74) mukaan saattaa sisältää esi-
merkiksi runouden ja musiikin kautta koetun ”ylikansalaisuuden” tun-
teen. ”Deterritorialisoitu kansalaisuus” on perustaltaan universaalia ja
humaania. Viimeisinä vuosinaan Sartren eksistentiaalistisiin painotuk-
siin palanneen Guattarin mukaan ”[ylikansalaisuuden tunne] muodos-
taa oman eksistentiaalisen territorion, josta käsin kehitetään ja pannaan
alulle tulevaisuuteen suuntaavia avauksia.” (ibid., 31) Näiden avauksien
tehtävänä on viljellä erimielisyyttä (dissensus) ja olemassaolon ainutker-
taista tuottamista (ibid., 47–48).

Heterogeenisyyttä korostavia maailmankansalaisuuden subjek-
tivoitumisen muotoja muistuttavia kollektiivisia liikkeitä edustivat
1920–40-lukujen Suomessa tulenkantajuus ja paneurooppalaisuus. Jo
Paavolaisen varhaisista runoista paljastuu luterilaisuuden ja yksilöllii-
syyden sekä kansallisen ja kosmopoliittisen väliset jännitteet, jotka täs-
mentyivät hänen ensimmäisessä proosateoksessaan *Nykyaikaa etsimässä*
(1929). Paavolaisen kirjoitukset muodostavat erään mahdollisuuden
”[eurooppalaisen] maailmankansalaisuuden” konstruointiin. Tulen-

kantajat siis tarjosivat aikoinaan vastapainon kansallismielisille liikkeille, ns. ”sotasalle subjektille”, jota 1920-luvun lopulta lähtien Suomessa edustivat Lapuan liike, IKL ja AKS. *Synkässä yksinpuhelussa* ilmenevä kansakunnan totaali kritiikki on siis nähtävä Paavolaisen pettymyksenä Suomen ensimmäisen tasavallan taantumukselliseen kehitykseen, jossa tulenkantajuuden ja kiilalaisuuden tarjoamat vaihtoehtoiset subjektiivatien muodot tukahdutettiin. On kuvaavaa, että *Synkän yksinpuhelun* päätöskappaleessa ”Kesä Keuruulla 1946” Paavolainen päättyy ylistämään luonnon ohella ihmisen kykyä muuttua, kykyä tulla toiseksi:

Ihminen on turmeltu ja turmeltunut, mutta maisema on aina muuttumaton ja sama, ja siitä juuri johtuu sen voima. [...] Mutta samalla tavalla kuin maiseman muuttumattomuus antaa voimaa ja tuottaa iloa, samalla tavalla ilahduttaa minua jokainen havainto ihmisen kyvystä m u u t t u a. (SY 1946 II, 976)

Lähteet

Vesikko, Antti (2011) *Kansakunnan resonoivat muistot: Olavi Paavolaisen jatkosodan päiväkirja Synkkä yksinpuhelu I-II (1946) kansallisen identiteettiprojektin uudelleenarviona*. Pro gradu -tutkielma. Valtio-oppi, Jyväskylän yliopisto.

Olavi Paavolaisen teoksia

- (1929) *Nykyäikää etsimässä. Esseitä ja pakinoita*. Otava, Helsinki.
- (1932) *Suursiivous eli kirjallisessa lastenkamarissa*. Otava, Helsinki.
- (1936) *Kolmannen valtakunnan vieraana. Rapsodia*. Otava, Helsinki.
- (1937) *Lähtö ja loitsu. Kirja suuresta levottomuudesta. Musta Jumala I*. Otava, Helsinki.
- (1938) *Risti ja hakaristi. Uutta maailmankuvaa kohden. Musta Jumala II*. Otava, Helsinki.
- (1944/1965) *Omaelämäkerta vuoteen 1946*. Teoksessa: *Suomen sana: kansalliskirjallisuutemme valiolukemisto, osa 15* (1965). WSOY, Porvoo.
- (SY I 1946) *Synkkä yksinpuhelu I. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944. I Osa*. WSOY, Porvoo.
- (SY II 1946) *Synkkä yksinpuhelu II. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944. II Osa*. WSOY, Porvoo.

(1960) *Valitut teokset IV: Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944.* Toinen painos, Helsinki, Otava.

Kirjallisuus

- Anderson, Benedict (1983/2007) *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua.* Suomentanut Joel Kuortti, Vastapaino. Alkuteos: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (1983). Verso, Lontoo.
- Arendt, Hannah (1958/2002) *Vita Activa. Ihmisenä olemisen ehdot.* Useita kääntäjiä. Vastapaino, Tampere. Alkuteos: *The Human Condition* (1958). University of Chicago Press.
- Arendt, Hannah (1964/2003) *Personal Responsibility under Dictatorship* (1964). Teoksessa Jerome Kohn (toim.) *Responsibility and Judgment.* Random House, New York.
- Arendt, Hannah (1971/1972) *Lying in Politics. Reflections of the Pentagon Papers.* Teoksessa Hannah Arendt (1972) *Crises of the Republic.* Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- Benjamin, Walter (1940/1989) *Messiaanisen sirpaleita. Kirjoituksia kielestä, historiasta ja pelastuksesta.* Toimittaneet: Koski, Markku, Rahkonen Keijo ja Esa Sironen, suomentanut Raija Sironen. Kansan Sivistystyön Liitto & Tutkijaliitto, Gummerus, Jyväskylä.
- Bhabha, Homi K. (1990 toim.) *Nation and Narration.* Routledge, Lontoo.
- Deleuze, Gilles (1993/2007) *Kriittisiä ja kliinisiä esseitä.* Suomentaneet Anna Helle, Merja Hintsu ja Pia Sivenius, Tutkijaliitto, Tampere. Alkuperäisteos *Critique et clinique* (1993).
- Demitshev, Andrei (1997/1999) *Kuolema työssä. Johdatus filosofiseen thanatologiaan.* Suomentanut Jukka Mallinen, Atena Kustannus Oy, Jyväskylä. Alkuteos: *Diskursy smerti. Vvedeniye v filosofskuju tanatologiju* (1997). Sankt-Petersburg, INAPRESS.
- Frietsch, C. O. (1945) *Suomen kohtalonvuodet.* Tammi, Helsinki. Ruotsinkielinen alkuteos: *Finlands ödesår 1939–1943* (1945).
- Guaraldo, Olivia (2001) *Storylines. Politics, History and Narrative from an Arendtian Perspective.* SoPhi 63, Jyväskylä.
- Guattari, Félix (1989/2008) *Kolme ekologiaa.* Suomentaneet Anna Helle, Mikko Jakonen ja Eetu Viren, Tutkijaliitto, Helsinki. Alkuperäinen teos *Les trois écologies*, Éditions Galilée, 1989.
- Hegel, G. W. F. (1978) *Järjen ääni. Historianfilosofian luentojen johdanto.* Suomentanut Mauri Noro, Gaudeamus, Helsinki. Alkuteos: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (1833–36).

- Itkonen, Matti (2009) *Kulttuurikuvia kotomaasta. Filosofia tutkielmia ajan ja paikan hengestä*. Kampus Kustannus, Jyväskylä.
- Karkama, Pentti (1998) Ideologista sodankäyntiä. Näkökulma Mika Waltarin pienenisromaanin Antero ei enää palaa. Teoksessa Auli Viikari (1998 toim.) *40-luku. Kirjoituksia 1940-luvun kirjallisuudesta ja kulttuurista*. SKS, Helsinki.
- Koivusalo, Markku (2003) Kuka muistaisi toiminnan miehiä? *T&E 2/03*.
- Koskeniemi, V. A. (1931) *Kasvoja ja naamioita. Kirjoja ja kirjailijoita. Viides sarja*. WSOY, Porvoo.
- Kurjensaari, Matti (1975) *Loistava Olavi Paavolainen. Henkilö- ja ajankuva*. Tammi, Helsinki.
- Laamanen, Ville (2006) *Väestöjen ja järjen taistelu. Olavi Paavolainen totalitaristen ihmiskäsitysten tulkkina 1930-luvulla*. Poliittisen historian tutkimuksia, Turun yliopisto.
- Lassila, Pertti (1998) *Rauhan kriisi ja kirjallisuuden murros välirauhan jälkeen*. Teoksessa Auli Viikari (1998 toim.) *40-luku. Kirjoituksia 1940-luvun kirjallisuudesta ja kulttuurista*. SKS, Helsinki.
- Lundin, Charles, Leonard (1957/1960) *Suomi toisessa maailmansodassa*. Suomentanut Jorma Aaltonen, Gummerus, Jyväskylä. Alkuteos: Finland in the Second World War (1957). Indiana University Press.
- Niemi, Juhani (2000) *Kirjallinen elämä. Kirjallisuuden yhteiskuntasuhteiden kartoitusta*. SKS, Helsinki, Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni (2008 toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga Publishing, WSOY Helsinki & WS Bookwell Oy, Juva.
- Paavolainen, Jaakko (1991) *Olavi Paavolainen – keulakuva*. Tammi, Helsinki.
- Palmgren, Raoul (1948) *Suuri linja. Arwidssonista vallankumouksellisiin sosialisteihin. Kansallisia tutkielmia*. Kansankulttuuri, Helsinki.
- Palmgren, Raoul (1944/1981) *Kalterit murtuvat – muusat laulavat*. Vapaa Sana 20.12.1944. Teoksessa Raoul Palmgren: *TEKSTEJÄ. Vapaan Sanan vuosikymmeneltä*. Love Kirjat, Helsinki.
- Parvikko, Tuija (2002) Aikalaisen arvostelukyky ja muistin politiikka. *Kosmopolis* vol. 32:3/2002.
- Parvikko, Tuija (2008) *Arendt, Eichmann and the Politics of the Past*. Finnish Political Science Association, Helsinki.
- Parvikko, Tuija (2008b) Poliittinen murhenäytelmä. Olavi Paavolainen jatkosodan kriittikkona. Teoksessa Paul-Erik Korvela & Kia Lindroos (toim.) *Avauksia poliittiseen ajatteluun*. Minerva, Helsinki & Jyväskylä.
- Reiners, Ilona (2001) *Taiteen muisti – tutkielma Adornosta ja Shoahista*. Tutkijaliitto 2001, Helsinki.
- Riikonen, H. K. (1998) *Keisari satiirikkona ja muita tutkimuksia Euroopan kulttuuriperinnöstä*. SKS, Helsinki.

- Sartre, Jean-Paul (1947/1976) *Mitä kirjallisuus on?* Suomentaneet Pirkko Peltonen ja Helvi Nurminen, Otava, Keuruu. Alkuteos: *Qu'est-ce que la littérature?* (1947) Editions Gallimard, Pariisi.
- Tepora, Tuomas (2011) *Sinun Puolesta elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945.* WSOY, Helsinki.
- White, Hayden (1973/1975) *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe.* The Johns Hopkins University Press, Baltimore & London.
- Ylikangas, Heikki (1990) *Mennyt meissä. Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi.* WSOY, Porvoo.

Henna-Maija Syrjälä

Suomen sotalapsien Pieni ikuisuus

Lastensierrot osana Suomen sotien muistoa

Suomen talvi- ja jatkosotien aikana Ruotsi, ja hieman pienemmässä smittakaavassa Tanska ja Norja, halusivat auttaa naapurimaataan tarjoamalla suomalaisille lapsille asuinpaikan maassaan. Suomi otti kiittolisenä vastaan tarjotun avun, sillä elintarvikepula ja pommitukset olivat pahoin esteenä lasten huolenpidolle. Lisäksi jatkosodan aikana karjalaisten paluumuuttajien oli vaikeaa viedä lapsiaan jälleenrakennettavalle alueelle. Sotien aikana noin 80 000 lasta siirrettiin naapurimaihin. Tämä tekee Suomen lastensierroista maailman historian suurimmat. Sotien loputtua alkoi lasten palautusoperaatio, joka ei sujunut ongelmitta. Naapurimaihin lopullisesti jääneiden lasten määrästä on vaihtelevia käsityksiä. Varovasti arvioiden Ruotsiin jäi noin 15 000 lasta ja Tanskaan 500 lasta. (Salminen 2007, 296–304.)

1990-luvulla alkoi Suomeen syntyä sotalapsiyhdistyksiä, joissa sotalapset pääsivät vaihtamaan kokemuksiaan muiden kaltaistensa kanssa. Kemiin 1991 perustettu sotalapsiyhdistys oli Suomen ensimmäinen, ja sen toimesta vuonna 1996 paljastettu sotalapsipatsas *Pieni ikuisuus* oli ensimmäinen ja huomattavin sotalapsimuistomerkki. Seuraavana vuonna perustettiin Helsingissä Suomen Sotalapsiyhdistyksen Keskusliitto. (Ks. Salminen 2007.)

Sotalapset ovat usein kokeneet, että sodan ja lastensierrojen päätyttyä Suomessa vallitsi ilmapiiri, jossa sotalasten oli vaikea puhua siirtokoke-

muksistaan, minkä vuoksi he usein vaikenivat niistä tyystin (ks. Knuutila ja Levola 2000; Kavén 1985; Edvardsen 1977). Julkisuudessa sotalapseutta käsiteltiin ennen 1990-lukua lähinnä kirjallisuudessa. Kemiin perustettu sotalapsiyhdistys ryhtyi toimintansa alussa työhön saadakseen Kemiin maailman ensimmäisen sotalapsipatsaan (Kemin seudun sotalapsien ry jäsenlehti nro 7, heinäkuu 1996). Patsashanke aiheutti paljon keskustelua pohjoisessa mediassa sekä ennen että jälkeen patsaan paljastuksen. Patsaskeskustelua analysoivan artikkelini keskeisimmät kysymykset ovat seuraavat: Miten sotalapseuteen liittyvä vaikeneminen ilmeni? Mikä aiheutti muisteluprosessin alkamisen? Ja mitä seurauksia muistelemisella oli sotalapsille ja suomalaisille?

Sotalapsilla tarkoitan lapsia, jotka talvi- ja jatkosodan aikana siirrettiin Suomen naapurimaihin Ruotsiin, Norjaan tai Tanskaan humanitäarisenä apuna. Sotalapsiksi en lue lapsia, jotka siirrettiin Suomessa sisäisesti pois sotatoimialueilta, kuten Karjalasta. Sodan aikana Suomeen jääneistä lapsista käytän termiä sota-ajan lapsi. Tähän ryhmään luen myös evakkolapset. Vaikka tutkimukseni käsittämänä ajankohtana sotalapset, evakkolapset ja sota-ajan lapset olivat jo keski-ikäisiä, kutsun heitä silti työssäni ”lapsiksi”. Tämä erityisesti siitä syystä, että käsittelen ilmaisua sotalapsi termin tavoin, en kuvauksena lapsesta.

Sotalapsikirjallisuus – esimerkkejä ajassa muistamisesta

Suomalainen sotalapsikirjallisuus on yleisesti ottaen ajallisesti väritynyttä. Kirjallisuutta läpikäydessäni oli mielenkiintoista havaita, kuinka muistamisen tavat muuttuvat kronologisesti myös sotalapsikirjallisuudessa. Oman lukunsa sotalapsikirjallisuuteen antaa aikalaiskirjallisuus talvi- ja jatkosodan ajalta ja välittömästi toisen maailmansodan jälkeen. Jo jatkosodan aikana vuonna 1943 ilmestyi yleiskatsaus Ruotsiin suuntautuneista lastensiirroista Finlandia Utistointimiston julkaisema teos *Suomen lasten kiitos Ruotsille* (Bruun 1943). Se on täynnä kiitosta Ruotsia kohtaan, ja teos oli omiaan antamaan sotlasten vanhemmille yksipuolisen kuvan siihenastisista lastensiirroista ja niiden vaikutuksista. Kirja voidaan nähdä valtiovallan yrityksenä katkaista lastensiirtoihin kohdistunut arvostelu, sillä yksi sen toimittajista oli Kustaa Vilkuna, joka

toimi samaan aikaan valtion tiedotustoiminnan tarkastuksen eli sensuurin johdossa. Jatkosodan aikana siirtojen kritiikkiä tukahdutti sensuuri, joka lopulta kielsi kaiken lastensiiirtoihin liittyvän kritiikin (ks. Syrjälä 2008).

Aikalaiskirjallisuus suhtautuu lastensiiirtoihin iloisena ja tärkeänä ilmiönä, jonka lähtökohtana on lasten etu ja humanitäärinen apu. Kritiikille teoksissa ei löydy sijaa, eikä sitä sensuurin vuoksi olisi sallittukaan. Sotalapsikirjallisuuteen alkoi vasta hyvin myöhäisessä vaiheessa 1970-luvulla ilmestyä teoksia, jotka jollain tavalla kritisivat siirtoja. Annu Edvardsenin *Sotalapset* oli ensimmäinen sotalapsista kertova romaani, joka toi esille ilmiön huonot puolet. Teos ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1977 ruotsiksi nimellä *Det får inte hända igen. Finska grigsbarn 1939–45*. Kirja julkaistiin samana vuonna lisäksi suomeksi, mutta kirjan otsikon ”se ei saa koskaan tapahtua uudelleen” -kohta oli poistettu kirjan nimestä, ja suomenkieliseksi nimeksi tuli *Sotalapset*. Kirjasta on ilmestynyt uusi painos vuonna 1995, johon on lisätty osio Tanskaan siirrettyjen sotalapsien tarinoista. Uuden painoksen nimi muuttui nimestä *Sotalapset* nimeen *Lappu kaulassa, 70 000 suomalaista sotalasta 1939–1946*. Myöhemmin siirrettyjen lasten lukumääräksi on arvioitu 80 000 (ks. Salminen 2008). (Edvardsen 1977 ja Liikanen [o.s. Edvardsen]1995.)

Kirjassaan Edvardsen (1995, 21.) on haastatellut aikuiseksi kasvaneita sotalapsia. Tarinat ovat pääasiassa surullisia, ja ensimmäistä kertaa sotalapset voivat puhua siitä, miten vaikeat siirrot olivat heille. Edvardsenin mukaan:

”Lapset vaurioituivat [...] Heistä tuli turvattomia aikuisia, jotka ovat epävarmoja itsestään. Heidän taakkanaan ovat ongelmat, joista heidän on vaikea päästä eroon. Jossakin matkan varrella he menettivät myös mahdollisuutensa kestäviin läheisiin ihmissuhteisiin.”

Edvardsenin teos on sodan aikaiseen kirjallisuuteen nähden toinen ääripää, sillä siirroissa ei nähdä mitään hyvää. Tämän kaltainen kirjallisuus olikin vielä 1970-luvulla ennen kuulumatonta, ja kirja aukaisi sotalapsikirjallisuudessa melkoisen padon. Monet pettyneet sotalapset halusivat kertoa oman versionsa lastensiiirroista, mutta myös päinvastaisia ääniä oli joukossa, jotka halusivat protestoida kirjan kielteistä kuvaa

vastaa, ja kertoa oman onnellisemman versionsa asiaan. (Kaikkonen 2000, 19.) 1980-luvulla kirjallisuudessa siirryttiin vaiheeseen, jossa lastensiirtoihin suhtauduttiin neutraalisti ja mahdollisimman objektiivisesti. Vuonna 1985 julkaistiin Pertti Kavénin *70 000 pientä kohtaloa*, joka on ensimmäinen tietokirjallisuutta edustava kirja lastensiirroista. Teoksessa Kavén erittelee lastensiirtoja koskevaa päätöksentekoa, siirtojen toteutusta, syitä ja lasten kotiuttamista.

Uusinta sotalapsitutkimusta edustaa Heikki Salmisen *Lappu kaulassa yli Pohjanlahden, suomalaisten sotalasten historia* (2007). Teos on Suomen Siirtolaisuusinstituutin teettämän laaja tutkimus sotalapsista. Kirja on erittäin laaja, sen 400 sivulla käydään läpi koko sotalapseuden historia vuodesta 1939 aina 2000-luvulle asti. Teoksessa tarkastellaan koko ilmiön historiaa ja sotalapsijärjestöjen nykypäivää. (Salminen 2007.) Salmisen panos sotalapsitutkimukselle on ollut valtava. Toisaalta juuri laajuutensa vuoksi Salminen ei ole voinut mennä työssään syvempään analyysiin, vaan lähinnä toteaa kuinka lastensiirrot konkreettisesti etenivät alusta loppuun. Kaiken kaikkiaan se on kaivattu laaja perusteos sotalapseudesta, ja luultavammin se tulee korvaamaan monilta osin Pertti Kavénin huomattavasti suppeamman teoksen tieteellisessä tutkimuksessa.

Vaikka lastensiirtoja ei ole aikaisemmin tutkittu muistamisen näkökulmasta, tulee muistelemisen tavat silti hyvin esille kirjallisuuden kokonaisuutta tarkasteltaessa. Sotien aikana ja heti sotien jälkeen vallitsi lastensiirtokirjallisuudessa vaihe, jolloin siirroista sai puhua vain kiitoksen muodossa. 1970-luvulla Edvardsenin kirja rikkoi kaavaa kriittisellä otteellaan ja synnytti paljon kohua. Kirjan suomennoksen nimestä poistettu kannanotto ”se ei saa koskaan tapahtua uudelleen” kertoo kuitenkin siitä, että aihe oli vielä liian arka vahvoille kannanoitoille. Kavénin 1985 julkaisema sotalapsiteos aloitti sittemmin pitkän sotalapsitietokirjallisuuden sarjan. Vasta 40 vuotta siirtojen jälkeen kirjallisuudessa käsiteltiin sellaisia aiheita kun siirtojen syyt, sensuuri ja lastensiirtokomitean päätökset.

Diskurssianalyysistä muistinpolitiikkaan

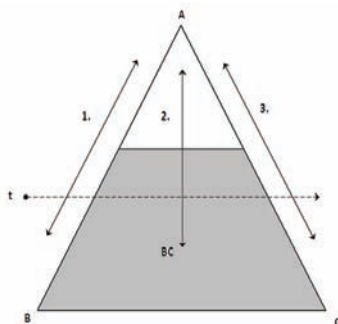
Artikkelini pohjaa vuonna 2010 valmistuneeseen samannimiseen pro

gradu -tutkielmaani (Syrjälä 2010). Tutkimuksessani käytän teoriapohjana muistin politiikkaa ja metodina diskurssianalyysia. Tutkielmassani analysoin eri puhujaryhmien välisiä suhteita ja tuon esille puhujaryhmien kamppailuita muistamisen tavoista lastensiiroja koskien: miten toisaalta itse sotalapset muistelevat siirtoja ja miten he haluaisivat siirrot muistettavan, tai miten sotalapsien ulkopuolinen yhteisö muistelee niitä. Olen tutkinut sotalapsiaihetta myös toisessa, vuonna 2008 kirjoittamassani pro gradu -tutkielmassa (Syrjälä 2008).

Analyysin puhujaryhmät

Stuart Hall (1999, 105) kirjoittaa diskurssien olevan puhetapoja, ajattelutapoja, tapoja esittää tai representoida jokin kohde tai aihe. Hänen mukaansa diskurssit toimivat aina suhteessa valtaan, ne ovat paitsi vallan levittäytymistä, myös sen kyseenalaistamista. Kysymys siitä, onko diskurssi tosi vai epätosi, ei ole olennainen. Olennaista on pikemminkin se, mitä käytännön vaikutuksia diskurssilla on. Lähestyn diskurssia muistamisen näkökulmasta, jolloin Hallia mukaillen kiinnostuksen kohteena ei ole muistojen paikkansapitävyys, vaan enemmänkin se, miksi tietty yhteisö haluaa muistaa tapahtumat tietyllä tavalla, ja mitä seurauksia tästä tavasta muistaa on. Aineistoanalyysini on jaoteltu eri diskurssien välisten suhteiden mukaan.

Kuvio1. Diskurssien suhdekartta, suomalaisen yhteisön kolmio

Kolmiolla pyrin tuomaan esille valtasuhteiden triangelin lastensiirtojen muistamisen kokonaisuudessa. Kuviossa diskurssit ovat puhujaryhmiä, joiden suhteita tutkin eri teemojen kautta.

A on puhujaryhmä: sotalasten yhteisö, diskurssi: sotalasten itsestään luoma diskurssi,

B on puhujaryhmä: kunta tai valtio, diskurssi: virallinen sotalapsidiskurssi,

C on puhujaryhmä: sota-ajan lapset, diskurssi: sota-ajan lapsien sotalapsidiskurssi,

BC on puhujaryhmä: koko muu yhteisö, diskurssi: hegemoninen sotalapsidiskurssi.

Tutkin diskurssien suhteita kolmella (1–3) tasolla, joista ensimmäinen (1) on A:n ja B:n välinen suhde, toinen (2) A:n ja BC:n välinen suhde, sekä kolmas (3) A:n ja C:n välinen suhde. Puhujaryhmistä BC on enemmän kuin tekijöidensä summa, sillä se kuvaa koko muuta yhteisöä. Kolmio kokonaisuudessaan kuvaa suomalaista yhteisöä, jossa sotalapset ylhäällä omana ryhmänään (A), ja alaosassa muu yhteisö (BC). Aika leikkaa nämä kolme tasoa siten, että teemojen kautta kuljetaan sodan jälkeisen unohtamisen ajasta uuteen muistamisen aikaan 90-luvulle. Tätä ajankaarta kuviossa esittää aikajana t. Analysoin sotalasten itsestään luoman diskurssin suhdetta ensin viralliseen, sitten hegemoniseen ja lopulta sota-ajan lapsien sotalapsidiskurssiin.

Muistin politiikka

Kollektiivisen muistin käsitettä käyttävät tutkijat keskittyvät yleensä siihen, miten asiat muistetaan, jolloin keskiössä on usein muistamisen muutokset. Itse olen analyysissäni kiinnostunut poliittisesta kamppailusta muistamisen tapojen takana, jolloin keskiössä on erilaisten muistamisen tapojen kirjo ja niiden keskinäinen vuorovaikutus. Tässä analyysitavassa muistamisen muutokset tulevat esille kamppailun tuloksena, mutta yhteisön moniäänisyys säilyy analyysissä näkyvässä.

Heino Nyyssönen (2001, 27.) näkee muistin politiikan ennen kaikkea valtion johdon tiedostettuna politikointina, jolla yritetään vaikut-

taa esimerkiksi kansan yleiseen mielipiteeseen valtaapitävien tavoitteiden saavuttamiseksi. Hän jakaa muistamisen myönteiseen ja kielteiseen muistamiseen. Myönteinen, palkitseva muistaminen, voi tapahtua muistomerkkien teettämisen muodossa. Muistamisen lisäksi Nyyssösen mielestä on tärkeää eritellä unohtamisen käsite. Muistin politiikan kannalta merkityksellistä on kysyä, miksi jokin asia on unohdettu, kenen kannalta se on unohdettu, tai toisaalta, miksi jotain asiaa ei saisi unohtaa. Unohtaminen tai unohtamaan pakottaminen ovat Nyyssösen mukaan osa kielteistä muistamista.

Ulla-Maija Peltonen (2008, 13–19.) puolestaan korostaa tutkimuksessaan yksilöllistä muistin kokemusta, jota muokkaa kollektiivinen tietoisuus. Hänelle muiston historiallinen totuudenmukaisuus on merkityksentöntä. Tärkeämpää on nähdä muisto itseilmmaisuna, joka kertoo ympäröivästä kulttuurista sekä menneisyydessä että nykyisyydessä. Peltonen ei erottele unohtamista ja muistamista, hänelle ne ovat samaa ilmiötä, sillä halu unohtaa, muuttaa tai parannella mennyttä oman ajattelun ja oman nykyhetken edun mukaiseksi, ovat kaikki hänelle muistin politiikan ilmentymiä. Toisiinsa kietoutuneet yksilöllinen ja historiallinen kokemus sekä kollektiivinen historiallinen tietoisuus välitetään jälkipolville joko kertomalla tai vaikenemalla. Kertojalla on syynsä unohtaa, muuttaa tai parannella omaa menneisyyttään. Tutkijan tehtävänä on pohtia mitä tästä voidaan päätellä.

Yhteistä Nyyssösen ja Peltosen ajattelulle on, etteivät he ole kiinnostuneita muistin syntyprosessista, vaan muistilla politikoinnista. Usein muistin poliittisessa tutkimuksessa kollektiivinen muisti otetaan tutkimukseen valmiiksi yhteiskunnassa tuotettuna ilmiönä, josta tutkija pyrkii tuomaan esiin erilaisia tendenssejä ja tapoja, joilla ihmiset pyrkivät muistia muokkaamaan. Tässä artikkelissa olen kiinnostunut muistamisen uudelleen synnyttämisestä unohduttamisen jälkeen. Tarkastelen muistamista ja unohtamista laajasta eri yhteisöt kattavasta näkökulmasta, jossa poliittisuus ilmenee eri ryhmien välisissä suhteissa. Tutkimuksessani mielenkiintoista on matka unohduksesta muistamiseen, joka tapahtuu eri ryhmien välisen muistamisen tapojen kamppailun kautta.

Tutkiessani diskurssien ja yhteisöjen välisiä suhteita, kiinnitän huomiota eri ryhmien välisen suhteen konfliktisuuteen. Tätä kutsun politiikaksi, jossa kamppailujen myötä kollektiivinen muisti muotoutuu.

Pelkkä muistelu (oman tutkimukseni pohjalta sotalapsikirjallisuus ja sotalapsipatsas) ei riitä uudelleen synnyttämään sotalapseuteen liittyvää muistamista. Tarvitaan politiikkaa, konfliktia, mielipiteiden vaihtoa ja laajaa debattia ennen kuin ilmiö voi tulla osaksi koko yhteisön kattavaa kollektiivista muistia. Vasta erilaisten diskurssien representaatiot ja niiden synnyttämät suhteet, eli aiheen muuttuminen näkyväksi, mahdollistivat sotalapseuden muistamisen koko suomalaisessa yhteisössä.

Puhujaryhmien väliset kolme diskurssiivista suhdetta

Sotalapsien ja kunnan ja valtion välinen suhde

Ensimmäinen diskurssiivinen suhde koostuu valtio- ja kuntavallan virallisesta lastensiirtodiskurssin suhteesta sotalapsien itsestään luomaan diskurssiin. Virallisella diskurssilla tarkoitan sellaisia diskursseja, jotka ovat valtaa omaavien tahojen muovaamia ja luonteeltaan yleensä siksi erityisen vahvoja. Ne ovat institutionalisoituneita diskursseja, joita yhteiskunnalliset instituution pitävät yllä, vahvistavat ja uusintavat. Tässä työssä virallinen sotalapsidiskurssi käsittää yleensä pääasiassa kunnan luoman diskurssin, sillä tutkimukseni sijoittuu maantieteellisesti melko pienelle alueelle Kemiin ja sen lähialueisiin.

Vuosien 1990–1991 aikana ilmestyivät Kemin paikallisissa lehdissä yleisöosastoilla ensimmäiset kirjoitukset, joilla haettiin yhteyttä sota-vuosina 1939–1945 Ruotsiin tai muihin pohjoismaihin lähetettyihin sotalapsiin. Tarkoituksena oli päästä kirjoitus- ja myöhemmin puheyhteyteen järjestämällä yhteinen tapaaminen. 13. heinäkuuta 1991 saapui noin pari sataa sotalasta eripuolilta Suomea ja Ruotsia Kemiin jakamaan muistojaan ja etsimään kadonneita kohtalontovereitaan ja tuttujaan. Tapaamisen tuloksena perustettiin Suomen ensimmäinen sotalapsiyhdistys, joka myöhemmin rekisteröitiin nimellä Kemin Seudun Sotalapset ry. (Kemin seudun sotalapset ry jäsenlehti nro 7, heinäkuu 1996.)

Maaliskuun 30. päivä 1994 oli paikallisessa Pohjolan Sanomissa mielipidekirjoitus (Pohjolan Sanomat, 30.3.1994), jossa ehdotettiin pystytettäväksi sotalapsille oma patsas. Lehtikirjoitus herätti julkisen keskustelun, jonka pohjalta Kemin Seudun Sotalapset ry:n vuosikokous päätti

aloittaa patsashankkeen. 8.9.1994 Kemin seudun sotalapset ry lähestyi Kemin kaupunkia pyytäen kunnalta 20 000 markan tukea patsaan pysyttämiseksi. Kaupunki myönsi pyydetyn tuen täysimääräisesti. Kemissä 22.10.1994 järjestetyssä lastensiirtojen päättymisen 50-vuotishuhlassa maaherra Hannele Pokka julisti patsaskeräyksen alkavaksi. (Kemin seudun sotalapset ry jäsenlehti nro 7, heinäkuu 1996.)

Kemin seudun sotalapset -lehdessä (nro 2 syyskuu 1994) kerrotaan sotalapsien suunnittelevan rahoittavansa patsaan suurelta osin julkisin varoin. Kuitenkin vuosi patsaskeräyksen alkamisesta sotalapset kommentoivat keräyksen kulkua Kalevassa: ”Kemin Meripuistoon sijoittuvan patsaan arvioitu kokonaishinta on 170 000 markkaa ja me olemme saaneet kokoon jo 110 000 markkaa. Valtiolta olemme saaneet avustusta vain 10 000 markkaa, joten tuotto on ollut lähes kokonaan pohjoismalaisten yksityisten, yritysten ja yhteisöjen varassa”, kertoo [sotalapsiyhdistyksen puheenjohtaja] Porola-Salmi” (Kaleva 19.8.1995). Sotalapset vaikuttavatkin varsin pettyneiltä tilanteeseen, sillä pari kuukautta myöhemmin asiasta uutisoidaan myös Pohjolan Sanomissa:

Patsasta puuhaavat tahot eivät ole paljon pystyneet luottamaan yhteiskunnan apuun pohjoisen Euroopan ensimmäistä sotalapsipatsasta pystytettäessä. Opetusministeriö on kartuttanut tiliä lähinnä symbolisella kymppitonnin summalla (Pohjolan Sanomat 9.10.1995).

Virallisessa diskurssissa annetaan patsashankkeelle varovainen tuki. Oleellista onkin, että lastensiirtoihin liittyvä vaikeneminen jatkui niin kauan kuin sotalapset antoivat sen jatkua. Hiljaisuuden murtumiseen vaadittiin paitsi sotalapsien yksilöllistä myös yhteiskuntailmapiiirin muutosta. Sotalapset tulivat tiettyyn ikään, jossa menneisyys alkoi kiinnostaa uudella tavalla, ja sotalapsikirjallisuutta alkoi olla saatavilla. Lisäksi sodan 50-vuotismuistelut saivat sotalapsetkin miettimään omaa menneisyyttään. Lumipalloeфекtin tavoin tämä synnytti lisää muistelijointa, ja samalla huomattiin, että unohtamiseen ei enää kannusteta, vaan yhteiskunnassa annetaan aidosti tilaa muistamiselle. 1990-luvulla Suomi koki monenlaisia yhteiskunnallisia muutoksia liittymällä Euroopan Unioniin. Liittymisen myötä Suomen uudeksi identiteetin määrittäjäksi tuli EU, kun taas Ruotsin merkitys sen identiteetille oli sodan jälkeen hiljal-

leen vähentynyt. 1990-luku oli aika, jossa nämä yllämainitut yksilölliset ja yhteiskunnalliset muutoskulut kohtasivat.

Unohduttaminen ei aina ole yhteiskunnassa aktiivista toimintaa, vaikka unohtaminen jatkuisikin. Joskus, esimerkiksi äärioloissa kuten sodan aikana, voi unohduttamisen tavoitteet onnistua niin hyvin, että unohtamisen traditiot säilyvät vahvana, vaikka sen syyt heikkenevät ja aktiivinen unohduttaminen lakkaa. Sotalapsien osalta sodan jälkeiseen unohduttamiseen pyrittiin aktiivisesti yhteiskunnan taholta muun muassa sensuurin voimin. Sensuurilla onnistuttiin vaientamaan sotalapsiaihe niin tarkasti, että keskustelu ei alkanut enää sensuurin päätyttyäkään. Tämä aiheutti sotalapsiaiheeseen liittyvän pitkän hiljaisen ajanjakson, eli passiivisen unohduttamisen. 1990-luvun monet muutokset kuitenkin aktivoivat sotalapset lopulta muistelemaan siirtoja. Samalla he huomasivat, ettei hiljaisuuteen enää yhteiskunnan taholta painostettu kuten aikaisemmin.

Patsashanke oli kuitenkin ennen kaikkea sotalasten enemmän kuin kunnan tai valtion yhteinen projekti. Patsaalla sotalapset yrittävät saada lastensierrot muistetuksi, mutta jos patsaalla ei ole merkitystä muulle yhteisölle, ei se myöskään voi ylläpitää aiheeseen liittyvää muistamista. Vaikka kunta rahoitti patsasta sotalasten pyytämällä summalla, olivat he kuitenkin lopulta pettyneitä yhteiskunnan antamaan apuun hankkeen läpiviemiseksi. Vähäinen tuki antoi viestin, jossa ei vielääkään rohkaistu sotalapseuteen liittyvää muistamista siinä määrin kuin sotalapset halusivat.

Vuonna 2000 sotalapsipatsas nousi Kemin lehdistössä laajaan keskusteluun, kun sotalapset olivat huolissaan patsaan kohtelusta. Keskustelu alkoi *Sotalapsilehden* joulukuun 2000 numerosta:

Tauno Salmi toimi aikanaan tarmokkaasti sotalapsipatsaan aikaansaamiseksi Kemiin. [...] Tauno ei ole hyljännyt patsasta senkään jälkeen. Hän on saanut kaupungin johdon hankkimaan kaupungintalon eteen tienviitan, mikä ohjaa sotalapsipatsaalle. Vielä suurempi huoli on Taunolla, kuten monella muullakin kemiläisellä, ollut siitä, miten kuuluisan Lumilinnan rakentajat ovat ajattele-mattomasti kohdelleet patsasta. [...] Kaupungin johdon tekemistä päätöksistä huolimatta sotalapsipatsas värjöttelee hylättynä Lumilinnan muurien ulkopuo- lella kaiken rakennusromun keskellä. (Sotalapsi 2000 nro. 2-3, joulukuu.)

Keskustelu jatkui muun muassa Pohjolan sanomien artikkelissa (16.2.2000) ja johti lopulta Rauhaninstituutti ry:n lähettämään kirjeeseen Kemin kaupunginhallitukselle, jossa instituutti pyytää patsaalle annettavan ”sille kuuluvan arvon” myös Lumilinnan suunnittelussa. (KH 17.5.2000.)

Muistomerkki symboloi asiaa, jonka muistoksi se on pystytetty, ja se pysyy elävänä niin kauan kuin siihen liittyy rituaaleja. (Peltonen 2008, 188.) Patsaan jäämisestä Lumilinnan taakse syntynyt keskustelu osoittaa, että patsaasta huolimatta sotalapseuden merkitys Kemin kaupungille ei juuri ole lisääntynyt. Se kertoo myös patsaan vähäisestä merkityksestä koko muulle yhteisölle. Patsas on tärkeä vain sotalapsille, mikä muistin politiikan kannalta tarkoittaa sitä, että pyrkimykset luoda patsaalla sotalapseutta koskevaa kollektiivista muistia ei ole onnistunut. Pelkällä patsaalla ei voinut olla yhteisöllistä voimaa. Sotalapsien aiheesta herättämä keskustelu lopulta johti siihen, että patsasta puolustettiin lehdistössä ja muiden organisaatioiden kannanotoissa vahvistaen siten sotalapseuteen liittyvää kollektiivista muistia.

Sotalasten ja muun yhteisön välinen suhde

Toinen analyysisuhde käsittelee sotalasten yhteisön suhdetta muuhun suomalaiseen yhteisöön, eli sotalapsien itsestään luoman diskurssin suhdetta hegemoniseen sotalapsidiskurssiin. Yksi hegemonisen diskurssin vahvoista piirteistä on sotalapseuteen liittyvä ”unohduttaminen”. Teema toistuu sekä aineistossani että sotalapsikirjallisuudessa toistuvasti, mutta syitä sille, miksi sotalapseudesta ei saisi puhua, ei juuri esitetä. Muistin politiikan kannalta kiinnostavaa on kysyä, miksi selityksiä ei tarvita. Vaikeneminen oli niin itsestään selvää, osa lastensirtojen hegemonista diskurssia, että vaikenemisen syitä ei kysytty tai niitä ei osattu kyseenalaistaa. Sotalapset korostavat usein sitä, että useimmille Ruotsissa vietetyn ajan muistot olivat positiivisia ja hankalinta oli juuri kotiin paluu, kun kokemuksista ei voinut puhua (ks. Kavén 1985, 110). Jarmo Knuutilan ja Jari Lemolan (2000, 160) toimittamassa kirjassa *Sotalapsi ei unohda* arvellaan, että puhumattomuuden vuoksi sotalapsikirjallisuus oli aluksi hyvin vähäistä, ja lisääntyi vasta 80-luvulle tultaessa. Kirjoittajat toteavat:

[Sotalasten] on ollut vaikea tai mahdoton sijoittaa omia kokemuksiaan laajempiin yhteyksiin, kun niitä ei ole ollut tarjolla, kun sotalapseudesta ei ole puhuttu, kun historiankirjat ovat sivuuttaneet sen pelkkänä mainintana, syihin ja seurauksiin syventymättä. [...] Muistot ovat omakohtaisia, mutta muistamiseen tarvitaan toisia, niitä jotka haluavat ja osaavat muistot jakaa. Ja jotta muistoista tulisi osa yhteistä muistia, historiaa, ne pitää kirjata ylös. Sotalasten on itse pitänyt tämä työ aloittaa.

Puhumattomuuden vaikeus johtui ennen kaikkea sodan aikaisesta lastensiirtopropagandasta ja sensuurista. Olen tutkinut vuonna 2008 kirjoittamassa pro gradu -tutkielmassani (Syrjälä 2008) jatkosodan aikaisia lastensiirtoja ja niihin liittyneitä ulkopoliittisia motiiveja. Analyysissäni tulin siihen tulokseen, että Suomen lastensiirtojen taustalla oli kansainvälispoliittisia motiiveja, joiden päämääränä oli vaalia hyviä poliittisia suhteita Ruotsiin. Ruotsin tarjoamalla avulla oli Suomelle poliittisesti suuri merkitys, sillä hyökkäävänä osapuolena se ei saanut kovinkaan suuria sympatioita muilta mailta. Lastensiirrot vahvistivat Suomen identiteettiä ja toivat sen lähemmäksi länttä, kun Ruotsin kaltainen ”läntinen maa” halusi sitä auttaa. Lastensiirtoja koskevaan lehtikirjoitteluun ja siten myös lasten vanhempien saamaan tietoon siirroista, vaikutti suuresti siirtoja koskeneet sensuuriasetukset. Niissä kiellettiin lastensiirtoja koskenut kritiikki kokonaan. Lisäksi valtiovalta halusi varmistaa, että tieto lastensiirroista pysyy lehdissä, ja että niistä puhutaan mahdollisimman myönteiseen sävyyn. (Syrjälä 2008.) Propagandaan liittyi oleellisesti myös Ruotsiin kohdistettu kiitospuhe, josta tuli osa hegemonista lastensiirtodiskurssia.

Valtion Tiedoituslaitoksen mukaan oli tärkeää julkaista suomalaisessa lehdistössä mahdollisimman paljon Ruotsiin kohdistettavaa kuvaaineistoa ja ”kiitosaineistoa”. Tiedoituslaitos katsoi, että kotimaassa oli oltava kiittämiseksi jokin ”sopiva aihe”, jotta ”ne sopeutuvat täkäläisiin kunkin hetken mielialoihin”. Laitoksen mukaan yksi hyvä vaihtoehto tällaisen kiittelyn aiheeksi on lasten ottaminen Ruotsiin. (Syrjälä 2008, 33–34: Valtion Tiedoituslaitos 21.1.1942.) Koska auttaminen lastensiirtojen muodossa koettiin yleisesti riittämättömäksi suomalaisten mielissä, yritti lehdistö korostaa lastensiirtojen hyviä puolia, muun muassa valitsemalla Suomen vaikeaa elintarviketilannetta. Lisäksi haluttiin korostaa,

että lastensiirot olivat yleisesti tärkeäksi koettu aihe ruotsalaisille, mikä lisäsi tunnetta ”veljeskansan” myötätunnosta. Tällä haluttiin luoda illuusio ruotsalaisen avun suuruudesta, jotta identiteettillemme tärkeä ystävyyssuhde pysyisi yllä. (Syrjälä 2008, 30, 33, 40.)

Kun lehdistössä vuolaasti kiiteltiin lastensiiroja, aiheutti tämä sen, että ihmiset alkoivat pitää siiroja tärkeänä keinona pelastaa oma lapsi. Lehdistä sai vaikutelman, että Suomi on lapsille vaarallinen paikka, minkä vuoksi lapset tuli siirtää turvaan Ruotsiin. Voidaan katsoa, että kiittäminen oli osaltaan vaikuttamassa siihen, että lastensiirot saavuttivat suomalaisten keskuudessa ennennäkemättömän suosion. (Syrjälä 2008, 34.) Propaganda oli niin onnistunutta, että se hyväksyttiin koko yhteisön yhteiseksi totuudeksi lastensiiroista, hegemoniseksi diskurssiksi. Kriittisiä mielipiteitä löytyi, mutta lastensiiroja varten asetettu sensuuri esti näiden mielipiteiden julkitulon. Tämän vuoksi lastensiiroja koskeva hegemoninen diskurssi on erityisen vahva ja propagandan vaikutukset näkyvät vielä viisikymmentä vuotta sodan jälkeen. Sotalapsilla itsellään oli siiroista erilaiset totuuskäsitykset, mutta he eivät voineet niistä yhteisön painostuksesta puhua. Suomeen palattuun he olivat vasta lapsia, ja tiedostamattaan he valitsivat hiljaisuuden tien.

Heikki Salminen huomauttaa kirjassaan *Lappu kaulassa yli Pohjanlahden*, että aikaisemmasta sotalapsitutkimuksesta on puuttunut siirojen jälkihoidon tutkiminen. Joskus sen olemassaolo on myös kielletty kokonaan. Knuutila ja Levola toteavat: ”Sotalapsien jälkihoitoa ei koskaan järjestetty.” (Knuutila & Levola 2000, 33). Salmisen mukaan on kuviteltu, että lapset eivät siirojen jälkeen saaneet minkäänlaista jälkihuoltoa, ja että heidät olisi tässä suhteessa jätetty oman onnensa nojaan. Salmisen työstä käy ilmi, että jälkihuollon perään kyseltiin erityisesti Ruotsissa. Sotalasten ruotsalaiset ottovanhemmat halusivat varmistaa, että hoidokit sopeutuivat hyvin Suomen oloihin Ruotsissa olon jälkeen. Jälkihuoltoon liittyi erilaisia kotikäyntejä, joissa kotikäynnin suorittaja arvioi lasten olosuhteita perheissä. Arvioiden pohjalta tehtiin perheille toimenpide-ehdotuksia, mutta jälkihuollon tuloksista raportoitiin säännöllisesti myös Ruotsiin. Usein kävi niin, että ruotsalaiset perheet eivät pitäneet kuulemastaan, ja vaativat saada pitää lapset Ruotsissa. (Salminen 2007, 240–270.)

Jälkihoitokysymykset arveluttivat eniten ruotsalaisia, ja suomalaiset tahot järjestivät kotikäyntejä usein ruotsalaisten pyynnöstä. Sijaisperheillä oli pelko lähettää otolapsensa takaisin Suomeen, jossa kärsittiin sodan jälkeisestä puutteesta. Kun lapsi oli kiintynyt ruotsalaisperheeseen, oli lähtö sieltä vaikea. Sotalapset kertovatkin usein, että siirtojen aikana suomalainen koti oli unohtunut kokonaan, eikä lapsilla ollut halua palata. Kotikäyntien tuloksena voitiin jopa tehdä päätös lapsen jäämisestä Ruotsiin. Esimerkiksi kotiin annettavaa sopeutumisapua ei ollut edes tarjolla. Vaikka jälkihoitoa järjestettiin, jätettiin siinä toissijaiseksi lasten paluukokemusten arviointi. (Salminen 2007, 240–270.) Vaikka jälkihoitoa sotalapsille järjestettiin jonkin verran, sen pinnallisuus aiheutti sen, etteivät kotiin palanneet lapset pystyneet jakamaan kokemuksiaan tai kertomaan siirtojen vaikeista puolista. Jälkihoito olikin omiaan vahvistamaan hegemonista diskurssia, jonka mukaan lastensiirroissa ei ollut mitään kritisoitavaa, ja lapsen pääsy Ruotsiin oli onni.

Hegemoninen lastensiirtodiskurssi pysyi kyseenalaistamattomana, kunnes sotalapset itse alkoivat horjuttaa siinä esitettyjä näkemyksiä. Vaikka sotalapset viimein 1990-luvulla alkoivat jakaa kokemuksiansa, eivät heidän osanneet hylätä kiitosteemaa puheessaan: ”Juhlassa liehuivat Suomen, Ruotsin ja Tanskan liput. ’On muistettava, kuinka tärkeää oli, että Ruotsi otti meidät vastaan’, Kemistä Pohjois-Ruotsiin kaksi kertaa sodalta turvaan lähetetty Paavo Matinlassi korostaa. Useissa juhlapuheissa kiiteltiin Ruotsin ja Tanskan tarjoamaa suunnatonta apua suomalaisille lapsille talvisodan ja jatkosodan aikana”. (Pohjolan Sanomat 4.8.1996.) Lehtiaineistossa on nähtävillä jatkuva ristiriita kiittelyn ja kieltämisen välillä. Toisaalta sotalapset haluavat kiittää ruotsalaisia heidän antamastaan tuesta, mutta toisaalta he haluavat varmistaa, ettei kukaan lapsi joudu kokemaan samaa koskaan uudestaan. Syksyllä 1993 Kemin Seudun Sotalapset ry:n kokouksessa yhdistys päättää antaa julklausuman lehdistölle, joka julkaistiinkin useassa lehdessä (Kemin seudun sotalapset ry jäsenlehti nro 7, heinäkuu 1996):

Kemin Seudun Sotalasten mielestä sodan jalkoihin jääneitä lapsia ei saa erottaa äidistään, sotaikäyvien maiden lapsia tulisi auttaa muulla tavoin. Lasten pitäisi lisäksi saada säilyttää oma kulttuuriperintönsä. (Meri-Lappi 1.10.1993.)

Julkilausumalla sotalapset haluavat estää, ettei lastensiirtoja enää tulevaisuudessa toistettaisi. Sotalasten mielestä lastensiirrot olivat virhe. Myös sotalapsikirjallisuudessa toistuu usein teema, jossa lastensiirtojen ei haluta koskaan tapahtuvan uudelleen. (ks. Salminen 2007; Knuutila & Levola 2000; Edvardsen 1977). Virhe-puhe paljastaakin kiitos-puheen pinnallisuuden, johon alun perin oli ryhdytty sotapoliittisten motiivien vuoksi, mutta joka hegemonisen diskurssin vahvuuden vuoksi jatkuu yhä 1990-luvun aineistossani.

Patsashanke toi sotalapsille paljon julkisuutta, ja aiheesta keskusteltiin lehtien palstoilla enemmän kuin koskaan sodan jälkeen. Keskustelu johti paitsi sotalasten yhteisöllistymiseen ja lisäsi aiheen tunnettavuutta, mutta se aiheutti myös erotteluita. Sodan jälkeinen hegemoninen diskurssi aktivoitui uudelleen, sillä lastensiirtojen unohtaminen oli tehnyt myös hegemonisen diskurssin esilläolon tarpeettomaksi. Sodan jälkeisen hegemonisen diskurssin totuuskuvan esiintyminen 1990-luvun aineistossani osoittaa, että sodan aikana tuotettu totuuskuva siirroista ei ollut unohtunut, päinvastoin se oli pysynyt jopa hämmästyttävän paljon samankaltaisena kuin sodan aikana.

Sotalapsien ja sota-ajan lapsien välinen suhde

Minulta kysyttiin: 'Mitä mieltä olet tuosta sotalapsipatsashommasta?' Sanoin, että jos olisin saanut toivoa, olisin toivonut pienen pojan seisomassa ja katsomassa jonnekin, ehkäpä tulevaisuuteen. Ja pojalla iso sotilaslakki päässä. [...] Tietysti olisin toivonut, että nuo patsashankkeen ympärillä olevat ihmiset olisivat sotalapsia, jotta heillä olisi edes jonkinlainen käsitys sanasta 'sotalapsi'. Silloin ehkä tuo minunkin 'Lakkipäinen poika' olisi saanut edes jonkin äänen. Nyt se on vain haave, jota itse kannan ja mietin: Olenko sotalapsi? (Pohjolan Sanomat 19.11.1995.)

Muutama päivä myöhemmin mielipidekirjoitukseen myös vastataan:

Jorma Aaltosaari, olet sota-ajan lapsi niin kuin minäkin. Sinun evakkomatkasi, nykykielellä pakolaismatkasi, ulottui läheistesi kanssa Loimaalle. [...] Sotalapsia ovat ne, jotka samantapaisten kokemusten lisäksi monet vielä sotaorpoja siirrettiin kielitaidottomina yksin, aivan yksin, vieraaseen

maahan. [...] Olen läheltä seurannut sotaorpojen sotalasten sodan tuomien arpien hiljaista kantamista. Arpien, joilta me sota-ajan lapset olemme kuitenkin säästyneet. (Pohjolan Sanomat 23.11.1995, nimimerkki Sota-ajan lapsi)

Sotalapseutta koskenut keskustelu oli herättänyt myös muut sota-ajan lapset pohtimaan menneisyyttään ja pyytämään tunnustusta kokemuksillensa. Sotalapsien patsaspyrkimykset olivat luoneet sotalapsille identiteetin, jonka vahvistamiseen tarvittiin myös rajankäyntiä. Pohjolan Sanomissa 1.9.1995 ilmestynyt mielipidekirjoitus *Sotalapsia, sotalapsia...* ihmettelee, miksi vain sodan aikana Ruotsiin lähetettyjä sotalapsia muistellaan: ”Eikö muuta ole sanomista sota-ajan lapsista? Lappu kaulassa olevatko vain ovat sotalapsia? Me pidimme lapsemme kotona. [...] Ei tullut mieleenkään antaa lapsia vieraiden hoitoon. Sehän oli kuin kerjuuta. Miksi eivät kaikki sota-aikana syntyneet lapset ole yhtä hyviä kuin Ruotsissa ja Tanskassa olleet? [...] Taitavat vain hyväosaiset höpöttää tuota patsasasiaa. Kerjäävätkin vielä”, toteaa nimimerkki ”Tarpeekseen saanut”. (Pohjolan Sanomat 1.9.1995.) Kirjoittajan mielestä sotalapset ovat hyväosaisia ja yhteiskunnan silmissä parempia kuin sota-ajan lapset. Sotalasten voimakas esiintulo on saanut myös kriittisen sotalapsidiskurssin edustajat liikkeelle. Sodanaikaisen tulkinnan mukaan sotalapset olivat etuoikeutettuja, mikä aiheutti myös kateutta monien Suomeen jääneiden ikätovereiden mielissä.

Sota-ajan lapsien sotalapsidiskurssin kriittisissä muodoissa pyritään sotalapsista tekemään ”tavallisia” viemällä pois tai vähättelemällä ryhmän erityispiirteitä ja kokemuksia. Siinä sotalapsien identiteetille merkittävät piirteet pyritään häivyttämään, sillä heille ei haluta antaa yhteiskunnallista erityisasemaa. Sota-ajan lapsien sotalapsidiskurssin hyväksyvissä muodoissa puolestaan pyritään puolustamaan sotalasten näkökulmia ja herättämään empatioita kuulijoissa. Kriittisissä muodoissa toteutetaan sodan aikaista totuutta siirroista, kun taas sallivissa piirteissä on hyväksytty diskurssin muutokset, joita sotalapset ovat pyrkineet saamaan aikaan kollektiivisessa muistissa.

Vaikka sotalasten muistelu ei varsinaisesti synnytä sotalapsivastaisia ajatuksia, se synnyttää kuitenkin vastustavien mielipiteiden esilletuloa. Ennen sotalapsien itsestään luoman diskurssin olemassaoloa olivat

vastustavat mielipiteet tarpeettomia. Eronteot selkiyttävät eri ryhmien koostumuksia ja siten antavat selkeämmän kuvan myös sotalapseudesta. Muistin politiikan kannalta oleellista on se, että viimein sotalapseudesta käydään avointa ja koko yhteisön kattavaa keskustelua.

Lopuksi

Sotalapset ovat usein kokeneet, että sodan ja lastensiirtojen päätyttyä Suomessa vallitsi ilmapiiri, jossa lasten oli vaikea puhua siirtokokemuksistaan, minkä vuoksi he usein vaikenivat niistä tyystin. Tutkimuksesani esitän, että unohduttamisen taustalla olivat sotapropaganda ja sensuuri, jotka loivat yhteisön käsityksiin yltiöpositiivisen kuvan siirroista, joissa lasten pääsy Ruotsiin oli etuoikeus. Palaavat lapset eivät osanneet murtaa tuota käsitystä, ja jälkihoidossa keskityttiin muihin näkökulmiin jättäen lasten paluukokemukset sivuun. Etuoikeutettuna pidettyjen palanneiden sotalasten oli helpompi valita puhumattomuus, kuin yrittää muuttaa hegemonista diskurssia.

1990-luvulla suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtui suuria muutoksia, jossa Suomen uudeksi identiteetin määrittäjäksi tuli EU, ja Ruotsin merkitys suomalaisessa identiteettipolitiikassa väheni. Samaan aikaan sotalapset olivat saavuttaneet iän, jossa perinteisesti menneisyys alkaa kiinnostaa yksilöitä uudella tavalla. Muisteluprosessi alkoi 1990-luvun taitteessa, kun sotalapset alkoivat ryhmittäytyä ja luoda ensi kertaa yhteistä yhteisöllistä identiteettiä. Ryhmittäytyminen synnytti sotalapsiyhdistyksiä ja patsashankkeen, jolla pyrittiin synnyttämään kollektiivista muistia sotalapseudesta suomalaisessa yhteisössä. Ennen muisteluprosessin alkua ei kollektiivista muistia ollut olemassa ilman muistelijoita. Virallinen diskurssi oli sodan aikana ja välittömästi sen jälkeen syynä hegemonisen lastensiirtodiskurssin syntyyn, jossa sotalapset nähtiin etuoikeutettuina. Lasten kotiinpaluun myötä tämä johti unohduttamiseen, joka jatkui niin kauan kun sotalapsiyhteisö antoi sen jatkua. Kun he lopulta alkoivat muisteluprosessin, ei yhteiskunnan virallinen sotalapsidiskurssi ollut muistelua vastaan, vaan tuki sotalasten pyrkimyksiä. Unohduttaminen oli aiheuttanut myös muiden sotalapsidiskurssien häviämisen. Sotalasten muisteluprosessi herätti myös muut yhteisön

jäsenet keskustelemaan aiheesta. Keskustelussa näkyi sodan aikainen hegemoninen diskurssi siirroista ja niiden oletetuista vaikutuksista sotilapsille ja Suomelle. Vasta kamppailu muistamisen tavoista ja rajankäynti sotilapseuden identiteetistä mahdollisti kollektiivisen muistin synnyn.

Tutkimukseni anti muistin politiikalle onkin ymmärryksessä siitä, että ilmiön ei tarvitse olla tarkkaan rajattu, ristiriidaton kokonaisuus, ollakseen silti osa yhteisön kollektiivista muistia. Vasta kamppailu muistamisen tavoista nostatti tarpeeksi suuren liikkeen mediassa, että sotilapseudesta pystyi tulemaan koko yhteisön muistama ja muisteleva ilmiö. Kun sotilapseuteen liittyvät erilaiset muistamisen tavat ovat selvillä, on helpompaa ymmärtää ilmiötä laajana kokonaisuutena.

Lähteet

Aineisto

Kaleva 14.2.1995, 19.8.1995, 4.8.1996

Kemin seudun sotilapsi ry jäsenlehti nro. 1, maaliskuu 1994, nro. 2, syyskuu 1994, nro. 3 marraskuu 1994, nro. 4, maaliskuu 1995, nro. 5, joulukuu 1995, nro. 6 toukokuu 1996, nro. 7, heinäkuu 1996, nro. 8, toukokuu 1997

Kirkkolaiva 1.8.1996

Lapin Kansa 8.7.1991, 17.7.1991, 19.9.1994, 26.8.1995, 16.4.1996, 27.4.1996, 4.8.1996

Lounais-Lappi 18.5.1995, 3.8.1995

Meri-Lappi 1.10.1993, 16.9.1994, 15.11.1995

Pohjolan Sanomat 19.7.1991, 30.3.1994, 5.4.1994, 10.4.1994, 23.4.1994, 17.9.1994, 28.9.1994, 21.10.1994, 23.10.1994, 24.10.1994, 24.8.1995, 26.8.1995, 1.9.1995, 9.10.1995, 19.11.1995, 23.11.1995, 20.7.1996, 27.7.1996, 29.7.1996, 31.7.1996, 1.8.1996, 3.8.1996, 4.8.1996, 5.8.1996, 8.8.1996, 31.10.1996, 4.9.1998, 8.2.2000, 16.2.2000, 3.4.2000

Sotilapsi nro. 2-3, joulukuu 2000

Kemin kaupungin päätökset: KL7001.KIR 19.10.1994, RP4935.KH 21.9.1994, RK5124.KH 14.6.1995, RK9536.KV 16.10.1995, AL510.KH 13.12.1995, RK9601.KH 10.1.1996, RP6315.KH 13.5.1996, RP6521.KH 21.8.1996, KH279 17.5.2000

Valtion Tiedotuslaitos: 22.1.1942, Helsingin Kansalliskirjasto; Valtioneuvoston tarkastuselinten arkisto; Kansio Da4; Ohje julkaisutarkastustoimistolle.

Kirjallisuus

- Bruun, E., E.Mäkinen, K. Vilkuna ja S.-L. Virtamo (toim.), (1943). *Suomen lasten kiitos Ruotsille*. Helsinki, Finlandia uutistoimisto.
- Edvardsen, A. (1977). *Sotalapset*. Jyväskylä, Gummerus Oy.
- Hall, S. (1999). *Identiteetti*. Tampere, Vastapaino.
- Kaikkonen, O. (2000). *Pitäkää mukuloista huolta*. Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino Oy.
- Kavén, P. (1985). *70 000 pientä kohtaloa: Suomen sotalapset*. Helsinki, Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Knuutila, J. & Levola K. (2000). *Sotalapsi ei unohda*. Helsinki, Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Liikanen, A. (1995). *Lappu kaulassa: 70 000 suomalaista sotalasta 1939-1946*. Helsingborg, Inter Terras.
- Nyyssönen, H. (2001). Muiston ja muistuttamisen politiikka. *Politiikka* 43:1, 26_36.
- Peltonen, U.-M. (1996). *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki, Suomen Kirjallisuuden Seura.
- Salminen, H. (2007). *Lappukaulassa yli Pohjanlahden, Suomalaisten sotalasten historia*. Turku, Siirtolaisuusinstituutti.
- Syrjälä, H.-M. (2008). *Pelkkää politiikkaa vai hellää huolenpitoa?: Suomen jatkosodan aikaisten lastensiirtojen poliittiset motiivit*. Kansainvälisten suhteiden pro gradu -tutkielma, Rovaniemi, Lapin yliopisto.
- Syrjälä, H.-M. (2010). *Suomen sotalapsien Pieni ikuisuus – Lastensiirrot osana suomen sotien muistoa*. Valtio-opin/kulttuuripolitiikan pro gradu -tutkielma, Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.

SUOMI TOISIN SILMIN II
— INSTITUTIONALISOITUNUT VALTA

Ville Keiski

Kansainvälisyyden korostunut merkitys tutkimuksen arvioinnissa

Tässä artikkelissa tarkastelen kansainvälisyyden merkitystä tutkimuksen arvioinnissa. Aluksi keskityn siihen, millä tavalla myös arviointia voidaan pitää vallan ja politiikan välineenä. Tämän jälkeen selvitän sitä, mikä on kansainvälisyyden merkitys tutkimuksen laatua ja vaikuttavuutta arvioitaessa sekä minkälainen on kansainvälisyyden rooli eri tieteenaloilla. Lopuksi analysoin yksityiskohtaisemmin kansainvälisiä yliopistorankingeja sekä tuon esiin niihin kohdistettua kritiikkiä. Rankingit ovat viime vuosina saaneet varsin runsaasti huomiota ja ovat samalla vahvistaneet käsitystä yliopistojen kansainvälisestä ja universaalista vertailtavuudesta.

Artikkelissa tutkimusaineistona toimii Jyväskylän yliopistossa vuosina 2010 ja 2011 suoritetun tutkimuksen kokonaisarvioinnin loppuraportti. Tästä raportista tarkemman analyysin kohteeksi olen rajannut arviointia koskevat yleiset ohjeet ja kriteerit sekä yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen arviointiosuuden. Eri tieteenaloista valitsin tarkastelun kohteeksi yhteiskuntatieteet, koska ne edustavat varsin heterogeenistä joukkoa erilaisia tieteitä ja tieteen tekemisen tapoja. Tässä artikkelissa keskityn erityisesti kansainvälisyyden teemoihin, mutta pro gradu -työssäni (Keiski 2012) olen analysoinut laajemmin tutkimuksen arvioinnin tasa-arvoisuutta tiedekulttuurien erojen näkökulmasta.

Arviointi

Arvioinnista on tullut niin itsestään selvä osa julkisten ja yksityisten organisaatioiden ja yhteisöjen toimintaa, ettei sen merkitystä ja roolia tule useinkaan tarkemmin pohtineeksi. Tässä artikkelissa arvioinnilla tarkoitetaan toiminnan tuloksellisuuden arviointia. Arvioinnilla pyritään varmistamaan, että arvioinnin kohde – esimerkiksi julkinen laitos – toimii sille määriteltyjen tehtävien mukaisesti, on riittävän tehokas ja kohdentaa resurssinsa oikein. Arvioinnin määrä yhteiskunnassa on lisääntynyt 1980-luvulta alkaen huomattavasti ja merkittävänä syynä voidaan pitää New Public Management -ajattelun synnyttämiä julkis- ja taloushallinnon uudistuksia (Vedung 2003, 17; Treuthardt 2004, 14; Huusko 2009, 72). Marketta Rajavaaran (2006) mukaan vuonna 2006 lakiin oli kirjattu vähintään 80 arviointiin velvoittavaa säädöstä, jotka koskivat muun muassa laadun, vaikutusten, toiminnan, vaarojen, suunnitelmien toteutumisen, palvelun ja hoidon tarpeen, oppisuoritusten, tuotteiden sekä henkilöiden arviointia. Arvioinnin alue on siis hyvin laaja, eikä kyse ole pelkästään toimijoiden halusta tulla arvioiduiksi, vaan myös lisääntyneistä velvoitteista. (Rajavaara 2006, 82.) Myös yliopistot ovat velvoitettuja vuonna 2009 voimaan tulleen lain mukaan arvioimaan koulutustaan, tutkimustaan ja taiteellista toimintaansa, minkä lisäksi niiden tulee osallistua toimintansa ja laatujärjestelmiensä ulkopuoliseen arviointiin säännöllisesti.

Yhtenä arvioinnin lähtökohtana voidaan pitää luottamusta tai sen puutetta. Michel Powerin (1999) mukaan arviointi perustuu vastuullisuuden varmistamiseen, jossa arvioinnin tilaajalla on tarve varmistaa, että arvioinnin kohde toimii vastuullisesti (Power 1999, 1–3). Esimerkkinä vastuullisuudesta voidaan tarkastella nykyistä valtion ja yliopistojen välistä suhdetta, jossa valtio pääosin rahoittaa yliopistojen toiminnan. Samalla valtio on lailla velvoittanut yliopiston tuottamaan arviointitietoa, jotta se voi varmistua siitä, että yliopisto käyttää sille myönnetty resurssit valtion haluamalla tavalla, ja toimii siis vastuullisesti. Vaikka vuoden 2009 yliopistolaissa yliopistoista tuli taloudellisesti autonomisia yksiköitä, joutuivat ne samalla aloittamaan entistä yksityiskohtaisemman raportoinnin omista tekemisistään. Voidaan ajatella, että valtio ei luota siihen, että entistä autonomisempi yliopisto toimisi sille asetettujen tehtävien mukaisesti ilman jatkuvaa valvontaa.

Hallinnallisuus ja arvioinnin poliittisuus

Kun arviointia analysoidaan osana hallinnallisuutta (*gouvernementalité*), voidaan huomio kiinnittää myös arvioinnin poliittiseen luonteeseen. Michel Foucault hahmotteli hallinnallisuuden teoreettisia lähtökohtia myöhäisessä ajattelussaan ja valmisteli aiheesta kirjaa, jota ei kuitenkaan koskaan ehditty julkaista. Hänen jälkeensä hallinnallisuuden teemaa ovat edelleen kehitelleet useat tutkijat, joista nimekkäimpiä ovat Nicolas Rose, Peter Miller ja Mitchell Dean. Foucault’lle (2007) kyse oli ennen kaikkea sen historiallisen prosessin jäljittämisestä, jonka myötä erityisesti länsimaisille yhteiskunnille tyypilliset hallinnan strategiat, keinot ja taktiikat ovat kehittyneet ja vakiintuneet. Hallinnan strategioilla viitataan instituutioihin, menettelytapoihin, analyyseihin, laskelmiin ja taktiikoihin, jotka mahdollistavat väestöön kohdistuvan täsmällisen mutta monimutkaisen vallankäytön. (Foucault 2007, 120.) Kyse on toisin sanoen väestön hallinnasta erilaisten politiikkaohjelmien ja niihin kuuluvien strategioiden ja taktiikoiden avulla. Selkeimmin hallinnallisuuden leviäminen näkyy byrokratian leviämisenä yhdistettynä tilastoihin, selvityksiin, yhteiskuntatieteisiin ja muihin laskennallisiin käytänteisiin, joilla väestön päivittäiseen elämään puuttumalla voidaan rationalisoida heidän yleistä hyvinvointiaan. (Walters & Haahr 2005, 9–10.)

Hallinnallisuudesta Foucault’n jälkeen kirjoittaneet tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota siihen, miten hallinnallisuus on läheisessä suhteessa kieleen ja miten poliittiset ongelmat ja pyrkimykset tulevat kielessä ilmaistuksi. Tällöin kieltä ei tule ymmärtää jonakin järjestelmänä, joka heijastaa – tai vääristää – alla olevaa ”todellista” maailmaa, vaan jälkistrukturalistiseen tapaan välttämättömänä todellisuutta rakentavana ja muovaavana välineenä. (ibid. 6.) Millerin ja Rosen (1989) mukaan näissä kielen ja hallinnan suhteissa on kyse *poliittisista rationalisaatioista*. Ne tarkoittavat suhteellisen systemaattisia diskursiivisia matriiseja, joissa hallinta artikuloidaan. Kyseessä voi olla oppi hyvinvointivaltiosta, uusliberalismista tai New Public Managementista, joiden kielellisistä elementeistä työestetään käytännössä toteutettavia poliittisia ohjelmia. (Miller & Rose 1989, 146.) Tämän kaltainen hallinnan analyysi tuo esiin hallinnan tapojen monimutkaisen ja vaihtelevan yhteyden siihen, millä tavalla ”totuus” tuotetaan sosiallisissa, kulttuurisissa ja poliittisissa käytänteissä (Dean 1999, 18).

Kuten Kaisto ja Pyykkönen (2010, 13) toteavat, hallinnallisuus ei tarjoa valmista kattavaa teoriaa vallasta tai yleisiä käsitteellisiä jäsenyyksiä valtaa harjoittavista tahoista. Hallinnallisuutta onkin mielekästä käyttää yhdenlaisena ”heuristisena laitteena”, joka ei ole teoria, selitys tai järjestelmä, joka vapauttaisi tutkijan ajattelemasta (Simola & Rinne 2006, 76). Arvioinnissa kyse on tiedon tuottamisesta. Arviointitieto – tai tieto ylipäänsä – ei kuitenkaan ole neutraalia, vaan se on aina kytköksissä tiettyyn paikkaan, aikaan ja olosuhteisiin, jolloin siihen sisältyy väistämättä myös yhteiskunnallisia arvoja ja arvostuksia. Hallinnallisuuden osana arviointikäytännöt voidaan nähdä erityisesti New Public Management -ajattelun tuottamina konkreettisina hallinnan käytänteinä, joiden päämääränä on usein toiminnan taloudellinen tehostaminen. Kyse on myös siitä, miten tutkimuksen arvioinnissa käytettävillä laadun ja vaikuttavuuden mittareilla tieteen kenttä pyritään saamaan globaalilla tasolla sel-laiseksi hallittavaksi kokonaisuudeksi, joka mahdollistaa korkeakoulujen kansainvälisen kilpailun ja vertailun.

Kansainvälisyys tutkimuksen arvioinnissa

Yliopisto on instituutiona vanhempi kuin kansallisvaltiot ja valtioiden väliset rajat. Myös perinteisten akateemisten normien mukaisesti tiede on julkista ja kaikilla tulee olla kansalaisuuteen ja etniseen taustaan katsomatta yhtäläinen mahdollisuus koetella tieteellisten tulosten oikeellisuutta. Voidaan siis sanoa, että kansainvälisyys on aina ollut osa akateemista tutkimustoimintaa eikä tieteellistä keskustelua voi rajoittaa minkään tietyn maantieteellisen alueen sisälle. (Hakala, Kaukonen, Nieminen & Ylijoki 2003, 146.) Ainakin Suomessa yliopistolaitoksella on ollut myös merkittävä kansallinen rooli ja keskeinen merkitys suomalaisten sivistyksen, identiteetin ja hyvinvoinnin rakentajana. Kansainvälisyyden merkitystä on kuitenkin viime vuosikymmenten aikana alettu korostaa myös kotimaisessa tieteessä entistä enemmän. Hakalan ym. (2003, 147) mukaan tutkimuksen kansainvälistymiseen ovat osaltaan johtaneet tieteen ”sisäiset” syyt, kuten tutkimustoiminnan kustannusten kasvu sekä lisääntynyt erikoistuminen, mikä tarkoittaa, ettei saman alan tutkijoita välttämättä löydy kuin muutamasta paikasta koko

maailmassa. Toisaalta matkustamisesta ja yhteydenpidosta on tullut suhteellisen halpaa ja vaivatonta, jolloin kansainvälisten kontaktien ylläpitäminen on entistä helpompaa. Suomessa kansainvälistymistä on tuettu myös julkisin toimin ja tiedepolitiikassa kansainvälisyyttä on painotettu voimakkaasti 1980-luvulta lähtien. Tämän myötä Suomi on hakeutunut mukaan länsieurooppalaisiin yhteistyöjärjestelyihin kuten EUREKA, CERN ja ESA, joita aiemmin pidettiin joko liian poliittisina tai kalliina sitoumuksina. Myös EU-jäsenyys on merkinnyt monille tieteenaloille aivan uudentyypistä kansainvälistymistä, kun suomalaiset tutkijat ovat saaneet täysimittaisen mahdollisuuden osallistua EU:n tutkimusohjelmiin. (Hakala ym. 2003, 147–148.)

New Public Management -reformiajattelun myötä kansallinen ja kansainvälinen kilpailu yliopistojen välillä on viime vuosina kiihtynyt entisestään. NPM-ajattelun taustalla on uusliberalistisen talousopin epäily siitä, että julkinen sektori toimii tehottomasti ja se on alistettava yksityisen sektorin markkinanormeille ja ostopalvelujen käytölle (Huusko 2009, 72). NPM-ajattelun myötävaikutuksella Suomen yliopistoissa siirryttiin tulosohjaukseen 1990-luvulla. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että yliopiston rahoitus sidottiin määriteltyihin tulostavoitteisiin (Julkunen 2004, 19). Samalla yliopistoilta alettiin edellyttää toiminnan tehostamista ja tulokselisuuden parantamista, tavoitteellisen johtamisen kehittämistä, tutkimustyön suunnitelmallisuuden ja korkeakoulujen välisen yhteistyön parantamista sekä arviointi- ja raportointijärjestelmien käyttöönottoa (Linna 1986, 8–10). Myös poliittisissa linjauksissa ryhdyttiin korostamaan tutkimuksen hyötyä ja vaikuttavuutta ja samalla on pyritty tekemään Suomesta kansainvälisesti kilpailukykyinen ja johtava informaatioyhteiskunta (Hakala ym. 2003, 33). NPM-ajattelu on korkeakoulusektorilla osaltaan tuonut mukanaan olettamuksen siitä, että myös koulutus voidaan alistaa globaalille kilpailulle. Yksi ilmeinen esimerkki tällaisen kilpailun kiihtymisestä on kansainvälisten yliopistorankingien ilmaantuminen sekä niiden saama huomio niin korkeakoulujen, hallitusten, median kuin kansalaistenkin taholta (esim. Marginson 2007, 81–82). Yliopistot siis kilpailevat yhä kiivaammin paremmista rankingsijoituksista, jotka taas tuovat niille entistä enemmän mainetta. Paremman maineen myötä katsotaan, että yliopistoilla on myös paremmat edellytykset kilpailla kansainvälisestä rahoituksesta ja huippututkijoista.

Jotta yliopistot pysyvät mukana tässä kansainvälisessä kilpailussa, on järkeenkäypää, että yliopiston tieteellistä toimintaa arvioidaan suhteessa kansainväliseen tasoon. Jyväskylän yliopiston kokonaisarvioinnin ohjeistuksessa arvioinnin tarkoituksesta sanotaan seuraavaa:

The success of The University of Jyväskylä requires that its research is carried at top international level and the research quality is internationally acknowledged – – (RA2010, 145).

Kokonaisarvioinnissa myös laitosten toimintaa arvioitiin numeraalisesti sen mukaan, mikä on niiden toiminnan eri osa-alueiden taso verrattuna kansainväliseen tasoon. Kansainvälisyys tuodaan vahvasti esiin myös niissä tavoitteissa, jotka yliopiston puolelta on arvioinnille asetettu. Arviointiraportissa tavoitteet on esitetty kysymysmuodossa, koska ne on kohdistettu arviointipanelisteille ja ovat asioita, joihin yliopisto haluaa panelistien etsivän vastauksia. Tutkimuksen vaikuttavuutta ja relevanssia arvioitaessa haluttiin saada vastauksia erityisesti seuraaviin kysymyksiin:

Is the research likely to lead to outstanding, internationally acknowledged results (eg. Publications, research projects, etc)?

How is the research likely to contribute to the international field, capacity building, methodological and theoretical development?

How is the research connected to international groups, networks, collaborations in the field?

Is the research highly original and innovative; how it relates to the international level in the area?

Is the research multi, inter-disciplinary?

To what extent does the research enable outstanding, top-level international publications? (RA2010, 146.)

Näiden kysymysten lisäksi arvioinnin ohjeistuksessa esitettiin, että arvioinnissa selvitetään, mitkä tutkimusryhmät toimivat korke(imm)alla kansainvälisellä tasolla sekä miten näiden ryhmien tutkimus vastaa kansainvälisiin ja eurooppalaisiin haasteisiin ja ovatko ryhmät saaneet kansainvälisiä palkintoja tai tunnustusta. Lisäksi arvioinnin tavoitteena oli auttaa tutkimusyksiköitä muokkaamaan tutkimusstrategioitaan siten,

että ne voivat saavuttaa tutkimuksessaan korkeamman kansainvälisen tason. (RA2010, 146–147.)

Toimeksiannossa korostetaan, että edellä esitetyt kysymykset myös ilmentävät niitä tutkimukselle asetettuja tavoitteita, joihin arvioinnissa tulee kiinnittää erityistä huomiota ja joihin halutaan selkeitä vastauksia. Panelistit saivat arviointia varten myös arviointikriteerit, jotka noudattelivat OECD:n antamia yleisiä arviointisuosituksia (RA2010, 148). Kun kriteereitä vertaa yliopiston asettamiin tavoitteisiin, voi havaita, että arvioinnin johtoryhmä on selvästi halunnut tuoda kansainvälisyyden korostetusti esille ja sillä tavoin esittää oman tarkennuksensa OECD:n arviointikriteereihin. Edellä esitetyistä tavoitteista huomataan, että arvioinnissa tutkimuksen vaikuttavuus ja relevanssi on vahvasti sidottu siihen, tuotetaanko tutkimuksella kansainvälisesti merkittäviä julkaisuja, projekteja, yhteistyötä, verkostoja ja teorioita.

On varsin aiheellista pohtia sitä, onko kansainvälisyyden näin vahva korostaminen tutkimuksen kokonaisarvioinnissa perusteltua. Hakalan ym. (2003) mukaan kansainvälisyyden merkitystä ei pitäisi liioitella, koska yliopistot ovat laitoksia, joiden toiminta on vahvasti kansallisten prioriteettien sanelemaa ja joiden kansainvälistyminen tapahtuu kansallisvaltioiden ohjauksessa. (Hakala ym. 2003, 146.) Asiaa voidaan tarkastella myös yliopistojen rahoituksen näkökulmasta, jolloin havaitaan, että valtaosa yliopistojen määrärahoista tulee opetusministeriöltä ja muista julkisista lähteistä. Ennen 1990-luvun lamaa toiminnan rahoituksesta 85 prosenttia tuli suoraan opetusministeriöltä, mutta laman jälkeen suoran rahoituksen määrää kuitenkin leikattiin 20 prosenttia kymmenessä vuodessa (Välimaa 2011, 47). Vuoden 2009 tilinpäätöstietojen mukaan yliopistojen 2 340 miljoonan kokonaistilinpäätöksestä budjettirahoituksen osuus oli 65 prosenttia. Loppuosa koostui ulkopuolisesta rahoituksesta, josta kuitenkin merkittävä osa oli peräisin julkisista lähteistä, kuten Suomen Akatemialta, Tekesiltä, eri ministeriöistä ja EU:lta. Yksityisten yritysten osuus rahoituksesta oli noin viisi prosenttia, josta lähes 90 prosenttia tuli kotimaisilta yrityksiltä. (Haapamäki, Kumpulainen, Piironen & Halonen 2011, 41–43; KOTA-tietokanta 2012.) Vaikka siis suoran budjettirahoituksen määrä on tippunut 2000-luvulla, niin käytännössä suomalaiset yliopistot rahoitetaan edelleen julkisin varoin. Välimaan (2011, 48) mukaan myös muualla maailmassa korkeakoulutus kustan-

netaan pääosin julkisin varoin. Myös Yhdysvalloissa, mistä nykyiset korkeakoulusektorin vapaan kilpailun mallit ovat peräisin, voittoa tuottavat yksityiset yliopistot ovat pääosin riippuvaisia julkisista tuista, kuten tutkimuksen julkisesta rahoituksesta tai opiskelijoille myönnettävistä opintolainoista (Marginson 2007, 80–81). Vuoden 2010 yliopistolain myötä Suomen yliopistojen asema muuttui siten, että niistä tuli itsenäisiä julkisoikeudellisia laitoksia, jotka ovat taloudellisesti autonomisia. Lailla pyrittiin muun muassa monipuolistamaan yliopistojen rahoitus-pohjaa. Lain myötä uudistettu yliopistojen rahoitusmalli ei kuitenkaan anna suoraan viitteitä siitä, että yliopistojen kansainvälisen rahoituksen osuus olisi kasvamassa merkittävästi. Jyväskylän yliopiston rahoituksesta kansainvälisen tutkimusrahoituksen (pois lukien yritysrahoitus ja rakennerahastot) osuus on alle kaksi prosenttia koko yliopiston budjetista. Tavoitteeksi on asetettu 3,5 prosenttia vuoden 2012 loppuun mennessä, mutta se ei ole juurikaan kasvanut viime vuosien aikana eikä tavoitetta tulla saavuttamaan määräaikaan mennessä. (Jyväskylän yliopisto 2012.)

Kansainvälisyyden merkitystä voidaan tarkastella myös ottamalla huomioon tiedekulttuurien eroavaisuudet. Eroja määriteltäessä käytetään melko yleisesti Anthony Biglanin (1973) muodostamaa erotte-lua, jossa tieteenaloja erottaa kaksi keskeistä ulottuvuutta: kova-pehmeä ja puhdas-soveltava. Kova-pehmeä-ulottuvuudella kovilla tieteillä vii-tataan luonnontieteisiin ja pehmeillä humanistisiin tieteisiin. Puhdas-soveltava-ulottuvuudella puhtaat tieteet keskittyvät perustutkimukseen, kun taas soveltavat tieteet niihin perustuviin käytännön sovellusten kehittämiseen. Biglanin pohjalta tiedekulttuurien tutkimusta kehitti edelleen 1980-luvulla Tony Becher erityisesti teoksessaan *Academic Tribes and Territories* (1989). Becherin heimonäkökulma ottaa huomioon myös tieteen sosiaalisen muodon, joka viittaa siihen, että tieteenaloille on kehittynyt niille ominaisia kommunikaation muotoja ja niitä sitovat erilaiset normit ja arvot (Puuska & Miettinen 2008, 13). Kun kansain-välisyyttä tarkastellaan Tony Becherin heimonäkökulmasta, huomataan myös, ettei kansainvälisyyden merkitys ole kaikilla aloilla yhtäläinen vaan se korostuu erityisesti kovilla tieteenaloilla. Becherin (1987) jaot-telun mukaan kova-puhdas alueella eli tyypillisesti perustutkimusta tekevissä luonnontieteissä tutkimus on eksaktia ja perustuu universaa-lien lainalaisuuksien selvittämiseen. Kova-soveltava alueella eli sovelta-

vissa luonnontieteissä keskitytään fyysisen ympäristön hallintaan uusilla tuotteilla ja tekniikoilla. Nämä tieteenalat ovat siis jo perusluonteeltaan ja tutkimuskohteiltaan hyvin globaaleita. Pehmeä-puhdas alue edustaa tyypillisesti perustutkimusta tekeviä humanistisia ja yhteiskuntatieteitä. Niiden tutkimus kohdistuu usein yksittäistapausten tarkasteluun ja eri koulukunnissa vallitsee omanlaisia käsityksiä siitä, mikä edustaa tieteellistä huippua. Myös heimojen eri jäsenet ovat varsin individualistisia ja vain löyhästi sidoksissa toisiinsa, koska kukin tutkii omaa ongelmaansa. Pehmeä-soveltava alueelle kuuluvat usein soveltavat yhteiskuntatieteet, joissa tiedon tavoitteena ennen kaikkea ammattikäytäntöjen parantaminen ja kehittäminen. (Becher 1987, 278; Ylijoki 1998, 60–61.) Pehmeillä aloilla siis tutkimuskohteet ovat useammin paikallisia ja tutkimustulokset riippuvat vahvasti esimerkiksi maantieteellisistä tai kulttuurisista seikoista. Myös tutkimuksen kohderyhmänä on usein ammatillinen yleisö tai julkishallinnon toimielin. Yhteiskuntatieteissä, joissa tutkimuskohteena on ympäröivä yhteiskunta, tutkimus varsin usein myös rajautuu tietyn kulttuurisen alueen sisälle, esimerkiksi vaikka Keski-Suomen maakuntaan, Suomeen tai Pohjoismaihin. Tällöin tutkimus ei ole lähtökohdiltaan samalla tavalla universaalia kuin luonnontieteissä eikä ole luontevaa, että tutkimuksella tavoitellaan yhtä laajaa kansainvälistä yleisöä ja merkittävää kansainvälistä julkaisukanavaa tai että sille pyrittäisiin hakemaan kansainvälistä rahoitusta. Kuitenkin kansainvälisyyden merkitys – erityisesti nykypäivänä – on myös pehmeillä aloilla huomattava. Tarkoitus ei olekaan yrittää vähätellä kansainvälisyyden merkitystä, vaan nostaa esiin se, että pehmeillä aloilla se ei ole samalla tavalla lähtökohta tai oletusarvo kuin kovissa tieteissä.

Koska kansainvälisyyden merkitys ei ole kaikille tieteenaloille sama, niin voidaan ajatella, että arviointipaneelit, jotka on koottu jokaista tiedekuntaa varten erikseen kyseisen alan asiantuntijoista, ottavat huomioon myös arvioimiensa tieteenalojen erityispiirteet. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen arvioinnissa ei erityispiirteiden huomiointia kuitenkaan tuoda millään tavalla esiin. Tietysti on myös niin, että paneelistit tekevät arvioinnin annettujen tavoitteiden ja kriteereiden pohjalta. Raportista käy ilmi, että tutkimuksen laatu on vahvasti sidoksissa sen kansainväliseen näkyvyyteen:

The “Political Thought and Conceptual Change” group (PolCon) has continued to be very successful on the international scene – –. Given the amount and quality of publications and international presence, the “Philosophical Psychology, Morality and Politics” group (PMP) certainly scores very well. The PolDeCult, CivSoc and SocServ groups within the Department have taken important steps towards a more focussed international agenda, but our impression is that the groups could become even more focussed in that regard and in setting up clearer and stronger publication goals. (RA2010, 36–37.)

Tutkimuksen saama näkyvyys kansainvälisissä vertaisarvioituissa tie-delehdissä on tietysti vahva osoitus siitä, että tutkimusta voidaan pitää laadukkaana ja arvostettuna – joutuuhan tutkimus usein käymään läpi varsin tiukan vertaisarvioinnin. Ainakaan pehmeissä tieteissä ei kuitenkaan voida suoraan sanoa, ettei kotimaista julkaisukanavaa käyttävä tutkimus voisi olla aivan yhtä laadukas kuin kansainvälisen vertaisarvioinnin läpäissyt tutkimus. Syy siihen, ettei tutkimusta julkaista kansainvälisellä foorumilla, voi olla jo tässä artikkelissa aiemmin mainitut huomiot siitä, että pehmeiden tieteiden tutkimusaihe ja -kohteet ovat usein paikallisia, eikä kansainvälistä intressiä näin ollen edes synny.

Arviointiraportissa yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen tieteellistä vaikuttavuutta arvioitaessa liiallinen kotimainen julkaiseminen nähdään suorastaan negatiivisena asiana:

The PolDeCult and CivSoc groups have managed to achieve a number of international publications; however most of their output is still published in Finnish. The groups should work on redressing this imbalance (RA2010, 38).

Tutkimuksen vaikuttavuus näyttäisi tällöin muodostuvan kansainvälisestä huomiosta. Kuitenkin tilastollisesti tarkasteltuna yhteiskuntatieteissä 59 prosenttia tieteellisistä tuotoksista julkaistaan kotimaassa ja yli 40 prosenttia julkaisuista on suomenkielisiä (Puuska & Miettinen 2008, 28, 35).

Yliopistolle on laissa määritelty kaksi perustehtävää, jotka ovat tieteellisen tutkimuksen harjoittaminen ja tutkimukseen perustuvan ylimmän opetuksen antaminen. Perustehtävien lisäksi laissa on määritelty

yliopistoille edistämistehtäviä, jonka mukaan niillä on velvollisuus edistää elinikäistä oppimista, toimia vuorovaikutuksessa muun yhteiskunnan kanssa ja edistää tutkimustulosten ja taiteellisen toiminnan yhteiskunnallista vaikuttavuutta. (Mäenpää 2009, 14.) Näitä edistämistehtäviä kutsutaan usein yliopiston kolmanneksi tehtäväksi. Tietysti voidaan ajatella, että yliopisto toteuttaa tätä kolmatta tehtäväänsä jo silloin, kun se toteuttaa perustehtäviään. Tuottaahan se tutkintoja ja tutkimustietoa, jotka ovat ympäröivän yhteiskunnan käytettävissä. Kolmanteen tehtävään kuitenkin liitetään yleisesti laajempi tulkinta siitä, että yliopiston tulee edistää alueellista kehitystä ja toimia aktiivisesti vuorovaikutuksessa elinkeinoelämän, julkisyhteisöjen ja kolmannen sektorin järjestöjen kanssa (ibid. 18–19). Jos kuitenkin yliopisto haluaa keskittyä siihen, että sen tutkimus on suurelta osin mahdollisimman kansainvälistä, niin näkisin, että yliopisto jättää samalla kolmannen tehtävänsä osin paitsioon. Kun yliopiston johdon suunnalta annetaan ymmärtää, että entistä suurempi osa tutkimuksista täytyy julkaista kansainvälisillä foorumeilla, ei yksittäisillä laitoksilla välttämättä löydy suurta intoa esimerkiksi paikallista julkishallintoa tai pk-yrityksiä koskevia tutkimusprojekteja kohtaan. Yhteiskunnallista vuorovaikutusta ei ole millään tavalla huomioitu myöskään Jyväskylän yliopiston sisäisen rahanjaon periaatteissa vuosille 2013–2020 (Rahoitusmalli 2012). Tämä johtunee suurelta osin siitä, että asiaa ei ole huomioitu niin ikään vuonna 2013 voimaan astuvassa yliopistojen valtakunnallisessa rahoitusmallissa, jonka rahanjaon kriteereitä yliopisto ei merkittävästi halua poiketa sisäisessä rahanjaossaan. Juridisesti yliopistolla olisi kuitenkin valta päättää sisäisestä rahanjaosta oman näkemysensä mukaisesti. Ainakin tässä tapauksessa näyttää siltä, että yliopistouudistuksessa yliopistolle suotu taloudellinen autonomia ei käytännössä toteudu, vaan se joutuu mukailemaan opetusministeriön antamaa mallia.

Kansainväliset rankingit

Tutkimuksen kokonaisarviointiraportissa todetaan, että kansainvälisten rankingien merkitys on viime vuosina lisääntynyt. Se on ollut myös motiivina sille, miksi arviointia ylipäänsä haluttiin Jyväskylän yliopistossa lähteä tekemään:

In light of these recent structural changes, as well as the increasing influence of international rankings, University of Jyväskylä decided it is an appropriate time to undertake the assessment of its research activities – – (RA2010, 145).

Tämän lisäksi raportissa nostetaan esille se, että yliopiston menestyminen kansainvälisellä tutkimusrintamalla on riippuvainen näistä rankingsijoituksista:

The success of The University of Jyväskylä requires – – that the standing of the University in international rankings is continually improved – – (RA2010, 145).

Arvioinnin halutaan myös antavan vastauksia kysymykseen siitä, miten yliopiston tutkimus voisi tuottaa parempaa menestystä kansainvälisissä rankingeissa: *How research activities can deliver better international results and achieve higher international ranking?* (RA2010, 147). Jyväskylän yliopiston taholta on siis selkeä halu menestyä entistä paremmin kansainvälisissä rankingeissa. Raportissa ei kuitenkaan tarkemmin eritellä sitä, millä tavalla rankingsijoitukset edistävät yliopiston toimintaa, mitä tällaiset rankingit mittaavat, tai missä tietyssä rankingissa yliopiston haluttaisiin pärjäävän. Ainoa ranking, joka mainitaan nimeltä, on Shanghain lista. Se nostetaan esiin yliopiston taustoista kertovassa luvussa, jossa korostetaan Jyväskylän yliopiston olevan maailman 500 parhaan yliopiston joukossa (RA2010, 144).

Näyttäisikin siltä, että rankingeissa menestymisestä on muodostunut päämäärä jo itsessään, kun ainoaksi perusteeksi tarjotaan sitä, että niiden merkitys on viime aikoina kasvanut. Taustalla on myös oletettavasti ajatus, että hyvät rankingsijoitukset toisivat yliopistolle lisää mainetta ja samalla myös lisää yhteistyökumppaneita, rahoittajia sekä lahjakkaita tohtorikoulutettavia. Raportissa yliopistolta jää kuitenkin kaipaamaan parempaa perustelua sille, miksi rankingeja pidetään tärkeinä. Eri rankingeilla on kuitenkin omat tapansa rankata yliopistoja, ja niihin liittyy ongelmia, jotka myös tutkimuksen kokonaisarvioinnin kannalta on hyvä ottaa huomioon ja nostaa esiin.

Ensimmäinen globaali yliopistoranking on vuodesta 2003 lähtien

julkaistu Shanghain lista, minkä jälkeen erilaiset rankingit ovat nopeasti yleistyneet ja legitimoineet asemaansa kansainvälisenä vertailuvälineenä korkeakoulujen välillä. Marginsonin (2007) mukaan globaalien rankingien nopean yleistymisen ja suosion taustalla on harha siitä, että myös koulutus voidaan alistaa universaalille kilpailulle. Ajatus on tullut mahdolliseksi globaalin talouden, kulttuurin ja kommunikaation, maiden kansallisten rankingien sekä NPM-ajattelun leviämisen myötä. Lisäksi erityisesti korkeakoulutuksen tapauksessa se on mahdollistunut myös tiettyjen vertailevan kasvatustieteen ja kansainvälisyyskasvatuksen normatiivisten suuntausten vaikutuksesta. Korkeakoulujen vertailussa ei kuitenkaan usein kiinnitetä huomiota siihen, että eri rankingjärjestelmillä on omat tapansa kirjata, luokitella ja laskea korkeakouluista keräämäänsä aineistoa ja asettaa yliopistot paremmuusjärjestykseen. Nämä järjestelmät ovat välttämättä rajoittuneita ja yksinkertaistavia, jolloin ne samalla sekä peittävät että korostavat joitakin yliopiston toiminnan piirteitä. Samalla niillä on myös koko korkeakoulukenttää muovaavia vaikutuksia, joilla on konkreettisia ja poliittisia seurauksia: ne vaikuttavat yksittäisten instituutioiden menestykseen, kansallisiin koulutusjärjestelmiin ja maiden välisiin suhteisiin. (Marginson 2007, 81.)

Käsittelen seuraavaksi yksityiskohtaisemmin kahta eri ranking-listaa: Shanghain listaa ja Times Higher Education -lehden julkaisemaa World University Rankingia (myöhemmin THE-ranking). Näiden listojen tavat rankata yliopistoja poikkeavat toisistaan monin tavoin. Listoja yksityiskohtaisesti käsittelemällä tuon täsmällisemmin esiin sitä kritiikkiä, jota ranking-listoja kohtaan on yleisemminkin esitetty. Kritiikin myötä nousee esiin myös käsitys siitä, minkä takia rankingsijoitusten tavoittelua voidaan yliopiston ja tutkimuksen arvioinnin kannalta pitää monella tapaa kyseenalaisena päämääränä.

Shanghain lista ja THE-ranking

Shanghain lista on vanhin kansainvälinen ranking-lista, ja usein sitä myös pidetään kaikkein vaikutusvaltaisimpana. Myös Suomessa lista on ollut erityisen seurattu (esim. Välimaa 2011, 53). Sen jokavuotinen julkaisu saa näkyvästi tilaa kansainvälisessä mediassa ja saa osakseen kor-

keakoulujen, kansalaisten ja hallitustenkin huomion. Shanghain lista on alkuaan Shanghain Jiao Tong -yliopiston laatima ranking, jota vuodesta 2009 lähtien on julkaissut ShanghaiRanking Consultancy. Se listaa vuosittain 500 maailman parasta yliopistoa. (ARWU 2012.) Jyväskylän yliopisto on sijoittunut rankingissa seuraavasti: vuonna 2003 se oli sijalla 301–350, vuonna 2004 sijalla 302–403 ja vuoden 2005 jälkeen sen sijoitus on ollut 401–510 (Shanghai Ranking 2011a).

Rankingin alkuperäinen tarkoitus on ollut tuottaa arviointitietoa Kiinan hallitukselle, jotta kiinalaisten yliopistojen tutkimuksen tasoa, erityisesti luonnontieteissä ja teknologiassa, voitaisiin parantaa. Tätä tarkoitusta heijastelee myös se, mitkä osa-alueet painottuvat yliopistoja arvioitaessa. Suurin painotus, eli 60 prosenttia, on akateemisten julkaisujen ja viittausten määrässä, joissa pääpaino on luonnontieteissä, mutta huomiota kiinnitetään jonkin verran myös humanistisiin ja yhteiskuntatieteisiin. 30 prosenttia rankingin pisteistä tulee Nobel-palkintojen voittajista luonnontieteiden ja taloustieteiden saralla sekä Fieldsin mitalin saajista matematiikassa. Näistä palkinnoista yliopistot saavat pisteitä sen mukaan, onko palkinnon saaja opiskellut heillä (10 %) ja toimiiko hän parhailaan heillä tutkijana (20 %). Viimeiset 10 prosenttia rankingin pisteistä määritetään ottamalla edellä annettujen painotusten kokonaissumma ja jakamalla se yliopiston tutkimushenkilöstön määrällä. (Shanghai Ranking 2011b; Marginson 2007, 84.) Tämän yleisen rankingin lisäksi vuodesta 2007 lähtien on listattu sata parasta yliopistoa viidellä eri tieteenalalla, jotka ovat luonnontieteet ja matematiikka, teknologia- ja tietojenkäsittelytieteet, bio- ja maataloustieteet, kliininen lääketiede ja farmasia sekä yhteiskuntatieteet. Vuodesta 2009 lähtien on listattu myös sata parasta yliopistoa viiden oppiaineen mukaan, jotka ovat matematiikka, fysiikka, kemia, tietojenkäsittelytiede ja taloustiede. Näille erityislistoille suomalaisista yliopistoista ainoana on yltänyt Helsingin yliopisto bio- ja maataloustieteiden sekä kliinisen lääketieteen ja farmasian tieteenaloilla ja oppiaineiden osalta fysiikassa (Shanghai Ranking 2012c). Marginsonin (2007, 85) mukaan Shanghain listan vahvuutena on, että se on metodologisesti varmallalla pohjalla mitaten ainoastaan konkreettisia tieteellisen työn tuloksia eikä esimerkiksi yliopiston mainetta, joka perustuu aina subjektiiviseen arvioon. Poikkeuksena tähän ovat Nobel-palkinnot ja Fieldsin mitalit, joiden myöntämi-

seen voi liittyä politikointia. Lisäksi listan arviointikriteerit ovat julkisia ja niitä kohtaan on siten mahdollista esittää myös kritiikkiä.

Toinen listoista on siis ensi kerran vuonna 2004 julkaistu THE-ranking, joka myös saa osakseen huomattavan määrän kansainvälistä huomiota. Ennen vuotta 2012 lista käsitti maailman 200 parasta yliopistoa, mutta nykyisin se listaa niitä 400. THE-rankingin arviointikriteereitä on muokattu vuosittain sen ilmestymisestä lähtien (esim. Holmes 2009). Se kuitenkin eroaa Shanghain listasta perustavalla tavalla siinä, että se ottaa laskuissaan huomioon yliopiston maineen, johon esimerkiksi vuonna 2012 perustui 33 prosenttia koko rankingin painoarvosta (Baty 2011). Maineen mittaaminen perustuu sähköpostikyselyyn, joka lähetetään akateemikoille ympäri maailman (Marginson 2007, 87). THE kutsuu tätä mittaamistapaa hieman harhaanjohtavasti ”vertaisarvioinniksi”. Kun Shanghain lista pitäytyy ainoastaan tutkimuksellisten ansioiden vertaamisessa, niin THE-ranking ottaa näiden lisäksi huomioon myös opettamisen laadun ja kansainvälisyyden (Baty 2011).

Ranking-listojen saama huomattava julkisuus ja vaikutusvalta on antanut kimmokkeen myös niiden toiminnan kritisoimiseen. Ensinnäkin rankingien tapa esittää yliopistot yhdessä hierarkkisessa listassa antaa yliopistoista yhdenmukaisen kuvan ja hämärtää korkeakoulusektorin todellista monimuotoisuutta. Tämä tulee esiin varsinkin siinä, että rankingit suosivat englanninkielisiä julkaisuja. Englannin kieltä voidaan tietysti pitää ainoana globaalina tieteen kielenä, mutta ensisijaisena ajattelun välineenä sitä käyttää vain noin 15 prosenttia ihmisistä. Muulla kuin englannin kielellä tuotettua tietoa ei kuitenkaan oteta huomioon rankingeja koostettaessa. Erityisesti tämä näkyy pehmeiden tieteiden kohdalla, joiden piirissä kansallisilla kielillä on usein dominoiva asema. Yhdysvaltojen, Ison-Britannian ja Australian yliopistot pärjäävätkin rankingeissa huomattavasti paremmin kuin Keski-Euroopan yliopistot. Joillakin kielialueilla ongelmaan on pyritty vastaamaan siten, että on perustettu erityisiä kielipohjaisia rankingeja. (Marginson, 2007, 91; Erkilä & Kauppi 2010, 240.) Suomen kaltaisen pienen kielen tapauksessa tällainen ei kuitenkaan olisi mahdollista. Monimuotoisuutta hämärtää myös se, että rankingeissa pärjäävät parhaiten yliopistot, joiden toiminta on laaja-alaista, mutta jotka kuitenkin ovat keskittäneet voimavaroja luonnontieteelliseen tutkimukseen (Marginson 2007, 91).

Yleisemmällä tasolla rankingit luovat kuvan, että kaikki korkeakoululaitokset ovat täysin vertailtavissa keskenään, ilman että otetaan huomioon erilaisia kulttuuriin, talouteen tai historiaan liittyviä kontekstuaalisia eroja (ibid. 92). Jussi Välimaa (2011, 52–54) on kiinnittänyt huomiota kotimaiseen keskusteluun, jossa rankinglistausten myötä on huolestuttu siitä, että Suomesta puuttuvat todelliset ”huippuyliopistot”. Samalla koko suomalaista korkeakoulujärjestelmää on ryhdytty vertaamaan maailman parhaimpiin yksittäisiin yliopistoihin, joista tavallisimmin esikuvaksi otetaan Harvardin yliopisto. Välimaa (2011) kirjoittaa:

[V]ertailu on kuitenkin epäsymmetrinen siksi, että koko järjestelmän vertaaminen vain yhteen oppilaitokseen sulkee tarkastelun ulkopuolelle yhteiskuntien erilaiset perinteet, koulutusjärjestelmien sosiaaliset funktiot sekä yhteiskuntien erisuuruiset taloudelliset resurssit. Esimerkiksi Harvardin yliopiston vuosibudjetti on koko suomalaisen korkeakoulujärjestelmän rahankäytön luokkaa. Tasapuolisemman vertailukohdan antaisikin suomalaisten yliopistojen analyysi esimerkiksi yhdysvaltalaisen korkeakoulujen Carnegie-luokituksen avulla. Tästä näkökulmasta katsoen Suomesta löytyisi vain kahteen parhaaseen amerikkalaiseen kategoriaan kuuluvia yliopistoja. Näihin Research University I:een ja II:een kuuluvia yliopistoja on Yhdysvalloissa 6,6 % kaikista korkeakouluista, mutta Suomessa siis 100 %. Tunnetun amerikkalaisen luokittelun perusteella Suomessa on siis vain ”maailmanluokan” yliopistoja. (Välimaa 2011, 54.)

Jo siis pelkästään taloudelliset resurssit ovat syynä siihen, miksi ei ole syytä odottaa, että Jyväskylän yliopisto pärjäisi rankingeissa merkittävästi nykyistä paremmin. Vaikka useissa rankingeissa huomioidaan yliopiston koko, eli henkilöstön määrä suhteessa julkaistuihin tai viitattuihin artikkeleihin, vaikuttavat taloudelliset resurssit huomattavasti muun muassa tutkimusolosuhteisiin ja antavat mahdollisuuden palkata ansioituneempia tutkijoita.

Rankingeihin kohdistettu kritiikki

Voidaan myös kysyä, onko rankingeissa menestyminen ylipäänsä mielekäs tavoite? Marginsonin (2007) mukaan ne kannustavat yliopiston johtoa keskittämään voimavaroja niille alueille, joiden pohjalta rankingit koostetaan, jolloin suurin osa yliopiston keskeisistä tehtävistä jää paitsioon (Marginson 2007, 92). Shanghain listan antaman käsityksen mukaan korkeakoulutus on luonnontieteellistä tutkimusta ja Nobel-palkintojen tavoittelua, eikä opettamista, alueellista kehittämistä tai ratkaisuiden etsimistä paikallisiin tai maailmanlaajuisiin ongelmiin. Jos tämä käsitys halutaan ottaa vakavasti, niin Jyväskylän yliopiston kannattaisi suunnata strategisia voimavaroja luonnontieteisiin ja pyrkiä palkkaamaan nobelisteja siten, että he antaisivat esimerkiksi viisi prosenttia työajastaan Jyväskylään yliopistolle, jolloin ranking-sijoitukset nousisivat selvästi. THE:n kriteereiden mukaan yliopiston kannattaa panostaa maineen rakentamiseen ja kansainväliseen markkinointiin, koska nämä ovat keskeisiltä osin määrittävät sijoittumista rankingissa. Näiden asioiden huomioimiseen yliopiston ei myöskään tarvitsisi järjestää tutkimuksen kokonaisarviointia, vaan riittäisi että rankingien kriteereistä selvitetäisiin perusteellisesti. Arvioinnin panelisteille voi myös olla hankalaa, jos arvioinnin tavoitteissa ei eritellä sitä, missä rankingissa yliopiston tahdotaan pärjäävän, koska rankingien kriteerit poikkeavat toisistaan merkittävästi.

Toinen seikka, josta ranking-järjestelmiä on kritisoitu, liittyy niiden kattavuuteen ja kokoavuuteen. Tämä tarkoittaa ensinnäkin sitä, että ranking-järjestelmät arvioivat yliopistoja kokonaisuuksina. Todellisuudessa niiden näkökulma on kuitenkin varsin rajallinen, eivätkä ne kykene ottamaan huomioon kaikkia korkeakouluille annettuja tehtäviä ja niiden toiminnalle asetettuja päämääriä kaikkien osakkaiden näkökulmasta. Myös korkeakoulujen tuottamat aineelliset ja aineettomat hyödykkeet ovat monimuotoisia, eikä kaikkia niitä voida mitata numeroiden valossa. (Marginson 2007, 92.) Esimerkiksi kun rankingit tarkastelevat tutkimuksen laatua ainoastaan bibliometrisin metodein, ne eivät kykene ottamaan huomioon yliopistojen tekemän tutkimuksen varsinaista sisältöä. Ne eivät myöskään ota huomioon yliopistojen menestykseen ratkaisevasti vaikuttavia tekijöitä kuten eroja yliopistojen resursseissa tai

niiden institutionaalisisissa rakenteissa. (Erkkilä & Kauppi 2010, 240.) Rankingit siis esittävät antavansa yleisen kuvan siitä, mikä on paras tutkimusyliopisto tai ylipäänsä paras yliopisto. Kivisen ja Hedmanin (2008, 391–392) mukaan ne sen sijaan ainoastaan tyrkyttävät johtavien tutkimusyliopistojen normeja myös kaikille muille yliopistoille ja samalla vahvistavat jo olemassa olevan globaalin korkeakoulujärjestelmän tutkimisjärjestystä, jossa Yhdysvallat on kärjessä, Eurooppa toisena ja muu maailma näiden perässä. Rankingit antavat tällaisen kuvan osittain myös tahtomattaan. Marginsonin (2007) mukaan esimerkiksi Shanghain listan laatijat korostavat usein, että kyseessä on ainoastaan korkeakoulujen tutkimustoimintaa mittaava ranking, eikä se ota kantaa yliopiston muiden tehtävien laatuun. Tästä huolimatta ranking tuottaa yliopistoille mainetta siten, että esimerkiksi Harvardin yliopistoa ei ymmärretä ainoastaan parasta tutkimusta tekevänä yliopistona vaan ylipäänsä parhaana yliopistona. (Marginson 2007, 85.) Kattavuuden ja kokoavuuden kritiikkiin liittyy myös se, minkälaisista osa-alueista rankingit koostetaan, ja kuinka suuri painoarvo eri osa-alueille annetaan. Näitä asioita ei useimmiten perustella millään tavalla teoreettisesti, vaan ne perustuvat rankingin julkaisijan subjektiiviseen näkemykseen. Tällöin jokainen ranking perustuu julkaisijan omaan käsitykseen siitä, mitä on yliopistojen laatu, eikä eri toimijoiden kesken ole minkäänlaista yksimielisyyttä tämän käsitteen sisällöstä. (Usher & Savino 2006, 3.)

Lisäksi erityisesti mainetta painottavissa rankingeissa ongelmana on se, että ne ovat kehämäisiä. Tämä tarkoittaa sitä, että rankingeissa pärjääminen vaikuttaa ihmisten käsityksiin yliopiston maineesta, joka taas heijastuu seuraavan rankingin tuloksiin. Hyvin sijoittuvat menestyvät entistä paremmin ja uudet tulokkaat torjutaan meriitteihin katsomatta. Myös mainetta mittaaviin kyselyihin osallistuvilla henkilöillä on usein varsin vähän tietoa muista kuin omasta yliopistostaan. (Marginson 2007, 93.)

Myös kansainvälisten rankingien kohdalla voidaan huomiota kiinnittää tiedekulttuurien eroihin. Kuten olen aiemmin tuonut esiin, niissä yleensä painotetaan luonnontieteellistä tutkimusta, mikä jo itsessään kannustaa yliopistoa keskittämään voimavaroja kyseisiin tieteisiin. Lisäksi rankingeissa painotetaan englanninkielistä julkaisemista ja mitataan julkaisujen kvantitatiivista määrää. Nämä molemmat seikat edistä-

vät koville tieteille ominaista tutkimuskulttuuria. Becherin (1989) heimojaon mukaan englanninkielinen julkaiseminen on koville tieteille tyypillistä, koska ne usein jo lähtökohtaisesti tavoittelevat kansainvälistä yleisöä. Sen sijaan pehmeissä tieteissä tutkimuksen intressiryhmät ovat useammin paikallisia ja siksi myös paikallisella kielellä julkaiseminen on luontevampaa. Esimerkiksi Puuskan ja Miettisen (2008) tutkimuksen mukaan Suomessa luonnontieteiden alalla noin 12 prosenttia julkaisuista on suomenkielisiä kun yhteiskuntatieteissä niiden osuus on 59 prosenttia. Kovissa tieteille tyypillisestä kilpailusta ja kiivaasta julkaisutahdista johtuen julkaisut ovat tavallisimmin artikkeleita tieteellisissä lehdissä, joiden osuus esimerkiksi luonnontieteiden julkaisuista on noin 70 ja lääketieteessä yli 90 prosenttia. (Puuska & Miettinen 2008, 28, 35.) Myös kansainvälisissä rankingeissa tutkimuksen laatua mittaavat bibliometriset metodit keskittyvät ensisijassa mittaamaan tieteellisten lehtien ja niissä julkaistujen artikkeleiden vaikuttavuuskertoimia. Pehmeille tieteille ominaisempi julkaisumuoto on kirja tai kokoomateoksessa julkaistu artikkeli. Esimerkiksi yhteiskuntatieteissä puolet ja humanistisissa tieteissä kaksi kolmannesta tutkimuksista julkaistaan kyseisessä muodossa (ibid. 35). On siis selkeästi havaittavissa, että myös kansainväliset yliopistorankingit sisältävät piirteitä, jotka suosivat varsinkin koville tieteenaloille ominaista tutkimuskulttuuria.

Lopuksi

Yleensä kun tieteistä käytävässä keskustelussa nousee esiin kansainvälisyys, siihen suhtaudutaan lähes yksinomaan myönteisesti. Usein se myös on sitä tieteen ihanteisiin jo lähtökohtaisesti sisältyvän universaaliuden ja läpinäkyvyyden vuoksi. Tässä artikkelissa olen kuitenkin yrittänyt tuoda esiin nykyiseen kansainvälisyyskehitykseen liittyviä kielteiseksi miellettyjä seurauksia. Erityisesti silloin, kun korkeakoulukenttä ja tiede kokonaisuudessaan pyritään alistamaan avoimelle kilpailulle ja niistä pyritään luomaan universaalisti keskenään mitattavia todellisuuden palasia, ollaan tilanteessa, jossa myös kansainvälisyyden vähemmän myönteiset seuraukset nousevat esiin. Tämä on seurausta siitä, että kilpailua edistävät rakenteet ja tieteen laatua mittaavat yksinkertaistavat

työkalut eivät kykene ottamaan huomioon korkeakoulujen toiminnallista ja tieteenalojen kulttuurista monimuotoisuutta. Tällaisessa kilpailussa pärjääminen ohjaa korkeakouluja panostamaan niille toiminnan osa-alueille, joita myös kilpailun mittarit tuovat korostetusti esille. Uhkana on, että nykyinen kansainvälisyystrendi johtaa korkeakoulukentän rakenteiden samankaltaistumiseen ja samalla monimuotoisuuden lakastumiseen. Kun tiede tällä tavalla alistetaan kiivastahtiselle kilpailulle, jotkut tieteenalat eivät enää kykene luontevasti palvelemaan niille ominaisia päämääriä. Samalla myös yliopistot kykenevät entistä heikommin huomioimaan omalle toiminnalleen kuitenkin olennaisia kansallisia ja paikallisia toimintakenttiä.

Kilpailun lisääntyessä tutkimustoiminnan arviointi ja yliopistojen kansainväliset rankingit tulevat oletettavasti pitkään säilymään osana yliopistojen toimintaa. Toivottavaa olisi että arviointeja tehtäessä ja rankingeja koostettaessa kiinnitettäisiin entistä enemmän huomiota siihen, että kyse ei ole pelkästään toiminnan ulkoisesta mittaamisesta, vaan myös aktiivisesta rakenteiden, toimintatapojen ja todellisuuden luomisesta, joilla on myös varsin konkreettisia seurauksia.

Lähteet

RA2010. 2011. Evaluation of Research Activities 2005–2009. Research Evaluation Report. University of Jyväskylä – Research Assessment 2010. Viitattu 25.7.2012. <https://www.jyu.fi/hallinto/neuvostot/tiedeneuvosto/arviointi/RA2010report>

Kirjallisuus

ARWU. 2012. About ARWU (Academic Ranking of World Universities). Viitattu 11.4.2012. <http://www.arwu.org/aboutARWU.jsp>.

Baty, Phil. 2011. Change for the better. Viitattu 16.4.2012. <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/2011-2012/analysis-rankings-methodology.html>.

Becher, Tony. 1987. The Disciplinary Shaping of the Profession. Teoksessa Clark, Burton R. (toim.) The Academic Profession. Berkeley: University of California Press.

- Becher, Tony. 1989. *Academic Tribes and Territories. Intellectual enquiry and the cultures of disciplines.* Buckingham: SRHE and Open University Press imprint.
- Biglan, Anthony. 1973. The Characteristics of Subject Matter in Different Academic Areas. *Journal of Applied Psychology* 57, 195–203.
- Dean, Mitchell. 1999. *Governmentality: Power and Rule in Modern Society.* London: Sage.
- Erkkilä, Tero & Kauppi, Niilo. 2010. Alternatives to existing rankings. Teoksessa *World Social Science Report. Knowledge Divides.* Paris: UNESCO, 239–241.
- Foucault, Michel. 2007. *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1977–1978.* New York: Palgrave Macmillan.
- Haapamäki, Jukka, Kumpulainen, Janne, Piironen, Kaisu-Maria & Halonen, Tomi. 2011. *Korkeakoulut 2011 – yliopistot ja ammattikorkeakoulut. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 10.* Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Hakala, Johanna, Kaukonen, Erkki, Nieminen, Mika & Ylijoki, Oili-Helena. 2003. *Yliopisto. Tieteen kehdestä projektimyllyksi?* Helsinki: Gaudeamus.
- Huusko, Mira. 2009. *Itsearviointi suomalaisissa yliopistoissa: arvoja, kehittämistä ja imagon rakentamista.* Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Holmes, Richard. 2010. *The THE-QS World University Rankings, 2004 – 2009.* Viitattu 18.4.2012. <http://www.universities06.com/theqsranking.pdf>.
- Julkunen, Raija. 2004. *Hullua rakkautta ja sopimustohtoreita.* Jyväskylä: Minerva Kustannus.
- Jyväskylän yliopisto. 2012. *Tutkimuksen kokonaisarviointi 2010–2011.* Viitattu 28.2.2012. <https://www.jyu.fi/hallintokeskus/tutkimuspalvelut/tutkimuksen-kokonaisarviointi/kokonaisarviointi/>.
- Kaisto, Jani & Pyykkönen, Miikka. 2010. *Johdanto. Hallinnan analytiikan suuntaviivoja.* Teoksessa Kaisto, Jani & Pyykkönen, Miikka (toim.) *Hallintavalta. Sosiaalisen, politiikan ja talouden kysymyksiä.* Helsinki: Gaudeamus.
- Keiski, Ville. 2012. *Tiedekulttuurien tasa-arvo tutkimuksen kokonaisarvioinnissa. Tutkimuksen kokonaisarvioinnin analyysi yhteiskuntatieteiden näkökulmasta. Pro gradu -tutkielma.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kivinen, Osmo & Hedman, Juha. 2008. *World-wide university rankings: A Scandinavian approach.* *Scientometrics* 74, 391–408.
- KOTA-tietokanta. 2012. *KOTA online.* Viitattu 13.4.2012. <https://kotaplus.csc.fi/online/Etusivu.do>.
- Linna, Markku. 1986. *Valtioneuvoston päätös korkeakoululaitoksen kehittämiseksi.* *Korkeakoulutieto* 6. Opetusministeriö, 8–10.
- Marginson, Simon. 2007. *Global University Rankings.* Teoksessa *Margin-*

- son, Simon (toim.) *Prospects of Higher Education. Globalization, Market Competition, Public Goods and the Future of the University*. Rotterdam: Sense Publishers, 79–100.
- Miller, Peter & Rose, Nicolas. 1989. Poliittiset rationalisaatiot ja hallintatekniikat. *Politiikka* 31, 145–158.
- Mäenpää, Olli. 2009. *Yliopistolaki*. Helsinki: WSOYpro.
- Power, Michael. 1999. *The Audit Society: Rituals of Verification*. Oxford: Oxford University Press.
- Puuska, Hanna-Mari & Miettinen, Marita. 2008. Julkaisukäytännöt eri tieteenaloilla. *Opetusministeriön julkaisuja 2008*: 33. Helsinki: Opetusministeriö.
- Rajavaara, Marketta. 2006. Vaikuttavuuden tietokulttuurit. *Arvioinnin teemanumero*. Suomen arviointiyhdistys, 81–91.
- Rahoitusmalli. 2012. Jyväskylän yliopiston sisäisen rahanjaon periaatteet vuosiksi 2013–2020. Viitattu 28.6.2012. https://www.jyu.fi/hallinto/strategia/rahoitusmalli/rahoitusmalli_05062012.
- Shanghai Ranking. 2011a. University of Jyväskylä. Viitattu 11.4.2012. <http://www.shanghairanking.com/Institution.jsp?param=University%20of%20Jyväskylä>
- Shanghai Ranking. 2011b. Ranking methodology. Viitattu 12.4.2012. <http://www.shanghairanking.com/ARWU-Methodology-2011.html>.
- Shanghai Ranking. 2011c. University of Helsinki. Viitattu 16.4.2012. <http://www.shanghairanking.com/Institution.jsp?param=University%20of%20Helsinki>.
- Simola, Hannu & Rinne, Risto. 2006. Koulutuksen laadunarvioinnin yhteiskunnallisten vaikutusten tutkimisesta. *Arvioinnin teemanumero*. Suomen arviointiyhdistys, 66–80.
- Treuthardt, Leena. 2004. Tulosohjauksen yhteiskunnallisuus Jyväskylän yliopistossa. Tarkastelunäkökulmina muoti ja seurustelu. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Usher, Alex & Savino, Massimo. 2006. *World of Difference: A Global Survey of University League Tables*. Toronto: Educational Policy Institute. Viitattu 26.4.2012. <http://www.educationalpolicy.org/pdf/World-of-Difference-200602162.pdf>.
- Vedung, Evert. 2003. Arviointialto ja sen liikkeelle panevat voimat. *Stakes, FinSoc Työpapereita* 2/2003.
- Välimaa, Jussi. 2011. Uusi yliopistolaki ja kansallisen yliopistolaitoksen yhtiöittäminen. Teoksessa Lasonen, Johanna & Ursin, Jani (toim.) *Koulutus yhteiskunnan muutoksissa: jatkuvuuksia ja katkoksia*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura, 43–93.
- Walters, William & Haahr, Jens Henrik. 2005. *Governing Europe. Discourse,*

Governmentality and European Integration. London: Routledge.
Ylijoki, Oili-Helena. 1998. Akateemiset heimokulttuurit ja noviisien sosialisaa-
tio. Tampere: Vastapaino.

Jutta Virolainen

Kulttuuri vientituotteena

Kulttuuriviennin merkitykset ja tavoitteet opetus- ja kulttuuriministeriön ohjelmateksteissä 2000-luvun alussa

Kulttuuriviennin asiakirjojen analysoinnissa lähtökohtana on kymmärrys siitä, että asiakirjoissa on teksteinä kysymys politiikasta, jota ilmaistaan kirjoittamalla ja lukemalla (Palonen 1997, 22). Määrittelen artikkelissa asiakirjat poliittisiksi ohjelmiksi, joiden tulkitsen ilmentävän keskeisesti opetus- ja kulttuuriministeriön poliittista linjausta ja sen harjoittamaa politiikkaa. Asiakirjat eivät siten pelkästään kerro kulttuuriviennistä, vaan ne tuottavat taidetta ja kulttuuria, muokkaavat kulttuurin kenttää ja toimijoita sekä toiminnan olosuhteita. Tässä artikkelissa tarkastelen sitä, miten kulttuuriviennin käsite määritellään opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisemissa asiakirjoissa. Tarkastelen myös ministeriöiden kulttuuriviennille antamia merkityksiä ja tavoitteita. Millaisia merkityksiä kulttuurin toimijat ja toiminnan olosuhteet kulttuuriviennin ohjelmateksteissä saavat? Toisin sanoen kysyn, millaista kulttuuripoliittista puhunutta ohjelmateksteissä toteutetaan.

Kulttuurivienti ilmiönä ei sinänsä ole uusi. Kansallista kulttuuriviennin tehostamista käsitteleviä mietintöjä on tehty aina 1940-luvulta lähtien (Elovainio 1990,6). Kiinnostus kulttuurivientiä kohtaan heräsi kuitenkin uudelleen 2000-luvun alussa, kun opetus- ja kulttuuri-

ministeriön¹, ulkoasiainministeriön ja kauppaa- ja teollisuusministeriön yhteinen Kulttuurivienti-hanke toteutettiin 1.9.2003–31.5.2004. Hankkeessa kulttuurivienti määriteltiin ”uusista” lähtökohdista käsin pyrkimyksenä tehdä ero aiempiin käsityksiin. Kulttuurivienti määriteltiin kuuluvan opetus- ja kulttuuriministeriön, ulkoasiainministeriön sekä kauppaa- ja teollisuusministeriön ja sen konserniin kuuluvien Finpron, Finnveran, Tekesin ja Matkailun edistämiskeskuksen (MEK) sekä Suomen Teollisuussijoituksen toimialaan.

Hankkeen päätteeksi opetus- ja kulttuuriministeriö julkaisi selvitysmiehenä toimineen Hannele Koivusen (2004) raportin *Onko kulttuurilla vientiä?* Loppuraportissa, jonka päämääränä oli etsiä toimenpiteitä kulttuuriviennin edistämiseksi, kartoitettiin Suomen kulttuurivientin nykytilaa ja kehitysnäkökuja. Raportissa esitettyjen toimenpide-ehtotusten mukaisesti ministeriöt käynnistivät kulttuurivientin kehittämisohjelman laatimisen. Kulttuuriministeri Tanja Saarela asetti 28.10.2005 kulttuuriviennin poikkihallinnollisen kehittämisryhmän². Kehittämisryhmä pyysi taiteenalojen tiedotuskeskuksia, Suomen elokuvasäätiötä, Neogamesia / Teknologikeskus Hermiaa sekä Museoliittoa laatimaan omien alojensa vientistrategiat. *Onko kulttuurilla vientiä? ON! Esitys Suomen kulttuuriviennin kehittämisohjelmaksi 2007–2011* luovutettiin opetus- ja kulttuuriministeriölle 1.3.2007 työryhmän toimesta.

Kulttuuriviennin kehittämisohjelmassa kulttuuriviennille esitettiin visio vuodelle 2011, joka toimi samalla kulttuuriviennin kehittämisohjelman tavoitteena.

1 Opetusministeriön nimi muutettiin vuonna 2010 opetus- ja kulttuuriministeriöksi. Koulutus-, tiede-, kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan toimiala ja tehtävä säilyivät ennallaan. Selkeyden vuoksi nimitän läpi artikkelin opetusministeriötä opetus- ja kulttuuriministeriöksi.

2 Kehittämisryhmässä olivat edustettuina opetus- ja kulttuuriministeriö, kauppaa- ja teollisuusministeriö, ulkoasiainministeriö, valtionvarainministeriö sekä kauppaa- ja teollisuusministeriön konserniin kuuluvat virastot, MEK ja Finpro sekä Tekes. Lisäksi työryhmää täydennettiin työministeriön, sisäasiainministeriön, Taiteen keskustoimikunnan ja Suomen kulttuuri- ja tiedeinstituuttien edustajilla.

Kulttuurivienti on kasvanut tunnustetuksi osaksi suomalaista vientitoimintaa. Kulttuuriviennin arvo on kolminkertaistunut ja luovat toimialat ovat monipuolistaneet maamme elinkeinorakennetta ja vahvistaneet työllisyyttä. Kulttuuri on nykyistä selkeästi vahvempi osa Suomi-kuvaa ja -brändiä. Kulttuurin kentässä toimivien yksilöiden ja ryhmien taloudellinen hyvinvointi on parantunut vientitoiminnan ansiosta. (Kehittämishjelma 2007.)

Kulttuuriviennin visio ja työryhmissä edustettuina olleet tahot ilmensivät sitä, että kulttuuriviennin edistämiseksi asetettiin monenlaisia päämääriä. Mukana olleilla kolmella ministeriöllä oli erilaiset roolit. Opetus- ja kulttuuriministeriön tehtävänä oli vastata taiteen ja kulttuurin koulutuksesta, tutkimuksesta sekä luovan toiminnan edellytyksistä. Kauppa- ja teollisuusministeriön tavoitteena oli kulttuuriviennin tuotekehitys sekä markkinoinnin ja viennin edistäminen. Ulkoasianministeriön intresseissä oli edistää ja tukea taiteen ja kulttuurin tiedotusta ja verkottumista osana julkisuusdiplomatiaa.

Kehittämishjelmassa (2007, 8) tuotiin esiin, että ohjelma pyrkii Lisabonin strategian kilpailukykytavoitteiden täytäntöönpanoon. Lisäksi ohjelma liittyi osaksi pääministeri Matti Vanhasen ensimmäisen hallituksen globalisaatiostrategiaa sekä luovan talouden kehittämisstrategioita ja ohjelmia kuten hallituksen luovuusstrategiaa, luovien toimialojen yrittäjyyden kehittämisohjelmaa, EU:n rakennerahasto-ohjelmien kehittämistyötä ja kulttuurin toimialojen tietoperustan vahvistamista. (Ibid. 8.) Kulttuuriviennin edistäminen liittyi myös osaksi laajempia vienninedistämistoimia Suomessa. Kehittämishjelman rahoituksessa ratkaisevassa asemassa olivat EU:n rakennerahastojen ESR- ja EAKR-ohjelmien toimeenpanosta vastaavat tahot, kuten opetus- ja kulttuuriministeriö ja kauppa- ja teollisuusministeriö sekä MEK. Myös ulkoasianministeriö sekä viennin ja liiketoiminnan edistämisorjansaatot, kuten Tekes, olivat vastuutahoina kehittämisohjelman rahoituksessa. (Ibid.19.) Kehittämisohjelman tuloksena vuoden 2008 valtion talousarvioon lisättiin uusi budjettimomentti (29.80.56.) kulttuuriviennin edistämiseksi. Määrärahan suuruus oli 800 000 euroa. (Valtion talousarvioesitys 2008 2007.) Kokonaisuutena kehittämisohjelman toimeenpanoon arvioitiin kanavoitavan vuosina 2007–2011 yhteensä noin 228 miljoonaa euroa (Kehittämishjelma 2007, 9).

Poliittinen ohjelma tutkimuskohteena

Suomalaista kulttuurivientiä on tutkittu aikaisemmin (ks. Keskitalo 1988, Kirjonen 2004, Ranne 2008, Karumo 2010, Helenius 2011, Garoff 2010). Aikaisempi tutkimus kuitenkin sivuuttaa ministeriön asiakirjojen ja kulttuuriviennin käsitteeseen liittyvän poliittisuuden. Artikkelin metodologisena lähestymistapana käytän sosiaaliseen konstruktionismiin pohjautuvia teorioita kielen poliittisesta ja aktiivisesta todellisuutta rakentavasta luonteesta. Analysoin kulttuurivientiä politologisesta näkökulmasta retorisen lähestymistavan keinoin. Tällöin asiakirjojen voidaan tulkita ilmaisevan kamppailua kulttuuriviennin merkityksistä ja tavoitteista. Kysymys on sen erittelemisestä, miten kielellisten valintojen ja käytäntöjen kautta synnytetään poliittista todellisuutta, rajataan ratkaisuvaihtoehtoja ja luodaan sitoutumista tiettyihin ajatusmalleihin (Summa 1989a, 160). Sosiaalisen konstruktion näkökulma kyseenalaistaa itsestään selvän käsityksen kulttuuriviennistä *per se* tuomalla sen rinnalle näkemyksen kulttuuriviennistä ideana, joka syntyy poliittisessa kamppailussa (vrt. Palola 2007, 49). Pyrkimyksenä on osoittaa asiakirjojen poliittinen luonne ja lukea asiakirjoista esiin politiikkaa. Ymmärän tutkimuksessani politiikan käsitteen toiminnan näkökulmasta (*political*). Näkemys pohjautuu Kari Palosen (esim. 1988 ja 2003) politiikan käsitteen määritelmään, jossa politiikkakäsitettä voidaan tarkastella neljästä eri näkökulmasta: policy, politikointi, polity ja politisointi. Määritelmässä politiikkaa ei voi ymmärtää ilman vallan käsitettä. Valta nähdään ajallisena mahdollisuus-käsitteenä (*Chance*). Se ilmaisee politiikan kontingenttia – sattumanvaraista ja ennustamatonta – luonnetta.

Poliittisia ohjelmia voidaan tarkastella Hilikka Summan (1989a, 1989b) mukaan suunnitteluretoriikkana. Summan näkemyksessä valtion hallintokoneiston omaksumilla retorisisilla käytännöillä ja argumentaation tavoilla nähdään olevan merkitystä valtiollisten politiikkojen synnylle ja muotoutumiselle (Summa 1989a, 160). Kulttuuriviennin asiakirjojen tyyliä luonnehtii pyrkimys neutraalisuuteen ja tieteellisyyteen. Tämä voidaan tulkita retoriseksi ehdollistamiseksi, jossa kulttuuriviennistä pyritään tekemään vakiintunut näkemys epäpolitisoiavan retoriikan avulla.

Artikkelini retorisessa lähestymistavassa sovellan aineistoon Summan esittelemän suunnitteluretoriikan käsitteen lisäksi Chaïm Perelmanin (1971, 1996) argumentaatioteorian käsitteistöä ja Sakari Hännisen (1998) esittelemää ehdollistamisen retoriikan metakriittistä lukutapaa.

Käsitän rakentamani teoreettisen kehyksen tutkimustani rajaavaksi ja sitä määrittäväksi metodiksi. Perustan lähestymistapani näkemykseen, jonka mukaan liikkuminen eri näkökulmien välillä voidaan nähdä edellytykseksi politiikan tutkimukselle. Näkökulmien yhdisteleminen pluralistisesti mahdollistaa rajojen koettelemisen, jotta politiikka voitaisiin lukea esiin. (Hänninen & Palonen 2004, 5–6.). Metakriittinen lukutapa tarkastelee ehdollistamisen retoriikkaa kommunikatiivisena konstruktiona, joka viittaa siihen, että tekstit, keskustelut tai väittelyt jäsenyvät aina jossakin tietyssä sosiaalisessa tilanteessa tapahtuvassa kommunikaatiossa. Puhunta perustuu siten aina jonkinlaiseen oletukseen yleisöstä ja tämän yleisön kanssa yhteisesti ymmärretyistä merkityksistä. Kommunikatiivisesta konstruktiosta on mahdollista erottaa ulottuvuuksia, jotka jaksottavat samalla puhunnan ehdollistumista. Ulottuvuuksia voidaan hahmottaa neljä: yleisö-, muisti-, topiikka- ja kompositiokonstruktio. Ehdollistamisen retoriikan astetta voidaan myös tarkastella joko vahvana tai heikkona depolitisaationa. Analysoin ehdollistamisen retoriikkaa aineistosta näiden ulottuvuuksien ja vaiheiden kautta. Kommunikatiivisen konstruktion ulottuvuuksien ja depolitisaation vaiheiden erittelyn kautta on mahdollista lukea esiin tekstien varsinainen kannanotto, kätketty politikoiva taustateksti. Taustatekstiä voidaan hahmottaa tarkastelemalla politikoinnin lähtökohtaa, esiin tuotuja toimijoita, käytettyjä perusteluita sekä lopulta tekstin ytimeä löytyvää sanomaa (Hänninen 1998, 173). Jäsenmän tätä politikoivaa syvärakennetta pysäytetyn kertomuksen ja politiikan aspektien tarkastelun kautta.

Pysäytetty kertomus on Jukka Törrösen (1997) määritelmän mukaan suostuttelevan retoriikan muoto, jonka pyrkimyksenä on vaikuttaa siihen, miten asiat tulisi nähdä ja miten niiden mukaisesti olisi toimittava (Törrönen 1997, 221). Kertomuksellisuuden kautta on mahdollista tarkastella kulttuuriviennin ohjelmatekstejä suostuttelevana retoriikan muotona, jonka keskiössä on subjektin motivoiminen ja toimintaan valmistaminen. Politikoivan taustakertomuksen tarkastelu tuo uuden tason aineiston analyysille, sillä se mahdollistaa synteessin siitä, millaista kulttuuripoliittista todellisuutta kulttuuriviennin ohjelmateksteillä rakennetaan.

Kulttuuriviennin politiikka

Kulttuurin käsitteestä puhuttaessa voidaan viitata joko sen suppeaan tai laajaan merkitykseen. Kulttuurin suppea merkitys tarkastelee kulttuuria taiteen näkökulmasta. Kulttuurin laaja näkökulma puolestaan viittaa antropologisempaan, elämäntapoja korostavaan lähestymistapaan. Bennett (1999, 13) määrittää kulttuurin edustavan kaikkia niitä tekijöitä, jotka konstituivat elämisen kokemuksen. Näiden määritelmien välimaastoon sijoittuu kolmas, joukkotuotanto- ja markkinapainotteinen, lähestymistapa. Tekijänoikeuskysymykset on mahdollista nähdä kynnukseksi, josta voidaan siirtyä suppean kulttuurin määritelmästä kulttuurin laajempaan määritelmään, jossa kulttuurin sisällytetään kulttuurin tuotanto ja markkinat. (Heiskanen, Kangas & Mitchell 2002, 21.)

Kulttuuriviennin kehittämisohjelman katsotaan kattavan ”koko kulttuurin toimialan” (Kehittämisohjelma 2007, 9). Kulttuuritoimialan määritellään sisältävän ”perinteisen taiteen ja kulttuurin kentän ulottuen yksittäisestä luovasta tapahtumasta sen jakeluun saakka” (Ibid. 11). Ohjelmassa tuodaan esiin, että kulttuuritoimialan ”rinnakkaisena käsitteenä on yleistynyt keskustelu luovista toimialoista, jolloin on lähestytty tekijänoikeusteollisuuden perusajatuksia” (Ibid. 11). Kansalliseksi kulttuuripolitiikaksi voidaan nimittää niitä keinoja, joilla valtio pyrkii puuttumaan kulttuuriin vaikuttaakseen siihen jollakin tapaa (Throsby 2001, 16). Kulttuuripoliittista tutkimusta tehtäessä voidaan kulttuuripolitiikkaa tarkastella joko hallinnonalana tai jatkuvana käsitteen määrittelynä, jota eri toimijat käyvät. Artikkelissani yhdistyvät molemmat näkökulmat.

Kulttuuripoliittisessa tarkastelussa kulttuuriin liittyy aina arvottava määre (Kangas 2001, 19). Kulttuuri voidaan käsittää autonomiseksi, jolloin kulttuurin itseisarvo perustelee sen olemassaolon (Throsby 2001, 27). Normatiivisessa kulttuurikäsitelyssä korostuu kulttuurien välinen hierarkia. Käsitelyn mukaan on olemassa yksi kulttuurin muoto, johon muut pitää sivistää. Simo Häyrysen (2006, 105–106) mukaan relativistisessa kulttuurikäsitelyssä puolestaan korostuu kulttuurien välinen tasa-arvo. Normatiivisen ja relativistisen kulttuurikäsitelyn ristiriidasta on siirrytty kohti instrumentaalisempaa kulttuurikäsitelyä (Ibid. 118–119.) Siinä perinteinen jako korkea-, perinne-, populaari-, ja massa-

kulttuuriin muuttuu merkityksettömäksi. Instrumentaalisessa kulttuuririkäsityksessä kulttuurilla nähdään olevan välinearvoa. (Ibid. 105–106.) Vestheimin (1994, 65) mukaan se, mikä määrittelee kulttuuripolitiikan välineelliseksi, ei ole päämäärissä, joita kulttuuri voisi oletettavasti saavuttaa, vaan niissä välineellisissä aspekteissa, jotka painottavat kulttuuria ensisijaisesti keinona eikä päämääränä itsessään.

Seuraavissa kahdessa alaluvussa hahmotan ensiksi kulttuuripolitiikan kehitystä ja sille annettujen merkitysten muutosta osana laajempaa yhteiskunnallista kehitystaustaa. Huomioni kiinnittyy etenkin muutoksiin niissä arvolähtökohdissa, joilla valtion tukea ja ohjausta kulttuurille perustellaan. Tarkastelen myös kulttuuriviennin käsitteen politisoitumista kansainvälisten kulttuurisuhteiden näkökulmasta ja jäsenän sitä kulttuuridiplomatian ja julkisuusdiplomatian käsitteillä.

Kilpailutalouden kulttuuripolitiikka

Alun perin kansainväliset kulttuurisuhteet olivat varsin riippumattomia poliittisista ja diplomaattisista pyrkimyksistä, mutta 1900-luvulta lähtien julkishallinto on pyrkinyt käyttämään niitä poliittisten tarkoituserien saavuttamiseksi (Siikala 1976, 13). Ensimmäisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen valtiollinen ja sotilaallinen kilpailu hyödynsivät kansainvälisiä kulttuurisuhteita poliittisessa propagandassa saadakseen kannatusta pyrkimyksilleen (Haigh 1974, 31–32; Siikala 1976, 26). Pyrkimys kulttuurisen arvovallan vahvistamiseen sai suurimpien eurooppalaisten maiden hallitukset myös perustamaan kansallisia kulttuurikeskuksia ja -instituutteja ulkomaille (Haigh 1974, 31; Siikala 1976, 27). Toisen maailmansodan jälkeen kehittyivät kahden- ja monenkeskiset kulttuuridiplomatian muodot (Haigh 1974, 21). Rauhanomaisen kulttuurivaihdon takeeksi rakennettiin Eurooppaan mittavat kulttuurivaihdon järjestelmät, jotka koostuivat kansainvälisten järjestöjen (YK, UNESCO, ETYK, Euroopan neuvosto, EY) toiminnasta ja niiden puitteissa solmituista monenkeskisistä sopimuksista sekä kahdenkeskisistä valtioiden välisistä kulttuurivaihtosopimuksista (Ristimäki 1994, 3). Tämänkaltaisen kulttuuridiplomatian yhtenä tavoitteena olikin saavuttaa ei-kulttuurisia päämääriä kuten ratkaisuja kansainvälisiin konflikteihin, rauhaa ja

lisääntyvää kauppaa maiden välillä (Mangset 1997, 95). Opetus- ja kulttuuriministeriö toteutti kulttuuriyhteistyötä muun muassa kulttuurisopimusten puitteissa toimivilla kulttuurivaihto-ohjelmilla (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2011).

Suomalaisen kulttuuripolitiikan kehitystä voidaan hahmottaa kulttuuripolitiikan ”linjojen” tai ”vaiheiden” avulla (mm. Kangas 1988, Ahponen 1991, Alasuutari 1996). Ne voidaan nähdä osin päällekkäisinä, jolloin ne sisältävät ”uutta” ja ”vanhaa”. Uusi hakee niissä paikkaansa aluksi suunnitteluretoriikan ja myöhemmin käytännön toimenpiteissä sekä lopulta sääntelyssäkin. (ks. Kangas 2002, 32.) Pertti Alasuutari (1996, 104) nimeää linjat talouden eri kausiksi. Voidaan puhua sodanjälkeisestä moraalitalouden kaudesta, sitä seuranneesta suunnittelutaloudesta ja viimeisimmästä kilpailutalouden kaudesta.

Suomalaisen taidepolitiikan juuret ovat viime vuosisadan lopun kansallisuusaatteessa ja kansanvalistustraditiossa. Moraalitalouden aikakaudella taidepolitiikan keskeinen tavoite oli kansallisen yhtenäisyyden muodostaminen ja vahvistaminen. (Alasuutari 1996, 216–217.) Siirtymä suunnittelutalouden aikaan 1960-luvun jälkipuolella merkitsi voimakasta uskoa siihen, että yhteiskunnalliset ongelmat voidaan parhaiten ratkaista ”tieteellisellä” suunnittelulla ja organisoinnilla (Alasuutari 1996, 246). Valtio ja julkinen sektori ottivat vahvemman roolin taiteen ja kulttuuritoiminnan kehittämisessä, ja taidepolitiikka alettiin nähdä ennen kaikkea osana julkisen vallan harjoittamaa demokraattista ”hyvinvointivaltion” yhteiskuntapolitiikkaa. Taidekäsitykset liberalisoituivat siten, että valtiollista tukea nauttivien luovan toiminnan alueita laajennettiin perinteisten taiteenalojen ulkopuolelle. Tähän kulttuurituotteiden laajennettuun alaan alettiin kansainvälisestä keskustelusta saatujen vaikutteiden mukaan viitata termillä ’kulttuuri’. (Alasuutari & Ruuska 2000, 228.) Kansallisen kulttuuripolitiikan linjaksi omaksuttiin kansallisen ja ”ei-kaupallisen” taiteen tukeminen. Erityisesti kansainvälistä massakulttuuria pidettiin ongelmana sen kaupallisten motiivien ja standardimuotojen vuoksi. (Alasuutari 1996, 242.) Toisaalta hyvinvointivaltioajattelu nosti esiin kysymyksen taiteilijoiden taloudellisen aseman ja sosiaaliturvan heikkoudesta. Samalla alettiin etsiä uusia tapoja puolustaa näitä ammattiryhmiä. Taiteellinen luovuus ja erinomaisuus eivät enää riittäneet, vaan haluttiin osoittaa, että taiteet ja taiteilijat ovat tärkeitä myös

tuotannon ja tuottavuuden sekä työllisyyden hoidon kannalta. (Mitchell 2002, 194.)

1990-luvulle tultaessa kulttuuritarjontaa alettiin yhä suuremmassa määrin tarkastella kilpailutalouden viitekehityksessä tuotteiden markkinointina, jossa kulutuskykyä ja kannattavuus määräävät markkinamenestyksen (Alasuutari 1996, 225). Näkemys taiteista talouden tuotannon tekijöinä ja taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen vaikuttavana voimana Suomessa syntyi Ritva Mitchellin (2002, 199) mukaan kolmen tekijän tuloksena. Ensimmäisenä tekijänä voidaan pitää lisääntyvää ymmärrystä siitä, miten kulttuuriteollisuudessa tapahtuva nopea teknologinen kehitys oli alkanut vaikuttaa myös luovan työn asemaan ja kulttuurikehitykseen. Ajatus levisi kulttuuripolitiikan kentälle Suomessa opetus- ja kulttuuriministeriön asettaman viestintäkulttuuritoimikunnan (1984–1989) työn seurauksena. Siinä taiteiden ja taiteilijoiden asemaa painotettiin myös tuotannon tekijänä. (Mitchell 2002, 199.) Sitä seurasivat Kupoli-toimikunnan mietintö (Kupoli 1992) ja Hannele Koivusen johtaman poikkihallinnollisen Kulttuuriteollisuusryhmän (1997) julkaisu³. Mallia otettiin ”eurooppalaisesta” kulttuuripolitiikasta jo 1980-luvulla, mutta enenevässä määrin 1990-luvulla, jolloin kulttuuriteollisuuden käsite nousi osaksi kansallista kulttuuripolitiikkaa (Loisa 2003, 177). Toiseksi tekijäksi muodostui 1990-luvun alun poikkeuksellisen raju taloudellinen lama, joka ravisteli hyvinvointivaltion perusteita (Mitchell 2002, 199). Sen seurauksena kulttuuripolitiikan asema ei ollut enää samalla tavalla vakaa kuin sen oli 1970–80-lukujen vakiinnuttamiskauden jälkeen kuviteltu olevan (Pirnes 2008, 222). Taiteen ja kulttuurin julkisen rahoituksen kasvu pysähtyi (Mitchell 2002, 199). Pienenä hallinnonalana kulttuuripolitiikka oli muita haavoittuvaisempi. Syntyi tarve todistella taiteen ja kulttuurin merkitystä muistakin kuin kansallisen identiteetin tai taiteen ”erinomaisuuden” näkökulmista. (Pirnes 2008, 222.) Kolmas tekijä syntyi 1990-luvun puolivälissä Suomen liityttyä Euroopan unioniin. Taiteet ja kulttuuri nähtiin tärkeänä juuri taloudellisen kasvun, kauppapolitiikan ja uusien työpaikkojen luonnin näkökulmasta. (Mitchell 2002, 199.) Kulttuurin

3 Näitä julkaisuja olivat mm. Kulttuuriteollisuuden kansainväliset suuntaviivat (1997), Luotaus kulttuuriteollisuuteen (1998) ja Kulttuuriteollisuuden kehittäminen Suomessa (1999).

kasvava merkitys unionin työllisyyspolitiikassa liittyi läheisesti taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen muutosprosessiin, kun palvelusektori valtasi yhä enemmän alaa perinteisiltä tuotantosektoreilta (Ristimäki 2002, 123). Ristimäen (2002, 121) mukaan rakennerahastot on nähty kulttuurin kokonaisrahoituksen kannalta korvikkeeksi 1990-luvun alun laman aiheuttamiin leikkauksiin.

Kulttuuriviennin käsitteen politisoituminen

Kulttuurivaihdon- ja viennin välille on perinteisesti tehty erottelu, mikä tulee ilmi kulttuuriviennin tehostamista ja Suomi-instituutin perustamista vuonna 1990 tarkastelleesta selvityksestä (Elovainio 1990). Erottelu on pohjautunut kulttuurivaihdon- ja viennin alueiden jakautumiseen pääasiallisesti kahden eri ministeriön, opetus- ja kulttuuriministeriön sekä ulkoasianministeriön, vastuulle. Kulttuurivienti on ymmärretty Suomessa erityisesti ulkoministeriön toimialaan kuuluvaksi, kun taas kulttuurivaihto on ollut pääosin opetus- ja kulttuuriministeriön vastuulla. Kulttuurivaihdossa kyse on ollut toiminnan kaksisuuntaisuudesta ja varsinaisen valtiollisen ulkopolitiikan tavoiteasettelusta ”vapaampana” vuorovaikutussuhteena. Kulttuurin kansainvälinen tiedottaminen on puolestaan liitetty osaksi kulttuurivientiä, koska sitä on pidetty keskeisenä kulttuuriviennin edistämiskeinona. (Elovainio 1990, 78.) Kulttuuriviennin kansantaloudellista roolia ei nähty 1970-luvulla Suomessa merkitykselliseksi. Siikalan (1976, 219–220) mukaan ”Suomen kulttuurin vienti ulkomaille ei juuri perustu kaupallisiin näkökohtiin, laajempien markkinoiden ja paremman taloudellisen tuloksen toivoon. Se on etupäässä maineen ja arvovallan hankkimista, Suomi-kuvan rakentamista.” Kulttuurivientiä ei katsottu olevan mahdollista laajentaa edes voimakkain rahoitus- ja järjestelytoimenpitein (Siikala 1976, 220).

1980-luvun alun keskustelu ”Suomi-kuvasta” käynnistyi erityisesti suomalaisten yritysten kansainvälistymisen ja Euroopan integraation näkökulmasta (Kansainvälisen tiedottamisen neuvottelukunta 1990, 7). Vuonna 1987 ulkomaankauppaministeri Pertti Salolaisen aloitteesta perustettiin Suomen kuva -työryhmä, jonka tavoitteena oli selvittää Suomi-kuvaa markkinatalousmaissa sekä analysoida vientiä ja matkai-

lua tukevaa tiedotustoimintaa. Työryhmän toimenpide-ehdotusten seurauksena Kansainvälisen tiedottamisen neuvottelukunta KANTINE aloitti toimintansa vuonna 1988. (Kansainvälisen tiedottamisen neuvottelukunta 1990, 8–9.) KANTINEN loppuraportissa maan ulkoisen kuvan edistämistä pidetään tärkeänä, koska raportin mukaan kansainvälinen yleisö ei tunne maata ja sen oloja riittävän hyvin. Saavutettujen tai tavoiteltavien turvallisuus-, kauppaa- tai kulttuurietujen uskottiin olevan tästä syystä vaarassa (Kansainvälisen tiedottamisen neuvottelukunta 1990, 1.) KANTINEN pyynnöstä toteutetun Suomen kulttuurivientiiä käsittelevän selvityksen mukaan rajankäynti kulttuurivaihdon ja -viennin käsitteiden välillä nähdään hämärtyvän. Teknologisen kehityksen ja viestintäkulttuurin keskeisemmän aseman myötä kulttuurivientien katsottiin tulevaisuudessa perustuvan yhä selkeämmin kaksisuuntaiseen viestintään. (Elovainio 1990, 78–79.)

Kulttuuri, talous ja teollisuus ovat kaikki tänään toisella tavalla kytkettyneet toisiinsa kuin aikaisemmin; niiden intressipiirit leikkaavat toisiansa yhä useammin ja kulttuurin edistäminen tässä mielessä edelleen ”maallistuu” ja ”kaupallistuu” (Elovainio 1990, 89).

Euroopan unionin vaikutusta jäsenmaiden kansallisten kulttuurien asemaan ennakoitiin jo KANTINEN loppuraportissa. Raportissa Euroopan talousyhteisön pyrkimys yhtenäisen eurooppalaisen kulttuurialueen luomiseen katsottiin lisäävän yhteisömaiden tarvetta oman kulttuuriprofiilinsa nostamiseen tulevaisuudessa, minkä nähtiin merkitsevän kulttuurin aseman vahvistumista valtion imagon rakentamisessa (Kansainvälisen tiedottamisen neuvottelukunta 1990, 24). Euroopan unionin kulttuurialan toiminta pohjautuu perustamissopimuksen artiklaan 167, jossa Euroopan unionilla on kahtalaiset pyrkimykset. Unioni lupaa yhtäältä arvostaa jäsenmaiden kulttuurien kansallista ja alueellista monimuotoisuutta, mutta toisaalta se korostaa niiden yhteistä kulttuuriperintöä ja yhteistyötä kulttuurialan toiminnassa. (Euroopan unioni 2010, 121–122.)

Kylmän sodan jälkeen kulttuuridiplomatia sen perinteisessä merkityksessä menetti merkitystään ja kulttuuri-instituuttien toiminta keskittyi enemmän kulttuurisuhteisiin tai julkisuusdiplomataan, joissa pai-

nottuvat pikemminkin keskinäisen ymmärryksen ja yhteistyön ylläpito kuin yksipuolisen hyödyn tavoittelu (Study on Cultural Cooperation in Europe 2003, 56–59).⁴ Kohdeyleisö siirtyi diplomaattisista eliiteistä laajoihin yleisöihin (Ibid. 287).Valtaosa kansainvälisestä yhteistyöstä siirtyi kulttuurivaihto-ohjelmien ulkopuolelle taiteilijoiden ja kulttuuriorganisaatioiden harjoittamaksi, ja hallitukset toimivat pikemmin rahoittajan kuin aloitteentekijän tai järjestäjän roolissa (Klaic 2007, 52).Vuonna 1992 perustettiin Suomen taideakatemian säätiön alainen Näyttelyvaihtokeskus Frame edistämään suomalaisen kuvataiteen kansainvälistymistä (Näyttelyvaihtokeskus Frame 2011).

Julkisuusdiplomatia tuli virallisesti osaksi ulkoasiainministeriön toimintaa vuonna 2008, kun ministeriön viestintä- ja kulttuuriosastolle perustettiin julkisuusdiplomatian yksikkö (Ulkoasiainministeriön viestintäsuunnitelma 2009). Julkisuusdiplomatia määritellään ministeriössä ”muiden voittamiseksi meidän puolelle” (*Winning others on our side*) (Ulkoasiainministeriö 2011). Ulkoasiainministeriön viestintäsuunnitelmassa (2009, 9) julkisuusdiplomatia perustuu yhteiskunnan vahvuuksille (*soft power*), jossa hyödynnetään viestintää, kulttuuria ja promootiota. Soft power tarkoittaa pehmeätä vallankäyttöä erotuksena kovasta vallankäytöstä (*hard power*).Valtion pehmeä valta muodostuu maan kulttuurista ja arvoista sekä sen harjoittamasta politiikasta. (Nye 2008, 94).⁵ Ulkoasiainministeriössä julkisuusdiplomatian harjoittaminen tukeutuu vahvaan maabrändiin (Ulkoasiainministeriön viestintäsuunnitelma 2009). Kulttuuriviennin ohjelmateksteissä kulttuurivienti määritellään yhteistyötä korostavasta näkökulmasta.

4 Kulttuuridiplomatian ja julkisuusdiplomatian käsitteitä käytetään usein myös toistensa synonyymeina. Kiinnostus kulttuuridiplomatiaan ja sen merkitykseen kansainvälissä suhteissa lisääntyi mm. Yhdysvalloissa huomattavasti vuoden vuonna 2001 Yhdysvaltioihin kohdistuneiden terroristi-työkkäysten jälkeen (Grincheva 2010).

5 Pehmeän vallankäytön käsitettä itsenäisenä vallankäytön muotona on kritisoitu, koska valtioiden pehmeä vallankäyttö on hyvin riippuvaista niiden kovasta vallankäytöstä. On nähty, että pehmeää vallankäyttöä itsenäisenä vallanmuotona ei ole olemassa, koska minkä tahansa resurssin käyttö voi olla pehmeää, kun sitä sovelletaan esimerkiksi humanitaariseen apuun (Gilboa 2008, 62).

Kulttuuriviennillä tarkoitetaan kulttuurivienti-hankkeen yhteydessä kulttuuripiiristä toiseen tapahtuvaa kulttuuristen merkitysten vaihdantaa (Koivunen 2004, 27).

Uusi määritelmä kattaa globalisoituvassa maailmassa tapahtuvan vuorovaikutuksen tarjoamat mahdollisuudet ja tarpeet. Aiemmin puhtaasti vienti-ajatuksen perustuva malli on muuttunut eri kulttuurien väliseksi kulttuurikumppanuudeksi, jossa vastavuoroisesti myös tuodaan Suomeen muiden kulttuurien tuotteita ja tuotantoja. (Koivunen 2004, 29.)

Yksisuuntaisen, Suomesta muihin maihin suuntautuvan, viennin sijaan määritelmässä korostuu vuorovaikutus. Käsitettäessä kulttuurivienti kulttuuristen merkitysten vaihdannaksi kulttuuri saa relativistisen ja tasa-arvoisemman määritelmän. Kumppanuuden korostumisen voi tulkita viittauksena vahvaan yhteistyöhön muiden maiden kanssa. Palolan, Rintalan ja Savion (2010, 53) mukaan ”kumppanuusajattelu” operoi koko Euroopan unionin laajuisena viitekehyksenä hyvinvointivaltion – ja sen kansalaisten – uudistumisen vaatimuksissa. 1980-luvun puolivälissä alkaneen julkishallinnon uudistusideologian mukaisesti hallinnon uudistuksissa siirryttiin keskitetystä valtiojohtoisesta hallinnosta yhteishallintaan (*governance*), jossa valtio yhdessä markkinoiden ja kansalaisyhteiskunnan kanssa ohjaa taloutta ja yhteiskunnan toimintajärjestelmiä (Heiskanen, Kangas & Mitchell 2002, 331). Kumppanuus lanseerattiin konkreettisenä tapana järjestää toimijoiden välisiä suhteita ja siten uudenlaisena EU-hallinnan muotona vuoden 1988 rakennerahastouudistuksessa. Siitä tuli yksi EU:n rakennepolitiikan pääperiaatteita (Kangas & Hirvonen 2000, 10). Kulttuuriviennin ”uuden” määritelmän tarvetta perustellaan ”muuttuneella tilanteella”:

Teknologiseen osaamiseen panostettiin Suomessa oikeaan aikaan, mutta aika on muuttunut eikä teknologia yksinään riitä, vaan siihen on innovaatiojärjestelmässä yhdistettävä muuta luovaa kompetenssia. ... Suomi menestyi hyvin tietoyhteiskunnan teknisen infrastruktuurin kehittämisessä. Nyt teknologia ei enää ole kehityksen tärkein moottori, vaan sisällöt ja sovellukset. Tässä kehityksessä Suomi ei ole enää ollut eturintamassa. (Koivunen 2004, 32.)

Muistikonstruktiossa yleisön mieliin palautetaan hyviä mielikuvia menneisyydestä, jolloin nykyhetki näyttäytyy huonompana. Argumentissa on kyse ajan politisoinnista. Muistikonstruktiossa ehdollistuminen kuvastuu vahvana depolitisaationa, jolloin tekstissä ei kyseenalaiteta ”sisältöjen ja sovellusten” merkitystä kehityksessä, vaan annetaan ymmärtää, ettei muita tulkintamahdollisuuksia ole.

Muutoksen haasteisiin vastaaminen ja mahdollisuuksien hyödyntäminen edellyttää kulttuuri-, elinkeino- ja vientipoliittisia toimia sekä näiden poliittikatavoitteiden uudelleenarviointia kilpailukyvyn turvaamiseksi (Kehittämishjelma 2007, 8–9).

Muutokseen vetoavassa puheessa nykyhetkeen liittyy ongelma tai kysymys, joka tulee ratkaista. Samalla aiempi ”totuus” kulttuuriviennistä tulee kyseenalaistaa. Muutokseen vetoamisen voi tulkita tilanteella politikoinniksi, jossa käytetään hyväksi aikaa mahdollisuutena (*Chance*). Aineistossa vedotaan muutoksen väistämättömyyteen, jolloin politiointi voidaan nähdä kontingenssilla pelaamisen taidoksi.

Taiteilija ja kulttuurin toimialat kulttuuriviennissä

Taiteilijat ja kulttuurin toimialat (esim. musiikki, elokuva, kuvataide) nousevat aineistossa keskeisiksi kohteiksi, joihin kulttuuriviennin ohjelmateksteillä pyritään vaikuttamaan. Yhtäältä taiteilijoiden toiminta näyttäytyy ”luovuuspääomana”, jota kulttuuriviennissä pyritään tuoteistamaan. Toisaalta ohjelmateksteistä nousee esiin näkemys viennin edistämisestä yhteishallintana kulttuurin kentän, markkinoiden ja valtion välillä. Kolmanneksi kulttuuriviennin edistäminen sidotaan osaksi vallitsevaa yhteiskuntaa.

Luovuuden tuotteistaminen

Taiteen luoville tekijöille annetaan kulttuuriviennin toimeenpanossa aktiivinen rooli:

Kulttuuriviennin toimijoista tärkeimpiä ovat taiteen luovat tekijät: artistit, taiteilijat, muotoilijat ja suunnittelijat. Monet suomalaiset taiteilijat ovat avanneet kulttuuriviennin kanavia henkilökohtaisella verkottumisellaan ja kansainvälisillä yhteyksillään. (Koivunen 2004, 30.)

Ohjelmateksteissä kulttuuriviennin keskiössä nähdään luovuuspääoma, jolla viitataan luovan työn tekijöiden muodostamaan ”pääomaan”: osaamiseen, koulutukseen ja tutkimukseen (Koivunen 2004, 17). Luovuuspääoman kansantaloudellinen merkitys syntyy tekijänoikeudesta: ”Luovan työn tuotteiden taloudellinen hyödyntäminen nojaa tekijänoikeuteen” (Koivunen 2004, 40). Tekijänoikeus syntyy automaattisesti, kun teos luodaan. Tekijänoikeuksissa on kyse tekijän oikeuksista ja informaation saatavuudesta yhteiskunnassa, mutta myös tuotetun tiedon tuotteistamisesta ja korvausten kansantaloudellisesta merkityksestä (Arpo 2004, 146).

Kehittämishjelmassa taiteen luovista tekijöistä on siirrytty puhumaan taiteilijoista. Taiteilijoita ei kuitenkaan määritellä itse tekstissä. Kulttuuriviennin visiossa korostetaan ammattimaista yritys- ja vientitoimintaa, jotta taiteilijoilla olisi mahdollisuus menestyä kansainvälisesti. Kulttuurituotannon edellytyksissä kulttuurin kentällä toimivien taiteilijoiden vastuu omasta toiminnastaan korostuu. ”Kansainvälinen menestys edellyttää korkeatasoista ja omaleimaista tuotetta tai palvelua sekä korkeatasoista liiketoimintaosaamista ja koko arvoketjun hallintaa” (Kehittämishjelma 2007, 15).

Kulttuuriviennin ohjelmateksteissä esitetään ”kulttuuriviennin arvoketju”, joka koostuu koulutuksesta, kulttuurin infrastruktuurista, verkostoitumisesta, luovasta tuotannosta ja konseptoinnista, tuotteistuksesta ja pakkaamisesta, tiedotuksesta ja markkinoinnista, promootiosta ja vienninedistämisestä, jakeluinfrastruktuurista sekä käyttäjistä ja asiakkaista (Koivunen 2004, 15). Arvoketjun ytimen muodostavat kokonaiskonseptointi, monialaisuus: taide, tiede, elinkeinoelämä, mobiili teknologia, konvergenssi ja poliittinen tahtotila sekä koordinaatio. (Ibid.) Kulttuuriviennin arvoketjussa ei puhuta kulttuurin yleisöstä, vaan yleisöstä on tullut käyttäjä tai kuluttava asiakas. Ympyrän muotoisessa arvoketjussa, arvoympyrässä, ei tehdä selkoa siitä, onko vietävän tuotteen lähtökohtana lopulta idea vai asiakas. Arvoympyrän voi kuitenkin tul-

kita painottavan käyttäjien ja asiakkaiden palautetta (Loisa 2003, 203). Asiakkaiden ja käyttäjien ottaminen toiminnan lähtökohdaksi viittaa yleisön roolin muutokseen kulttuurituotannossa. Kilpailussa menestyäkseen on tarjottava laadukasta tuotetta, joka kiinnostaa yleisöä eli asiakasta/kuluttajaa. Kulttuuriviennin arvoketju pyrkii välittämään kuvan kulttuurin tuotannosta suunnitelmallisena valmistamisena, jossa tavoitteeksi on asetettu arvoketjun toimivuus eli tehokkuuden maksimointi. Tuotantoprosessi pyritään kuvaamaan ja mallintamaan kontrolloitavaksi ja muokattavaksi toimenpiteeksi, vaikka kulttuurin toimiala pitää sisällään hyvin erilaisia tapoja ”tuottaa” taidetta ja kulttuuria eivätkä teokset välttämättä palaudu fyysiseen objektiin (Karo 2007, 30). Taiteelliseen luomisprosessiin usein liitettävään vaikeaan kuvattavuuteen ja moniulotteisuuteen ei vedota, koska tämä voisi vaarantaa tuotantoprosessin ennakoitavuuden ja kontrolloitavuuden (Arpo 2004, 136). Tästä syystä taide ja taiteilija perinteisessä merkityksessä jäävät tulkintani mukaan kulttuuriviennin suunnitteluteksteissä marginaaliseen asemaan. Taiteilijoiden tuottama luovuus välineellistetään kansantalouden hyväksi.

Kulttuurituotannossa ja -viennissä tulovirta syntyy eri taiteen- ja kulttuurin aloilla immateriaalioikeuksien hallinnasta. ...Tärkein vientituote on kuitenkin suomalaisten työn kysyntä. ... Tavoitteena pitääkin olla suomalaisen taiteen ja kulttuurin ammattilaisten työn kysynnän lisääminen. Työ tuo rahaa Suomeen. (Koivunen 2004, 70.)

Taiteilijat asetetaan kulttuuriviennin suunnitteluteksteissä monialaisen yrittäjän rooliin, jossa keskeisestä on taiteilijan luovuuden tuotteistaminen. Yrittäjyyden edistäminen on Mitchellin (2002, 210) mukaan yksi linjaus, koulutuksen ja julkisen kysynnän lisäämisen lisäksi, jolla taiteilijoiden työllistämisedellytyksiä on pyritty parantamaan. Yrittäjyyden edistäminen on noussut keskusteluun huomion kiinnittyttyä taiteellisen työn taloudelliseen tärkeyteen ja kansallisen kilpailukyvyyn edistämiseen.

Ohjelmateksteissä käytetään rinnakkain kulttuurin toimialojen ja luovien toimialojen käsitteitä. Toimialojen viennin näkökulmasta ohjelmateksteissä korostuu toimialan ”vientikelpoisuuden” muodostaminen:

Lähtökohtana on toimialan identiteetin muodostaminen, jolta pohjalta käriyritykset voivat saavuttaa liiketoimintakypsyyden. Tämä lisäksi tarvitaan riittävä markkinatuntemus, jotta jakelutiet kohtaavat ja ansaintalogiikka mahdollistuu. Vasta tältä pohjalta päästään kansainvälistymisen alkuun. ...Eteneminen tällä kehityspolulla on selkeintä aloilla joilla tuotteistus ja jakelu ovat pitkälle digitaalisia. Perinteisemmillä taidemuodoilla sovellutukset ovat mutkikkaampia ja monimuotoisempia, kuten työryhmän strategisten kumppaneiden tekemistä kulttuurivientistrategioista ilmenee. (Kehittämisohjelma 2007, 11.)

Liiketoimintakypsyyden saavuttaminen näyttäytyy selkeimmin aloilla, joilla digitaalitekniikan käyttö luovuuden lopputulosten levietyksessä on olennaista. Vientikelpoisuuden kuvauksessa toimialoista puhutaan talouspoliittiselle puheelle tyypillisellä organismi-metäforalla, jossa yksittäinen toimiala nähdään elollisen olion kaltaisena (Heinonen & Kakkuri-Knuutila 2002, 298). Kulttuuriviennin liiketoimintamallit -selvityksessä (Leikola & Leroux 2006, 41), johon vientikelpoisuuden määrittelmä aineistossa perustuu, tarkastellaan toimialan evoluutiovaiheita. Toimialalta vaadittava kypsyys saavutetaan oman identiteetin muodostamisella, missä puolestaan riittävä markkinatuntemus on avuksi. Elollinen organismi -metafora vetoaa ”luontoon”, jolloin argumentti on helppo saada näyttämään vastaansanomattomalta. Luonto-figuurin ympärille rakennetussa retoriikassa oletetaan tietyt seikat annetuiksi ja ikään kuin politiikan pelin yläpuolella oleviksi. (Palonen 1997, 49.)

Taiteen tiedotuskeskusten ja vastaavien toimijoiden laatimat toimialakohtaiset vientistrategiat on sijoitettu kehittämisohjelman liitteeksi. Ohjelma sisältää strategiat seuraavilta aloilta: elokuva- ja muu audiovisuaalinen ala, kirjallisuus ja sarjakuva, kulttuurimatkailu, kuvataide, muotoilu, museoala, musiikki, peliala, sirkus ja tanssi sekä teatteri (Kehittämisohjelma 2007, Liite 1, 25–35.) Selvitysmiehen raportissa mukaan luetaan edellä mainittujen lisäksi arkkitehtuuri, radio, kulttuurifestivaalit, nuori kulttuuri, liikunta- ja urheilukulttuuri, ITE-taide ja kirjastot (Koivunen 2004, 72–112). Kulttuuriviennin kehittämisohjelmassa mukana olevien toimialojen lukumäärä on vähentynyt verrattuna selvitysmiehen raporttiin. Tiettyjen toimialojen mukaan ottamisen kulttuuriviennin kehittämisohjelmaan viestivät siitä, millaisen kulttuurin vien-

tiä halutaan edistää. Toimialakohtaiset vientistrategiat ovat ainoa kerta, jolloin aineistosta nousee esiin toimenpiteiden kohteen oma ”ääni”: ”Toimialat ovat määritelleet omat strategiansa ja niiden mukaiset kärkihankkeet ja tunnistaneet toimialansa vientipotentiaalin” (Kehittämishjelma 2007, 18). Vientistrategiat tuovat puhuntaan uusia osapuolia, jotka ilmentävät osin ristiriitaisia näkemyksiä suhteessa kehittämissohjelman pääteksiin. Palolan ym. (2010, 66) mukaan kumppanuusajattelussa ajatus hallittavien äänen esille pääsystä on oleellinen osa valtion uusia interventiotia, jossa tavoitteena on vapauttaa heidät alistavista valtasuhteista. Vientistrategiat voi siten tulkita toimialojen äänen ilmauksiksi retorisisessa tilanteessa, jolloin ne muodostavat dialogin toisen osapuolen kehittämissohjelman sisällölle. Dialogin voikin tulkita kulttuurin kentän ja valtion väliseksi kamppailuksi siitä, miten kulttuurivienti tulisi ymmärtää ja mitä merkityksiä sille tulisi antaa.

Toimialojen strategioiden suhde kehittämissohjelman pääteksiin ilmentää tekijänoikeusteollisuuden dominoivaa roolia kulttuuriviennin ohjelmatekstien sisällössä. Kehittämissohjelman voi nähdä puhuvan tekijänoikeusteollisuuden äänellä, sillä näillä aloilla, kuten musiikki- ja peliteollisuudella, nähdään olevan kansantaloudellisesti suuri merkitys. Sen sijaan taiteen itseisarvoa tukevat näkemykset jäävät vähemmälle huomiolle. Ohjelmateksteissä kulttuuriviennin määritelmään liitetään ei-kaupallisista intresseistä lähtevä kulttuurivienti, joka nähdään kulttuuriyh-teistyönä ja -vaihtona:

Kulttuurivientiä kehitetään monialaisesti, se kattaa sekä liiketaloudellisesti toimivan että ei-kaupallisen toiminnan. Kulttuuriyh-teistyö ja -vaihto on osa vientitoiminnan kokonaisuutta. (Kehittämissohjelma 2007.)

Kulttuurivaihdon- ja yhteistyön näkökulman sisällyttäminen kulttuuriviennin määritelmään on pyrkimystä depolitisoida kulttuurin kenttää edustavien toimialojen näkökulmasta vastakkaiset näkemyserot. Ei-kaupallisen viennin sitomisen kulttuurivientiin voi tulkita siten kulttuurin kaupallisuutta vastustavien suostuttelemiseksi ja sitouttamiseksi hankkeeseen. Tärkeimmäksi tavoitteeksi nousee eri toimijoiden suostuttelu yhteisen päämäärän taakse.

Kulttuuriviennin ohjelmateksteistä nousee esiin kulttuurin kansantaloudellisista hyötyä painottava metakieli, joka on osa puhunnan ehdollistamista. Metakielen omaksumisen kuvastaa yhteisten tavoitteiden jakamista. Toimialakohtaisissa vientistrategioissa tämä näkyy siinä, että tekijänoikeusteollisuutta edustavat alat käyttävät tätä teknisyyteen ja määrälliseen informaatioon perustuvaa metakieltä, kun taas esimerkiksi kuvataide ja museoala korostavat kulttuurin itseisarvoa ja epäkaupallista vientiä. Samalla kehittämisohjelman päätekstissä puhunnaa pyritään ehdollistamaan ja nämä itseisarvoisuuden ja epäkaupallisuuden ilmaukset tulkitaan heikon depolitisaation siirron mukaisesti ”murteiksi”, jotka voidaan tehdä ymmärrettäviksi vetoamalla ei-kaupallisen kulttuurivaihdon tärkeyteen osana kulttuurivientiä. Tällä pyritään häivyttämään sitä kielellistä kamppailua, mikä kertoo tilanteen poliittisuudesta.

Kulttuuriviennin edistäjien yhteishallinta

Taiteen tiedotuskeskukset ja vastaavat toimialajärjestöt Suomen elokuvasaatiö, Neogames / Teknologiakeskus Hermia ja Museoliitto ry. asetetaan kulttuuriviennin suunnitteluteksteissä viennin edistäjän rooliin. Myös yritysten yhteenliittymien muodostamien toimialajärjestöjen kuten esimerkiksi MUSEX, FAVEX, Finnanimation ja Suomen Galleristit ry, lasketaan osaksi viennin edistäjiä (Kehittämisohjelma 2007, 9). Korostettaessa viennin edistäjien roolia pyritään vastuu myös ohjelman tuloksista siirtämään heille. Toimijoihin viitataan kehittämisohjelmassa strategisina kumppaneina, mikä korostaa ministeriöiden ja taiteen tiedotuskeskusten ja vastaavien toimijoiden yhteistyötä.

Strategisilla kumppaneilla tulee olemaan merkittävä rooli ohjelman toimeenpanossa toimialakohtaisina asiantuntijoina ja -järjestöinä ja omien strategioiden toteuttajina. Niiden vientiosaamista ja toimintakykyä lisätään kehittämisohjelman toimenpitein. (Kehittämisohjelma 2007, 9.)

Kumppanit sitoutetaan osaksi ohjelmaa varmistamalla samalla kehittämisohjelman toimenpiteiden vaikuttavuus. Samalla mahdolliset riskitietoiset näkemykset depolitisoidaan ja ohjelmateksteissä annetaan

ymmärtää, että kulttuuriviennin edistämistä on valmisteltu konsensus-
sessä. ”Hedelmällisen yhteistyön ansiosta selvityksen tulokset perustuvat
kentän kokemukseen” (Koivunen 2004, 14). Myös kehittämisohjelmassa
todetaan, että ”Esitys Suomen kulttuuriviennin kehittämisohjelmaksi on
syntynyt ministeriöiden ja kulttuurikentän toimijoiden yhteistyön tulok-
sena vuosien 2006–07 aikana” (Kehittämisohjelma 2007). Yhteishallinta
haastaa perinteisen kulttuuripolitiikan, jota on luonnehtinut sektorihal-
lintaan ja sen asiantuntija- ja sidosorganisaatioihin liitetty julkisen vallan
ohjaus (Kangas & Pirnes 2003, 66). Ohjelmateksteissä tuottaja- ja välittä-
jäportaan rooli viennin edistämässä korostuu paikallisuuden nimissä ja
julkinen sektori jätätty ”edellytysten luojaksi”.

Valtion väliintulon kulttuurivientiin voi tulkita ”epäilyksi” paitsi mark-
kinoita myös aikaisempia vienninedistämistoimia kohtaan. Väliintuloa
kulttuurin viennin edistämiseksi pyritään legitimoimaan konstruoimalla
onnistuneita esimerkkejä menneisyydestä.

*Luovan talouden toimialan kehitystä voidaan verrata tietotekniikan ja bio-
tekniikan toimialojen synnyttämiseen ja kehittämiseen. Näiden kohdalla val-
tiovallalla on ollut merkittävä liikkeelle paneva ja edellytyksiä luova rooli. ...
Vastaavalla tavalla tarvitaan Suomen luovan talouden kehittämisen tahtotila ja
kokonaisstrategia. (Koivunen 2004, 19.)*

Argumentilla pyritään varmistamaan yleisön yhdenmielisyyden selvitys-
miehen kanssa palauttamalla mieleen yhteisesti jaettuja kokemuksia val-
tion onnistuneista hankkeista muistikonstruktion muodossa. Kyse on
vahvasta ehdollistamisesta, jossa valtiolle luodaan merkittävä rooli. Tekstissä
viitataan myös ”oikea-aikaisuuteen”, jolla halutaan vahvistaa kuvaa
kiireellisyydestä ja toimien ehdottomuudesta. Yrjö Länsipuro toteaa selvi-
tysmiehen raportin (2004) esipuheessa seuraavasti:

*Keskustelua sävyttää oivallus että kyse onkin todella tärkeästä asiasta, jolla on
lisäksi kiire: jossakin siellä ovat todennäköisesti Suomen seuraavan menestys-
tarinan ja Suomen tulevan kilpailukykyyn ja selviytymisen avaimet. (Selvitys-
miehen raportti 2004.)*

Perelmanin (1996) mukaan tässä kvalitatiivisessa lokuksessa vedotaan
asiantilan ainutkertaisuuteen ja korvaamattomuuteen – tilaisuuteen,

joka ei toistu. Tämä johtaa ”poikkeuksellisen” asettamiseen ”normaalin” edelle ja erityisen arvon antamiseen vaikealle ja sille, mikä on tehtävä juuri nyt. (Perelman 1996, 37–38.) Kvalitatiivinen lokus on ominainen kapinalliselle argumentaatiolle, joka pyrkii vallitsevien mielipiteiden tai olojen muuttamiseen (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971, 89). Oikealla ajoituksella – siis tekemällä asialle jotain nyt – voidaan löytää ratkaisu Suomen talouden ongelmaan.

Vaikka aineistossa korostuu ministeriöiden ja kulttuurikentän toimijoiden yhteistyö ja tuloksien pohjaaminen kentän kokemuksiin, kehittämissohjelmassa myös varoitetaan kulttuurin toimialoja: ”Onnistuminen edellyttää kulttuurin toimialojen sitoutumista hankkeeseen jatkosakin” (Kehittämissohjelma 2007). Pyrkimys sitouttaa toimialat myös tulevaisuudessa antaa vihjeen toimijoiden erimielisyydestä ja tilanteen poliittisuudesta. Poliittinen tilanne pyritään epäpolitisomaan sitouttamalla toimijoita hankkeeseen siten, että rakennetaan syy–seuraus-suhde sitoutumisen ja hankkeen onnistumisen välille. Tämä on todellisuuden rakenteeseen vetoava, ns. pragmaattinen argumentti, assosiativinen argumentaatorakenne. Esimerkissä itse onnistumisen arvo ei ole kiistanalainen ja siten kulttuurin toimialojen sitoutumisen perustelu muodostuu vastaansanomattomalla tavalla. Taiteilijat ja toimialat voi tulkita kumppanuusvaltion kohteiksi, joiden kanssa on solmittu sopimus.

Kulttuuriviennin kehittämistoimenpiteiden edellyttämä julkinen tuki nähdään suunnitteluteksteissä investointeina, minkä voi tulkita merkitsevän sekä uudenlaisia odotuksia kulttuurin tuottavuudesta että valtion uudenlaista roolia sijoittajana.

Ohjelman toteuttamisen edellyttämät resurssit tulee nähdä nimenomaan investointeina, jotka monipuolistavat elinkeino- ja vientirakennetta ja jotka ohjelman tavoitteiden toteutuessa tulevat moninkertaisesti takaisin (Kehittämissohjelma 2007, 20).

Taiteeseen ja kulttuuriin investointi ja ajatus kohteen tuottavuudesta on ristiriidassa taiteen autonomisuuden ja ”arm’s length” -periaatteen kanssa, missä valtio pitää käsivarren mitan etäisyyden taiteen rahoittamisesta. Kulttuuriviennin kehittämissohjelmassa opetus- ja kulttuuriministeriö rahoittaa kulttuuriviennin määrärahalta erityisesti kulttuurivien-

nin kärkihankkeita, joissa kehitetään ansaintalogiikoita, markkinointia, myyntiä tai tuotteistusta.

Kokemus on osoittanut, että kansainvälinen menestys edellyttää yhden tai muutaman kärkitoimijan läpimurtoa. Edelläkävijät luovat menestystarinoita, joiden imu vie mukanaan muitakin toimijoita. Kehittämishojelman ensisijaisena tavoitteena on tukea tällaisten läpimurtojen aikaansaamista. (Kehittämishojelma 2007, 15.)

Kärkihankkeiden tukeminen on nostettu kehittämishojelman keskeiseksi tavoitteeksi. Sen voi tulkita viittaukseksi tukipolitiikan painotuksen muuttamisesta yleisestä erityiseen, eli kulttuurin kansainvälistymistä yleisesti tukevista keinoista tarveharkintaisiin, kohdennettuihin keinoihin. Tiukkenevien resurssien tilanteessa välineellistynyt kulttuuripolitiikka on kiinnittynyt muihin yhteiskuntapolitiikan alueisiin tavoitteenaan luoda liikkumavaraa kulttuurin julkiselle tuelle. Tämä on johtanut siihen, että julkisesti rahoitetun kulttuuripolitiikan tulee painottaa muiden politiikkasektoreiden prioriteetteja sekä pyrkii aktiivisesti saavuttamaan niiden päämääriä (Belfiore 2006, 24). Instrumentaalisen kulttuuripolitiikan tavoitteet eivät siten välttämättä paikannu taiteen ja kulttuurin kentälle vaan kulttuuripolitiikan hallintoon (Karo 2007, 8). Viennin edistäjien osaamista ja toimintakykyä pyritään ohjelmateksteissä kehittämään muun muassa vahvistamalla kulttuurin tietoperustaa. Tietoperustan kehittämisellä tähdätään toimialojen kansantaloudellisen merkityksen ja vaikutusten parempaan todentamiseen.

Toimialoja ja vientiä koskevaa tietoperustaa kehitetään laatimalla kansantalouden tilinpitoon kytköksissä oleva kulttuurin toimialojen satelliittitilinpitojärjestelmä, joka mahdollistaa toimialojen kansantaloudellisen merkityksen ja vaikutuksien sekä viennin kasvun ja suuntautumisen systemaattisen seurannan (Kehittämishojelma 2007, 15).

Satelliitti-metaphoran pyrkimyksenä on osoittaa, että kulttuurin taloudellista vaikutusta voidaan mitata ja että kulttuuri toimialoina tarkasteltuna voidaan siten kiinnittää osaksi yhteiskunnan tuottavuutta. Kulttuurin mitattavaksi saattaminen satelliittitilinpidon järjestelmällä vahvistaa

kuvaa kulttuurista kansantaloudellisesti tuottavana alueena. Belfioren (2004, 196) mukaan mittaamisen ja policy-arvioinnin kasvava merkitys on yksi välineellisen kulttuuripolitiikan seuraus. Ohjelmateksteissä kulttuuriviennin aikaisemmat toimet tulkitaan valtiovallan näkökulmasta tehottomiksi. Epäilemällä toimialojen kykyä kohdata yksin vaikeat muutokset saa valtiovalta ohjelmateksteissä oikeutuksen väliintuloon kulttuuriviennin koordinoimiseksi. Ratkaisuna kulttuurikentän rahoituspaineisiin nähdään se, että kulttuurivientiä edistetään valtiovalan ohjauksessa, yhteistyössä markkinoiden kanssa. Jotta tämä onnistuisi, kulttuurista tulee tehdä paremmin mitattava eli saattaa se hallittavaksi alueeksi.

Luova hyvinvointiyhteiskunta ja kansallinen kilpailukyky

Ohjelmateksteissä yhteiskunnasta puhuttaessa käytetyimmäksi käsitteeksi nousee hyvinvointiyhteiskunta. Hyvinvointiyhteiskunnan käsitteeseen liittyy ohjelmateksteissä luovuuden käsite. Kehittämishjelmassa Suomesta halutaan luoda kuva luovana hyvinvointiyhteiskuntana, joka perustuu huippuosaamiseen ja innovaatioihin.

Kulttuuri ja taide ovat luovan talouden ytimessä ja immateriaalinen tuotanto perustuu niiden hyödyntämiselle. Luovien toimialojen kehitys ja kansainvälistyminen vahvistavat kansallista innovaatioympäristöä, taloutta ja kansalaisten arkiviihtyvyyttä. Tämä puolestaan vahvistaa vastavuoroisesti kulttuuria ja taidetta sekä niiden rahoituspohjaa. (Kehittämishjelma 2007, 15.)

Taiteilijoiden tuottama luovuus kytetään suunnitteluteksteissä osaksi kansantaloudellista kiertoa, jossa heidän toiminnalle annetaan taloudellinen merkitys. Arpon (2004, 148) mukaan nykyisin luovuudesta puhuttaessa tarkoitetaan elinkeinoelämää, jossa luovuutta tarvitaan innovaatioiden synnyttämisessä ja liiketoiminnan ”luovassa” kehittämisessä. Kulttuuriviennin suunnitteluteksteissä luovuutta lähestytäänkin tuotannollisena prosessina vastakohtana perinteisen kulttuuripolitiikan näkökulmalle, jossa luovuus ymmärretään yleisenä henkisenä rikastuttajana (ks. Arpo 2004, 147).

Ohjelmateksteissä luodaan kuva hyvinvointiyhteiskunnasta, jossa kaikilla yhteiskunnan jäsenillä on samansuuntaiset intressit. Lähtökohtana ei ole niinkään poliittinen kansalaisyhteiskunta vaan yhtenäinen kilpailuvaltio, jossa jokaisen on yhteisen hyvän nimissä kohdistettava arvioiva katse omaan osaamiseensa ja sen parantamiseen. Kantolan (2006) mukaan osaaminen, innovaatiot ja teknologia ovat kilpailuvaltion ominta sisältöä. Ne näyttäytyvät keinoina, joilla kilpailukykyä tavoitellaan. Ne myös tuottavat kuvaa yhtenäisestä valtiosta, jossa tärkeintä on valmentaa omaa joukkuetta. (Kantola 2006, 170–171.) Kun luovien toimialojen kehitys ja kansainvälistyminen nähdään myös kansalaisten arkiviihtyvyyttä hyödyttäväksi, on se kilpailutalouden näkökulmasta asiakkaiden ja käyttäjien tyytyväisyyttä tuotettuun tuotteeseen. Kulttuuripoliittisesti kyse on kansalaisten osallistumisesta kulttuuriin ennen kaikkea kuluttajan roolissa. Kulttuuriviennin edistäminen legitimoidaan ohjelmateksteissä valtion näkökulmasta Suomen heikentyneen kilpailukyvyyn kehittämisenä. Luovien toimialojen kasvu ja kansainvälistyminen kytetään suomalaisen elinkeinorakenteen uudistumiseen ja työllisyyskehitykseen.

Luovilla toimialoilla ja niiden kasvulla ja kansainvälistymisellä on olennainen merkitys suomalaisen elinkeinorakenteen uudistamisessa ja työllisyyskehityksessä. Kulttuuriviennin kehittäminen vahvistaa ja luo edellytyksiä Suomen menestymiselle kansainvälisessä kilpailussa. (Kehittämishjelma 2007.)

Ajatuksessa korostuu siirtymä kilpailuvaltion kulttuuripolitiikkaan, jossa luovat toimialat nähdään kansantaloudellisesti tuottavina alueina. Kilpailukykyyn vetoamisen voi tulkita siten, että kulttuuripolitiikan sektori hakee itselleen painoarvoa ja uskottavuutta. Kansallisen kilpailukyvyyn kehittämiseen pyrkivä päämäärä kulttuuriviennin ohjelmateksteissä on se, että Suomi tunnistettaisiin erityisesti kulttuuristaan.

Valtioiden menestys on yhä enemmän sidoksissa niiden kykyyn hallita brändiään. Omaleimainen ja korkeatasoinen kulttuuri täydentää Suomen kansainvälistä kuvaa – Suomen maa-brändiä – huippuosaamiseen ja vahvaan innovaatiojärjestelmään perustuvana hyvinvointiyhteiskuntana. (Kehittämishjelma 2007, 15.)

Kulttuurivientiä edistetään ulkoasianministeriössä osana julkisuusdiplomatiaa. Ulkoasianministeriössä nähdään, että Suomen kaltaiset pitkälle teollistuneet maat hakevat itselleen kilpailuetua ”tavamerkinsä” eli maabrändinsä avulla (Ulkoasianministeriö 2011). Brändäys ei vain ”selitä” kansallisvaltioita maailmalle, vaan se myös uudelleen tulkitsee kansallista identiteettiä markkinakielellä ja tuottaa uusia kansallisia kertomuksia. Maabrändäys on käytäntö, joka valitsee, yksinkertaistaa ja hyödyntää kuitenkin vain niitä kansallisen identiteetin aspekteja, jotka parantavat valtion markkinakelpoisuutta. (Jansen 2008, 122–125.) Maabrändäyksessä kansainvälinen kulttuuriyhteistyö sidotaan imagon luomiseen ja kulttuurisia arvoja ja kulttuurituotteita hyödynnetään maan positiivisina ja houkuttelevina ominaispiirteinä (Study on Cultural Cooperation in Europe 2003, 27). Maabrändäyksen näkökulmasta taiteilijoiden tehtäväksi tulee Suomen tunnetuksi tekeminen ulkomailla. Nykymuotoisessa kulttuuridiplomatiassa eliitin sijaan kohdeyleisönä ovat massat, joille taiteilija ja kulttuurituotteet tuovat ja luovat kuvaa Suomesta ”kulttuurilähettilään” roolissa. Kulttuuriviennin edistämisen keskiössä on kansainvälisen markkinoinnin ja promootion tehostaminen.

Teosten, taiteilijoiden, yritysten ja toimialojen kansainvälistä markkinointia ja promootiota tehostetaan laadullisesti koskien niin teoksia, taiteilijoita kuin yrityksiä ja toimialoja (Kehittämishjelma 2007, 17).

Ulkoministeriön johdolla toteuttavan maabrändäyksen voi tulkita ilmentävän julkilausumatonta kulttuuripolitiikkaa (Ahearne 2009) tai kulttuuripolitiikkaa ”displaynä”, näytöksenomaisuutena (McGuigan 2004). Harjoitetulla politiikalla on siten vaikutuksia kulttuuriin, vaikka se ei nimellisesti ole kulttuuripolitiikka sektoripolitiikkana.

Kulttuuriviennin käsitteen ”uusi” määritelmä muodostaa lähtökohdan argumentaatiolle, jossa kulttuuriset arvot ja taloudellinen menestys voidaan yhdistää ja Suomen kilpailukyky pelastaa. Lähtökohtana ei ole niinkään poliittinen kansalaisyhteiskunta vaan yhtenäinen kilpailuyhteiskunta, jossa jokaisen on kohdistettava arvioiva katse omaan osaamiseensa ja sen parantamiseen yhteisen hyvän nimissä (Kantola 2006, 171). Topiikkakonstruktiot, joissa osoitetaan kaikille osanottajille yhteisiä argument-

tien lähteitä, suuntaavat kohti tulevaisuuden asiantiloja ja muodostavat samalla toiminnan suuntaa, *policy*, ”kulttuurivientipolitiikkaa”.

Politikoiva taustateksti: Kuinka viedä kulttuuria?

Puhunnan ehdollistumisen analysoinnin takaa on mahdollista lukea esiin politikoiva taustateksti, kulttuuriviennin ohjelmatekstien varsinainen kannanotto. Hahmotan tässä luvussa politikoivaa syvärakennetta pysäytetyn kertomuksen käsitteen ja politiikan aspektien avulla.

Valtiovallan edustajat voi tulkita kulttuuriviennin ohjelmatekstien kertojaksi, joka tunnistaa kertomuksessa uhkaavan jännitteen, osoittaa toiminnalle suunnan, motivaatioperustan ja keinot sekä oikeuttaa valitun tehtävän ainoana ja oikeana vaihtoehtona. Politikoivan taustatekstin perusjännitteeksi voi tulkita kansallisiin ratkaisuihin perustuvan hyvinvointivaltion ja globaaliin kilpailuun vastaamaan joutuvan kilpailukyky-yhteiskunnan välisen jännitteen. Samalla kun kertoja sitoo kohdeyleisönsä näillä uhkakuvilla, kertomuksessa luodaan käsitys siitä, ettei tilanne ole hallittavissa ilman subjektin toimintaa (Palola 2004, 574). Keskeiset toimijat pyritään siten saamaan vakuuttuneiksi siitä, että kulttuuriviennin uusi malli tarjoaa positiivisia mahdollisuuksia taiteilijoille ja toimialoille. Motivaatioperustaa rakennetaan sisäisellä ristiriidalla. Toimijat halutaan saada vakuuttuneiksi siitä, että valtion toimet muun viedä osalta ovat olleet onnistuneita ja suomalainen vientitukijärjestelmä toimii hyvin. Samaan aikaan kuitenkin todetaan, että kulttuuriviennin osalta malli on vanhentunut. Kun muistikonstruktion avulla vedotaan menneisyyden onnistumisiin, asettuu menneisyys samaan aikaan sellaiseksi, josta halutaan päästä irti. Valtion koordinoitujen vientitoimien onnistuneisuutta käytetään siten toiminnan motivaatioperustana, mutta samalla kulttuurivientitoimien aiempi heikkous velvoittaa muutokseen. Tämän tyyppinen puhunta voidaan käsitteellistää eräänlaiseksi toimijoiden vastuullistamisen retoriikaksi (Palola 2004, 575).

Kulttuuriviennin politikoiva taustakertomus pyrkii etsimään tavoitteensa ja motivaationsa kaukaa tulevaisuudesta. Tulevaisuudesta käsin toimintaa on mahdollista ohjata oikeaan suuntaan. Samalla kun katse suunnataan tulevaisuuteen, ei nykyhetken erovaisuuksilla tai ristiriidoilla ole merkitystä. Ohjelmateksteissä taiteilijoiden ja toimialojen

toiminnan motivaatioperustaksi muodostuu siten taiteilijoiden ”taloudellisen hyvinvoinnin” kasvu. Taiteelliset päämäärät katsotaan toissijaisiksi, niitä ei hankkeessa mainita. Muutoskykyisistä taiteilijoista tulee resurssi, kun kulttuuripolitiikan kohteista on muokattava sen toteuttajia ja toimijoita. (vrt. Palola 2007, 28.) Kun uhat ja tavoitteet on määriteltä ja toimijat motivoitu tavoitteiden saavuttamiseksi, on aika jäsentää toimijoiden toimintavalmiuksia ongelmien poistamiseksi. Toimintavalmiuksia voidaan tarkastella velvoitteen ja osaamisen kautta (Palola 2004, 576). Velvoite hahmottuu kertomuksesta kysymällä, kuka tai mikä antaa tehtävälle oikeutuksen. Valtiovallan argumentoinnissa oikeutuksen antaa kulttuuriviennin koordinaation aiempi puutteellisuus ja toimintaympäristön muutos, jossa vanhat ajattelu- ja toimintamallit eivät enää päde. Osaaminen artikuloituu puolestaan toiminnan keinoissa, auttajissa (Palola 2004, 576). Kulttuuriviennin kehittämisohjelman toimeenpanossa keskeiseksi nousee aineistossa kulttuuriviennin yhteishallinta. Kertojan näkemyksen mukaan kulttuuriviennin ”uuden mallin” toteuttamista edesauttaa se, että muutosprosessille mobilisoidaan mahdollisimman laaja tuki. Viennin yhteishallinta sitoo valtion, markkinat ja kulttuurin toimialat mukaan viennin edistämiseen. Valtiovallan retoriikassa muutoksen hallinnan osaaminen löytyy markkinoilta (konsulteilta) ja kumppanuuden kautta.

Kertomuksen jännite tulee hallittavaksi korostettaessa vallitsevien uhkien ja heikkouksien yhteisyyttä. Samalla valmentajavaltiosta valmentajayhteiskunnaksi muuttunut kertoja osoittaa yhteisyyden retorikalle ulospääsytien tästä kyvyttömyydestä. Markkinat korvaavat kulttuurivientipolitiikassa poliittisen kädenväännön ja ristiriitojen ratkaisut käännetään yhteisiksi, praktisiksi kumppanuushankkeiksi (Palola ym. 2010, 75). Kertomuksessa korostuu näkemys siitä, ettei Lissabonin strategian tavoitteiden pohjalta suunniteltua kulttuuriviennin kehittämistä tule tarkastella omana alueenaan, vaan se tulee kytkeä osaksi muiden alojen vientijärjestelmää, tasavertaiseksi vientialaksi muiden vientialojen joukkoon. Taiteilijoiden keinoksi kertomuksessa tulee luovuuden hyödyntäminen yrityksen päämääriin. Toimialojen keinoksi näyttäytyy puolestaan tuotteen parantuneet markkinointi-, promootio- ja vienninedistämistaidot sekä toimialojen viennin seurannan ja tilastoinnin kehittäminen. Kulttuuriin sijoitettujen panosten ja tuotosten tulee olla

suoraviivaisesti todennettavissa. Muutokseen liittyvä osaaminen löytyy siten päämäärien mukaisesti kulttuurin paremmasta hallinnasta.

Kulttuuriviennin ohjelmatekstien retoriikkaa dominoi tarinalinja, jossa päämääräksi asettuu kulttuuriviennin mallin muutos ja jossa taiteilijoille ja toimialoille rakennetaan toimintavalmiuksia sen toimeenpanemiseksi. Tarinalinjassa talouskasvun ja talouden kilpailukyvyyn tavoitteet oikeuttavat kulttuuripolitiikan uudistamisen. Valtiovalta näyttäytyy tarinalinjassa ylimpänä auktoriteettina, joka antaa varsinaisille toimijoille sekä oikeutuksen ja velvoitteen toimia. Kertomus siitä, miten kulttuuria tulee viedä, muodostuu valtiovallan retoriikassa seuraavanlaiseksi: Elämme kokonaan uudenslaisessa yhteiskunnassa ja taloudessa, joihin vanhat määritelmät tai ratkaisut eivät enää sovellu. Jotta menestyminen olisi mahdollista, tulee meidän omaksua uudenslainen ajattelu ja sen vaatimat ratkaisut. Menestymisen edellyttää välttämättömiä muutoksia, jotka on mahdollista tehdä vain yhdessä. Vetoamalla muutoksen tarpeeseen kertoja avaa pelitilan poliittiseen toimintaan. Lähtökohtaisena ja kiistattomana totuutena hyväksytään se, että politiikan suunnassa tarvitaan suuria muutoksia. Muutokseen vetoamalla kulttuuriviennin käsite voidaan oikeutetusti määritellä uudelleen eli politisoida. Keskeistä politikoinnissa taustakertomuksessa on toimijoiden motivoiminen kohti tulevaisuuden päämäärää. Perusteluiden tulee olla sellaisia, jotka yleisö hyväksyy. Politikoinnissa käytetyt argumentit sitovat ja vakauttavat politiikkaa toimintana.

Perinteiset vastakkainasettelut, kuten taloudellinen/kulttuurinen, valtio/markkinat tai säilyttäminen/muuttaminen, rikotaan ja niiden välille luodaan uudenslaisia yhteyksiä. Taiteilijoiden, toimialojen ja valtion yhteinen etu on haluta samoja asioita ja tehdä yhteistä politiikkaa, eikä toimialojen eroilla ole tässä merkitystä. Kertomus siitä, kuinka kulttuuria viedään, pysäytetään, jotta yleisö saadaan vakuuttuneeksi kulttuurin uudenslaisesta roolista osana taloudellisen integraation suurta kertomusta. Integraatiopolitiikan puhuntaa hallitsee selkeä yleisohjelma (Lissabonin strategia, Suomen luovan talouden vahvistaminen), johon perustelut pohjaavat ja jonka määrittelemään puhuntaan argumentit sijoitetaan. Tällainen epävarmuutta karkottava ”yleispolitiikka” pohjaa perustelunsa tilastoista, indikaattoreista, evaluoinneista, vertailuista, vertaisarvioinneista ja parhaista käytännöistä (Palola 2004, 579). Kerto-

musta voidaan kuvata välitilan retoriikaksi, jossa tarina sisäisistä ristiriidoistaan huolimatta onnistuu näyttämään melkeinpä itsestään selvältä etenemistieltä. Käytetyt kielikuvat ja sanavalinnat ovat tässä tärkeitä, sillä muutokset tapahtuvat usein pienillä siirroilla, joilla politiikka saadaan näyttämään ainoalta oikealta ja mahdolliselta ilman suuria vastakkainasetteluita. Ohjelmatekstien kertomuksessa asiat ikään kuin suunnitellaan, suoritetaan ja arvioidaan oikein niitä politisoimatta. (Palola 2004, 579.) Kertomuksen pysäyttäminen jättää ”vanhalle” ja ”uudelle” riittävästi tilaa, jotta kaikki saadaan motivoitua toimintaan ja muutosvastarinta pystytään minimoimaan (Palola 2004, 576).

Ohjelmatekstit luovat kulttuurivientipolitiikassa vientiteollisuuden ja talouden hallintaan sopivan näkemyksen kulttuurista, jossa sitä tarkastellaan tuottavana voimana. Samalla luovutaan ”negatiivisesta” kulttuuriajattelusta, jossa kulttuuri nähdään hyödyn sijaan kustannuksena (vrt. Palola 2007, 26). Tämä painotus kumpuaa kilpailutalouden kulttuuripolitiikasta, joka korostaa julkisen sektorin palveluiden kansantaloudellista tuottavuutta. Viennin näkökulma liittyy tähän korostamalla kotimarkkinoiden pienuutta. Kulttuuriviennin suunnittelutekstien argumentoinnissa heijastuu kulttuuripolitiikan joutuminen enenevässä määrin puolustusasemaan julkisen sektorin kavennuspaineen alla. Ratkaisuksi nähdään pyrkimykset laajentaa kulttuurihallinnon ”suunnittelureviiriä” (vrt. Summa 1989b, 181). Kulttuuriviennin ”uusi” malli näyttäisi tarkoittavan kulttuurisen hylkäämistä omana alueenaan, itseisarvona, ja siirtymistä puolustautumisesta liittoutumiseen talouspolitiikan kanssa hylkäämällä vanhentuneiksi leimatut ajattelu- ja toimintatavat. Samalla suunnittelutalouden argumentointi kääntyy pääläelleen. Puhunnassa korostuu, mitä kulttuuri voi tehdä taloudelle eikä päinvastoin. Tätä voi pitää kulttuuriviennin ohjelmatekstien varsinaisena kannanottona.

Kulttuuridiplomatiasta talouden välineeksi

Kulttuuriviennin ohjelmateksteissä kulttuuriviennin käsite politisoidaan ja sillä politikoidaan pyrkimyksenä institutionalisoida ohjelmateksteissä luotu konstruktio kulttuuriviennistä osaksi kansallista kulttuuri-

politiikkaa. Historiallisesti tarkasteltuna kulttuurivienti sai aiemmin merkityksensä erityisesti ulkoministeriön toimialaan kuuluvana kulttuuridiplomatiana. Opetus- ja kulttuuriministeriön vastuulla oli puolestaan kulttuurisopimuksin toteuttava kulttuurivaihto. Ohjelmateksteissä kulttuurivienti saa vahvasti kulttuuripoliittisen merkityksen verrattuna aiempaan ymmärrykseen. Kulttuuriviennin ”uudelleenpaikannuksesta” kertoo sekin, että kulttuurivientiyksikkö sijoitettiin osaksi opetus- ja kulttuuriministeriötä. Kulttuuriviennin määritelmässä korostuu myös vastavuoroisuuden painotus. Ei-kaupallisen kulttuuriyhteistyön sisällyttäminen kulttuurivientiin voidaan tulkita opetus- ja kulttuuriministeriön perinteisen roolin korostumiseksi kulttuuriyhteistyössä. Kulttuuriviennin ohjelmatekstien määritelmästä nousee esiin kumppanuuden korostus, minkä voi nähdä viittaavan yhteistyöhön erityisesti muiden Euroopan unionin jäsenmaiden kanssa. Kumppanuusajattelu viittaa unionin harjoittamaan monitasoiseen hallintaan, joka on yksi unionin rakennepolitiikan pääperiaatteita. Kumppanuus on tuottanut yhteishallintoa, jossa valtio ohjaa yhteiskuntaa yhdessä markkinoiden ja kansalaisyhteiskunnan kanssa. Taiteen tiedotuskeskukset, vastaavat toimialajärjestöt sekä muut vientiä edistävät organisaatiot ja säätiöt nähdään ohjelmateksteissä strategisina kumppaneina, joiden vastuuta korostetaan ohjelman toimeenpanossa.

Nähdäkseni kulttuuriviennin uudelleenmäärittely tuli ajankohdattaiseksi – eli sille avautui pelitila – tilanteessa, jossa kansallinen kulttuuripolitiikka oli siirtynyt kilpailutalouteen. Kulttuuriteollisuuden ja sisältötuotannon ajatukset olivat jo omaksuttu ja luovuuden korostus kansantaloudellisesta näkökulmasta oli noussut poliittiselle agendalle. Kulttuuriviennin uudelleenpaikannus asettuu siten osaksi julkisen sektorin reformia. Täten voidaan puhua kulttuurin legitimaatioperustan muutoksesta, jossa kulttuurin tuotannolliset mallit ovat aiempaa keskeisimpiä. Kulttuuriviennin saamia merkityksiä tarkasteltaessa esiin nousee voimakkaasti sen kansantaloudellisen merkityksen painotus. Kulttuuriviennin retoriikassa taiteen ja kulttuurin artefaktit nähdään tuotteina. Sen arvoketju pyrkii välittämään kuvan kulttuurin tuotannosta suunnitelmallisena valmistamisena, jossa tavoitteeksi voi nähdä arvoketjun toimivuuden eli tehokkuuden maksimoinnin. Aineistossa korostuu helposti tuotteistettavien kulttuurin muotojen painotus, jossa monistet-

tavuus nähdään tärkeänä. Kulttuuriviennissä kansallisesta luovuudesta syntyviä tuotteita vaihdetaan kansainvälisillä markkinoilla pyrkimyksenä tuottaa tuloja Suomeen. Kulttuuriviennin tavoitteita tarkasteltaessa esiin nousee pyrkimys muotoilla suunnitelmatalouden ajan hyvinvointivalttiollisen kulttuuripolitiikan peruseriaatteet uudelleen. Ohjelmateksteissä tuodaan esiin se, että muutos on sekä taloudellinen että hallinnollinen. Tekstien sisältämällä käsitteistöillä ja ajattelutavoilla pyritään tekemään eroa vanhaan. Kulttuuriviennin kehittämisen päätavoitteeksi nimetään kulttuuriviennin saattaminen tasa-arvoiseksi muiden ventialojen rinnalle, jotta kulttuurin alan työllisyys kohenis. Kyse on argumentista, jossa pyritään hahmottamaan todellisuutta uudelleen. Tavoitteena on supistaa kulttuurin julkista tukea ja löytää kulttuurille vaihtoehtoisia rahoitusmahdollisuuksia. Ohjelmateksteissä on kyse siten myös kulttuuripolitiikan perinteisten toimijoiden – kuten opetus- ja kulttuuriministeriön, taiteilijoiden, taiteen ja kulttuurin alojen sekä tiedotuskeskuksien ja kulttuuri- ja tiedeinstituuttien – roolin uudelleen määrittelystä kulttuuripolitiikassa.

Valtion rooli lähenee sijoittajan roolia, jonka mukaisesti valtio kulttuurin tukemisen sijaan pikemminkin investoi kansantaloudellisesti tuottavaan kulttuurin tuotantoon. Kulttuuriviennissä opetus- ja kulttuuriministeriö sijoittaa kulttuurin ”kärkiin”, joiden oletetaan tuovan rahaa Suomeen muun muassa tekijänoikeustulojen kautta ja siten, että Suomi saa näkyvyyttä ulkomailla. Voidaan kuitenkin kysyä, mitä tapahtuu niille taiteilijoille ja toimialoille, jotka eivät onnistu markkinoimaan tuotteitaan tai tulemaan kärkiyrityksiksi. Investointien voi tulkita sisältävän ajatuksen kohteen tuottavuuden odotuksesta, millä voi nähdä olevan vaikutusta arm’s length -periaatteen toimivuuteen. ”Sijoitus” on siten joko onnistunut tai epäonnistunut, kun taas kulttuurin ”rahoituksessa” painottuu kulttuurin itseisarvon idea. Taiteilijoiden ja kulttuurin toimialojen voidaan nähdä olevan entistä riippuvaisempia julkisesta ohjauksesta, kun julkisille sijoituksille odotetaan tuloksia. Valtio näyttäytyy ohjelmateksteissä kertojana, jonka tehtävänä on aktivoida ja suostutella muut toimijat muutostyöhön. Taustalla vaikuttaa EU:n rakennepolitiikka, jossa korostuu innovaatioiden ja yrittäjyyden edistäminen. Rakennerrahastojen ja työ- ja elinkeinoministeriön alaisten virastojen rooli kulttuuriviennin kehittämishajonnan rahoituksessa muodostuu keskeiseksi.

Taiteilijat asetetaan kulttuuriviennin ohjelmateksteissä monialaisen yrittäjän rooliin, jossa keskeistä on taiteilijan luovuuden tuotteistaminen. Luovuus näyttäytyy luovassa hyvinvointiyhteiskunnassa prosessina, jonka sisältämä tuottavuuden ajatus läpäisee koko yhteiskunnan. Tuottavuuden ja tehokkuuden eetos naamioituvat luovuuteen. Luovuudesta haetaan ratkaisua moniin yhteiskuntaa koskettaviin ongelmiin. Kulttuurin kentässä toimivien taiteilijoiden vastuu omasta toiminnastaan korostuu. Kun taiteilijat nähdään yrittäjinä, toimintayksiköksi muodostuu yritys, jonka päämääräksi kiteytyy tuotteistaa luovuudesta tuotteita kansainvälisille markkinoille ”vientikypsyiden” nimissä. Toimialojen strategioiden suhde kehittämisohjelman päätökseen ilmentää tekijänoikeusteollisuuden toimialojen dominoivaa roolia.

Kulttuuripoliittisesti kulttuuriviennin ohjelmateksteissä on kyse uusien kulttuuripolitiikan käytäntöjen ja perusteluiden tuottamisesta yhteistyössä yritysmaailman ja yritystoiminnan tukioorganisaatioiden sekä julkisen tukijärjestelmän kanssa. Aineiston analyysistä nousee esiin kulttuuripolitiikan kohtaama muutospainne, joka ilmenee kulttuurin julkisen tuen perustelujen ja valtiollisen ohjauksen uudelleen hahmottumisena. Kulttuuriviennin saamien merkitysten ja tavoitteiden analysointi kiinnittyy osaltaan taiteen ja kulttuurin julkisen tuen perustelujen analysoimiseen kumppanuusvaltiossa. Kulttuurivienti kiinnittyy ohjelmateksteissä vahvasti osaksi välineellistävää kulttuuripolitiikkaa, jossa välineellisyyden painotus nousee siitä, että kulttuuri nähdään keinona eikä päämääränä itsessään. Kulttuuriviennin ohjelmatekstit ovat esimerkki siitä, että kiinnostus kulttuuria ja taidetta kohtaan on lisääntynyt viime aikoina myös muiden kuin kulttuuri- ja taidepolitiikan perinteisten toimijoiden taholta. Kulttuurin yhteiskunnallinen merkitys on korostunut, mistä kertoo myös osaltaan opetusministeriön nimenmuutos opetus- ja kulttuuriministeriöksi. Välineellinen kulttuuripolitiikka on kiinnittynyt muihin yhteiskuntapolitiikan alueisiin tavoitteenaan luoda liikkumavaraa kulttuurin julkiselle tuelle, jolloin harjoitetun politiikan tavoitteisiin ovat vaikuttaneet myös muiden sektoreiden päämäärät ja prioriteetit. Kulttuuriviennin edistäminen näyttäytyy kulttuurin saattamisena mitattavaksi ja siten kansantaloudellisesti hallittavaksi ja tehokkaaksi tuottavuuden alueeksi.

Lähteet

- Ahearne, Jeremy (2009): Cultural policy explicit and implicit: a distinction and some uses. *International Journal of Cultural Policy*, 15:2, 141–153.
- Ahponen, Pirkkoliisa (1991): *Kulttuuripolitiikka ja sen representaatiot: Tutkimus ylevän maallistumisesta*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja N:o 13, Joensuu.
- Alasuutari, Pertti (1996): *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*. Vastapaino, Tampere.
- Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (2000): Kansalaisuus, kansallinen kulttuuri ja identiteetti. Teoksessa Väyrynen, Raimo, Alasuutari, Pertti, Kasvio, Antti, Laasila Jukka, Nieminen Ari, Okko, Paavo, Rouvinen Petri, Ruuska, Petri, Valkonen Tarmo & Ylä-Anttila Pekka: *Suomi avoimessa maailmassa. Globalisaatio ja sen vaikutukset*. Suomen itsenäisyyden juhlarahasto Sitra (Sitra 223). Taloustieto Oy, Helsinki, 219–246.
- Arpo, Robert (2004): Taiteilija tietoyhteiskunnassa. Teoksessa *Taiteilija Suomessa. Taiteellisen työn muuttuvat edellytykset*. Arpo, Robert (toim.) Taiteen keskuustoimikunnan julkaisuja N:O 28, Helsinki, 129–151.
- Belfiore, Eleonora (2004): Auditing culture: The subsidised cultural sector in the New Public Management. *International Journal of Cultural Policy* 10:2, 188–202.
- Belfiore, Eleonora (2006): The social impacts of the arts – myth or reality? Teoksessa Mirza, Munira (toim.) *Culture Vultures. Is UK arts policy damaging the arts?* Policy Exchange, London, 22–37.
- Bennett, Oliver (1999): Kulttuuripolitiikka, kulttuuripessimismi ja postmoderniteetti. Teoksessa Anita Kangas & Juha Virkki (toim.) *Kulttuuripolitiikan uudet vaatteet*. SoPhi 23, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 13–32.
- Elovainio, Mauri K. (1990): *Kulttuurivientimme kasvava merkitys. Suomi-instituutti – ”Viisasten kivi” vaike ”Ojasta allikkoon”*. Kansainvälisen tiedottamisen neuvottelukunnalle laadittu selvitys. Ulkoasianministeriön julkaisuja 9:90. Ulkoasianministeriö, Helsinki.
- Euroopan unioni (2010): *Euroopan unionista tehdyn sopimuksen ja Euroopan unionin toiminnasta tehdyn sopimuksen konsolidoidut toisinnot. Euroopan unionin perusoikeuskirja*. Euroopan unionin julkaisutoimisto, Luxemburg. [Viitattu: 2012-02-05]. Saatavilla [www-muodossa: <URL:http://europa.eu/pol/pdf/qc3209190fic_002.pdf#nameddest=article167>](http://europa.eu/pol/pdf/qc3209190fic_002.pdf#nameddest=article167)
- Garoff, Lasse (2010): *Kultuurexportstrategin och dess inverkan på den finländska dramaexporten under slutet av 2000-talet*. Avhandling Pro gradu. Finska, finskugriska och nordiska institutionen. Helsingfors Universitet, Helsingfors.
- Gilboa, Eytan (2008): Searching for a Theory of Public Diplomacy. *The*

- ANNALS of the American Academy of Political and Social Science 616:1, 55–77.
- Grincheva, Natalia (2010): U.S. Arts and Cultural Diplomacy: Post-Cold War Decline and the Twenty-First Century Debate. *Journal of Arts Management, Law & Society* 40:3, 169–183.
- Haigh, Anthony (1974): *Cultural Diplomacy in Europe*. Council of Europe, Strasbourg.
- Heinonen, Visa & Kakkuri-Knuutila, Marja-Liisa (2002): Talouspolitiikan retoriikka. Teoksessa Kakkuri-Knuutila, Marja-Liisa (toim.) *Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot*. Gaudeamus, Tampere, 273–302.
- Heiskanen, Ilkka (2002): Kulttuuriteollisuus. Teoksessa Heiskanen, Ilkka, Kangas, Anita & Mitchell, Ritva (toim.) *Täiteen ja kulttuurin kentät. Perusrakenteet, hallinta, lainsäädäntö ja uudet haasteet*. Tietosanoma, Jyväskylä, 141–192.
- Heiskanen, Ilkka, Kangas, Anita & Mitchell, Ritva (2002): Muutoksen suunnat, haasteet ja mahdollisuudet. Teoksessa Heiskanen, Ilkka, Kangas, Anita & Mitchell, Ritva (toim.) *Täiteen ja kulttuurin kentät. Perusrakenteet, hallinta, lainsäädäntö ja uudet haasteet*. Tietosanoma, Jyväskylä, 327–340.
- Helenius, Jenni (2011): *The State of the Art: Cultural Diplomacy in France and Finland*. Master of Arts Thesis. School of History, Culture and Arts Studies. University of Turku, Turku.
- Hänninen, Sakari (1998): Puhe on hyvinvoinnista – ja ehdollistamisen retorikasta. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.) *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Vastapaino, Tampere, 161–174.
- Hänninen, Sakari & Palonen, Kari (2004): Politologian profiloituminen. Teoksessa Hänninen, Sakari & Palonen, Kari (toim.) *Lue poliittisesti. Profiileja politiikan tutkimukseen*. SoPhi 81, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 4–11.
- Häyrynen, Simo (2006): *Suomalaisen yhteiskunnan kulttuuripolitiikka*. SoPhi 99, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Jansen, Sue Curry (2008): Designer nations: Neo-liberal nation branding – Brand Estonia. *Social Identities*, 14:1, 121–142.
- Kangas, Anita (1988): *Keski-Suomen kulttuuritoimintakokeilu tutkimuksena ja politiikkana*. Väitöskirja. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 63. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Kangas, Anita (2002): Alueellisen taidepolitiikan syklit. Teoksessa *Täiteen mahdollisuuksista enemmän. Taide- ja taiteilijapoliittisen ohjelmaehdotuksen oheisjulkaisu*. Opetusministeriö, Helsinki, 32–38.
- Kangas, Anita & Hirvonen, Johanna (2000): *Euroopan unionin rakennerahastot kulttuuripolitiikan välineenä – Selvitys opetusministeriön rahoittamista kulttuurihankkeista*. Opetusministeriön EU-rakennerahastot -julkaisu 3/2000, Helsinki.

- Kangas, Anita & Pirnes, Esa (2003): Kulttuuri kehittyi yhteiskunnan osana – ja yhteiskunta kulttuurin. Teoksessa Kivelä, Risto, Kunnas, Veikko, Laaksonen, Leena, Liedes, Jukka & Pirnes, Esa (toim.) *Kulttuurin aika. Kulttuurin ja kulttuuripolitiikan merkityksestä yhteiskunnassa*. Opetusministeriön julkaisuja 2003:13. Opetusministeriö, Helsinki, 65–69.
- Kansainvälisen tiedottamisen neuvottelukunta. Loppuraportti 29.11.1990*. (1990) Ulkoasianministeriö, Helsinki.
- Kantola, Anu (2006): Suomea trimmaamassa: suomalaisen kilpailuvaltion sanastot. Teoksessa Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva (toim.) *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Gaudeamus. Helsinki, 156–178.
- Karo, Marko (2007): *Koordinaatteja tilassa ja ajassa – kuvataide ja kulttuurivaihto 2008–2012*. Näyttelyvaihtokeskus Frame. [Viitattu 2012-02-01] Saatavilla [www-muodossa: <URL:http://www.frame-fund.fi/files/pdf/2009/publications/koordinaattejatilassajaajassa.pdf>](http://www.muodossa.com/URL:http://www.frame-fund.fi/files/pdf/2009/publications/koordinaattejatilassajaajassa.pdf)
- Karumo, Sara (2010): *Päivittäisviestinnästä pysyviin suhteisiin: Julkisuusdiplomatia Suomen ja Iso-Britannian hallitusten toiminnassa*. Pro gradu -tutkielma. Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitos. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Keskitalo, Pirkko (1988): *Kulttuuriviennin esteet - Esimerkkinä television-ohjelmien vienti*. Helsingin kauppar korkeakoulun julkaisuja. D-109. ECOCULT-projekti. Helsinki.
- Kirjonen, Teemu (2004): *Kulttuuri osana ulkopoliittikkaa. Suomen ulkomaanedustustojen tekemän kulttuuri- ja tiedotustyön tarkastelua*. Lopputyö. Arts management. Sibelius-Akatemia, Helsinki.
- Klaic, Dragan (2007): *Mobility of Imagination. A companion guide to international cultural cooperation*. Center for Arts and Culture. Central European University, New York.
- Koivunen, Hannele (2004): *Onko kulttuurilla vientiä. Opetusministeriön, ulkoasiainministeriön ja kauppaja teollisuusministeriön Kulttuurivienti-hanke. Selvitysmiehen raportti*. Opetusministeriön julkaisuja 2004:22.
- Kulttuuriteollisuuden kansainväliset suuntaviivat. Selvitys kulttuuriteollisuuden näkymistä kulttuuripolitiikassa. Kohteet: Pohjoismaat, EU sekä vertailumaat*. (1997) Opetusministeriön työryhmän muistioita 1997:23. Opetusministeriö, Helsinki.
- Kulttuuriteollisuuden kehittäminen Suomessa: kulttuuriteollisuustyöryhmän loppuraportti*. (1999) Opetusministeriö, Helsinki.
- Kupoli. Kulttuuripolitiikan linjat* (1992): Komiteamietintö 1992:36. Opetusministeriö, Helsinki.
- Kulttuuriteollisuuden kansainväliset suuntaviivat. Selvitys kulttuuriteollisuuden näkymistä kulttuuripolitiikassa. Kohteet: Pohjoismaat, EU sekä vertailumaat*. (1997) Opetusministeriön työryhmän muistioita 1997:23. Opetusministeriö, Helsinki.

- Leikola, Markus & Leroux, Päivikki (2006): *Kulttuuriviennin liiketoimintamallit*. Delicate Services Oy. Tekes.
- Loisa, Raija-Leena (2003): *The Polysemous Contemporary Concept: The Rhetoric of the Cultural Industry*. Academic dissertation. University of Jyväskylä. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 217. Jyväskylä.
- Luotaus kulttuuriteollisuuteen* (1998) Opetusministeriön työryhmien muistioita 1998:16. Opetusministeriö, Helsinki.
- Mangset, Per (1997): Cultural divisions in international cultural cooperation. *International Journal of Cultural Policy*, 4:1, 85–106.
- McGuigan, Jim (2004): *Rethinking cultural policy*. Issues in cultural and media studies. Open University Press, Buckingham.
- Mitchell, Ritva (2002): Taiteen ja kulttuurin kentät: Sektorianalyysit. Taiteellinen työ ja sen tekijät: lainsäädäntö ja tuki. Teoksessa Heiskanen, Ilkka, Kangas, Anita & Mitchell, Ritva (toim.) *Taiteen ja kulttuurin kentät. Peruskenteet, hallinta, lainsäädäntö ja uudet haasteet*. Tietosanomaa, Jyväskylä, 193–227.
- Nye, Joseph S. Jr. (2008): Public Diplomacy and Soft Power. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616:1, 94–109.
- Näyttelyvaihtokeskus Frame (2011): Framen toiminta. [Viitattu 2011-11-24] <URL:<http://www.frame-fund.fi/fi/toiminta/framen-toiminta>>
- Onko kulttuurilla vientiä? ON! Esitys Suomen kulttuuriviennin kehittämisohjelmaksi 2007–2011* (2007) Opetusministeriön julkaisuja 2007: 9.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2011): Kulttuurisopimukset ja -ohjelmat. [Viitattu 2011-11-18] <URL:http://www.minedu.fi/OPM/Kansainvaliset_asiat/kulttuurisopimukset_ja_ohjelmat/?lang=fi>
- Palola, Elina (2004): Euroopan sosiaalinen malli. *Yhteiskuntapolitiikka*, 69:6, 569–582.
- Palola, Elina (2007): *Näkökulmia eurooppalaiseen sosiaalipolitiikkaan: malli, väestö, resurssit ja kommunikaatio*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES: Tutkimuksia 164, Helsinki.
- Palola, Elina, Rintala, Taina & Savio, Annikki (2010): Elämää kumppanuusvaltiossa. Teoksessa Hänninen, Sakari, Palola, Elina & Kaivonurmi, Maija (toim.) *Mikä meitä jakaa? Sosiaalipolitiikkaa kilpailuvaltiossa*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki, 53–82.
- Palonen, Kari (1988): *Tekstistä politiikkaan. Johdatusta tulkintataitoon*. Vastapaino, Tampere.
- Palonen, Kari (1997): *Kootut retoriikat. Esimerkkejä politiikan luennasta*. Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 11. SoPhi, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Palonen, Kari (2003): Four times of politics: policy, polity, politicking, and

- politicization. *Alternatives: Global, Local, Political*, 28:2, 171–186.
- Perelman, Chaïm (1996): *Retoriikan valtakunta*. [Alkuteos: *L'empire rhétorique. Rhétorique et argumentation*, 1977] Suom. Leevi Lehto. Vastapaino, Tampere.
- Perelman, Chaïm & Olbrechts-Tyteca, Lucie (1971): *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. [Alkuteos: *La Nouvelle Rhétorique: Traité de l'Argumentation*, 1958.] Transl. by John Wilkinson & Purcell Weaver. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana.
- Pirnes, Esa (2008): *Merkityksellinen kulttuuri ja kulttuuripolitiikka. Laaja kulttuurin käsite kulttuuripolitiikan perusteluna*. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 327. Jyväskylä.
- Ranne, Paula (2008): *Kulttuurin uudet markkinat: Kulttuurivienti-käsitteen ja kulttuuriviennin edellytysten tarkastelua teorian ja empiirisen aineiston valossa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Ristimäki, Eija (1994): Voiko kulttuurivaihto olla kulttuurin vientiä? *ARSIS*, 1, 3–5.
- Ristimäki, Eija (2002): Euroopan unioni ja kansallinen kulttuuripolitiikka. Teoksessa Heiskanen, Ilkka, Kangas, Anita & Mitchell, Ritva (toim.) *Taitteen ja kulttuurin kentät. Perusrakenteet, hallinta, lainsäädäntö ja uudet haasteet*. Tietosanoma, Jyväskylä, 89–140. ISBN 951-885-189-1.
- Siikala, Kalervo (1976): *Suomen kansainväliset kulttuurisuhteet*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Study on Cultural Cooperation in Europe. Report on the state of cultural cooperation in Europe. Final report*. (2003) For the European Commission. Directorate-General for Education and Culture. Interarts & EFAH. [Viitattu 2012-02-05] Saatavilla [www.muodossa.com](http://www.muodossa.com/URL:http://www.interarts.net/descargas/interarts669.pdf): <URL: <http://www.interarts.net/descargas/interarts669.pdf>>
- Summa, Hilikka (1989a): Hallinnon retoriikka ja politiikkojen synty. Onko retoriikalla vielä merkitystä? *Politiikka*, 31:3, 159–168.
- Summa, Hilikka (1989b): *Hyvinvointipolitiikka ja suunnitteluretoriikka: Tapaus asuntopolitiikka*. Väitöskirja. Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu A 17. Teknillinen korkeakoulu, Espoo.
- Throsby, David (2001): *Economics and Culture*. Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Törrönen, Jukka (1997): Intohimoinen teksti – pysäytetty kertomus suostuttelun makrorakenteena. Teoksessa Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (toim.) *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Gaudeamus, Helsinki, 221–247.
- Ulkoasiainministeriö (2011): *Julkisuusdiplomatia – ”Winning Others on Our Side”*. [Viitattu 2011-10-24] <URL:<http://formin.finland.fi/public/>

default.aspx?nodeid=42397&contentlan=1&culture=fi-FI>

Ulkoasiainministeriön viestintäsuunnitelma. Käytännön ohjeita onnistuneeseen viestintään. (2009) Ulkoasiainministeriö, Helsinki.

Valtion talousarvioesitys 2008. Hallituksen esitys Eduskunnalle valtion talousarvioksi vuodelle 2008 (2007) Valtiovarainministeriö. [Viitattu 2011-10-24] Saatavilla www-muodossa: <URL:http://budjetti.vm.fi/indox/tae/2008/he_2008.html>

Vestheim, Geir (1994): Instrumental Cultural Policy in Scandinavian Countries: A Critical Historical Perspective. *The International Journal of Cultural Policy*, 1:1, 57–71.

Anu Kiiski

”Olkiluoto 4 -hankkeen voidaan katsoa olevan esimerkki kestävästä kehityksestä”

Analyysi ympäristöargumenteista ydinvoimapolitiisessa puheessa

Ympäristökysymykset ovat nousseet voimakkaasti poliittisen puheen keskiöön. Ympäristökysymysten politisoituminen näkyy etenkin ilmastonmuutoksesta käytävässä keskustelussa. Hyvä esimerkki on IPCC:n (Intergovernmental Panel on Climate Change) ilmastonmuutosraportteja koskeva kriittinen keskustelu, jota käytiin IPCC:n neljännen raportin julkistamisen jälkeen vuonna 2007. Tässä raportissa ilmastonmuutoksen todettiin johtuvan pääasiallisesti ihmisen toimista (ks. <http://www.ipcc.ch/index.htm>).

IPCC eli hallitustenvälinen ilmastonmuutospaneeli tuottaa tietoa keräämällä julkaistua tieteellistä tutkimusta ilmastonmuutoksesta sekä sen vaikutuksista. IPCC ei tee ilmastopoliittisia kannanottoja eikä uutta tutkimusta. Tutkimuslaitoksen ilmastonmuutosraporttia koskeva keskustelun kriittisyys lähti liikkeelle niin sanotun Ilmastogate-skandaalin 2009 kautta (esim. Kerkkänen 2010). Skandaali syntyi, kun media sai tietää East Anglian yliopiston ilmasto tutkivan yksikön tutkijoiden sähköposteista, joissa pohdittiin, miten heidän tuottamansa ilmastonmuutosta koskevat tulokset voidaan ilmaista mahdollisimman yksimielisesti ja vastustajien argumentit tyrmätä. Skandaali paljasti, kuinka arvovärit-

tynyttä ilmastonmuutoksesta tuotettu tieteellinen tieto todellisuudessa on, etenkin jos ilmastonmuutoksella myönnetään olevan suuria taloudellisia vaikutuksia. Ilmastonmuutos ja sitä koskevat väittämät osoittivat, miten ilmastonmuutoksen uhkaavuutta voidaan perustella monelta eri kannalta, vaikka itse ilmastonmuutos vaikuttaa samanaikaisesti tieteellisiin määrittein määriteltynä kovin neutraalilta käsitteeltä.

Tämä artikkeli pohjautuu pro gradu -tutkielmaani *Ydinvoimapuhe ja ympäristö. Ympäristön käsite ydinvoimapolitiittisen kamppailun välineenä* (2010). Tutkielmani käsitteli ympäristö- ja luontokäsitteitä poliittisen kamppailun välineinä Olkiluoto 4- ydinvoimalan lisärakentamisesta käytävässä keskustelussa. Aineistoni koostui Teollisuuden Voima Oy:n Olkiluoto 4 -hankkeen periaatepäätösprosessin lausuntokierroksella vuonna 2008 annetuista lausunnoista (58 kpl). Lausuntokierros liittyi laajemmassa mittakaavassa vuonna 2010 prosessiin, jonka lopputuloksena oli toukokuussa 2010 hallituksen eduskunnalle esittämä ja heinäkuussa 2010 eduskunnan äänestämä ydinvoimapolitiittinen päätös. Heinäkuussa eduskunta äänesti kolmen valtioneuvoston periaatepäätöksen saaneen ydinvoimalaitoksen, Fortum Oyj:n, Fennovoima Oy:n ja Teollisuuden Voima Oy:n ydinvoimalan rakennushakemusten voimaanjättämisestä. Fennovoima Oy:n ja Teollisuuden Voima Oy:n hakemukset jätettiin eduskunnan päätöksellä voimaan.

Tutkielmani lähtökohtana oli oletus siitä, että ympäristö on käsitteenä politisoitunut ja ympäristökysymyksiä käytetään hyväksi erilaisia näkökantoja perusteltaessa. Työssäni tutkin ympäristön käsitteen kiistanalaisuutta, eli sitä, miten eri toimijat käyttävät ympäristö- ja luontokäsitteitä hyväkseen ydinvoima-argumentoinnissa. Tutkielmassani kiinnitän huomioni erityisesti tapaan, jolla ympäristöongelmat tulevat määrittelyiksi ja konstruoiduiksi eri tahojen näkökulmasta käsin. Ristiriitaiset suhtautumiset ydinvoimaan antavat olettaa, että ydinvoimasta käydään jatkuvaa käsitteellistä kamppailua. Mielenkiintoinen tarkastelukohde ympäristöongelmien erilaisista määrittelyistä on esimerkiksi teollisuuden ja kansalaisjärjestöjen välinen keskustelu ydinvoiman ympäristöhaitoista.

Artikkelissani tarkastelen ydinvoimakeskustelua kamppailuna, jossa eri toimijat yrittävät saada oman kantansa hyväksytyksi erilaisia argumentatiivisia keinoja käyttäen. Kamppailua käydään käsitteiden ja merkitysten kautta, oikeudesta käsitteiden ja merkitysten käyttöön sekä

valta-asemasta määritellä käsitteitä omasta näkökulmasta käsin. Keskeisenä kamppailun kohteena ovat tällöin erilaiset asiaintilat, joiden avulla voidaan rikkoa tai eheyttää vallitsevia käsityksiä ja koettaa näin vaikuttaa ratkaistavaan päätökseen eli ydinvoimalaitoksen rakentamiseen.

Tarkastelemalla ympäristö- ja luontokäsitteistä käytävää argumentaatiota tavoitteeni on tutkia politisoitunutta ympäristön käsitettä sekä lopuksi pohtia, mitä ydinvoimasta käytävä argumentaatio kertoo ympäristökäsitteen luonteesta. Oletukseni on, että elämme tällä hetkellä niin sanottua ympäristön politisoitumisen toista vaihetta, jolloin ympäristön käsite poliittisessa puheessa ei enää välttämättä viittaa tiettyjen ympäristöongelmien tunnistamiseen, vaan toimii samanaikaisesti sekä ongelmana että poliittisen puheen strategisena välineenä.

Artikkelissa analysoin Olkiluoto 4-hankkeen periaatepäätösprosessien lausuntoja. Aineistoon painottuva näkökulma tuo mielestäni parhaiten esiin tutkielmani mielenkiinnon kohteen: ympäristökäsitteen käytön poliittisessa puheessa. Käyn aluksi läpi ympäristön politisoitumisen historiallista kontekstia, jolla on kiinteä yhteys käsitteessä tapahtuneeseen teoreettiseen muutokseen. Toiseksi avaan analyysini lähtökohtana käyttämää konstruktiivista näkökulmaa ympäristökysymysten tutkimiseen, jonka jälkeen siirryn aineistoni analyysiin. Aineiston analyysin apuna käytän etenkin Kari Palosen (1993) politiikka-käsitettä sekä ajallisuuden ja ajalla pelaamisen näkökulmia. Loppusanoissa kokoan tutkimukselleni olennaiset löydökset ympäristön käsitteen käytöstä ydinvoimapolitiittisessa argumentaatiossa sekä pohdin, mitä haasteita käsitteen uudenlaiset käyttötavat asettavat poliittiselle teorialle.

Ympäristön käsitteen politisoituminen

Ympäristönsuojelun katsotaan politisoituneen ja nousseen tietoisuuteen 1960-luvulla. Tämän ajan tapahtumista on yleisesti käytetty termiä *ympäristöherätys*, millä tarkoitetaan ympäristön nousemista poliittisten kamppailuiden kohteeksi. Ympäristöherätyksellä viitataan myös siihen poliittiseen kehityskulkuun, jonka myötä ympäristöstä tuli poliittisia kiistoja kokoava ja ohjaava kategoria. Ville Lähteen (2010) mukaan ympäristöherätyksellä voidaan viitata sekä uudenlaisten uhkien ja

ongelmien tiedostamiseen että vanhojen näkökulmien tai poliittis-hallinnollisten muotojen tulkitsemiseen uudesta näkökulmasta.

Teollisuuden aiheuttama ympäristön saastuminen sai tutkijat 60-luvulla nostamaan esiin asioita, joita maallikko ei kyennyt havaitsemaan. Rachel Carsonin kirja *Äänetön kevät* (1963) torjunta-aineiden vaaroista sekä myöhemmin ilmestynyt kansainvälisen tulevaisuuden tutkimuksen, Rooman klubin raportti *Kasvun rajat* (1973) luonnonvaarojen ehtymisestä saivat paljon mediajulkisuutta. Suomessa ympäristö nousi poliittiseen keskusteluun osana laajempaa yhteiskunnallista kuohuntaa. 1960-luvulla nousseesta liikehdinnästä on puhuttu myös kategoriana ”uudet yhteiskunnalliset liikkeet”. Näiden liikkeiden piirteitä olivat sodanjälkeisen yhtenäiskulttuurin murtaminen, vähemmistöjen ja seksuaalisen tasa-arvon puolustaminen sekä kehitysmaiden ongelmien tuominen julkiseen keskusteluun. Suomessa etenkin ydinvoiman vastaisen liikkeen perustaminen vuonna 1977 (Energiapoliittinen yhdistys - Vaihtoehto ydinvoimalle) sekä Kojjärvi-liike (1979) korostivat ympäristöä yhteiskunnallisena kysymyksenä.

1990-luvulla poliittinen ympäristöliike otti erilliseksi asiakysymykseen eläinten oikeudet. Konttisen ja Peltokosken (2004, 168–174) mukaan ympäristö oli 1990-luvun puolivälissä nousseen liikkeen mobilisoiva yleistema, johon kietoutui useita erilliskysymyksiä. Ympäristöliike radikalisoitui ja useita turkistarhaiskuja tehtiin eläinten oikeuksien nimissä. Ympäristökysymykset tuotiin henkilökohtaisten elämänvalintojen tasolle ja ongelmat käsitteellistettiin kapitalismikriittisessä viitekehityksessä. Kapitalismin katsottiin hallitsevan rakenteita, mutta myös ihmisiä ja luontoa muuttamalla ne määrällisiksi entiteeteiksi taloudellista toimintaa varten. Tämän vuoksi 1990-luvun ympäristöliikkeen takana oli myös vahva rakenteellisten muutosten toive.

Ympäristöriski sosiaalisena konstruktiona

Näkökulmani ympäristöongelmien muodostumiseen on konstruktioivinen. Konstruktioivisella tarkoitan sitä, että ympäristöongelma ei ole olemassa ”sellaisenaan” vaan jokainen ympäristöongelma on muodostettu erilaisten käsitteenmäärittely- ja merkityskamppailuiden tulok-

senä. Lähtökohtanani on etenkin Ulrich Beckin (1992/1986) käsite *riskiyhteiskunnasta*. Beckin mukaan ympäristön politisoitumisen taustalla nähdään hyvinvointiyhteiskunnan itsekritiikki. Teollistuneesta yhteiskunnasta nousseiden ympäristöongelmien kautta jälkimoderni teollinen yhteiskunta on alkanut tiedostamaan kehityksensä haittavaikutuksia ja ”käännyttyä katsomaan itseään”. Hyvinvointiyhteiskunnan kehitys asettuu kyseenalaiseksi ja jatkuva kehitys ei enää luo turvallisuuden tunnetta. (Beck 1997, 15.)

Riskiyhteiskunnassa ”avoin asiantuntijuus” saa vaikutusvaltaa (Beck 1992, 71). Riskien epävarmuus aiheuttaa sen, ettei kenelläkään ole auktoriteettiasemaa riskien määrittelyssä. Faktapohjaisen tiedon lisäksi asiantuntijuutta määrittää myös kokemusperäinen asiantuntijuus: millä eri tavoin ympäristöongelmat vaikuttavat paikallisten ihmisten elämään. Ympäristökatastrofin uhreiksi joutuneet saattavat olla parempia asiantuntijoita kuin alan viralliset asiantuntijat. Näin ollen ympäristöongelmien määrittelyyn osallistuu monta osapuolta ja määrittelyt voivat olla keskenään kiistanalaiset. Beckin teoriassa riski on mahdollisuuskäsite, se saattaa konkretisoitua huomenna, vuosien kuluttua tai ei ollenkaan. Jos ympäristöriskejä halutaan tuoda eri tilanteissa läsnä oleviksi, ne täytyy kuvitella olemassa oleviksi.

Yhteiskunnassa ympäristön tuhoutumisesta aiheutuvat riskit alkavat määrittää olemisen tilaa. Ympäristöongelmat eivät usein jää vain aiheuttajien harmiksi. Niiden uhkaavuus koskettaa yksilöitä luokkajakoihin katsomatta ja murtaa valtioiden välisiä rajoja. Klaus Eder (1996, 165) mukailee Beckin ajatusta riskin asemasta yhteiskunnassa. Hänen mukaansa ympäristö muodostuu uudeksi diskurssiksi, joka vaikuttaa poliittisen toiminnan kenttään asettuen poliittisten kamppailujen keskiöön. Ympäristöliikkeistä uusina asiantuntijoina tulee tärkeä toimija, joka tuottaa uusia merkitysisältöjä ympäristöstä käytäviin keskusteluihin.

Maarten Hajerin (1995, 13) painottaa poliittisten prosessien kamppailuun ja ristiriitoihin liittyvää ulottuvuutta ympäristöongelmien tutkimisessa. Hänen mukaansa ympäristökonfliktissa ei ole enää kyse siitä, onko jokin ongelma ympäristöongelma, vaan pikemminkin millainen jokin ympäristöongelma on. Ympäristöongelmat ovat lähtökohtaisesti eri toimijoiden luomia, diskursiivisia muodostelmia, jolloin niitä tutkittaessa on mielekäästä keskittyä erilaisiin tulkintoihin ympäristökonfliktin luonteesta.

Ydinvoimapolitiittisen aineiston suuntaviivoja

Tarkastelen aineistoni politisoituneita ympäristö- ja luontokäsitteitä jakamalla ne aluksi ydinvoimalaitosta puolustaviin ja vastustaviin lausuntoihin. Tärkeää on huomata myös, että lausunnonantajien on mahdollista ottaa kantaa ydinenergiaan itsessään tai kommentoida pelkästään Teollisuuden Voima Oy:n periaatepäätöshakemusta. Kaikki lausunnonantajat eivät siis suoranaisesti puoltaneet tai vastustaneet ydinvoimaa.

Tarkoitukseni ei ole tuoda esiin puolesta ja vastaan -perusteluiden määrällistä esiintymistä aineistossa. Tiettyjen teemojen löytäminen on itsessään tulkinallinen prosessi eikä sinällään edusta totuutta aineistossa esiintyvistä asioista. Teemat, jotka toistuvat useimmin ydinvoiman lisärakentamista tai itse ydinvoimaa puoltavissa lausunnoissa, ovat hallituksen ilmasto- ja energiastrategian tavoitteiden saavuttaminen, Suomen oma-varaisuus energian tuotannossa ja sähkön hinnan pysyminen alhaisena. Puoltavia argumentteja ovat myös Suomi-imagon nostaminen korkean teknologian maana sekä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden toteutuminen.

Ydinvoiman rakentamista vastustetaan aineistossa eniten johtuen siihen sisältyvästä ympäristöriskistä. Ydinvoimaa vastustavien mukaan ydinvoimaa rakentamalla muut vaihtoehtoiset energian tuotannon tavat jäävät toteuttamatta. Vasta-argumenteissa kiinnitettiin myös huomiota ydinvoiman elinkaaren ympäristövaikutuksiin uraanin louhinnasta ydinvoimalaitoksen purkamiseen. Vastustajien mukaan sähkön kulutus ei yhteiskunnassa tule välttämättä nousemaan ja ydinvoimalaitoksesta tehty ympäristövaikutusten arviointiselvitys on vielä puutteellinen.

Ympäristön ja luonnon käsitteet ovat poliittisessa keskustelussa muuttuneet siten, että nykyään ympäristökysymys ei ole enää muista poliittisistä kysymyksistä erillinen. Poliittinen argumentaatio tarvitsee ympäristökysymyksiä ollakseen vakuuttava. Esitän seuraavaksi analyysiosioon nostetut teemat eräänlaisina tapauksina sekä esimerkkeinä ydinvoimaan ja ympäristöön liittyvistä politikointitavoista. Lisäksi avaan, millaisia rajanvetoja ja käsitteenmäärittäyksiä näiden erimerkkien sisään on rakennettu. Tutkimuskohteikseni nostan ne tavat, joilla toimijat koettavat luoda ja perustella toimintaa.

Riskin määritelmä ydinvoimapoliittisena kamppailuna

Riskin käsitteen määritelmien kautta ristiriitaisuus asennoitumisessa ydinvoimaan nousee selkeästi esille. Artikkelin kontekstissa riskin käsite on yleiskäsite, jolla toimijat ensisijaisesti viittaavat uhkaan tai vaaraan, ja jonka tarkempia erilaisia määritelmiä toimijat käyttävät poliittisessa pelissä eri tavoin hyväksi. Riskimääritelmät palvelevat lausunnonantajia tarkoituksenmukaisella tavalla. Aineistossani riski on olemassa ensisijaisesti konstruoituna uhkana, siinä mittakaavassa, jossa aineiston toimijat luovat sen olemassa olevaksi. Lisäksi riskin määritelmät ovat toistensa kanssa kilpailevia ja niiden tarkoituksena on vaikuttaa poliittiseen päätöksentekoon.

Käsittelen ensiksi ydinvoimaa puoltavien argumenttien riskin määritelmää. Ydinvoima ei esiinny hanketta puoltavien lausuntojen joukossa uhkana vaan eräänlaisena ratkaisuna muiden riskien, kuten ilmastonmuutoksen tai sähkön hinnan nousun hallintaan. Näissä lausunnoissa ydinvoima riskinä on määritelty hallittuna. Depolitisoimalla riskin uhat ja vaarat sivuutetaan. Kun riskit viedään tarkoituksellisesti pois poliittisen keskustelun piiristä, riskin hallinta ei vaadi keinovalikoimaa tai toimenpiteitä.

Ydinvoimalaitoksen vaara-alue on osoitettu seutukaavassa ja Rauman yleiskaavassa. Alue ulottuu noin 5-7 kilometrin etäisyydelle laitosalueesta. Vaara-alueen maankäyttöä on rajoitettu siten, että sinne ei saa sijoittaa suuria asuinalueita tai laitoksia, joissa on paljon työpaikkoja tai hoitopaikkoja tai joiden toiminnalle mahdollinen onnettomuustilanteen vaikutus olisi erityisen haitallinen. (...) Voimalaitoksen suojavyöhykkeellä ei ole erityistä haittaa Rauman kaupungin maankäytölle ellei uuden yksikön myötä ole tarvetta esimerkiksi vyöhykkeen laajentamiseen. (Liite 1a, Rauman kaupungin lausunto)

(...) Sijaintipaikka soveltuu tehtävänsä hyvin. Sille on tehty laajoja muun muassa sääilmiöitä koskevia turvallisuusanalyysjä viime vuosikymmenien aikana, eikä siihen vaikuta merkittäviä teollisuusonnettomuuksien uhkia. Ydinvoimalaitoksen noin 5 kilometrin suojavyöhyke on osoitettu kaavoituksessa (...) Käytetyn ydinpolttoaineen loppusijoitus ydinvoimalaitoksen

sijaintipaikalla ei johda lisääntyneeseen kuljetustarpeeseen ja on siten paras ratkaisu Eurajoen ja koko Suomen asukkaiden kannalta. (Liite 2a, Eurajoen kunnan lausunto)

Näen riskin depolitisoinnin poliittisena siirtona. Depolitisointi eli asian ”epäpoliittiseksi tekeminen” on Kari Palosen (1993, 12) mukaan poliittinen teko, jossa toimintahorisontti pyritään tietoisesti sulkemaan tai keskustelu ja mielenkiinto tietoisesti ohjaamaan toiseen kohteeseen.

Rauman kaupunki ja Eurajoen kunta eivät ota kantaa siihen, millainen tai minkä luontoinen riski ydinvoima voi olla tai mitä ydinvoimalaitoksen onnettomuuden sattuessa olisi otettava huomioon. Ydinvoimalaitokseen ei sisälly uhkia, lausunnonantajat määrittävät riskin ”ydinvoimalaitoksen vaara-alueen” ja ”suojavyöhykkeen” sisään, joille on olemassa mitattavissa olevat rajat. Lausunnonantajat määrittelevät riskin puhumalla siitä yleiskaavan tai suojavyöhykkeen käsitteiden kautta, joihin ei tässä kontekstissa ole liitetty kiistanalaisia tai ristiriitaisia elementtejä. Riski redusoituu lausunnonantajien argumenteissa *toimintateksi* tai yksinkertaiseksi *tehtäväksi*, joka ydinvoimalaitosta rakennettaessa tulee hoitaa.

Myös aika voi toimia poliittisen pelin työkaluna jos sitä käytetään tarkoituksenmukaisesti hyväksi. Kia Lindroosin ja Palosen (2000, 12) mukaan puhe ajasta edellyttää käsitteitä ja luokituksia, jotka jäsentävät aikaa. Ajan eri määritelmien kautta lausunnonantajat avaavat keskusteluun mahdollisuuksia uusien teemojen avaamiseen mutta myös olemassa olevien sulkemiseen. Rauman kaupungin ja Eurajoen kunnan lausunnoissa aika näyttäytyy katkoksellisena. Eurajoen kunnan lausunnossa viitataan menneisyydessä tehtyihin turvallisuusarvioihin, jotka toimivat tässä ajassa tehtävien päätösten oikeuttajina. Lindroosin ja Palosen (2000, 13) mukaan poliittisen ajan pelikenttä voidaan jäsentää esimerkiksi peruuttamattoman ja peruttavissa olevan muutoksen avulla. Ajanjakso, johon näissä lausunnoissa viitataan, rajautuu lähitulevaisuuteen. Jo tehdyt turvallisuusarviot ja niiden pitävyys sulkevat pois asioiden mahdollisuuden muuttua tulevaisuudessa. Näin ollen päätös turvallisuudesta ja riskittömyydestä on jo tehty.

Aineistosta löytyy myös riskejä, jotka määritelmältään asettuvat vastakkain Rauman kaupungin ja Eurajoen kunnan lausuntojen kanssa.

*Ydinvoiman lisärakentamista harkittaessa on otettava huomioon energia-
politiikan kansallisten kysymysten lisäksi ydinenergian tuotannon glo-
baalit vaikutukset. Kansallisena ja alueellisena kysymyksenä ydinvoiman
lisärakentamisella on merkittävä taloudellinen piristysvaikutus. Välitetta-
vasti vaakakupissa tälle myönteiselle vaikutukselle on ydinenergian tuotan-
toon sisältyvät vakavat onnettomuusriskit. Näiden riskien uhka aiheuttaa
ydinvoimatuotannon lähikuntien asukkaille ahdistusta (...). Vaikka vaka-
van ydinonnettomuuden riski on pieni, niin toteutuessaan tämä riski vähin-
täänkin kyseenalaistaa aluetalouden ydinvoiman lisärakentamisesta saaman
hyödyn. (Liite 4, Nakkilan kunnan lausunto)*

*Mielestämme uraanivoimalaitoksen vaikutuksia tulisi tarkastella huomioiden
koko uraanivoiman elinkaari: uraaninlouhinta ja rikastaminen, radioaktiivi-
sen aineen kuljetukset, ydinvoimalan käytön aikaiset vaikutukset sisällyttäen
mahdollisen onnettomuuden, käytetystä polttoaineesta ja ydinvoimalaitoksen
purkamisesta aiheutuvat riskit sekä ydinvoimaloiden sijainnista meren rannalla
koituvat ongelmat. (Liite 7, Lappilaiset Uraanivoimaa Vastaan -kansanliike)*

Edellä olevien esimerkkien kautta näen, kuinka riskin määritelmä saa lausunnoissa erilaisen ajallisen ulottuvuuden. Riski on epämääräinen ja mahdollinen sekä se sijaitsee nykyhetkessä ja tulevaisuudessa. Näiden lausunnonantajien tekemien riskin määritelmien myötä riski politisoituu ja aikaulottuvuus näyttäytyy normatiivisena ”entäs tulevat sukupolvet?”-ongelmana. Toisin kuin ydinvoimalaitosta puoltavissa argumenteissa, enää riskillä ei viitata vakaaseen nykyhetkeen ja rajattuun ympäristöön. Lausunnonantajat määrittelevät sen vakavaksi uhkaksi, joka toteutuessaan vaikuttaa sekä omaan yhteiskuntaamme että maamme rajojen ulkopuolelle.

Uusi riskimääritelmä muuttaa ydinvoimaa puoltavien näennäisneutraalin riskin läpinäkyväksi ja häiritsee sen järjestystä. ”Häirinnän” avulla nostetaan esiin ja korostetaan riskin aika- ja tilamääritelmien muutoksia. Uusien riskimääritelmien tuominen keskusteluun määrittää uudelleen ydinvoimakeskustelussa käytettyjä käsitteitä ja niiden viittauskohtia. Kyseiset lausunnonantajat vaativat saada vastauksen esittämilleen uhille. Käytännössä lausunnoissa määritetty ydinvoiman riski on kuitenkin niin abstrakti, että siihen on mahdoton antaa tyhjentävää vastausta.

Riskikäsitteiden välinen kamppailu ja riskin politisointi avaa uusia lähtökohtia keskustelulle. Politisointia voidaan tarkastella riskien määrittelyssä ”pelinavausliikkeenä”, joka luo uusia mahdollisuuksia poliittisen pelin performatiiviselle kentälle. (Palonen & Summa 1996, 13). Ydinvoimaa vastustavissa lausunnoissa keskustellaan siitä, onko ydinvoimalaitoksen rakentaminen *moraalisesti* ja *eettisesti* oikein mahdollisen uhan valtaviin vaikutusten vuoksi. Keskustelun voidaan nähdä siirtyvän täysin eri tasolle kuin aikaisemmin ydinvoimaan puoltavien lausunnonantajien lausunnoissa. Riski ei ole enää ratkaistavissa *toimenpiteen* tai *tehtävän* avulla, vaan keskustelu on nyt tasolla, jonne kelpaavat vain moraalialia ja eettisyyttä koskettavat vastaukset. Näyttää siltä, että ydinvoimakeskustelun eri osapuolet käyvät kahta erilaista keskustelua, moraalista ja taloudellista. Kun keskustelu ei ala samoista lähtökohdista ja keskustelussa käytettävillä käsitteillä on erilainen viittauskohta, näyttää siltä, että osapuolet puhuvat kumpikin ”toistensa ohii”.

Ydinvoimakysymyksen kiistanalaisuuden häivyttäminen

Puhe sähköstä näyttäytyy ydinvoimaa puoltavissa lausunnoissa puheena yhteiskunnallisesta välttämättömyydestä. Tämä keskustelu liittyy lausunnoissa puheeseen sähkön hinnasta ja sen tarpeesta. Sähköön liittyviä argumentteja käytetään lausunnoissa sekä ydinvoiman puolesta että vastaan -ryhmien strategisena apuna. Yleisesti aineistossa näkyy kiista siitä, onko sähkön tarve todellinen yhteiskunnassa ja ovatko arviot esimerkiksi sähkön tarpeen kasvamisesta paikkaansa pitäviä. Taustalla voidaan nähdä myös laajempi arvokeskustelu siitä, mihin suuntaan yhteiskuntaamme tulisi tulevaisuudessa ohjata. Onko sähkön säästäminen tärkeämpää kuin sähkön edullinen hinta ja onko hiilidioksidipäästötörmästä ydinvoimalaitoksesta apua hallituksen pitkän aikavälin ilmasto- ja energiastrategian tavoitteiden saavuttamiseen vai saastuttaako ydinvoima rakennettaessa niin paljon, että ilmastopimuksen tavoitemäärät ehtivät jo ennen määräaikaan tyytyä?

Ilmastonmuutosargumentin on sanottu olevan vahvin ja pätevin argumentti ydinvoimaa puolustavalle taholle, koska toiminnassa oleva ydinvoimalaitos ei tuota juuri lainkaan hiilidioksidipäästöjä (esim. Kerk-

känen 2010; Litmanen & Kojo 2009). Aineistossani suurin osa ydinvoimaa puoltavista lausunnonantajista perustelee näkökantaansa hallituksen pitkän aikavälin ilmasto- ja energiastrategian ja Kioton sopimuksen avulla. Heidän mukaansa ydinvoiman lisärakentaminen luo ratkaisuja, joiden avulla Suomi kykenee toteuttamaan ilmastopöytäkirjoissa sovitut tavoitteet hiilidioksidipäästöjen vähentämiseksi. Ilmastopöytäkirja ja sen tavoitteiden toteuttaminen näyttäytyy puoltavissa lausunnoissa eräänlaisena välttämättömyytenä, josta poikkeaminen tuottaa suuria pitkäaikaisia haittoja yhteiskunnallemme ja kansantaloudellemme.

Edullisen hintatason ylläpito edellyttää riittävää sähkön tarjontaa omassa maassa. Kysyntään perustuvilla markkinoilla sähkön hinta yleensä nousee, mikä ei tue pyrkimyksiä tasa-arvoon eikä sosiaaliseen hyvinvointiin. Heikoimmassa taloudellisessa asemassa olevat perheet kärsivät eniten kohoavasta sähkön hinnasta, koska perushyödykkein tuottamisesta ei juuri voida luopua, eikä sähkölle ole korvaavaa tuotetta. (Liite 8, Sosiaali- ja terveysministeriön lausunto)

EU:n suunnitellun energia- ja ilmastopaketin myötä sähkön hinnan arvelaan kohoavan merkittävästi. (...) Päästöjen leikkaamiseen tähtäävillä toimenpiteillä luodaan merkittäviä kustannuksia veronmaksajille, kuluttajille ja yrityksille, jotka siirtävät osan kustannusnoususta asiakkailleen. Näillä kustannuksilla on suurta merkitystä muun muassa sille, millaisia talous-, rakenne-, työ- ja elinkeinopoliittisia päätöksiä maassamme on syytä tehdä. Näiden päätösten kustannusvaikutukset kuluttajille ja elinkeinoelämälle sekä julkisen talouden kestävyydelle ovat merkittävät. Toimenpiteet, jotka osaltaan alentavat energia- ja ilmastopaketin kustannusvaikutuksia kuluttajille ja elinkeinoelämälle, samalla myös vähentävät kansalaisten ja elinkeinoelämän tarvetta sopeutua sekä tarvetta tehdä merkittäviä muutoksia jo valittuihin politiikkapäätöksiin. (Liite 9, Valtiovarainministeriön lausunto)

Näkemykseni mukaan edellä olevien lausunnonantajien tarkoituksena on esiintyä lausunnoissaan puolueettomina toimijoina. Puheen epämääräisyys ja hahmottomuus, suuret linjat ja abstraktit käsitteet saavat aikaan sen, että puheeseen ei synny mitään erityisiä kiinnostuksia tai ristiriitoja. Puolueettomuus ja ristiriitojen välttäminen auttaa lau-

sunnonantajia väistelemään niitä kohtaan esitettyä kritiikkiä. Puolueet-
tomuuden tuottaminen antaa kuvan tiettyjen auktoriteettien vallasta
ydinvoima-asian ratkaisun suhteen. Näyttää siltä, että tilanne halutaan,
kuten aiemmin riskin käsitteen, myös sähkön teeman sisällä tietoisesti
depolitisoida, ja tästä syystä politikoidaan esittämällä toimintaan täh-
tääviä argumentteja. Näen lausuntojen analyysin lähtökohtana politi-
koivan taustatekstin, jota pidän lausuntojen varsinaisena kannanottona.
Depolitisoinnin päätarkoituksena on pyrkimys tilanteen hallintaan sel-
laisena, johon kaikki osapuolet eivät saa tilaisuutta ottaa kantaa, jolloin
asia rajautuu tarkoituksellisesti vain viranomaisasiaksi.

Faktuaalistaminen, eli tosiasioiksi tekeminen, on ominaista viran-
omaispuheille. Lausunnonantajien argumenteissa rationaalista, fakta-
pohjaista puhetta käytetään vallan välineenä tuottamaan haluttua todeli-
suisuuskuvaa. Juhilan (1993, 172) mukaan asiantiloja ja tapahtumia on
mahdollista faktuaalista tukeutumalla yhteisesti jaettuun sosiaalisiin
normeihin. Faktuaalistamisella tarkoitetaan tässä sellaista vakuuttelun
muotoa, jota käyttämällä ilmiöstä tulee niin suuri, että kyseinen ilmiö
vaikuttaa itsestään selvältä ja totuudelliselta (ibid. 153).

Kyseisissä lausunnoissa faktuaalistaminen näkyy tietyn tulevaisuus-
skenaarion rakentamisena ja sen perustelemisella käsitteillä, joita on
mahdotonta kiistää. Lausunnoista tulee ”tosia”, sillä jos yhteisesti jaet-
tuja sosiaalisia normeja, kuten sosiaalinen hyvinvointi ja tasa-arvo, ei voida
kiistää, on vaikea kiistää niistä rakennettuja loogisesti seuraavia muitakaan
asiantiloja. Näin muodostetaan toimijan ja niin sanotun yleisön yhteis-
iä argumentaation lähteitä. Nämä yhteisesti jaetut sosiaaliset normit ovat
yksikäsitteisiä, mutta toimivat samanaikaisesti monimielisesti.

Monimielisyydellä viitataan siihen, että normittavat käsitteet, kuten
sosiaali- ja terveysministeriön käyttämät tasa-arvo ja sosiaalinen hyvin-
vointi, ja valtiovarainministeriön argumentit kustannusten siirtymisestä
kuluttajien ja veronmaksajien maksettavaksi, vetoavat tiettyihin ryhmiin,
joita yhteiskunnassa pidetään kaikkein haavoittuvimpina. Näin haavoit-
tuvimmat ryhmät tuodaan läsnä oleviksi viittaamalla niihin abstrakteja
käsitteitä käyttäen. Kuitenkin nämä käsitteet samanaikaisesti koskettavat
myös muuta osaa yhteiskunnasta, sillä normittavat käsitteet ovat kaik-
kien kollektiivisesti jakamia. Näin näkemykseni mukaan lausunnonanta-
jat hakevat lausunnoilleen tukea yhteiskunnallisesti hyvin laajalta alueelta.

Pertti Lappalaisen (2007, 197) mukaan ongelmien määrittelystä on tullut poliittisen toiminnan erottamaton osa. Sosiaali- ja terveysministeriön ja valtiovarainministeriön lausunnoissa ongelmaksi muodostuu sähkön hinnan nouseminen. Näennäisfaktapohjaisten lausuntojen sisältä on eriteltävissä yksittäisiä oletuksia, jotka toisiinsa liitettyinä muodostavat käsitellyn ongelman. Ensinnäkin, sähkön hinnan jatkuva nouseminen otetaan itsestäänselvytenä. Sähkön hinnan nouseminen toimii siten eräänlaisena ehtona sille, että hinnan nousun vaikutuksiin voidaan liittää myös kuluttajahintojen nousu. Kuluttajahintojen nousu ei puolestaan tue määriteltyjä yhteiskunnallisia ideaaleja, toisin sanoen tasa-arvoista sosiaalista hyvinvointia. Lisäksi lausunnoissa on oletus markkinoiden puhtaasta autonomiasta. Markkinoista, eli sähkön hinnan noususta, muodostuu eräänlainen epäpoliittinen itsestäänselvyys, jota vastaan ministeriöt koettavat löytää parhainta mahdollista ratkaisua.

Kyseinen sosiaali- ja terveysministeriön lausunto suuntautuu erityisesti universaaliyleisölle. Näin ollen lausunnossa olevat argumentit perustuvat arvoihin, joita pidetään yleisesti hyväksyttävänä. Universaaliyleisöön vedottaessa pyritään myös vetoamaan järkeen ja toimimaan teknisesti (Lappalainen 2002, 161). Sosiaali- ja terveysministeriön esittämät ratkaisukeinot, lisäydinvoiman avulla varman ja edullisen sähkön tuottaminen, ja sen kautta yhteiskunnan perusarvojen, kuten vähempiosaisten perusturvan ja yhteiskunnallinen tasa-arvon turvaaminen on argumentti, jossa ongelmat ja uhat ovat selkeästi kiedottu teknisten toimenpiteiden eli edullisen sähkön tuottamisen ympärille. Ministeriön nimeämät ongelmat ovat sellaisia, joihin jokaisen on nähdäkseni helppo yhtyä. Lähtökohdat eivät ole kiistanalaisia, ratkaisukeino on rakennettu rationaaliseksi: se on tekninen, yksinkertainen ja selkeä.

Lausunnoissa luodaan mielikuvaa tietynlaisesta yhteisöllisyydestä. Esimerkiksi sosiaalinen hyvinvointi ja tasa-arvo näyttäytyvät siten asioina, joiden tarkoitus on tuottaa hyvää mahdollisimman monelle ja pitää huolta yhteiskunnan vähempiosaisista. Lausunnonantajat pyrkivät tuottamaan eräänlaista ”yhteisellä asialla olemisen” -diskurssia, jonka välttämättömänä keinona on edullisen sähkön tuottaminen lisäydinvoiman rakentamisella. Diskurssi on samanaikaisesti sekä kollektivisoivaa että vallankäytön näkökulmasta subjekteja tuottavaa puhetta.

Näissä lausunnoissa toimija-asema antaa argumenteille suuren painon. Valtiovarainministeriö esittää markkinoiden toiminnan itsestään vallitsevana asiainatilana, jonka toiminnalle tai muuttumiselle ei ole vaihtoehtoja. Markkinat näyttävät kyseenalaistamattomana ilmiönä. Lauseet julkisen talouden kestävyys ja heikoimmassa taloudellisessa asemassa olevat ihmiset viittaavat hyvinvointivaltiotamme uhkaaviin ongelmiin, jotka on annettu hoidettavaksi kyseisille ministeriöille. Julkisen talouden kestävyys on ajateltu olevan hyvinvointivaltiomme tukipilari, joka luo turvaa heikoimmassa asemassa oleville ihmisille.

Lausunnoissa tarjotuista ratkaisumalleista (halvan sähkön tuottaminen ydinvoimalla) näen, että lausunnonantajat eivät pyri puuttumaan talouden omalakiseseen toimintaan, vaan ratkaisut näyttävät eräänlaisena kompromissina ja välttämättömyytenä talouden ja kuluttajien välisessä ahtaassa liikkumatilassa. Ratkaisumallit on lausunnossa valittu sen perusteella, että niistä koituisi mahdollisimman vähän haittaa kuluttajalle. Mielestäni ”kuluttaja” muodostuu etenkin valtiovarainministeriön lausunnossa merkittäväksi toimijaksi, jonka vuoksi ja jonka eteen ratkaisuja pyritään tekemään. Ongelmien nähdään seuraavan nimenomaan markkinoiden, eikä kansalaisten tai poliittisten päätösten kautta syntyväksi, mikä puolestaan painottaa depolitisoinnin ulottuvuutta.

Sekä valtiovarainministeriön että sosiaali- ja terveysministeriön lausunnot keskittyvät vahvasti nykyhetkeen. Nykyhetkessä tehtävillä päätöksillä on puolestaan ratkaisevasti merkitystä tulevaisuuden suhteen. Hahmottomien markkinoiden näyttäytyminen eräänlaisina omalakisina rakenteina avaa poliittisen pelin näkökulmasta mahdollisuuksia liittää niihin erilaisia vaikutussuhteita ja toimijoita. Näin vastuu asian hoitamisesta voidaan siirtää erilaisten asiantuntijoiden huoleksi. Lausunnoissa olosuhteiden korostaminen toimii välttämättömyyden luomisena. Tällä tavalla lausunnonantajat synnyttävät mielikuvan eräänlaisesta poikkeus-tilasta, joka oikeuttaa asiantuntijavaltaa.

Sosiaali- ja terveysministeriön lausunnossa kuvatut, esimerkiksi sähkön hinnasta tai sähkökatkoksesta johtuvat haitat on hyvä esimerkki luovasta politiikasta. Lappalaisen (2002, 160) mukaan esimerkiksi geopoliittista uhkakuvaa on mahdollista tarkastella luovana politiikkana. Tietyn uhkan taitava konstruointi on sekä uhkien nimeämistä että niiden erityistä korostamista. Sosiaali- ja terveysministeriö kyke-

nee argumenteissaan yhdistämään sekä talous- että moraaliset aspektit. Ministeriö perustelee taloudellisuutta moraalisuudella, koska se ei uhkaa yhteiskunnan vähäosaisimpia. Toisekseen on yllättävää, että sosiaali- ja terveysministeriö rakentaa lausunnossaan näinkin laajan tulevaisuusskenaarion siitä, mitä voisikaan tapahtua, jos sähkön saanti keskeytyisi.

Toimijoiden lausuntoja tarkasteltaessa on mielenkiintoista nostaa esiin myös lausunnoissa käytetty metakieli. Metakielen käsitteellä viitataan sellaiseen kielenkäyttöön, jossa tietyillä käsitteillä on sekä lausunnonantajan että yleisön näkökulmasta yhteinen ymmärrys. Näkemykseni mukaan ”raha” esittää yhteistä metakieltä valtiovarainministeriön lausunnossa sekä yleisölle että itse lausunnonantajalle. Rahan maailmassa tapahtuvat muutokset, kustannusten nousu tai kuluttajahinnat, ovat käsitteellisesti sellaisia muutoksia, joiden oikeudellisuutta ei tarvitse lausunnossa erikseen perustella. Kenneth Burken (1969, 113) mukaan moderneissa yhteiskunnissa rahan käsitettä voidaan käyttää ”jumalterminä”, joka viime kädessä toimii asioiden selityksenä ja toiminnan motiivina. Tietty argumentti tehdään järkeväksi vain rahan käsitteen läsnäolon avulla. Kuten aiemmin mainitut epäpoliittiset markkinavoimat, näin myös raha saa lausunnossa kyseenalaistamattoman autonomisen toimijan statuksen.

Valtiovarainministeriön lausunnon yhteydessä nostan esiin ministeriön lausunnossa esiintyneen maininnan ”toimenpiteistä, jotka (...) vähentävät kansalaisten ja elinkeinoelämän tarvetta sopeutua sekä tarvetta tehdä merkittäviä muutoksia jo valittuihin politiikkapäätöksiin”. Näyttää, että lisäydinvoiman rakentamatta jättämisestä koituisi haittoja, joihin kansalaisten ja elinkeinoelämän olisi epämiellyttävä sopeutua. Tulkintani mukaan kaikki muut sähköntuotannon keinot, kuin ydinvoima, olisivat jollain tapaa ongelmallisia yhteiskunnan kannalta. ”Jo valittu politiikkapäätös” näyttää mielestäni päätökseltä, johon on päästy tietyn prosessin kautta. Jos valittu päätös pidetään, ei uudelleevalintoja eri päätösten suhteen tarvitse enää tehdä. Valitseminen tässä yhteydessä näyttäytyy toimintana, johon joudutaan käyttämään paljon aikaa ja resursseja, jolloin se ei näytä olevan tässä yhteydessä tehtävän päätöksenteon yhteydessä suotavaa.

Valtiovarainministeriön lausunnon ”valitut politiikkapäätökset” antaa mielestäni kuvan siitä, että kyseiset päätökset ovat erilaisten asiantunti-

jatahojen tekemiä, ja että päätökset on tehty monimutkaisen prosessin kautta. Tällöin niiden muuttaminen ei olisi enää kovin mieluisaa minikään osapuolen kannalta. Asiantuntijuus korostuu lausunnossa ja asettuu eräänlaiseksi auktoriteetiksi ja toimijaksi. Näyttää siltä, että ”sopeutumista” johonkin uuteen politiikkapäätökseen olisi hyvä välttää. Ydinvoiman lisärakentaminen on lausunnossa jossain määrin jo päätettyä, sillä se näyttää jo ennen periaatepäätöksen tekoa tukevan ”valittuja politiikkapäätöksiä” ja kaikki muut ratkaisut johtaisivat ikävällä tavalla kansalaisten ”sopeutumiseen” eli vallitsevan tilan uudelleenjärjestelyyn.

Viittaaminen menneisyyteen antaa kuvan siitä, miten eri poliittisten aika-aspektien, esimerkiksi katkoksellisuuden tai tässä tapauksessa jatkuvuuden korostamista käytetään hallitusti poliittisen aikapelin rytmiikan luomiseksi (Lindroos & Palonen 2000, 16). Tällä rytmiikalla luodaan lausuntoon vaikutelma *oikeista* ja *vääristä* ratkaisuista perustelemalla niitä eri toimenpiteiden negatiivisilla seurauksilla. Ydinvoiman lisärakentaminen näyttää olevan ainoa tie, joka tukee valtiovarainministeriön käsitystä tulevaisuuden suunnasta. Entä jos valtioneuvosto olisi hylännyt Teollisuuden Voiman (ja muiden hakijoiden) periaatepäätöshakemukset? Silloin muut energiantuotannon ratkaisut eivät olisi tukeneet valtiovarainministeriön kantaa ja ne olisivat lausunnosta tekemäni tulokinnan mukaan johtaneet hankaliin talouspoliittisiin ongelmiin, joiden kustannukset olisivat päätyneet kansalaisten maksettaviksi. Tämä näkökulma korostaa edelleen yllä käsiteltyjen lausuntojen luomaa edullisen sähköä, eli ydinvoiman, yhteiskunnallista välttämättömyyttä.

Kiista lähiympäristöstä

Luonnon politiikka ilmenee aineistossa argumentteina, jotka kiinnittyvät konkreettisiin maantieteellisiin paikkoihin tai erilaisiin luonnon prosesseihin. Eri lausunnonantajat ovat ottaneet kantaa ydinvoimakäytökseen sen mahdollisen sijaintipaikan perusteella. Kriittisesti sijaintipaikkaan suhtautuvat lausunnonantajat nostavat esiin erilaisten toimijaryhmien, tietyn rajatun ympäristö ja ydinvoimalaitoksen sijaintiin kiinnittyvän ongelman, joka lausunnoissa näyttäytyy poliittisena kiistanä.

Luontoon liitetyt käsitykset ja näkökulmat tulevat selkeimmin esiin luonnonkäytön konkreettisten muotojen yhteydessä. Tällöin luonnon poliittisuuden muodostaa tiettyjen luonnonolioiden ja prosessien suhde inhimillisen yhteisön mahdollisuuksiin (Haila & Lähde 2003, 46). Ydinvoimaa vastustavissa lausunnoissa ydinvoimalaitoksen nähdään vaikuttavan negatiivisesti lähiympäristön asukkaiden arkisiin toimintoihin ja Teollisuuden Voima Oy:ltä vaaditaan vastuuta siitä, että paikallisten asukkaiden elämä häiriintyy.

Sorkan saaristossa ja Olkiluodon ympäristössä on runsas mökkiasutus ja metsätaloutta harjoitetaan saaristossa säännöllisesti ja mökkiläiset ja metsänomistajat ovat hoitaneet 'raskaskuljetukset' (rakennustarpeiden, soran ja puutavaran kuljetukset) jääteitse saaristoon. Koska lauhdevedet aiheuttavat jo nyt runsaasti haittaa niin, että joka talvi ei ole mahdollista kuljettaa tarvikkeita jääteitse, edellytämme, että TVO yhdessä asianomaisten kanssa luo järjestelmän, jonka avulla voidaan kuljetukset hoitaa yhtä edullisesti kuin jääteitäkin pitkin ja näin luonnollisesti edellytämme TVO:lta osallistumista kuljetusten kustannuksiin. (Liite 10, Sorkan vesialueen mökkiläisten puolesta)

Yllä olevassa lausunnossa korostetaan ydinvoimalaitoksen toiminnasta johtuvien vaikutusten haitallisuutta. Ydinvoimalaitos häiritsee saaren asukkaiden vuotuisia paikallisia toimenpiteitä. Ongelma ilmenee kuljetuksellisena ongelmana, johon luonnon prosessien radikaali muuttuminen -jäiden sulaminen lauhdevesien myötä - vaikuttaa.

Ongelmaa voidaan tarkastella myös kysymyksenä erilaisista oikeuksista ja oikeutuksesta. Kuka saa päättää lähialueen luonnonresursseista tai niiden muuttumisesta, paikalliset asukkaat vai teollisuusyritys? Käsittelemme eri toimijoiden oikeuksia luonnonvarojen ja -prosessien muutokseen legitimitietin käsitteen kautta. Kyllösen (2010, 39–40) mukaan luonnonvarojen hallinnan legitimitietti on aina suhteessa sekä paikalliseen yhteisöön, että koko yhteiskuntaan. Oikeutusta tietyn alueen tai tiettyjen luonnonresurssien käyttöön voi vaatia kohteen sisäinen ja ulkoinen yleisö. Kiistassa tiettyjen luonnonvarojen hallinnassa kiistan sisäiseen yleisöön pätee huomattavasti tiukemmat legitimiyskriteerit ja formaalimpi legitimiisyysääntöjen toteutumista valvova toiminta (ibid).

38). Tiukemmat legitimiisyyuskriteerit ovat esimerkiksi nähtävissä mökkiläisten vaatimuksena saada säilyttää arkisiin toimenpiteisiin liittyvät käytäntönsä. Ongelma koskettaa heidän asuinalueensa elinehtoja, joista heillä on näkemyksen mukaan täysi oikeus päättää. Mökkiläisille meriveden jäätyminen muodostuu reunaehdoksi hyväksymisen antamisesta Teollisuuden Voima Oy:n toiminnalle.

Legitimiteetin ongelma nousee esiin myös esimerkeissä Ålands Natur och Miljö (Liite 11) sekä Ålands landskapsregerin (Ahvenanmaan maakuntapäivät) (Liite 12), joissa lausunnonantajat kokevat kuuluvansa ydinenergialain määrittelemään ydinvoimalaitoksen lähiympäristöön ja lähiasukkaisiin. Ydinenergialain (990/1987) mukaan lähiympäristön asukkaiden tulisi saada osallistua hankkeesta järjestettävään kuulemistilaisuuteen, mutta toinen lausunnonantaja, Ahvenanmaan maakuntapäivät, ei saanut kutsua kyseiseen kuulemistilaisuuteen. Näiden kahden toimijan lausunnoissa kannetaan huolta Itämerellä käytävästä kuljetusliikenteestä ja sen vaikutuksesta meren puhtauteen. He toivovat lausunnoissaan, että heidät otetaan huomioon kuulemistilaisuuksissa, sillä ahvenanmaalaiset kokevat, että Itämeri kuuluu tärkeänä osana heidän lähiympäristöönsä.

Myös Rauman kaupungin lausunnossa (Liite 1b) on toive lähialueen asukkaiden määräämisoikeuden lisäämisestä. He vaativat kunnallisten toimielinten lakisääteistä osallisuutta ympäristövaikutusten arviointiprosessiin parantaakseen lähialueen paikallisväestön suhtautumista ydinvoiman rakentamiseen. Jos vaatimusta tarkastellaan lähialueen luonnonvaroja koskevan legitimiteetin näkökulmasta, ilmentävät vaatimukset osallistumismahdollisuuksista toimijan, eli Teollisuuden Voima Oy:n legitimiteetin puuttumista tietyllä alueella.

Lausunnonantajien vaatimuksessa ilmenee myös toimijoiden itse määrittelemä agenda. He vaativat saada käydä keskustelua asioista, joista ei varsinaisessa ydinenergialain määräämässä kuulemistilaisuudessa välttämättä keskusteltaisi. Mielestäni kuulemistilaisuuden kehittäminen ei yksin parantaisi lausunnonantajien nimeämää legitimiteettivajetta, vaan tilaisuuden tulisi olla myös tiettyjen esiin nostettujen vaatimusten kautta itseohjautuva siten, että toimijoiden olisi mahdollista määritellä itse keskusteltavat asiat.

Kyllösen (2010, 43) mukaan edustuksellinen liberaalidemokraattinen järjestelmämme on vielä toistaiseksi kykenemätön tunnistamaan edellä mainittuihin ympäristön käytön ongelmiin liittyvää kokonaisvaltaista problematiikkaa. Ympäristöön ja sen käyttöön liittyviä eri intressejä ei vielä toistaiseksi huomioida tasapuolisesti. Ristiriidassa ovat ne päätökset, jotka useimmiten syntyvät lyhyen aikavälin kamppailujen tuloksena, jolloin ne usein sisältävät ympäristönsuojelun kannalta haitallisia elementtejä. (mt. 2010, 43.)

Kestävän kehityksen käsite argumentatiivisena keinona

Periaatepäätöslausunnoissa muuttamat lausunnonantajat perustelivat kantaansa kestävän kehityksen käsitteen avulla (kt. kestävän kehityksen määritelmä kohdasta Lähteet) Kestävä kehitys on käsitteenä määrittänyt muutaman vuosikymmenen ajan ympäristöä arvottavaa toimintaa. Käsitteen avulla on ollut mahdollista määrittellä luonnon arvolla rationaalisempaa hallintaa, sillä ainakin arvottamista koskevista lähtökohdista on vallinnut kansainvälisellä sopimuksella (YK:n ympäristö ja kehityskokous 1992) sinetöity yksimielisyys Sopimuksen myötä kestävän kehityksen käsite on ainakin osittain onnistunut jakamaan yhteistä ymmärrystä käsitteen määrittelystä, vaikka toimijoilla on hyvin erilaiset lähtökohdat.

Kestävän kehityksen käsitteeseen on diskursiivisella tasolla sidottu jotain hyvää tekeviä ja tarkoittavia määreitä. Se on toimintaohjelma, jonka avulla ympäristön suojelua edistetään. Timothy O’Riordanin (1996, 141) mukaan myös yritysmaailmassa on tapahtunut eräänlainen kestävän kehityksen käänne. Käänteeseen seurauksena jokaisen yrityksen täytyy vähintään periaatteellisella tasolla liittää oma toimintansa jollain tapaa kestävän kehityksen periaatteiden mukaiseksi, sillä ympäristölle asetetaan yhä enemmän painoarvoa. O’Riordanin (1996, 140–155) mukaan kestävä kehitys on normatiivinen ihanne, joka sellaisenaan on rinnastettavissa käsitteisiin demokratia ja oikeudenmukaisuus.

Millaisia vaikutuksia normatiivisen näkökulman sisältävillä käsitteillä on poliittiseen kielenkäyttöön? Ensisijaisesti näen niiden arvottavan argumentteja ja niitä käytetään jossain määrin perusteetta asioi-

den yhteydessä hyväksi, sillä käsitteiden yleinen hyväksyttävyyys ei vaadi niille enää argumenteissa erillistä perustelua. Kuitenkin voidaan pohtia, onko käsite aina käyttökelpoinen ja uskottava jokaisessa yhteydessä, mihin se pyritään asettamaan.

Merkittävin ympäristövaikutus on mereen johdettu lisääntynyt lämpökuorma. Uuden ydinvoimalarakennuksen rakentaminen aiempien lisäksi ei vähennä sen ympäristön ja edustan saarien luonto- ja kulttuuriarvoja, ja maankäytön kannalta Suomessa Olkiluoto 4 -hankkeen voidaan näin ollen olevan esimerkki kestävästä kehityksestä. (Liite 2b, Eurajoen kunta)

Rauman seudulle laitoksen rakentaminen pystytään toteuttamaan sekä ympäristöllisesti että taloudellisesti kestävimällä ja edullisimmalla tavalla, koska: (...) Valmiille paikalle rakentaminen on sekä kestävä kehitys ja ympäristöarvojen kannalta että taloudellisuuden näkökulmasta edullisinta. (Liite 1c Rauman kaupungin lausunto)

Edellä olevissa lausunnoissa kestävä kehitys käsite esiintyy esimerkin kaltaisena tapauksena jostain yleisemmästä asiasta. Asioiden esittäminen esimerkinomaisesti tuo argumenttiin ulottuvuuden, jota ei ole mahdollista kiistää kyseenalaistamatta sen totuudellisuutta. Eri tapauksien kuvaaminen samalla käsitteellä viittaa siihen, että tapaukset olisivat samojen seikkojen seurausta. Chaim Perelmanin (1996, 122) mukaan kieleemme ansiosta pidetään usein luonnollisena altistaa samalle säännölle asioita, joita on luonnehdittu samoin. Näiden erottaminen toisistaan on siten työläämpää kuin niiden yhdessä pitäminen.

Kestävä kehitys käsite yhdistetään lausunnoissa siihen alkupe- räiseen käsitteeseen, joka esiteltiin tämän luvun alussa. Kestävä kehitys lausunnoissa linkittyy tässä mielessä kestävä kehitys varsinaiseen määritelmään. Tällöin käsitteen ja sen asiayhteyden erottaminen vaatisi perusteluja toisin kuin niiden (näennäinen) liitos. On kuitenkin kuuli- jakunnasta kiinni, hyväksytäänkö ”mereen johdettu lämpökuorma” tai ydinvoimalaitoksen ”jo valmiille paikalle rakentaminen” kestävä kehitys periaatteiden kaltaiseksi toiminnaksi.

Näen kestävä kehitys käsitteen liittämisen yllä oleviin lausunnonantajien argumentteihin Kenneth Burken (1969, 503) kuvaamana

kielikuvana, trooppina. Tässä tapauksessa esimerkki kestävän kehityksen käsitteen käytöstä edustaa trooppina metonymiaa. Metonymialla viitataan siihen, että jokin immateriaalinen abstrakti asia, kuten kestävän kehityksen käsite, ilmaistaan jonkin konkreettisemmän esimerkin kautta (ibid. 506–507). Abstrakti kestävän kehityksen käsite tuodaan lausunnoissa läsnä olevaksi konkreettisten esimerkkitapausten kautta, joita lausunnoissa kestävästä kehityksestä esitetään. Tämä lausunnonantajien argumentatiivinen siirto muuttaa mielestäni yleisölle annettavaa mielikuvaa ydinvoimasta ja ydinvoimalaitoksen rakentamisesta lähemmäksi ympäristöystävällisempää, luontoa kunnioittavaa energian tuotantomuotoa, häivyttäen samanaikaisesti riskejä ja epävarmuuksia taka-alalle.

Luonnon arvojen määrittäminen

Nostan Natura-alueet esimerkiksi luonto- ja ympäristökäsitteiden määrittelystä ja niiden avulla argumentoinnista. Lounais-Suomen Natura-suojelualueet sijaitsevat sekä manner- että merialueina. Alueella sijaitsee Selkämeren kansallispuisto, jonka tarkka määrittely ja raja-
aus olivat syksyllä 2010 eduskunnan käsittelyssä. Asia oli lausunnonantoi-
kaan vielä keskeneräinen: jos eduskunnalle annettu esitys Selkämeren kansallispuistosta toteutuisi, olisi kansallispuisto Itämeren merkittävin merensuojelualue.

Natura-aluetta tai Selkämeren kansallispuistoa koskettavissa lausunnoissa keskusteltiin suojelualueiden luontoarvoista. Luonnonsuojelussa yleisesti luontoarvot määrittyvät tietyllä alueella esiintyvien laji- ja luontotyyppien perusteella, joiden säilyminen nähdään arvokkaaksi ja tärkeäksi. Suojelualueiden arvot liittyvät tällöin laji- ja luontotyyppien säilymiseen, joka nähdään luonnon monimuotoisuuden säilymisen kannalta arvokkaaksi ja tärkeäksi.

Arviointiselostuksessa esitetyn perusteella ympäristöministeriö ei pidä perusteltuna, että jäähdytysveden purkupaikaksi valittaisiin vaihtoehto B Olkiluodon pohjoisrannalta. (...) Alue on katsottu luontoarvoltaan merkittävimmäksi alueeksi Olkiluodossa. (Liite 13a, Ympäristöministeriön lausunto)

Ympäristöministeriö on ympäristövaikutusten arviointiselostuksesta antamassaan lausunnossa tuonut esiin tarpeen selvittää merkittävät vaikutukset, jotka saattavat kohdistua laitoksen läheisyydessä sijaitsevan Rauman saariston Natura 2000-alueen luontoarvoihin. Selvitys on tarpeen, jotta lupia myöntävät ja suunnitelmia vahvistavat viranomaiset voivat luontodirektiivin 6 artiklan ja luonnonsuojelulain 66§:n edellyttämällä tavalla varmistua siitä, ettei hanke merkittävästi heikennä näitä luontoarvoja. (...) Ympäristöministeriö muistuttaa vielä, että edellä mainitun Natura 2000-alueen valinnan perusteena oleviin luontotyyppeihin on kohdistettava sellainen seuranta, jolla voidaan myöhemmin todentaa laadittavassa vaikutusten arvioinnissa tehtävien johtopäätösten oikeellisuus. (Liite 13b, Ympäristöministeriön lausunto)

Kyseisessä lausunnonantotilanteessa toimijoilla ei ole vielä varmuutta ydinvoimalaitoksen vaikutuksista tietylle alueelle, koska hanke on vielä toteuttamaton. Hankkeen voidaan nähdä poliittisen kielenkäytön suhteen muodostavan samankaltaisia argumentteja luontoarvojen säilymisestä kuin aiemmin käsitellyistä riskistä.

(Selkämeren) Kansallispuiston luontoarvot tuolla alueella ovat maalla saarissa eivätkä vedenalaisluonnossa. Aluerajaus Natura 2000-ohjelman tapaan ei sisällä Olkiluodon edustan lähimpiä vesialueita. (...) Toisaalta uuden ydinvoimalarakennuksen rakentaminen aiempien lisäksi ei vähennä sen edustalla olevien saarien luonto- ja kulttuuriperintöarvoja. Lisäksi todetaan, että kansallispuiston luonteeseen kuuluvan, suuriakin vierailijajoukkoja kokoavan retkeilyn kohteet on taas osoitettu toisaalle. (Liite 1d, Rauman kaupungin lausunto, sulut alussa oma lisäys)

Lausunnoissa on mielekäästä nostaa esiin tiettyjen luontoarvojen kuvaaminen stabiileina, jollain tapaa kiinteinä tai määrällisinä asioina. Esimerkiksi tietyn lajityypin suojelu perustuu siihen, että kyseinen populaatio pysyy määrällisesti tietyllä tasolla, mutta onko myös niin että yksikin uhanalaisen lajin edustaja on jo itsessään arvokas? Onko tietyn tasoinen määrällisyys ja sen säilyminen tällöin se asia, johon luontoarvolla viitataan? Mielenkiintoista on, että jos ”uuden ydinvoimalaitoksen rakentaminen [...] ei vähennä [...] luonto- ja kulttuuriarvoja”,

tarkoitetaanko vähenemisellä konkreettista lajipopulaation supistumista vai tietyn luonnonympäristön kokonaisvaltaista abstraktimpaa pilaantumista? Tässä yhteydessä ei ole mahdollista perehtyä varsinaisten luonto- ja lajityyppien suojelukäytänteisiin. Asiaa on kuitenkin mahdollista tarkastella poliittisen kielen näkökulmasta, jonka erilaisilla määreillä ja rajanvedoilla toimijat pelaavat.

Lajien arvottamisen ja suojelun suhdetta koskeva problematiikka kiteytyy hyvin Leena Vilkan (1991, 43–58) esittämään kysymykseen ”*miltä tuntuu olla tikankontti?*”. Lauseessa pohditaan, kuinka voimme saada tietoa siitä, mikä tietylle lajille tai eliölle on parasta, jos emme koskaan pysty täysin samaistumaan tietyn lajiyksilön olemukseen. Jotta voisimme asettua elion tai luonnon asemaan, meidän olisi tunnettava lajin hyvä itselleen.

Ympäristöministeriön lausunnossa silmiinpistävintä on toimija-asema. Erityisen yllättävää on, miten näennäisneutraalilla tavalla ympäristöministeriö suhtautuu ydinvoimalaitoksen rakentamiseen, vaikka laitoksen tuottamista ympäristöä koskevista mahdollisista riskeistä ei ole varmuutta. Ympäristöministeriö ei nosta ydinvoimaa eikä ydinvoimalaitoksen sijaintia suureksi uhkaksi ympäristölle tai vieressä sijaitseville suojelualueille. Lisäksi Natura-alueiden ja Selkämeren kansallispuiston suojelemisen uskoisi olevan ministeriön poliittisella agendalla merkittävässä asemassa, varsinkin kun alueet sijaitsevat aivan suunnitellun ydinvoimalaitoksen vieressä. Ympäristöministeriön lausunnossa on toki vaatimus valvonnasta ja seurannasta. Lisäksi ministeriö nostaa vielä erikseen esiin uuden puheenaiheen radioaktiivisen laskeuman jälkeisistä ennallistamistoimista (ks. liite 13) Kuitenkaan ministeriö ei pyri jarruttamaan tai suoranaisesti vastustamaan periaatepäätöksen tekoa.

Näennäisneutraaliutta voidaan pohtia kysymällä, kuinka vapaita valtion virastot ovat kommentoimaan kyseenomaista päätöstä, kun oletetaan että virastoihin on kohdistunut suuri paine poliittisen päätöksen hyväksymisestä. Lausuntojen kommentit voidaan tästä näkökulmasta ”sallitusti” ohjata vain ministeriön omaa aihepiiriä koskeviksi toimenpide-ehdotuksiksi. Argumentit ja kannanotot tiivistyvät vain yksittäisiin asioihin, etenkin sellaisiin jotka kuuluvat ympäristöministeriön toimialaan. Puhe suojelualueesta toimii näin ollen eräänlaisena kontekstina, jonka kautta muistakin asioista voidaan puhua ja mielipiteet ilmaista.

Bruno Latourin (1991) ajatukset ei-inhimillisen toimijan osallisuudesta totuuksien muodostamiseen sopivat ympäristöministeriön lausunnon analyysiin. Latourin mukaan ihmisen toiminnan mielekkyyttä ei voida ymmärtää ilman tietyn ympäristön läsnäoloa, vaan ihminen ja tietty ympäristö yhdessä luovat ongelman. Esimerkiksi tietyn alueen saastuminen ei muodostu ongelmaksi ilman, että ihminen sen sellaiseksi nostaa, ja toisaalta saastuminenkaan ei ole mahdollista ilman tiettyä aluetta. Latour lähestyy Ulrich Beckin käsitystä ympäristöuhkista, jotka voivat olla fysikaalisesti olemassa, mutta samanaikaisesti myös yhteiskunnan itsensä luomia. Latour (1991, 45–48) nostaa keskiöön kysymykset ei-inhimillisen objektin läsnäolosta tietyn ongelman luomisessa sekä samaisen objektin suhteesta toimintaympäristöönsä. Tietyt vuorovaikutussuhteet määrittävät tietylle objektille toimijuuden.

Latourin ajatusten kautta voidaan ymmärtää, miten ympäristöministeriön lausunnossa luonnonsuojelualue muotoutuu merkittäväksi elementiksi ydinvoima-asiasta nousevaan argumentaatioon. Väitän, että edellä mainitun ympäristöministeriön argumentin painoarvo muodostuu siitä, että argumentti voidaan muodostaa suojelualueen ja ydinvoimalaitoksen yhteisen ”läsnäolon” avulla. Ympäristöministeriön on mahdollista kritisoida ydinvoimapäätöstä, kun ministeriö voi käyttää lausunnossa hyväkseen asiantuntijuuteen kuuluvaa asiaa ja sen avulla muodostaa lausutut argumentit. Ilman suojelualueen tai ydinvoimalan osallisuutta argumentti menettäisi merkityksensä sellaisena, kuin toimija on sen tarkoittanut.

Latourin ajatus auttaa näkemään ei-inhimillisten elementtien aseman luonnon arvotusprosessissa. Hänen mukaansa materiaallinen todellisuus vaikuttaa käsityksiimme maailmasta ja nämä käsitykset näkyvät esimerkiksi politiikan muotoutumisen taustalla olevissa argumentointiprosesseissa. Ei-inhimillisen ja inhimillisen suhdetta tiedon tuottamiseen voidaan havainnollistaa kysymällä, mikä rooli tulosten tekemiseen tarvittavilla teknisillä mittavälineillä on tiedon ja totuuden yhteiskunnallisessa tuottamisessa. Esimerkiksi ydinvoimalan säteilyä mitattaessa säteilyä mittaavan laitteen asteikolla on ratkaiseva merkitys siihen, kuinka sallitut ja ei-sallitut rajat mittaustuloksissa määrittyvät. Latourin (1991, 48) mukaan on mahdollista, että myös elottomat ei-inhimilliset asiat osallistuvat totuuden tuottamiseen, koska niihin on liitetty merkityksiä, jotka tekevät niistä näennäisesti luotettavampia kuin tavalliset ihmiset.

Uusia avauksia ympäristöpoliittiseen teoriaan?

Lopuksi käsittelen aineistoni analyysistä nousseita havaintoja suhteessa alussa kuvattuihin lähtöoletuksiini. Alussa esittelemäni konstruktiivinen tapa kuvata ympäristöongelmia on mielestäni poliittisen analyysin kannalta ongelmallinen tavassaan kuvata yhteiskuntaa toimijana ja omien kriisiensä ja uhkiensa synnyttäjänä. Vaikka riskien syntymiseen vaikuttavat yhteiskunnalliset laajat kehityslinjat, kuten esimerkiksi teollistuminen ja energiapolitiittiset päätökset, se ei tarkoita riskien syntymistä ”tyhjästä”. Mielestäni yhteiskunnalliset muutokset tuovat ongelmat uusilla tavoilla esille. Tästä näkökulmasta ongelmat ovat erilaisten toimijoiden ja toimijoiden esittämien lähtökohtien kautta politisoitavissa. Näin ollen esimerkiksi kiistanalaisen ilmastomuutoskysymyksen voidaan sanoa syntyneen, mutta myös olevan yhteiskunnallisesti synnitetty.

Konstruktiivinen näkemys ympäristöongelmien muodostumisesta viittaa myös siihen, että muutokset ympäristössä alkavat muodostua ongelmiksi vasta sitten, kun ne käsitteellistetään ongelmiksi yhteiskunnassa. Ovatko riskit sitten Beckin mukaan konstruoituja vai todellisia? Hänen riskiyhteiskuntateoriassaan ympäristöongelmat kulkevat yhteiskunnan refleksiivisyyden ansioista läpitieteellistymisen kautta, joka saa ihmiset epäilemään tieteen keinoja hallita riskejä. Tieteellisen kentän ulkopuolinen yleisö kykenee nyt määrittelemään riskejä eli haastamaan tieteellisen tiedon tuottamat faktat. Tarkoittaako tämä sitä, että ihminen voi muokata yhteiskuntaa ja ympäristöä paremmin toisiinsa sopiviksi nostamalla esiin epäluulon tieteellistä tietoa kohtaan?

Teoretisoimassani ympäristön politisoitumisen toisessa vaiheessa ympäristö- ja luontoteemat esiintyvät samanaikaisesti sekä ongelmina että kamppailun välineinä. Tätä oletustani tukevat aineistostani tekemät havainnot ympäristön käsitteen linkittymisestä erilaisista tarkoituspohjista ja taustoista nousevien perusteluiden yhteyteen. Ympäristöargumenttia aineistossani käytettiin sekä ydinvoiman puoltamisen keinona esimerkiksi liittämällä ympäristöystävällisyys ydinvoiman positiiviseksi ominaisuudeksi että ydinvoiman vastustamiseen nostamalla muun muassa esiin ydinvoiman haittavaikutukset lähialueiden asukkaille tärkeiden ympäristöjen elinehtojen vahingoittumisena. Ympäristön käsite ei siis enää liittynyt vain tiettyjen asiakysymysten ajamiseen, vaan sitä

käytettiin aineistossa monissa erilaisissa yhteyksissä. Näen, että ympäristön käsite on näin ollen laajentunut, mutta samalla epämääräistynyt siten, että sitä voidaan käyttää poliittisten kiistojen välineenä.

Teollisuuden Voima Oy:n periaatepäätöksen lausuntokierroksen lausuntojen kautta käydyin ydinvoimakiistan perusteella väitän, että ympäristön ja luonnon käsitteet liukuvat lausunnoissa toimijoiden tarkoitusprien mukaisesti sekä argumenttien eksplisiittisenä motiivina että argumenttien perusteluun liittyvänä implisiittisenä keinona. Ympäristön käsitteen esiintuominen erilaisia retorisia tapoja käyttäen tekee käsitteestä ambivalentin. Nähdäkseni nimenomaan ambivalenssin kautta politisoituneeseen ympäristön käsitteeseen linkittyy ulottuvuus, joka pystytään eri yhteyksissä kääntämään erilaisten toimijoiden hyödyksi.

Ydinvoima-aineiston käsittelyn kautta esiinnoussut havainto politisoituneen ympäristön käsitteen käytöstä kertoo siitä, että ympäristö käsitteenä on noussut politiikan tekemisessä merkittävään asemaan. Poliitiikka ei tässä mielessä ole enää uskottavaa ilman ympäristöargumenttia. Jos ympäristö määrittää näin merkittävästi poliittisten kysymysten kenttää, olisi ensisijaisen tärkeää, että myös poliittinen teoria kykenisi ymmärtämään ja selittämään ympäristön käsitteen poliittista luonnetta. Näyttää siltä, että ympäristöstä nouseva poliittinen teoria, joka kuvaaisi ympäristön käsitteen uudenlaista luonnetta poliittisen pelin keskiössä, tuntuu keskittyvän toistaiseksi vain esimerkiksi ympäristöongelmien ja -riskien yhteiskunnalliseen tunnistamiseen.

Jos ympäristön käsite tällä hetkellä elää esittämäni niin sanottua ympäristön politisoitumisen toista kautta, jossa ympäristö- ja luontokäsitteet ovat jo tunnustettu käyttökelpoisiksi poliittisen pelin välineiksi, eivät nykyiset ympäristön poliittisuutta käsittelevät teoriat onnistu enää selittämään ympäristön käsitteen uudenlaista roolia poliittisessa pelissä. Tästä syystä politiikan tutkimuksen kannalta on mielestäni tärkeää, että ympäristön käsitettä tutkitaan sellaisen analyttisen lähestymistavan kautta, joka tarkastelee ympäristöargumenttia poliittisen pelin välineenä. Kamppailu-ulottuvuuden esiintuominen ympäristöretoriikkaa koskevissa analyyseissä kuvaa politisoituneen ympäristön käsitteen ambivalenttia luonnetta, joka tekee myös ymmärrettäväksi käsitteen käyttötavan muuttumisen poliittisen toiminnan tuloksena.

Lähteet

Aineisto

Kaikki aineistossa käytetyt lausunnot ovat luettavissa työ- ja elinkeinoministeriön internet-sivuilla osoitteessa: <URL: <http://www.tem.fi/index.phtml?s=2896>>

Liite 1 (a, b, c, d): *Rauman kaupungin lausunto*. [viitattu 28.9.2010]. Saatavilla www-muodossa: <URL:http://www.tem.fi/files/20794/Rauman_kaupungin_lausunto_O4_13.11.2008.pdf>

Liite 2 (a, b, c): *Eurajoen kunnan lausunto*. [viitattu 30.9.2010]. Saatavilla www-muodossa: <URL:[http://www.tem.fi/files/21274/Eurajoen_kunnan_lausunto_\(O4\)_15.12.2008.pdf](http://www.tem.fi/files/21274/Eurajoen_kunnan_lausunto_(O4)_15.12.2008.pdf)>

Liite 3: *Säteilyturvakeskuksen lausunto*. [viitattu 30.9.2010]. Saatavilla www-muodossa: <URL:http://www.tem.fi/files/23210/Sateilyturvakeskuksen_lausunto.pdf>

Liite 4: *Nakkilan kunnan lausunto*. [viitattu 4.10.2010]. Saatavilla www-muodossa: <URL:http://www.tem.fi/files/20793/Nakkilan_kunnan_lausunto_O4_12.11.2008.pdf>

Liite 5: *World Wide Fund (WWF) lausunto*. [viitattu 4.10.2010]. Saatavilla www-muodossa: <URL:[http://www.tem.fi/files/20669/WWF_lausunto_\(O4\)_12.11.2008.pdf](http://www.tem.fi/files/20669/WWF_lausunto_(O4)_12.11.2008.pdf)>

Liite 6: *Greenpeacen lausunto*. [viitattu 5.10.2010]. Saatavilla www-muodossa: <URL:[http://www.tem.fi/files/20785/Greenpeacen_lausunto_\(O4\)_14.11.2008.pdf](http://www.tem.fi/files/20785/Greenpeacen_lausunto_(O4)_14.11.2008.pdf)>

Liite 7: *Lappalaiset Uraanivoimaa Vastaan –kansanliike*. [viitattu 5.10.2010]. Saatavilla www-muodossa: <URL:http://www.tem.fi/files/21207/008_T_Lappalaiset_Uraanivoimaa_Vastaan....pdf>

Liite 8: *Sosiaali- ja terveysministeriön lausunto*. [viitattu 8.10.2010]. Saatavilla www-muodossa: <URL:[http://www.tem.fi/files/21272/Sosiaali_ja_terveysministerio_lausunto_\(OL4\)_27.11.2008.pdf](http://www.tem.fi/files/21272/Sosiaali_ja_terveysministerio_lausunto_(OL4)_27.11.2008.pdf)>

Liite 9: *Valtiovaraministeriön lausunto*. [viitattu 8.10.2010]. Saatavilla www-muodossa: <URL:[http://www.tem.fi/files/21273/Valtiovaraministerion_lausunto_\(OL4\)_5.12.2008.pdf](http://www.tem.fi/files/21273/Valtiovaraministerion_lausunto_(OL4)_5.12.2008.pdf)>

Liite 10: *Sorkan vesialueen mökkiläisten puolesta*. [viitattu 11.10.2010]. Saatavilla www-muodossa: <URL:[http://www.tem.fi/files/20666/004_Mielipiteen_ja_toimenpiteiden..._\(O4\)_7.11.2008.pdf](http://www.tem.fi/files/20666/004_Mielipiteen_ja_toimenpiteiden..._(O4)_7.11.2008.pdf)>

Liite 11: *Ålands Natur och Miljö rf*. [viitattu 11.10.2010]. Saatavilla www-

muodossa: <URL:[http://www.tem.fi/files/20673/Alands_Natur_och_Miljo_r.f._lausunto_\(O4\)_12.11.2008.pdf](http://www.tem.fi/files/20673/Alands_Natur_och_Miljo_r.f._lausunto_(O4)_12.11.2008.pdf)>

Liite 12: *Ålands landskapsregerin*. [viitattu 11.10.2010]. Saatavilla [www-muodossa:](http://www.muodossa:) <URL:http://www.tem.fi/files/20882/Alands_landskapsregering_lausunto_18.11.2008_O4.pdf>

Liite 13 (a, b): *Ympäristöministeriön lausunto*. [viitattu 20.10.2010]. Saatavilla [www-muodossa:](http://www.muodossa:) <URL:http://www.tem.fi/files/23928/Ymparistoministerion_lausunto_26.6.2009_OL4PAPlaus_lopul.pdf>

Finlex – Valtion säädöstietopankki. *Ydinenergilaki 11.12.1987/990*. [viitattu 15.12.2013]. Saatavilla [www-muodossa:](http://www.muodossa:) <URL:<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1987/19870990>>

Intergovernmental Panel on Climate Change. [viitattu 15.12.2013].<URL:<http://www.ipcc.ch/index.htm>>

Kirjallisuus

Beck, Ulrich (1992). *Risk Society. Towards a new modernity*. Ritter, Mark (käänt.). Sage. Lontoo.

Beck, Ulrich (1997). *The reinvention of the politics. Rethinking modernity in the global social order*. Polity Press. Cambridge.

Beck, Ulrich, Giddens, Anthony & Lash, Scott (1995). *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Lehto, Leevi (suom.). Vastapaino. Tampere.

Burke, Kenneth (1969). *A grammar of motives*. University of California Press. Lontoo.

Eder, Klaus (1996). *The Social Construction of Nature*. Sage. Lontoo.

Haila, Yrjö & Lähde, Ville (toim.) (2003). Luonnon poliittisuus. Mikä on uutta? Teoksessa *Luonnon politiikka*. Vastapaino. Tampere, 7–36.

Hajer, Maarten (1995). *The politics of environmental discourse: ecological modernization and the policy process*. Clarendon Press. Oxford.

Juhila, Kirsi (1993). Miten tarinasta tulee tosi: Faktuaalistamisstrategiat viranomaispuheessa. Teoksessa *Diskursianalyysin aakkoset*. Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (toim.). Vastapaino. Tampere, 151–188.

Kerkkänen, Anu (2010). *Ilmastonmuutoksen hallinnan politiikka. Kansainvälisen ilmastokysymyksen haltuunotto Suomessa*. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto, yhdyskuntatieteiden laitos. Tampereen yliopistopaino Oy –Juvenes Print. Tampere.

Kojo, Matti & Litmanen, Tapio (2009). *The renewal of nuclear power in Finland*. Palgrave Macmillan. Englanti.

Konttinen, Esa & Peltokoski, Jukka (2004). *Ympäristöprotestin neljäs aalto: Eläinoikeusliike ja uuden polven ympäristöradikalismi 1990-luvulla*. Minerva-kus-

- tannus. Jyväskylä.
- Kyllönen, Simo (2010). Ympäristön ja luonnonvarojen käytön legitimiteetti. Teoksessa *Luonnonvarojen hallinnan legitimiteetti*. Rannikko & Määttä (toim.). Vastapaino, Tampere, 19–58.
- Lappalainen, Pertti (2002). *Poliittisen tyylin taito*. Vastapaino. Tampere.
- Latour, Bruno (1991). *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Suikkanen, Risto (suom.). Vastapaino. Tampere.
- Lindroos, Kia & Palonen, Kari (toim.) (2000). Aika politiikan kohteena. Teoksessa *Politiikan aikakirja. Ajan politiikan ja politiikan ajan teoretisointia*. Vastapaino. Tampere, 7–24.
- O’Riordan, Timothy (1996). Democracy and the sustainability transition. Teoksessa *Democracy and the environment. Problems and prospects*. Lafferty & Meadowcroft (toim.). Edward Elgar Publishing. Englanti, 140–156.
- Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.) (1996). Johdanto: Retorinen käänne? Teoksessa *Pelkkää retoriikkaa*. Vastapaino. Tampere, 7–19.
- Perelman, Chaïm (1996). *Retoriikan valtakunta*. Lehto, Leevi (suom.). Vastapaino. Tampere.
- Vilka, Leena (1991). Miltä tuntuu olla tikankontti? Teoksessa *Näkökulma yhteiskuntatieteelliseen ympäristötutkimukseen*. Pakarinen, Vilka, & Luukkainen (toim.). Acta Universitatis Tamperensis ser B vol 37. Tampere, 43–57.

Timo Bergman

Kausaalisen päättelyn ulottuvuuksia Suomen ministeriöiden tulevaisuusnäkemyksissä vuosina 2006 ja 2010

Ihmiset ovat pyrkineet ennustamaan tai ennakoimaan tulevaisuutta mitä erilaisimmilla tavoilla. Työskennellessäni kesällä 2010 työ- ja elinkeinoministeriössä kiinnostuin tulevaisuuden ennakoinnista ja tulevaisuustyöstä. Työskentelin ministeriössä toimintaympäristömuutoksia ja heikkoja signaaleja kartoittaneessa ja ennakoineessa muutossignaali-hankkeessa. Heikolla signaalilla tarkoitetaan asiaa, ilmiötä tai tapahtumaa, joka ei ilmenemishetkellään välttämättä ole merkittävä mutta josta saattaa yksin tai yhdessä muiden heikkojen signaalien kanssa tulla tulevaisuudessa merkittävästi yhteiskunnan kehitykseen vaikuttava muutosvoima. Pro gradu -tutkielmassani käsittelin Suomen ministeriöiden tulevaisuus katsauksissa ilmenneitä tulevaisuusnäkemymiä.

Nykyaikainen käsitys tulevaisuudesta on saanut Lucian Hölscherin (1999) mukaan alkunsa saksankielisellä alueella vuosien 1770–1830 paikkeilla. Tuolloin historian ja ihmisyyden kehityksen yhteyttä alettiin korostaa edistyksellisen historian käsityksen muodossa. Hölscherin mukaan tulevaisuuden käsite eli huippukauttaan vuosina 1890–1950,

jolloin tulevaisuusajattelun piirissä ideoitiin kommunistisen yhteiskunnan ja tuhatvuotisen valtakunnan kaltaisia suuria utopioita. Huippukauden tulevaisuudentutkimuksessa tulevaisuudelta odotettiin paljon. Tämän jälkeen tulevaisuusajattelun piirissä esitetyt ajatukset ovat olleet vaatimattomampia ja lyhyemmälle aikavälille suuntautuneita. Tulevaisuusajattelijat ovat Hölscherin mielestä 1960-luvulta lähtien pelänneet enemmän kuin odottaneet tulevaa. (Hölscher 1999, 47–55, 127–131 ja 217–223)

Hölscherin aikakausijaottelu arvottaa pitkän aikavälin utopiat korkeammalle kuin lyhyen aikavälin tarkastelut, jotka voivat olla melko lähellä esimerkiksi hallinnollista suunnittelua. Jaottelun vahvuus on siinä, että se antaa aineksia ajatteluun tulevaisuusnäkemysten suhteen. Artikkelini tapauksessa tällaisella jaottelulla on merkitystä tulevaisuusnäkemysten muotoilemisen tyylin kannalta. Suomalaisessa yhteiskunnassa tulevaisuustyötä tehdään monissa paikoissa. Jos haluaa tutkia tulevaisuutta hahmottamaan pyrkiviä asiakirjoja, niin vaihtoehtoja löytyy runsaasti. Oma kiinnostukseni kohdistui ministeriöiden hallinnonaloiltaan valmistelemiin tulevaisuuskatsauksiin, joissa ne esittävät näkemyksensä tulevaisuuden tärkeimmistä haasteista, kehityssuunnista sekä niihin liittyvistä ratkaisuehdotuksista. Kyseiset asiakirjat eivät periaatteessa ole ministeriöiden virallisia kannanottoja. Niillä on kuitenkin asiantuntijanäkemykseen pohjautuvaa valtaa ja ohjaavaa vaikutusta sekä ennen eduskuntavaaleja että niiden jälkeen, kun puolueet, järjestöt ja muut vastaavat tahot muotoilevat tavoitteitaan vaaleihin ja hallitusohjelmaneuvoitteluihin. Ministeriöiden tulevaisuuskatsauksilleen muotoilemalla sisällöllä on tässä mielessä ohjaavaa valtaa. Samalla niiden sisältö kertoo ministeriöissä harjoitettavan tulevaisuustyön luonteesta ja laadusta.

Politologisella tutkimusotteella on hyvin paljon annettavaa tulevaisuudentutkimukselle, joka poikkitieteellisenä tieteenalana hyödyntää useiden tieteenalojen sisältöjä. Tutkimusotteen anti tulevaisuudentutkimukselle muodostuu esimerkiksi siitä, että päätöksenteon tueksi tuotettavat tulevaisuusnäkemykset vaativat useampien tietolähteiden yhdistämistä ja laajempien kehitystekijöiden ymmärtämystä. Tehtäessä arvioita tulevaisuudesta joudutaan useimmiten tekemään valintoja ja tulkintoja monitulkintaisten ja kontingenttien asiantilojen välillä. Näiden valintojen tutkiminen auttaa näkemään laajemmin tehtyjen päätösten ja valin-

tojen taustoja sekä avaamaan laajempia ajatuskokonaisuuksia niiden taustalla.

Tutkimuskysymykset ja -aineisto

Tutkimusaineistoni koostuu ministeriöiden vuosien 2006 ja 2010 tulevaisuuskatsauksista Suomessa. Kerron tässä aluvussa ensiksi tulevaisuuskatsauksesta käytäntönä. Sen jälkeen kuvaan aineistoa, perustelen tekemiäni rajauksia ja esittelen artikkelini tutkimuskysymykset. Tehdessäni artikkelia tulevaisuuskatsausten valmisteluprosesseista ei ollut olemassa systemaattisesti koottua tietoa, mutta yksittäisistä asiakirjoista on löydettävissä tietoa prosessiin vaikuttaneista toimijoista ja toimintatavoista. Valtioneuvoston ministeriöille lähettämä kirje kertoo jonkin verran prosessista.

Tavoitteena on virkamiesten toimesta tuottaa eri osapuolten käyttöön tiivis tietopaketti hallinnonalan merkittävimmistä kehitystekijöistä, keskeisistä ongelmakohdista ja erilaisista ratkaisuvaihtoehdoista. Tavoitteena ei siten ole esimerkiksi valmistella linjauksia tai ratkaisuja hallitusneuvotteluja varten. (VNK 2010a, 1)

Periaatteessa ainoa valmisteluprosessiin liittyvä muodollinen raja on, että katsaukset valmistellaan virkamiesvoimin. Muuten ministeriöt ovat voineet valita itse parhaaksi katsomansa toimintatavan. Yleensä ministeriöissä on perustettu valmistelutyötä varten sisäinen hanke, jota ohjaava työryhmä on vastannut tulevaisuuskatsauksen valmistelusta. Työryhmään on yleensä pyydetty edustajia eri osastoista ja yksiköistä. Työnjaon organisoinnissa asiakirjan valmisteluun osallistuvien kesken on ollut jonkin verran eroja. Yksi tapa on malli, jossa on erikseen osastojen johtohenkilöistä koostuva valmisteluryhmä ja edellisen työryhmänsä toimiva sihteeristö. Tästä mallista toimii esimerkkinä sisäasiainministeriön vuoden 2006 valmisteluprosessi. Toisen tyyppisessä mallissa on yksi työryhmä, jossa on jäseniä ja asiantuntijoita. Tämän mallin esimerkkinä toimii työ- ja elinkeinoministeriön vuoden 2010 valmisteluprosessi.

Artikkelini aineiston muodostivat ministeriöiden vuosien 2006 ja 2010 tulevaisuuskatsausten lisäksi kyseisien vuosien toimintaympäristökuvaukset. Ensimmäiset ennen vuoden 2003 eduskuntavaaleja valmistellut tulevaisuuskatsaukset jokainen ministeriö teki itsenäisesti ilman valtioneuvoston ennakointiverkostoa. Ensimmäinen ennakointiverkoston ohjaama kierros oli vuonna 2006, jolloin tehtiin myös ensimmäinen koko valtioneuvoston toimintaympäristökuvaus tukemaan ja ohjaamaan ministeriöitä. Valmisteluprosessi eteni vuonna 2010 samalla tavalla lisättyä valtioneuvoston kanslian omalla tulevaisuuskatsauksella, jonka se teki muiden ministeriöiden julkaistua asiakirjansa.

Ensimmäiset tulevaisuuskatsauksien asiakirjat kokosi valtiovarainministeriö, jonka kirjaamosta tiedustelin niiden saatavuutta sähköpostitse. Minulle vastattiin, että asiakirjoja ei käytännössä ole saatavissa, koska niitä ei ole rekisteröity eikä arkistoitu (Metsärinta-Lehmusvaara 2010). Näin ollen vuoden 2003 tulevaisuuskatsaukset rajautuvat käytännössä pois potentiaalisesta tutkimusaineistostani. Vuosien 2006 ja 2010 asiakirjat ovat siten paremmin vertailukelpoisia sekä keskenään että suhteessa oman ajankohtansa toimintaympäristökuvaukseen.

Väestön ikärakenteen kehitykseen liittyvän analyysin pohjaksi keräsin otteita aineistosta sekä vuosien 2006 ja 2010 tulevaisuuskatsauksista. Valittuun teemaan päädyin siksi, koska se kaikkia hallinnonaloja koskevatana aihepiirinä tarjoaa riittävän laajan näkemyksen ministeriöiden tulevaisuusnäkemyksistä. Otteet aineistosta keräsin käyttämällä hyväksi elektronisessa muodossa olevien asiakirjojen hakutoimintoa. Hakuksena käytin sanoja 'väestö' ja 'ikäntymisen' sekä niiden johdannaisia eri sijamuodoissa. Kertyneestä otemassasta valikoin analyysin kannalta mielenkiintoisimmat esiteltäviksi. Tämän jälkeen jaoin aineisto-otteita pienempien teemojen alle.

Artikkelini päätutkimuskysymys on: Millä tavalla eri ministeriöt Suomessa perustelevat varautumista tulevaisuuteen, painottavatko ne enemmän mahdollisuuksia, haasteita vai uhkia? Alatutkimuskysymykseni ovat: Millaisia asioita ministeriöt painottavat tulevaisuuteen varautumisessa? Kuinka paljon ministeriöiden tulevaisuuskatsauksissa on niiden omaa näkemystä? Minkälaisia asioita ministeriöt liittävät väestön ikäntymiseen tulevaisuuden haasteena?

Artikkelini aineistoanalyysi koostuu neljästä luvusta, joiden teemoiksi

olen valinnut kansantalouden kestävyuden ja työelämän vetovoiman. Teemoja käsittelevät luvut aloitan valtioneuvoston ennakointiverkoston toimintaympäristökuvauksen näkemyksestä. Vastaavasti vertaan vuoden 2010 asiakirjoja vuoden 2009 toimintaympäristökuvaukseen. Tavoitteenani on saada tämän vertailun avulla tietoa ministeriöiden omasta ideoinnista ja innovatiivisuudesta. Tätä tavoitetta tukee myös analyysin lopussa tehtävä yhteenveto, jossa etsin yksittäisten ministeriöiden esittämiä yleisestä linjasta poikkeavia erityisteemoja.

Alateemat kertovat asioista, joita ministeriöt käyttivät perustellessaan tulevaisuuteen varautumista. Samoin argumentaation rakenne ja tyyli ovat analyysini kohteena. Analyysini lähti liikkeelle sellaisesta taustoletuksesta, että kullakin ministeriöllä on oma tulevaisuusnäkemysensä, jonka saavuttamisen tärkeyttä se perustelee toimenpiteiden toteuttamisen kautta. Tässä kyseisessä aineistossa alateemat toimivat argumentteja kokoavina vetoamisen kohteina. Erilaiset tavat vedota alateemaan kertoivat samalla myös ministeriöiden arvostuksista. Argumentointityylit puolestaan kertoivat ministeriöiden asennoitumistavasta tulevaisuutta kohtaan.

Tulevaisuusajattelun ja retoriikan synteesiä

Erilaiset tutkimusotteet ja teoriat toimivat sekä konkreettisina työvälineinä aineistoanalyysissä että ohjaavat laajemmin ajattelua, jolla lähestytyn aineistoa. Tutkimusotteeni rakentuu toisaalta politologisen tulevaisuudentutkimuksen kannalta olennaisten käsitteiden, toisaalta retorisen analyysin varaan. Tarkasteltavista käsitteistä tärkeimmät ovat tulevaisuus, nykyisyys ja menneisyys.

Bertrand de Jouvenelin tulevaisuusajattelu

Ensimmäiseksi käsittelen ranskalaisen tulevaisuudentutkijan Bertrand de Jouvenelin ideoita ja teorioita. Käytän hänen ajatuksiaan aineistoanalyysini tukena ja suhteutan niitä tarkasteltaviin teksteihin. Pääasiallisena lähteenäni toimii hänen tulevaisuudentutkimuksen päätteoksensa *L'art de la conjecture* (1964) englanninkielinen painos *The art of conjecture*

(1967). Tarkasteluani täydentävät muutamat de Jouvenelin omat sekä muiden kirjoittamat artikkelit, joissa täydennetään ja kommentoidaan hänen ajatuksiaan. Tärkeimmät de Jouvenelin ajatuksista artikkelilleni ovat tulevaisuuden ennakoinnin syyt, menneisyyden ja tulevaisuuden laadullisilla eroilla operoiva erottelu *facta-futura*, tulevaisuudesta tietämisen tapoja erotteleva *prévision-prévoyance* sekä tulevaisuuden kehityskulkujen muotoon liittyvä erottelu tulevaisuuksiin (*futuribles*) ja ennakoi-
viin lausumiin (*proferens*).

Teoksen ajallisesta kontekstista liikkeelle lähtien de Jouvenel perustelee tulevaisuuden ennakoimisen tarvetta yhteiskunnan ja ihmisten välisten suhteiden epävarmuudella ja muuttuvaisuudella. Yleisempinä perusteluina tälle toiminnalle hän käyttää ensinnäkin sitä, että jokin asia ei tapahtuisi. Toinen yleinen syy ennakoinnille on, että yritämme taivuttaa toteutuvaa tapahtumien kulkua suuntaan, joka tuo todennäköisen ja halutun lähemmäksi toisiaan. (Jouvenel 1967, 10, 19 ja 130–132) Ennakoinnin perustelut ovat analyysini näkökulmasta relevantteja siinä mielessä, että niitä voidaan käyttää apuna analysoitaessa ministeriöiden tapoja argumentoida tulevaisuuden kehityskulkuihin varautumista.

Menneisyyden ja tulevaisuuden välistä käsitteellistä eroa de Jouvenel havainnollistaa parin *facta-futura* avulla. *Facta* viittaa menneisiin tapahtumiin, jotka ovat jo tapahtuneet. *Futura* puolestaan liittyy vielä tulemattomiin tulevaisuuden tapahtumiin, joista meillä ei voi olla varmaa tietoa. De Jouvenel avaa mainittua erottelua myös kahdella verbillä: *facere* (tehdä) ja *esse* (olla). Ensiksi mainittua käytetään kuvaamaan menneyttä, kun taas jälkimmäisellä kuvataan tulevia tapahtumia ja tilanteita. Toinen *facta-futura* -erottelua havainnollistava käsitepari on *infectum* ja *perfectum*. *Infectum*ista tulee loppuunsaatettu fakta (*perfectum*) vasta, kun tilanne tai tapahtuma realisoituu todellisuudessa. (ibid. 967, 3–6) *Infectum-perfectum* -erottelun avulla voi tutkia argumentaatiota, jossa voidaan ainakin osittain myöntää kehitystä tapahtuneen, mutta enemmän tai vähemmän suorasti vaaditaan lisätoimenpiteitä päämäärän saavuttamiseksi. Hyödynnän tätä aineistoanalyysissäni tutkiessani ministeriöiden argumentteja niiden vedotessa lisäedistykseen eri osa-alueilla.

Käsiteparilla *prévision-prévoyance* de Jouvenel avaa näkemystään tietämisen ja ajan suhteesta. *Prévision* on alun perin teologinen termi, joka merkitsee Jumalaan liittyvää täydellistä tietoa tulevaisuuden tapah-

tumista. *Prévoyance* taas viittaa inhimillisen mielen toimintaan liittyen siihen, mitä mahdollisesti tapahtuu tulevaisuudessa. Nämä termit eivät kuitenkaan ole puhdasoppisia kategorioita, vaan de Jouvenel itsekin yhdistelee niitä toisiinsa teksteissään sanankäytön tasolla. Erottelulla on kuitenkin se merkitys, että se auttaa jäsentämään tulevaisuuden hahmottamiseen liittyvän toiminnan eri puolia. (ibid. 1967, 15–16)

Tulevaisuuden kehityskulkujen muotoa de Jouvenel käsitteellisti neologismilla *futuribles*, joka on muodostettu latinan tulevaisuutta merkitsevästä *futura*-sanasta ja ranskan kielen mahdollista tarkoittavasta *possible*-sanasta. Jouni Vauhkonen mukaan Kari Palonen on esittänyt käännökseksi sanaa 'tulevallisuus' (Vauhkonen 2000, 112). Käännös on mekaanisuudessaan hivenen kankea, mutta toimii kuitenkin suomenkielisessä tekstissä paremmin kuin alkuperäinen ranskankielinen sana.

Futuribles tarkoittaa de Jouvenelin terminologiassa ajattelun kohdetta, joka suuntautuu tulevaisuuteen. Se keskittyy vain mahdollisiin tulevaisuuksiin, ei siis ollenkaan varmaan tietoon tulevaisuudesta. Tässä suhteessa *futuribles* eroaa ennakoivista lausumista. Niiden avulla tavoitellaan varmaa tietoa tulevaisuudesta käyttämällä apuna formaalia ajatuskulkua, esimerkiksi kausaliteettia. Tulevallisuus eroaa ennakoivasta lausumasta sillä tavalla, että siinä ei lähtökohtaisesti tavoitella varmaa tietoa tulevaisuudesta. Siihen sisältyy aina sen muodostavan ajattelijan odotushorisontti sekä ajattelijan tai jonkun muun poliittisen toimijan toimintaohjelma (policy). Tulevallisuuksien maailma ei kuitenkaan ole äärettömän laaja, vaan sen piiriin pääsevät jouvenelilaisessa ajattelussa vain nykyisyyden näkökulmasta uskottavat, kuviteltavissa olevat kuvat. (Jouvenel 1967, 18–19)

Tulevaisuuden toimenpiteiden välttämättömyyttä perustellaan hyvin usein historialla. Tällainen ajattelu olettaa enemmän tai vähemmän suorasti, että menneisyyttä voidaan käyttää argumentoinnissa hyvin vahvana perusteena, koska se on voitu osoittaa 'objektiivisesti todeksi'. Menneisyyteen liittyvä näkemys sisältää kuitenkin aina valintoja ja taustaolettamuksia. Menneisyyden käyttäminen tulevaisuuden perustelemisessa on analyysini kannalta hyvin mielenkiintoinen näkökulma.

Bertrand de Jouvenel otti aktiivisesti kantaa ajankohtaisiin asioihin. Heli Paalumäki (2003, 16) muistuttaakin artikkelissaan tästä seikasta:

Usein unohdetaan, että Jouvenel halusi olla sidoksissa omaan aikaansa ja osallistui kirjoituksillaan moniin 1950- ja 1960-luvulla tulevaisuudesta ja sen ymmärtämisen periaatteista käytyihin keskusteluihin.

The art of conjecture -teosta on pidetty vahvasti normatiivisia piirteitä sisältävänä tekstinä, kun taas politiikan pienimmän mahdollisen elementin etsimiseen keskittyvää *The pure theory of politics* -teosta on pidetty enemmän kuvailevana. Ensiksi mainitun vahvuus on kuitenkin siinä, että sen näkökulma suuntautuu nimenomaan tulevaisuuteen sekä siihen liittyviin käsitteisiin ja ajatuksiin. Toinen sen vahvuuksista on vahva sidos tulevaisuuskysymysten käytäntöön. Näistä syistä kyseinen teos käsitteinen ja teorioineen soveltuu hyvin aineistoni analysointiin, kunhan sen rajoitteet tiedostetaan analyysin aikana.

Analyysini pääasiallinen tutkimuskysymys koskee suomalaisten ministeriöiden tapoja perustella varautumista tulevaisuuteen. De Jouvenelin hahmottelema tulevaisuuden ennakoinnin perustelutyypin kolmijako tukee näiden tapojen analysointia. Kyseinen jaottelu auttaa minua hakemaan tutkimusaineistosta vastauksia erityisesti ministeriöiden tulevaisuusnäkemysten painottumisesta mahdollisuuksiin, haasteisiin tai uhkiin.

Kaksi viimeksi mainittua perustelutyyppiä ovat alakysymyksen näkökulmasta kiinnostavia, koska niissä positiivinen ja negatiivinen näkökulma painottuvat eri tavoilla. Tulevaisuuteen varautuminen siksi, että jokin asia ei tapahtuisi, pohjautuu perustelutyypin puhtaasti negatiiviseen. Todennäköisen ja halutun taivuttaminen lähemmäs toisiaan pohjautuu selkeämmin positiiviseen näkökulmaan. Kyseisessä tyypissä voidaan nähdä toisaalta todennäköistä vastaava haaste-elementti, toisaalta haluttua vastaava mahdollisuuselementti.

Chaim Perelmanin argumentaatioteoria

Pääasiallisen pohjan aineistoni retoriselle analyysille tarjoaa Chaim Perelmanin argumentaatioteoria. Hyödynnän enimmäkseen Perelmanin ja Lucie Olbrechts-Tytecan yhdessä kirjoittaman *La nouvelle rhétorique* -teoksen englanninkielistä painosta *The New Rhetoric* (1971). Tärkeimmät käsittelemäni osa-alueet Perelmanin ajatuksista ovat argu-

mentoijan ja yleisön väliset esisopimukset sekä lokuksen käsite alalajeineen.

Perelmanin ja Olbrechts-Tytecan hahmottelemat esisopimukset argumentoijan ja yleisön välillä ovat yleensä julkilausumattomia. He jakavat esisopimukset kahteen ryhmään. Ensimmäinen ryhmä koskee reaalisuuden ja toinen arvostamisen perusteita. Reaalisuuden perusteina voidaan käyttää faktoja, totuuksia ja asioiden normaaliksi tai todennäköiseksi arvioimisen perusteita. Niiden avulla oikeutetaan argumentteja yleensä suhteessa universaaliyleisöön. Arvostamisen perusteissa liikutaan arvojen, niiden keskinäisten hierarkioiden sekä niihin liittyvien argumenttien oikeutuksen maailmoissa. Niissä on kyse paremmuuden arvioinnin periaatteista, ja ne on yleensä suunnattu erityisyleisölle. (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971, 67–74)

Arvostamisen perusteiden alueella Perelman ja Olbrechts-Tyteca käyttävät lokuksen käsitettä kuvaamaan paremmaksi arvottamisen periaatteita. He luonnehtivat klassisia kirjoittajia seuraten lokuksia otsakkeina, joiden alle argumentteja voidaan luokitella. Lokus on johdannainen Aristoteleen käsitteestä *loci communes*, jolla hän tarkoitti yleisiä, kaikkien tieteiden käytettävissä olevia argumentteja. Niiden vastakohtana toimivat erityiset aiheet, jotka kuuluvat joko jonkin erityistieteen tai erityisen puhetautyypin piiriin. (ibid., 83–85)

Perelman ja Olbrechts-Tyteca jakavat lokuksen käsitettä sisäisesti erilaisiin tyypeihin, joista yleisimmät ovat määrällinen ja laadullinen. Määrään liittyvällä lokuksella arvotetaan jokin asia paremmaksi määrällisillä perusteilla. Käytännössä se voi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että useampien ihmisten hyväksymä asia on arvokkaampi kuin pienemmän ihmismäärän hyväksymä asia. Toinen tapa havainnollistaa määrällistä lokusta on kokonaisuuden arvottaminen paremmaksi kuin osa. Esimerkkeinä määrällisestä lokuksesta toimivat yleiseen mielipiteeseen tai demokratiaan vetoaminen. Määrällisen lokuksen pohjalta muodostetusta premissistä seuraava johtopäätös on useimmiten premissin olemassaolon varassa sillä tavalla, että jos sitä ei ole, johtopäätökseltäkin putoaa pohja. (ibid., 83–89)

Laatuun perustuvassa lokuksessa vedotaan asioiden ainutkertaisuuteen niiden arvokkuuden perusteluna. Perelman ja Olbrechts-Tyteca yhdistävät kvalitatiivisen lokuksen argumentoijaan, joka pyrkii kyseen-

alaistamaan vallitsevaa tilannetta ja totuuksia. Kvalitatiivisessa lokuksessa voidaan vedota myös asioiden korvaamattomuuteen, uhanalaisuuteen tai harvinaisuuteen. Kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen lokuksen lisäksi kirjoittajat nimeävät muita vetoamisen perusteita, joita ovat järjestys, olemassaolo ja olemus. Järjestys viittaa aikaisemman paremmuuteen suhteessa myöhempään. Olemassaolo puolestaan vetoaa aktuaalisen tai todellisen arvokkuuteen suhteessa mahdolliseen, kontingenttiin tai mahdottomaan. Olemukseen vetoaminen taas pohjautuu ajatukseen, että jollekin lajille on olemassa 'oikea' olemus. Vedottaessa tätä olemusta käytetään mittapuuna, johon lajin yksittäistä edustajaa suhteutetaan. Muut lokukset voidaan kuitenkin usein redusoida määrälliseen tai laadulliseen lokukseen. (ibid., 89–95)

Perelmanin argumentaatioteoriaa on kritisoitu sen taustaoletuksesta, että pyrkimys yhteisymmärrykseen argumentoijan ja yleisön välillä on osa argumentatiivisen toiminnan todellisuutta. Tätä on pidetty poliittologisen tutkimuksen näkökulmasta rajoittavana. Kai Paajaste ja Mikael Nygård (2001) ovat kuitenkin sitä mieltä, että Perelmanin argumentaatioteoria on yleispätevä teoria, jota voidaan käyttää yhtä hyvin konsensus- kuin konfliktitilanteiden tutkimiseen. (Paajaste & Nygård 2001, 254)

Paajasteen ja Nygårdin näkemystä tukee myös Kari Palonen (1997, 82), joka pitää merkityksellisimpänä asiana retorisen tilanteen poliittisuudelle sitä, että argumentoija ja yleisö tunnustavat vastavuoroisesti toimijuutensa. Perelmanin argumentaatioteorian käytettävyyttä ei siis voi ennen tutkimuksentekoa tiukasti rajata vain tietyn tyyppiseen argumentaatiotilanteeseen, joka tässä tapauksessa on konsensuselementin sisältävä tilanne. Loppujen lopuksi on kyse tutkijan kyvystä suhteuttaa oma tutkimusaineistonsa teoriaan.

Kausaalisen päättelyn ulottuvuuksia

Bertrand de Jouvenelin tulevaisuusteoriasta kumpuavat tulevaisuuden ennakoinnin perustelutyyppit (Jouvenel 1967, 10, 19 ja 130–132) toimivat tästä eteenpäin analyttisenä työkalunani, kun etsin tutkimusaineistostani esimerkkejä erilaisista tyyleistä argumentoida tulevaisuuteen

varautumisen puolesta. Analysoinnissa on syytä muistaa, että perustelutyyppien väliset erot ovat häilyviä ja yksittäisestä aineistokatkelmasta voi löytyä aineksia useammastakin tyyppistä.

Aineistoanalyysissä löysin viisi erilaista kausaalisen perustelun tyyppiä: meno-, rakenne-, resurssi-, tuottavuus- ja työelämäkausalliteetit. Kausaliteettityyppien esittelyn jälkeen kuvaan aineistoanalyysissäni ilmennyttä haaste-mahdollisuus -argumentaatiota, joka on vaihtoehto perinteiselle kausaalipäätelylle. Menokausaliteetin sisältö liittyi yleensä julkisten menojen kasvuun, jonka ministeriöt näkivät johdonmukaisesti enemmän tulevaisuuden uhkana tai haasteena kuin mahdollisuutena. Rakennekausaliteetti puolestaan liittyi siihen, että ministeriöt vetosivat tulevaisuuskatsauksissaan määrällisesti mitattaviin rakenteellisiin toimenpiteisiin. Esimerkkeinä toimenpiteistä toimivat työllisyys, talouskasvu ja julkisen velan suhde bruttokansantuotteeseen. Kolmantena kausaalisen argumentaation tyyppinä tulevaisuuskatsauksista nousi esille julkisen sektorin resurssien riittävyteen liittyvä kausaliteetti, jonka ministeriöt nostivat itse keskusteluun. Kyseisen kausaliteetin olen nimennyt resurssikausaliteetiksi. Tuottavuuskausaliteetti puolestaan liittyi siihen, miten ministeriöt vetosivat tuottavuuskehityksen uhkiin ja mahdollisuuksiin. Työelämän vetovoiman käsittelyn yhteydessä argumentaatioissa nousi esille työelämäkausalliteetti, jolle oli tyypillistä sen alistaminen työurien pidentämisen päämäärille. Keskustelussa työelämän vetovoimasta erotui suhteessa kausaalargumentaatioon vaihtoehtoinen tapa argumentoida, jota nimitän haaste-mahdollisuus -argumentaatioksi. Esittelen kyseistä argumentointitapaa tarkemmin tässä artikkelissa työelämäkausalliteettia käsittelevässä kappaleessa.

Julkiset menot yksinkertaistetun päätelyn jatkumossa

Ministeriöt käyttivät menokausaliteettia yleensä uhan tai haasteen yhteydessä. Menokausaliteetin avulla perustellessaan ministeriöt käyttivät yksinkertaistettua kausaalipäätelyä, jossa kehityksen suuntaan vaikuttavia tekijöitä jätetään pois päätelyketjusta. Havainnollisen esimerkin tästä tarjoaa valtiovarainministeriön vuoden 2006 tulevaisuuskatsaus.

Vaikka julkisen taloutemme tila ja sen tämän vuosikymmenen näkymät ovat

muihin kehittyneisiin maihin verrattuna hyvät, merkitsee väestömme ikääntymiseen sisään ladattu julkisten menojen kasvu sitä, että julkinen taloutemme ei ole pitkän ajan katsannossa kestäväällä pohjalla. (VM 2006, 15)

Valtiovarainministeriön näkemys noudattaa kausaalista kaksivaiheista rakennetta. Ensimmäisessä vaiheessa siinä määritellään syyksi väestön ikääntyminen ja seuraukseksi julkisten menojen hallitsematon kasvu. Toisessa vaiheessa ministeriö nimeää käytännössä syyksi julkisten menojen hallitsemattoman kasvun ja sen seuraukseksi julkisen talouden pohjan pettämisen. Tällainen rakenne sulkee pois kaikki tekijät, joilla kehityksen kulkuun vaikuttavat toimijat voisivat hillitä julkisten menojen kasvua. Siinä oletetaan menojen kasvavan automaattisesti. Tällainen, kehityksen suuntaan vaikuttavia toimenpiteitä huomioonottamaton argumentointi, voidaan nähdä vaikuttamiskeinona, kun vedotaan yleisöön toimenpiteiden toteuttamiseksi. Valtiovarainministeriön argumentaatiossa julkisten menojen kasvu on ei-toivottava asia eli uhka. Tässä suhteessa ministeriön argumentaatio noudattaa de Jouvenelin ajatusta varautua tulevaisuuteen, jotta jokin asia ei tapahtuisi (Jouvenel 1967, 130–132).

Heinosen ja Kakkuri-Knuutilan (2007) mukaan olennainen osa kausaalisuhteen pohjalta tapahtuvaa argumentointia on ongelman määrittäminen. Ongelma on jotain ei-toivottavaa, jonka poistaminen on järkevän toiminnan tavoitteena. Keinojen kautta saavutettava tavoite puolestaan on ratkaisu ongelmaan. Keino-tavoite -suhde rinnastuu syyseuraus -suhteeseen. (Heinonen & Kakkuri-Knuutila, 2007, 277–278)

Näitä ajatuksia soveltaen valtiovarainministeriön tilanneanalyysissä voidaan nähdä tavoitteena eli seurauksena julkisten menojen kasvun hillintä, joka toimii myös perusteluna tulevaisuuteen varautumisen puolesta. Argumentaatioketjussa julkisen talouden pohjan pettämisellä on puolestaan pelotteellinen voima ei-toivottavana asiana, johon pitää puuttua. Aineistokatkelmassa keskitytään ainoastaan tilanteen kuvaamiseen, siinä ei oteta lainkaan kantaa sen vaatimiin toimenpiteisiin. Siitä puuttuu myös mahdollisuuden elementti, joka on läsnä todennäköisen ja halutun lähemmäksi toisiaan taivuttamisessa. Katkelman heijastamaa suhtautumista tulevaisuuteen voidaan pitää enemmän uhkiin tai haasteisiin kuin mahdollisuuksiin painottavana.

Rakenteelliset toimenpiteet mahdollisuutena

Mahdollisuuksien maailmaa ministeriöiden näkemyksissä edustivat rakenteelliset toimenpiteet, joiden yhteydessä ministeriöt käyttivät ahkerasti rakennekausalliteettia perustellessaan tulevaisuuteen varautumista. Uhat ja haasteet ministeriöt liittivät lähestulkoon aina johonkin julkiseen talouteen liittyvään asiaan. Valtiovarainministeriö käyttää ahkerasti termiä 'kestävyysvaje' luodessaan kuvaa kansantalouden näkymistä 2010-luvulla. Kyseinen termi on siitä mielenkiintoinen, että se koostuu sekä positiivisesti (kestävyys) että negatiivisesti (vaje) latautuneista sanoista. Seuraavassa lainauksessa valtiovarainministeriö käyttää tätä termiä viitattaessaan ennen vuoden 2007 eduskuntavaaleja tekemäänsä liikkumavararaporttiin.

Valtiovarainministeriön ns. liikkumavararaportissa oli todettu, että Suomen julkisessa taloudessa vallitsee kestävyysvaje. Tällä tarkoitettiin sitä, että säädetyn julkisen hoito- ja hoivavelvoittein sekä annetuin veroastein julkisen talouden alijäämä alkaisi meillä vanhusväestön osuuden kasvun ja työikäisen väestön supistumisen myötä kasvaa hallitsemattomasti seuraavien vuosikymmenten kuluessa. (VM-talous 2010, 16)

Tämä lainaus toimii myös hyvänä esimerkkinä siitä, miten menneisyydessä tehtyjä arvioita käytetään muodostettaessa tietopohjaa tulevaisuuden toimenpiteiden perustelemiseen. Liikkumavararaportti on tehty vuoden 2007 toiminnallisessa ja taloudellisessa kontekstissa. Tästä huolimatta valtiovarainministeriö käyttää sitä 2010-luvun toimenpiteiden perustelemiseen. Eräs vaikuttava syy tähän voi olla tavoiteltava toiston voima. Yllä olevassa lainauksessa ministeriö ei vielä puutu tilanteen vaatimiin toimenpiteisiin, mutta jatkaa analyysiaan.

Julkisen velan suhde bruttokansantuotteeseen kasvaisi tällöin räjähtäen. Tällaisen umpikujan estämiseksi meillä tarvittiin tuolloin tehdyn arvion mukaan julkisen talouden rahoitustasapainon vahvistamista 1 prosenttia bruttokansantuotteesta vastaavalla määrällä, siis vajaalla 2 mrd. eurolla. Keskeiseksi keinoksi tähän esitettiin työllisyysasteen korottamista. Tämä demografisen muutoksen aiheuttama huoli julkisen talouden kestävyyydestä välittyi myös hallituksen ohjelmaan. (VM-talous 2010, 16)

Ministeriö käyttää kehityksen kuvaamisessa 'räjähtämistä' ja 'umpikujaa' voimistaakseen raporttinsa sanomaa. 'Umpikujan' käyttäminen sisältää epäsuoran väitteen, että nyt ollaan vielä tilanteessa, jossa on olemassa pelivaraa tehtävien ratkaisujen suhteen. Jos taas toimenpiteisiin ei ryhdytä, pelivara häviää ja joudutaan umpikujaan.

Opetus- ja kulttuuriministeriö vie tulevaisuuskatsauksessaan keskustelun painopistettä pelkistä rakenteellisista tekijöistä laadullisiin seikkoihin.

Väestö ikääntyy Suomessa. Huoltosuhteen muutoksen sekä talouden viimeaikaisen kehityksen seurauksena tarvitaan 2010-luvulla julkista taloutta tasapainottavia toimia. Mm. työllisyysaste on nostettava nykyistä korkeammalle tasolle, työuria pidennettävä ja työelämää kehitettävä. (OKM 2010, 6)

Tämä aineistolainaus yhdistää haaste- ja mahdollisuuselementtejä (Jouvenel 1967, 19). Haastetta edustaa julkisen talouden tilanne. Mahdollisuuksina ministeriö taas esittää keinoja, joilla haasteeseen voidaan vastata: työllisyyden parantaminen, työurien pidentäminen ja työelämän kehittäminen. Näistä työllisyyden parantamista voidaan pitää rakenteellisena ja työelämän kehittämistä laadullisena keinona. Työurien pidentämisessä puolestaan yhdistyy piirteitä molemmista.

Valtiovarainministeriö puolestaan ottaa päämääräksi julkisen talouden vahvistamisen. Siihen pyritään kahden erilaisen toimenpideryhmän avustuksella. Toinen ryhmä tarkoittaa käytännössä julkisen sektorin menojen jäädyttämistä tai leikkaamista ja toinen tuottavuutta kasvattavia rakenteellisia toimenpiteitä, joilla esimerkiksi järjestellään palveluita uudella tavalla.

Siltä osin kuin on kysymys syntyvyysvaihteluista, tulisi toimenpiteissä keskittyä julkisen talouden vahvistamiseen ennakoilta. Tämän julkisen etukäteissäätämisen turvin voidaan vähentää seuraavaan, pienempään sukupolven kohtuuttomasti kohdistuvaa verorasitusta. Toinen, samaan päämäärään tähtäävä keino on hoito- ja hoivajärjestelmän tuottavuuden parantaminen, jonka ansiosta aktiiviväestö voi selviytyä velvoitteestaan pienemmin resurssein. (VM-talous 2010, 20)

Julkisten menojen jäädyttäminen tai leikkaaminen on siis valtiovarainministeriön näkemyksen mukaan pitkällä aikavälillä suoja väestörakenteen heilahteluja vastaan. Lausumassaan ministeriö kuvaa käytännössä saman kolikon eri puolia. Ensiksi se painottaa ennalta säästämistä keinona hallita verorasitusta. Loppuvaiheessa se puolestaan nostaa esille tuottavuuden parantamisen keinona hillitä julkisen sektorin menojen kasvua. Veroilla katetaan suuri osa julkisen sektorin menoista ja menojen kasvu taas määrittää pitkälti sen, kuinka paljon kansalaisilta on kerättävä veroja.

Pelko julkisten resurssien riittävydestä

Eräs osa kansantalouden kestävyys- ja väestökehityksen suhteesta käytyä keskustelua oli pelko julkisen sektorin resurssien riittävydestä. Tulevaisuuskatsauksista erottui kaksi erilaista tapaa tarkastella kysymystä. Ensimmäinen niistä on pessimistinen tyyli, jossa on taustaoletuksena julkisten resurssien niukkuus. Tästä hyvät esimerkit tarjosivat liikenne- ja viestintäministeriö sekä oikeusministeriö.

Väestön ikääntymisestä seuraava julkisen talouden resurssien niukkuus vaikuttaa myös liikennesektorin käytettävissä oleviin resursseihin, jotka tuskin merkittävästi kasvavat tulevaisuudessa. (LVM 2010, 17)

Valtiontalouden näkymät ovat taloudellisen taantuman ja sen vaatimien julkisen talouden sopeuttamistoimien vuoksi pitkään vaikeat. Väestön ikääntymisestä johtuva kansantalouden huoltosuhteen heikentyminen kaventaa lähivuosikymmeninä taloudellista liikkumavaraa. Julkisen talouden niukkuus on reunaehto myös oikeusvaltion ylläpidossa ja kehittämisessä lähivuosina. (OM 2010, 12)

Liikenne- ja viestintäministeriön argumentaatio voidaan jäsentää kaksivaiheisen päättelyketjun avulla, jossa ensimmäisestä seurauksesta tulee päättelyn toisessa vaiheessa syy. Ensimmäisessä vaiheessa ministeriön argumentaatiossa on syynä väestön ikääntyminen ja seurauksena julkisen sektorin resurssien vähäisyys. Toisessa vaiheessa taas ministeriö määrittelee syyksi julkisen sektorin resurssien vähäisyyden ja seurauk-

seksi liikennesektorin resurssien vähäisyyden. Kun vaiheet yhdistetään, saadaan yksinkertaistetun päättelyn ketju, jossa väestön ikääntyminen johtaa automaattisesti julkisen sektorin resurssien niukkuuteen, mikä puolestaan johtaa liikennesektorin vähäisiin resursseihin.

Oikeusministeriö puolestaan päätyy kolmen vaiheen kautta samaan lopputulokseen kuin liikenne- ja viestintäministeriö, mutta sen päättely lähestyy lopputulosta eri suunnasta. Ensimmäisessä vaiheessa ministeriö asettaa syyksi väestön ikääntymisen ja seuraukseksi huoltosuhteen heikentymisen. Toisessa vaiheessa puolestaan syynä toimii huoltosuhteen heikentyminen ja seurauksena vähempi taloudellinen liikkumavara. Viimeisessä vaiheessa toisen vaiheen seuraus taas siirtyy syyksi ja seuraukseksi ministeriö nimeää niukkuuden oikeushallinnon taloudellisissa resursseissa.

Ministeriöiden päättelyketjut noudattavat samaa logiikkaa, vaikka oikeusministeriöllä ketju on yhden tekijän verran pidempi kuin liikenne- ja viestintäministeriön vastaava. Sisällöllisestikin ne vastaavat toisiaan, vaikka ministeriöt kuvaavat resurssien niukkuutta eri sanoilla. Näistä syistä lainauksia voidaan analysoida samalla logiikalla. Suoran kausaalisuhteen rakentaminen 'väestön ikääntymisen' ja 'julkisen sektorin resurssien vähäisyyden' välille voidaan kyseenalaistaa. Päättelyketjua pitäisi näiden kahden välillä täydentää ainakin kahdella tekijällä: väestön ikääntymisestä aiheutuvalla vähemmällä työvoimalla, josta puolestaan seuraa pienempi talouskasvu. Vasta tästä seuraisi 'julkisen sektorin resurssien vähäisyys'.

Ylikoski nimittää tämänkaltaista päättelyä kaltevaksi tasoksi (*slippery slope*), jossa oletetaan, että kehitys etenee väistämättä ketjureaktiomaisesti tapahtumasta toiseen (Ylikoski 2007, 169). Liikenne- ja viestintäministeriö luo argumentaatiollaan vaikutelman kehityksen väistämättömyydestä. Tämän avulla ministeriö pyrkii kääntämään huomion pois siitä, että kausaalipäättelyä yksinkertaistamalla siitä on rajattu pois kehityksen suuntaan vaikuttavia tekijöitä. Kyseisten tekijöiden avulla ministeriö ja muut hallinnolliset toimijat voisivat vaikuttaa kehityksen suuntaan.

Toisenlaisessa lähestymistavassa tuodaan esille kehityksen haastetekijät, mutta samalla kuvataan mahdollisuuksia sekä tapoja niiden hyödyntämiseksi. Tällaisesta argumentoinnista tarjosi esimerkin työ- ja elinkeinoministeriö.

Maailmanlaajuisen taloudellisen toimintaympäristön muutos ja väestön ikääntyminen ovat keskeiset ja voimistuvat haasteet Suomen taloudelliselle kilpailukyvyllle. Edessä on kilpajuoksu riittävän kasvun aikaansaamiseksi, jotta voidaan säilyttää totuttu, yhteinen hyvinvoinnin perusta. (TEM 2010, 5)

Lainauksessa kuvataan ensinnä tulevaisuuden kehitykseen vaikuttavia tekijöitä. Tämän jälkeen siinä asetetaan tavoiteltavaksi päämääräksi hyvinvoinnin turvaaminen. Keinoksi päämäärän saavuttamisessa työ- ja elinkeinoministeriö asettaa taloudellisen kasvun tavoittelun, jonka tärkeyttä korostetaan vielä termillä 'kilpajuoksu'. Lainauksessa on huomionarvoista myös, että se siirtää keskustelun kansalliselta kansainväliselle tasolle.

Yhteisen hyvinvoinnin turvaamista voi perustellusti verrata Perelmanin ja Olbrechts- Tytecan (1971) määrän lokukseen, jossa vetoamisen kohteena olevan asian arvokkuus perustuu jollain tavalla määrällisiin seikkoihin. Määrän lokukseen vetoamista pidetään konservatiivisena tapana argumentoida, koska siinä vedotaan yleensä johonkin jo olemassa olevaan. (ibid., 85–89) Tässä kyseisessä aineistolainauksessa vetoamisen kohteena on 'yhteinen hyvinvoinnin perusta'.

Julkisen sektorin resurssien riittävyys väestön ikääntymiseen liittyvänä tulevaisuuden haasteena oli ministeriöiden näkökulmasta uhkien ja haasteiden valtakunta. Keskustelu oli sisällöltään ministeriöiden itse muotoilemaa, mutta sävyiltään se painottui negaatioihin. Keskustelun syntymiseen lienee vaikuttanut vuonna 2008 alkanut talouskriisi. Tätä tukee myös se, että julkisen sektorin resursseihin liittyvää keskustelua ei ilmennyt tässä sävyssä lainkaan vuoden 2006 asiakirjoissa, mutta vuoden 2010 asiakirjoissa se oli läsnä.

Liikenne- ja viestintäministeriö sekä oikeusministeriö pelkäsivät omien hallinnonalojensa toimintaresurssien puolesta. Sen sijaan, että ministeriöt olisivat ideoineet keinoja varautua tulevaisuuteen pohtimalla haasteelliseen tilanteeseen vaikuttavia tekijöitä yksityiskohtaisemmin, ne keskittyivät tilanteen kuvaamiseen yksinkertaistettujen kausaalisuhteiden muodossa. Näille jatkossa resurssikausaliteetin nimen alla kulkeville päättelyketjuille on luonteenomaista kehityskulun kuvaaminen vääjäämättömänä ja yksinkertaistettuna. Pienen positiivisen pilkahduksen keskusteluun toi työ- ja elinkeinoministeriö vetoamalla 'yhteisen hyvinvoinnin' luomisen puolesta.

Tuottavuus – kansantalouden kestävyuden pelastus?

Eräänä kansantalouden kestävyteen liittyvän keskustelun ulottuvuutena voidaan nähdä tuottavuuden kasvattamiseen vetoaminen. Vuoden 2010 tulevaisuuskatsauskierroksella valtioneuvoston ennakointiverkosto aloittaa asian käsittelyn seuraavalla tavalla.

Väestön ikääntyminen supistaa työvoiman tarjontaa. Tämän ohella ikääntyminen uhkaa heikentää tuottavuuskasvun edellytyksiä vähentämällä muun muassa talouden sopeutumiskykyä ja työvoiman liikkuvuutta. tilannetta kuitenkin helpottaa se, että varsinaisen työikäisen väestön (15–64-vuotiaat) keski-ikä kääntyy lähivuosina laskuun. Toisaalta ikääntyminen ohjaa työvoiman kysyntää aloille, joilla tuottavuuskehitys on perinteisesti ollut hidasta. (VNK 2009, 82–83)

Tämä aineistokatkelma on hyvin vahvasti uhka- ja haastepainotteinen. Ikärakenteen muutos on ennakointiverkoston mielestä negatiivinen asia paitsi työvoiman saatavuudelle myös tuottavuuskehitykselle. Uhka personoituu ennakointiverkoston näkemyksessä julkiseen sektoriin, johon se viittaa katkelman viimeisessä virkkeessä. Pienenä positiivisena mahdollisuutena ennakointiverkosto nostaa esille työikäisten keski-ään alenemisen. Tämänkin mahdollisuuden tehoa tosin heikentää ennakointiverkoston näkemyksen deterministinen perusvire, jonka mukaan ikääntyminen tarkoittaa automaattisesti työmarkkinoilla seisahtumista tuottavuuden suhteen. Käsitellystä aineistokatkelmasta puuttuvat kokonaan toimenpiteet, joilla tuottavuutta voitaisiin mahdollisesti edistää. Ennakointiverkosto kuitenkin palaa myöhemmin asiakirjassa aiheeseen kertomalla keinoja tuottavuuden edistämiseksi.

Julkisen sektorin kustannuspaineet sekä palvelujen yhä korkeammat laatuvaatimukset edellyttävät innovaatiotoiminnan vahvistamista myös julkisten palvelujen tuottamisessa. Julkisen sektorin tuottavuuden ja tehokkuuden lisäämiseen pyritään 2010-luvulla muun muassa teknologian tehokkaamalla hyödyntämisellä, kunta- ja palvelurakenteita uudistamalla, valtion tuottavuusohjelmalla ja palvelujen tehostamisella. (VNK 2009, 90)

Tässäkin lainauksessa on huomioitava, että ennakkointiverkosto kertoo keinoista yleisellä tasolla. Se ei siis vastaa ihan tarkalleen aikaisemmin muotoilemaansa negatiiviseen tilannekuvaukseen. Lainaus koostuu alkupuolen haastekuvauksesta ja loppupuolella hahmotelluista mahdollisuuksista. Sitä voidaan siis pitää halutun taivuttamisena lähemmäs mahdollista (Jouvenel 1967, 19).

Jos valtioneuvoston ennakkointiverkosto keskittyi julkiseen sektoriin tuottavuuden edistämisen toimenpiteiden suhteen, työ- ja elinkeinoministeriö laajentaa sen koko yhteiskuntaa koskevaksi.

Kolme neljäsosaa talouden kasvusta on viime vuosikymmeninä perustunut tuottavuuden nousuun. Tuottavuuden nousu on viime vuosikymmeninä merkinnyt kolme neljäsosaa talouden kasvusta. Työikäisen väestön määrän vähenemässä kaikki kasvu tulee tuottavuuden paranemisesta. Ilman tuottavuuden merkittävää nousua kasvu ja sen myötä kansantuotoksen jakovara pienenee. (TEM 2010, 14)

Työ- ja elinkeinoministeriö käyttää lainauksen alkuosassa menneisyyden kehitykseen pohjautuvaa perustelutapaa tulevaisuuden hahmottelemisessa. Perustelutapa puolestaan noudattelee hyvin selkeästi jouvenelilaista tulevaisuuden ennakoimista siitä syystä, että jotakin ei tapahtuisi (Jouvenel 1967, 130–132). Tässä tapauksessa ei-toivottava seuraus on kansantaloudessa jaettavissa olevien resurssien väheneminen. Mahdollisuutta toisin sanoen perustellaan uhkakuvan kautta. Vastaavalaista argumentointia käyttää myös valtiovarainministeriö kuntapolitiikkaa käsittelevässä vuoden 2010 tulevaisuuskatsauksessaan.

Ilman peruspalvelujen tuottavuuden merkittävää kohenemistä ja kuntien lakisääteisten tehtävien ja velvoitteiden kasvun pysäyttämistä ja toisaalta niiden määrän vähentämistä kuntatalous ajautuu edellä kuvatuilla menopaineilla negatiiviseen kehityskierteeseen ja mittaviin veronkorotuksiin. (VM-kunta 2010, 14)

Tässä lainauksessa kausaalinen päättelyketju etenee kaksivaiheisesti. Ensimmäisen vaiheen argumentaatiosta on löydettävissä kaksi syytä: Ensinnäkin tilanne, jossa peruspalvelujen tuottavuudessa ei tapahdu

merkittävää parannusta. Toiseksi syyksi ministeriö nimeää kuntien velvoitteiden säilymisen nykytasolla tai niiden kasvamisen. Näiden kahden syyn yhteisvaikutuksena argumentaatiossa syntyvät seuraukseksi kuntatalouden vaikeudet. Tämän jälkeen valtiovarainministeriön argumentaatio etenee sillä tavalla, että ministeriö määrittelee syyksi edellisen vaiheen syyn ja sen seuraukseksi veronkorotukset.

Lisäyksenä suhteessa työ- ja elinkeinoministeriön näkemykseen valtiovarainministeriö nostaa esille tuottavuuden lisäämisen ohien kuntien lakisääteisten velvoitteiden vähentämisen. Toinen erottava tekijä on se, että valtiovarainministeriön näkökulma kohdistuu asiakirjan luonteesta johtuen kuntatalouden kysymyksiin, kun taas työ- ja elinkeinoministeriön näkökulma on koko kansantaloutta koskeva. Valtiovarainministeriön kolmoisrooli tulevaisuuskatsauksissa antaa sille mahdollisuuden politikoida eri rooleilla.

Tuottavuus väestön ikääntymiseen ja kansantalouden kestävyyyteen liittyvänä haasteena tuli mukaan keskusteluun vuoden 2010 tulevaisuuskauskiertokierroksella. Tähän lienee vaikuttanut vuonna 2008 alkanut talouskriisi seurausvaikutuksineen. Taloudellisesti tiukemmat ajat saattavat kannustaa pohtimaan vahvemmin keinoja selviytyä pienemmillä taloudellisilla resursseilla.

Yleisesti ministeriöiden näkemykset mukailivat valtioneuvoston ennakoitiverkoston toimintaympäristökuvauksen linjauksia. Myös tuottavuuskeskustelussa ministeriöt käyttivät kausaalipäätelyä perusteluna tuottavuuden vaikutusten suhteen. Ministeriöt käyttivät kyseistä tyyppiä uhkapainotteisiksi määrittelemiensä taloudellisten tekijöiden, kansantalouden kestävyuden ja kansantuotteen jakovaran yhteydessä. Tuottavuuskeskustelu muodosti poikkeuksen väestön ikääntymiseen liittyvässä keskustelussa siinä suhteessa, että siinä ministeriöt näkivät mahdollisuuksia julkisen sektorin kehittämiseen liittyvissä asioissa eli uudessa teknologiassa, kunta- ja palvelurakenteiden uudistamisessa sekä valtion tuottavuusohjelmassa.

Työelämän vetovoima ja vaihtoehtoinen argumentaatio

Eräs ulottuvuus väestön ikääntymiseen liittyvässä keskustelussa on työelämän vetovoiman yhteys työurien pituuteen. Valtioneuvoston enna-

kointiverkosto ottaa kantaa aihepiiriin vuoden 2005 toimintaympäristökuvauksessaan.

Työelämän houkuttelevuutta on lisättävä monin eri keinoin. Varallisuuden nousun myötä – tai omaksumalla työkulttuurille vaihtoehtoisen elämäntavan – ihmisillä on tietyissä määrin mahdollisuus valita tehdäkö ansiotyötä vai ei. Työpaikkoja ja työorganisaatioita on kehitettävä hyväksi työpaikaksi kaikenikäisille, jotta niin ikääntyvien kuin nuortenkin erityisosaaminen ja vahvuudet pääsevät esiin ja että työssä jatkaminen nykyistä pidempään mahdollistuu. (VNK 2005, 33)

Ennakointiverkoston näkemyksestä voidaan löytää kaksivaiheinen kausaalinen päättelyketju, jonka ensimmäisessä vaiheessa syyksi määritellään työpaikkojen kehittäminen kaikenikäisten työntekijöiden näkökulmasta ja seuraukseksi työelämän houkuttelevuus. Toisessa vaiheessa taas ennakointiverkosto on nimennyt syyksi työelämän houkuttelevuuden, jota seuraa pidempi työura. Kyseinen seuraus voidaan nähdä tässä yhteydessä päämääränä, jota kohti pitäisi edetä. 'Työelämän houkuttelevuus' puolestaan on keino päämäärän tavoittelussa. 'Työpaikkojen kehittäminen kaikenikäisten työntekijöiden näkökulmasta' taas on yksi keino edistää työelämän vetovoimaa. 'Työelämän houkuttelevuuden' voidaan nähdä edustavan mahdollisuutta. 'Varallisuuden nousu' ja 'työkulttuurille vaihtoehtoinen elämäntapa' puolestaan ovat edellistä haastavia elementtejä. Työelämän vetovoiman asema tässä argumentaatioissa on siis samanaikaisesti mahdollisuus ja väline laajemman yhteiskunnallisen tavoitteen saavuttamisessa. Lainauksessa korostetaan tyylillisesti yksilölähtöistä näkökulmaa työelämän kehittämisessä, mutta päämääräkeino -asetelmassa on kuitenkin hyvin selkeästi läsnä järjestelmänäkökulma. Toisin sanoen työpaikkojen laadullinen parantaminen työntekijöiden näkökulmasta on vain väline osana isompaa systeemiä.

Työministeriö nostaa vuoden 2006 tulevaisuuskatsauksessaan omana näkemyksenään esille huolen osaavan työvoiman saatavuudesta. Näkemys seurailee valtioneuvoston ennakointiverkoston toimintaympäristökuvauksessa esitettyä näkemystä.

Työvoiman saatavuusongelmat uhkaavat vaikeutua tulevaisuudessa. Suomessa on parhailtaan tapahtumassa historiallinen taitekohta kun työikäisen väestön määrä ensimmäistä kertaa kääntyy lähivuosina laskuun. (TM 2006, 7)

Aineistolainauksen näkökulma työntekijöiden saatavuuteen on hyvin haastepainotteinen. Ilmaisua 'historiallinen taitekohta' käyttämällä työministeriö lisäksi tyylillisesti vahvistaa näkemyksensä tehoa. Lainauksen sävy on sellainen, että Suomessa ollaan joutumassa haasteelliseen tilanteeseen, mutta toimenpiteisiin ryhtymällä vaikea tilanne voitaisiin välttää.

Heinosen ja Kakkuri-Knuutilan (2007) mukaan ongelma on jotain ei-toivottavaa, jonka poistaminen on järkevän toiminnan tavoitteena. Keinojen avulla saavutettava tavoite puolestaan on ratkaisu ongelmaan. (ibid., 277–278) Tässä tapauksessa ei-toivottavaa asiaa edustavat vaikeudet saada työntekijöitä. Ajattelua argumentaation taustalla voisi myös havainnollistaa kahteen erilliseen suuntaan haarautuvana risteyksenä, jossa työvoiman saatavuudessa on valittavana joko vaikeuksien tai suotuisan kehityksen tie. Esityksessään työministeriö jättää avoimeksi keinot työvoiman saatavuuden edistämiseksi, mutta palaa niihin myöhemmin vuoden 2006 asiakirjassaan. Myöhemmässä kohdassa ministeriö määrittää kolme keinoa, joilla voidaan lisätä merkittävästi työvoiman tarjontaa: työurien selvä pidentäminen, työvoiman ulkopuolella ja työttöminä olevien työpanoksen täysimääräisempi hyödyntäminen sekä työperusteisen maahanmuuton voimakas lisääminen. Työministeriön näkemyksen mukaan hallituskaudella 2007–2011 tarvittaisiin kaikkia kolmea lohkoa. (TM 2006, 9)

Vuoden 2006 esityksessään työministeriö esitti epäsuoran vaatimuksen toimenpiteistä työvoiman saatavuuden lisäämiseksi. Lainauksessaan se vastaa vaatimukseen esittämällä toimenpiteitä, jotka ovat samalla sen omaa panosta aihepiiristä käytyyn keskusteluun. Samalla ministeriön kuvaus siirtyy edellisen lainauksen haasteesta mahdollisuuksien hahmottamiseen. Mahdollisuuksia edustavat keinot, joilla lisätään työvoiman tarjontaa. Ensimmäinen näistä kahdesta lainauksesta edustaa juvenelilaista ajatusta varautua tulevaisuuteen, jotta jokin kehityskulku ei toteutuisi (Jouvenel 1967, 130–132). Jälkimmäinen puolestaan nou-

dattelee mahdollisen taivuttamista lähemmäs haluttua (ibid., 19). Toiminnan ja sen valmistelun mahdollisen taivuttamisessa lähemmäs haluttua työministeriö jättää sanomansa vastaanottajille eli tässä tapauksessa hyvin ilmeisesti politiikan aktiivitoimijoille, jotka tekevät päätöksiä toimenpidekokonaisuuksien painotuksista. Ministeriön ainoa rajausta tässä suhteessa on, että kaikkia kolmea toimenpidekokonaisuutta tarvitaan.

Työvoiman saatavuuden kysymystä voidaan tarkastella joko järjestelmä- tai yksilölähtöisesti. Tähänastisissa lainauksissa on korostunut järjestelmänäkökulma. Yksilönäkökulma antaa kuitenkin paremmat mahdollisuudet arvioida työmarkkinoita laadullisesta näkökulmasta. Työministeriö maalaa tässä suhteessa hyvin optimistisen tulevaisuudenkuvan, jossa työntekijät pääsisivät ”kilpailuttamaan” aidosti työpaikkoja.

Työikäisen väestön niukkeneminen ja siitä johtuva siirtyminen 'työntekijän työmarkkinoihin' tuo lisääntyviä haasteita erityisesti työnantajille. Osaavasta työvoimasta käytävässä kilpailussa menestyvät työpaikat, jotka panostavat laadukkaaseen työympäristöön, hyvään johtamiseen ja tarjoavat työntekijöille kehittymismahdollisuuksia. (TM 2006, 19)

Tässä aineistokatkelmassa korostuu hyvin selkeästi mahdollisuuselementti 'työntekijöiden työmarkkinoiden' muodossa. Sävy on jopa ylioptimistinen otettaessa huomioon, että työministeriön analyysi ei ota huomioon muita asiaan vaikuttavia tekijöitä kuin työikäisten määrän vähenemisen. Ministeriön näkemys olettaa, että kaikilla työnhakijoilla on sama tietoisuuden taso työpaikkojen laadusta ja siltä pohjalta he rationaalisesti valitsevat parhaan työpaikan. Eräs vaikuttava tekijä on juuri aiemminkin mainittu työnhakijoiden tietoisuus potentiaalisten työpaikkojen laadusta. Huomionarvoista siinä on kontrasti työntekijöihin liittyvän optimismin ja työnantajiin kohdistuvien haasteiden välillä. Toisin sanoen mahdollisuuksien nähdään olevan työntekijöiden puolella ja haasteiden työnantajien puolella.

Analyysi jatkuu kuitenkin siten, että ministeriö korostaa tarvetta työelämän ohjelmalliselle kehittämiselle. Seuraavassa lausumassa halutaan nostaa laadullinen kehittäminen teknologian rinnalle. Se voidaan siis samalla nähdä epäsuorana kritiikkinä sellaiselle näkemykselle, että teknologia ratkaisee yksinään kaikki ongelmat.

Työvoiman ikääntyminen ja osaavan työvoiman saatavuus edellyttävät työelämän laadun ohjelmallista parantamista. Tuottavuushyötyjen hakeminen yhä kehittyneemmän teknologian avulla vaatii rinnalleen pitkäjänteistä tutkimusavusteista työelämän laadun kehittämistyötä. (TM 2006, 23)

Työelämän laadullisten tekijöiden käsittely yksilönäkökulmasta jatkuu työministeriön tulevaisuuskatsauksessa ikääntyneiden työntekijöiden työllisyyttä lisäävien tekijöiden analysoinnilla:

Vastaisuudessa työvoiman ikääntyminen on otettava entistä painokkaammin huomioon työaikakäytöksissä. Muiden maiden esimerkkien pohjalta on arvioitava, voidaanko ikääntyneiden, erityisesti 60–68 -vuotiaiden työpanoksen tarjontaa ja työllisyyttä kasvattaa kokoaikaisen työnteon mallilla, vai ovatko osa-aikatyön lisääminen ja muut joustavat työnteon mallit parempia vaihtoehtoja työssä jaksamisen kannalta. (TM 2006, 26)

Lainauksessa asetetaan päämääräksi ikääntyneiden työntekijöiden työpanoksen lisääminen. Ministeriö esittää vaihtoehtoiset keinot, joiden välinen valinta jää päätöksentekijöiden tehtäväksi. Tämänkaltaiseen tulevaisuuden vaihtoehtoihin esittelevään mutta ne avoimeksi jättävän tilanteen tulkintaan soveltuu hyvin de Jouvenelin erottelu ennakoiviin lausumiin (proferens) ja tulevaisuuksiin (futuribles). *Proferenssit* ovat ennakoivia lausumia, jotka pyrkivät varmaan tietoon tulevaisuudesta jonkin muodollisen ajatuskuvion avulla. Ajatuskuviota voi olla esimerkiksi syy-seuraus -suhde. *Tulevaisuudet* tarkoittavat ajattelun kohteita, jotka suuntautuvat tulevaisuuteen. Niissä keskitytään mahdollisiin tulevaisuuksiin ja niiden pitää olla nykyisyyden näkökulmasta uskottavia, kuviteltavissa olevia. (Jouvenel 1967, 18–19)

Jos siis työministeriö toimisi ennakoivien lausumien taustalla olevan ajattelun mukaan, se pyrkisi esittämään varman tiedon ja toimenpiteet ikääntyneiden työntekijöiden työpanoksen kasvattamiseen. Koska ministeriö keskittyy vain esittelemään perusvaihtoehtoja jättäen valinnanvaran päätöksentekijöille, sen voidaan sanoa toimivan tulevaisuuksien viijaavan mallin mukaisesti. Tämä malli ottaa paremmin huomioon tulevan kehityksen epävarmuuden, mutta esittää kuitenkin perustelun näkemyksen vaikuttavista tekijöistä. Perusvaihtoehdoista ja niiden

valinnan perusteista on kuitenkin syytä käydä ainakin aika ajoin keskustelua. Muuten vaarana on ajattelumallien luutuminen, joka voi heikentää tulevaisuuden ennakoinnin kykyä.

Ministeriöt muodostivat keskustelussa työelämän vetovoimasta erään kausaalisen perustelun tyyppin, jota nimitän jatkossa työelämäkausalliteetiksi. Sitä ministeriöt käyttivät perustellessaan työurien pidentämistä. Keskustelussa työelämän vetovoimasta erottui pari rakenteellisesti mielenkiintoista esimerkkiä tulevaisuuden mahdollisuuksien hahmottelemisesta. Molempia esimerkkejä voisi nimittää haaste-mahdollisuus-argumentaatioksi. Kyseisissä argumenteissa määritellään ensiksi tulevaisuuden haaste, jonka jälkeen esitellään ja arvioidaan mahdollisuuksia keinoina vastata haasteeseen. Esimerkkinä haaste-mahdollisuus-argumentaatiosta toimivat tässä yhteydessä työministeriön vuoden 2006 tulevaisuuskatsauksen työvoiman saatavuus ja siihen vastaamisen keinot. Haaste-mahdollisuus-argumentaation vahvuus suhteessa syy-seuraus-argumentaatioon on ainakin siinä, että se tuottaa kausaaliargumentaatiota todennäköisemmin keskusteluun uutta ainesta.

Tulevaisuuteen varautumisen tuska

Yksi ulottuvuus kansantalouden kestävyuden aihepiirissä oli suhtautuminen tulevaisuuteen ja sen ennakointiin. Tässä kappaleessa käsittelemme kyseiseen aihepiiriin liittyvää keskustelua. Seuraava valtiovarainministeriön vuoden 2010 talouspolitiikkaa käsittelevän tulevaisuuskatsauksen aineistokatkelma toimii hyvänä esimerkkinä tulevaisuuden ennakoinnin mielekkyyden kiistämisestä.

Tapahdumien kulkua on mahdotonta ennustaa. Sen sijaan voimme turvallisesti sanoa, että mitä aiemmassa vaiheessa, mitä paremmin harkiten ja mitä suuremman yksimielisyyden vallitessa julkisen talouden kestävyysongelmaan puututaan, sitä parempia keinoja sen ratkaisemiseksi voidaan löytää. (VM-talous 2010, 18)

Lainaus on tulevaisuustyön näkökulmasta hyvin mielenkiintoinen, koska siinä kiistetään koko ennustamisen mielekkyyttä. Huomionar-

voista on niin ikään se, että valtiovarainministeriö asettaa nopean toiminnan, yksimielisyyden ja harkitsevuuden yhdistelmän hyvien tulevaisuuteen varautumisen keinojen ennakkoehdoksi. Nämä ennakkoehdot muodostavat hyvin haasteellisen yhdistelmän, sillä samanaikaisesti pitäisi toimia nopeasti, harkita hyvin ja saavuttaa yksimielisyys. Kaikki kolme ennakkoehtoa ovat periaatteessa ristiriitaisessa suhteessa keskenään. Nopean toiminnan vaikutus harkitsevuudelle voi esimerkiksi olla hyvin tulkinnanvaraista. Osittainen vastaus voi löytyä siitä, miten harkitsevuus käsitetään. Se voidaan nähdä joko erilaisten näkemysten esiintymisen rohkaisemisena tai tiettyihin ennakkoehtoihin rajattuna ajatusten esittämisenä. Mainitussa lainauksessa esitetty näkemys lienee lähempänä jälkimmäistä kantaa.

Valtiovarainministeriön suhtautumistapaa tulevaisuuteen voidaan tulkita de Jouvenelin artikkelissaan *Political Science and Prevision* (1965) esittämien jaottelujen kautta: Menneisyyden (facta) suhteen voidaan operoida akselilla tosi-väärä (prévision), kun taas tulevaisuudessa (futura) ei ole olemassa tätä erottelua, vaan sitä voidaan luonnehtia mahdollisen alueeksi (prévoyance). Tämä tarkoittaa kuitenkin myös sitä, että menneisyyteen ei voi enää vaikuttaa. Nykyisyys on de Jouvenelin näkemyksen mukaan niin ikään menetetty siihen vaikuttamisen suhteen, koska se liukuu pois jatkuvasti. Voimme siis vaikuttaa ainoastaan tulevaisuuteen, joka vastaanottaa herkästi toimintamme. (Jouvenel 1965, 29)

Aineistokatkelmassa vaadittu yksimielisyys voidaan rinnastaa menneisyyden alueella tapahtuvaan asemoitumiseen akselilla tosi-väärä. Harkitsevuus taas edustaa futuran mahdollisuuksien maailmaa. Toimimisen mahdollisuuksissa suhteessa aikaan valtiovarainministeriön näkemys puolestaan tulee hyvin lähelle de Jouvenelilaista näkemystä, että ainoastaan tulevaisuuteen voidaan vaikuttaa, koska näkemyksessä korostetaan nopean toiminnan tärkeyttä. Ministeriön näkemys vaikutusmahdollisuuksista suhteessa aikaan on itse asiassa suhteellisempi kuin de Jouvenelin konseption. Kaiken kaikkiaan valtiovarainministeriön näkemys tulevaisuudesta tässä aineistokatkelmassa muodostaa hyvin ristiriitaisen näkemyksen, jossa suhtaudutaan tulevaisuuden mahdollisuuksiin ennemmin tieltä raivattavina esteinä kuin mahdollisena aineksena erilaisten vaihtoehtojen puntarointiin.

Asennoitumista tulevaisuuteen kuvastavat myös mahdolliset ennakkoolettamukset, että tulevaisuuden ennakkoinnin arvo tai hyvyys on sidottu sen lopputulosten tarkkuuteen. Valtiovarainministeriön vuoden 2010 talouspolitiikkaa koskevasta tulevaisuuskatsauksesta löytyy hyvä esimerkki mainitun kaltaisesta ajattelusta.

Tämänhetkinen talouskriisi on muuttamassa perusteellisesti finanssipolitiikan tehtävänasettelua ja lähtökohtia. Vaikka kriisin pitkäaikaisia vaikutuksia on vaikea arvioida tarkkaan, potentiaalinen tuotanto alentunee kriisin seurauksena selvästi. (VM-talous 2010, 9)

Lainaus heijastaa erityisesti kansantaloustieteessä sekä talouspolitiikan toimeenpanossa ja tietopohjan muodostamisessa vallitsevaa tutkimustulosten tarkkuuden itseisarvoista korostamista. Marja-Liisa Kakkuri-Knuutila käsittelee tutkimuksen tarkkuuden tavoitetta artikkelissaan ”Kansantaloustieteen täsmällisyyden harha” (2010). Hänen näkemyksensä mukaan matemaattis-tekninen tarkkuuden määritelmä on ensinnäkin vain eräs määritelmä muiden joukossa. Toiseksi kyseinen tarkkuuden laji ei empiirisessä tieteessä yksinään riitä tieteenalan näkemysten ja todellisuuden vastaavuuden saavuttamiseen, vaan siihen vaikuttaa myös menetelmien käyttämisen tapa ja todellisuuden luonne sinänsä. Lisäksi Kakkuri-Knuutila korostaa, että ”täsmällisyys ja tarkkuus ovat pikemminkin yksittäisen aineiston tai yksittäisen tutkimuksen kuin aineistotyyppin, kokonaisen tieteenalan tai koulukunnan ominaisuuksia. (ibid., 239–240)

Tulevaisuustyön näkökulmasta tarkkuuden itseisarvoinen tavoittelemineen ja siihen liittyvä matemaattis-tekninen ennustaminen saattavat pahimmassa tapauksessa merkitä tulevaisuuden luovan hahmottamisen heikentymistä. Näin käy, jos tutkimusta tekevät ja sitä tulkitsevat ihmiset laiminlyövät tutkimusmenetelmien ja -tulosten suhteuttamisen vallitsevaan empiiriseen todellisuuteen. Tulevaisuutta ennakoiva ihminen tarvitseekin tutkimusmenetelmien ja -tulosten lisäksi omaa ajatteluaan ja kokemustaan hyödyntäessään erilaista tulevaisuutta koskevaa tietoa.

Tulosten suhde tulevaisuustyön ja ennakoinnin järjestämiseen

Aineistoanalyysi tuloksineen osoittaa selkeästi kausaalipäätelyn riskitekijät. Sen runsas käyttö argumentoinnissa kuvastaa halua löytää yksinkertaisen selkeitä perusteluja tulevaisuuteen varautumisen suhteen. Kausaalipäätelylle ajattelun välineenä vaikuttaa olevan ominaista, että sen käyttäjälle tulee illuusio kausaalipäätelyn avulla päästävän varmaan tietoon. Artikkelini tulokset osoittivat kuitenkin, että kausaalipäätely pikemminkin kuihduttaa kuin edistää luovaa tulevaisuuden visiointia. Vaihtoehtoinen tapa suhtautua tulevaisuuteen on hyväksyä sen epävarmuus ja lukuisien erilaisten kehityskulkujen mahdollisuus.

Tulevaisuustyön näkökulmasta tämän kaltaiset valinnat voidaan nähdä vähäisenä innovatiivisuuden ilmentymänä. Ne voidaan kuitenkin nähdä myös valintana sen suhteen, millaiselle yleisölle tekstit on suunnattu. Ministeriöt haluavat vedota politiikan suuntaan vaikuttaviin toimijoihin sillä tavalla, että nämä toteuttaisivat toimenpiteitä väestön ikääntymiseen varautumiseksi.

Aineistoanalyysini tulokset osoittivat myös haaste-mahdollisuus -argumentaation suuremman potentiaalin suhteessa kausaaliargumentaatioon. Ensiksi mainittu tuotti todennäköisemmin keskusteluun uusia ajatuksia ja ideoita. Haaste-mahdollisuus -argumentaatio ilmeni erityisesti keskustelussa työelämän vetovoimasta. Ministeriöiden tulevaisuusnäkemyksen tyyliä tässä aihepiirissä sävytti tulevaisuuden näkeminen mahdollisuuksien ja haasteiden kokonaisuutena. Toinen argumentaation rakentamiseen liittyvä piirre tässä aihepiirissä oli vaihtoehtoisten toimenpiteiden esittäminen. Valinnanvaran eri toimenpiteiden välillä ministeriöt jättivät yleensä päätöksentekijöiden tehtäväksi. Kyseisen keskustelun kokonaisuudessa ministeriöt tekivät myös omia avauksia pienemmistä asiakokonaisuuksista ja keinoista.

Aineistoanalyysini tuloksia suhteessa Suomen ministeriöiden tulevaisuustyön järjestämisen tapaan on myös syytä vertailla tässä vaiheessa. Hyödynnän pohdinnassani valtioneuvoston kanslian vuoden 2010 tulevaisuuskatsouksessaan ”Politiikan johtaminen 2010-luvulla” (VNK 2010b) esittämiä tulevaisuustyön kehittämishdotuksia. Pohdin ehdotusten soveltuvuutta tämän hetkiseen poliittiseen tilanteeseen artikke-

lini tulosten valossa. Käsitellen pohdinnassani myös mahdollisia vaihtoehtoisia toimintamalleja. Valtioneuvoston kanslia esittää toimenpiteitä tulevaisuuskatsausten valmisteluprosessin kehittämiseksi.

Ministeriöiden tulevaisuuskatsaukset on tähän saakka laadittu sektorikohtaisesti. Jatkossa katsausten yhteensopivuutta ja horisontaalista otetta on kuitenkin mahdollista parantaa muun muassa ohjeistuksen ja yhteisen valmistelun keinoin, joihin kuuluu valtioneuvoston ennakointiverkoston tuottama toimintaympäristökuvaukset. (VNK 2010b, 16)

Lainauksessa otetaan vahvasti kantaa tulevaisuuskatsausten sisältöjen yhdenmukaisuuden ja horisontaalisuuden puolesta. Artikkelini tulokset osoittavat kuitenkin, että ministeriöiden omaa luovuutta ja ideointia tulevaisuuskatsausten valmistelussa pitäisi lisätä suhteessa tämänhetkiseen tilanteeseen. Vahvemman yksimielisyyden tavoittelussa on vaarana, että se saattaa viedä kehitystä päinvastaiseen suuntaan. Pahimmillaan voi käydä niin, että ministeriöt päättävät yhteisen kannan, jota kohti edetään ilman vastavuoroista ideointia. Vaihtoehtoinen tapa toimia on, että jokainen asian horisontaaliseen valmisteluun osallistuva ministeriö saa esittää aluksi itsenäisesti oman näkemyksensä, jossa on pohdittu aidosti erilaisia vaihtoehtoisia ratkaisuja. Tämän jälkeen ministeriöiden näkemykset kootaan yhteen ja niiden pohjalta pyritään löytämään yhteinen näkemys.

Valtioneuvoston kanslia esittää lisäksi näkemyksensä valtioneuvoston ennakointiverkoston roolin kehittämisestä.

Verkoston roolia ministeriöiden ennakointitoiminnan koordinoinnissa voitaisiin vahvistaa. Erityisesti toimintaympäristökuvauksen valmistelua voitaisiin resursoida siten, että verkostolla olisi jatkossa käytettävissään enemmän myös ulkopuolisia asiantuntijavoimia. (VNK 2010b, 16)

Ennakointiverkostolla on perusteltu paikkansa osana ministeriöiden tulevaisuustyötä. Artikkelini tulosten valossa voidaan kuitenkin väittää, että ennakointiverkoston pitäisi pikemminkin toimia ministeriöiden oman innovatiivisuuden edistäjänä sekä hyvien käytäntöjen kokoajana ja levittäjänä kuin tiukkana koordinoijana. Poikkihallinnollisuus ja hor-

isontaalisuus kuitenkin edistävät parhaimmillaan uusia lähestymistapoja hahmotettaessa ratkaisuvaihtoehtoja tulevaisuuden haasteisiin. Ministeriöitä voitaisiin kannustaa uudenlaisten ajattelumallien ja tulevaisuudennakointitapojen kokeilemiseen ja kehittämiseen. Ennakointiverkoston tehtävänä olisi puolestaan koota näitä käytäntöjä yhteen ja levittää niitä eteenpäin.

Yleisesti ottaen artikkelini aineistoanalyysi tuloksineen osoitti sen, että luovaan vaihtoehtoisten tulevaisuuksien kartoittamiseen on olemassa keinoja. Kysymys on vain siitä, miten aktiivisesti tällaisia keinoja etsitään ja kehitetään. Kun havaitaan tulevaisuuden haaste, on mahdollista joko etsiä siihen moninaisesti ratkaisuja tai pysyttäytyä rajatussa yhden totuuden maailmassa. Useampien vaihtoehtojen olemassaolon tiedostaminen auttaa rajattua ajattelua todennäköisemmin löytämään sopivat ratkaisut vaihteleviin yhteiskunnallisiin tilanteisiin.

Lähteet

Aineisto

- LVM 2010: Digitaalinen Suomi, uusi liikennepolitiikka Liikenne- ja viestintäministeriön tulevaisuuskatsaus puolueille 10.9.2010. Liikenne- ja viestintäministeriön julkaisuja 33/2010. Helsinki, liikenne- ja viestintäministeriö.
- OKM 2010: Osaava ja luova Suomi. Opetus- ja kulttuuriministeriön tulevaisuuskatsaus. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 15/2010. Helsinki, opetus- ja kulttuuriministeriö.
- OM 2010: Oikeudenmukaisuus ja luottamus kestävän yhteiskuntakehityksen perustana. Oikeusministeriön hallinnonalan tulevaisuuskatsaus 2010. Toiminta ja hallinto 70/2010. Helsinki, oikeusministeriö.
- TEM 2010: Haasteista mahdollisuuksia. Tulevaisuuskatsaus 8.9.2010. Helsinki, työ- ja elinkeinoministeriö.
- TM 2006: Hyvää työtä ja osaavaa työvoimaa. Työministeriön tulevaisuuskatsaus ensi hallituskaudelle. Helsinki, työministeriö.
- VM 2006: Talouspolitiikan strategia 2006 -raportti. Valtiovarainministeriön julkaisuja 2/2006. Helsinki, valtiovarainministeriö.
- VM-kunta 2010: Kuntapolitiikan linja. Valtiovarainministeriön julkaisuja 43/2010. Helsinki, valtiovarainministeriö.
- VM-talous 2010: Julkinen talous tienhaarassa. Finanssipolitiikan suunta

2010-luvulla. Valtiovarainministeriön julkaisuja 8/2010. Helsinki, valtiovarainministeriö.

VNK 2005: Valtioneuvoston ennakointiverkosto: Toimintaympäristökuvaus ministeriöiden tulevaisuuskatsausten taustaksi. Helsinki, valtioneuvoston kanslia.

VNK 2009: Yhdessä ja erikseen – Maailma ja Suomi 2010-luvulla. Toimintaympäristökuvaus ministeriöiden tulevaisuuskatsausten taustaksi. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33/2009. Helsinki, valtioneuvoston kanslia.

Kirjallisuus

Heinonen, Visa & Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa 2007: Talouspolitiikan retoriikka. Sivut 273–302 teoksessa Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (toim.): *Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot*. Helsinki, Gaudeamus.

Hölscher, Lucian 1999: *Die Entdeckung der Zukunft*. Frankfurt am Main, Fischer.
de Jouvenel, Bertrand 1967: *The art of conjecture*. London, Weidenfeld and Nicolson.

de Jouvenel, Bertrand 1965: *Political science and prevision*. The American Political Science Review 59 (1), 29–38.

Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa 2000: Kansantaloustieteen täsmällisyyden harha. Sivut 214–245 teoksessa Vainio, Tiina (toim.): *Naisten talouskirja*. Helsinki, Gaudeamus.

Paajaste, Kai & Nygård, Mikael 2001: *Bortom den vackra stilen. Chaim Perelman och Quentin Skinner om politisk retorik*. *Politiikka* 43 (3), 242–256.

Paalumäki, Heli 2003: *Edistyksen illuusio – Bertrand de Jouvenelin ”mahdolliset tulevaisuudet” aikansa kommentaattorina*. *Futura* 22 (2), 16–26.

Palonen, Kari 1997: Argumentin politiikka. Chaim Perelmanin retoriikan implisiittisestä politiikkakäsityksestä. Sivut 75–95 teoksessa Palonen, Kari: *Kootut retoriikat. Esimerkkejä politiikan luennasta*. Jyväskylä, SoPhi yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 11.

Perelman, Chaim & Olbrechts-Tyteca, Lucie 1971: *The new rhetoric. A Treatise on argumentation*. Notre Dame, University of Notre Dame press. Kääntäneet John Wilkinson ja Purcell Weaver.

Vauhkonen, Jouni 2000: Tulevaisuus ja edistyskäsitys. Ajan ulottuvuudet Bertrand de Jouvenelin mukaan. Sivut 103–127 teoksessa Lindroos, Kia & Palonen, Kari (toim.): *Politiikan aikakirja. Ajan politiikan ja politiikan ajan teoretisointia*. Tampere, Vastapaino.

VNK 2010a: Hallinnonalojen tulevaisuuskatsausten valmistelu vuonna 2010.

Julkaisematon kirje.

VNK 2010b: Poliitiikan johtaminen 2010-luvulla. Valtioneuvoston kanslian tulevaisuuskatsaus. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 19/2010. Helsinki, valtioneuvoston kanslia.

Ylikoski, Petri 2007: Kuinka argumentti voi epäonnistua? Sivut 158–175 teoksessa Kakkuri-Knuutila, Marja-Liisa (toim.): *Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot*. Helsinki, Gaudeamus.

Elektroninen lähde

Metsärinta-Lehmusvaara, Suvi 2010: VS: Tulevaisuuskatsaukset 2003 [online]. Vastaanottaja: Timo Bergman. Lähetetty: 2.11.2010 [viitattu 29.11.2010]. Yksityinen sähköpostiviesti.

**SUKUPUOLITTAVAT JA SUKUPUOLISTAVAT
POLITIIKAT**

Virve Leskinen

”Synnytämme kolme emmekä yhtään vähempää!”

Naisen vastuu venäläisen nuorisoliike Našin demografisessa retoriikassa

Kun Demokraattinen antifasistinen nuorisoliike Naši (Suom. Meikäläiset; koko nimi ven. «Молодёжное Демократическое Антифашистское Движение Наши») ilmestyi venäläiselle poliittiselle kentälle vuonna 2005, oli Venäjä samaan aikaan luomassa uutta nuorisopoliittista strategiaansa seuraavaksi kymmeneksi vuodeksi. Lokakuussa 2005 Venäjän federaation koulutus- ja tiedeministeriö sai valmiiksi uuden Venäjän federaation nuorisopoliittikkaa koskevan ohjelman luonnoksen (Blum 2006, 101). ”Venäjän federaation nuorisopoliittinen strategia” (Ven. «Стратегия государственной молодёжной политики в Российской Федерации») hyväksyttiin virallisesti joulukuussa 2006, ja siinä linjattiin valtion nuorisopoliittikan uudet suuntaviivat vuosille 2006–2016. Ohjelman puitteissa luotiin esimerkiksi työhön, terveyteen, perheeseen ja isänmaallisuuteen liittyviä projekteja, joiden avulla nuorisoon pyrittäisiin tehokkaasti vaikuttamaan. (SGMPvRF 2006–2016.) Uusi nuorisopoliittinen strategia ja sen sisältö ohjasivat myös Našin toimintaa ja ideologiaa. Našista tuli seuraavien vuosien aikana Venäjän nuorisopoliittikan uusi, aktiivinen ja monipuolinen toimija, joka muokasi venäläistä poliittista toimintakenttää omaleimaisella tavalla. Samalla

se yleisesti miellettiin Kremlin tukemaksi, valtion politiikkaa kannattavaksi nuorisoliikkeeksi, jonka toiminta herätti huomiota myös kansainvälisesti.

Neuvostoliiton hajottua Venäjä on läpikäynyt kansakunnan uudelleen rakentamisen prosessia, jonka menestyksellisyys nojaa pitkälti erityisesti nuorison uskollisuuden, ja sen aktiivisen osallistumisen takaimiseen. Venäjällä uusien hallinnollisten instituutioiden luominen on keskittynyt etenkin nuorison sosialisatioon. Nuorisopolitiikka onkin osa suurempaa yritystä liittää yhteen valtio ja yhteiskunta yhden institutionaalisen kehikon puitteissa. (Blum 2006, 95–96.) Nuorisoliike Našin toiminnassa on vahvasti otettu huomioon valtion nuorisopoliittisen strategian osa-alueet. Blumin esittämää ajatusta mukailien Naši voidaan tietyssä mielessä nähdä olevan osa Neuvostoliiton hajoamisen jälkeistä kansakunnan uudelleen rakentamista. Liikkeen tärkeänä tehtävänä kun oli kannattaa ja tukea valtiollista politiikkaa ja pyrkiä aktivoimaan poliittisesti passiivista venäläisnuorisoa.

Pro gradu -työssäni tutkin nuorisoliike Našin väestöpoliittista retoriikkaa ja roolia venäläisessä yhteiskunnassa. Tutkimuksessa erittelin Našin osallisuutta Venäjän väestöpoliittisessa toiminnassa ja analysoin liikkeen väestöpoliittista viestiä. Aineiston analyysissä hyödynsin nationalismin tutkimuksen, kriittisen- ja feministisen geopolitiikan tarjoamia ajatuksia ja käsitteitä. Našin historialla politikointi ja argumentointi nousi yhdeksi keskeiseksi seikaksi aineiston analyysissä, jossa sovelsin esimerkiksi Reinhart Koselleckin, Heino Nyyssösen ja Pilvi Torstin ajatuksia historialla politikoinnista. Nuorisoliikkeen historialla politikointia tarkastellessani, mutta myös sen varsinaista demografista retoriikkaa analysoidessani, sovelsin Anthony Smithin ja George Schöpfflinin nationalismiteorioiden näkökulmia.

Naisen rooli ja toiminta kansallisissa ja nationalistisissa prosesseissa korostuivat erityisen voimakkaasti Našin väestöpoliittisessa retoriikassa. Nira Yuval-Davisin mukaan (1997, 29) kansakunnan kasvun nähdään usein olevan riippuvainen lähinnä naisten lisääntymiskeinoista. Sovelsin Yuval-Davisin ja Pirjo Jukaraisen teoreettisia näkökulmia kiinnittäessäni huomiota muun muassa siihen, miten nuorisoliike Naši määritteli naisen vastuun ja roolin Venäjän tämänhetkisessä väestöpoliittisessa kriisitilanteessa. Tässä artikkelissa keskitytään erittelemään ennen kaikkea

naisen vastuullistamisen aspektia ja naisen väestöpoliittista roolia nuori-soliike Našin retoriikassa. Samalla sivutaan lyhyesti myös miehen väes-töpoliittista roolia liikkeen retoriikassa.

Tutkimuksessa käytin retoriikkaa keskeisenä tulkintaperspektiivinä, jonka avulla avasin kielen avulla suoritettuja poliittisia performansseja. Aristoteelisen näkemyksen mukaan (1997, 10–11; Puro 2005, 10) reto-riikka on ennen kaikkea taito havaita vakuuttava ja vakuuttamisen mah-dollisuudet asian yhteydessä. Puhe perustuu kolmeen tekijään: puhu-jaan, siihen mistä puhutaan ja siihen kenelle puhutaan (Aristoteles 1997, 16). Retoriikka on siis ennen kaikkea vakuuttelun taitoa, jolla pyritään vahvistamaan tai muuttamaan vastaanottavan yleisön käsityksiä esillä olevasta asiasta. Retoriikka on tarkoitushakuista ja päämäärätietoista toi-mintaa, joka rakentuu kielellisten valintojen varaan. Aineiston analyysissä sovelsin kahden retoriikan teoreetikon, belgialaisen Chaïm Perel-manin (1912–1984) ja amerikkalaisen Kenneth Burken (1897–1993), näkemyksiä retoriikasta.

Retoriikka ei kuitenkaan ole yksi yhtenäinen metodi, sillä retoriikan rajat ovat liukuvia eikä sitä näin ollen voida tarkasti määrittää (Palonen 1997, 3). Retoriikan traditioiden ja käyttötapojen ollessa hyvinkin moninaisia ei ole mahdollista edes puhua yhdestä oppirakennelmasta tai yhdestä yhtenäisestä metodista (Palonen & Summa 1998, 7). Reto-riikka voidaan näin ollen käsittää monipuolisena ja moniulotteisena tie-teenalana, joka tarjoaa lukuisia mahdollisuuksia aineiston tutkimiseen. Retoriikkaa suhteessa politiikkaan on kuitenkin mahdollista käsitellä sekä tutkimusmetodina että aspektina itse tutkimuskohteesta. Samalla retoriikka sellaisenaan sisältää tietyn näkökulman politiikkaan eli poliit-tisuus on aina läsnä oleva elementti, kun kyse on retoriikasta. (Palonen 1997, 75.) Näin ollen kieli ei ole ainoastaan poliittisen ilmaisun väline, vaan se voidaan ymmärtää erityisesti poliittisen kamppailun kohteeksi. Asiaa ja retoriikkaa ei voi erottaa toisistaan, vaan asiat ovat aina retori-esti konstruoituja. (Lindroos & Palonen 2000, 10.)

Venäjän demografinen kriisi

Venäjän väestökehitys koki 1900-luvun aikana muutoksia. Syntyvyvy-

den lasku ja poikkeuksellisen korkea kuolleisuusaste veivät maata hiljalleen kohti demografista kriisiä. Tilanteeseen vaikuttaneita syitä on varmasti monia, mutta YK:n Venäjän väestöpolitiikkaa koskevan raportin mukaan yhtenä keskeisenä syynä voidaan pitää Neuvostoliiton hajoamista ja siitä seurannutta järjestelmän muutosta (OON 2008, 8). 2000-luvulla demografisen kriisin käsite alkoi vähitellen vakiinnuttaa paikkaansa myös Venäjän valtionjohdon puheissa, ja vuonna 2001 luotiinkin suunnitelma Venäjän väestöllisestä kehityksestä vuoteen 2015 asti. Vuoden 2001 suunnitelma ei kuitenkaan sisältänyt erityisiä konkreettisia väestöpoliittisia toimenpiteitä, pikemminkin se oli alustava lista niistä asioista, joihin väestöpolitiikan saralla pitäisi lähitulevaisuudessa puuttua. Väestöpolitiikka ja mahdolliset väestöpoliittiset toimenpiteet eivät myöskään saaneet vuosina 2001–2005 liiemmin huomiota venäläisessä politiikassa. Tämä johtui mahdollisesti siitä, että Venäjän sen hetkinen poliittinen painopiste oli enemmän esimerkiksi ulkopoliittisissa kysymyksissä, Tšetšenian sodassa ja taloudellisessa tilanteessa.

Vuonna 2006 julkaistiin Venäjän väestöpoliittisen kehityksen kansallinen ohjelma (Ks. NPDRR 2006), joka tarjosi huomattavasti konkreettisemmat tavoitteet ja toimintasuunnitelmat maan huolestuttavan väestöpoliittisen tilanteen ratkaisemiseksi. Samana vuonna presidentti Putin otti voimakkaasti kantaa maan väestöpoliittiseen kriisitilanteeseen jokavuotisessa presidentin parlamentille osoittamassa puheessa (ks. Putin 2006). Seuraavana vuonna luotiin jälleen uudet suuntalinjat Venäjän demografiselle politiikalle. Uusi suunnitelma tarjosi vuoden 2001 suunnitelmaan nähden enemmän konkreettisia toimenpiteitä taistelussa maan demografista kriisiä vastaan. Valtion taholta määriteltiin näin linjaukset demografisen politiikan käytännön toteutuksesta. Tämä vuoden 2007 ”Suunnitelma Venäjän federaation demografisesta politiikasta vuoteen 2025 asti” (Ven. «Концепция демографической политики Российской Федерации на период до 2025 года») eritteli Venäjän demografisen politiikan periaatteet, suunnan ja toimenpiteet.

Vuoteen 2025 asti ulottuva suunnitelma luonnehtii Venäjän nykyistä demografista tilaa; sen suuntauksia, kehitystä ja tulevan politiikan toteutusta. Samalla siinä määritetään uuden demografisen politiikan tärkeimmät päämäärät, periaatteet ja tehtävät. Vuonna 2007 laaditun suunnitelman mukaan Venäjän demografisella politiikalla pyritään muun muassa

väestön eliniän pidentämiseen, kuolleisuuden alentamiseen, syntyvyyden kasvattamiseen, sisäisen ja ulkoisen maahanmuuton säännöstelyyn sekä väestön terveyden vahvistamiseen. Syntyvyyden nostamisessa turvaututaan erilaisiin kannustimiin. Yksi demografisen suunnitelman konkreettisista keinoista vaikuttaa kansalaisten haluun synnyttää lapsia on valtiollisten tukien myöntäminen lapsiperheille. Venäjän demografisen politiikan periaatteisiin syntyvyyden lisäämisen ohella kuuluvat perheinstituution voimistaminen, sekä hengellisten että moraalisien perinteiden elvyttäminen ja säilyttäminen perhesuhteissa. (KDPRF 2007.) Näiden suuntaviivojen pohjalta Venäjän demografista tilannetta pyritään kokonaisvaltaisesti parantamaan, ja maan demografinen kriisi lyhyellä tähtämellä selättämään.

Venäjän valtion nuorisopoliittisessa strategiassa on linjattu muutamia väestöpolitiikkaan liittyviä toimia. Naši varmisti toimillaan paikkansa ahkerana väestöpoliittisena toimijana venäläisessä yhteiskunnassa. Liikkeen demografinen viesti kietoutui kätevästi yhteen historialla politikointiin, kansallistunteen korostamiseen ja edellä mainittujen moraalisten ja hengellisten perhearvojen säilyttämiseen. Vaikka kaikki väestöpolitiikan elementit – syntyvyys, kuolleisuus ja maahanmuutto – olivat läsnä nuorisoliike Našin retoriikassa, liikkeen väestöpolitiikka keskittyi ennen kaikkea voimakkaasti syntyvyyden kysymyksiin ja erityisesti naisten väestöpoliittisen roolin korostamiseen.

Yhdessä kulkijoista meikäläisiksi

Demokraattinen antifasistinen nuorisoliike Naši oli presidentti Vladimir Putinin ensimmäisten presidenttikausien aikainen Kremlin tuotos, jonka toiminta ja aatemaailma tukivat vahvasti Putinin harjoittamaa politiikkaa. Suoria yhtymäkohtia Putinin politiikkaan löytyy niin liikkeen omasta Manifestista kuin sen muistakin julkilausumista ja toiminnasta. Vaikka Našin mielipiteet ja näkökannat olivat ajoittain myös valtion linjasta poikkeavia, liikkeen retoriikka pääosin jäljitteli ja toisti Putinin ensimmäisen kahdeksanvuotisen valtakauden aikaista tapaa korostaa esimerkiksi historian tapahtumia ja käyttää historiaa perusteluina tehdyille poliittisille päätöksille ja ratkaisuille.

Presidentti Putinin noustua vuonna 2000 valtaan, Kremlin hallinnon virkamies Vasili Jakemenko perusti yhdessä veljensä Boris Jakemenkon kanssa Iduštšie vmeste –nuorisojärjestön (Suom. Yhdessä kulkijat; ven. «Идущие вместе»; jatkossa IV), jonka perimmäisenä tarkoituksena oli ennen kaikkea nuorison moraalinen kasvatus (Saveljov 2006, 77–78 Lassilan 2007b, 75 mukaan). IV-nuorisojärjestö määritteli itsensä hyväksi patriooteiksi, joiden päävihollinen oli Venäjää uhkaava moraalinen rappio. Tätä rappiotilaa edustivat järjestön mukaan muun muassa kommunistit, nationalistit ja länsimyoenteiset liberaalit. (Lassila 2007b, 75.) Oli selvää, että IV oli ennen kaikkea presidentti Putinin ja Kremlin hallinnon ideologinen kumppani, mutta tästä huolimatta useat järjestön toimet ja tempaukset viittasivat siihen, että se oli itsenäinen, omat toimimensa suunnitteleva ja toteuttava järjestö, ei niinkään minkään yksittäisen poliittisen puolueen nuoriso-osasto (Saveljov 2006 Lassilan 2007b, 75 mukaan).

Nuorisoliike Naši perustettiin IV:n tilalle alkuvuodesta 2005. Tuolloin Kremlissä IV-nuorisojärjestö koettiin skandaalinkäryiseksi, ja sen tilalle olisi tästä syystä luotava uusi nuorisoa motivoiva liike. Našin perustaminen liittyi yhtäältä IV:n eräänlaiseen marginalisoitumiseen, toisaalta perustamiseen vaikuttivat lisäksi Ukrainan vuoden 2004 Oranssin vallankumouksen tapahtumat. Alkuvuodesta 2005 IV-nuorisojärjestön paikan ottikin nuorisoliike Naši. Myös tämän uuden järjestön johtajaksi nousi IV:n johtajana jo tutuksi tullut Vasili Jakemenko. (Stanovaja 2005; Lassila 2007b, 76.) Yksi syy Našin perustamiselle oli myös se, että sen odotettiin toimivan eräänlaisena motivaattorina, liikkeellepanevana voimana Venäjän poliittisesti passiiviselle nuorisolle (Stanovaja 2005). Sekä IV-nuorisojärjestö että Naši voidaan nähdä vastalauseina 1990-luvun kaaoksen ja epävarmuuden ajalle ja ilmauksena isänmaallis-konservatiivisten arvojen kasvavana suuntauksena nuorison, mutta myös koko väestön keskuudessa. Molemmat liikkeet olivat yhteydessä Putinin ensimmäisten presidenttikausien aikana luomiin patrioottis-kansallisiin projekteihin. (Lassila¹ 2011, 15.)

1 Tässä artikkelissa on viitattu Jussi Lassilan väitöskirjan käsikirjoitukseen. Tarkemmin nuorisoliike Našista voi lukea Lassilan myöhemmin ilmestyneestä teoksesta ”*The quest for an ideal youth in Putin’s Russia. 2, The search for distinctive conformism in the political communication of Nashi, 2005–2009*”. Teostiedot löytyvät lähdeluettelosta.

Merkittävää eroa IV:n ja Našin välillä ei kuitenkaan ole. Molemmat luotiin toimimaan nuorison oppositiohenkistä vastarintaa vastaan ja molemmat vaikuttivat saavan tukea Kremlin suunnalta. (Blum 2006, 104.) Douglas Buchacek toteaa (2006, 18) Našin olevan IV-nuorisojärjestön parannellumpi versio. Lassila huomauttaa, että Našia ei tulisi pitää ainoastaan Putinin hallinnon aikaisena kumileimasimena, vaikka liikkeellä toki olikin alisteinen suhde Kremltiin. Suhde Kremltiin ei ollut kuitenkaan liikettä passivoiva, vaan tuo suhde nimenomaan määrittäi Našin sosio-poliittisen aseman. (Lassila 2011, 268.) Naši perustettiin tilanteessa, jossa Venäjän valtiojohto tarvitsi sellaisen nuorisoa aktivoivan voiman, joka tukisi ja edistäisi valtion omaa politiikkaa samalla paikaten edeltäjänsä, IV-nuorisojärjestön jättämää ideologista aukkoa.

Naši luonnehtii itseään antifasistiseksi, anti-oranssiksi² ja presidenttiä (Putinia) kannattavaksi liikkeeksi. Analysoitaessa Venäjällä toimivia nuorisojärjestöjä on otettava huomioon kaksi merkittävää tekijää: järjestöjen suhde valtiovaltaan ja niiden poliittinen luonne. Yhtäältä on olemassa sellaisia nuorisojärjestöjä, jotka toimivat valtiovallan intressien mukaan ja toisaalta sellaisia, jotka voidaan luokitella valtiovaltaa vastustaviksi, oppositiossa oleviksi nuorisojärjestöiksi. Nuorisoliike Naši kuuluu ensimmäiseen, valtiovaltaa kannattavaan joukkoon. (Stanovaja 2005.) Myös valtio jaottelee järjestökenttää kahdella tavalla. Ensiksikin ovat ne, jotka pyrkivät yhteistyöhön valtionhallinnon kanssa ja toiseksi ne, jotka näyttäytyvät enemmän oppositiohenkisinä, konfrontaatioon pyrkivinä järjestöinä. Lisäksi valtion suojelukseseen on perustettu eräänlaisia kvasiskansalaisjärjestöjä, jotka ovat sille lojaaleja. Yksi tällainen organisaatio oli esimerkiksi juuri IV-nuorisojärjestö. (Salmenniemi 2005a, 184–185; Salmenniemi 2005b, 193–194.) Nuorisoliike Naši IV-nuorisojärjestön ideologisena seuraajana luokitellaan tällaiseksi valtion suojeluksessa olevaksi järjestöksi. Naši omalla toiminnallaan ennen kaikkea tuki ja levitti valtion sanelemaa ja harjoittamaa politiikkaa, joten sen paikka valtion intressien toteuttajana oli jokseenkin turvattu.

Našin rahoitus tuli useista eri lähteistä. Virallisesti liikkeen rahoitus

2 Oranssiksi vallankumoukseksi kutsutaan Ukrainassa loppuvuodesta 2004 alkuvuoteen 2005 ilmennyttä poliittisten tapahtumien sarjaa. Tuolloin Ukrainan presidentinvaaleissa voittoon nousi länsimielinen Oranssi koalitio, ja Ukrainan venäjänkieliset alueet puolestaan kokivat vaalitappion.

toteutettiin projektiluontoisesti, toisin sanoen rahat jaettiin konkreettisiin ohjelmiin ja toimiin. Noin puolet vuosibudjetista Naši sai erilaisten valtiollisten julkisten tukien ja avustusten muodossa, jotka tosin osaksi piilotettiin sekä Venäjän Opetusministeriön että Urheiluministeriön erilaisiin projekti ohjelmiin. Našia rahoitettiin merkittävässä määrin myös liike-elämän suunnalta. Nuorisoliikkeen yksittäisiä projekteja ja toimia rahoittivat Našin omien sanojen mukaan ”sosiaalista vastuuta tuntevat bisnesmiehet”. (Barabanov & Jermolin 2011.) On selvää, että jo nuorisoliikkeen saama rahoitus määritteli sen toimintaa ja asemaa suhteessa valtionhallintoon.

Putinin ensimmäisten presidenttikausien jälkeen Našin toiminta supistui vähitellen. Alkuvuodesta 2013 alkoivat toimet Našin uudelleen organisoimiseksi, mitkä suoritetaan vuoden 2013 loppuun mennessä. Organisoinnin yhteydessä puhuttiin ennen kaikkea liikkeen ”uudelleen brändäyksestä”, joka tarkoittaisi lähinnä sitä, että nuorisoliikkeen toiminta tulisi jatkumaan erilaisten valtiollisten projektien muodossa yhden kattokäsitteen alaisuudessa. Tästedes erilaiset projektit toteutettaisiin Yhteisvenäläinen nuorisoyhteisö -verkoston alaisuudessa (Ven. «Всероссийское сообщество молодёжи»). Uudelleen organisoinnin syynä lienee ennen kaikkea liikkeen toiminnan supistumisen tuomat haasteet, kuten vähitellen tapahtunut suosion lasku ja marginalisoituminen. Brändäyksen toivotaan synnyttävän uutta mielenkiintoa toimintaa kohtaan, ja sen on arvioitu olevan yritys viedä toimintaa entistä konservatiivisempaan suuntaan. (Ks. esim. Izvestija 11.02.2013.)

Našin keskeiset tavoitteet ja toiminta

Tärkeäksi lähtökohdaksi toiminnalleen Naši määritteli muun muassa antifasismien. Nuorisoliikkeen fasismikritiikin ydinajatus on etenkin neuvostoajan yleinen ja vakiintunut kertomus Venäjän voitosta fasis-teista. Näihin fasisteihin lukeutuvat lähes kaikki ne, jotka vastustavat nykyistä poliittista suuntaa. (Lassila 2007b, 76.) Tämä fasismien kukistamisen kerronta on havaittavissa myös Našin 15. huhtikuuta 2005 julkaistussa 7-sivuisessa Manifestissa, joka on tiivis selonteko liikkeen keskeisistä tavoitteista ja pyrkimyksistä (Ks. Manifest 2005). Buchacek

luonnehtii Manifestia ideaaliksi kuvaksi siitä Venäjistä, jollaiseksi Naši haluaa Venäjän muuttuvan. Lisäksi Manifesti määrittelee identiteettejä, joiden tarkoituksena on määrittellä se, mitä Naši on, ja mitä tai ketä vastaan se toimii. (Buchacek 2006, 21–22.)

(1) Venäjän voitto toisessa maailmansodassa loi perusteet sellaiselle maailmanjärjestykselle, joka aina näihin päiviin asti takasi maailman pelastumisen yhden maan hegemonialta (olkoon tämä maa sitten natsi-Saksa tai USA) ja uuden maailmansodan toteutumiselta. Maailmanjärjestyksessä tämä voitto toimi sysäyksenä siirtomaaimperioiden romahtamiselle ja kymmenien maiden ja kansojen kansalliselle vapautumiselle. Venäjän voitto fasisminista loi perustan jokaisen kansan oikeudelle vapaaseen kehitykseen. (Manifest 2005.)

Manifestista käy ilmi myös joitakin keinoja, joiden avulla nuorisoliike Naši aikoo saavuttaa asetetut tavoitteet. Manifesti ottaa voimakkaasti kantaa niin venäläistä yhteiskuntaa, kuin koko maailmaa koskeviin asioihin, ilmiöihin ja järjestyksiin luoden samalla pohjaa liikkeen koko toiminnalle. Manifestin lisäksi Naši linjaa toimintaansa lukuisten erillisten ohjelmiensa ja projektiansa puitteissa.

Putinin ensimmäisten presidenttikausien aikana uusien nuorisjärjestöjen ilmestyminen Venäjälle oli huomattavaa (Lassila 2007a, 99). Erityisesti sellaisten kansalaisjärjestöjen määrä lisääntyi, jotka toteuttivat isänmaallisen kasvatuksen ohjelmaa. ”Valtion isänmaallisen kasvatuksen ohjelma vuosille 2001–2005” (Ven. «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2001–2005 годы») oli Putinin hallinnon aikaansaama. Tämän ohjelman puitteissa muun muassa nuoris- ja veteraanijärjestöille annettiin keskeinen rooli. Ohjelmassa määritellään myös isänmaallisen kasvatuksen olevan valtiollisen politiikan keskeisimpiä suuntauksia. (Salmenniemi 2005a, 178; PVGRF 2001–2005.) Naši edustaa tätä isänmaallisen kasvatuksen linjaa korostaessaan historian ja historiallisten tapahtumien merkitystä omassa toiminnassaan. Samalla Naši kehottaa nuorisoa olemaan tietoisempi ja kiinnostuneempi historian vaikutuksesta Venäjän nykytilaan. Liike pyrkii ennen kaikkea mobilisoimaan poliittisesti passiivista venäläisnuorisoa mitä erilaisimmin keinoin ja mitä useimmilla elämäntiloilla, samalla kun se kui-

tenkin melko kuuliaisesti noudattaa valtion taholta tulevia linjanvetoja ja poliittisia ohjelmia.

Venäjän geopolitiikkaan perustuva ideologia sisältää sisä- ja ulko-poliittisia, mutta myös strategiaan liittyviä seikkoja. Ensiksikin, Venäjä tulee mieltää omaksi kokonaisuudekseen, yhdeksi suurista kulttuureista. Toiseksi, Venäjän suurvalta-asemaa tulee korostaa. Kolmanneksi korostetaan vahvan armeijan merkitystä isänmaan turvallisuuden takaajana. Viimeiseksi kyse on taloudesta ja siitä, kuinka voimavarat tulisi kohdistaa talouden uudistamiseen erityisesti valtion kontrolloiman markkina-talouden avulla. Tämän ideologian tukena ovat niin armeija, kansalliset puolueet kuin johtavat poliitikotkin. (Juntunen 2003, 59–60.) Kaikki nämä teemat toistuvat myös Našin toiminnassa. Nuorisoliikkeen tavoitteena sen perustamisesta lähtien oli tulla uudeksi patrioottiseksi eliitiksi, joka auttaisi Venäjää saamaan takaisin sille kuuluva suurvalta-aseman. Naši lupasi jäsenilleen aktiivisen roolin tässä projektissa, jossa Venäjästä tehtäisiin poliittinen ja taloudellinen mahti. Suuri isänmaallinen sota ja sen merkityksen korostaminen on ollut Našin keskeinen kiinnekohta liikkeen perustamisesta alkaen. (Mijnssen 2010, 6.)

Naši nimeää tehtävänsä Megaprojekti Venäjäksi (Ven. «Мегaproект Россия»). Antifasistisen toiminnan lisäksi tämän projektin yksi tärkeimmistä tehtävistä on Venäjän suuruuden palauttaminen. Esimerkiksi juuri Venäjän suuruuden palauttamisen retoriikka on selkeästi samaa, mitä presidentti Putin on korostanut omassa politiikassaan. Historiallisten tapahtumien ohella Naši painottaa Venäjän suuruuden palauttamisessa maan erinomaisuutta monella eri alalla. Venäjän kiistaton johtajuus ei siis ole ainoastaan sotilaallista tai poliittista, vaan ennen kaikkea kansakunnan erinomaisuus muillakin alueilla on suorastaan kadehdittavaa, esimerkillistä ja varsin tavoittelemisen arvoista. Manifestista käy selkeästi ilmi, että Venäjän sotilaallis-poliittinen dominointi tuntuisi Našin mukaan olevan itsestään selvää, ja jotain sellaista, mitä ei ole syytä edes kyseenalaistaa. Venäjän hallitsevaan asemaan viitataan Manifestissa, vaikka suuruuden palauttaminen ymmärretäänkin vasta kenties myöhemmin saavutettavaksi tavoitteeksi. Naši haluaa korostaa myös sitä, että liikkeen mielestä tähän mennessä Venäjän rooliin nimenomaan kulttuurisena ja taloudellisena toimijana ei ole kiinnitetty tarpeeksi myönteistä huomiota.

(2) *Päämääränämme on tehdä Venäjästä 21. vuosisadan globaali johtaja. Emme tarkoita Venäjän johtajuudella sotilaallis-poliittista dominointia muihin maihin ja kansoihin nähden, vaan Venäjän vaikutuksena maailmassa, pohjautuen erityisesti venäläisen kulttuurin, elämäntavan, poliittisen, taloudellisen ja sosiaalisen järjestyksen houkuttelevuuteen. Johtajana oleminen tarkoittaa sitä, että jatkuvasti on pyrittävä uuteen ja luotava menestyksen malleja muille. (Manifest 2005.)*

Manifestista nousee esiin kolme keskeistä teemaa. Kaikkein tärkein ja selkeimmin esiin tuleva teema on edellä mainittu Venäjän suuruuden palauttaminen. Venäjän suurvalta-aseman tavoitteluun liittyy keskeisesti myös hegemonian ja suvereniteetin käsitteet, jotka esiintyvät Manifestissa toistuvasti ja varsin alleviivatusti. Toiseksi, Manifestissa korostetaan erityisesti Venäjän modernisaatioprosessia ja sitä, kuinka Našin yhtenä keskeisenä tehtävänä onkin juuri Venäjän modernisaatio, ja samalla maan taloudellisen mahdin korostaminen maailmanlaajuisesti. Kolmantena teemana on venäläisen kansalaisyhteiskunnan vahvistaminen.

Pilvi Torsti (2008, 62) korostaa historiapolitiittisen toiminnan intentionaalisuutta. Tällöin historian ja menneisyyden tapahtumia hyödynnetään ja käytetään apuna tiettyjen yhteiskunnallisten päämäärien saavuttamiseksi. Tarkoituksellisuudella viitataan aktiiviseen ja tietoiseen toimintaan, jossa historiaa käytetään ja tulkitaan tietyllä, itselle edullisimmalla tavalla. Tämän lisäksi tarkoituksellisuus voi samalla tarkoittaa myös sellaista tilannetta, jossa historiaan vedotaan, ja sitä hyödynnetään poliittisten argumenttien tukena. Heino Nyysönen puolestaan määrittää menneisyyspolitiikan käytön yritykseksi käsitellä menneisyyttä uudelleen. Menneisyyden käsitteleminen sisältää poliittisia ulottuvuuksia, eikä se näin ollen ole ainoastaan historian kirjoittamista. (Nyysönen 1999, 13.) Ennen kaikkea historiaa käytetään juuri sillä tavalla, miten se on argumentojalleen itselleen kaikkein hyödyllisintä. Naši ei omassa argumentoinnissaan tuo esille niitä historian tapahtumia, joissa Venäjä (tai Neuvostoliitto) näyttäytyisi epäedullisella tavalla. Menneisyyttä ei siis varsinaisesti käsitellä uudelleen siten, että haluttaisiin kyseenalaistaa aikaisempi tai vallalla oleva historian tulkinta, vaan Našin kohdalla kyse on ennen kaikkea olemassa olevien mielikuvien vahvistamisesta, korostamisesta ja menneisyyden ihannoinnista.

Anthony Smithin mukaan kansat tarvitsevat “käyttökelpoisia” menneisyyksiä. Ensiksikin, historia voi palvella eliitin etujen ajajana, jolloin mennyttä käytetään valikoidusti suurten massojen tunteiden manipuloimiseen. Toiseksi, menneen voidaan nähdä olevan oikeutus epämiellyttävälle sosiaaliselle muutokselle. (Smith 1997, 37–38.) Näsin retoriikassa Venäjän asemaa 1900-luvun johtajavaltiona korostetaan, ja erityisesti tiettyjen 1900-luvun historiallisten tapahtumien nähdään määrittävän, ei ainoastaan Venäjän, vaan samalla koko maailman järjestystä. Näsin ajalla politikointi vaikuttaisi olevan tarkoituksellista ja keskittyvän sellaisiin tapahtumiin, jotka oletettavasti lisäävät esimerkiksi kansallistunnetta Venäjän nyky-yhteiskunnassa. Voitto Suuressa isänmaallisessa sodassa on omiaan korostamaan nationalismin henkeä kohdeyleisössä. Samalla korostetaan erityisesti myös Venäjän roolia 1900-luvulla ja sitä, mikä sen halutaan jälleen olevan nykymaailmassa, kun luodaan vahvaa mielikuvaa siitä, että Venäjä yksin voitti toisen maailmansodan.

(3) Jo 20. vuosisata oli Venäjän vuosisata. Kolme kertaa tuon vuosisadan aikana Venäjä loi maailmanhistorian formaatin. Lokakuun vallankumous oli se historiallinen räjähdys, joka loppujen lopuksi muokkasi 20. vuosisadan poliittisen päiväjärjestyksen. Venäjän voitto Suuressa isänmaallisessa sodassa loi pohjan 20. vuosisadan toisen puoliskon maailmanjärjestykselle. Venäjän kieltäytyminen kommunistisesta järjestelmästä oli sysäys 21. vuosisadan maailman muotoutumiselle.

Oikeaa näkemystä Venäjän tulevaisuudesta nykymaailmassa on mahdollonta saavuttaa määrittelemättä suhtautumista näihin kolmeen tapahtumaan. (Manifest 2005.)

Reinhart Koselleckin mukaan toivo ja muisto, toisin sanoen odotukset ja kokemus luovat perusteet historialle ja sen kognitiolle. Kokemus on läsnä olevaa menneisyyttä, jonka yhdistetyt tapahtumat on mahdollista muistaa. Kokemuksen puitteissa tapahtuu myös rationaalista muokkaamista samalla kun siihen sisältyy tietynlainen vieraan kokemuksen säilyttäminen, joka on sukupolvien ja instituutioiden ylläpitämää. Odotukset ovat puolestaan läsnä olevaa tulevaisuutta. Odotuksia luonnehtii toivon ja pelon, halujen, huolien ja rationaalisen analyysin elementit. (Koselleck 2004, 258–259.) Kokemus voi pitää sisällään myös vääriä

muistoja, jolloin on mahdollista, että jokin menneisyydessä koettu muuttuu ajan kuluessa jopa toisenlaiseksi kokemukseksi (Ibid. 262). Našin väittäessä 1900-luvun olleen Venäjän vuosisata, se samalla varsin painokkaasti perustelee argumenttiaan juurikin historian tapahtumilla ja historian kokemuksilla. Kolmen keskeisen historian tapahtuman listaaminen toimii perusteluna esitetylle väitteelle. Sitaatin (3) lopussa esitetty ajatus siitä, että edellä mainittujen tapahtumien ymmärtäminen on välttämätöntä, kokoaa argumentaation keskeisen idean. Näin ollen Našin voidaan osin nähdä pyrkivän rakentamaan siltaa menneen ja nykyisyyden välille ja palauttamaan menneestä jotain sellaista, jonka avulla asetetut päämäärät on mahdollista saavuttaa. Valikoiva ajalla politikointi luonnehtii nuorisoliikkeen retoriikkaa vahvasti. Tällä pyritään mitä ilmeisimmin kansallistunteen kohottamisen lisäksi luomaan uskottavuutta nykyisille pyrkimyksille ja tavoitteille. Samalla kun yleisöä muistutetaan menneestä, halutaan korostaa tämänhetkisiä tavoitteita, jotka on mahdollista saavuttaa vain tiedostamalla menneisyyden tapahtumat. Näin Naši perustelee tavoitteitaan näppärästi käyttöön otettavilla, historiallisesti kiistämättömillä faktoilla, jotka samalla sopivasti korostavat Venäjän johtavaa erityisasemaa maailmassa.

Marko Lehden mukaan menneisyyspolitiikka on sitä, että poliittisessa retoriikassa käytetään historiaa perusteluna. Menneisyyden käyttö ei välttämättä ole osoitus kaipuusta vanhaan, entiseen järjestykseen, vaan ennemminkin kaikissa uutta tai vanhaa järjestystä luovissa tarinoissa ilmenee menneisyyteen liittyvä ulottuvuus. Menneisyys voi toimia ulosulkevana tai sisään sulkevana argumenttina, ja se voi olla argumentaatiossa esimerkiksi peruste paluulle johonkin aikaisempaan, status quon legitimointia tai perustelu uuden luomiselle. (Lehti 2003, 124–125.) Naši korostaa ennen kaikkea niitä historian tapahtumia, jotka se näkee merkityksellisinä siinä kehityksessä, joka nuorisojärjestön mukaan nosti Venäjän viime vuosisadan johtajaksi. Samalla nuorisoliike korostaa Venäjän tulevaisuuden riippuvan pitkälti siitä, että tunnustetaan ja ymmärretään oikealla, erityisesti Našin määrittelemällä tavalla menneisyys, ja sen vaikutus nykyisyyteen ja tulevaan. 1900-luvun tapahtumien perusteella voidaan siis mitä ilmeisimmin olettaa, että Venäjän on mahdollista jälleen saavuttaa maailman herruus. Vaikka Našin retoriikassa ei haikaillakaan paluusta menneeseen, niin liikkeen retoriikkaa luonneh-

tii tietynlainen kausaalisuhte: kun ymmärretään menneisyys ja sen keskeiset tapahtumat oikein, voidaan saavuttaa myös asetetut tavoitteet ja päämäärät.

Našin suhde menneisyyteen on ajoittain varsin ristiriitainen. Yhtäältä menneisyyttä ja sen merkitystä korostetaan ihannoiden, mutta toisaalta joitakin historian käännteitä jopa halveksitaan. Sitaatissa (3) tuodaan esille se, kuinka Venäjä irtisanoutui tai *kieltäytyi* kommunismista. Näin annetaan ymmärtää kommunismin olleen jotakin epäedullista ja merkitävä este kehitykselle. Samanaikaisesti Naši kuitenkin käyttää esimerkiksi verkkosivujensa maatunnuksena .su-päätettä (www.nashi.su), joka siis viittaa Neuvostoliittoon (Soviet Union), eikä esimerkiksi Venäjän omaa .ru-päätettä. Lassilan mukaan sekä .su-päätteen käyttö että liikkeen aktiivijäsenten kutsuminen komissaareiksi ovat mitä luultavimmin tietoisia valintoja, joilla pyritään aktivoimaan nostalgisia ja myönteisiä viittauksia Komsomoliin³ ja menneisyyteen (Lassila 2011, 270–271). Vaikuttaisi osin myös siltä, että Našin pyrkimyksenä ajoittain on kirjoittaa ja tulkita historiaa uudelleen siten, että historian tulkinta sopisi nuorisoliikkeen omiin käyttötarkoituksiin parhaiten.

Manifestissa Naši korostaa Venäjän itsemääräämisoikeutta. Samalla huomautetaan myös siitä, että Venäjän sisäisiin asioihin ei haluta ulkopuolisten puuttuvan. Puhuttaessa pelisäännöistä halutaan alleviivata sitä, että venäläisillä itsellään on mahdollisuus vaikuttaa siihen, millaiseksi maailman – eritoten Venäjän – tulevaisuus muotoutuu, sekä millä tai kenen sanelemin ehdoin.

(4) Maamme vapaus ja riippumattomuus on ensimmäinen ja tärkein ehto Venäjän tulevalle johtajuudelle. Vain me voimme olla isäntiä maassamme. Vain me voimme määrittää täällä ”pelin säännöt”. Vain meistä tulisi riippua meidän oma tulevaisuutemme. (Manifest 2005.)

Sitaatista (4) käy osin ilmi ”me–muut” -ajattelu, sillä *meidän* roolia aktiivisena toimijana korostetaan voimakkaasti. Geopoliittiseen peliin vedoten luodaan eräänlaista uhkakuvaa siitä, että Venäjän yhtenäisyys

3 Komsomol (Koko nimi ven. «Всесоюзный Ленинский коммунистический союз молодёжи») oli Neuvostoliiton kommunistisen puolueen nuorisjärjestö.

saattaa jo nyt olla uhattuna. Naši peräänkuuluttaa varsinkin venäläisnuorison vastuuta ja toimintaa. Nuoriso nähdään ennen kaikkea mahdollisuutena ja välttämättömänä toimijana Venäjän suuruuden palauttamisessa, maan modernisaatioprosessissa ja ennen kaikkea Venäjän suvereniteetin säilyttämisessä. Toisaalta korostetaan koko Venäjän kansan yhtenäisyyttä ja yhteistä toimintaa, mutta samalla kuitenkin nuoriso, Našin johtamana, nostetaan erityisasemaan ja valjastetaan saavuttamaan asetetut tavoitteet. Nuorisoliike tuntuu sanoutuvan irti varsinaisesta valtataistelun prosessista. Sen sijaan se näkee toimintansa pikemminkin Venäjän voimistamisen prosessissa, ja maan yhteisten asioiden haltuun ottamisen aikomuksina. Našin keskeisenä tehtävänä on nuorison motivoiminen ja sellaisen yhteiskunnallisesti aktiivisen ja valveutuneen nuorison luominen, joka noudattaisi valtion ja myös Našin korostamia ja noudattamia periaatteita, toimintamalleja ja arvoja.

”Jos emme lisäännä, kuolemme sukupuuttoon kuin mammutit!”

Našin toiminnassa huomioitiin valtion väestöpolitiikka, ja liike otti erilaisilla käytännön toimillaan kantaa Venäjällä vallitsevaan demografiseen kriisitilanteeseen. Liikkeen mielipiteet noudattelivat pitkälti valtion virallista demografisen politiikan ohjelmaa, mutta on syytä huomioda, että Našin lausunnot ja toiminta olivat joiltakin osin varsin radikaaleja, eivätkä näin varsinaisesti kuuluneet valtion virallisen demografisen suunnitelman puitteisiin. Naši kyllä kannatti Venäjän valtion demografisen politiikan mukaisia toimia, suuntaviivoja ja suunnitelmia, mutta liike vei samalla demografisen politiikan sanomaa eteenpäin myös omilla, parhaaksi katsomillaan keinoilla ja toimenpiteillä, jotka valitettavan usein olivat kyseenalaisia.

Poliittinen osallistuminen on mukanaoloa poliittisessa toiminnassa ja keino edistää toimijoiden poliittisia päämääriä ja saavuttaa tavoitteita. Poliittinen osallistuminen on lähtökohtaisesti aina välineellistä toimintaa, jolla pyritään vaikuttamaan esimerkiksi vaalien tulokseen, poliittiseen päiväjärjestykseen ja päätöksentekoon, ja sillä tähdätään osallistujan etujen tai arvojen edistämiseen. (Paloheimo & Wiberg 1997, 200–201.)

Našin demografinen politiikka on poliittista toimintaa, jolla pyritään saavuttamaan asetetut päämäärät ja edistämään liikkeen omia arvoja. Näsi siirtyi sanoista käytännön väestöpoliittisiin tekoihin jo melko nopeasti valtion viimeisimmän virallisen väestöpoliittisen ohjelman ilmentyttyä vuonna 2007. Nuorisoliikkeen aktiivisuus demografisen politiikan saralla osoittautui varsin päämäärätietoiseksi, ja sen väestöpoliittista toimintaa voidaan kenties kuvata omistautuneeksi, joskin hieman erikoislaatuiseksi ja joissakin tapauksissa jopa varsin kyseenalaiseksi. Kaiken kaikkiaan Našin väestöpoliittinen toiminta on melko aktiivista, ja liikkeen roolia esimerkiksi perheiden muodostamisessa, uuden sukupolven synnyttämisessä ja moraalisten arvojen välittämisessä korostetaan varsin paljon myös venäläisessä mediassa (Ks. Leskinen 2009).

Yhtenä Našin demografisen toiminnan ilmiönä oli ”SHAPOVALOVA” -projekti (Ven. «ШАПОВАЛОВА»). ”SHAPOVALOVA” on vaatemallisto, jonka avulla demografista sanomaa tuotettiin yleismaailmallisia muotitrendejä mukailen. Iskulauseet, kuten ”Lisääntyminen on mukavaa ja hyödyllistä!” ja ”Jos emme lisäännä, kuolemme sukupuuttoon kuin mammutit!” printattuina trendikkäisiin T-paitoihin innostivat epäilemättä venäläistä nuorisoa kasvattamaan syntyvyyttä ja omistautumaan käytännön tasolla valtion demografiselle politiikalle. Myös Našin Seligerissä, Tverin alueella järjestämällä jokavuotisilla ideologisen kasvatuksen kesäleireillä alkoi heti ensimmäisestä vuonna 2005 järjestystä leiristä lähtien määrätietoinen venäläisen nuorison väestöpoliittinen koulutus. Samalla kun nuorisoa sivistettiin politiikan ja talouselämän luennoilla ja valistettiin terveistä elämäntavoista ja isänmaallisista ja hengellisistä arvoista, demografisen politiikan käytännön tason toteutusta alettiin kovaa vauhtia markkinoida tarjoamalla nuorille esimerkiksi mahdollisuutta avioitua leirillä ja majoittua lapsentekoaikaisissa isompien teltojen sijasta kahden hengen teltoihin (Ks. Leskinen 2011). Našin käytännön tasolla toteutettu väestöpolitiikka onkin ollut varsin määrätietoista ja järjestelmällistä toimintaa, eikä nuorisoliike kaiken kaikkiaan ole säästellyt keinojaan yrittäessään motivoida venäläistä nuorisoa lisääntymään ja osallistumaan väestöpoliittisiin talkoisiin.

Sukupuolittunut geopolitiikka – naisen ja miehen väestöpoliittinen vastuu

”Lisääntyminen on kivaa ja hyödyllistä”

Naši vetoaa yleisöönsä voimakkaasti ja peräänkuuluttaa hyvin aggressiivisesti etenkin yksilön vastuuta Venäjän demografisen kriisin ratkaisemisessa. Vastuuta liike jakaa nuorisolle tasaisesti, mutta naiset ovat saaneet erityislaatuisen aseman Našin väestöpoliittisessa retoriikassa. Vaikka Naši kokonaisvaltaisesti korostaakin kaikkien yksilöiden merkitystä ja vastuuta demografisen politiikan toteuttamisessa ja demografisen kriisin ratkaisemisessa, liikkeen lausunnoista nousee mielenkiintoisesti esille erityisesti nuorten naisten väestöpoliittinen rooli. Naisille liike haluaa vierittää erityisen vastuun demografisen tilanteen ratkaisemisesta, mutta liike myös onnistuu syyllistämään naisia siitä, että Venäjä ylipäättään on ajautunut nykyiseen demografiseen kriisitilanteeseen.

(5) Tytöt kyllä ymmärtävät, että väestö vähenee, mutta kolmea lasta he eivät halua synnyttää, ja aina tähän löytyy syitä: ei ole rahaa, ei asuntoa. (Vasilii Jakemenko, Vesti 25.7.2007)

Yuval-Davisin mukaan (1996, 18–19) nationalistista väestöpoliittisen kontrollin keskustelua luonnehtii usein yksi tai useampi diskurssi tai puhetapa. Kun kansakunnan tulevaisuuden nähdään riippuvan sen jatkuvasta kasvusta, ihmiset ymmärretään ja nähdään tuolloin voimana tai voimavarana. Tuolloin vedotaan esimerkiksi kansalliseen turvallisuuteen tai työvoiman riittämättömyyteen. Toisinaan kasvua haetaan maahanmuutosta, mutta usein sen nähdään riippuvan täysin syntyvyyslukuista. Tällöin siis erityisesti naisiin kohdistetaan odotuksia lisääntyä.

Johanna Kantolan mukaan valtio suhtautuu naisiin joko naisina, toisin sanoen äiteinä, tai vaihtoehtoisesti valtio kohtelee naisia sukupuollettomina kansalaisina, työntekijöinä (Kantola 2007, 39). Usein se paine, joka naisiin kohdistetaan, kun heitä kehoitetaan hankkimaan lapsia tai olemaan hankkimatta jälkikasvua, ei kohdistu naisiin yksilöinä, työntekijöinä tai vaimoina, vaan pikemminkin määrättyjen kansallisten yhteisöjen jäseninä. Joinakin ajanjaksoina ja erilaisten kansallisten projektien

aikana naisia on houkuteltu erilaisin keinoin lapsenhankintaan tai vastaavasti pidättäytymään siitä. Näitä tilanteita luonnehtii usein kolme diskurssia: ihmiset voimavarana –diskurssi näkee väkiluvun lisäämisen elintärkeänä kansallisten intressien saavuttamiselle.

Malthusilainen diskurssi taas puolestaan korostaa väkiluvun kasvun rajoittamisen tärkeyttä tulevan mahdollisen kansallisen katastrofin estämiseksi. Kolmanneksi, eugenistisen diskurssin puitteissa pyritään parantamaan kansallista ”varastoa”. Tämä tarkoittaa niiden ihmisten kannustamista lisääntymään, joiden katsotaan olevan sopivimpia tuottamaan lisää jälkeläisiä luokkaan tai alkuperään perustuen. Samalla muita kehoitetaan olemaan lisääntymättä. (Yuval-Davis 1997, 22.) Našin retoriikassa eritoten kansallisen varaston parantamisen ja näin myös eugenistisen diskurssin ilmeneminen ovat läsnä. Nuorisoliike siis näkee väestön voimavarana Venäjän suuruuden palauttamisen prosessissa, mutta samalla liike pyrkii varmistamaan, että uuden sukupolven myötä etnisten venäläisten suhteellinen määrä ei ainakaan pääsisi vähenemään. (Ks. tarkemmin Leskinen 2011.)

Sitaateissa (5) ja (6) Naši peräänkuuluttaa nuorten naisten väestöpoliittista vastuuta ja syyllistää naisia nykyisestä Venäjän väestöpoliittisesta kriisitilanteesta. Venäjän syntyvyyden alhaiseen tasoon on useita eri syitä. Yksi syistä lienee se, että lastenhankinta on viivästynyt johtuen naisten korkeammasta kouluttautumisesta ja koulutusta seuraavasta työelämään siirtymisestä. Samansuuntaista kehitystä on havaittavissa niin Venäjällä kuin syntyvyyden laskusta kärsivissä länsimaissakin. Silti on varsin mielenkiintoista, miten Naši korostaa ennen kaikkea naisten haluttomuutta lisääntyä jättäen huomiotta lähes täysin miesten vastuun demografisen tilanteen ratkaisussa ja halukkuudessa lisääntyä. Naši luo mielikuvaa siitä, että syntyvyyden lasku on ennen kaikkea seurausta tyttöjen tekemistä valinnoista, ei niinkään koko yhteiskunnan muutoksesta tai miesten väestöpoliittisesta toiminnasta tai tuon toiminnan puutteesta.

Myös Ritva Nätkin esittää, että väestökysymyksestä on tullut naiskysymys. Hänen mukaansa vastuu alhaisesta syntyvyydestä kohdistetaan usein nimenomaan naisille. (Nätkin 1997, 73.) Nätkin huomauttaa, että väestöpoliittisesti ajatellen äidin tärkein tehtävä on kasvattaa kunnan kansalaisia. Ajatuksena ei siis ole ainoastaan väestön määrän lisääminen, vaan myös sen laadun varmistaminen. (Nätkin 1997, 183.) Elena Zdravomyslovan

mukaan (2004, 32–33) naiseuden rakentumista nykyvenäläisessä sukupuolikulttuurissa luonnehtii vastuullisen äitiyden malli. Tämä vastuullinen äitiys perustuu kolmelle ideologiselle periaatteelle: 1) kristilliselle naiseuden käsitteelle, 2) neuvostoliittolaiselle käsitykselle äitiydestä ja naisuudesta ja 3) liberaalille äitiyden ymmärtämiselle. Neuvostoliittolainen äitiyden käsitys keskittyi ennen kaikkea naisen kykyyn lisääntyä, mikä loi puolestaan perusteet naisten yhteiskunnallisille oikeuksille.

Neuvostoideologiassa naisen perimmäisenä kohtalona pidettiin äitiyttä. Sukupuolten vastakkaisuus, usko siihen, että miehillä ja naisilla on perustavanlaatuisesti eri tehtävät, on neuvostoliittolaisen naiseuden ydin. Yuval-Davisin mukaan nationalistisessa diskurssissa naisen biologisointi korostuu, ja se merkitsee ennen kaikkea lisääntymisen korostamista naisen tärkeimpänä tehtävänä (Yuval-Davis 1997). Naisten rooli etenkin etnisten ryhmien biologisina uusintajina aiheuttaa myös sen, että naiset uusien kansalaisten synnyttäjinä ymmärretään ennen kaikkea kansakunnan fyysisen jatkuvuuden takaajina (Marttila 2007, 74).

Näistä edellä mainituista äitiyden rakentumisen periaatteista neuvostoliittolainen äitiyden ja naiseuden käsitys on kaikista selvimmin esillä Našin retoriikassa. Naisten, tai erityisesti nuorten tyttöjen, vastuuta alhaisen syntyvyyden nostamisessa korostetaan vahvasti liikkeen retoriikassa. Tarkasteltaessa nuorisoliikkeen tulevaisuuden visioiden retoriikkaa lähemmin, havainnollistuu se, että osallistumalla demografiseen politiikkaan Naši kaiketi haluaa turvata myös oman tulevaisuutensa. Yuval-Davis huomauttaa, että ihmiset voimavarana –diskurssissa kansakunnan tulevaisuus on riippuvainen sen jatkuvasta kasvusta. Diskurssin puitteissa usein annetaankin ymmärtää, että kansakunnan kasvu riippuu ennen kaikkea naisten lisääntymistahdista (Yuval-Davis 1997, 29). Kun liikkeen Manifestissa listattujen tavoitteiden joukkoon on kirjattu muun muassa henkilöstöresurssien vallankumous, on selvää, että Naši haluaa varmistaa jäsentensä lisääntymisen ideologisen perintönsä jatkumiseksi.

Sitaatissa (6) on havaittavissa syllisyyden vierittämistä nuorten naisten harteille. Naši haluaa herätellä nuorten naisten vastuuta ja halua ottaa osaa demografisen kriisin kukistamiseen, samalla kun liike jopa paheksuu naisten nykyistä haluttomuutta lisääntyä. Naši haluaa vedota naisiin neuvostoliittolaisen äitiyden synnyttäjäroolin kautta. Liike ylläpitää eräänlaista myyttiä vahvasta ja uhrautuvasta naisesta, jonka tärkeänä

elämäntehtävänä on synnyttää lapsia ja huolehtia sekä perheen että koko yhteiskunnan hyvinvoinnista. Joanna Overingin mukaan myytit ilmaisevat sen, mikä on luonnollista maailmassa; luonnollistamisen prosessin kautta myytit tekevät itsestään selväksi ihmisten ennako-otaksumat ja arvot (Overing 1997, 5). Našin lausunnot nuorten naisten vastuusta korostavat omalla tavallaan ihannetta neuvostoliittolaisesta äitiydestä, tukien samalla tuota tiukasti ylläpidettyä neuvostoäitiyden myyttiä.

(6) Hyvää päivää! Haluaisin hahmotella niitä ongelmia, joiden kanssa nuorisoliike Naši painiskelee, jotta te voisitte arvioida sitä, kuinka niitä parhailtaan ratkotaan ja tullaan ratkaisemaan. [...] Selvästikin maassa on valtavia demografisia ongelmia. Meidän väestömme vähenee arviolta 800 000 hengellä vuosittain. Kuitenkin, jos tytöltä kysyy, miksi tämä ei synnytä kolmea lasta, niin hän vastaa välittömästi, ettei hänellä ole kunnollista miestä, rahaa, asuntoa ja koulukin on vielä kesken. Mitkään viittaukset historiallisiin esimerkkeihin siitä, kuinka lapsia on sitä enemmän, mitä vähemmän on rahaa tai mitä huonompi on asunto – nimenomaan siksi niitä on Intiassa yhdeksän ja Kaukasuksella viisi – eivät auta. On selvää, että maa tarvitsee armeijan. Kuitenkin, kun kysytään, aikooko henkilö suorittaa asepalveluksen, niin kaikki vastaavat ”EI”. Kun kysytään syytä tähän, vastaus kuuluu, että ”Siellä on simputusta, se on hukkaan heitettyä aikaa jne.” (Vasili Jakemenko, Naši 31.7.2007)

Pirjo Jukarainen (2003, 78) esittää, että kriittisen geopolitiikan puitteissa on keskitytty tutkimaan muun muassa sellaisia sanattomia ja sanallisia geopolitiittisia tekoja, joihin mahdollisesti sisältyy sukupuolittunutta symboliikkaa tai ilmaisua. Tarkastelun kohteena on siis politiikka, jonka avulla ylläpidetään entisiä maailmanjäsenyyksiä ja jäsennetään uudeleen jo olemassa olevia jäsenyyksiä samalla, kun tuotetaan ja ylläpidetään erilaisia sukupuolittuneita kategorioita, kuten esimerkiksi mies ja nainen, tai maskuliininen ja feminiininen. Jukarainen ottaa esille kysymyksen naisten ja miesten tiloista. Tarkastelun kohteena voivat tällöin olla erilaiset sosiaaliset tilat ja tilalliset asemat, jotka eri toimijoille osoitetaan. Tilamääritelmät ovat usein sukupuolittuneita ja perustuvat vastakkainasetteluihin. Tämän kaltaista tilan määrittelyä ilmenee esimerkiksi sotien yhteydessä, jolloin naiset usein esitetään erityisesti sodan

uhreina ja kärsijöinä. Tällainen määrittely luo käsitystä siitä, että varsinainen sodan tila olisi miehistä aluetta, kun taas naisten kohtalona on ottaa vastaan toiminnan seuraukset. (Ibid. 88–89.) Anne-Maria Marttila huomauttaa, että niin ydin- kuin kansallinenkin perhe näyttäytyvät nationalismeissa miesvaltaisina yksikköinä. Miehillä kuuluu ennen kaikkea kaikki julkiseen liitettävä, poliittinen, taloudellinen ja sotilaallinen toiminta, kun taas naiset kuuluvat yksityisen alueeseen. (Marttila 2007, 83.) Naisten yksityisen alueeseen kuuluu siis mitä ilmeisimmin lastenteko ja perheestä huolehtiminen. Huomioidessaan tyttöjen mahdollisen vastuun pakoilun, Jakemenko samalla määrittää vahvasti naisten väestöpoliittisen roolin ja samalla Jukaraisen esittämä naisen tilallinen asema määritetty kodiksi. Näin ollen jo biologiankin sanelemana ajatuksena lienee, että naisten vastuulla on syntyvyyden tason nostaminen. Toisaalta rivien välistä voi samalla lukea, että miesten on syytä keskittyä pysymään hengissä, sillä Venäjän poikkeuksellisen korkeaan kuolleisuusasteeseen vaikuttaa muun muassa miesväestön suuri alkoholikuolemien määrä.

Lausumalla ”...ettei hänellä ole kunnollista miestä...”, Jakemenko jollain tapaa kuitenkin ymmärtää tyttöjen haluttomuutta olla hankkimatta lapsia. Jakemenko tiedostanee, että miesten tulisi olla kunnollisia, jotta väestöpoliittinen toiminta voisi toteutua ja tytöt olisivat halukkaampia hankkimaan enemmän kuin yhden lapsen. Vaikka miesten osuutta väestöpolitiikassa osin sivutaan, tästä huolimatta Našin retoriikassa naisten väestöpoliittinen vastuu saa suuremman merkityksen. Naisten rooli on nuorisoliikkeen retoriikassa siis ennen kaikkea aktiivinen ja osallistuva. Naisen tulisi olla synnyttäjä ja perhearvojen ylläpitäjä.

Geopoliittinen toimijuus on pääosin miesvaltaista. Mies on ollut geopolitiikan subjekti kun taas nainen on vastaavasti ollut geopolitiikan objekti tai sen väline. (Jukarainen 2003, 88.) Onkin siis varsin mielenkiintoista, miten tytöt nostetaan eturintamaan Venäjän alhaisen syntyvyyden ongelmissa. Sen sijaan, että Jakemenko peräänkuuluttaisi tässä kaikkien vastuuta, hän nostaa jälleen esille juuri tyttöjen haluttomuuden synnyttää useampia lapsia. Jakemenko antaa vahvasti ymmärtää, että syntyvyyden alhainen taso on ennen kaikkea tyttöjen vastuulla ja johtuu nimenomaan tyttöjen asenteesta ja haluttomuudesta, ei esimerkiksi miesten mahdollisesta osallistumattomuudesta tai haluttomuudesta

mennä naimisiin ja hankkia jälkikasvua. Jakemenkon huomiot siitä, että vastuuta yritettäisiin karttaa erilaisiin tekosyihin turvautumalla antavat samalla ymmärtää, että alhainen syntyvyys johtuu myös riittämättömistä taloudellisista varoista. Kuitenkin Jakemenko näkee, että asunnon puuttuminen ja vähäiset rahavarat ovat ainoastaan tekosyitä sille, ettei väestöongelmaa haluta edes tosissaan ratkaista. Tytöille luodaan siis oma roolinsa väestöpolitiikassa ja tämän roolin toteuttamisessa Jakemenko vaatii toimijoilta omaa vastuuta. Valtion demografisen politiikan suunnitelma pitää sisällään konkreettisia keinoja koskien sitä, miten väestöpolitiikkaa lähdetään toteuttamaan ja minkälaisin etuuksin ja kannustimin. Näin retoriikassa on pääosin keskitytty herättämään yksilöiden vastuu isänmaansa väestöpoliittisesta tilasta ja houkuteltu ihmisiä osallistumaan käytännön tason demografiseen politiikkaan.

Kenneth Burken retoriikan teoriassa keskeiseksi käsitteeksi muodostuu identifikaatio eli samastaminen. Identifikaation avulla toimija pyrkii vaikuttamaan yleisöönsä, ja sen avulla luodaan ja ylläpidetään esimerkiksi sosiaalisia järjestyksiä. (Summa 1998, 56–57; Burke 1969a, 19–23.) Identifikaatioretoriikassa yleisölähtöisyys on tärkeää, ja sen puitteissa puhuja pyrkii omien ja yleisön intressien samastamiseen siten, että suostuttelu tulisi lopulta mahdolliseksi. Burke myös tarkentaa ”me–muut”-vastakkainasettelua identifikaation ja erottamisen avulla. ”Me–muut”-ajattelumalli identifioi puhujan ja yleisön johonkin yhteiseen. (Summa 1998, 58.) Jakemenko huomauttaa sitaatissa (6) venäläisten jatkuvasti vähenevästä määrästä: ”Meidän väestömme vähenee arviolta 800 000 hengellä vuosittain. Kuitenkin, jos tytöltä kysyy, miksi tämä ei synnytä kolmea lasta, niin hän vastaa välittömästi, ettei hänellä ole kunnollista miestä, rahaa, asuntoa ja koulukin on vielä kesken.” Jakemenko käsittelee venäläisiä yhtenä joukkona, ja venäläisten sukupuuttoon kuolemista kansakunnan yhteisenä kohtalona. Jakemenko haluaakin retoriikallaan käsitellä yleisöään, eli venäläisiä, yhtenäisenä ryhmänä ja näin mahdollisesti synnyttää tuossa joukossa erityistä yhteenkuuluvuuden tunnetta ja halua ryhtyä toimiin sukupuuttoon kuoleamisen estämiseksi. Kuitenkin välittömästi heti seuraavassa lauseessa venäläistytöt saavat mielenkiintoisella tavalla ”muiden” roolin ja samalla kun heille syytään vastuu mahdollisesta tulevasta venäläisten sukupuuttoon kuolemisesta. Joukkoon kuulumisen määrittäminen on retorista toimintaa, jonka tarkoituksena

on esimerkiksi erottautua jostain muusta tai joistain muista (Summa 1998, 59; Burke 1969a, 28). Näin ollen Jakemenkon retoriikan voi tulkita korostavan ajoittain venäläisnaisten haluttomuutta toimia yhteisen demografisen hyvän vuoksi. Venäläistytöjen vastuuntunnon herättäminen, heidän halukkuutensa synnyttää maahan enemmän lapsia, on Našin mukaan ensiarvoisen tärkeää demografisen tilanteen ratkaisemisessa. Naši näkee, että venäläistytöt voisivat niin halutessaan estää Venäjää uhkaavan sukupuuton toteutumisen.

Suostuttelun ulottuvuus nousee Našin retoriikasta voimakkaasti esille nuorison vastuullistamisessa. Suostuttelun aspekti on havaittavissa, mutta pikemminkin vastuun siirron tai vastuuntunnon herättämisen kautta. Venäjän riutuessa demografisen kriisin kourissa, Naši pyrkii erinäisin keinoin herättelemään venäläisen nuorison vastuuntuntoa uuden sukupolven synnyttämisestä; sukupolven, joka on ottava maan asiat haltuun ja nostava Venäjän uuteen loistoon ja kukoistukseen. Suostuttelussa turvaututaan ennen kaikkea yleisön vastuuntunnon herättämiseen, ja nuorison vedotaan erilaisin tunnelatautunein keinoin. Näin toivotaan, että venäläisen nuorison halu lisääntyä voimistuu.

Koska argumentaatio ei tapahdu tyhjiössä, on erityisen suotavaa, että yleisö hyväksyy argumentaation lähtökohdat, eli premissit. Juuri näiden premissien läsnäoloa on kuulijoiden tietoisuudessa vahvistettava ja niiden merkitystä korostettava aina tilanteen niin vaatiessa. (Perelman 1996, 155.) Sitaatissa (6) Jakemenkon argumentaation lähtökohtina voidaan pitää niitä faktoja, joita Jakemenko esittää Venäjän väkiluvun kehityksestä. Samoin Jakemenkon korostaessa armeijan tärkeyttä ja kertoessa tämän yleisenä totuutena, hän asettaa yleisölle selvät lähtökohdat. Lisääntyminen ja armeijapalvelus ovat näin Našin käsityksen mukaan niitä asioita, joilla jokainen voi todistaa sekä oman sitoutuneisuutensa että oman isänmaallisuutensa. Toisto ja yksityiskohtien kasaaminen ovat oivia keinoja korostaa tiettyä asiaa ja luoda tälle asialle läsnäoloa. Naši luottaa retoriikassaan toiston voimaan. Esimerkiksi alituinen isänmaallisuuden tai armeijan merkityksen korostaminen värittävätkö kokonaisvaltaisesti liikkeen sanomaa aihepiiristä riippumatta.

Jakemenko pyrkii lausunnossaan (6) tuomaan esille varsin voimakkaasti armeijan merkitystä ja ilmaisee huolensa nuorten miesten haluttomuudesta suorittaa asepalvelusta. Venäjän armeijan tämänhetkinen

tila on yksi maan vakavimmista yhteiskunnallisista ongelmista. Virallisten tietojen mukaan vuosittain noin 40 000 asevelvollista jättää Venäjällä kutsunnat väliin. (Golts 2007, 75–76.) Nuorten miesten haluttomuuteen mennä armeijaan vaikuttaa varmasti myös Našin esiin tuoma simputus, josta Venäjän armeija on valitettavan kuuluisa. Pienenevät ikäluokat väistämättä pienentävät armeijan miesvahvuutta, vaikka valtio onkin ryhtynyt erilaisiin kannustaviin toimiin syntyvyyden ja näin ikäluokkien koon nostamiseksi. Venäjän armeijan on kaikesta huolimatta reagoitava pian tulevaan tilanteeseen. Vaihtoehtoina on esitetty esimerkiksi armeijan pienentämistä, palkkasotilaiden määrän kasvattamista tai kutsuntaian nostamista. (Saradzhyan 2011.)

Naši on ryhtynyt konkreettisiin toimenpiteisiin armeijan tärkeyden korostamiseksi. “Meidän armeija” -projekti (Ven. «НАША Армия») käynnistettiin vuodenvaihteessa 2006–2007. Sen pääasiallisena tarkoituksena on antaa houkutteleva kuva Venäjän armeijasta. Našin rooli tässä on kaksijakoinen: yhtäältä Naši painottaa omaa asemaansa valtiovallan ohjelman vetäjänä, toisaalta Naši yrittää selkeästi todistella, että sosiaalipoliittiselta kannalta liikkeen asema tuon projektin vetäjänä on oikeutettu. (Lassila 2011, 124.) Naši pyrki omalta osaltaan kasvattamaan armeijan suosiota ja nuorten miesten halukkuutta asepalveluksen suorittamiseen, jotta liikkeen arvomaailma, säilyisi ja vahvistuisi. Samalla liike pyrkii demografisilla toimilla myös ennaltaehkäisemään armeijan mieskatoa ja näin säilyttämään armeijan vahvan ja institutionaalisen aseman venäläisessä yhteiskunnassa.

Kriittisen geopolitiikan piirissä voi keskittyä tutkimaan esimerkiksi sitä, mitä on sukupuolisidonnainen geopolitiikka. Tällöin tarkastellaan naisten marginaalisuutta tiloissa, naisten sijoittumista tai sijoittumisen puutetta erilaisiin sosiaalisiin ja poliittisiin tiloihin. Samalla tarkastellaan esimerkiksi valtarakenteita, joiden tarkoituksena on evätä joidenkin sukupuoliryhmien geopolitiittinen toimijuus. Näin voidaan kiinnittää huomioita sukupuoliryhmien osallisuuteen tai sen puutteeseen tilojen ja identiteettien määrittelyssä. (Jukarainen 2003, 78–79.) Našin väestöpoliittisessa viestissä naisten vastuu nousee merkittäväksi asiaksi. Naisten toimijuutta ei suinkaan evätä, vaan se nostetaan erityisen ratkaisevaksi tekijäksi. Naisten geopolitiittinen toimijuus on ennen kaikkea väestöpoliittista toimijuutta, jonka tulisi olla aktiivista ja erityisesti

tuloksellista. Sitaatista (6) käy ilmi, että Naši tuo ajoittain esille myös miesten väestöpoliittista vastuuta, vaikka liikkeen retoriikassa naisten väestöpoliittista roolia kiistattomasti korostetaankin enemmän. Miesten väestöpoliittinen toimijuus pyritään kuitenkin turvaamaan naisten väestöpoliittisen roolin kautta: naisten tehtävänä on uusien sukupolvien synnyttäminen ja näin myös armeijan toiminnan jatkumisen varmistaminen. Miesten vastuulle jää asepalveluksen suorittaminen ja maanpuolustuksen tulevaisuuden turvaaminen.

Kansakuntaisuuden rakentumisen prosessiin liittyvät usein miehisyyden ja naiseuden erityiset määrittelyt (Yuval-Davis 1997, 1). Naisten jäsenyys kansallisissa ja etnisissä yhteisöissä on kaksijakoinen: yhtäältä naiset ovat yhteisön jäseniä ja symboloivat yhtenäisyyttä, kunniaa ja joidenkin kansallisten projektien syitä tai perusteita (kuten sotien); toisaalta samanaikaisesti naiset jätetään usein poliittisen tilan ulkopuolelle, ulos ”meistä”. Näin naiset ovat enemmänkin poliittisen toiminnan objekteina kuin subjekteina. (Yuval-Davis 1997, 37–47.) Našin väestöpoliittisessa retoriikassa naiset ovat usein enemmän toiminnan objekteja. Aiemmin todettiin, että tietyllä tapaa tytöt saivat Jakemenkon lausunnossa (6) ”muiden” osan, toisin sanoen jossain tilanteissa naiset jätetään Našin retoriikassa ”meidän” ulkopuolelle. Sitaattien (5) ja (6) esimerkkien valossa naiset voidaan nähdä objekteina, joista puhutaan ikään kuin ulkopuolisina, mutta samanaikaisesti heiltä odotetaan väestöpoliittisia toimia ja merkittäviä väestöpoliittisia panostuksia ja uhrauksia.

Nätkin tuo esille 1940–50-lukujen suomalaisen väestöpolitiikan, jossa vallitsi eräänlainen ”kaksijakoinen kansalaisuus”. Tämän ”kaksijakoisen kansalaisuus” -ajatuksen puitteissa väestöpolitiikassa vedottiin naisiin korostamalla äitiyttä biologisena kutsumuksena ja yhteiskuntaa sekä kansakuntaa yhdistävänä ja ylläpitävänä tehtävänä. Miehillä puolestaan tarjottiin perheenelättäjäroolia. Väestöpolitiikassa siis erityistä vastuuta kohdistettiin juuri naiseen, jolle siirrettiin vastuu koko kansan kohtalosta. (Nätkin 1997, 129.) Našin ja myös Venäjän harjoittama väestöpolitiikka noudatti edellä mainittuja naisiin kohdistuvia väestöpoliittisia periaatteita. Kaiken kaikkiaan Našin väestöpolitiikka on konservatiivista, vanhoihin kaavoihin nojaavaa. Naši luo uutta sanomaa ja tuo esille uusia näkökulmia, etenkin esittämiensä toimintamallien muodossa, mutta liikkeen retoriikka muistuttaa tyyppillistä venäläistä (jopa neuvostoliittolaista)

retorista tyyliä, jossa isänmaallisuutta, historian merkittäviä tapahtumia ja Venäjän ja venäläisten erinomaisuutta sekä erityisasemaa korostetaan toistuvasti. Našın väestöpoliittinen retoriikka on perinteistä, yleismaailmalista ja konservatiivista nationalistisena demografisena argumentaationa. Toisto ja yksityiskohtien kasaaminen ovat tehokkaita keinoja korostaa tiettyä asiaa ja luoda tälle asialle läsnäoloa. Jo aiemmin mainittu alituisen isänmaallisuuden tai armeijan merkityksen korostaminen värittävät kokonaisvaltaisesti liikkeen sanomaa myös demografisen viestin osalta.

Neuvostoliitossa miesten ja naisten asemat määrittyivät yhteiskunnan tarpeiden, mutta myös sosialistisen ideologian mukaisesti. Feminiininen identiteetti rakentui sekä äitiyden että palkallisen työn varaan. Äitiyttä ihannoitiin ja kodin valtakunta määriteltiin ennen kaikkea naisen luonnollisena alueena. Maskuliininen identiteetti puolestaan määriteltiin palkkatyön kautta ja miehen osa kodin valtakunnassa oli heikko. Vanhemmuutta puolestaan määritteli ainoastaan äitiys. Ideaali neuvostomiehen tyyppi oli julkisen areenan rohkea ja ahkera johtaja. Suvi Salmenniemi huomauttaa, että neuvostojärjestelmä loi täysin sukupuolittuneen kansallaisen käsitteen, jossa naisilla ja miehillä oli toisistaan poikkeavat oikeudet ja velvoitteet, vaikka virallisesti korostettiin sukupuolten välistä tasa-arvoa. Nainen nähtiin ennen kaikkea palkkatyöntekijänä ja äitinä. (Salmenniemi 2007, 70–71.) Ideaalin neuvostonaisen tuli synnyttää ja hoitaa lapsia. Hänet esitettiin vahvana ja kykenevänä raskaaseen työhön sekä uhrautumiseen (Zdravomyslova 2004, 34). Tämä neuvostoliittolainen ajattelumalli on vahvasti läsnä Našın väestöpoliittisessa retoriikassa.

Marttila erittelee artikkelissaan Yuval-Davisin ja Floya Anthiaksen kategorisointeja siitä, mikä on naisen rooli ja toimintapotentiaali kansallisissa ja nationalistisissa prosesseissa. Tutkijoiden luokittelumallin mukaisesti naiset nähdään usein etnisten ryhmien biologisina uusintajina, etnisten rajojen uusintajina ja yhteisön ideologisina uusintajina ja yhteisön kulttuuristen traditioiden välittäjinä. Näiden kategorioiden lisäksi naiset voidaan nähdä etnisten ja kansallisten erojen ja kulttuuristen traditioiden symbolisina vertauskuvina. Naiset voidaan nähdä myös kansallisten, taloudellisten, poliittisten ja jopa sotilaallisten kamppailujen osanottajina. (Marttila 2007, 73–74 Yuval-Davis & Anthiaksen 1989, 7–9 mukaan.) Reproduktion korostaminen näyttäisi olevan naisen nationalistisen roolin tärkein tehtävä (Marttila 2007, 74).

Nainen biologisena ja etnisten rajojen uusintajana korostaa naisen roolia taustalla vaikuttavana välttämättömänä biologisena yksikkönä. Nainen nähdään tällöin ennen kaikkea vain yhteiskunnan nationalististen prosessien käytäntöjen tukevana elementtinä. Naisen rooli kulttuuristen perinteiden symbolisena vertauskuvana ja välittäjänä on naisen erityinen tehtävä, jota naisen odotetaan aktiivisesti toteuttavan. Nämä naisten miehistä poikkeavat nationalistiset roolit tarkoittavat samalla myös sitä, että miesten ei edes voida nähdä ottavan nationalistisissa prosesseissa samoja rooleja kuin naisten. Našin retoriikassa on läsnä eräänlainen ennalta määrätty sukupuolten välinen roolijako, joka nimenomaan naisten osalta noudattelee Yuval-Davisin ja Anthiaksen esittämää roolia naisista uusintajina. Tämän lisäksi ideaali neuvostonaisen kuva, johon naisten tulisi pyrkiä, on läsnä jatkuvasti Našin demografisen retoriikan taustalla. Naisille lankeaa varsin merkittävä ja erillinen vastuu Venäjän demografisen tilanteen ratkaisemisessa.

Lopuksi

Väestöpoliittisen kriisin ratkaisemisen Naši näkee kaikkien Venäjän kansalaisten vastuuna, mutta erityisesti liike painottaa nuorten naisten roolia kansakunnan uusintajina. Lastenteko nostetaan nuorisoliikkeen argumentoinnissa itseisarvoksi, samalla kun köyhyys nähdään jalona valintana omistautumisessa väestöpoliittisiin talkoisiin. Kaikkien odotetaan uhrautuvan, vaikkakin aktiivisin osa lankeaa nuorille naisille. Naši antaa ymmärtää, että uhrautuminen palkitaan Venäjän tulevalle suuruuden palauttamisella ja moraalisesti ylemmällä asemalla uudessa maailmanjärjestyksessä.

Seligerin leirit jatkuvat, kahden hengen teltoja markkinoidaan ja T-paitoja painetaan. Väestöpoliittinen uurastus jatkunee muodossa tai toisessa. Nuorisoliike Naši ei, muodikkaita T-paitoja lukuun ottamatta, ole toistaiseksi tarjonnut muita kannustimia tai edes maininnut valtion myöntämistä etuuksista omissa lausunnoissaan, vaan liike keskittyy aktiivisesti ennen kaikkea yleisen vastuuntunnon ilmapiiriin luomiseen. Naši on luonut toimintamalleja ja siirtänyt vastuuta milloin millekin väestöryhmälle, mutta esimerkiksi rahan puutteeseen lasten hankinnan

esteenä ei liike ole erityisiä ratkaisukeinoja tarjonnut. Našin puheet ja käytännön toimet ovat usein näytösluontoista propagandaa, jossa värikkään ilmaisun keinoin pyritään kasvattamaan nuorison tietoisuutta valitsevasta tilanteesta ja mahdollisesti lisäämään toimintavalmiutta demografisen tilanteen parantamiseksi. On kuitenkin selvää, että liikkeen keinot ja sen markkinoimat käytännön toimet väestöpoliittisen tilanteen ratkaisemiseksi olivat poikkeuksellisen huomiota herättäviä, ajoittain ne liikkuvat jopa hyvän maun rajoilla.

Našin oma väestöpoliittinen retoriikka on konservatiivista, mutta samalla se noudattelee yleismaailmallisen väestöpoliittisen retoriikan peruspiirteitä. Nuorisoliikkeen väestöpoliittinen retoriikka perustuu pitkälti näkemykseen naisista synnyttäjinä ja miehistä perheen elättäjinä samalla, kun sopivissa määrin isänmaallisuutta, historian merkittäviä tapahtumia ja Venäjän ja venäläisten ylivertauisuutta korostetaan toistuvasti. Našin väestöpoliittinen rooli venäläisessä yhteiskunnassa oli liikkeen aktiivivuosina kiistatta merkittävä. Se loi aktiivisesti omaa väestöpoliittista toimintaansa ja houkutteli venäläisnuorisoa vihkiytymään syntyvyyden kasvun problematiikkaan. Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että Naši kykeni ainakin jossain määrin tavoittamaan poliittisesti passivoitunutta venäläisnuorisoa ja lisäämään sen tietoisuutta vallitsevista yhteiskunnallisista ongelmista.

Lähteet

Aineisto

- Manifest. 2005. *Манифест*. [20.2.2009]. Saatavana [www-muodossa: <URL: http://nashi.su/ideology>](http://nashi.su/ideology).
- Naši 31.7.2007. *Лидеры Движения «НАШИ» дали пресс-конференцию по итогам Форума «Селигер-2007»*. [7.5.2010]. Saatavana [www-muodossa: <URL: http://nashi.su/news/20036>](http://nashi.su/news/20036).
- Vesti 25.7.2007. *Путин и активисты поговорили откровенно*. [19.10.09]. Saatavana [www-muodossa: <URL: http://www.vesti.ru/doc.html?id=131774>](http://www.vesti.ru/doc.html?id=131774).

Tutkimuskirjallisuus

- Anthias, Floya & Yuval-Davis, Nira. (toim.) 1989. *Woman – Nation – State*. London: MacMillan Press.
- Aristoteles. 1997. *Retoriikka. Runousoppi*. Helsinki: Gaudeamus.
- Barabanov, I. & Jermolin, A. 2011. *Вася жжот!* Новое время No. 12 от 4. апреля. [10.6.2011]. Saatavana [www-muodossa: <URL: http://newtimes.ru/articles/detail/37129/>](http://newtimes.ru/articles/detail/37129/).
- Blum, Douglas W. 2006. *Russian Youth Policy: Shaping the Nation-State's Future*. SAIS Review vol. XXVI (2) (Summer–Fall 2006), 95–108.
- Buchacek, Douglas Robert. 2006. *NASHA Pravda, NASHE delo: The Mobilization of the Nashi Generation in Contemporary Russia*. Carolina Papers Democracy & Human Rights. No. 7. [7.4.2009]. Saatavana [www-muodossa: <URL: http://cgi.unc.edu/research/pdf/Buchacek.pdf>](http://cgi.unc.edu/research/pdf/Buchacek.pdf).
- Burke, Kenneth. 1969a. *A Rhetoric of Motives*. Berkeley, California: University of California Press.
- Golts, Aleksandr. 2007. Militarismi armeijan uudistamisen esteenä Venäjällä. Teoksessa Džibladze, Juri, Sevortjan, Anna, Leppänen, Airi (toim.): *Venäjän ihmisoikeusliike*. Helsinki: Palmenia, Gaudeamus Helsinki University Press. 85–83.
- Izvestija 11.02.2013. *Движение «Наши» станет Всероссийским сообществом молодежи*. Saatavana [www-muodossa: <URL: http://izvestia.ru/news/544620>](http://izvestia.ru/news/544620) [19.9.2013]
- Jukarainen, Pirjo. 2003. Feministinen geopolitiikan tutkimus. Teoksessa Harle, Vilho & Moisio, Sami (toim.): *Muuttuva geopolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus. 74–92.
- Juntunen, Alpo. 2003. *Itään vai länteen? Venäjän vaihtoehdot*. Helsinki: Gummerus.
- Kantola, Johanna. 2007. Valtio. Teoksessa Kantola, Johanna & Valenius, Johanna (toim.): *Toinen maailmapolitiikka. 10 käsitettä feministiseen kansainvälisten suhteiden tutkimukseen*. Tampere: Vastaraino. 35–59.
- KDPRF 2007. = *Концепция демографической политики Российской Федерации на период до 2025 года. Указ президента от 9 октября 2007 г. N 1351*. Министерство образования и науки Российской Федерации. [23.10.2009]. Saatavana [www-muodossa: <URL: http://mon.gov.ru/dok/ukaz/vosp/4202/>](http://mon.gov.ru/dok/ukaz/vosp/4202/).
- Koselleck, Reinhart. 2004. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press.
- Lassila, Jussi. 2007a. Commissars on the Market: Discursive Commodities of the Youth Movement NASHI. Teoksessa Vanhala–Aniszewski, Marjatta. &

- Siilin, Lea. (toim.): *Voices and Values of Young People – Representations in Russian Media*. Aleksanteri Series 6. 99–134.
- Lassila, Jussi. 2007b. Paatosta vai brändejä? Fasismi nuorisojärjestö Našin retoriikassa. *Pronssisoturin pitkä varjo. Muistin politiikkaa ja kansallista uhoa*. Kosmopolis. Vol. 37 (3), 73–78. [9.3.2011]. Saatavana [www-muodossa: <URL: http://elektra.helsinki.fi/se/k/1236-1372/37/3/paatosta.pdf>](http://elektra.helsinki.fi/se/k/1236-1372/37/3/paatosta.pdf).
- Lassila, Jussi. 2012. *The quest for an ideal youth in Putin's Russia. 2, The search for distinctive conformism in the political communication of Nashi, 2005-2009* / Jussi Lassila ; with a foreword by Kirill Postoutenko. Stuttgart: ibidem, cop. Soviet and post-Soviet politics and society, 1614–3515 ; Vol. 115.
- Lehti, Marko. 2003. Geopoliittisen mielikuvituksen tutkimus: tilan ja ajan hallinnan politiikka. Teoksessa Harle, Vilho & Moision, Sami (toim.): *Muuttuva geopolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus. 110–129.
- Leskinen, Virve. 2009. *Репрезентация молодёжного движения «Наша» в текстах Российской газеты в 2005–2008 гг.* Pro Gradu –tutkielma. Venäjän kieli ja kulttuuri, kielten laitos, Jyväskylän yliopisto.
- Leskinen, Virve. 2011. ”LISÄÄNTYMINEN ON KIVAA JA HYÖDYLLISTÄ”. Venäläisen nuorisoliike Našin demografisen retoriikan tarkastelua. Pro Gradu –tutkielma. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto.
- Lindroos, Kia & Palonen, Kari. 2000. Aika politiikan kohteena. Teoksessa Lindroos, Kia & Palonen, Kari (toim.): *Politiikan aikakirja. Ajan politiikan ja politiikan ajan teoretisointia*. Tampere: Vastapaino. 7–24.
- Manifest 2005. *Манифест*. [28.10.2009]. Saatavana [www-muodossa: <URL: http://nashi.su/ideology>](http://nashi.su/ideology).
- Marttila, Anne-Maria. 2007. Nationalismi. Teoksessa Kantola, Johanna & Valenius, Johanna (toim.): *Toinen maailmapolitiikka. 10 käsitettä feministiseen kansainvälisten suhteiden tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino. 61–98.
- Mijnssen, Ivo. 2010. The Victory Myth and Russia's identity. Julkaisussa *Russian Analytical Digest*, Vol. 72, 6–9. [9.3.2011]. Saatavana [www-muodossa: <URL:http://www.isn.ethz.ch/isn/DigitalLibrary/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=112634>](http://www.isn.ethz.ch/isn/DigitalLibrary/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=112634).
- NPDRR 2006. = *Национальная программа демографического развития России 2006*. [20.4.2011]. Saatavana [www-muodossa: <URL:http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=5&idArt=378>](http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=5&idArt=378).
- Nyyssönen, Heino. 1999. *The Presence of The Past in Politics. “1956” after 1956 in Hungary*. Jyväskylä: SoPhi. Väitöskirja.
- Nätkin, Ritva. 1997. *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*. Helsinki: Gaudeamus.

- OON 2008 = Организация Объединённых Наций 2008. *Демографическая политика в России: от размышлений к действию*. Москва. YK:n Venäjän väestöpolitiikkaa koskeva julkaisu. [24.10.2009]. Saatavana www-muodossa: <URL: <http://www.undp.ru/download.phtml?%751>>.
- Overing, Joanna. 1997. The Role of Myth: An Anthropological Perspective, or: 'The Reality of the Really Made-Up'. Teoksessa Hosking, Geoffrey ja Schöpflin, George (toim.): *Myths and Nationhood*. New York: Routledge. 1–18.
- Paloheimo, Heikki & Wiberg, Matti. 1997. *Politiikan perusteet*. Helsinki: WSOY.
- Palonen, Kari. 1997. *Kootut retoriikat. Esimerkkejä politiikan luennasta*. Jyväskylä: SoPhi. Jyväskylän yliopisto.
- Palonen, Kari & Summa, Hilikka. 1998. Johdanto: Retorinen käänne? Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka. (toim.): *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Tampere: Vastapaino. 7–19.
- Perelman, Chaïm. 1996. *Retoriikan valtakunta*. Tampere: Vastapaino.
- Puro, Jukka-Pekka. 2005. *Retoriikan historia*. Helsinki: WSOY.
- Putin, V.V. 2006. *Послание Федеральному Собранию Российской Федерации 10.5.2006*. [20.4.2011]. Saatavana www-muodossa: <URL: <http://archive.kremlin.ru/text/appears/2006/05/105546.shtml>>.
- PVGRF 2001–2005 = *Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2001–2005 годы*. [16.7.2009]. Saatavana www-muodossa: <URL: http://www.redstar.ru/2001/03/02_03/document.html>.
- Salmenniemi, Suvi. 2005a. ”Itäinen demokratia”: kansalaisjärjestöt ja valtio nyky-Venäjällä. Teoksessa Kokkonen, Paula (toim.): *Sukukansaohjelman arki. Suomalais-ugrilainen perintö ja arkipäivä*. *Studia Fenno-Ugrica* 21.9.–16.11.2004. Castrénianumin toimitteita 64. Helsinki: M. A. Castrénin seura, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos. 176–196.
- Salmenniemi, Suvi. 2005b. Vallan vahtikoiria vai sylikoiria? Valtion ja kansalaisjärjestöjen suhteiden kehitys 2000-luvun Venäjällä. Teoksessa Leppänen, Airi (toim.): *Kansalaisyhteiskunta liikkeessä yli rajojen: Sosiaali- ja terveysalan järjestöt lähialueyhteistyössä*. Helsinki: Palmenia-kustannus. 191–203.
- Salmenniemi, Suvi. 2007. *Growing Flowers in the Frost: Civic Activity, Citizenship and Gender in Russia*. Doctoral Dissertation. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Saradzhyan, Simon. 2011. *Russian Conscription Crisis Looming?* Julkaisussa International Relations and Security Network (ISN), ETH Zurich. [18.5.2011]. Saatavana www-muodossa: <URL: <http://www.isn.ethz.ch/isn/Current-Affairs/ISN-Insights/Detail?lng=en&id=128116&contextid734=128116&contextid735=127098&tabid=127098128116>>.
- Saveljov, B. 2006. *Горячая молодежь России. Лидеры. Организации и дви-*

- жения. Москва: ООО Кванта.
- Schöpflin, George. 1997. The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths. Teoksessa Hosking, Geoffrey ja Schöpflin, George (toim.): *Myths and Nationhood*. New York: Routledge. 19–35.
- SGMPvRF 2006–2016 = *Стратегия государственной молодежной политики в Российской Федерации*. [24.5.2010]. Saatavana [www.muodossa: <URL:soviet.fizteh.ru/materials/minobrinauki/SGMP-arpevx6tq83>](http://www.muodossa.ru/URL:soviet.fizteh.ru/materials/minobrinauki/SGMP-arpevx6tq83).
- Smith, Anthony. 1997. The ”Golden Age” and National Renewal. Teoksessa Hosking, Geoffrey ja Schöpflin, George (toim.): *Myths and Nationhood*. New York: Routledge. 36–59.
- Stanovaja, T. 2005. *Молодежные организации в современной России*. [1.4.2009]. Saatavana [www.muodossa: <URL: http://www.politcom.ru/2005/analit275.php>](http://www.muodossa.ru/2005/analit275.php).
- Summa, Hilikka. 1998. Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan. Burke, Perelman, Toulmin ja retoriikan kunnianpalautus. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka. (toim.): *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Tampere: Vastapaino. 51–84.
- Torsti, Pilvi. 2008. *Historiapoliittikkaa tutkimaan. Historian poliittisen käytön typologian kehittäjä*. Kasvatus & Aika 2 (2), 61–71.
- Yuval-Davis, Nira. 1996. Women and the biological reproduction of ”The Nation”. Julkaisussa *Women’s Studies International Forum*, Vol. 19, 17–24. [30.7.2010]. Vaatii käyttäjätunnuksen.
- Yuval-Davis, Nira. 1997. *Gender and Nation*. Lontoo: Sage.
- Zdravomyslova, Elena. 2004. Self-Identity Frames in the Soldiers’ Mothers Movement in Russia. Teoksessa Alapuro, Risto, Liikanen Ilkka ja Lonkila Markku (toim.): *Beyond Post-Soviet Transition. Micro Persepectives on Challenge and Survival in Russia and Estonia*. Helsinki: Kikumora. 21–41.o

Julkaisemattomat lähteet

- Lassila, Jussi. 2011. *Anticipating Ideal Youth in Putin’s Russia: The Web-Texts, Communicative Demands, and Symbolic Capital of the Youth Movements “Nashi” and “Idushchie Vmeste”*. Väitöskirja. Käsikirjoitus.

Laura Mankki

Performatiivinen sukupuoli

– Judith Butlerin kritiikin ja politiikan tyylit

Tässä artikkelissa esittelen feministiteoreetikon Judith Butlerin (s.1956) ajattelua sukupuolen teoretisoinnista. Tuon esille tapoja, joilla Butler lukee sukupuolen performatiiviseksi ja kuinka hän itse käyttää sitä analyttisenä ja kritiikkinsä välineenä lukiessaan auki erilaisia näkemyksiä sukupuolesta ja seksuaalisuudesta. Lähtökohdakseni otan Butlerin feministisen teorian poliittisen luennan.

Butler tarkoittaa performatiivisella sukupuolella sitä, että toistaesamme sukupuolta niin ruumiillisten eleiden kuin kielen kautta me samalla rakennamme normatiivista käsitystä sukupuolesta. Butler kritisoi tätä heteroseksuaalisuuden normalisoinnin prosessia. Butler (1990) esittää, että heteronormatiiviset kuvaukset miehistä ja naisista tukevat usein mallia, jossa sukupuoli ajatellaan *sex/gender*-jaottelun kautta. Tässä jaottelussa *sex* viittaa ainakin luonnolliseksi ajateltuun sukupuoleen ja *gender* tämän ulkopuolelle jäävään diskurssiin sukupuolesta. Näin ollen esimerkiksi inter- ja transsukupuolisuuden käytännöt ja muodot eivät ole hyväksyttäviä tai ymmärrettäviä malleja, sillä ne eivät toista ”oikein” kyseistä heteronormia. Performatiivinen sukupuoli taas ei viittaa mihinkään alkuperäiseen olemisen tilaan vaan ajatuksena on, että sukupuoli ymmärretään jatkuvana tekemisenä.

Butler kuvaa sukupuolen prosessuaalista (performatiivista) rakentumista kiinnittämällä huomion vallan sekä kielen konstituivaan (perus-

tavaan) merkitykseen. Butler soveltaa vallan analyysissä erityisesti Michel Foucault'a (ks. mm. 1980, 1994). Butlerin mukaan feministisesäkin analyysissä käytettyä *sex/gender*-jaottelua tulisi lukea luonnollistavan ja normaalistavan vallan kautta, eikä esimerkiksi niin, että *sex* viittaa johonkin alkuperäiseen ja *gender* sen ”päälle” nähtyyn sukupuolirooliin. Ymmärtämällä sukupuoli performatiivisena tarjoutuu mahdollisuus ajatella yli tai ohi *sex/gender*-jaottelun. Performatiivisuuden kautta voidaan paljastaa valta, jolle sukupuolijärjestys perustuu eli heteronormatiivisuus ja heteroseksuaalisuuden hegemonisuus. Butlerin näkemyksen mukaan *gender* ei seuraa *sex*-käsituksesta, vaan paljastaa tämän suhteen performatiiviseksi. (Butler, 1990)

Tuija Pulkkinen (1998) mukaan Butlerin performatiivista sukupuolta ei tule ajatella yksittäisenä sukupuoliesityksenä tai sukupuoliroolina, jonka kautta voitaisiin yksinkertaisesti toistaa toisin sukupuolta. Pulkkinen esittää, että Butler asettuu vastustamaan kulttuurista valtaa, joka kutsuu itseään ”luonnolliseksi” (emt., 214). Mielestäni sukupuolen ymmärtäminen performatiivisena on myös Butlerin pyrkimys kuvata ja analysoida sukupuolijärjestystä, jossa muutos sukupuolten välisistä jaoteluista tapahtuu vähitellen kulttuurisen vallan ehdollistamana. Sukupuolen ymmärtäminen toisin kuin luonnolliseksi itseään kutsuvan vallan näkökulmasta tapahtuu paradoksaalisesti tämän vallitsevan (hegemonisen) sukupuolittavan vallan mahdollistamana tai nousee sen mahdollisuudesta kuvata ja tehdä ymmärrettäväksi kaikkia sukupuolittuneita ruumiita.¹

Olen rajannut artikkelini erityisesti kahteen Butlerin teoksista: häneltä eniten lainattuun *Gender Trouble* (1999/1990) -teokseen ja myöhemmin kirjoitettuun *Undoing Genderiin* (2004).² Teoksista nostamani teemojen kautta tuon esille Butlerin aseman poliittisena toimijana, joka kyseenalaistaa tiettyjä feministisen teorian lähtökohtia. Tarkastelen But-

1 Suomen kieli mahdollistaa tavan, jossa Butlerin pakkoheteroseksuaalisuutta tai heteronormatiivisuutta voitaisiin kutsua sukupuolittavaksi, kun sukupuolittava puolestaan havainnoisi Butlerin pyrkimyksen pluralisoida ja moninaistaa ymmärrys sukupuolesta, joka ei perustu pelkästään kaksinaiseen järjestelmään.

2 Käytän viitteissä tästä lähtien lyhenteitä GT (*Gender Trouble*), HS (suomennos *Hankala Sukupuoli*) ja UG (*Undoing gender*).

lerin poliittista toimijuutta retoriikkana ja performatiivisena politiikkana, jonka avulla hän politisoi sukupuolen. Artikkelissani tarkastelen niitä keinoja, taktiikkoja ja strategioita, joita Butler käyttää kritiikkinsä välineinä.

Butlerin feministinen politiikka

Judith Butler kertoo *Undoing Gender*-teoksessa niistä olosuhteista, joissa hän alun perin kiinnostui teoretisoimaan sukupuolikysymyksiä, joiden avauksena suurelle yleisölle teos *Gender Trouble* toimi. *Gender Trouble* on vieläkin yksi nykyajan vaikutusvaltaisimmista feminismin teoriaa käsittelevistä teoksista, ja se on käännetty yli 18 kielelle (Pulkkinen ja Rossi 2006, 7). Butler kertoo, kuinka Hegelin lukeminen amerikkalaisessa homobaarissa, joka muuttui välillä drag³-näyttämöksi, vaikutti alun perin hänen teoksessaan esiin nostettuun ajatukseen dragista sukupuolen kumouksellisena parodiana (2004, 213).

Gender Troublen suomentajia Tuija Pulkista ja Leena-Maija Rossia (2006) mukailien tuon esille lähtökohtia, joista teosta kannattaa lähteä lukemaan. Teos on keskustelunavaus lesbofeminismin ja tasa-arvo feminismin välille. Toisaalta se ottaa kantaa myös feminismin ”toiseen aaltoon”, jolla viitataan 1960–70-luvulta alkaneen feministisen liikkeen sisäisiin keskusteluihin liikkeen muodosta. Kolmanneksi teos tarkastelee käsitteitä ja käsittepareja (esim. *sex/gender*-jaottelu) teoreettisina lähtökohtina, joiden kautta feminististä teoriaa on tehty. Viimeiseksi se kehottaa tarkastelemaan sukupuolen kategorioita sen kautta miten niitä toistetaan ja uusinnetaan tietyn mallisina ja mallisiksi. (Pulkkinen ja Rossi 2006, 8–10.) Nämä neljä lähtökohtaa limittyvät usein Butlerin teoretisoinneissa.

Esitän, että Butler tuo esille näkemyksiä, jotka mahdollistavat sukupuolijärjestyksen käsittämisen osittain uudella tavalla. Butler ehdottaa

3 Drag-termillä on viitattu usein sellaiseen esitykseen, jossa mies parodioi naista. Butler käyttää dragia kuitenkin yleisenä esimerkkinä sellaisesta kumouksellisesta ja performatiivisesta tavasta, jolla normatiivisia sukupuolen malleja voidaan haastaa.

uudenlaista sukupuolen ja seksuaalisuuden ontologista järjestystä⁴, joka läpäisee hänen ymmärryksenä yhteiskuntajärjestelmästä. Vaikka Pulkkinen ja Rossin (2006) mukaan Butlerin queer-asetelma ei ollut vielä eksplisiittinen lähtökohta *Gender Trouble* kirjoittaessa, esitän, että se mahdollisti tietyn kriittisen position Butlerin teorialle, jossa hän esittää heteronormatiivisen järjestelmän haastajaksi epäkonventionaalisiksi kutsutut sukupuolisuudet ja seksuaalisuuden käytännöt ja muodot. Näin queer-asetelma ennakoii jo niitä näkemyksiä, jotka Butler määrittelee tarkemmin *Undoing Gender* -teoksessa 14 vuotta läpimurtoteoksensa julkaisun jälkeen.

Butler (2004) toteaa *Undoing Gender*issä, että hänen viimeaikaisiin puheenvuoroihinsa sukupuolesta ja seksuaalisuudesta ovat vaikuttaneet vahvasti kysymykset transeksuaalisuudesta ja intersukupuolisuudesta⁵, joilla on hankala suhde sekä feministiseen että queer-teoriaan. Butlerin mukaan tällaiseen muutokseen ei kuitenkaan pitäisi suhtautua niin, että kyse olisi viitekehysten muutoksesta progressiivisessa mielessä. Tällä hän tarkoittaa, ettei hänen näkemyksiään tule nähdä toisensa poissulkevinä tai toisiaan seuraavina kehityskulkuina niin, että hän olisi muutunut feministisestä ajattelijasta queer-teoreetikoksi. (emt., 4.) Butlerin toteamus viittaa ajatukseen, jonka mukaan hänen ymmärryksensä sukupuolta koskevasta teoriasta on laajentunut koskettamaan monia feministin eri näkökulmia. Tällaista näkemystä voidaan kutsua myös tietynlaiseksi koalitiopolitiikaksi.⁶ Butler esittää, että sekä feminismin että queer-aktiivisuuden ja -teorian tulisi pikemmin tukea toisiaan kuin sulkea toisensa pois. *Undoing Gender* on hyvä esimerkki siitä, kuinka tietyt jo *Gender Troubles*sa esille tulevat ja toisaalta vielä eksplikoimattomat näkökulmat toistuvat. Toisaalta niiden voidaan myös nähdä vähitellen muuttuvan ajan poliittisissa ja sosiaalisissa kamppailuissa, joita amerikkalaista

4 Esimerkiksi Amy R. Baehr (2004) kutsuu tätä Butlerin genealogiseksi ontologiaksi.

5 Trans/interseksuaalisuus viittaa esimerkiksi ihmiseen, jolla on syntyessään miehen sukupuolielimet mutta joka identifioituu naiseksi. Intersukupuolisuudella tarkoitetaan sellaisia ihmisiä, joiden synnynnäinen sukupuoli on vaikea määrittellä naiseksi tai mieheksi, ja määrittäyty huonosti nais-miesjako-ottelua käyttäessä.

6 Ks. Alison Stonen (2005) huomio Butlerin koalitiio-feminismistä: *Towards A Genealogical Feminism: A Reading of Judith Butler's Political Thought* 2005, 22.

yhteisöä kuvaava jatkuva pluralisoitumisen ja toisaalta konservatiivisten arvojen välinen hankala⁷ tila jatkuvasti uusintaa ja pyrkii rikkomaan.

Luen Butlerin kuuluvan filosofian lisäksi feministisen politiikan teorian alueelle siksi, että hänen tuotantoaan on käytetty niihin analyysihin, joissa on pyritty muuttamaan lähestymistapaa sukupuolta koskeviin näkemyksiin. *Hankalan Sukupuolen* suomentajien Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossin (2006) mukaan teos oli kannanotto 1960-luvulta alkaneeseen naisliikkeeseen ja sen muotoon. Butlerin näkemys ehdottaa politiikkaa, jolta ei odoteta yhtenäistä subjektia vaan erilaisia muuttuvia liittoutumia ja ryhmittymiä. (emt., 9.)

Butler toteaa, ettei feministinen teoria ole koskaan täysin irrallaan feministisestä liikkeestä. Tämä tarkoittaa, että kumpikin on ollut riippuvainen toisistaan tavalla, jossa teorialla ei olisi sisältöä ilman liikettä. Teorian Butler ymmärtää aktiivisuutena, joka ei jää vain akateemisten seinien sisäpuolelle vaan sitä kehitetään aina kun kollektiivista itsereflektiota tapahtuu. (UG, 175–176.) Esitän, että Butlerille sukupuoliteorian kehittäminen itsessään on myös osittain poliittista ja politiikan tekemistä. Yksi esimerkki tästä on Butlerin pyrkimys tuoda akateemiseen luentaa queer-feminismin sanastoa, kuten hän *Bodies That Matter* (1993) –teoksessa mainitsee. Butlerin teoretisoinnin voidaan vastaavasti nähdä tuottavan välineitä sekä queer- että laajemmin feministisille liikkeille, kun teoriaa ja liikettä tarkastellaan vuorovaikutteisena suhteena. Pulkkinen ja Rossin (2006) mukaan Butlerin tekstiä voidaan lukea ”teoriana”, ”lähestymistapana” ja ”metodina” feministiselle analyysille (emt., 12).

Butlerin feminismiä on vaikea määritellä joksikin tietyksi feminismin osa-alueeksi, sillä hän lainaa monilta feministisiltä suuntauksilta näkökulmia sukupuolen performatiivisuuden teoriaansa. Luen Butlerin teorian poliittiseksi kannanotoksi feministisen teorian moninaisuuden puolesta.

7 Butlerin teos *Gender Trouble* on käännetty *Hankalaksi Sukupuoleksi*. Termi ”hankala” kuvastaa mielestäni hyvin myös sitä mihin Butler asettuu teoriailtaan: toisaalta moninaisuutta korostavaan queer-teoriaan ja liberaaliin perinteeseen, toisaalta ottamaan kantaa perinteiseen tasa-arvo keskusteluun miehen ja naisen asemista, jotka helposti toistavat konservatiivisia malleja siitä mitä nainen ja mies ovat.

Performatiivisen politiikan tyyli

Tyylejä voi toki harjoittaa, mutta kirjoittajalle tarjoutuvat tyyli eivät ole aina täysin valittavissa. Lisäksi sen enempää kielioppi kuin tyylikään eivät ole poliittisesti neutraaleja. Yleisesti ymmärrettävää puhetta hallitsevien sääntöjen oppiminen on normalisoidun kielen oppimista, ja jos tähän ei sopeudu, menettää ymmärrettävyytensä. Kuten Drucilla Cornell adornolaisittain muistuttaa: järkeenkäyvyydessä (common sense) ei ole mitään radikaalia. (HS, 29.)

Seuraavissa luvuissa tuon esille teoreettisia lähtökohtia, jotka mahdollistavat Butlerin teoriaa käyttäville sukupuolen ymmärtämisen kielellisenä tekona. Tämä ei tarkoita, että Butler paikantaisi sukupuolen pelkästään kieleen. Sukupuolen ymmärtäminen kielellisenä konstruktiona mahdollistuu, kun kielen ymmärretään perustuvan toistettavuudelle. Identifioituessamme tiettyihin sukupuolipositioihin voimme tulla ymmärrettäväksi vain sen vuoksi, että jaamme toisten kanssa joitakin yhteisiä (kielellisiä) konventioita ja merkityksiä, joita sitten toistamme. Ilman sääntöjen oppimista ei voi tulla ymmärrettäväksi, kuten Butler yllä olevassa sitaatissa toteaa. Esimerkiksi termit ”mies” ja ”nainen” tulee Butlerin teoriassa ymmärtää paikkoina tai kategorioina, joihin vetoamalla ja joilta lainaamalla teemme sukupuolta. Samalla myös toistamme niiden määrittelyä ohjaavia konventioita. Performatiivinen sukupuoli voidaan näin ollen ymmärtää prosessuaalisena ja jatkuvan rakentumisen alaisena.

Butlerin esittämät lauseet ovat osa hänen politiikkaansa (Pulkkinen & Rossi 2006, 12). Tuon esille lähtökohdat, joiden avulla hänen tekstijään voidaan tulkita niin, että ne tekevät myös jotakin eli ottavat kantaa feministisen liikkeen subjektista käytyyn keskusteluun. Performatiivisuuden teoriassa Butler yhdistää vallan ja kielen välisen suhteen niin, ettei kieli toimi pelkästään kuvaamisen välineenä vaan luo myös merkityksiä kuvatessaan. Butler (UG) toteaa reflektoidessaan omaa feminististä positiotaan, että teorialla on poliittista muutosvaltaa (emt., 204–205). Tyyli, joilla teoriaa tehdään, eivät ole poliittisesti neutraaleja (HS, 29). Näiden väitteiden mukaisesti on mahdollista tulkita myös Butlerin performatiivisuuden teoriaa itsessään.

Puheaktiteoria

Judith Butler lainaa sukupuolen teoretisoinnissaan J. L. Austinin 1960-luvulla kehittelemää puheaktiteoriaa. Austinin puheaktiteoria on kieliteoreettinen hahmotelma, eikä se eksplisiittisesti tee politiikan teoriaa tai poliittista filosofiaa. Sitä on kuitenkin käytetty politiikan tutkimukseen, kuten tuon esille myöhemmin tässä artikkelissa, niin Butlerin kuin Quentin Skinnerinkin kohdalla.

Puheaktilla tarkoitetaan tilannetta, jossa puheen avulla ei vain kuvata, vaan sen kautta luodaan tai tehdään jotakin. Austin erottaa teoksessaan *How to Do Things with Words* (1962) konstativisen eli kuvailevan ja performatiivisen ilmaisun toisistaan. Performatiiviset lauseumat eivät vastaa tosi-epätosi-tilanteita, kuten perinteiset kuvaavat ilmaisut ja väitelauseet. Austinille puheakti viittaa sellaiseen lausumisen tilanteeseen, jossa sanojen lausuminen johtaa performatiiviseen aktiin: sen asiutilan toteutumiseen, joka on jo jollakin tapaa asetettu lausumisen kohteeksi.

Performatiivinen lause voidaan jakaa kolmeen tekijään tai aktiin: *Lokutiivinen* ilmaisee lauseen tai sanan sisältöä. *Perlokutiivinen* ilmaisee niitä seuraajia, joita lauseen sanomisella voi olla sen kuuntelijaan nähden. *Illokutiivinen* ilmaisee tilannetta, jossa lauseen ilmaisulla tehdään myös jotakin, toisin sanoen illokutiivinen viittaa samanaikaisesti sekä puhuttuun että puhutun tuottamaan aktiin. Austin oli myöhemmin kiinnostunut lähinnä illokutiivisesta aktista, jota puheakti myöhemmin tulikin merkitsemään. (Austin 1962, 100, 122; Laitinen ja Rojola 1998, 10–11.)

Austin (1962) huomauttaa, ettei asian osoittaminen tai nimeäminen riitä toteuttamaan aktia (esimerkiksi nainen ei voi kuulua naisen kategoriaan vain osoittamalla ihminen naiseksi). Puheaktin toteutuminen vaatii tietyt olosuhteet ja ehdot, jotta voimme kutsua lauselmaa onnistuneeksi performatiiviksi.

Onnistuneet ilmaisut Austin (1962) erottelee epäonnistuneista performatiivisista seuraavien ehtojen mukaan. Aluksi on oltava yleisesti hyväksytty tilanne, jonka piiriin sanat ja persoonat kuuluvat. Onnistunut performatiivi vaatii myös tietynlaista korrektiä toteuttamisen tapaa, sillä Austinin mukaan puheaktien nojatessa tiettyihin konventioihin, tulee kyseisen konvention tunnistamisen lisäksi tärkeäksi ymmärtää myös konvention muodostumisen tapa. (emt., 12–23, 33.)

Konventiot ja niihin viittaaminen tulevat puheaktin kannalta merkittäväksi, sillä ne antavat tietoa tuleville käytöksille. Toisin sanottuna ne ohjaavat sitä, miten ilmaisuja voidaan myöhemmin käyttää. Austin kutsuu viittauksen tapoja proseduureiksi. Performatiivisia lauseita voidaan kuvata ja arvioida viittauksen tavan mukaan joko sopimuksellisiksi, julistuksellisiksi tai operoiviksi. (Austin 1962, 7, 44.) Esimerkiksi laivan kapteeni voi julistaa parin aviopuolisoiksi lainaamalla konventioita, jotka on rakennettu sopimuksen tavoin. Yhteisöä koskevan sopimuksen mukaisesti kapteeni saa vihkiä laivallaan. Tämä edellyttää kuitenkin myös kapteenin olevan vihkitoimituksen aikana auktorisoidussa asemassa. Kyseisessä aktissa toteutuvat puheaktitilannetta määrittävät ehdot niin, että kapteenin ja vihittävien puheet toteuttavat halutun asiutilan.

Austinin (1962) mukaan epäonnistuneita ilmaisuja ovat ne, jotka mitätöityvät, vaikka akti olisi näennäisesti esitetty oikein. Epäonnistuneet ilmaisut asettavat aktin, mutta eivät kykene hyödyntämään tiettyjä proseduureja siten, että ne täyttäsivät Austinin määrittämät ehdot. Toinen ryhmä, joka ei onnistu toteuttamaan ehtoja, ovat hyväksikäyttävät tai väärinkäyttävät ilmaisut, jotka toimivat joko teeskennellen tai väitetysti, mutta jäävät ontoiksi. Nämä konventioita hyväksikäyttävät ilmaisut menevät koko proseduurin läpi, mutta kyseiset ilmaisut eivät merkityksellisty korrektisti. Austin kutsuu tällaista kielenkäyttöä hölynpölyksi (*nonsense*). Hölynpölyksi ilmaisu voidaan siis määrittellä silloin, kun tekijän intentiot, tunteet ja ajatukset eivät vastaa konventioiden sisältöä, mutta ne ilmaistaan ja esitetään ikäänkuin ne vastaisivat sitä. Tämä ei-vakava tai *hölynpölyyn* perustuva ilmaisu tarkoittaa kieltä, joka toimii parasiittisena normaaliin ja korrektiin kielenkäyttöön nähden. Austinin mukaan tällaista kieltä käytetään esimerkiksi teatterin näyttämöllä⁸. (emt., 22, 40.) Näyttämöllä tapahtuva akti, kuten vihkiminen, perustuu todellisuudessa oikein suoritettuun ja toteutuvaan aktiin, mutta näyttämöllä prosessi ei toteudu onnistuneesti, sillä konteksti on väärä. Näyttämöllä tapahtuva lupaus tulee kuitenkin ymmärrettäväksi, koska todellisuudessa meillä on olemassa sen kaltainen sopimus, kuten avioliitto. Pulkkinen (1998) mukaan Austin loppujen lopuksi hylkää ei-vakavan kielenkäytön performatiivisena aktina.

8 ...used not seriously, but in a ways parait upon its normal use-ways which fall under doctrine of the etiolations of language (Austin 1962, 22).

Austin (1962) päätyy myös siihen lopputulokseen, että performatiiviset ilmaisut tulevat lähelle perinteisiä väitelauseita, toisin sanottuna performatiivisella ilmaisulla tulee olla jokin referentti (tosi-epä-tosi-akselilla), jota se vastaa (emt., 52–53). Tämä tarkoittaa, että meillä täytyy olla ymmärrys tai uskomus, että viittauksen kohde on tosi. Yhteinen ymmärrys asioista mahdollistaa ilmaisun kommunikoitavuuden eli ymmärrettävyyden. Esimerkiksi voidaan sanoa, että meillä tulee olla jokin yhteinen kriteeri tai sopimus siitä, miten määritellään sukupuoli, kuten nainen, johon viittaamalla voidaan nimetä ihminen kuuluvaksi tähän tiettyyn kategoriaan.

Tekstin kommunikoitavuus

Butlerin sukupuolen performatiivisuuden teoriaan on vaikuttanut erityisesti Jacques Derridan luenta puheaktiteoriasta. Derrida (2003/1972) analysoi tekstissään *Allekirjoitus tapahtuma konteksti* sitä, miten teksti tulee kommunikoitavaksi. Derridan mukaan kommunikaatiolla on aina ei-semanttinen ulottuvuus, mikä mahdollistaa koko kommunikoitavuuden. Ei-semanttinen viittaa kommunikaation merkitykseen, jonka se saa arkikielessä. Se ei viittaa mihinkään alkuperäiseen merkitykseen, eikä semanttista voida johtaa ei-semanttisesta merkityksestä. (emt., 275). Derridan esitys kommunikaatiosta on monimerkityksellisempi kuin sellainen ymmärrys kommunikaatiosta, joka viittaa niin kutsuttuun konventionaaliseen kontekstiin, joka Derridalle puolestaan tarkoittaa yleisesti hyväksyttyä käsitystä kontekstista. Tällä voidaan mielestäni havainnollistaa myös jonkinlaista arkiymmärrystä kontekstin määritelmästä.

Derrida (2003) dekonstruoi tämän konventionaalisen kontekstin-käsitteen. Purkaminen mahdollistaa Derridalle kommunikaation ymmärtämisen laajana kenttänä, johon teksti ja kieli sisällytetään. Tämän vuoksi täytyy toistaa kysymys kielestä ja kommunikaatiosta sekä määrittellä niiden ehdot uudelleen. Kontekstilla ja ehdoilla Derrida viittaa tässä Austinin puheaktitilannetta määrittävien ehtojen toteutumiseen. Konventionaalinen ymmärrys kontekstista viittaa Austinin yhteydessä siis sellaiseen puheaktitilanteeseen, jossa puheaktitilanteen kaikki ehdot toteutuvat. Ennen kuin kirjoitus voidaan ymmärtää kommunikaationa

sen laajassa merkityksessä, on tarkasteltava Austinin ja Derridan teorioiden yhteyksiä ja eroja.

Siinä missä Austin hylkää mahdollisuuden parasiittisesta kielestä performatiivisena, näkee Derrida juuri nämä ulosuljetut, hyväksikäyttävät ilmaisut tärkeänä osana koko performatiivisuuden teoriaa. Ulosuljetut ilmaisut oikeastaan mahdollistavat kielen toistettavuuden. Derridan (2003) mukaan Austin ymmärtää performatiiviset puheaktit yksinkertaisina kommunikaatioakteina, joissa kommunikaatio ymmärretään, ei niinkään toistettavuuden kautta, kuten Derrida itse teoretisoi, vaan pikemminkin viittauksena jonkin alkuperäisen merkin tai vaikutuksen kommunikoimiseen tai tuottamiseen. Austin siis ymmärtää kielen rakentuvan niin, että viittaamme johonkin merkin alkuperäiseen merkitykseen, jonka myötä voimme ylipäänsä ymmärtää ja käyttää kieltä. Derridan mukaan kieli kommunikaationa tulisi ymmärtää pikemminkin kielen toistettavuutena, jonka kautta merkitys rakentuu. (emt., 289.)

Derrida (2003) esittää, että Austinin performatiivinen kommunikaatio tai esitys perustuu tapahtumalle, jossa merkki välittyy tietyn voiman ansiosta. Näitä voimia hän kutsuu illokutiiviseksi ja perlokutiiviseksi puheaktin voimaksi, jotka korvaavat totuus-epätosi-jaottelun. Austinilaisella performatiivisella väittämällä – kuten Derrida huomioi – voidaan välittää tai siirtää merkki toiseen kontekstiin, koska sitä määrittää – kuten Austin esittää – illokutiivinen tai perlokutiivinen voima ja ennen kaikkea toistettavuus. Derridan mukaan performatiivi eroaa toteavasta lauseesta siinä, ettei se viittaa mihinkään itsensä ulkopuoliseen. Ennen kaikkea performatiivi eroaa toteavasta lauselmasta siinä, että sen tekemisen ja tilanteen muuttamisen mahdollisuudet ja ehdot tulevat osaksi sen sisäistä rakennetta ja ovat sen päämäärä.⁹ (emt., 290.)

Puheakteorian tuomat näkökulmat kielen kommunikaatiivisuudesta mahdollistavat Derridalle sen, ettei kommunikaatiota (Derridalla kirjoitus) tule ajatella pelkästään merkityksien välittämisenä ahtaassa merkityksessä, vaan se tulisi ymmärtää sidottuna ja pakotettuna kontekstiinsa ja sen ehtojen toistamiseen. Kirjoitetulla kommunikaatiolla on Derridan (2003) mukaan esittävä, representationaalinen luonne. Toisin sanottuna

9 Performanssi ja performatiivinen ovat samanaikaisesti läsnä. Performanssi viittaa jo tehtyyn ja performatiivi puolestaan tekoon tai teossa olevaan (ks. Tuija Helinä Lattunen 2003.)

se viittaa johonkin muuhun kuin itseensä. Kirjoitus tulee nähdä kuvana siitä, mitä se pyrkii esittämään, jolloin sitä voidaan ajatella jäljitelmänä. Kirjoituksen ajattelemisen imitaationa mahdollistaa kirjoituksen prosessin näkyväksi tekemisen. Kirjoitus ymmärrettynä kommunikaationa mahdollistaa kielen ymmärtämisen sekä päämääränä merkityksien toiston ketjussa että jatkuvana tekona, performatiivisena. (emt., 279.)

Derridan mukaan kommunikaation ei tarvitse nojata austinilaisittain tyhjentävään käsitykseen puheaktiilanteesta. Derridan analysoima kommunikaatiokäsitys voidaan kirjoituksen kaksoisluonteen avulla ymmärtää ei-konventionaalisesti, eikä siis sellaisena yhteisymmärrystä vaativana tilana tai kontekstina, jollaisena Austin sen esittää. Derridan (2003) mukaan kirjoitus performatiivisena, kommunikoivana tekona, nojaa pikemminkin seuraaviin ehtoihin: Yhtäältä kirjoitus tulee ymmärtää kommunikoivana tekona kohteen poissaolon vuoksi. Toinen ehto on toistettavuus. Jotta kirjoitus tai merkki, jota poissaolo määrittää voidaan ylipäänsä lukea jatkossa, ja tunnistaa kirjoitetuksi kommunikaatioksi, tulee itse kieli ymmärtää toistettavuuden kautta. (emt. 281.) Toisto on siten kieltä ja merkityksen välittämistä sekä kommunikaatiota ”kuvaava” rakenne. (Vasterling 1999, 30).

Tuija Pulkkisen (1998) mukaan Derridan ansio on siinä, että hän huomioi kielen vakiintumisen ja säilyvyyden johtuvan juuri toistosta ja lainattavuudesta (emt., 216). Esimerkiksi teatterin näyttämöllä on mahdollista luvata jotakin, koska on olemassa lupauksen konventio, joka (uudelleen) merkityksellistyy teatterin lavalla ja toisaalta säilyy parasiittisen kielen välityksellä. Tällöin, kuten alussa toin esille, sisällyttää Derrida parasiittisen kielen yleiseen performatiivisuuden teoriaansa.

Butler tutkii feministisen teorian lähtökohtia genealogisesti ja liioittelee sukupuolen teorioiden lähtökohtia performatiivisen teoriallaan. Genealogia, arvioiminen ja parodiointi eivät vain kritisoi lähtökohtiaan vaan myös sisällyttävät ja paradoksaalisesti toistavat niitä performatiivisuuden teorian mukaisesti. Butlerin kriittisen projektin tarkoitus on ollut avata mahdollisuuksia ajatella sukupuolta laajemmin ja toisin. Hän on pyrkinyt rikkomaan eri kontekstien välisiä tiloja, toistaen samanaikaisesti eri diskurssien teorioita, termistöä ja konventioita. Mielestäni tämä pyrkimys laajentaa ja valtavirtaistaa sukupuolen käsityksen näkökulmaa avaa poliittista tilaa uusille sukupuolen merkityksille. Seuraa-

vassa luvussa tuon esille näitä feminististen käsitteiden uudelleen merkityksellistämisen strategioita.

Sukupuoli arvioivana käsitteenä

Politiikan tutkija Quentin Skinner (2002/1979) esittää, että analysoimalla termejä ja niiden käyttöä voidaan tutkia ja tulkita sosiaalista maailmaa. Kielellisten ristiriitojen ja riitojen kuvauksien kautta voidaan politisoida ja hahmottaa muutoksia sosiaalisessa maailmassa ja todellisuudessa. Skinnerin mukaan ymmärrys termien käytöstä voidaan johtaa siitä, että osaamme käyttää niitä oikein eli ymmärrämme niiden merkityksen. Tämä rationaliteetti tai ymmärrys täytyy olla, jotta voidaan edetä termien arvioivassa käytössä eli siinä, miten ymmärrämme niiden rakentavan myös sosiaalista maailmaamme. Toisin sanoen meillä täytyy olla ymmärrys kohteesta johon viittaamme, jotta voimme käsitellä kieltä ja termejä poliittisesti. Skinnerin mukaan täytyy voida olettaa, että esimerkiksi puhujat, joiden tekstejä pyritään analysoimaan, ovat ymmärtäneet ainakin puhuntansa hetkellä kohteen, johon he ovat tietyllä termillä viitanneet. Skinnerille termien ja niiden sovellutuksien tarkastelu mahdollistaa käsitteiden tarkastelun poliittisina aseina eli arvioivina ja normatiivisina näkökulmina poliittisissa keskusteluissa. (emt., 157–163.)

Skinnerin (2002) mukaan käsitteet eroavat termeistä yhteisön merkityksen vuoksi. Skinnerin väitettä voidaan havainnollistaa performatiivisuuden näkökulmasta, jonka mukaan termit, eli kielessä käytetyt sanat, muuttavat tietyt käsitteet merkitsemään jotakin muuta kuin aiemmin. Käsitteiden muutos voidaan havaita vain niiden sovellutuksissa. Skinner on kiinnostunut kielellisen ja sosiaalisen muutoksen välisestä linkistä eli siitä, kuinka tietyt käsitteet ja niiden käyttö muokkaavat tietoa maailmasta, jota jäsenämme niiden kautta. (emt., 157, 161, 175.)

Sekä Butler että Skinner käyttävät Austinin puheaktiteoriaa, joskin eri konteksteissa. Skinner (2002) hyödyntää puheaktiteoriaa kirjoitessaan politiikan tutkimuksen metodologiasta. Skinnerin mukaan illokutiivinen viittaa tekoon, joka on performoitu sanottaessa tai kirjoitettaessa. Perlokutiivinen taas viittaa siihen lausuman osaan, joka on seurausta teon ”todeksi” sanomisesta tai kirjoittamisesta. (emt., 149.)

Yksinkertaisesti ilmaistuna tämä tarkoittaa sitä, että illokutiivinen ulottuvuus saa voimansa vasta sen efektissä, eli sen aiheuttamissa seurauksissa. Vasta efektinä se tulee poliittisen tulkinnan kohteeksi. Tämä on myös lähtökohta, jolle Butler rakentaa performatiivisen sukupuolen ”käsitteensä”. Efektit eli vaikutusseuraukset ovat siis tuloksia jostakin muutoksesta, politisoinnista tai historiallistamisesta. Butlerille yksi tällaisista ulottuvuuksista on epäluonnollistaminen. Epäluonnollistamalla termejä kuten sukupuoli tai nainen voidaan Butlerin teorian mukaan ajatella toisin sukupuolta.

Butlerille termit merkitsevät jatkuvaa sellaisten normatiivisten identiteettikategorioiden ja poliittisten merkitsijöiden toistoa, joiden kautta ymmärryksemme todellisuudesta muokkautuu. Butler ei kuitenkaan käytä sukupuolesta ”käsitteen” nimitystä performatiivin yhteydessä. ”Käsite” viittaa staattisuuteen, jota taas performatiivinen käsitys sukupuolesta pyrkii välttämään. Butler (2006) havainnollistaa käsitteen merkitystä suhteessa metaforiin ja kumouksellisiin esityksiin. Hän esittää, että metaforat menettävät metaforisuuttaan jäähmettyessään käsitteiksi. Samalla tavoin myös kumoukselliset esitykset muuttuvat helposti vain kliseiksi varsinkin kulutuskulttuurissa, jossa kumouksellisuudella on markkina-arvoa. (emt., 32.) Butler jättää esityksen kumouksellisesta ja kriittisestä sukupuolesta avoimeksi. Tällaisella ”avoimuudella” saattaa kuitenkin olla uusliberaalissa ”kulutuskulttuurissa” sellaisia sivuvaikutuksia, joita Butler ei ole ottanut huomioon.

Vaikka Butler ei itse käytä käsitteen nimitystä sukupuolesta, sovellan tulkinnassani Skinnerin yllä esitettyä huomiota käsitteen ja termin välisestä jaosta. Luen siis Butleria vastakarvaan. Skinnerin huomio auttaa hahmottamaan kielen ja sosiaalisen muutoksen välistä suhdetta, ja sitä, miten muutosta voidaan tulkita performatiivisen kieliteorian avulla. Vaikka Butler ei teekään selkeää eroa käsitteen ja termin välille, hän tekee eron esimerkiksi termin queer ja määritellyn position queerin välille. Erottelun teko kertoo sellaisesta näkemyksestä, jossa termeillä olisi potentiaalisesti ”kumouksellisempi” arvo kuin määritellyillä käsite. Samalla tavoin feminististen käsitteiden, kuten sukupuolieron tai sosiaalisen sukupuolen uudelleen määrittäminen tulee Butlerille mahdolliseksi, kun ne ensin esitetään staattisina tai perustoina (vrt. Seery 1999). Tämän jälkeen kyseiset käsitteet voidaan purkaa merkeiksi ja termeiksi

temporalisoimalla ne ja tekemällä niistä narratiiveja, jolloin ne saavat muutosvoimansa. Toisin sanottuna ne voidaan ymmärtää toisin ja erilaisten valtasuhteiden seurauksina.

Skinner esittää, että kielen käyttäminen poliittisena välineenä vaatii termien ja sitä millä niihin viitataan ymmärtämistä. Butlerin mukaan termejä, kuten nainen, ei voida kuitenkaan erottaa niitä konstituivasta normista, jolloin niiden käyttäminen tietoisesti kumouksellisesti tulee hankalaksi. Tämä toisaalta havainnollistaa Butlerin tapaa korostaa sitä, kuinka normit toimivat usein hiljaisina ja tiedostamattomina käytänteissä, joita toistamme puheissamme ja tavoissamme. Performatiivista sukupuolta määrittelee siis vahvasti tiedostamattoman kontingenssin ulottuvuus. Butlerin voidaan sanoa olevan kiinnostunut pikemminkin niistä ehdoista, joilla Skinnerin vaatima rationaliteetti tai ymmärrys asioista muodostetaan. Osittain tämä voidaan nähdä Butlerin (1997) tavassa korostaa myös sitä, että tavat ja ruumiilliset eleet eivät usein ole erotettavissa niitä kuvaavista termeistä, kategorioista tai ylipäänsä kielestä ja sen rakenteista. Sukupuolittunutta ruumista ei voida ajatella täysin identifioituneena tiettyihin sukupuolinormitettuihin kategorioihin, kuten nainen tai mies, sillä nämä kategoriat nojaavat usein yleistykseen, joihin kaikki eivät koe samastuvansa.

Skinnerin metodologiset huomiot, vaikka ne eroavatkin osittain Butlerin performatiivisuuden teoriasta, mahdollistavat Butlerin tekstien tulkittamisen poliittisiksi. Butler käyttää kieltä nimenomaan poliittisena välineenä, jonka avulla hän arvioi vallitsevia tulkintoja todellisuudesta ja sukupuolijärjestelmää kuvaavista termeistä.

Tässä kappaleessa olen määritellyt Butlerin poliittiseksi toimijaksi, joka voidaan sijoittaa sekä feministisen että yleisemminkin identiteettipolitiikkaa koskevan debatin keskiöön, jossa hän arvioi keskustelua sukupuolesta ja sukupuolierosta. Rakentaessaan performatiivisen sukupuolen Butler samalla käyttää sitä myös välineenä, jolla hän analysoi ja arvioi muita näkemyksiä sukupuolesta. Derridaa mukaillen performatiivinen sukupuoli on toistoa kohteesta joksi se samalla muotoutuu säilyttään siten sukupuolen moninaisuuden. Tämä havainnollistaa mielestäni hyvin Butlerin tapaa yhdistää monen eri (feministisen) teorian lähtökohtia yhdeksi muodoksi tai prosessiksi – performatiiviksi.

Genealoginen tutkimusote

Michael J. Shapiro (1988) kirjoittaa tekstissään siitä, kuinka Michel Foucault'hon yhdistetty genealoginen lähestymistapa ja kritiikki yhtäältä jakavat paljon yhteistä muiden kriittisten teorioiden kanssa, mutta kuinka ne toisaalta määrittyvät suhteessa tekstin kirjoittamiseen ja ennen kaikkea kirjoittamisen prosessuaalisuuteen. Toinen erottava tekijä muihin kriittisiin teorioihin nähden on kritiikin kohteen määrittely. Shapiro esittää, että yleiset kriittiset teoriat olettavat jonkin ideologian, jota kritisoida autenttisenä mallina ymmärrettävyydestä, kun taas genealogi ajattelee kohteensa tietynlaisen vääristyneen ymmärrettävyyden kautta. Genealogi rakentaa kohteensa sellaiseksi, että se näyttää keinotekoiselta ja tietyn hetken välisen kamppailun tuloksena. Tämä tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, että kohde olisi voinut määrittyä myös toisenlaiseksi. (emt., 12–13.)

Shapiro (1988) kirjoittaa, että Foucault'n tyyli on pikemminkin dokumentaarinen kuin polemisoiva. Tällä hän tarkoittaa, ettei Foucault pyri rakentamaan mitään tiettyä kriittistä mallia, vaan pikemmin avaa sellaista tilaa, jossa itseä (self) ja järjestystä voidaan ylipäänsä ajatella. (emt., 20.) Mielestäni voidaan kuitenkin väittää, kuten Shapiro itsekin aiemmin tekstissään esittää, että genealogi rakentaa tai oikeastaan havainnollistaa jotakin rakenteellista ilmiötä, jonka rinnalle hän samalla luo vaihtoehtoisia tulkintoja kyseisestä ilmiöstä. Tällöin genealogiaa voidaan lukea sekä polemisoivana että dokumentaarisena ainakin Butlerin yhteydessä, kuten seuraavassa esitän.

Performatiivinen sukupuoli voidaan ajatella polemisoivana silloin, kun se ajatellaan sellaisten vähemmistöseksuaalisuuksien kautta, jotka eivät sovi Butlerin esille tuomiin normatiivisiin kategorioihin. Butlerin taas painottaessa sukupuolen temporalisoimista naiseuden määrittelyssä, jää kuvaus ja uudelleen määrittely pikemminkin dokumentaariseksi, sillä hän kuvailee jo monien feministien esille tuomia näkökulmia. Toisaalta Butlerin performatiivista sukupuolta ja sen arvioivaa käytötä voidaan tarkastella polemisoivana, kun se ajatellaan sellaisen kontekstin kuvailevuutena, jossa vähemmistöjen ja perinteisen tasa-arvo-feminismin suhdetta pyritään avaamaan ja samalla haastamaan näiden molempien konventioita. Tällöin performatiivinen sukupuoli voidaan

lukea myös dokumentaariseksi, mikä kuvaa hyvin sellaista yhteiskuntaa, jossa poliittista näkyvyyttä saavat sekä erilaiset vähemmistöt että sellaiset enemmistöä edustavat positiot, jotka ovat jo aiemmin olleet poliittisen debatin kohteena. Tämä käsitys myös polemisoi sellaisen näkemyksen, jossa nainen on ymmärretty feminismiin subjektiksi, kuten Butler on esittänyt.

Sakari Hänninen (2003) kirjoittaa Foucault'n vallan analyysistä poliittisen käsityksen ja politiikan näkökulmasta, mikä sopii mielestäni hyvin myös Butlerin foucaultlaisen teorian tarkastelun näkökulmaksi. Kuten aiemmin toin esille, Butlerin teoria ei eksplikoi suoraa poliittista toimintamallia, mutta sitä voidaan lukea kuten Hänninen tulkitsee Foucault'a: "Foucault analysoi käytäntöjen efektejä, jotka voivat mahdollisesti olla poliittisia." (emt., 291.) Butlerin kohdalla tämä tarkoittaa sellaisten seksuaalisten identiteettien (käytäntöjen) esille tuomista, joiden avulla ja kautta feministisen poliittisen käsitystä voidaan muuttaa. Tätä voidaan kuvata myös siirtymänä biovallan analyysistä (väestön hallinta) biopolitiikkaan, jolloin merkitseväksi tekijäksi tulevat analyysistä nousseiden näkökulmien väliset konfliktit ja kamppailut. Genealogisina työvälineinä Butler käyttää parodiaa ja intertekstuaalisuutta, joita esitellen seuraavassa luvussa.

Parodia ja intertekstuaalisuus

Kysymys siitä mikä kelpuutetaan "sukupuoleksi" osoittaa jo itsessään vallan laaja-alaisen normatiivisen toiminnan, tuon pakenevan operaation, jossa se "kuinka asia tulevaisuudessa on", esiintyykin toteamuksena "kuinka asia on". Tästä johtuen sukupuolen kentän kuvaus ei missään tapauksessa edellä sukupuolen normatiivista toimintaa eikä niitä voida erottaa toisistaan. (HS, 329.)

Kuvatessaan ja analysoidessaan sukupuolta myös Butler toistaa eräitä normatiivisuuksia, sillä normatiivisuutta ei voida erottaa sen kuvauksesta. Luen Butlerin sekä heteronormatiivisuuden kritisoijaksi että myös sen kuvaajaksi. Butler on siis toistanut heteronormatiivisuutta kuvatessaan sitä. Hän on kuitenkin pyrkinyt kuvaamaan sitä tietyllä parodiolla otteella, toisin kuin miten heteroseksuaalisuus ja -normatiivisuus

on konventionaalisesti ymmärretty. Tällä kuvauksella on siis tekijä, tai ainakin persoona, kuten Butler *Undoing Gender*issä huomauttaa, ja jo *Gender Troublen* vuoden 1999 painoksen uudessa esipuheessa korostaa. Osittain tämä näkemys on ristiriidassa sen position kanssa, jonka Butler otti ja rakensi *Gender Troublessa*. Tässä teoksessa Butler pyrki, jos ei hävittäämään, niin ainakin purkamaan omaa kirjoittajasubjektiaan ja samalla tuomaan esille sukupuolen performatiivisen rakentumisen sekä strategiana feministiselle teorialle että osana omaa tekstuaalista käytäntöään ja poliittista tyyliään.

Osittain tämä purkaminen liittyykin juuri performatiivisuuden teoriaan, jossa konventioiden toisto, konteksti ja sen rajat määrittelevät lausuman tai performatiivien onnistumista. Myös Butlerin teoksien nimet, *Hankala Sukupuoli*, joka viittaa sukupuoli-identiteetin häirintään ja toisaalta myös *Undoing Gender*, joka voi tarkoittaa niin sukupuolen tyhjäksi tekemistä, tuhoamista, kuin myös sukupuolen avautumista, kertovat niin sukupuolen problematisoinnista kuin sen purkamisestakin.

Butler (1997) tarkastelee sukupuolen normatiivisuutta usein väkivaltaisuuden näkökulmasta esimerkiksi tulkitsemalla austinilaista puheakti-ilannetta vihapuheen kautta. Vihapuhe tarkoittaa sellaista puhetta, joka hyökkää henkilöä tai ryhmää kohtaan esimerkiksi tämän seksuaalisen suuntautumisen, rodun tai yhteiskunnallisen luokan perusteella.

Ymmärtämällä performatiivisuus uusinnettavana tekona, ilman selkeää perustaa tai loppua Butler ehdottaa, että puhe ei lopuksi määräydy erityisen puhujan tai sen perustavan kontekstin mukaisesti. Se, että puhe määrittäyty performatiivisuuden kautta mahdollistaa sen irrottautumisen myös sen alkuperäisestä kontekstista..¹⁰ (Butler 1997, 40.)

Butlerin (1997) mukaan performatiivisuuden rakenteen tuominen poliittiseen kontekstiin (tässä: vihapuhe) vihjaa, että vastarinnan termit syntyvät hyväksikäyttämällä sitä valtaa, jota ne pyrkivät vastustamaan. Butler kutsuu poliittisen mahdollisuudeksi sellaisen voiman uudelleen

10 *Understanding performativity as a renewable action without clear origin or end suggests that speech is finally constrained neither by its specific speaker nor its originating context. Not only defined by social context, such speech is also marked by its capacity to break with context. Thus, performativity has its own social temporality in which it remains enabled precisely by the contexts from which it breaks.* (Butler 1997, 40)

työstämistä, joka on aiheuttanut vahinkoa. Tämä mahdollisuus syntyy, kun puheen voima anastetaan tai toisin sanottuna käytetään ei-sopivalla tavalla. (emt., 41.) Butler siis esittää, että väärin toistamalla voidaan vaikuttaa sellaiseen normatiivisuuden määrittelyyn, jota vihapuhe usein toistaa ja samalla pyrkii vaikuttamaan institutionaalisiin konventioihin ja normeihin, joiden toistamiseen olemme normalisaatioissa pakotettuja. Jotta tämä normatiivinen heteroseksuaalisuus voidaan politisoida, on se tehtävä näkyväksi.

Butlerin (1993) mukaan heteroseksuaalisuutta tulee ajatella liioiteltuna (hyperbolisena) normatiivisena kategoriana, jonka avulla erilaiset sukupuolisuuden muodot voidaan tehdä näkyviksi. Liioittelun avulla tehdään myös heteroseksuaalisuus näkyväksi, sen jäädessä muuten itseltään selväksi ja näkymättömäksi. (emt., 237.) Mahdollistuu kyseisen heteronormin kumoaminen, kun hetero ymmärretään liioiteltuna normatiivisena positiona, parodiana? Vai tulee heteronormin säilyä, jotta muut sukupuolet voidaan tehdä näkyväksi niiden samojen (heteronormatiivisten) valtarakenteiden kautta, joilla ne on tehty näkymättömäksi? Kuten esitin edellä, voidaan Butleria lukea teoreettikkona, joka on esittänyt uusia ajattelumalleja sukupuolesta. Butlerille (1993) uusi viittaa kuitenkin aina ”vanhojen” konventioiden läpikäymiseen: uusi luodaan konventioiden kautta, joille on konventionaalisesti myönnetty valta merkitä tulevaisuutta (emt., 220.)

Butlerin tekstejä ja kieltä on aiheesta kutsuttu monimutkaisiksi. Monissa kohdin tekstit ovat taitavia retorisia näytteitä siitä, kuinka hänen tekstinsä toimivat ja kuinka hän on rakentanut teoriansa sisällön. Tekstin lukeminen helpottuu tai niiden muoto selkeytyy, kun niitä luetaan intertekstuaalisuuden ehdoilla. Margaret A. Rose (1993) lainaa Julia Kristevan¹¹ esitystä intertekstuaalisesta kuvatessaan parodian ja postmodernin jälkistrukturalismin suhdetta. Ensinnäkin intertekstuaalisuudessa tulee ottaa huomioon, että teksti on rakentunut monista eri lainauksista. Toiseksi teksti voidaan ajatella muutokseksi jostakin toisesta tekstistä. Kolmanneksi intertekstuaalisuus liittyy ajatukseen tekijättömyydestä tai tekijän kuolemasta, jonka teki tunnetuksi Roland Barthes. Tätä lähtökohtaa ovat käyttäneet sekä Foucault kehittäessään diskurssin aja-

11 Kristeva pohjaa intertekstuaalisuuden ajatuksen luentaansa Mikhail Bakhtinista.

tusta että lacanilaisesta traditiosta nousevat ajattelijat, jotka ovat pyrki-
neet eroon symbolisen määräävästä ja determinoivasta vaikutuksesta.
Rose tuo myös hyvin esille, että tämän ”tekijän kuoleman” johdosta
vastuu tekstin merkityksellistämisestä on siirretty lukijalle ja vastaanot-
toon. (emt., 178, 185–186.) Toinen seuraus, joka on johdettavissa Rosen
väitteestä on fokuksen siirtyminen tekstin ehtoihin, konventioihin ja
sen tyyliihin:

In brief, the work to be parodied is ”decoded” by parodist and offered again (or ”encoded”) in „distorted” or changed form to another decoder, the reader of the parody, whose expectations for the original of the parodied work may also be played upon and evoked and then transformed by the parodist as a part of the parody work. (Rose 1993, 39.)

Butlerin ajatus performatiivisesta sukupuolesta sekä teoriana, jota hän on kuvaillut jatkuvana muutoksena ja tulemisena, että tekstuaalisenä käytäntönä tulee ymmärrettävämmäksi, kun hänen tekstejään peilaa edellä kuvattuja intertekstuaalisuuden ehtoja vasten. Erityisesti *Gender Troublessa* Butlerin on voitu nähdä tekevän intertekstuaalisuuteen nojaavaa teoriaa, jossa kumouksellisuuden ja käsityksien määrittelytömyyden tarkoitus on ollut jättää tilaa juuri lukijoiden ja yleisön tulkinnoille. Tällöin Butlerin teoria on saanut monia muotoja, kuten hän itse vuoden 1999 painoksen esipuheessa esittää. Kuten aiemmin väitin, *Undoing Gender* eroaa jo kyseisistä lähtökohdista siinä mielessä, että Butler kirjoittaa oman persoonansa tekijänä esille. Erot tapahtuvat kiinnostavasti samanaikaisesti Butlerin saavuttaessa tietynlaista institutionaalista asemaa niin feministisen kuin queer -teorianakin saralla.

Parodia toimii Butlerin teorian muotona ja politisoinnin tyylinä, siis kriittisenä suhteena kuvailemaansa heteronormatiivisuuteen. Se toimii myös Butlerin strategiana, joka mahdollistaa hänelle vuoropuhelun tasarvofeminismin ja queer- teorian välillä. Butler tuo esille tämän oman parodisen tyylinä myös artikkelissaan *Merely Cultural* (2008), jossa hän identifioi itsensä vasemmistolaiseen politiikkaan. Tekstissään *Merely Cultural* Butler esittää, että parodinen toisto on hetkellistä identifioitumista tiettyihin lähtökohtiin, joista on samaa mieltä vain osittain. Se mahdollistaa sellaisen samanaikaisuuden, jossa on tultava tunnistettavaksi

sillä kielellä jota parodioitava kohde toistaa, mutta jota voidaan käyttää hyväksi tekemällä kohteesta toisenlaisia tulkintoja. (emt., 34–35.)

***New Gender* - politiikka**

Gender Trouble tuo yhteen jo monien muiden feministien esille tuomia näkemyksiä koskien sukupuolen normatiivisuutta, sukupuolen ymmärtämistä analyttisenä kategoriana ja feministisen liikkeen muotoon liittyviä keskusteluja esimerkiksi siitä, mille liikkeen tulisi perustua. Butler yhdistää feministisiä keskusteluja psykoanalyttiseen, varsinkin lacanilaiseen merkitys- ja kielijärjestelmää koskevaan analyysiin. Butler tuo myös queer-position feministisen teorian keskusteluun. 1990-luvulla queer-teoretisointi ei ollut vielä vakiintunutta samalla tavoin kuin naistutkimus yliopistoissa, mutta kuitenkin vakiintumassa osaksi sukupuolen- ja naistutkimuksen aluetta. Butler oli osaltaan tuomassa tätä ”ei vielä akateemista sanastoa” naistutkimuksen alueelle myös Suomessa. Mielestäni tämä on tarjonnut samalla myös näkökulman ja välineen, jolla hän on voinut häiritä vallitsevia feministisen teorian konventioita. Butlerin voidaan sanoa parodioineen ja liioitelleen feministien tiettyjä lähtökoh- tia pyrkimyksenään tuoda esille feministisen tutkimuksen teoretisoima kokemus ja subjektin rakenteissa piilevä heteronormatiivisuuden oletus.

Performatiivisen teorian korostamat toisto ja (parodinen) paljastaminen toimijuuden ehtoina mahdollistavat sukupuolen käsittämisen eräänlaisena ajattomana apparaattina, joka voi rikkoa eri kontekstien väleille määriteltyjä rajoja ja näin saada uusia muotoja, kuten Butlerin Derrida-luennasta käy ilmi. Sukupuolen ajatteleminen apparaattina tarkoittaa kuitenkin, että se on määriteltävissä ja sidoksissa tietyn ajan konventioihin, normeihin ja konteksteihin, josta se saakin poliittisen potentiaalinsa. Butlerin teoretisoima performatiivinen sukupuoli on siis tarjonnut yhtäältä kritiikin välineitä feministiselle liikkeelle, silloin kun se ei ole erotettavissa feministisestä teoriasta, ja samalla haastanut feministisen teorian sukupuolen teoretisointia ja sen lähtökohtia.

Butlerin mukaan feministinen naisliike näytti perustuvan yhtenäiseen oletukseen naiseudesta, jonka mukaisesti se on sulkenut ulos monia muita positioita. Toinen naisliikkeen ongelma on se, ettei se ole kyen-

nyt kyseenalaistamaan niitä (heteronormatiivisia) rakenteita, joissa se toimii. Sukupuoli-identiteetin ymmärtäminen muuttumattomana ei yksin välttämättä toimi kritiikkinä, kun feminististä liikettä tarkastellaan monien identiteettien liittoutuman. Sukupuoli-identiteetin ymmärtäminen on Butlerin myötä tullut ymmärretyksi monien eri positioiden yhteenliittymänä, mikä myös mahdollistaa sen liikkuvuuden ja jatkuvan tulemisen (toisenlaiseksi). Myös maskuliinisuuden tutkimuksessa on käytetty Butlerin teoretisointia, joten voidaan sanoa, että ainakin feministisestä traditiosta kumpuavan subjektin ehtojen rajat on määritelty ja määriteltävissä uudelleen. Butler on avannut, jos ei selkeitä toimijuuden, niin ainakin erilaisia ja monien positioiden samanaikaisia identifiointumisen paikkoja feminismiin ”subjektille”. Samanaikaisesti Butlerin tekstit vihjaavat yhtenäisestä ja oletetusta feminismiin subjektista, mikä on vaatinut sen hajottamisen tavalla, joka korostaa erilaisten sukupuolien välisiä eroja.

Butlerin feminismiin lähtökohta ei ole nainen, eikä se tällöin kata feminismiin käsittelemää alistusta. Alistus, joka kohdistuu sukupuoleen, liittyy usein myös rotuun, luokkaan, etnisyyteen ja seksuaalisuuteen. Itse sukupuolta on Butlerin väitteen mukaan mahdotonta erottaa niistä poliittista ja kulttuurisista risteymistä, joissa sitä tuotetaan ja ylläpidetään (HS, 50–51.). Tätä kutsutaan myös intersektionaliteetin lähtökohdaksi.¹² Butlerin avaamat mahdollisuudet ymmärtää sukupuolien rakentuminen erilaisista positioista avaa sen intersektionaliteetin ajatukselle: sukupuoli suhteessa esimerkiksi luokkaan ja etnisyyteen, joita on toki analysoitu feminismiin eri muodoissa jo aiemmin. Tarkastelemissani Butlerin teoksissa hän ei kuitenkaan teoretisoi intersektionaliteettia vaan jättää sen käsittelemättä.

Intersektionaliteetin ajatuksella voidaan kuitenkin kritisoida sellaista feminististä positiota, jossa kysymys naiseudesta on ajateltu erityisenä tai marginaalisena. Jos kysymys sukupuolesta liitetään vain naisten poliittiseen edustamiseen, joka oli yksi 80-luvun feministisen liikkeen tavoitteista, mahdollistuu sukupuolikysymyksen ”kuolettaminen”. Näissä esimerkeissä itse sukupuolikysymys jää marginaaliin tai se voidaan nähdä ikään kuin ratkaistavana (esim. naiskiintiöpaikat), eikä jatkuvana kysy-

12 Ks. intersektionaliteetista lisää esimerkiksi teoksesta *Intersectionality and Beyond. Law, power and the Politics of Location*. (toim. Grabham et al.)

myksenä, jonka tulisi toimia erilaisissa konteksteissa ja tulkinnoissa kriittisenä näkemyksenä. Intersektionaliteetin ajatus mahdollistaa siis sukupuolikiisymyksen eräänlaisen valtavirtaistamisen ja sen ulottamisen eri konteksteihin strategiana säilyttää kysymys sukupuolesta tärkeänä ja ajankohtaisena.

Jotta voidaan vastata siihen, miten ja millaista kritiikkiä Butler on teorioillaan tuottanut, on välttämätöntä tuoda esille hänen teoreettisia lähtökohtiaan. Olenkin käsitellyt artikkelissani sitä, miten Butlerin käsitys politiikasta ja kritiikistä on rakentunut. Esitän, että Butlerin performatiivisen sukupuolen mahdollistama kritiikki toimii parhaiten ajallisesti pitkien proseduurien ja tendenssien tiloissa, joissa jo lähtökohtaisesti oletetaan, että muutos tapahtuu hitaasti ja vähitellen.

Butlerin aikalainen, Nancy Fraser (1997, 2006), on tulkinnut uusliberalismin suhdetta amerikkalaiseen uusvasemmistolaiseen¹³ keskusteluun. Butler ja Fraser ovat kiistelleet sukupuolen ja seksuaalisuuden merkityksestä tässä uusvasemmistolaisessa keskustelussa. Fraser (1997) nostaa esille kuinka identiteettipoliittikka on noussut amerikkalaisessa sosiaalipoliittisessa keskustelussa keskiöön syrjäyttäen esimerkiksi luokan käsitteen. Oikeutuksen politiikkaa hän havainnollistaa jaotellulla, jossa on siirrytty sosiaalisesta jälkisosiaaliseen poliittisen kehykseen. Tätä kehystä kuvaa hyvinvointipoliittikka, jossa uudelleen jakamisen politiikasta on siirrytty pikemminkin kamppailemaan eri ryhmien oikeudesta tulla tunnustetuksi.¹⁴(emt., 2-3.) Tällainen jaottelu on varsinkin amerikkalaisessa kontekstissa ajanut vasemmistolaisen politiikan kahteen leiriin: kulttuurivasemmistoon ja sosiaalivasemmistoon. David Harvey (2007) esittää, että vaikka uusliberalismi ei sillä ole näitä eroja tuottanut, käyttää se kyseistä jaottelua hyväkseen. Harvey tuo esille miten uusliberaali politiikka hyödyntää retorisia keinoja tunnustuksen politiikkaan liitettyjä yksilön vapauden ja joustavuuden teemoja

13 New Left.

14 *Whit this shift, the most salient social movements are no longer economically defined "classes" who are struggling to defend their "interests", end "exploitation" and win "redistribution". Instead, they are culturally defined "groups" or "communities of value" who are struggling to defend their "identities", end "cultural domination", and win "recognition".* (Fraser 1997, 2-3.)

pyrkimyksenään syrjäyttää kysymykset talouden analyysistä, huolimatta uusliberaalin politiikan aiheutumista muutoksista esimerkiksi verotuksessa ja muissa sosiaalisia menoja koskevista kysymyksissä. Harveyn mukaan vasemmistolainen politiikka ei ole tunnistanut varsinkaan uusliberalismin alkuvaiheessa yksilönoikeuksien korostamisen ja sosiaalisten oikeuksien välisen suhteen vääristynyttä retoriikkaa. (emt., 41–42.) Samanlaista analyysia tekee Fraser tuodessaan esille tendenssejä, joiden vuoksi toisen aallon feminismi tuotti kritiikillään myös näkökulmia ja välineitä uusliberaaliin politiikkaan.

Fraser käyttää (2009) kulttuuripolitiikan ja uudelleenjaon politiikan välistä erottelua analyttisenä jakona, eikä väitä että tällainen jako olisi sillä olemassa. Fraser, kuten ei Butlerkaan, näe tätä jaottelua hedelmällisenä silloin, kun se hajottaa vasemmistolaista politiikkaa. Butler esittää tekstissään *Merely Cultural* (1998) kuitenkin toisin kuin Fraser, että kyseisellä jaottelulla on tehty aktuaalisia poliittisia erontekoja, jolloin hän haastaa sen käytön myös analyttisenä välineenä. Butler nimittäin epäilee esimerkiksi Fraserin analyttiseksi kutsuttua eroa sellaiseksi, joka kuitenkin niputtaa esimerkiksi seksuaalivähemmistöt vain kulttuuripolitiikan piiriin, jolloin heidän positionsa seksuaalisina vähemmistöinä jätetään huomioimatta analyysissa, jossa politiikkaa tarkastellaan talouden näkökulmasta.

Butler osallistuu tähän uusvasemmistolaiseen keskusteluun myös ”New Gender Politicsin” tuomien näkökulmien kautta, jonka katson olevan Butlerin yksi näkyvimmistä positioista feministisen politisoinnin ja politiikan kannalta. Kuten Butler mainitsee, New Gender Politicsilla viitataan sellaiseen ihmisoikeuskampanjointiin, jossa homo- ja lesbopolitikoinnin tärkein päämäärä on Yhdysvalloissa ollut homoavioliittojen salliminen, toisin sanoen vaade saada valtio tunnustamaan seksuaalivähemmistöjen avioliitot. Butlerin feminismi on keskittynyt myös eksplikoimaan ja tuomaan esille intersukupuolisuuden ja transeksuaalisuuden ilmaisuja poliittisessa valtakentässä. Butlerin mukaan myös ”Uusi Vasemmisto” on ”New Gender Politicsin” kautta joutunut uudelleen miettimään poliittisen alueen sukupuolisuuteen ja seksuaalisuuteen liittyviä oletuksiaan. (UG, 28.)

How do drag, butch, femme, transgender, transsexual persons enter into the political field? They make us not only question what is real, and what "must" be, but they also show us how the norms that govern contemporary notions of reality can be questioned and how new modes of reality can become instituted. These practices of instituting new modes of reality take place in part through the scene of embodiment, where the body is not understood as a static and accomplished fact, but as an aging process, a mode of becoming that, in becoming otherwise, exceed the norm, reworks the norm and makes us see how realities to which we thought we were confined are not written in stone. (UG,29.)

Harvey (2007), kuten myös intersektionaliteettia teoretisoineet tutkijat¹⁵ ovat kritisoineet yhteiskunnallisten liikkeiden riittämättömyyttä vastata uusliberaalin politiikan haasteisiin, sillä ne jäävät helposti yhden asian identiteettipoliittiseksi taisteluiksi, ja näin ollen paikallisen tason kysymyksiksi. Ne eivät toisin sanoen kykene Harveyn mukaan sellaiseen makrotason poliittiseen keskusteluun, jonka uusliberaali politiikka on esimerkiksi Yhdysvalloissa saavuttanut. (emt., 51.)

Butler (1998) lähestyy kysymystä vasemmistosta seksuaalivähemmistöjen kautta, tuoden esille vasemmistolaisessa talouskeskustelussa piilevän heteronormatiivisuuden. Butler näkee esimerkiksi AIDS-puheen ja muiden kulttuuristen sekä identiteettipoliittikkaa koskevien näkökulmien ulossulkemisen taloutta koskevasta diskurssista vaikuttaneen siihen, että nimenomaan lesbot ovat olleet köyhässä asemassa. Butler myös esittää, että vähemmistökysemykset ja identiteettiliikkeet eivät ole pelkästään kulttuurisia, ja vaikka näin olisikin ollut, ovat ne aidosti haastaneet oikeistolaista politiikkaa ja sekä pitivät että pitävät vasemmistoa elossa. (Butler 1988, 36–7, 41.)

Butlerin (1998) mukaan jako kulttuuripoliittikan ja uudelleenjakamisen politiikan välillä johtaa vasemmistolaiset toistamaan uskonservatiivisia arvoja, jotka Butler jäljittää heteronormatiivisuuteen ja homofobiaan. Butler esittää, että vähemmistöpolitiikkaa ei voida ajatella vain kulttuuripoliittisena tai identiteettipoliittisena kysymyksenä vastakkaisena talouspoliittiselle analyysille. (emt., 36–41) Kyseisessä artikkelissa Butler myös esittää, että avioliitto ja perhe ovat sellaisia talousyksikköjä,

15 Ks. esim. Conaghan (2009, 29) teoksessa *Intersectionality and Beyond*.

jotka oletetaan heteronormatiivisiksi tai pikemminkin ne institutionalisoidaan heteronormatiivisiksi. Tämän vuoksi talouden tendenssien arvioinnissa tarvitaan Butlerin näkökulmasta katsoen myös heteronormatiivisuuden kritiikkiä, jota ei voida pelkistää vain kysymykseksi identiteetistä tai kulttuurista. Butler tuo esille, että seksuaalisuutta ja sukulaisuutta määrittelevät instituutiot ovat taloudellisia ja heteronormatiivisia, ja niitä tulee purkaa siinä missä muitakin instituutiota, joissa ilmenee sukupuolieroihin perustuvia alistavia valtasuhteita. Avatessaan sosialistifeministien tapaan perheinstituutiota kysymyksenä taloudesta, Butler haluaa samalla haastaa myös sen heteronormatiivisuuden.

Performatiivisen sukupuolen ”määritely määrittelemättömyys” tarjoaa teoreettiselle analyysille sellaisia analyttisiä ja tärkeitä välineitä, joilla on mahdollista säilyttää jatkuvasti eroja seksuaalisuuden ja sukupuolen tai sukupuolen ja sukupuolieron välillä. Tämä on Butlerin analyysin näkökulmasta tärkeää siinä mielessä, että seksuaalisuuden käytännöt ottavat usein normatiivisen muodon eli toistavat normatiivisia ja institutionaalisia malleja sukupuolesta, jolloin poliittisen tilan mahdollistavia uusia avauksia ei pääse syntymään. Tämä taas mahdollistaa Butlerille erilaisten ja tulevien ei vielä määriteltyjen sukupuolisuuksien politisoinnin.

Erojen jatkuvuus säilyttää myös sellaista demokratisoimisen prosessia, joka toimii vastakkaisena heteronormille perustuvalla mallilla, joka ei ota huomioon vallan suhteita tai jättää ne näkymättömäksi. Näin ollen erojen korostamisen sijaan Butlerin kritisoima näkemys liberaalista positioista sortuu helposti olettamaan, että kaikki ovat samanarvoisessa asemassa. Butlerin tapa korostaa eroja myös paradoksaalisesti tuottaa kyseisen erojen tilan pysyvyyden. Kun Butler kritisoi itsestään selviä ja staattisia näkemyksiä sukupuolista, voidaan kysyä minkälaista kontingenssin mahdollisuutta jatkuva ja pysyvä erojen tuottamisen tila mahdollistaa sellaisessa tilassa, jossa yhteenliittymiä jatkuvasti hajotetaan? Voiko jatkuva erojen tekeminen toistaa sellaista valtajärjestelmää, jossa yksilöiden erot nähdään potentiaalisina markkinoinnin ja hyväksikäytön paikkoina? Onko tällöin vaarana joutua sellaiseen ajatteluun, jossa erot muuttuvatkin kliseiksi ja itsestäänselvyyksiksi?

Lähteet

- Amy R. Baehr (2004) *Feminist Politics and Feminist Pluralism: Can We Do Feminist Political Theory without Theories of Gender?* *Journal of Political Philosophy* 12(4).
- Austin, J. L. (1962) *How to do things with words: the William James lectures delivered at Harvard University in 1955* (toim.) J. O. Urmson. Oxford: Clarendon Press.
- Butler, Judith (1993) *Bodies that Matter. On the Discursive limits of "sex"*. New York and London: Routledge.
- Butler Judith (1997) *Excitable Speech. A Politics of the Performativity*. New York and London: Routledge.
- Butler, Judith (2006/1999) *Hankala Sukupuoli. Feminismi ja Identiteetin kumous*. Helsinki: Gaudeamus.
- Butler, Judith (1998/1996) *Merely Cultural*. *New Left Review*. 1/227.
- Butler, Judith (2004) *Undoing Gender*. New York and London: Routledge.
- Derrida, Jacques (2003/1972) Allekirjoitus tapahtuma konteksti teoksessa Itkonen & Porttikivi (toim.): Jacques Derrida. *Platonin apteekki ja muita kirjoituksia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, Michel (1972–1977) teoksessa: Michel Foucault: *Power/Knowledge interviews and other writings 1972–1977* Michel Foucault. (toim.) Colin Gordon. (1980b). The Harvest Press Limited.
- Foucault, Michel (1994/1976–1984) teoksessa: Michel Foucault - *Seksuaalisuuden Historia*, suom. Kaisa Sivenius. Tampere: Gaudeamus.
- Foucault, Michel (1980a/ 1975) *Tärkkäillä ja Rangaista*. Keuruu: Otava
- Fraser, Nancy (1997) *Justice Interruptus: Critical reflections on the "postsocialist" condition*. New York and London: Routledge.
- Fraser, Nancy (2009) *Capitalism, Feminism and Cunning of History*. *New Left Review*. 56: 2009.
- Grabham E., Cooper D., Krishnadas J., Herman D. (2009) (toim.) *Intersectionality and Beyon: Law, power and the politics of location*. Oxon. Routledge.
- Harvey, David (2007/2005) *Brief History of Neoliberalism*. UK: Oxford University Press
- Hänninen, Sakari (2003) *The Eternal Return of Politics*. *Alternative* 28 (2003) s. 287–304.
- Lattunen, Tuija Helinä (2003). *Häirinnän politiikkaa. Uuden poliittisen toiminnan esteettinen teoria*. Pro gradu-tutkielma. Julkaisematon.
- Pulkkinen&Rossi (2006/ 1990) Suomentajilta. Teoksessa *Judith Butler: Hankala Sukupuoli*. Helsinki: Gaudeamus.

- Pulkkinen, Tuija (1998) *Postmoderni Poliittikan Filosofia*. Tampere: Gaudeamus.
- Rojola, Lea & Laitinen, Lea (1998) Keskusteluja Performatiivisuudesta. Teoksessa Rojola, Lea & Laitinen, Lea (toim.): *Sanan Voima. Keskusteluja Performatiivisuudesta*. Vammala. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, s. 7–33.
- Rose A., Margaret (1993) *Parody, Ancient, Modern, and Post-modern*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seery, John E. (1999) *Castles in the air; an essay on political foundations*. Political theory Vol. 27 No.4
- Shapiro, Michael J. (1988) Language and Power: The Genealogical Perspective. Teoksessa Hänninen S. ja Palonen K. (toim.) *Texts, Contexts, Concepts: Studies on Politics and Power in Language*. Jyväskylä.
- Skinner, Quentin (2002/1979) *Visions of Politics Volume 1 Regarding Methodology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stone, Alison (2005) *Towards a Genealogical Feminism: a Reading of Judith Butler's Political Thought*. Contemporary Political Theory 4 (2005): 4–24.
- Vasterling, Veronica (1999) *Butler's Sophisticated Constructivism: A critical assessment*. Hypatia: vol. 14, No. 3.

POPULAARIKULTTUURIN ELEGIAAT

Hanna Käyrä

Odotusten horisontti ja Barack Obama

Populaarikulttuuri, rotu ja identiteetti

“There is no black or white America ... there is the United States of America.”

Barack Obama, demokraattien kansalliskokouksessa Bostonissa 2004

Barack Hussein Obama (syntynyt vuonna 1964) valittiin marraskuussa 2008 Yhdysvaltojen ensimmäiseksi tummaihoiseksi presidentiksi. Todennäköisyys sille, että 48-vuotias, poliittisesti tuntematon, tummaihoisen mies nousee lyhyessä ajassa ensimmäisen kauden Chicagon senaattorista Yhdysvaltain 44. presidentiksi, oli hyvin pieni. Merkkejä tummaihoisten mahdollisuuksista nousta poliittisesti korkeisiin virkoihin saatiin Colin Powellin ja Condoleezza Ricen ulkoministeriyden kautta George W. Bushin hallinnon aikana. Taustalla ovat myös poliittisesti aktiiviset tummaihoiset kuten Martin Luther Kingin, Malcolm X:n ja Jesse Jacksonin. Myös populaarikulttuurin luomilla mielikuvilla tummaihoisista korkeassa asemassa on oma tärkeä osansa.

Obama on ollut suuren huomion kohteena siitä hetkestä lähtien kun hän ensimmäisen kerran esiintyi julkisuudessa heinäkuussa 2004 Bostonissa, demokraattien puoluekokouksessa pääpuhujan roolissa. Hän oli tuolloin vasta kolmas afroamerikkalainen, joka oli päässyt pitämään puheen suurta huomiota herättäneessä demokraattikokouksessa. Spekulaatiot mahdollisesta presidenttiehdokkuudesta alkoivat pian. Vastoin

arvailuja vuoden 2012 ja 2016 presidentinvaaleista, helmikuussa 2007 Obama ilmoitti asettuvansa demokraattien ehdokkaaksi jo vuoden 2008 presidentinvaaleihin. Siirto yllätti monia, sillä hän oli ensimmäinen afro-amerikkalainen Yhdysvaltain senaatissa ja vasta kolmas tummaihoisen senaattori Amerikan sisällissodan jälkeen.

Obama on esittänyt itsensä malliesimerkinä amerikkalaisesta unelmasta, joka on usein nähty olevan eväty mustilta ja muilta etnisiltä vähemmistöiltä. Hän on puheissaan todennut tarinansa olevan mahdollinen vain Amerikassa, mahdollisuuksien maassa. Amerikkalaisen unelman sisältämä lupaus Yhdysvalloista mahdollisuuksien maana ja vähemmistöjen kohtaama rakenteellinen rasismi muodostavat artikkelini keskeisen jännitteen. Yhdysvaltojen pitkä historia maahanmuuton rajoituksista johtuen on luonut mediatutkijoiden Shawn J. Parry-Gilesin ja Trevor Parry-Gilesin (2006, 105) mukaan kulttuurin, jossa ei-valkoiset nähdään ikuisina tunkeiljoina, valkoihoisuuden ollessa amerikkalaisen identiteetin standardi.

Tutkin artikkelissani sitä, miten kulttuurituotteet voivat osaltaan rakentaa sellaista tulevaisuutta, missä Obaman presidenttiyden kaltainen irtiotto vallitsevista konventioista on mahdollinen. Sovellan artikkelissani erityisesti Douglas Kellnerin teoriaa kriittisestä kulttuurintutkimuksesta käsitellessäni populaarikulttuuria vallitsevien poliittisten kamppailujen areenana sekä Stuart Hallin käsitystä rodusta diskursiivisena representaationa. Mukana on myös Reinhard Koselleckin temporalisoitumisteoria kahden avainkäsitteensä (Erfahrungsraum, Erwartungshorizon) kautta.

Keskeiset tutkimuskysymykseni ovat, mitkä olivat ne kulttuuriset ja poliittiset olosuhteet, jotka mahdollistivat Obaman valinnan presidentiksi? Miten yhdysvaltalainen rotupoliitiikka heijastui presidentinvaalien aikaisissa rotudiskursseissa? Obaman matka presidentiksi nosti pintaan vanhat debatit maan monimutkaisesta rotuhistoriasta.

Identiteetti erojen kertomuksena

Kulttuuri tulee käsittää poliittiseksi: se edistää tiettyjä poliittisia asenteita ja tukee hallitsevia tai vastustavia voimia. Kriittinen monikulttuurinen kulttuurintutkimus tarkoittaa yhteiskunnallisen vallan ja vallankäytön

suhteiden analysoimista sekä sen tutkimista, millä tavoin vallitsevat ideologiset representaatiot peittelevät ja oikeuttavat vallankäyttöä. Douglas Kellnerin (1998, 108–111) mukaan kriittinen näkökanta on mahdollista vain, jos huomataan, että sukupuolen, luokan, rodun ja etnisyyden käsitteet ovat yhteiskunnallisesti rakentuneita, joita kulttuurin eri muodot ja representaatiot uusintavat.

1960-luvulta lähtien Yhdysvalloissa on käyty ankaria kulttuurisia, yhteiskunnallisia ja poliittisia kamppailuja, joiden seurauksena kehittyi myös runsaasti uusia kulttuuri- ja yhteiskuntateorioita. Aiemmin marginaalissa olleet ryhmät saivat äänensä kuuluviin ja loivat uusia afrikkalais-amerikkalaisia, alkuperäisamerikkalaisia ja muita vähemmistödiskursseja (Kellner 1998, 30–31). 1970-luvulla teorioiden määrä kasvaa, vaikka kyseessä onkin rauhallisempi vuosikymmen. Rotua, yhteiskuntaluokkaa, etnisyyttä, seksuaalisuutta ja kansallisuutta koskevat diskurssit haastavat ottamaan huomioon aiemmin vähäteltyjä ilmiöitä. 1980-luvulla niin sanotut teoriasodat kiihtyvät jokaisen uuden teorian kannattajien julistaessa omansa superteoriaksi, avaimeksi ymmärtää kulttuuria, yhteiskuntaa ja subjektia. 1990-luvulle tultaessa monet uudet diskurssit asettuvat “monikulttuurisuuden” otsikon alle korostaen tarvetta ottaa huomioon marginalisoidut ryhmät, jotka oli aiemmin suljettu kulttuurisen keskustelun ulkopuolelle. Monikulttuurisuus kiinnittää huomion uusiin kulttuurisotiin konservatiivien pyrkiessä vahvistamaan länsimaista monokulttuurisuutta. (Kellner 1990, 31–33)

Stuart Hallin (1999) mukaan identiteettiä ei voi koskaan ajatella valmiiksi saavutettuna faktana, vaan kulttuurinharjoittamisena, joka on aina keskeneräistä. Identiteetti muodostuu sekä representaatioiden sisällä, että ulkopuolella. Se on diskursiivinen prosessi, joka on olemista ja aina joksikin tulemista. Identiteetti muodostuu intersubjektiivisessä tarinassa, jota subjekti itsestään työstää suhteessa kertomuksiin (teksteihin), kerronnan tapoihin (diskursseihin) ja subjekteihin. Identiteetit kumpuavat minän muuttamisesta kertomuksiksi, mutta tämä ei vie pohjaa sen diskursiivisilta tai poliittisilta vaikutuksilta. Koska identiteetit rakennetaan diskurssin sisällä, niitä on tarkasteltava tietyissä historiallisissa ja institutionaalisissa paikoissa. Ne ovat pikemminkin eron merkittämisen ja poissulkemisen tuotteita, kuin luonnostaan muodostuneiden yksikköjen merkkejä. (Hall 1999, 251–253)

Hallin (1999, 153–154) ajatukset identiteetistä perustuvat de Saussuren kieliteoriaan. Saussuren lingvistiikassa kulttuurin toimintamallina toimii kielenkäyttö. Suuntauksen keskeisin väittäminen on, että eroilla on väliä, koska ne ovat välttämättömiä merkityksen kannalta: ilman niitä merkitystä ei voisi olla olemassa. Tiedämme mitä yö on, koska se ei ole päivä. Jos identiteetti perustuu eron politiikalle, ja on mahdollinen vain suhteessa siihen mitä se ei ole, subjektin on muodostettava toiseus representaation keinoin. (Hall 1999, 14)

Kellner (1998) puhuu erityisestä diagnostisesta kritiikistä, joka on tapa käyttää historiaa tulkitessa tekstejä ja tekstejä tulkitessa historiaa. Mediakulttuurin diagnostinen tulkinta auttaa käsittämään nykyisen poliittisen tilanteen ja ymmärtämään taistelevien poliittisten liikkeiden heikkoudet ja vahvuudet sekä näkemään ihmisten toiveet ja pelot. (Kellner 1998, 136) Tämä tapa tulkita elokuvia poliittisesta näkökulmasta edesauttaa analysoimaan vastakkaisia poliittisia kantoja ja niiden välisiä kamppailuja. Diagnostinen kritiikki osoittaa, kuinka mediakulttuurin tekstit auttavat tuottamaan erilaisia poliittisia identiteettejä. (ibid, 143)

Tavanomaisessa kielenkäytössä diskurssilla tarkoitetaan koherenttia tai rationaalista puheen tai kirjoituksen kokonaisuutta; puhetta tai saarnaa. Diskurssi on kuitenkin enemmän kuin vain tapa puhua tai kirjoittaa tietyllä tavalla, se on tietty tapa representoida jotain. Se myös rajoittaa tapoja, joilla aihe voitaisiin esittää (Hall 1999, 98). Rotu ja etnisyys on perinteisesti esitetty amerikkalaisissa elokuvissa toiseuden kautta suhteessa valkoihoiseen valtaväestöön. Artikkelini hyödyntää Hallin (1999, 54–55) oletusta siitä, että yksilöiden ja yhteisöjen käsitys itsestään on diskursiivisesti eli kielellisesti tuotettu. Kansalliset kulttuurit ovat yhtenäisyyden sijaan diskursiivisia keinoja, jotka esittävät eron identiteetin kautta. Rotu on biologisen sijaan diskursiivinen kategoria, joka organisoi puhetapoja, representaation järjestelmiä ja sosiaalisia käytäntöjä löyhien fyysisten piirteiden kautta. Ihonväristä muodostuu symbolinen merkittäjä, jolla jokin ryhmä erotetaan sosiaalisesti toisesta.

Hall näkee ihmisten yhteenliittymät Benedict Andersonin (1983) tapaan kuviteltuina yhteisöinä. Yhteisöt ovat aina enemmän olemassa mielessämme kuin todellisuudessa. Hallin teoretisoinnit sopivat kuvaamaan poliittisia muutoksia. Tämä on keskeistä omassa tutkimuksessani pohiessani historiallista muutosta kohti ensimmäisen tummaihoisen

presidentin valintaa. Oletuksenani siis on, että rodun representaatiot muodostuvat sosiaalisessa ja poliittisessa valtakamppailussa. Gilroy (1987, 38–39) havainnollistaa representaation ja rodun välistä eroa:

Accepting that skin 'colour', however meaningless we know it to be, has a strictly limited material basis in biology, opens up the the possibility of engaging with theories of signification which can highlight the elasticity and emptiness of 'racial' signifiers as well as the ideological work which has to be done in order to turn them into signifiers of 'race' as an open political category, for it is struggle that determines which definition of 'race' will prevail and the conditions under which they will endure or wither away.

Rotu on sosiaalinen rakennelma, eikä biologiaan tai kulttuuriin liit-
tyvä universaali tai essentialistinen kategoria. (Gilroy 1987) Käytän etni-
syyden sijaan rodun käsitettä, sillä se Hookin (1990) ja Gilroyn (1987)
mukaan viittaa paremmin valtarakenteisiin (Barker 1999, 61–63) Lisäksi
amerikkalaisessa kulttuurintutkimuksessa käytetään enemmän rodun
kuin etnisyyden käsitettä.

Identiteetit ovat narratiiveja, jotka rakentuvat intersubjektiivisesti
kielen kanssa. Ne muodostuvat kulttuurisissa representaatioissa samais-
tumisen kohteina. (Barker 1999, 33) Kellner näkee mediakulttuurin
yhteiskunnallisten valtataistelujen kenttänä: eri ryhmittymät taistele-
vat vallasta niin uutisissa, tiedonvälityksessä kuin viihteessäkin. (Kellner
1998, 47–48)

Populaarikulttuurin poliittisuus

Onko viihteellisten tekstien analysoiminen kenties turhaa? Voiko suo-
sittu elokuva tai televisiosarja kertoa maailmasta jotain tärkeää? Monet
kriitikot vastaavat kyllä. R. Hartin (1997, 204) mukaan fiktiivisten teks-
tien analysoiminen on tärkeää seuraavista syistä johtuen: 1) retoriikka
on vaikuttavinta, kun se on huomaamatonta, 2) ihmisiä on helpoin
suostutella, kun he ovat hyvällä tuulella ja viihde luo kyseisiä mielialoja,
3) osa tärkeimmistä arvoista omaksutaan nuorena ja nuoret kuluttavat
viihdettä yhä suuremmassa määrin, 4) massamedia levittää viihdettä vai-

kuttaen miljooniin ihmisiin. Tämän johdosta kriittinen massaviihteen tutkimus on kasvanut merkittävästi viimeisen parinkymmenen vuoden aikana.

G. Blake Armstrong on tutkinut valkoihoisten käsityksiä mustien asemasta. Armstrong kollegoineen (1992) kiinnitti huomiota afroamerikkalaisten hahmojen lisääntyneeseen määrään televisiodraamoissa ja tutki näiden representaatioiden vaikutusta katsojiin. Mitä enemmän katsojat näkivät kyseisenlaisia ohjelmia, sitä enemmän he yliarvioivat mustien sosioekonomisen aseman yleensä. Keskittymällä fiktionaalisiin *Bill Cosby show'n* Cliff Huxtablen ja Martin Lawrencen hahmoihin viikoittain, televisio vihjasi niiden toimivan yleisinä normeina. (Hart 1997, 205)

Kellneristä (1998, 27–29) on tärkeää ymmärtää kulttuurin rooli laajassa yhteiskunnallisten kamppailujen ja suuntausten kentässä. Hänen mukaan nykyään paikallisia, kansallisia ja kansainvälisiä tilanteita ilmaistaan mediakulttuurin tekstien kautta. Mediakulttuuri itsessään on erilaisten kilpailevien ryhmien taistelukenttä, ja toisaalta se tuottaa ristiriitaisia poliittisia diskursseja. Paitsi uutiset ja informaatio, myös viihde ja fiktio ilmentävät ristiriitoja, pelkoja ja unelmia. Jokaisen yhteiskunnan konkreettiset kamppailut käydään mediakulttuurin teksteissä ja erityisesti tekstejä tuottavien kulttuuriteollisuuksien kaupallisissa tiedotusvälineissä. Kulttuuri ei ole koskaan ollut näin keskeisessä asemassa, eikä aikakautemme populaarikulttuurin analysoiminen ole koskaan ollut näin tärkeää.

Elämme kulttuurissa, jossa kuvista, äänistä ja erilaisista mediaspektaakkeleista on tullut erottamaton osa arkea ja vapaa-aikaa: ne muovaavat poliittisia näkemyksiä, ihmisten välistä vuorovaikutusta sekä tarjoavat aineksia eri identiteettien muotoutumiselle. Median esittämät kuvat ja kertomukset vaikuttavat käsityksiimme luokasta, etnisyydestä ja rodusta, kansallisuudesta, “meistä” ja “muista”. Mediakulttuurista on tullut yhä tärkeämpi tekijä myös poliittisissa vaaleissa. (Kellner 1998, 9)

Perinteisesti läntisissä maissa kulttuuriset representaatiot ovat rakentaneet kuvaa värillisistä ihmisistä ongelmina, objekteina ja uhreina. He eivät ole aktiivisia tai pyri hallitsemaan kohtaloaan, vaan he toimivat reaktiivisesti suhteessa toisiin, erityisesti valkoihoisiin ihmisiin. Usein juuri televisio on vahvistanut kyseistä kuvaa. 1800–1900-luvun plan-taasikuvat perustuvat binaariseen oppositioon eli vastakkainasetteluun

valkoihoisten edustaessa sivilisaatiota ja tummaihoisten luontoa sekä primitivismiä Amerikkalaisissa elokuvissa on yleensä esiintynyt viisi stereotyyppistä kuvaa tummaihoisista, jotka juontavat juurensa plantaasi- ja orjuuskuvista. Tummaihoiset on nähty hyvinä ja alistuvina slapstick-komediaa tekevinä viihdyttäjinä, traagisina naisina, joita tumma veri tahraa iäti, ja äidillisinä naispalvelijoina, jotka työskentelevät uskollisesti valkoihoiselle perheelle ja suurina sekä väkivaltaisina, yliseksuaalisina miespuolisina kapinallisina. Ensimmäinen amerikkalainen televisio-ohjelma, jossa oli tummaihoisia ihmisiä, oli nimeltään *Amos 'n Andy*. Kyseessä oli komedia, josta tuli symboli sille, miten tummaihoisia halvennetaan vanhojen stereotyyppien mukaisesti huumoria hyödyntäen. (Barker 1999, 75–78)

Ajateltaessa rodun rakentumista länsimaisessa televisiossa olennaista on se, että etnisistä ryhmistä muut kuin valkoihoiset on pitkään jätetty huomiotta. Yhdysvalloissa vasta 1960–1970-luvun taitteessa tummaihoisia perheitä alkoi esiintyä televisiodraamoissa. Vanhat, suosittu amerikkalaiset saippuasarjat kuten *Dallas* ja *Dynastia* ovat myös tunnettuja siitä, etteivät ne esitä Yhdysvaltoja monikulttuurisena kansakuntana. Media asettaa tummaihoiset valtavirran ulkopuolelle, periferiaan vailla merkitystä. (Barker 1999) Samaa voisi sanoa myös muutamista vielä 2000-luvullakin pyörineistä hittisarjoista kuten *Frasier* (1993–2004) ja *Frendit* (1994–2004). Yritystä myönteisimpiin representaatioihin on ollut sarjoissa, joissa korostetaan moninaisempaa yhteiskuntaa. Yhdysvalloissa yksi suosituimmista parhaaseen katselu aikaan tulevista komediasarjoista on ollut *The Cosby Show*, joka kertoo tummaihoisen Huxtable perheen elämästä. (Barker 1999, 77–79)

Douglas Kellner ja Michael Ryan osoittavat teoksessa *Camera Politica* (1988) miten Hollywoodin 1970-luvun lopun suosittu elokuvat ennakkoivat Ronald Reaganin valintaa presidentiksi konservatiivisia arvoja juhlistavien sankarielokuvien myötä. Samaan tapaan voidaan ajatella, että 2000-luvulla puolestaan useat televisiosarjat ja Hollywood-elokuvat ilmensivät Obaman kaltaisen hahmon odotusta ja hyväksyntää elokuvien kautta kuten *Deep Impact* (1998), päätähtenään Morgan Freeman, ja *The Fifth Element* (1997), jossa Tommy Lister näytteli afroamerikkalaista presidenttiä. Tunnetuin tummaihoinen presidentti mediakulttuurissa on Dennis Haybertin näyttelemä hahmo David Palmer televisiosarjassa *24*.

Viiden tuotantokauden ajan näytellyt Haybert on todennut:

Frankly and honestly, what my role did and the way I was able to play it and the way the writers wrote it opened the eyes of the American public that a black president was viable and could happen... It always made perfect sense to me. I never played it like it was fake. (Braxton 2008 sit. Kellner 2009, 732–733)

Kellnerin mukaan hämmästyttävän ennakointi Obaman valinnasta presidentiksi löytyy suosituksen tv-sarja *The West Wing* (1996–2006) kautta. Tapahtumien keskiössä ovat Yhdysvaltojen presidentti ja hänen henkilökontansa. (Kellner 2009, 733) Yksi sarjan käsikirjoittajista, Eli Attie, päätti käyttää Obaman tarinaa esikuvana hahmo Matt Santosille, joka on sarjassa demokraattien ensimmäinen latinalaisamerikkalainen presidenttiehdokas. Yhteneväisyydet fiktion ja faktan välillä eivät jääneet myöhemmin huomaamatta, kun Obama pyrki Santosin tapaan Yhdysvaltojen ensimmäiseksi, vähemmistöstä ponnistavaksi presidentiksi ja tosielämän vaalit vuonna 2008 alkoivat muistuttaa televisiosarjan tarjoamaa poliittista fantasiaa.

Kellnerin mukaan (2009) mediakulttuurin muotoja on analysoitava ideologisina teksteinä irrottamatta niitä omista yhteyksistään. Nämä tekstit on sijoitettava eri genreihin tai ”aaltoihin” sekä historialliseen, yhteiskuntapoliittiseen ja taloudelliseen kontekstiin. Hän näkee esimerkiksi *Rambo*-filmatisoinnit osana *Paluu Vietnamiin* -elokuvia, jotka ottavat osaa väittelyyn Vietnamin sodasta pyrkien antamaan vastauksen Yhdysvaltojen häviölle sekä niille, jotka halusivat supistaa asevoimia ja rajoittaa Yhdysvaltojen sotilaallista voimaa.

Mikä sitten on *The West Wingin* suhde muihin samantapaisiin sarjoihin ja elokuviin sekä aikansa amerikkalaiseen yhteiskunnalliseen tilanteeseen? Amerikkalaiset muiden länsimaalaisten ohella kohtaavat yhä enemmän fiktiivisiä presidenttiyden representaatioita niin kirjallisuudessa, elokuvissa kuin tv-sarjoissakin. 1990-luvulla 31 elokuvaa keskittyi presidenttiin tai hänen lähipiriinsä (esim. *Dave* 1993 ja *Air Force One* 1997).

Presidenttiys on perustuslain toisen artiklan luoma instituutio yli 200 vuotta sitten. Se on tärkein ja symbolisesti merkittävin instituutio

Yhdysvaltojen hallinnossa. Presidentti toimii symbolisesti Anne Norttonin (1993) sanoin:

[...] as a signifier, the President calls up not only the American nation, the government, the executive branch, and the triumphant party but the mythic and historical associations that attach to the office and to its past and present occupations.

Mediatutkijoiden Shawn J. ja Trevor Parry-Gilesin mukaan (2006) juuri presidenttiyden symbolinen tärkeys kulttuurisena voimana Yhdysvaltojen poliittisessa elämässä on usein jäänyt huomiotta. He määrittelevätkin presidenttiyden Bruce Miroffin tavoin speaktaakkeliksi, jossa tietyt yksityiskohdat kuvastavat laajempia ja syvempiä merkityksiä. (ibid, 2–3) Gamsonin (1992) mukaan on olemassa kolme lähdettä, joiden kautta ihmiset tekevät politiikkaa ymmärrettäväksi itselleen: mediadiskurssit, kokemuseräinen tieto sekä yleinen tietämys. Elokuva- ja televisiofiktio ovat osa mediadiskurssia, sillä usein ne kuvaavat asioita samaan tapaan kuin todellisuudessa. Aiemmin poliittisina neuvonantajina toimineet ovat usein myös mukana kyseisten sarjojen ja elokuvien tekemisessä. Artikulaatiota siitä, miten politiikkaa ”oikeasti tehdään” vahvistetaan realistisilla tarinankertomiskuvioilla sekä visuaalisten koodien kautta, jotka vahvistavat katsojan tunnetta läsnäolosta kyseisessä tilanteessa. Näiden resurssien ja vetoavien narratiivien sekoitus voi vaikuttaa paljon siihen, miten ihmiset ymmärtävät politiikkaa, muodostavat asenteitaan ja mielipiteitään.

Mediatutkija Van Zoonen on tutkinut amerikkalaisen IMDB -elokuvasivuston keskustelupalstoja tarkoituksenaan selvittää ihmisten arkipäivän suhdetta politiikkaan. Ihmisten kommenteista näkyy, että sekä todellista että fiktionaalista politiikkaa punnitaan suhteessa siihen, mitä ihmiset tietävät (tai luulevat tietävänsä) politiikasta eli sitä, miten hyvin ohjelma kuvastaa todellisuutta. Populaarikulttuuri voi auttaa kuvittelemaan parempaa tapaa tehdä politiikkaa. (van Zoonen 2007, 541–543) Se myös auttaa reflektoimaan ongelmia, joita poliitikot kohtaavat, kritisoimaan tai ylistämään poliitikkoja heidän moraalisuudestaan (käyttämään arvostelukykyä) sekä ilmaisemaan katsojien toiveita ja ideaalejaan (fantasioimaan).

Van Zoonenin mukaan tarinat antavat katsojille tunteen siitä, että he ovat saavuttaneet tietoa jostain mikä ajatellaan osaksi politiikkaa. Ihmiset osallistuvat politiikkaan suhteessa suosittuihin elokuviin ja sarjoihin ja rakentavat reaktioidensa kautta tietyn julkisen version poliittisesta itsestään. Tulokset ovat vastakkaisia niin sanottujen kulttuuristen ja poliittisten pessimistien näkemyksille politiikan viihteellistymisestä alempiarvoisena ja näennäispoliittisena. (Hart 1994, Postman 1985). (van Zoonen 2007, 544)

Positiivisten etnistä vähemmistöä edustavien hahmojen lisääminen ei riitä, sillä ne eivät aina toimi positiivisesti. Merkitykset, jotka liitetään tummaihoisiin, ovat kumulatiivisia ja intertekstuaalisia. Afroamerikkalaisten liittämistä rikoksiin jatkuvana sosiaalisena ongelmana vahvistetaan tilannekomedioiden positiivisemmalla assimilaation kuvastolla, jossa tummaihoisten ominaispiirteet on häivytetty. (Barker 1999, 80)

On tärkeää nähdä representoimiseen liittyvä monimerkityksellisyys suhteessa rotuun eikä alentaa sitä pelkkään hyvä/paha -kahtiajakoon. Representoinnissa myös positiiviset kuvat vähemmistöistä ovat ongelmallisia. On vaikea sanoa, millainen rodun ”oikea” representaatio on. (Barker 1999, 81–84) Hall kirjoittaa representaation politiikasta, merkitysten keinotekoisuuden tiedostamisena, jossa etsitään tahtoa elää erilaisuuden kanssa. Sen sijaan, että vaaditaan pelkästään positiivisia kuvia, representaation politiikka vaatii esityksiä, jotka itsessään tutkivat voimaisuuksia ja purkavat musta-valkoinen -kahtiajakoa. (Hall 1996) Representaatiot etniseen vähemmistöön kuuluvista ihmisistä mediassa ovat jatkuvan kulttuurisen kamppailun kohteena. Nämä kamppailut rodun merkityksestä kulttuurisena identiteettinä tapahtuvat globalisaation, maahanmuuton ja television kierrättämien kulttuuristen representaatioiden kontekstissa. (Barker 1999, 85)

Kohti ensimmäistä tummaihoista presidenttiä

Vaalit olivat suurimmalle osalle afroamerikkalaisia vuosisatojen ajan vailla merkitystä. Kun etelän ja pohjoisen osavaltiot eivät päässeet yksimielisyyteen orjuuden lakkauttamisesta, Yhdysvallat päätyi sisällissotaan sen sijaan, että olisi poistanut orjuuden. Vaikka orjuuden lakkauttami-

nen antoi tummaihoisille miehille äänioikeuden, he pystyivät vapaasti käyttämään sitä vasta *Voting Rights Actin* hyväksymisen jälkeen vuonna 1965. 145 vuoden aikana, jolloin tummaihoiset ovat saaneet äänestää, vain viisi tummaihoista on valittu osavaltion laajuisiin virkoihin kuvernööriksi ja senaattoriksi. Ne ovat tapahtuneet kolmessa osavaltiossa: Illinoisissa, Massachusettsissa ja Virginiassa. Kolme valituista on hyötynyt jollain tapaa vaillinaisista vastustajista sekä erikoisolosuhteista. (Staples 2009, 1–2)

Tummaihoisten pyrkimykset poliittiseen johtajuuteen ovat olleet kapinallisuuden ja poliittisen ulkopuolisuuden leimaamia. Kansalaisoikeusliikkeen menestys 60–70-luvuilla laittoi liikkeelle ”uuden tummaihoisten politiikan” (”Black politics”), joka kasvatti tummaihoisten virkamiesten lukumäärää. Useat ensimmäisistä tummaihoisista julkisen viran haltijoista onnistuivat kampanjoissaan järjestäytymällä perinteisen puolueverkoston ulkopuolella ja perustamalla omia organisaatioita, jotka mahdollistivat suhteellisen itsenäisen tummaihoisen johtajuuden. Valittuja virkamiehiä kuitenkin usein kritisoitiin tummaihoisten joukossa kiitollisuudenvelastaan valkoisten järjestelmälle ja mahdottomuudesta edistää tummaihoisten tavoitteita. (Price & Sinclair–Chapman 2008, 739) Afroamerikkalaisten johtajuus on ollut läpi vuosien hyvin jakautunutta. Ei ole ollut selvää, kuka sopisi ja millä tavalla parhaiten puolustamaan tummaihoisten etuja. Tämä heijastuu hyvin Obaman kohdalla käsitellessäni häntä koskevia rotudiskursseja vaalien aikana.

Vuonna 1972 yhden edustajainhuoneen kauden jälkeen Shirley Crisholm käynnisti ensimmäisenä tummaihoisena kansallisen presidentinvaalikampanjan. Hän pyrki saamaan erityisesti feministien ja tummaihoisten organisaatioiden kannatuksen esivaaleissa. Vaikka hänen kampanjansa oli edistysellinen sodanvastaisissa ja abortin valintaa puoltavissa kannanotoissaan ja hän kannatti monirotuista koalitiota, ei the Congressional Black Caucus eikä National Organization for Women –järjestö puoltanut Crisholmin ehdokkuutta. Tietoisena mahdollisuuksistaan hän myönsikin:

(I) ran because someone had to do it first. In this country everybody is supposed to be able to run for president, but that's never been really true.

Crisholmin pyrkimyksenä olikin voiton sijaan presidenttiyden haastaminen valkoisen miehen alueena ja demokraattisen puolueen tummaihoisten mukaan oton kasvattaminen. (Price & Sinclair-Chapman 2008, 739–740)

Jesse Jacksonin presidentinvaalikampanja vuonna 1984 jakoi myös tummaihoisten johtajuutta, vaikka onnistui kasvattamaan äänestäjäksi rekisteröityneiden mustien lukumäärää ja äänestysprosenttia. Toisin kuin Crisholm, Jacksonin vaaliohjelma kiinnitti huomiota laajasti kotimaan ja ulkopolitiikan muotoilemiseen. Kampanjaa ei otettu vakavasti median ja demokraattien sisäpiiriläisten toimesta, jotka valittivat hänen kokemattomuuttaan, ja epätodennäköisyyttä voittoa ja puolueen kykyä saavuttaa presidenttiys uudelleen. Jackson pyrki itse määrittämään kampanjansa mediassa, saamaan huomiota linjauksilleen sekä keräämään rahaa talousvaikeuksissa olleelle kampanjalleen. Hänen kampanjoidensa kohderyhmä vuosina 1984, ja 1988 oli selvästi tummaihoisten yhteisö. Erityisesti mustien kirkoilla oli tärkeä asema äänestäjien aktivoimisessa ja rahankeräyksessä. (Price & Sinclair-Chapman 2008, 740)

Ennen Obaman astumista näyttämölle useat, edistyksellisiä rotuanalyttikoita myöten olivat sitä mieltä, että rotuasiat Yhdysvalloissa olivat huonolla tolalla (Steinberg 2001). Hurrikaani Katrinan tuhoiset seuraukset tummaihoisten asuinalueilla, äänioikeuden riistämiset, seitsemän kertaa suuremmat vangitsemisluvut verrattuna valkoihiin (Pettit & Western 2004), kasvava taloudellinen epätasa-arvo (Oliver & Shapiro 2006; Shapiro 2004) ja asumista koskevat rotuerottelut (Massey & Denton 1993) olivat arkipäivää.

Sosiologian professori Eduardo Bonilla-Silvan mukaan 9/11 jälkeisessä Amerikassa rotukeskustelun julkinen tila on pienentynyt. Laajasti kyseenalaistettu rotuprofilointi ihonvärin perusteella ennen terroristi-iskua on muuttunut tabusta käytännön toimeksi. Melkein 90 % NYPD:n tekemistä pysäytyksistä heidän sisäisen tutkimuksensa mukaan sisälsi ei-valkoihoisia (Ridgeway 2008). Irakin ja Afganistanin sotien jälkeinen maahanmuuttajavastainen hysteria sekä vähemmistöjen työnsaanti- ja osallistumismahdollisuuksien parantamisen (affirmative action) vastaisuus ovat myös vaikuttaneet. Bonilla-Silva (2009) väittää tummaihoisten kuvan perustuvan edelleen enemmän valkoihoisten hallusinaatioon kuin objektiivisiin havaintoihin. Jättämällä huomiotta

faktan, että tummaihoiset ovat edelleen huono-osaisia, valkoihoiset ovat osoittaneet useita tokenistisia tummaihoisia hahmoja todistuksena siitä, että valkoihoisten rasismi on menossa oikeudenmukaisempaan suuntaan. Tokenismi viittaa pintapuoliseksi jäävään käytäntöön vähemmistöryhmien inklusion kasvattamiseksi.

As the laissez-faire racism, (Bobo et al. 1996) symbolic racism, (Kinder and Sanders 1996) and my own work on colorblind racism shows, whites have learned how to talk the talk, without walking that walk. (Bonilla-Silva 2009, 176–177)

And then, as Father Pfleger claimed in his memorable statement, out of nowhere came, a post-racial apparition saying, Hey I am Barack Obama. And the entire world, with Hillary said, Oh damn, where did you come from? (Bonilla-Silva 2009, 177)

Barack Obamasta tuli kuitenkin vuonna 2008 Yhdysvaltojen ensimmäinen tummaihoisen presidentti. Onkin kysyttävä, olivatko Bonilla-Silva ja muut väärässä?

Vuoden 2008 presidentinvaaleissa nousi esiin joukko uusia poliittisia aseita Internetin varainkeruusta äänestäjien taktiseen jakamiseen mikro-tason kohderyhmiksi. Barack Obamalla kenties tärkein väline oli yksi vanhimmista, puhetaito. Hän saapui politiikan kentälle vuoden 2004 demokraattien puoluekokouksen myötä ja hänen kampanjansa useat avainkäänneet ovat liittyneet puheisiin. Hän kampanjoi käyttämällä paljon omaa, ainutlaatuista tarinaansa. Obaman kampanjoima ”toivon politiikka” on hyvin tulevaisuusorientoitunutta, luonnostellen Amerikan kansalle parempaa huomista ja uudenlaista, mutta silti vanhaa kaikkia yhdistävää identiteettiä, josta hän tulee ikään kuin vain muistuttaneeksi.

Verrattuna aiempiin, erityisesti republikaanipresidentteihin, Obama tuli pyrkinneeksi eräänlaiseen kultaisen keskitien politiikkaan, joka yhdistää amerikkalaiset jakamatta maata kahtia ja painottaa sekä yksilön että valtion roolia. Hän luo konsensushakuista poliittista fantasiaa, jossa kukaan ei tunne oloaan epämuikavaksi. Kertomalla tarinoita itsestään ja Amerikasta, hän pystyi käsittelemään monimutkaisia asioita yksinkertaisesti.

Obaman julistus lähteä kilpailemaan demokraattien presidenttiehdokkaan paikasta helmikuussa 2007 osuu historialliseen ajankohtaan muullakin tapaa kuin haastamalla perinteisen kuvan valkoisesta miesresidentistä. Vaikka kyselyt olivat jo pitkään osoittaneet amerikkalaisten kasvavasta valmiudesta äänestää tummaihoisen presidentiksi, oli myös Hillary Clinton hyvin varteenotettava vastaehdokas sekä tummaihoisten, että valkoihoisten äänestäjien keskuudessa. Amerikkalaiset olivat gallupien mukaan myös aiempaa valmiimpia äänestämään Yhdysvaltojen presidentiksi ensimmäistä kertaa naisen. Vaikutti siltä, että Amerikka on valmiimpi äänestämään valkoihoisen naisen kuin afroamerikkalaisen miehen maan korkeimpaan asemaan. Naiset ovat yleensä ottaen paremmin edustettuina korkeissa viroissakin; kongressissa heitä on 71, joista yksi toimii vielä edustajainhuoneen puheenjohtajana. Kongressissa afroamerikkalaisia on vain 43 ja kuvernöörinä yksi, kun naispuolisia on peräti yhdeksän. Nämä seikat vaikuttavat joidenkin poliittisten havainnoijien mielestä olennaisesti siihen, että amerikkalaiset näkevät valkoisen naisen luontevammin johtajan asemassa. (Clayton 2007, 55)

Obaman ilmoittaessa presidenttiehdokkuudestaan, media oli innoissaan, mutta harva suhtautui häneen vakavasti. Huolimatta vuoden 2004 demokraattien puoluekokouksessa pitämästään vaikuttavasta puheesta, harva amerikkalainen tiesi kuka hän on. Hillary Clinton, New Yorkin senaattori, puolestaan oli ykkösehdokas. Kyselyiden mukaan hän oli saamassa 75 % kaikista äänistä demokraattien esivaaleissa. Ennen kuin yhtäkään niistä oli edes käyty. Myös useat suuret afroamerikkalaiset poliittiset johtajat olivat hänen takanaan. Obama oli tuolloin ollut vasta kaksi vuotta senaattorina.

Rotudiskurssit

Hillary Clinton oli nainen maassa, jossa äänestäjät eivät olleet ikinä valinneet naista kuvernööriä tai senaattoria korkeampaan virkaan. Hänen mediasuosionsa oli alhaisempi kuin Obaman, ja lisäksi, hän oli äänestänyt Irakin sodan puolesta, eikä suostunut katumaan päätöstään. (Staples 2009, 1–2) Amerikkalaisten Irakin sodanvastaisuudesta tuli yksi Obaman kampanjan tärkeimmistä aseista. Obama ja hänen avustajansa

mitä luultavimmin ajattelivat, että heidän tärkein tehtävänsä oli valkoihoisten äänestäjäkunnan suostuttelu. Obamalla ei ollut varsinaista rodullista agendaa ja hänen henkilökuntansa koostui pääasiassa valkoihoisista. Poliittisten arvioijien mukaan hänen voittonsa ei olisi ollut kenties mahdollista ellei ensimmäistä esivaalia olisi järjestetty Iowassa. Tässä rodullisesti liberaalissa osavaltiossa, jossa oli eniten rotujen välistä avioliittoja koko maassa. Lisäksi Iowan demokraatit olivat hyvin sodanvastaisia. Osavaltion vaaleissa Obama sai suurimman osan äänistä ja Clinton tuli kolmanneksi. Obaman voitto osoitti, että hän saattoi voittaa valkoihoisten äänestäjien joukossa. Voitto antoi hänelle uskottavuutta tummaihoisten äänestäjien silmissä. (Staples 2009, 1–2)

Kisa Obaman ja republikaani John McCainin välillä oli tiukka, vaikka voisi kuvitella että kahdeksan vuoden epäonnistuneen republikaanihallinnon jälkeen demokraattien voitto olisi helppo. McCain esitettiin vanhana sotasankarina, joka oli ollut neljä vuotta vankina Vietnamin sodassa. Hän edusti oikeistolaista politiikkaa tarjoamalla äänestäjille sodanmyönteisiä linjauksia ja verohelpotuksia varakkaille. Omaksi varapresidenttikseen hän valitsi alaskalaisen kuvernöörin Sarah Palinin, joka alkuhuuman jälkeen aiheutti McCainille enemmän haittaa kuin hyötyä. McCain kuvaili Obaman usein ulkomaalaisena, epäluotettavana ja jopa uhkana maalle. Obama yritettiin liittää terroristeihin, jotka olivat hyökänneet Yhdysvaltoja vastaan. (Staples 2009, 1–2)

Yksi tapa herättää negatiivisia mielikuvia äänestäjissä tapahtui hyödyntämällä Obaman koko nimeä Barack Hussein Obama. Hussein on perinteinen musliminimi ja Obama yritettiinkin leimata ulkomaalaiseksi muslimiksi, vaikka hän on kristitty. Joseph R. Bidenin mukaan Obaman nimi muistutti etäisesti Osama bin Ladenia, mikä kiihdytti muslimiväitteitä entisestään. Myöhemmin republikaanit julistivat, että Obama oli myös sosialisti. George W. Bushin hallinnon epäpätevyys sekä talouskriisi edesauttoivat Obamaa kuitenkin voittamaan presidentinvaalit. Se, että hän oli puoleksi valkoihoinen ja kasvoi valkoihoisessa perheessä saattoi vakuuttaa useat amerikkalaiset siitä, että hän oli poikkeus. Osaa liikkuvista äänestäjistä huolestutti myös kyseenalaisen McCain-Palin -parivaljakon mahdollisuudet hoitaa taloutta. (Staples 2009)

Vaikka Obaman leiri väitti, etteivät he koskaan ajatelleet rotua vaalien aikana, on selvää, että he pyrkivät kaikin tavoin neutralisoimaan

rodun. Kampanjakokoonnoissa, joissa suurin osa ihmisistä oli tummaihoisia, he istuttivat valkoihoiset Obaman taakse, jonne kamerat oli suunnattu. Monet toimet pyrkivät ilmentämään hänen valkoista sukuperintöä näyttämällä kaukaisia sukulaisia Kansasista mainoksissa sekä puhumalla usein hänen valkoihoisista isovanhemmista. Tarkoituksena oli esittää hänet poikkeuksena valkoihoisten stereotyyppiseen kuvaan tummaihoisista vähemmän älykkäinä, rehellisinä ja lakia kunnioittavina. Obaman julkisen esiintymisen aika minimoitiin rasistisissa osavaltioissa kuten Kentuckyssä ja Länsi-Virginiassa, joissa mustien lukumäärä ei ollut tarpeeksi laaja vastaamaan valkoihoisten ääniin. (Staples 2009)

Vaalien alkuhetkestä lähtien media käytti paljon aikaa hänen tummaihoisuutensa käsittelyyn. Rotupuhe esivaalien aikaan keskittyi kysymykseen oliko Obama tarpeeksi ”musta” afroamerikkalaiselle yhteisölle samaan aikaan valkoihoiset halusivat varmistuksen siitä, ettei hän ollut liian tummaihoisen. New York Daily News’in afroamerikkalainen kolmunnisti Stanley Crouch kirjoitti:

[...] other than color, Obama did not – does not – share a heritage with the majority of black Americans, who are descendants of plantation slaves. (Crouch 2006)

Debra Dickerson jatkoi samassa hengessä:

In swooning over Obama, you’re not embracing a black man, descendant of slaves. You’re replacing the black man with an immigrant of recent African descendant of whom you can approve without feeling either guilty or frightened. Lumping us all together. erases the significance of slavery and continuing racism while giving the appearance of progress. (Dickerson 2006)

Crouchin vastustus perustuu pelkästään siihen seikkaan, että Obaman kulttuuriperintö on erilainen, mikä tekee myös hänen identiteetistään erilaisen ja jättää avoimeksi sen poliittisen merkityksen. Dickersonin mukaan Obamaa käytetään perinteisen, ”aidon” tummaihoisen korvikkeena, hyväksyttävämpänä versiona. (Walters 2007, 9) Crouchin ja Dickersonin kritiikki saivat aikaan vastarintaa Obamaa kannattavien keskuudessa. Yksi tyypillisistä vastauksista on CBS News toimittajalta:

What does “not black enough” mean, anyway? Are you more black if you grew up in an all-black neighborhood, and less black if you grew up around a mix of cultures? Is hair part of the question? If it’s natural, does that make you more black? Is blackness measured in percentages, so that any white person in one’s gene pool dilutes one’s purity? So if you’re half-black, you’re mulatto; one-quarter black; a quadroon, one-eighth black: an octoroon? Do we really want to go back to that time in our history? (Giles 2007)

Crouchin ja Dickersonin tapaiset kritiikit voidaan nähdä hyvin kapea-alaisiksi. He tunnustavat afroamerikkalaisten erityisen historian, mutta sulkevat jaetuista kokemuksistaan ulos sellaiset tapaukset, jotka edustavat erilaista afroamerikkalaista identiteettiä. Miksi tummaihoisten keskuudessa nousi kohu Obaman ihonväristä? Valkoihoisten keskuudessa vastaavanlaista on hieman vaikea kuvitella. Professori Roger Wilkinsin mukaan:

Every oppressed community, or any community that thinks of itself as a community has drawn lines and says certain behavior puts you outside the community. For Black Americans who live in a society where racism exists, it is legitimate to set parameters. In arguing how best we struggle, there is some political and intellectual behavior in which you engage that keeps you from being a black person. (Williams 1991, 1)

Useiden tutkimusten mukaan “musta” on validi termi, johon tummaihoiset identifioituvat. Ryhmän rodullinen identiteetti on koherentti kulttuurinen kokonaisuus, johon kuuluu muokkaavina tekijöinä koulutus ja vastakkainasettelu rasismien kanssa. Vaikka “tummaihoisten kulttuurin” olemusta lieventävät maahanmuutto, sekoittuminen (hybridisaatio) ja luokka, on sillä legitimitettä toimia merkittävänä poliittisen käyttäytymisen työkaluna. Ongelmana on se, kenellä on oikeus päästä osaksi kyseistä ryhmittymää ja täten edustaa sen johtajuutta paikallisella ja kansallisella areenalla. Jopa Afrikan jälkeläinen toisesta kulttuurista voi kokea vaikeaksi assimiloitua amerikkalaiseen tummaihoisten kulttuuriin. (Walters 2007, 11–12) Tutkimusten mukaan afroamerikkalaiset kuitenkin suhtautuvat positiivisimmin afrikkalaisiin maahanmuuttajiin verrattuna muihin. (Thornton&Taylor 1988)

Ron Waltersin (2007) mukaan kysymys “tummaihoisuudesta” on legitiimi, sillä se on tummaihoisten kulttuurisen identiteetin ydinkäsite. Täten on ymmärrettävää miksi Barack Obaman kulttuurinen identiteetti aiheutti niin suurta hämmennystä. Hän näytti Afrikan jälkeläiseltä, mutta kulttuuriset merkitsijät joihin perinteiset afroamerikkalaiset kiinnittyvät esittivät hänet valkoihoisen äidin ja kenialaisen isän poikana, joka kasvoi Havaijilla. Tässä kontekstissa sillä, näyttääkö Obama tummaihoiselta tai ketkä hänen esi-isänsä olivat, on merkitystä, mutta vähemmän kuin hänen sitoutumisellaan mustien intresseihin. Obaman poliittiset linjaukset ovat olleet enemmän universalistisia kuin erityisesti tummaihoisten agendoja koskevia. Steve Inskeepin (2007) haastattelussa Obama sanoi:

There has always been some tension between speaking in universal terms and speaking in very race-specific terms about the plight of the African American community. By virtue of my background, I am more likely to speak in universal terms.

Universalistista näkökulmaa on kannattanut esimerkiksi entinen Virginian kuvernööri Doug Wilder, joka on sanonut ettei hän eikä Obama näe politiikkaa tiukasti rodun kautta. Tummaihoiset kandidaatit, jotka pyrkivät edustamaan suuria mustia vähemmistöjä osavaltioiden tasolla, ovat olleet ennestään haaste tummaihoisille äänestäjille. Jos ehdokkaat olivat aiemmin muodostaneet luottamuksen mustien äänestäjien joukossa perustuen heidän historialliseen ja kulttuuriseen kokemukseen mustien yhteisössä, tummaihoiset äänestäjät todennäköisesti vastaisivat sallimalla ehdokkaiden kampanjoida universalististen teemojen kautta, sillä heidän välillään olisi puhumaton ymmärrys siitä, että kyseisten ehdokkaiden ei oletettaisi pyrkivän virkaan “mustien kampanjoiden” kautta. Obaman kohdalla on kysyttävä miten lähelle hänen kampanjansa tulee näitä asioita? (Walters 2007, 14)

Obama asettui ehdokkaaksi aiempien tummaihoisten kandidaattien tapaan altavastajana ja ulkopuolisena, perinteisen politiikan kentän ulkopuolelta. Price ja Sinclair-Chapmanin (2008, 740) mukaan Obaman ehdokkuus näyttää tutulta Crisholmin ja Jacksonin kampanjoita ajatellen, mutta eroaa kuitenkin niistä suuresti. Edeltäjiensä tavoin

hän käytti ruohonjuuritason organisaatioita muodostaakseen vahvoja, yhteisöllisiä verkostoja, joilla oli vaikuttava menestys etenkin demokraattipuolueen ydinosavaltioissa. Obama on myös ollut suosittu collegeopiskelijoiden keskuudessa, mutta hänen suosionsa tummaihoisten yhteisön ulkopuolella ylittää kirkkaasti Jacksonin sateenkaarikoalition. Näistä tummaihoisille tyypillisistä kampanjoimispiirteistä huolimatta Obama eroaa ainutlaatuisella tavalla mustista edeltäjistään, sillä hänen kampanjansa on vain löyhästi kiinnittynyt afroamerikkalaisten yhteisöön. Obaman kampanjan johtoryhmä koostuu paljolti entisistä demokraattipuolueen valkoihoisista veteraanisisäpiiriläisistä. Vuotta ennen esivaaleja, tummaihoiset Illinoisin ulkopuolella eivät juurikaan tunteneet häntä. (Price & Sinclair-Chapman 2008, 740)

Merkittävin ero Obaman edeltäjiin on Price ja Sinclair-Chapmanin (ibid.) mukaan Obaman lupaus rodun ylittävästä johtajuudesta, joka on riippumaton tummaihoisten yhteisöstä. Cornell West on kirjoittanut aiheesta laajasti teoksessaan *Race Matters* (1993). Hänen mukaansa rotunsa ylittäviin tummaihoisiin poliitikoihin sisältyy suuri potentiaali: he pystyvät yhdistämään kirjavan joukon amerikkalaisia edistyksellisen agendan ympärille. Toisin kuin Martin Luther King, Shirley Crisholm ja Jesse Jackson, Obama ei ole pyrkinyt tekemään tummaihoisten taistelusta olennaisesti amerikkalaista taistelua. Sen sijaan, Obama antaa yhtäläisen painoarvon afroamerikkalaisten vaatimuksille täysistä kansalaisoikeuksista kuin niiden torjunnalle valkoihoisten toimesta. Hänen rodun ylittävä väitteesä, ”olemme kaikki amerikkalaisia”, toimii tiivistettynä symbolina vahvistaen laajaa konsensusta kansallisista arvoista sekä jättäen rakenteelliset epätasa-arvot huomiotta, jotka ylläpitävät tummaihoisten ulossulkemista ja alistamista. (Price & Sinclair-Chapman 2008, 740)

Politikointi odotusten horisontissa

Reinhart Koselleck on kiinnittänyt huomiota kokemusten (Erfahrungsraum) ja odotusten (Erwartungshorizon) suhteisiin erilaisissa historiallisissa tilanteissa. Sosiaaliset ja taloudelliset rakenteet rajaavat sitä, minkälaisia käsitteitä meillä on käytettävissämme, mutta samalla käsitteemme muuttavat näitä rakenteita. (Hyvärinen, Kurunmäki & muut 2003, 12)

Erfahrungsraum viittaa aiempiin kokemuksiin, mutta Albert Schenkelin tulkitsemana myös:

[...] to what it is possible for someone in a certain day and age to experience – that is, to a person’s frame of reference. (Schenkel 2005, 45)

Kokemuksen tila määrittää myös tulevaisuuden kokemuksia, sitä mikä on mahdollista. Koselleckin mukaan modernilla ajalla odotukset ovat nousseet niin korkeiksi, etteivät ne enää perustu aiempiin kokemuksiin kuten aikaisemmilla vuosisadoilla. Schenkel argumentoi tätä vastaan, odotukset istuvat edelleen vankasti kokemusten harteilla. (Schenkel 2005, 42–48) Argumenttinsa tueksi Schenkel ottaa käyttöön kolmannen käsitteen, mielikuvituksen, joka toimii odotusten ja kokemusten välittäjänä. Tarvitaan mielikuvitusta, jotta olisi odotuksia, jotta osaisimme erottaa tulevaisuuden menneestä ja arvioida tulevaisuutta. Koselleck sortuu Schenkelin mukaan selittämään sitä, miten moderni aika eroaa suuresti menneistä ajoista, vaikka modernilla ajalla kokemuksesta tuli vain enemmän eteenpäin katsova. Odotukset erosivat tavallista enemmän kokemuksesta ja mielikuvituksesta tuli vahvempi, aktiivisempi. Näiden käsitteiden keskinäiset suhteet vain muuttuivat. (Schenkel 2005, 48–54)

Kari Palosen (2000) tulkinnan mukaan Koselleck korostaa toteutuneiden ennusteiden merkitystä historiassa ja haluaa kohentaa ennakkoinnin taitoa, vaikka suhtautuukin skeptisesti pitkän aikavälin ennusteiden mahdollisuuksiin. Palonen kritisoi Koselleckia “ajalla pelaamisen” tyylien ja strategioiden kysymyksien unohtamisesta. Poliitikon kokemus siitä, että “politiikassa viikko on pitkä aika” avaa näköaloja poliittisen ajan intensiteettiin. Nykypoliitikolla on aina jonkinlaista “aikaa pelata”. Taito käsitellä rajallisia aikoja, löytää niistä erilaisia pelimahdollisuuksia ja muodosta näitä koskevia strategioita, on entistäkin tärkeämpää. (Lindroos & Palonen 2000, 55–56).

Koselleckin teoriaa soveltamalla voimme väittää, että mediakulttuuri ilmentää odotustemme horisonttia. Populaarikulttuuri peilaa toiveitamme ja pelkojamme, jotka edesauttavat joko näiden asioiden hyväksymistä tai torjumista. Odotusten horisontin luonteeseen kuuluu mielikuvituksen käyttö, erityisesti kun tulevaisuuden yllätysmomentti on

suuri. Menneisyys ei kerro enää tulevaisuutta, vaikken näekään Schinkel Andersia mukailleen kokemuksen ja odotuksen eriytyneen niin suu-
resti kuin Koselleck.

Käsite “tummaihoisen presidentti” voidaan nähdä samaan tapaan liikkuvana terminä, jota mahdollistavia olosuhteita populaarikulttuuri tulee tukeneeksi pyrkien ylittämään kokemuksen tilan ja odotushorisontin välisen eron. Aiempien vuosisatojen tapaan tieteen antamat lupaukset edistyksestä vauhdittavat edelleen tulevaisuuden odotusta, mutta nykyaikana mediakulttuuri on se, joka näyttää meille jo vilauksia siitä hahmotellen uusia, vaihtoehtoisia tulevaisuuksia. Odotusten horisontti on samaan aikaan valtavien mahdollisuuksien horisontti ja (vähemmistö)politiikan toiminta on peliä mahdollisuuksilla. Populaarikulttuuri loi Koselleckin termein odotusten horisontin, johon Barack Obaman myöhemmin todellisuudessa nähtiin vastaavan.

A black person has to ask herself, 'If Oprah Winfrey can make it, what does it say about me? They no longer have any excuse. (Winfrey, 1994)

Obaman edustama valtavirtaisuus on jatkoa Oprah Winfreyn ja Bill Cosby'n edustamille kuville. He korostavat yksilöllistä yritteliäisyyttä amerikkalaisessa yhteiskunnassa tavalla, joka voi Obaman historiallisen voiton myötä saada vaaralliset mittapuut. Vaikka he osittain tunnustavatkin vaikeiden lähtökohtiensa elämässä johtuneen rodusta, heidän menestystarinansa toimivat valtakulttuurissa esimerkkeinä siitä, että amerikkalainen unelma todella on mahdollinen kaikille eikä evätty vähemmistöiltä, kuten afroamerikkalaisten parissa on perinteisesti nähty.

Pitäisikö Obamaa pitää malliesimerkinä muille afroamerikkalaisille siitä, että esteet voidaan ylittää eikä hallitsevaa kulttuuria tulisi syyllistää omista huonoista lähtökohdista? Moni rotuasioihin perehtynyt akateemikko olisi edelleen valmis vastaamaan kysymykseen kieltävästi. Tummaihoisten yhteisölle muutaman afroamerikkalaisen nouseminen korkeaan asemaan ei vielä riitä todistamaan rakenteellisen epätasa-arvon katoamisesta. Tarve diskursiiviselle analyysille populaarikulttuurin poliittisuudesta on välttämätön. Ihmisten odotukset vähemmistöpolitiikkoja kohtaan eivät välttämättä kohtaa todellisuuden kanssa, mutta populaarikulttuurin kautta on mahdollista pelata ja rakentaa omia poliittisia näkemyksiä.

Latinalaisamerikkalaisten kasvava lukumäärä ja sitä säätelevät maahanmuuttolait ovat tulevaisuudessa kenen tahansa presidentin koetinkiviä. Amerikkalaisen kansakunnan tulee edetä laajemmalle valtavirtaa mukailevista vähemmistöahmoista. Se, että rasismi jakaa maailman kahteen osaan, heihin ja meihin on avain sen näennäiseen yksinkertaisuuteen, jonka taustalla on paljon mutkikkaammat rasistiset representaatiot. Tarkasteltaessa nykypäivän rasismia ja sen mutkikkaita toimintatapoja, esiin nousee pelko, joka liittyy elämiseen eron kanssa. (Hall 1999, 18–21) Postmodernissa yhteiskunnassa populaarikulttuurin tekstit ovat keskeinen identiteettien lähde. Ne tarjoavat yksilöille identiteettien materiaalia, diskursseja. Koska tietty eron politiikan toteutus on läsnä jokaisessa identiteetissä, se on läsnä myös kansakunnan muodostaessa käsitystä itsestään suhteessa toiseuteen. Se on tapa tuottaa itselle kansallista identiteettiä. Vaikka kansallisen identiteetin diskurssi onkin menettänyt hegemonista asemaansa, on se yhä keskeisessä asemassa länsimaisessa kulttuurissa. Yksilö ei synny kansallisella identiteetillä varustettuna, vaan sen tuottaa kunkin kansallisen identiteetin representaatiojärjestelmä, jonka tehtävänä on yhtenäisen kulttuurisen hegemonian opettaminen, jotta kansakunta pysyisi koossa. (Hall 1999, 45–47)

Kulttuuriset identiteetit tarjoavat yksilöille jatkuvuuden tunteen siitä, että maailmassa on jotain vakaata ja pysyvää. Tällä hetkellä 47 miljoonan asukkaan latinalaisamerikkalainen yhteisö muodostaa Yhdysvaltojen suurimman etnisen vähemmistön, jonka odotetaan tulevaisuudessa ohittavan valkoihoisten lukumäärän. Suzanne Oboler kirjoittaa viitaten tunnettuun politiikan teoreetikko Samuel P. Huntingtoniin:

In this new era... the single most immediate and most serious challenge to America's identity comes from the immense and continuing immigration from Latin America, especially Mexico. These new immigrants, Huntington argued, are not like earlier immigrants. Many have little interests in assimilating. (Oboler 2009)

Huntingtonin ajatukset ovat levinneet laajalti valtavirtamediassa, mutta ne ovat herättäneet myös paljon kritiikkiä. Eteläamerikkalaisten kulttuurista identiteettiä tutkinut Oboler näkee 9/11 jälkeen rasismien harjoittamisen muuttuneen, rodullisen profiloinnin ollessa jälleen

osa arkea. Kysymys kuuluukin, onko latinalaisamerikkalaisten suurim-
pana etnisenä ryhmänä edes mahdollista kuulua kansalliseen yhteisöön
Yhdysvalloissa kansalaisten parissa kasvavan epäluulon ja pelon myötä?
(Oboler 2009, 1–2)

Obolerin mukaan etnistä lokeroimista käytetään vahvistamaan pelkoa
siitä, että kaikki kolmannen maailman maahanmuuttajat ovat mahdol-
lisia ulkomaalaisia terroristeja. Latinojen kasvanut lukumäärä on pakot-
tanut amerikkalaisen yhteiskunnan muuttamaan vanhan musta-valkoi-
nen -kaksoisjaottelun uuteen syntyperäinen-maahanmuuttaja -jakoon
perinteiseksi rodun ymmärtämistavaksi, mikä näkyy keskusteluissa lati-
nojen laillisesta kansalaistatuksesta. Tämänhetkinen hegemonia ame-
rikkalaisessa yhteiskunnassa pyrkii esittämään rodulliset jaottelut jos
ei normaaleina niin ainakin väistämättöminä. Paradoksaalisella tavalla
Barack Obaman valinta presidentiksi on selkeä merkki siitä, että on
mahdollista mobilisoida ja mennä tavallista politiikkaa sekä ideologi-
sia dogmia pitemmälle, mutta se myös vihjaa vaikeudesta päästä eroon
rodullisista ja etnisistä lokeroista sekä niiden erimielisyyttä aiheuttavasta
ja vieraannuttavasta voimasta. (Oboler 2009, 11)

Lopuksi

Artikkelissani olen pyrkinyt osoittamaan, miten populaarikulttuuri
auttaa ihmisiä reflektoimaan arkipäivän poliittisia ongelmia sekä ilmai-
see katsojien toiveita ja ideaaleja. Fiktiiviset televisiosarjat voivat vaikut-
taa poliittisten identiteettien rakentumiseen hyvin olennaisella tavalla
ajateltaessa etenkin presidenttiyttä, joka jää useimmille meistä vain rep-
resentaatioksi, kuvaksi todellisuudesta.

Populaarikulttuurin avulla voimme kuvitella parempaa tapaa tehdä
politiikkaa. Oletuksena on ollut Benedict Andersonin tavoin se, että
yhteisöt ovat olemassa aina enemmän mielissämme kuin todellisuudes-
samme. Mediakulttuurissa esiintyvät representaatiot rodusta ja kansalli-
suudesta vaikuttavat ihmisiin ja tarjoavat malleja katsojan oman poliit-
tisen minän rakentamiselle. Yksilöt työstävät identiteettejään suhteessa
vihteellisiin ohjelmiin, joko alitajuisesti tai tietoisesti, peilaamalla tilan-
teita suhteessa arkipäivän politiikkaan. Identiteetit ovat aina paitsi jonain

olemista, myös joksikin tulemista. Pelkät positiiviset hahmot mediakulttuurissamme eivät riitä monikulttuuristen teemojen käsittelyyn. Olennaista on myös se, millaisten diskurssien osaksi vähemmistöhaamot luetaan ja miten yksilöt itse käsittelevät subjektipositioitaan. Representaatiot etniseen vähemmistöön kuuluvista ihmisistä ovat jatkuvan kulttuurisen kamppailun kohteena. Nämä kamppailut rodun merkityksestä kulttuurisena identiteettinä tapahtuvat globalisaation, maahanmuuton ja television kierrättämien kulttuuristen representaatioiden kontekstissa. Kulttuurilla on yhteyksiä poliittisiin kiistoihin ja täten kulttuurin poliittinen tulkinta on tarpeen.

Olennaista eivät ole vain positiiviset kuvat etniseen vähemmistöön kuuluvista ihmisistä vaan myös laajemmat diskurssit joihin heidät luetaan osaksi. Myös heidän omilla lausunnoillaan on merkitystä. Väitän, että pyrkimällä rodullisesti neutraaliin hahmoon Obaman kohdalla voitiin rakentaa amerikkalaisten silmissä uskottava tie presidenttiyteen. Värillisen ehdokkaan on puhuttava koko Amerikan puolesta, muuten vaarana on profiloitua vain oman etnisen vähemmistön asioiden ajajaksi.

Artikkelissani representaatiot rodusta viihteellisissä mediateksteissä sekä havaitut rotudiskurssit Yhdysvaltojen viime presidentinvaalien aikana toimivat esimerkkeinä siitä, että rotuja ei ole olemassa representaation ulkopuolella, vaan ne muodostuvat representaation kautta tapahtuvassa sosiaalisessa ja poliittisessä kamppailussa. Käsiteltäessä rotua diskursiivisena rakennelmana, myös merkitykset siitä voivat muuttua. Keskeisenä oletuksena artikkelissani on ollut siis se, että rodun saamat eri merkitykset vaihtelevat ajan ja paikan mukaan. M. Barker (1982) on argumentoinut, että "uusi rasismi" Briteissä ei nojaudu enää niinkään biologiseen diskurssiin ylivertauudesta, kuten Etelä-Amerikan apartheidissa, vaan kulttuurisiin eroihin, joiden sanotaan poissulkevan tummaihoiset täydestä osallisuudesta kansakuntaan. (Barker 1999, 61–62) Samaan suuntaan keskustelu on liikkunut myös Yhdysvalloissa. Vaikka viime presidentinvaalien aikana mediassa esiintyi myös vanhojen stereotyyppien mukaisia negatiivisia kommentteja Obamasta ja hänen Michelle-vaimostaan, diskurssit kertoivat kuitenkin siitä, että nyt pohditaan millainen ihminen voi toimia presidenttinä ja siten edustaa Yhdysvaltoja. Voiko etniseen vähemmistöön kuuluva olla valtavirran mielessä täysin amerikkalainen, osa suurempaa kansakuntaa?

Cornel West (1992) on todennut, että modernin Yhdysvaltojen historia alkaa intiaanien sekä heidän maansa hävittämällä ja jatkuu pitkällä orjuuden ajanjaksolla niin, että kysymyksiä rodusta on esitetty maan alkuajoista lähtien, mutta ne ovat olleet vähemmän keskittyneitä kansallisuuteen kuin Britanniassa. Mielestäni Barack Obama muutti tämän kehityssuunnan koskemaan enemmän amerikkalaisen yhteiskunnan yhteisiä ideaaleja ja täten myös kansallista ideologiaa. Obaman etnisyys muodostui lopulta positiiviseksi asiaksi negatiivisen sijaan. Rotutietoisessa koalitiossa, joka muodostaa suuren osan Obaman poliittisesta pohjasta, on monia, jotka kannattavat avoimempaa monikulttuurisuutta. Näkemykseen kuuluu ajatus laajemmista yhteisöllisistä identiteeteistä sekä kansallisesti että ylikansallisesti. Tätä tuettaisiin aktiivisesti julkisissa järjestelmissä muun muassa poliittisen representaation, julkisten tukiohjelmien ja laillisesti tunnustettujen ryhmien oikeuksien kautta.

Smithin ja Kingin (2009, 33) mukaan on luultavaa, että vaikka rodullinen eriarvoisuus lieventyisikin Obaman hallinnon aikana, kiistat tulevat todennäköisesti silti säilymään siitä, täyttääkö Obaman tarjoama yhtenäisyys moneudesta jaettuna kansallisena ideaalina todella kaikkien niiden yhteisöjen pyrkimykset, joiden erilaisuudet hän haluaa ylittää. Ja koska nuo monenlaiset toiveet sisältävät erilaisia näkemyksiä olemassa olevista vähemmistöistä, on luultavaa, että Yhdysvallat ei siltikään ole kansakunta, jonka politiikka on uskottavasti rodunjälkeistä. Smithin ja Kingin mielestä se ei ole välttämättä edes toivottavaa. Monikulttuurisissa ideoissa on voimaa osittain, koska on hyvät syyt epäillä vahvasti yhtenäistä amerikkalaista identiteettiä ja sen tarkoitusta. Vaikkei Obama itse nostanut rotuaan ja muita vähemmistöryhmiä erityiseen asemaan, voisi väittää hänen tummaihoisuuden johtavan suurennuslasin alle koskien esimerkiksi maahanmuuttoa. Useat vähemmistöryhmät saattavat odottaa Obamalta erityisiä toimia koskien juuri heidän ongelmiaan. Toisaalta hän on myöntänyt itsekkin linjaustensa universaaliuden ja niiden yhteyden hänen monikulttuuriseen taustaansa. Hänen on helpompi puhua yleisesti kuin pelkästään afroamerikkalaisia ajatellen sillä, vaikka hänellä on aikuisiällä ollut vahvat juuret tummaihoisten yhteisöön, se ei määrittele häntä.

Neuvottelu Obaman rodullisen perinnön ja tummaihoisten kesken on varmasti yksi Obaman suurimmista koetinkivistä presidenttikaudel-

laan. Hänen on toimittava myös valkoihoisten presidenttinä ja täten ajaa heidän etujaan, vaikka se on usein historiassa tarkoittanut tummaihoisten oikeuksien loukkaamista. Joka tapauksessa on myönnettävä, että vuoden 2008 presidentinvaalit merkitsevät suurta rotupoliittista edistystä, jonka moni luuli olevan mahdotonta. Koska näin tapahtui, on perusteita uskoa, että Obaman hallinto pystyy vähentämään edes vähän rodullista epätasa-arvoisuutta universaalien linjausten kautta koskien esimerkiksi koulutusta ja sairaanhoitoa. Kuten Obama itse on todennut, valkoihoisten syyllistäminen menneisyyden tapahtumista ei voi enää toimia muutoksen instrumenttina. Tehtävä on haasteellinen taloudellisen kriisin takia, mutta kriisit tuovat usein haasteiden lisäksi suuria mahdollisuuksia. Odotusten horisontissa piilee myös mahdollisuuksien horisontti.

Lähteet

- Armstrong, G. B., Neuendorf, K. A., & Brentar, J. E. (1992). TV entertainment, news, and radical perceptions of college students. *Journal of Communication*, 42, 153–176.
- Cloud, Dana L. (1996) Hegemony of Concordance? The Rhetoric of Tokenism in “Oprah” Winfrey’s Rags-to-Riches Biography. *Critical Studies in Mass Communication*, 13, 115–137.
- Hall, Stuart (1999) *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- Hall, Stuart (1992) *Kulttuurin ja politiikan murreksia*. Tampere: Vastapaino.
- Holt, Thomas C. (2000) *The Problem of Race in the 21st Century*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Hyvärinen, Matti, Kurunmäki Jussi, Palonen Kari, Pulkkinen Tuija ja Stenius Henrik (2003) *Käsitteet liikkeessä*. Tampere: Vastapaino.
- King, S. Desmond ja Smith, M. Rogers (2009) Barack Obama and the Future of American Racial Politics. *Du Bois Review*, 6:1.
- Koselleck, Reinhart (2004) *Future’s Past, On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press.
- Koselleck, Reinhart (1994) Some Reflections in the Temporal Structure of Conceptual Change. Teoksessa *Main Trends in Cultural History: Ten Essays*. Toim. Melching Willem & Velema Wyger. Amsterdam: Rodopi.
- Lindroos, Kia & Palonen, Kari (2000) *Politiikan aikakirja, ajan politiikan ja politiikan ajan teoretisointia*. Tampere: Vastapaino.

- Oboler, Suzanne (2009) *Nationality, Race, Culture and Citizenship in Contemporary USA: The Latino Conundrum in the 21st Century*. Keynote speech prepared for the 4th Nordic Conference on Cultural Policy Research.
- Parry-Giles, Shawn J. ja Parry-Giles, Trevor (2002) The West Wing's Prime-Time Presidentiality: Mimesis and Catharsis in a Postmodern Romance. *Quarterly Journal of Speech*, 88, (2), 209–227.
- Parry-Giles, Shawn J. ja Parry-Giles, Trevor (2006) *The Prime-Time Presidency: the West Wing and U.S Nationalism*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Postman, Neil (1987) *Huvitamme itsemme hengiltä*. Juva: WSOY.
- Staples, Robert (21.07.2009) The Post Racial Presidency: The Myths of a Nation and its People. *Journal of African American Studies*, 14, (1), 128–144.
- Weisel, George (2009) the Campaign of Narratives. *A Monthly Journal of Religion and Public Life*. March 2009.
- West, Cornel (1993) *Race Matters*. Boston: Vintage.

Elektroniset lähteet

- Ballard, Janette (2008) *Haven't we seen this election before?* [viitattu 04.03.2010] <http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/7616333.stm>
- Baltz, Dan & Cohen, Jon (28.02.2007) *Blacks Shift to Obama, Poll Finds* [viitattu 23.01.2010] <<http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2007/02/27/AR2007022701030.html>>
- Curry, Tom (13.12.2006) *Obama seeks to settle racial doubts* [viitattu 23.01.2010] <http://www.msnbc.msn.com/id/16177866/ns/politics-tom_curry/page/2/>
- Dickerson, D. J. (22.01.2007) *Colorblind: Barack Obama would be the great black hope in the next presidential race -- if he were actually black.* [viitattu 13.12.2009] <<http://www.salon.com/opinion/feature/2007/01/22/obama/>>
- Freedland, Jonathan (21.02.2008) *From West Wing to the real thing.* [viitattu 04.11.200] <<http://www.guardian.co.uk/world/2008/feb/21/barack-obama.uselections200892>>
- Giles, N (04.03.2007) *What exactly is "Black enough?" Nancy Giles Ponders The Question Everyone Seems To Be Asking.* CBS News. [viitattu 13.12.2009] <<http://www.cbsnews.com/stories/2007/03/04/sunday/main2534119.shtml>>
- Hannan Daniel (2008) *Barack Obama will win: it's all in the West Wing.* [viitattu 04.03.2010] <http://blogs.telegraph.co.uk/news/danielhannan/5445316/Barack_Obama_will_win_its_all_in_The_West_Wing/>
- Herman, E. S ja Peterson, D. (18.09.2008) *Jeremiah Wright in the Propaganda*

- System*. [viitattu 13.12.2009] <<http://dissidentvoice.org/2008/09/jeremiah-wright-in-the-propagandasystem/>>
- Lakoff, George (2008) *Much More Than Race: What Makes a Great Speech Great*. [viitattu 01.03.2010] <<http://www.openleft.com/showDiary.do?diaryId=4751>>
- MacGillis Alec (26.02.2008) *Finding Political Strength in the Power of Word*. [viitattu 22.04.2010] <<http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/story/2008/02/25/ST2008022503216.html>>
- Nagourney Adam (01.02.2007) *Biden Unwraps '08 Bid With an Oops!* [viitattu 23.01.2010] <http://www.nytimes.com/2007/02/01/us/politics/01biden.html?_r=1&scp=1&sq=%E2%80%9Cthe%20first%20mainstream%20African-American%20who%20is%20articulate%20and%20bright%20and%20clean%20and%20a%20nice-looking%20guy.%E2%80%9D&st=cse>
- Obama, Barack (27.07.2004) *Keynote address*. Demokraattien kansallisessa puoluekokouksessa pidetty puhe. [viitattu 13.12.2009] <http://www.barackobama.com/2004/07/27/keynote_address_at_the_2004_de_1.php>
- Obama, Barack (18.03.2008a) *A More Perfect Union speech*. [viitattu 08.12.2009] <http://www.huffingtonpost.com/2008/03/18/obama-race-speech-read-th_n_92077.html93>
- Obama, Barack (05.11.2008b) *Obama Acceptance Speech in Full*. [viitattu 04.03.2010] <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2008/nov/05/uselections2008-barackobama>>
- Price, Melanye ja Sinclair-Chapman, Valeria (2008) *Black Politics, the 2008 Election and the (Im)possibility of Race Transcendence*. [viitattu 10.12.2009] PSONline <www.apsanet.org>

Sirpa Hynninen

Manic Street Preachers – uuden protestilaulun airut?

Voiko musiikilla muuttaa maailmaa? Kysymys on askarruttanut poliitiikan filosofeja jo Platonin ajoista lähtien, mutta kysymys lienee relevantimpi kuin koskaan. Viihde- ja kulttuuriteollisuus ovat kasvava ajan- ja rahankäytön kohde sekä yhteisöllisyyttä luova tekijä. Kulttuuriteollisuuden vaikuttajilla on siten yhä enemmän valtaa ja merkitystä mielipiteenmuokkaajina, joten tarvitaan uudenlaista poliittista lukutaitoa viihdettä ja taidetta varten.

Artikkelissa selvitän, kuinka poliittiset vaikutuspyrkimykset ilmenevät Manic Street Preachers – yhtyeen vuosien 1992–2001 singlejulkaisujen musiikissa eli sanoituksissa, sävellyksissä, esityksessä ja levytyksessä. Analysoin yhtyeen poliittista ilmaisua varhaiskauden laulun *Slash 'n' Burn* (1992), läpimurtokauden hittikappaleen *A Design For Life* (1996) ja vakiintuneen aseman singlejulkaisun *Let Robeson Sing* (2001) kontekstissa. Miten yhtye edustaa protestilaulugenreä? Entä kuinka poliittisuus on muuttunut kaupallisen menestymisen sekä ajallisen muutoksen myötä? Pohdin myös, onko tällaisilla vaikutuspyrkimyksillä havaittavissa selkeää jatkumoa. Yhdistän sanoitusten käsittelyyn analyysin musiikillisista korostuselementeistä, jotka saattavat vaikuttaa sanoituksissa esitettyihin argumentteihin voimistavasti, heikentävästi tai luomalla niihin

uusia yhteyksiä. Kokonaisvaltainen käsittelytapa on tarpeellinen, sillä jos vain viihteen ja taiteen ilmiöpoliittiset osat (kuten musiikin sanoitukset) noteerataan, merkittävä osa vaikutuskeinoista saattaa jäädä katveeseen kriittiseltä tarkastelulta. Aiheeseen perehtyessäni olen huomannut, että populaarimusiikin yhteiskunnallisia ulottuvuuksia analysoiva tutkimus on ollut kasvava ala varsinkin musiikkitieteen osalta. Poliitiikan tutkimuksessa aiheen käsittely on kuitenkin ollut vielä vähäistä.

Pyrin käyttämässäni metodissa yhdistämään musiikintutkimuksen, kirjallisuustieteen, yhteiskuntatieteiden metodologiaa sekä musiikillisten elementtien analysoimista. Aineiston käsittely kattaa siten musiikin eri ulottuvuudet, eli sanoituksen, sävellyksen, esityksen ja levytyksen. Viittaan myös kontekstiin sisältyviin asioihin ja sanoituksiin musiikkia analysoidessani, jotta musiikilliset taitekohdat ja korostumat tulevat esiin selvemmin. Lähestymistapani on yhteiskuntatieteellinen, mistä johtuen en laadi musiikillisia transkriptioita. Koska musiikkikappaleet ovat eri aikakausilta ja tyyllisesti varsin erilaisia, joissakin kappaleissa ilmiöpoliittisinta ja kiinnostavinta antia on sanoitus, toisessa musiikki ja kolmannessa yhtyeen esittämät lausunnot. Siksi eri osioiden painoarvot vaihtelevat kunkin kappaleen kohdalla. Ulkomusiikillisen sekä musiikillisen kontekstin kytkeminen analyysiin yhteyteen on tärkeää, sillä luova ilmaisu ei synny tyhjiössä. Populaarimusiikin ollessa kyseessä korostuu erityisesti suhde mediaan. Populaarimusiikin nähdään olevan vahvimmin kiinni mediassa muihin musiikinlajeihin verrattuna ja jopa määrittyvän median kautta. Musiikin mediakytkökset liittyvät siihen, miten musiikki vaikuttaa yksilöissä ja kuinka tunnettua se on. (Kärjä 2007, 179–180.) Kritiikki, rockjournalismi ja muu konteksti luovat osaltaan merkityksiä kappaleille.

Lähestyn politiikkaa ja siihen liittyvää valta-aspektia vaikutusvallan näkökulmasta, jonka mukaan rockyhtye voi mobilisoida fanejaan ja vaikuttaa heidän mielipiteisiinsä. Yhtyeen yleisö on puolestaan vallankäyttäjä, joka käyttää ratkaisuvalltaa esimerkiksi äänestämällä vaikutusvallan käyttäjän, rockyhtyeen kannattamaa puoluetta. Sanoituksissa ilmenevää vaikutusvaltaa erittelen Chaïm Perelmanin argumentaatiotekniikkojen analyysin avulla, jossa ne jaotellaan todellisuuden rakenteisiin nojautuviin, todellisuuden rakennetta määritteleviin, dissosiatiiivisiin sekä kvasiilogiisiin tekniikoihin. Sanoitusten analysoimisessa hyödyllisimmät ovat todellisuuden rakennetta määrittäviä tai luovia argumentteja,

joihin lukeutuvat muun muassa esimerkit, analogiat ja metaforat. Todellisuuden rakennetta luovissa argumenteissa annetusta tilanteesta tehdään ennakkotapaus, malli tai yleinen sääntö päättelyn pohjaksi. (Perelman 1996, 60–61.) Todellisuuden rakenteeseen nojaavat argumentit perustuvat todellisuuden eri osien välisiin suhteisiin, joiden välistä syy-seuraussuhdetta tai rinnakkaissidettä hyödynnetään argumentaatiossa (mt, 114–116). Poliittisten laulujen ollessa kyseessä myös dissosiatiiiviset tekniikat ovat keskeisiä, sillä niillä pyritään erottamaan yhteenkuuluvina pidettyjä tai vastapuolen toisiinsa yhdistämiä asioita (Kuusisto 1996, 286.)

Protestilaulu vaikutuspyrkimysten kiteytymänä

Vaikutus- ja ratkaisuvallalta erotellaan yleensä toisistaan. Nimensä mukaisesti ratkaisuvallan keskittyessä päätösten tekemiseen niihin pyritään vaikuttamaan vaikutusvallan keinoin. Epäitsenäisyytensä takia vaikutusvalta on alemman kategorian valtaa. Vaikutusvallalle keskeistä on sen jakautuvuus useiden eri vaikuttajatahojen kesken. Se ei tuota tarkasti määriteltäviä tuloksia, vaan on toimintaa ja päätöksiä ohjaavaa. (Räsänen 1997, 53–55.) Rockmusiikin poliittisuuden tutkimisessa vaikutusvallan näkökulma on hedelmällinen, sillä muusikoilla on mahdollista vaikuttaa kuulijoidensa mielipiteisiin musiikillisin keinoin esimerkiksi kiistämällä valtavirtainen ajattelutapa ja esittämällä poliittisiin teemoihin tuoreita näkökulmia. Rockmusiikkiin on aina liittynyt lähtökohtaisesti kapinaa ja konfliktihakuisuutta. Siksi sen voi nähdä hyvänä foorumina keskustelunavauksille ja vaikutusvallalle.

Deena Dunawayn (1987) mukaan poliittisen musiikin kenttä on hyvin laaja ajallisesti ja tyylillisesti. Tyypillisimmiksi poliittisen musiikin muodoiksi hän nimeää poliittisiin kampanjoihin liittyvät laulut sekä poliittiset protestilaulut. Hänen mukaansa musiikkia voi kutsua poliittiseksi, mikäli sen sanat tai melodia herättävät tai kyseenalaistavat kuulijan poliittisia arviointeja. Poliittisen musiikin tärkeä näkökulma on se, että se toimii tietyssä ajassa, yhteiskunnallisessa tilanteessa ja paikassa. Kun kappaleen historiallinen konteksti vaihtuu, samalla vaihtuu sen merkitys. Myös esiintyjän yksilöllinen tyyli vaikuttaa siihen, millainen poliittinen viesti kappaleesta yleisölle välittyy. (Dunaway 1987, 37–38.)

Deena Weinstein (2007, 3.) määrittelee protestilaulun seuraavasti:

“Broadly speaking, the protest in protest songs means an opposition to a policy, an action against the people in power that is grounded in a sense of injustice.”

Weinstein käyttää termiä policy kuvaamaan vallankäyttöä termien politicking ja politics sijaan. Protestilaulu kohdistuu konkreettisiin toimiin, politiikan harjoittamiseen ja niiden vastustamiseen. Weinstein näkee protestilaulun myös toimintana valta-asemassa olevia ihmisiä vastaan, joiden vallan perusteet ovat epäoikeudenmukaiset. Protesti kohdistuu siten useimmiten yksilöityihin politisoituihin ihmisiin. Protestilaulu ei ole abstraktia pohdiskelua vallan epätasaisesta jakautumisesta, vaan kohdistuu selvästi määriteltävään ryhmään, joka tosin voi olla laaja. Protestilaulut määritellään sellaisiksi pitkälti sanoitustensa perusteella, mutta myös äänielementit, musiikin emotionaalisuus, lauluosuuden vakuuttavuus, melodian toisteisuus sekä mukana laulamisen helppous ovat keskeistä protestilaululle. (Weinstein 2007, 3-7.)

Monet menestyneimmät poliittisiksi mielletyt yhtyeet eivät halua tehdä perinteistä protestimusiikkia. U2, Bad Religion ja Radiohead ovat ilmaisseet, että ollakseen kestävä ja kuuntelukelpoista musiikki ei saa olla liian paljon tiettyyn kontekstiin sidottua ja saarnaavaa. Kuulijan halutaan itse tulkitsevan kappaletta silläkin uhalla, että tulkinta on tekijän mielestä väärä. (Weinstein 2007, 12.) Nykyaikainen protestilaulu ylittää eri musiikkityylien rajat ja on aihepiireiltään varsin laaja: Aiheeksi käyvät niin ympäristöön, taloudelliseen oikeudenmukaisuuteen, mediakeskeisyyteen kuin sodanvastaisuuteenkin liittyvät teemat (PBS 2003). Protestimusiikin voi jakaa varsinaiseen protestimusiikkiin (protest music) ja vastarinnan musiikkiin (music of resistance). Näistä ensimmäinen on selkeä kannanotto oppositioppositiosta käsin, kun taas jälkimmäinen on koodatumpi poliittinen ilmaus. (Street 2006, 50.)

Kulttuurintutkija Lawrence Grossberg (1993) kyseenalaistaa sen, onko rock-musiikilla jäljellä enää muutosvoimaa. Hänen mukaansa rock on menettänyt terävyytensä juuri sen takia, että se on alistunut taloudellisen maailman intresseille eikä enää edes marginaalisissa muodoissaan pysty ilmaisemaan vastarintaa. Rockista on tullut ”laitostunutta

kulttuuria” eli osa talouden järjestelmää. Ei ole juurikaan todisteita, että muusikkojen alati voimistuva politisoituminen aiheuttaisi fanien ja kuluttajien arkipäivässä minkäänlaista muutosta. Yhtyeiden poliittiset huolenilmaukset jätetään yksinkertaisesti noteeraamatta tai torjutaan. (Grossberg 1993, 194–195.) Myös Deena Weinstein (2207) myöntää, että useimmat tutkimukset osoittavat poliittisen populaarimusiikin sanoman vaikuttavan niihin, joiden jo olemassa olevia käsityksiä sanoma vastaa. Weinstein vertaa populaarimusiikin tehoa sotajoukkojen taisteluhengen vahvistamiseen ja seurakunnan puhuttelemiseen, joissa käytetään myös musiikillisia keinoja. Populaarimusiikki vahvistaa aatteiden kannattajien uskoa aatteeseensa, mutta ei rekrytoi juurikaan uusia kannattajia. Populaarimusiikin vahvuus kytkeytyy kuitenkin siihen, mitä tapahtuu kun se yhdistetään poliittiseen liikkeeseen. Musiikki voi olla merkittävä tekijä liikkeen aktivoitumisessa ja uusien kannattajien hankkimisessa. Populaarimusiikilla on voimaa liikuttaa, mutta se vaatii oikeanlaisen kasvualustan. Ilman yhteyttä oikeanlaiseen poliittiseen mielipideilmastoon ja liikehdintään poliittisuus populaarimusiikissa jää vain intellektuaaliseksi pohdiskeluksi. (Weinstein 2007, 14–15.) Liikkeelle laittava voima voi kuitenkin johtaa parhaimmillaan suuriin yhteiskunnallisiin muutoksiin. John Street (2205) nostaa esiin näkemyksen, jonka mukaan rockmuusikoilla oli keskeinen rooli Berliinin muurin murtamiseen ja Saksojen yhdistymiseen johtaneissa tapahtumissa. Väite ei tarkoita, että muusikot olisivat käyttäytyneet perinteisten poliitikkojen tavoin, vaan että heidän tekemänsä musiikki aktivoi kansalaiset toimimaan tavalla, mihin poliittinen johtaja ei olisi heitä kyennyt mobilisoimaan. Tilanteen taustalla oli pettymys perinteisempien poliittisten painostusmuotojen osoittautuessa tehottomiksi. Musiikista tuli väylä, johon poliittisia ideoita koodattiin ja levitettiin. (Street 2005, 11–13.)

Laajojen poliittisten liikkeiden ja populaarimusiikin välistä yhteyttä on usein kuitenkin hankala todentaa. Massamusiikin teho pohjautuu yleisön liikuttamiseen, joka edellyttää sarjaa yksilötason tekoja, kuten konserttilipun ostamista. Tällöin yleisön osaksi liittyminen merkitsee liittymistä myös osaksi tiettyä jaettavaa identiteettiä. Kysymys kuuluu, onko tällä identiteetillä poliittista substanssia. (Shuker 1998, 224–225.) Mielestäni esimerkiksi yhtyeen listamenestys on eräs poliittisen vaikuttavuuden mittari, vaikka suosittu musiikin välittömiä vaikutuksia onkin vaikeaa, ellei mahdotonta todentaa.

Populaarimusiikin arvostuksen nousu on osaltaan edesauttanut sitä, että myös alan muusikoita on alettu pitää aiempaa vakavammin otettavina kulttuuripolitiikan harjoittajina, joskin tällöin kulttuuripolitiikka on nähtävä laajemmin kuin sidottuna tiettyihin instituutioihin. 1900-luvun jälkipuolelta alkanut kulttuuripoliittinen kehitys on luonut pohjan populaarisektorin muusikoille toimia poliittisina toimijoina. Muusikoilla voi olla mahdollista nostaa maineensa ja vaurautensa avulla itsensä politiikan sisäpiireihin. Tämä voi saada fanit rahoittamaan heidän toimintaansa ostamalla heidän levyjään ja käymällä heidän keikoillaan, joten muusikon ja fanin suhteen voi nähdä lähenevän jo edustaja–edustettava-suhdetta. (Street 2006, 59–60.)

John Street (2006, 50) tiivistää muusikkopoliittikkouden kaksijakoisuuden:

One might be called political activism and the other political argument or polemic. The first describes the case of people who happen to be musicians, and as such have acquired a public presence or status which they can use to support causes or candidates. The second captures the case of those who use their music to give expression to their political views.

Kun muusikko toimii poliittikkona, hän voi siten politikoida esimerkiksi yllyttämällä fanejaan äänestämään itselleen mieleistä ehdokasta. Argumentoidessaan poliittisesti muusikko taas voi esimerkiksi valita laulunsa aiheeksi epäpoliittiseksi mielletyn tai julkisuudessa vaietun aiheen ja nostaa sen poliittisen perspektiivin laajemman yleisön tietoisuuteen. Muusikkopoliittikon kaksi eri tyyppiä voivat linkittyä toisiinsa, kuten Stingin ja Bruce Springsteenin kohdalla, kun taas Elton John on tyypillisempi poliittisesti aktiivisesta muusikosta, jonka musiikissa aktivismi ei näy. Morrissey puolestaan kirjoittaa musiikkiinsa selviä poliittisia kannanottoja, mutta ei itse osallistu aktiivisesti poliittiseen toimintaan. Vaikka muusikot toimivat kasvavassa määrin poliittisina toimijoina, voi yleistää, että mitä tarkemmin määritelty poliittinen kannanotto musiikkikappaleessa on, sitä alhaisempi on sen listasijoitus. (Mt. 50–51.)

Manic Street Preachers – yhtyeen dramaattiset suunnanmuutokset

Vuonna 1986 perustettuun Manic Street Preachers – punkyhtyeeseen kuuluivat serkukset James Dean Bradfield (lead-kitara, laulu) ja Sean Anthony Moore (rummut) sekä heidän koulukaverinsa Nicholas Allen Jones (basso, sanoitukset), joka otti käyttöön jo yhtyeen alkuvaiheessa taiteilijanimen Nicky Wire. Kompikitaristiksi, sanoittajaksi ja levynkansitaiteilijaksi ilmaantui koulutoveri Richey James Edwards. Yhtyeen esikuvia olivat muun muassa Sex Pistols ja The Clash (Erlewine 1997, 576). Wire opiskeli yliopistossa politologiaa, Edwards puolestaan poliittista historiaa. Kiinnostavaa on se, että yhtyeen linkaareissa on selviä kärjistyksiä ja taitekohtia, joista selkein yksittäinen katkos lienee Richey Edwardsin traaginen katoaminen yhtyeen ensimmäisen kolmen levyn jälkeen. Amerikan kiertueen alla 1.2.1995 Richey Edwards katosi hotellista lähes jälkiä jättämättä, eikä häntä ole löydetty. Edwardsin auto kuitenkin löydettiin kuuluisan itsemurhapaikan läheisyydestä. Edwards oli kärsinyt jo pitkään syvistä henkilökohtaisista ongelmista, ja edellisvuonna hän joutui sairaalahoitoon anoreksian, itsensä viilteilyn ja alkoholismien takia. (Erlewine 2011.) Edwards julistettiin kuolleeksi 1.2.2002. Yhtye on myös kohonnut alun vaihtoehtoisen glam-punk-taustansa jälkeen suuren yleisön kestopopulääriksi, mikä osaltaan tekee Manic Street Preachersin poliittisten linjanvetojen muutoksista kiinnostavan tutkimuskohteen.

Slash 'n' Burn

Levyn *Generation Terrorist* avausraita *Slash 'n' Burn* (1992) kertoo kirjailija Simon Pricen (1992) mukaan Yhdysvaltojen ulkopoliitikasta. Kappaleen nimi juontuu kaskiviljelystä, ja sanontaa käytetään kuvaamaan myös suoraviivaista, muista piittaamatonta toimintaa. Lyhyellä Amerikan-kiertueella heti esikoislevyn ilmestymisen jälkeen yleisöönä tyytymättömän Nicky Wire huusi: 'This is what you Americans do best: "Slash 'n' Burn"', minkä jälkeen James Dean Bradfield kutsui koko yleisön tappelamaan. Kiertueen saapuessa länsirannikolle yhtye huomasi, että kyseinen kappale oli otettu käyttöön erilaisessa kontekstissa: Los Ange-

lesin Rodney King – rotumellakat olivat johtaneet tulipaloihin, ja vaihtoeradiokanava soitti kappaletta ylistääkseen levottomuuksia. (Price 1999, 91.)

“Kill to live, kill to kicks”

Slash 'n' Burn -kappaleen sanoituksessa (liite 1.) näkyvät yhtyeen varhaisvaiheen punk- ja anarkistivaikutteet: kertosaäkeessä hoetaan ”Kill to live, kill for kicks” (tapa elääksesi, tapa saadaksesi elämyksiä). Kertosaäkeessä toistuu myös kappaleen nimi ”Slash 'n' Burn”. Kertosaäkeen sanoitukset vaikuttavat suoralta yllytykseltä väkivaltaan ja yhteiskunnan normien vastustamiseen, joka asettaa kuulijan valinnan eteen: käsittelyäkö saamaa viestii kirjaimellisesti vai metaforisella tasolla, jolloin väkivalta voi kuvastaa kyseenalaistamista ajatustasolla. Kertosaäkeessä todetaan myös ”3rd world to the 1st” (kolmas maailma ensimmäiseksi). Toisaalta sanat ”slash 'n' burn” ja ”kill to live, kill for kicks” voivat olla myös kuvaus yhdysvaltalaisesta mentaliteetista: Yhdysvalloilla on mahdollisuus sotilaallisen ja taloudellisen hegemonia-asemansa ansiosta mahdollista tehdä mitä huvittaa, jopa tappaa ja sotia ilman hyvää syytä.

Mikä aiheuttaa kertosaäkeen aggressiivisuuden? Ensimmäinen säkeistö alkaa sanoilla ”You need your stars” (tarvitset tähtesi), jossa tähdillä viitataan julkisuuden henkilöihin, mitä vahvistaa viittaus megajulkis Madonnaan kolmannessa säkeistössä. Säkeistö jatkuu sanoilla ”even killers have prestige/Access to a living you will not see” (jopa tappajilla on valtaa/saada elämä, jota sinä et näe). Laulun kertoja rinnastaa tähdet ja murhaajat: Sankarit eli tähdet sekä murhaajat rikkovat yhteiskunnan normeja ja saavuttavat yksityisyyden ja erilaisuuden, mikä ei tavallisille ihmisille ole mahdollista. Kertoja jatkaakin kertomalla olevansa tuomittu luotujen tarpeiden köyhyyteen, mikä vaikuttaisi viittaavan luokkayhteiskuntaan: Ilmaus tuomittu (convicted) viittaa ulkopuoliseen tahoon, joka tässä tapauksessa sulkee kertojan kulutusyhteiskunnan alakastiin, joskaan tarpeet eivät ole todellisia, vaan luotuja (created needs).

Toisessa säkeistössä nostetaan esiin hampurilaisketju McDonald's ja amerikkalaislähtöinen öljy-yhtiö Exxor. Säkeistössä todetaan, että ympäristössä kaikki on muuttunut vähemmän todelliseksi, ja jopa

madot ovat todellisempia kuin McDonald's. Säkeistön viimeinen lause "Chained to economy now famine has been" (puute on kytketty nyt talouteen) vaikuttaa viittaavan edellisessä säkeistössä mainittuihin kapitalistisen yhteiskunnan luomiin tarpeisiin. Toisaalta markkinatalouden voi nähdä olevan sidoksissa puutteeseen myös laajemmin. Esimerkiksi taloussuhdanteiden vaihtelut voivat aiheuttaa laajaa puutetta, joka ei ole sidoksissa kuitenkaan yhteiskunnan kapasiteettiin täyttää ihmisten aineelliset perustarpeet. Talous vaikuttaa ihmisten elämään luonnottomalla tavalla, väittää laulun kertoja.

Toisen kertosäkeen jälkeen seuraa c-osa, jossa toistetaan neljästi "That's all you need" (kaikki mitä tarvitset). Kommentti viittaa kertosäkeistön viimeiseen säkeeseen, jolloin jää kuulijan tulkinnan varaan, onko kaikki mitä ihminen tarvitsee itse elämä vai valmius olla tappaamaan elossa olemisen puolesta, tai tässä tapauksessa elämisen tunteen takia. Teksti jatkuu viittauksella Madonnaan, joka saa sinutkin juomaan Coca-Colaa, jota hyvän makunsa puolesta ei tunnista "suloiseksi myrkyksi". Kertoja käyttää tässä yhteydessä kokonaisuudesta poiketen todellisuuden rakenteeseen nojaavaa argumentaatiotekniikkaa, sillä Madonnan ja laulun sinän toiminnan välille luodaan kausaalisuhte. Kertoja palaa jälleen tähtey- ja globalisaatiotematikkaan: Vertauksen virvoitusjuomamerkistä myrkkynä voi nähdä viittaavan siihen, kuinka kuluttaja imee tuotteen mukana itseensä yhdenmukaistavan, markkinatalousorientoituneen maailmankuvan. Kertoja näkee vaikutteiden saamisen negatiivisena, koska puhuu myrkystä. Vastarintaa ei synny, koska olot ovat liian mukavat, mistä johtuen politiikka on kuollutta. "God is safer sex" -viittaus jää epäselväksi. Kertoja ilmaisee lauseella sitä, kuinka Jumalakin edustaa turvallisuutta ja intohimottomuutta kuten turvaseksi.

Kertojan käyttämä argumentaatiotekniikka on pääasiallisesti todellisuuden rakennetta luovaa, jolloin "jostakin annetusta säännöstä tehdään ennakkotapaus, malli tai yleinen sääntö, johon päättely sitten voidaan nojata" (Perelman 1996, 60–61). Kertoja kiteyttää ahdistuksensa markkinavoimien taistelutantereena toimivaan maailmaan metaforisiksi esimerkeiksi, joita ovat ylikansalliset brändit Coke, Madonna, McDonald's ja Exxon. Säkeistöjen yksityiskohdista kertoja nousee kertosäkeessä yleisemmälle tasolle kehottaessaan kuulijaa tappamaan elääkseen, mikä sekä saattaa olla metafora tai yllyttää suoraan anarkiaan.

1980-luvun perusrockia

Slash 'n' Burn alkaa korostetun tasajakaisella nopeahkolla 4/4-tempolla. Kitarariffi on selkeydessään pikemminkin 1980-luvun perusrockia kuin särmiikkäämpää punk-estetiikkaa, mitä vaikutelmaa myös jämpäti komppikitara tukee. Punk-genrelle tyypillisesti kappale kulkee koko ajan duurissa (vrt. esim. Sex Pistols ja Ramones). Säkeistön yksinkertaisessa melodiassa korostuvat sanat "you will not see" sekä "created needs" yllättävillä septimihypyillä. Melodialliset ratkaisut avainsanojen kohdilla lisäävät niiden painoarvoa. Tällöin yksilö näyttäytyy objektina, massakansalaisena, joka ei pääse osalliseksi eliitin etuoikeuksista, vaan on tuomittu elämään ulkoapäin tuotettujen tarpeiden ehdoilla. Kertosäkeeseen edetessään melodia muuttuu rytmiikaltaan aavistuksen terävämmäksi, mutta jatkaa muuten suoraviivaista ja jopa tasapaksua linjaansa, kun taas laulu muuttuu huutomaisemmaksi.

Alun kitarariffi toistuu, mitä seuraa toinen säkeistö. Sen melodiassa korostuvat sanat "Exxon" ja "famine" korostaen niiden merkitystä, joskaan ei aivan yhtä selkeästi kuin ensimmäisessä säkeistössä. C-osassa musiikilliset punk-vaikutteet häipyvät yhä selkeämmin takalalle. "That's all you need" -lausetta toistelllessaan laulaja James Dean Bradfield irtautuu tiukasti puherekisterissä tapahtuvasta laulutavastaan ja laulaa joka toisen fraasin taidokkaasti falsetissa, minkä hienosävyisyys on kaukana punkin rosoisuudesta. Pitkät sidotut sävelkulut lisäävät osaltaan C-osan erottumista aiemmasta suoraviivaisuudesta, joskin bändin soitto jatkuu edelleen yhtä tiukan selkeänä.

D-osassa rumpali lakkaa soittamasta ja rytmin ylläpito jää komppikitaraan. Myös melodia muuttuu hieman ja soinnut muuttuvat jonkin verran poikkeaviksi alun toonika-subdominantti-dominantti-linjaan verrattuna, kun sävellaji vaihtuu yllättäen A-duurista dominanttisävellaji E-duurin sointuihin B5-D5-A5-E5 (asteina V-VII-IV-I). Melodiassa korostuu aina fraasin jälkimmäinen puolisko, jonka alussa melodia lähtee huomattavasti fraasin alkuosaa korkeammalta: sanoitukset näissä kohdissa kuuluvat: "and so do you", "sweet poison should", "decadent" ja "God is safer sex", mikä alleviivaa osaltaan edellisessä kappaleessa analysoituja teemoja. E-duurista siirrytään F# – ja Eb5 – soinnuilla soitettun riffin kautta takaisin A-duuriin ja kerosäkeeseen, jota

seuraa C-osa. Musiikkikappale päättyy ytimekkäästi viimeisiin kitarsointuihin. Musiikilliselta ilmaisultaan laulu on hyvin perusrockmaista D-osaa lukuun ottamatta. Rakenteeltaan kappale on kaksi-kolmiosaista perusrockia monimutkaisempi neljällä eri osallaan.

Politikoiva shokeerauspyrkimys

Pricen mukaan *Slash 'n' Burn* -kappaleessa esitetty kritiikki kohdistuu Yhdysvaltojen ulkopolitiikkaan (Price 1999, 91). Mielestäni argumentaatio käsittelee kuitenkin yksilön passiivisuutta kansalaisena, joka kyseenalaistamatta jakaa markkinatalousvetoisen länsimaailman arvot. Käyttötapaansa vuoksi kappaletta on tulkittu varsinkin väkivaltaan yllyttävässä merkityksessä Rodney King -mellakkojen yhteydessä (mt 91). Varsinkin brittiläiseen punk-ideologiaan jo Sex Pistolsin ajoista on kytkeytynyt usein anarkismi (Helsingin kaupunginkirjasto 2011), joten Manic Street Preachers jatkaa punk-perinteen linjoilla kannustamaan tuhoamaan yhteiskunnan, joka tarjoaa ”24-tuntista tylsyyttä”, ”liikaa mukavuutta” ja ”luotuja tarpeita”. Yksilön vaikutusmahdollisuudet ovat pienet, mutta toisaalta kritiikin aiheet vaikuttavat paikoin jopa ironisilta tai ainakin postmoderneilta: väkivaltaiseen muutokseen yllytetään ihmisiä, joiden aineelliset olot ovat turvatut ja varsin hyvät. Ne ovat jopa niin hyvät, ettei heillä ole tarvetta ryhtyä dekadenteiksi ja mikä on johdannut siihen, että politiikka ja uskonto ovat menettäneet merkityksensä. Esimerkiksi suurten sosiaalisten ongelmien ratkaisemiseen laulussa ei yllytetä eikä ongelmia edes määritellä.

Yksinkertainen musiikillinen ilmaisu ja rakenne korostavat kertosaäkeen merkitystä. Kertosäe yleensä määrittää populaarimusiikissa sen, kuinka laulun sisältämä viesti tulkitaan. Kertosäkeen viesti dominoi laulun merkitystä, vaikka säkeistöjen sanat olisivatkin ristiriidassa kertosaäkeen sanojen kanssa. (Häkkinen 2008, 30.) Kertosäkeen suora käsky polttaa, tuhota ja tappaa on siten erittäin huomiota herättävä ja shokeeraava. Toisaalta anarkiaan yllyttävä viesti ei ole niin tehokas, mikäli kuulija ymmärtää sijoittaa sen osaksi punk-estetiikkaa, jolle on tyypillistä pyrkimys shokeeraamiseen (Frith 1988, 166–169.) Poliittisesta sisällöstään huolimatta yhtyeen jäsenet pikemminkin politikoivat musiikkikap-

paleessa aidosti uutta luovien keskustelunavauksien sijaan. Anarkistiseen toimintaan yllytys ei ole uutta punk-diskurssissa, johon yhtye musiikillisesti ja ilmaisullisesti itsensä selvästi positioi. Laulun suora kehotus toimintaan tekee siitä protestilaulun kaltaisen, vaikkakaan kehotus ei kohdistu määrättyyn ryhmään.

A Design For Life

Vuonna 1996 ilmestynyt Manic Street Preachersin comeback-single *A Design For Life* oli välitön menestys. Simon Pricen (1999) mukaan laulussa lainattiin häpeämättömästi populaarimusiikin tyyllielementtejä eri aikakausilta, joskin yhtyeen jäsenet olivat saavutuksestaan ylpeitä. Singleä myytiin neljännesmiljoona kappaletta, ja se kohosi pubien ja opiskelija-asuntoloiden yhteislauluksi. (Price 1999, 45.) Laulu oli sanoittaja Nicky Wiren mukaan *Everything Must Go* – levyn kaupallisin, ja siitä tulikin siihenastisista musiikkikappaleistaan kaupallisesti menestynein. Sanoituksellisesti ja musiikillisesti kunnianhimoisen laulun hyvä vastaanotto antoi kappaleen säveltäjä James Dean Bradfieldin mukaan uskoa jatkaa eteenpäin Richey Edwardsin katoamistragediasta huolimatta. Sanoitus muistutti Bradfieldiä omasta työväenluokkaisesta taustastaan. (Shutveker 1996, 63.)

“Work came and made us free”

A Design For Life jatkaa tekstillään (liite 2.) luokkatematiikan parissa. Kappale alkaa sarkastisesti säkeillä: ”Libraries gave us power/Then work came and made us free” (kirjastot antoivat meille valtaa/kunnes työ tuli ja sai meidät vapaaksi). Kertoja käyttää me-muotoa, mutta laulun ”me” on muiden instanssien toimien kohteena. Kirjastot ovat melko selkeä viittaus luokan tai ryhmän sivistykseen ja sen mukanaan tuomaan vallan kasvuun. Sitaatin toisessa osassa työ on kuitenkin se, mikä saa ryhmän vapaaksi, tosin kertoja tarkoittanee päinvastaista. Työ jyrää sivistyksen, mikä voi olla myös ironiaa tai sarkasmia. Johtuuko työn merkityksen kasvu ympäröivästä yhteiskunnasta tai ryhmän omista lähtökohdista, jää kuulijan tulkittavaksi. Toisaalta kertoja sanavalinnoillaan rinnastaa sanoilla ”work – made us free” työväenluokan aseman natsi-Sak-

san vainojen uhrien asemaan, sillä sanat ovat englanninkielinen käännös ”Arbeit macht frei” -lauseesta, joka tuli tunnetuksi Auschwitzin keskitysleirin portista. Aikamuoto on eri, mutta rinnastus on merkittävä. Toisaalta voimakas vertaus voi olla vain heijastuma shokeeraamishakuisesta punk-ajattelusta, mutta toisaalta rinnastus voi kuvata myös yhteiskunnallisen alistamisen mekanismeja ja niiden retoriikan ironisuutta.

Brittiläisen työväenliikkeen aktivoituminen ja oman identiteetin kehittyminen 1970-luvulta alkaen saattanee olla lauseen taustalla, varsinkin, kun säkeistö jatkuu kertojan huokauksella: ”What a price now for a shallow piece of dignity” (mikä hinta nyt onkaan vähäisellä omanarvontunnon palasella). Säkeistö jatkuu preesens-muodossa, jossa kertoja toivoo, että hänellä olisi pullo peittämässä likaisissa kasvoissaan olevat arvet ja merkinä siitä, mistä hän on tullut. Me-muoto on vaihtunut yksilön toiveeseen alkoholista, mikä on jopa stereotyyppinen työväenluokalle. Stereotyyppioita ovat myös työssä likaantuneet ja arpeutuneet kasvot. Viimeinen lause alleviivaa stereotyyppiat työväenluokasta: pullo on merkinä kertojan lähtökohdista. Kertoja hyödyntää siten todellisuuden rakennetta määrittävää argumentaatiotekniikkaa: pullo, humalaisuus ja arvet ovat metaforisia esimerkkejä, jotka kiteyttävät yksilotteisen näemyksen työväenluokasta.

Kertosäkeessä palataan jälleen me-muotoon ja stereotyyppia viedään niin pitkälle, että kuulija ymmärtää sen sarkasmiksi: ”We don’t talk about love/We only want to get drunk” (me emme puhu rakkaudesta/me haluamme vain tulla humalaan). Toisaalta kyse ei ehkä olekaan sarkasmista, vaan säkeet on muotoiltu kärkeviksi korostaakseen niiden traagisuutta. Kertosäe jatkuu toteamalla, että ryhmällä ei ole lupaa kuluttaa rahaa, koska heille kerrotaan lopun olevan tässä. Lauseiden merkitys on tulkinnanvarainen. Kuka kertoo ja minkä olevan lopussa? Viittaavatko lauseet teollisuuden vähenemiseen ja työväenluokan kurjistumiseen? Vai onko kyse koko luokkayhteiskunnan murenemisestä?

Kertosäe jatkuu toistamalla neljästi säkeen ”A design for life” (muotoilu elämää varten), mikä tiivistää kappaleen sisällön muutamaan sanaan. Toistuvuus lisää sanojen painoarvoa. Lisämerkitystä sanoille tuo se, että se on myös Audi-automerkin slogan. Kertojan mukaan tiettyyn luokkaan kuuluva ihminen alistuu samalla osaksi tiettyä suunnitelmaa. Tiettyyn luokkaan kuuluva ihminen määrittellään tiettyjen stereotyyppi-

den kautta, mihin myös osaltaan työväenliike on vaikuttanut nostamalla työn sivistystä tärkeämmäksi arvoksi, kuten ensimmäisessä säkeistössä vihjataan. Stereotyyppien voidaan nähdä olevan tietyn säännön havainnollistuksia. Sääntö tässä tapauksessa voisi olla se, että eri yhteiskunta- luokkiin kuuluvat ihmiset ovat erilaisia ja laulussa sarkastisesti käyetyt stereotyyppit vahvistavat yleistyksen. Tällöin kyse on todellisuuden rakennetta luovista argumenteista.

Vaikutteet Ennio Morriconesta Motowniin

Kirjailija Martin Clarke (2009) kuvaa ensimmäistä Richeyn katoamisen jälkeen kirjoitettua kappaletta *A Design For Life* yhtyeen hienoimmaksi saavutukseksi. Clarken mukaan korkealentoisella laululla ja muhkeilla oopperatyylisillä jousisoittimilla höystetty hymnimäinen kappale ylittää jopa yhtyeen edellisen merkkipaaluksi nousseen menestyskappaleen *Motorcycle Emptiness*. Bändin jäsenet kokivat onnistuneensa kappaleen teossa ja saivat siitä voimaa jatkaa eteenpäin. (Clarke 2009, 148, 154.)

Nicky Wire kirjoitti kappaleen sanoituksen ja toimitti sen James Dean Bradfieldille, joka omien sanojensa mukaan koki kylmiä väreitä selkäpiissään sanoitusta lukiessaan ja tiesi, että musiikinkin olisi oltava sanoituksen veroinen. James vastasi haasteeseen:

And he came up with a tune to match, very quickly according to what Nicky told John Savage: 'He phoned me up that night and played [the tune] down the phone to me, and he had the complete vision of how it was going to sound, an old Motown record, a bit of R.E.M., a bit of Ennio Morricone, which we don't always have. Fortunately, we're better players now and it's a bit easier to nail it.'(Clarke 2009, 154.)

James pyrki hakemaan retrovaikutteita Motown-musiikista sekä italialaiselta elokuväsäveltäjältä Ennio Morriconelta ja nykyaikaisempaa otetta amerikkalaiselta vaihtoehtorockbändiltä R.E.M:lta. Retrovaikutteet näkyvät jo kappaleen alussa, jossa kuulijan saattaa yllättää punkyhtyeelle poikkeuksellinen tahtilaji 12/8, joka on ollut varsinkin 1960-luvun rockballadien kestoosuusikki (Rautiainen 2003, 170).

Rakenteeltaan kappale on muodossa A-A-B-A-B-C-B, ja se kasvaa pienestä ilmaisusta alati suurempaan, kunnes loppuu hyvin yksinkertaisesti viimeisissä tahdeissa. Kappale alkaa yksinkertaisella rumpukompilla sekä kahdeksasosanuotteja soittavalla kitaralla. Kitara soittaa murrettuja sointuja hyvin tyypillisen pianosäestyksen tapaan, mikä oli suosittua varsinkin vanhoissa iskelmissä ja ikivihreissä. Viulut ennakoivat olemassaoloaan soittamalla laulun alussa kvintin kahdella iskulla. Laulu alkaa toisen tahdin lopussa synkooppikoholla, ja aloittaa heti tahtilajille tyypillisen keinuvan rytmin. Kappale on sävelletty duurisävellajiin, mikä korostaa osaltaan iskelmällistä vaikutelmaa. Melodia etenee tasaisesti pienin liikkein. Rauhaan tuo jännitettä C-duuriin kuulumaton sointu, Ebmaj7, kappaleen yhdeksännessä tahdissa, mitä seuraa vähennetty II asteen sointu Dm7b5. Soinnut vaikuttavat olevan lainaa rinnakkaisävellajista c-mollista. Sointua seuraa perussointu, minkä jälkeen säkeistö toistuu samoin soinnuin, jolloin taustalla alkavat soida myös viulut hiljaisesti pitkin äänin. Koko ensimmäisen säkeistön ajan laulaja James käyttää ääntään normaalia tyyliään pehmeämmin mutta kuitenkin lähtemättä mukaan retrovaikutteiseen soittotyyliin. Koska kappale kulkee lähestulkoon inhorealitisesta sanoituksestaan huolimatta duurissa, syntyy sanoituksen ja melodian välille kiinnostava kontrasti. Lempästi liikkuva melodia muodostaa lähes räikeän vastakohtan ytimekkäälle sanoitukselle varsinkin säkeistön toisessa osassa, jossa puhutaan juomisesta ja arvoista.

Kertosäkeen kohdalla kappaleessa tapahtuu taitos: Melodialinja lähtee nousemaan säkeistössä pitkälti yksiviivaisten d ja e-sävelten ympärillä pyörimästään linjasta kohti yksiviivaista h:ta laulun muuttuessa kovemmaksi ja karkeammaksi. Puheen muuttuessa me-muotoiseksi myös soitotyyli räväköityy, ja nousevassa melodialinjassa ja James Dean Bradfieldin aiempaa vihaisemmassa laulussa on kuultavissa uhmaa: me haluamme vain juoda, me emme puhu sellaisista ylellisyyksistä kuin ”rakkaus”. Tällainen tematiikka kärjistyksineen kyseenalaistaa aggressiivisessa sarkasmisinaan vallitsevan asetelman. Joka sanaa painotetaan melodian pitkillä, pääosin iskuille osuvilla nuoteilla, jolloin teksti välittyy tehokkaasti.

Laulun nousevaa linjaa ja rouheikkuutta korostaa alempana kulkeva laulustemma, joka myötäilee melodian linjoja. Melodia jatkaa kuitenkin rytmikaltaan samaa iskuja korostavaa linjaa kuin säkeistön aikana.

Soinnut jatkavat populaarimusiikin perinteillä leikittelemisellä hyödyn­ tämällä II–V-sointukulkua, johon tosin mahdutetaan myös sävellajiin kuulumattomia sointuja, kuten E5-sointu. Kitarasoundiin lisätään säröä, ja kitaristi soittaa kiinteitä sointuja aiempien murrettujen sijaan painottaen laulun tavoin tahdin iskuja pitkillä soinnuilla. Rumpukomppi säilyy samana.

Kertosäkeen loppupuolella harmonia vaihtuu d-mollista a-molliin, ja melodialinjat muuttuvat laskeviksi, jolloin myös viulut imitoivat melo­ dialinjaa puoli tahtia jäljessä joka toisessa tahdissa. Kertosäkeen alun kal­ tainen melodian rytmien painotus tapahtuu kertosäkeen loppupuolella tekstissä: ”as we are told that this is the end./A design for life”. Jälkimmäiset sanat toistuvat vielä kolmasti. Melodialinja on kuitenkin nyt painokkuudestaan huolimatta laskeva, jota viulusovitus korostaa. Samojen sanojen toisto ja laskeva linja voidaan nähdä alistumisen merke­ kinä. Kapinaan ei aiemmasta uhmasta huolimatta ryhdytä, vaan kertoja toteaa: Mikäli otamme asiat annettuina, tämä on meidän kohtalomme, niin epäoikeudenmukaista kuin se onkin.

Kertosäkeen jälkeen kappale jatkuu säkeistöllä, joka kuitenkin toistuu vain kerran. Säkeistön lopussa laulun päättyessä viulut toistavat kolmija­ koista rytmiä matkien kitarariffiä tosin ylhäältä alaspäin liikkuvalla liik­ keellä, joka päättyy taitekohdassa pitkiin säveliin sointujen vaihtuessa IV ja III asteen sointuihin. Toisessa kertosäkeessä viulut jatkavat myötäilevät melodialinjaa voimakkaammin oktaavia korkeammalta, mikä korostaa kappaleen pienestä suurempaan kasvavaa linjaa. Myös kitarassa tapahtuu enemmän kuviointia verrattuna ensimmäiseen kertosäkeeseen. Kerto­ säettä seuraa lyhyehkö suvantomainen C-osa, jossa kitara ja viulut soit­ tavat sointuja pitkin sävelin, kunnes se päättyy samanlaiseen nostatuk­ seen kuin toisen säkeistön lopussa. Viimeisen kertosäkeen viulusovitus on jälleen edellistä mahtipontisempi: viulut imitoivat kertosäkeen lop­ pupuolella melodialinjaa mollissa aiempaa korkeammassa intervallissa. Kappale kasvaa edetessään, ja viimeisessä kertosäkeessä myös laulajan painotukset ja fraseeraus sekä dramaattiset viuluharmoniat syventävät kohtalokasta teesiä entisestään. Viimeinen fraasi venyy ja toistuu huo­ kauksenomaisena kaikuna. Kappale päättyy pelkkään rumpukomppiin.

Työväenluokan ongelmat verhottuna hienostuneeseen ilmaisuun

Lauluun *Slash 'n' Burn* verrattuna muutos kappaleessa *A Design For Life* on niin suuri, että yhtyettä saattaa olla vaikea tunnistaa samaksi. Toisaalta yhtye ei ole enää dynamiikaltaan sama yhden jäsenen kadottua traagisesti. Punk-vaikutteet ovat kadonneet musiikillisesta ilmaisusta täysin ja korvautuneet jousisäestyksellisillä retrovaikutteilla. Sanoitustyylillä on vaihtunut Edwardsin shokeeraavuudesta Wiren selkeään ja loogiseen tyyliin, jossa jokainen sana on harkittu ja koherentti jopa minimalis-tisuuteen asti. Aiempiin lauluihin verrattuna musiikki ja Bradfieldin karhea laulutulkinta nousevat yhtä tärkeiksi sanoitusten rinnalle paljastaen Bradfieldin uudenlaisen kunnianhimoisen otteen säveltäjänä.

A Design For Life voidaan mielestäni nähdä nykyaikaisena protesti-lauluna, vaikka se kohdistuu hyvin laajaan ihmisjoukkoon. Kappaleessa käsitellään brittiläistä luokkayhteiskuntaa ja työnväenluokkaan liittyviä sosiaalisia skeemoja ja stereotyyppioita ongelmineen: Pulloon tarttumista helpottaa, jos yhteiskunta tarjoaa sen ainoana hyväksyttävänä vaihtoehtona. Työväenluokkaisuus noidankehänä ei ole kuitenkaan uusi teema brittiläisessä populaarimusiikissa, vaan aihetta on käsitelty muun muassa John Lennon klassikkokappaleessaan *Working Class Hero* vuonna 1970. Lähes naturalistisen tekstinsä perusteella *A Design For Life* vaikuttaa politikoivalta argumentaatiolta, mutta dramaattinen ja hienostunut musiikillinen ilmaisu sovituksineen ja suurine soitinkokoonpanoineen yhdistettynä maanläheiseen tekstiin on uusia merkityksiä luovaa eli politisoivaa: Yläluokkaisuutta lähenevä musiikillinen ilmaisu yhdistettynä sanoitusten karkeisiin teemoihin rikkoo luokkarajat ja stereotyyppiat. Parhaimmillaan ylhäinen ja alhainen kääntyvät musiikillisen ilmaisun ansiosta päällelleen, ja työväenluokka riistettynä olosuhteiden uhrina nousee yläluokan yläpuolelle.

Let Robeson Sing

Let Robeson Sing (2001) kuvaa 1950-luvulla kahdeksan vuotta kestänyttä ajanjaksoa, jonka aikana laulaja ja kansalaisoikeusaktivisti Paul Robeson menetti passinsa kotimaassaan Yhdysvalloissa (Clarke 2009,

190). Robeson (1898–1976) oli urheilija, näyttelijä ja laulaja, joka esiintymismatkoillaan näki läheisesti toista maailmansotaa edeltävän rasismia aallon Euroopassa. Sodan jälkeen hän keskittyi enenevässä määrin rasismia vastaiseen toimintaan Yhdysvalloissa. Kylmän sodan ilmapiirissä neuvostomyönteisiä ajatuksia ilmaissut Robeson joutui silloisen FBI:n johtajan J. Edgar Hooverin silmätikuksi. Hän vaimoineen menetti passinsa vuonna 1950, mikä perusteltiin Robesonin Afrikan kolonialististen kansojen itsenäistymistä ajavalla aktivismilla. Vaikeiden vuosien ja maailmanlaajuisten protestiliikkeiden jälkeen Robesonit saivat passinsa takaisin 1958. Tämän jälkeen Robeson alkoi jälleen esiintyä ja poliitikoita musiikin avulla niin Kuubassa, Afrikassa kuin Australiassakin, jossa hän pyrki saamaan huomiota aboriginaalien huonolle asemalle. (The Paul Robeson Foundation 2008.)

Let Robeson Sing -laulua ei otettu ylistäen vastaan. Esimerkiksi Wilson Neate kuvasi *Know Your Enemy* -levyn kritiikissään musiikkikappaleen äänimaailmaa hirvittävän kliseiseksi ja epäkypsäksi, eivätkä edes kaikki faktat Robesonin elämästä olleet sanoituksissa oikein (Neate 2001). Myös listasijoitus oli huono verrattuna *The Masses Against the Classes* -singlen ykköstilaan: sija 19 singlen julkaisemisen ensimmäisellä Ison-Britannian listaviikolla oli huonoin sitten vuoden 1994.

“Sing it loud, sing it proud”

Mikäli Robeson ei ole tuttu hahmo kuulijalle entuudestaan, kuulija joutuu kaivamaan lisätietoa ymmärtääkseen kappaleen sanoituksen (liite 3.). Ensimmäisessä säkeistössä puhutaan Robesonin menneisyydestä ja siitä, kuinka CIA etsii Robesonia. Lauseet ovat pääasiassa kysymysmuotoisia: kaikki on avointa. Kuulija jää miettimään, onko kysymys Robesonin olinpaikasta todellinen vai metaforinen. Säkeistön loppuosassa kysymykset nostetaan yleisemmälle tasolle: ”Can anyone make a difference anymore?/Can anyone write a protest song?” (Voiko kukaan aikaansaada enää muutosta?/Voiko kukaan kirjoittaa protestilaulua?) Säkeistö jatkuu käyttämällä ilmeisesti Robesonista halveksivalta kalskahtavaa ilmausta ”pinkie lefty revolutionary” (hailahtavan punainen vasemmistovallankumouksellinen), jonka poikkeava sävy verrattuna kertojan muuten kunnioittavaan tapaan puhua hänestä viittaa siihen,

että kyseistä ilmausta käyttävät hahmon vastustajat. Vanhahtava ilmaus saa kuulijan sijoittamaan laulun tapahtumat vuosikymmenten taakse. Kertosäettä ennen kerrotaan, kuinka Robeson poltetaan ja kertosaäkeissä jatketaan polttamisen syystä, joka on Robesonin puhdas (laulu) ääni sekä hänen kirkas visionsa. Kertoja jatkaa innostuneesti: ”I’ve gotta learn to live like you/Learn to sing like you” (minun täytyy oppia elämään kuin sinä/oppia laulamaan kuin sinä), mikä kertoo puhtaasta ihailusta ilman yhtyeen sanoituksille tyyppillistä sarkasmia.

Kertoja jatkaa historiallisella otteella. Toisen säkeistön aikana käydään läpi Robesonin kommunismimieltymykset ja neuvostoliittolaisten kansojen ihailu, mikä johti Robesonin päätymiseen Yhdysvaltojen presidentti McCarthyn kommunistivainojen ja CIA:n toimenpiteiden kohteeksi ja passin menettämiseen vuoteen 1958 saakka. Säkeistön informatiivisesta luonteesta johtuen huomio kiinnittyy sanamuotojen sijaan sisältöön. Kertojan kanta Robesonin kohtelusta tulee kuitenkin selväksi säkeistön lopussa säkeissä ”Liberty lost still buried today/Beneath the lie of the USA” (menetetty vapaus edelleen haudattuna/Yhdysvaltojen valheen alle). Toisen kertosaäkeen jälkeen on pitkä lainaus suoraan Robesonilta, mikä päättyy jälleen kertosaäkeeseen. Lopussa toistuva säepari “Sing it loud, sing it proud/I will be heard, I will be found” (laula kovaan ääneen, laula ylpeästi/minä tulen kuulluksi, minä tulen löydettyksi) viittaa siihen, kuinka Robeson toimi puhujana sellaisten ihmisten puolesta, joilla ei ollut mahdollisuutta tulla muuten kuuluksi. Kertoja sijoittaa itsensä kuitenkin nykyaikaan, aikaan Robesonin jälkeen. Viimeiset säkeet viittanevatkin siten Robesonin suureen vaikutukseen esikuvana, joka auttaa kertojaa löytämään oman ilmaisukanavansa ja ihanteensa.

Laulun kertoja käyttää todellisuuden rakenteeseen perustuvaa argumentaatiotekniikkaa, jolle on tyyppillistä henkilön ja hänen tekojensa yhdistäminen, jolloin tekojen katsotaan määrittävän hänen luonteensa (Kuusisto 1996, 282). Sanoituksen avulla kertoja maalaa Robesonista lähes marttyyriin kuvaamalla hänen aktivismiinsa liittynyttä kaltoinkohtelua historiallisessa kontekstissaan. Kertoja alleviivaa Robesonin historiallisuutta kuvaamalla kertosaäkeistössä haluavansa ottaa mallia siitä, miten hän on elänyt ja laulanut. Robesonin tekstin siteeraaminen korostaa toisaalta laulun historiallista ulottuvuutta, mutta toisaalta antaa

hänelle foorumin politikoida haudan takaa yhtyeen politisoivana kunnianosoituksena.

Lempeää harmoniaa

Martin Clarke kuvailee kappaleen musiikkia sanoin “all twanging acoustics and sugary melodies” (Clarke 2009, 190). Laulun myötä yhtye palaa jälleen lähes sentimentaalisen kierrätettyihin musiikillisiin elementteihin niin itse musiikin kuin sen äänimaailmankin osalta, mikä oli tyypillistä yhtyeen läpimurtokauden hiteille 1990-luvun loppupuolella. Kappale alkaa jazz-urkujen säestämällä D- ja A-duuria vaihtelevalla introriffillä, jossa kitarasoundi on 1960-lukulaiseen tapaan helisevä. Säkeistö jatkaa samoilla soinnuilla, joita seuraa F#-molli, G-duuri ja D-duuri. Koko musiikkikappaleessa ei ole sävellajiin kuulumattomia sointuja, mikä herättäisi kuulijan huomion. Säkeistössä myös melodialinja sekä rytmiiikka liikkuvat tasaisesti ja pienin liikkein, mikä luo osaltaan lempeän harmonista tunnelmaa. Sointukierron toinen säe korostuu laulussa rytmisesti ja melodisesti, esimerkiksi ensimmäisessä säkeistössä esiin nousevat fraasit ”Broken up or still around?” sekä ”Can anyone write a protest song?”. Laulaja tulkitsee fraasit kuitenkin liioittelematta. Melodiset liikkeet on kuitenkin sijoitettu kyseisten kysymysten kohdalle korostamaan niiden tärkeyttä: kuulijalle tarjotaan selkeä mahdollisuus ymmärtää laulun teema jo ennen kertosäettä. Kertosäkeen merkitystä ei korosteta tässä laulussa niin paljon kuin esimerkiksi *If You Tolerate This Then Your Children Will Be Next* -kappaleessa.

Kertosäkeeseen mennessä alun kitarariffi toistuu, ja sen aikana nostetta luo nykyaikaisempaan särösoundiin siirtyminen. Melodisesti laulu kuitenkin säilyy samoissa sävelkorkeuksissa kuin säkeistön aikana. Helppoa kertosäkeen tehostuskeinoa, melodian nostamista korkeammalle kertosäkeen aikana, ei käytetä. Laulaja painottaa kuitenkin sanoja ”voice”, ”pure”, ”vision” ja ”clear” tehostaakseen sanomaansa. Kertosäe etenee säkeistön tavoin ilman lainasointuja tai harmoniayllätyksiä soinnuin G-A-D-A-F#m-G-A-D, asteina IV-V-I-V-III-IV-V-I. Kertosäkeen lopussa rumpukomppi lakkaa muutamaksi tahdiksi ja ”Learn to sing like you” -fraasi jatkuu falsetissa lauletulla uu-tavulla.

Toisessa säkeistössä korostuvat ensimmäistä säkeistöä vastaavasti fraasit ”Never got past sleepy Moscow” ja ”McCarthy poisoned through with hate”. Kyseiset fraasit nousevat esiin metonymioina, jolloin osa edustaa suurempaa kokonaisuutta. Kuulijalle korostuu laulun teema, mikäli kuulijalla on tietoa kylmän sodan historiasta ja McCarthyn kommunistivainoista. Toisen säkeistön musiikillisten keinojen avulla esiintuodut näkemykset eivät kuitenkaan ole niin nopeasti avautuvia kuin ensimmäisen säkeistön kysymykset. Toista kertosaettä seuraa Robesonin pitkäkö nauhoitettu puhe, jonka aikana komppi aluksi lakkaa ja soitto ja laulettu pitkä äänne ovat hiljaisia. Vähitellen soitto ja laulu voimistuvat ja rytmisoittimet tulevat mukaan luoden nostetta puheen loppuosaa kohden. Vaikutelmaa lisää lauletuissa pitkissä äänissä mukaan tulevat terssisuhteiset stemmat. Robesonin puhutulle sitaatille annetaan laulun draaman kaareissa paljon painoarvoa. Laulu huipentuu viimeiseen kertosaekseen, jota seuraa ”Sing it loud, sing it proud/I will be heard, I will be found” -fraasista muodostuva I–V-asteita toistava osio.

Protestin kaipuu

Laulun asetelma on kiinnostava: muusikkopoliitikko ottaa kantaa muusikkopoliittikkouteen. Säkeet ”Can anyone make a difference anymore?/Can anyone write a protest song?” voivat olla kannanotto yhtyeen omaan toimintaan: osaavatko Manic Street Preachers -yhtyeenkään jäsenet kirjoittaa enää todellisia protestilauluja ja saada aikaan muutosta maailmassa. Kysymykseen vastataan kertosaekessä, jossa lauletaan ”I’ve gotta learn to live like you /Learn to sing like you”. Mahdotonta tai ei, yksilön täytyy kuitenkin yrittää epäilyistään huolimatta. *If You Tolerate This Then Your Children Will Be Next* -laulun politiikkanäkemys yksilön vastuusta tehdä poliittisia aloitteita toistuu jälleen. Epäilyksistään ja aikakautensa kyynisyydestä huolimatta kertoja päättää Robesonin esimerkin rohkaisemana oppia elämään ja laulamaan tavalla, jolla on merkitystä.

Sentimentaalinen musiikillinen ilmaisu ja kaihoava melodia kuvaavat osaltaan kaipuuta menneisyyteen ja viattomuuteen. *Let Robeson Sing* edustaakin vielä pidemmälle vietyä populaarimusiikin kierrättämistä

kuin 1990-luvun lopun *A Design For Life*. Punk-estetiikka loistaa pois-aolollaan sekä tekstuaalisesti että musiikillisesti. Vaikka *Let Robeson Sing* ei ole suorainen tiettyyn toimintaan ohjaava protestilaulu, se on poli-tisoiva postmodernissa mielessä, koska se luo uusia merkityksiä pääs-täessään Robesonin itse ääneen. Laulun julkaiseminen singlenä pääs-tää Robesonin puhumaan suoraan uudelle radioyleisölle Manic Street Preachers -yhtyeen kautta, millaista ei ole vielä nähty näin laajassa mit-takaavassa.

Protestilaulua vai laulua protesteista?

Onko Manic Street Preachers protestilauluperinteen jatkaja? Lauluissa kuten *A Design For Life* sekä tematiikka että aiheen käsittely tekee siitä modernin protestilaulun. Lainaamalla aktiivisesti populaarimusiikin perinteestä yhtye kytkee itsensä kiinteästi poliittisen populaarimusiikin perinteeseen Woody Guthriesta alkaen. Toisaalta yhtyeellä on sel-keän poliittisia singlejulkaisuja, kuten *Slash 'n' Burn*, joita on kuitenkin vaikeaa määritellä protestilauluiksi. *Slash 'n' Burn* -kappaleen kehoitus tuhota ja tappaa jää myös hyvin yleispäteväksi kehoteksuksi anarkisti-seen toimintaan, vaikka sitä perustellaankin hyvin tunnetuilla ja levyn ilmestymishetkellä ajankohtaisilla brändimetonymioilla kuten Madonna ja McDonalds. Deena Weinsteinin esittelemän määritelmän mukaan protestilaulu kohdistuu määrättyyn ryhmään ja siinä pyritään tietyn poliittisen toiminnan (policy) harjoittamisen vastustamiseen (Wein-stein 2007, 3–7). Näitä reunaehtoja *Slash 'n' Burn* ei täytä. Myös single *Let Robeson Sing* on selvästi poliittinen musiikkikappale, mutta pikem-minkin kuin ollakseen protestilaulu, se on laulu protestilauluista ja mitä niiden laulamiseen vaaditaan. Laulun voidaan nähdä kuvaavan laajem-minkin poliittisten aloitteiden tekemistä ja rohkaistumista siihen Robe-sonin esimerkin voimalla.

Vaikka varsinaisen protestilaulun kriteerit täyttyvät harvoissa yhtyeen vuosien 1992–2001 singlejulkaisuissa, kehitys on tyypillistä nykyaikai-selle poliittiselle populaarimusiikille, jossa kuulijan halutaan muodos-tavan oma tulkintansa (Weinstein 2007, 12). Toisaalta voi kysyä, olisiko postmodernissa, sirpaloituneemmassa yhteiskunnassa aika laajentaa pro-

testilaulun käsite kattamaan myös epäsuoremmat poliittisesti kanta-aottavat laulut. Myös yhteiskunnalliset epäkohdat ovat globalisoituneessa maailmassa monimutkaistuneet ja laajentuneet, mikä edellyttää myös nykyaikaiselta protestilaululta perinteistä poikkeavaa ilmaisua.

Yhtyeen musiikin poliittisuuden muutos vuosina 1992–2001

Silmiinpistävää Manic Street Preachers -yhtyeen elinkaarta tarkastellessa on se tyylien kirjo, johon yhtye on päätenyt aloitettuaan taipaaleensa glamfunk-yhtyeenä. Singlejulkaisujen perusteella yhtye on varsinkin 2000-luvun taitteessa asemansa vakiinnuttua ottanut enenevissä määrin musiikkiinsa retrovaikutteita ja jättänyt pyrkimykset seurata uusia musiikillisia virtoja. Toisaalta retron suosimisessa voi nähdä sen, että yhtye seuraa omaa linjaansa välittämättä kaupallisista trendeistä. Toisaalta yhtye saattaa välttää kuitenkin riskinottoa, sillä 2000-luvun musiikki on alkuvuosien punk-estetiikkaan ja *A Design For Life*:n hienostuneeseen korkealentoisuuteen verrattuna hyvin radioystävällistä, jopa aikuisrockia. Myös sanoitusten osalta päivänpolttavuus on saanut väistyä menneisyyden tarinoiden tieltä. Jopa paikoin brutaalit varhaisvuosien tekstit olivat hyvin ajanmukaisia. Esimerkiksi kappaleessa *Slash 'n' Burn* puhutaan Madonnasta, Exxonista ja muista kappaleen tekoai-kaan liittyvistä seikoista. Vielä *A Design For Life* käsitteli työväenluokan stereotypioita ja ongelmia, jotka olivat yhtyeen jäsenistölle tuttuja ainakin yhtyeen imagon ja viitekehyksen perusteella. Samankaltaiseen tilanteeseen törmää myös kappaleen *Let Robeson Sing* osalta.

Sekä musiikillisen että sanoituksellisen ilmaisun selkeä taitekohta on Richey Edwardsin katoaminen ja Nicky Wiren siirtyminen sanoittajaksi. Edwardsin katoaminen muutti myös James Dean Bradfieldin sävellystapaa ja koko yhtyeen imagoa, mikä osaltaan vaikutti kaupallisen läpimurron onnistumiseen. Edwardsin intuitiivinen sanoitustyyli on lähes jopa vastakohtainen Wiren harkitulle sanoitusilmaisulle. Kaupallisen menestymisen myötä yhtyeen monitahoinen poliittinen agenda (luokkayhteiskunnan kritiikki, sodanvastaisuus, globalisaatiokritiikki, Yhdysvaltojen arvosteleminen) tavoittanee laajemman yleisön Edward-

sille tyypillisistä shokkiefekteistä luopumisen jälkeen ja musiikillisen ilmaisun valtavirtaistuttua ja joidenkin laulujen osalta myös terävöidyttyä.

Toisaalta 2000-luvun alussa yhtye myös poukkoili poliittisessa artistikuloinnissaan sekä musiikillisesti että sanoituksissaan Edwardsin katoamista edeltäneen punktyylin ja sen jälkeisen hillitymmän tyylin välillä. Yhtyeen jäsenille uusi poliittisesti hillitympi ja aikuismaisempi linja ei välttämättä tuntunut uskottavalta jatkeelta punk-vuosille, joten poliitikoivampaa ilmaisua esiteltiin *The Masses Against the Classes* -singlen muodossa. Kuitenkin jo seuraavana vuonna julkaistulla *Let Robeson Sing* -julkaisulla yhtye palaa jälleen 1990-luvun loppupuolen tuotannon viitoittamalle tielle. Onko yhtyeen tuotannon poliittisuus lopulta muuttunut? On, mutta yhtyeen kaupallisesta menestyksestä huolimatta sillä on vielä paljon tarvetta ja pyrkimystä poliittiseen kantaottavuuteen, oli aiheena sitten mikä tahansa brittiläisten luokka-asetelmien ja globalisaatiokritiikin väliltä. Yhtye haki kuitenkin vielä vuosituhannen alussa voimakkaasti omaa tietään välillä erilaisten esteettisten ja poliittisten ilmaisuotojen välillä.

Manic Street Preachers politikoi ja politisoi

Olen käsitellyt Manic Street Preachers -yhtyeen musiikin poliittisuutta vaikutusvallan näkökulmasta. Vaikutusvallalle on tyypillistä nimensä mukaisesti vaikuttamisen mahdollisuus. Se ei siten tuota eksaktia tulosta vaan ohjaa toimintaa ja valintoja ja jopa muuttaa niitä. (Räsänen 1997, 54–55.) Manic Street Preachers hyödyntää potentiaalista vaikutusvaltaansa vaihtelevasti sekä politikoiden että politisoiden tärkeinä pitämiään asioita. Sanoituksissa ilmenevää vaikutusvaltaa erittelin Chaïm Perelmanin argumentaatiotekniikkojen jaottelun avulla. *Slash 'n' Burn* edustaa selkeästi todellisuuden rakennetta luovaa kategorialla. Läpimurtosinglessä *A Design For Life* kertojaa argumentoi todellisuuden rakennetta luovalla argumentaatiotekniikalla. Stabiloituneen kauden (2000–2001) singlessä *Let Robeson Sing* käytetään todellisuuden rakenteeseen nojaavaa argumentaatiotekniikkaa. Vaikka laulujen sisällöt ja aiheet vaihtelevat eri aikakausina paljon, yhtenäistä jatkumoa tiettyjen argumentaatiotekniik-

kojen suhteen ei ole, vaan yhtye hyödyntää joustavasti retoriikan eri keinoja aina kulloisenkin laulun teemaan ja sisältöön sopivasti. Sanoitusanalyyysiin yhdistin analyysiä musiikillisista korostuselementeistä, jotka saattavat vaikuttaa voimistavasti, heikentävästi tai uusia yhteyksiä luovasti sanoituksissa esitettyihin argumentteihin. Lähestyin siten musiikkia kokonaisvaltaisesti, jolloin musiikin käsite kattoi sanoitukset, sävellykset, esittämisen ja levytyksen. Metodi on yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa poikkeuksellinen, jollei jopa ensimmäinen laatuaan tässä viitekehäyksessä. Siksi metodiikassa yhdistyvät pitkälti yleistason musiikinlukutaito ja yhteiskuntatieteellinen tutkimusote.

Kuinka poliittiset vaikutuspyrkimykset ilmenevät Manic Street Preachers -yhtyeen vuosien 1992–2001 singlejulkaisujen musiikissa eli sanoituksissa, sävellyksissä, esityksessä ja levytyksessä? Vuonna 1992 yhtyeen eläessä punk-vaihettaan Richey Edwardsin yhä vaikuttaessa yhtyeessä singlejulkaisussa *Slash 'n' Burn* korostuu punk-genrelle tyypillinen shokeeraaminen argumentaation välineenä. Shokeeraaminen tapahtuu pääasiassa verbaalisesti, sillä musiikki on kuitenkin yksinkertaista suhteessa monimielisiin sanoituksiin. Laulu *Slash 'n' Burn* on poliitikoiva, sillä sen avulla yhtye esittelee poliittisia näkemyksiään ja aktiivisuuttaan performatiivisesti. Vaikka yhtye pyrkii shokeeraamaan laulun epäkorrekteilla ilmauksilla, kuten kehotuksella tappamaan, se ei esitä uusia aloitteita tai täysin uusia merkityksiä asioille niin sanoitusten kuin musiikillisensaakaan ilmaisun kautta. Politikointi tarkoittaa siten politiikan harjoittamista esittävässä merkityksessään (Palonen 1993, 9–11).

Läpimurtokautena vuonna 1996 syntyi single *A Design For Life*, jonka voisi nähdä pyrkimyksenä politikoida, mikäli musiikin irrottaa laulun tarkastelusta. Musiikillinen osuus muuttaa kuitenkin sanojen painoarvoa ja luo uudenlaisia poliittisia kytköksiä eri käsitteiden välille: Inho-realistiseen sanoitukseen on yhdistetty iskelmällistä ja jopa imelää melodista, soitannollista ja harmonista ilmaisua. Laulun kokonaisilmaisu on siten politisoivaa. Aineiston tuorein laulu, vuonna 2001 ilmestynyt singlejulkaisu *Let Robeson Sing*, katsoo yhtyeelle tyypilliseen tapaan menneisyyteen hakeakseen inspiraatiota poliittiseen osallistumiseen. Tässä laulussa vaikutteiden lainaaminen historiasta on kaikkein konkreettisinta: Robesonin annetaan puhua kesken laulun omalla äänellään ja musiikki on tuotettu hyvin retrohenkisesti. Robesonin nostaminen historian

hämärästä poliittiseksi toimijaksi näin konkreettisella tavalla on politisoiva teko.

Yhtyeen musiikillinen muutos on ollut suuri alkuaikojen punk-estetiikasta kohti 2000-luvun aikuisrocktyyliä. Musiikilla on kuitenkin aktiivisesti luotu uusia merkityksiä suhteessa sanoituksiin, esimerkiksi yllätyksellisin melodia- ja sointukuluiin, kuten laulussa *A Design For Life*. Johtopäätöksenä voidaan sanoa, että yhtye politisoi asioita myös musiikillisen ilmaisunsa avulla, mutta käyttää keinokavalkadiaan hyvin vaihtelevasti. Yhtenäisen linjan puute, tyylilajien vaihtelu ja monimutkaiset musiikilliset viittaukset saattavat vieraannuttaa poliittisen viestin potentiaalista yleisöä. Mahdollista on, että omintakeinen linja myös kerää viestille huomiota.

Lähteet

- Clarke, Martin (2009) *Manic Street Preachers: Sweet Venom: Revised and Updated*. Lontoo: Plexus.
- Dunaway, David King (1987) *Music as Political Communication in the United States*. Teoksessa James Lull (toim.): *Popular Music and Communication*. San Francisco: Sage Publications.
- Erlewine, Stephen Thomas (1997) *Manic Street Preachers*. Teoksessa Erlewine, Michael, Bogdanov, Vladimir, Woodstra, Chris, Erlewine, Stephen Thomas & Unterberger, Richie (toim.): *All Music Guide to Rock*. San Francisco: Miller Freeman Books.
- Erlewine, Stephen Thomas (2011) *Manic Street Preachers: Biography*. Allmusic. <http://www.allmusic.com/artist/manic-street-preachers-p13595/biography> Viitattu 29.4.2011.
- Frith, Simon (1988) *Rockin potku*. Tampere: Vastapaino.
- Grossberg, Lawrence (1993) *Rock and the new conservatism*. Teoksessa Bennett, Tony, Frith, Simon, Grossberg, Lawrence, Shepherd, John & Turner, Graeme (toim.): *Rock and Popular Music. Politics, Policies, Institutions*. New York: Routledge.
- Helsingin kaupunginkirjasto (2011) *Punk rock: kapinasta genreksi*. <<http://www.lib.hel.fi/fi-FI/musiikkisivut/punkrock/>> Viitattu 11.4.2011.
- Häkkinen, Ari (2008) 'NEVER FALL INTO SILENCE' – Rock Artists' Politically Persuasive Messages. Jyväskylän yliopisto. Viestintätieteiden laitos. Pro gradu – tutkielma.

- Kuusisto, Riikka (1996) Sodan retoriikasta. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.): Pelkkää retoriikkaa. Tampere: Vastapaino.
- Kärjä, Antti-Ville (2007) Musiikki ja kuva. Teoksessa Aho, Marko & Kärjä, Antti-Ville (toim.): Populaarimusiikin tutkimus. Tampere: Vastapaino.
- Laing, Dave (1978) Interpreting Punk Rock. Julkaisussa *Marxism Today* 2 (4), 123–128.
- Neate, Wilson (2011) How Grim Was My Valley. <http://www.popmatters.com/music/reviews/m/manicstreetpreachers-know.shtml> Viitattu 2.5.2011.
- PBS (2003) Message Music. <<http://www.pbs.org/independentlens/strange-fruit/message.html>> Viitattu 18.06.2011
- Palonen, Kari (1993) Introduction: from policy and polity to politicking and politicisation. Teoksessa Palonen, Kari & Parvikko, Tuija (toim.): Reading the Political. Exploring the Margins of Politics. Jyväskylä: The Finnish Political Science Association.
- Price, Simon (1999) Everything (A Book About Manic Street Preachers). Lontoo: Virgin Books.
- Rautiainen, Tarja (2003) Pop, protesti, laulu. Tampere: Tampere University Press.
- Räsänen, Iisa (1997) ”Lastuna virrassa vai omaa purtta ohjaten”. Itsenäisyyteen liittyvät valtamerkit EU:n vastaisina argumentteina suomalaisessa integraatiokeskustelussa. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Valtio-oppi. Julkaisuja 71.
- Shuker, Roy (1998) Key Concepts in Popular Music. New York: Routledge.
- Shutveker, Paula (1996) Manic Street Preachers: Design for Living. Lontoo: Virgin Books.
- Street, John (2005) Sound waves: political action and the power of music [esitelmä]. ECPR Conference (Politics and Music Panel). 8.–10.9.2005. Budapest.
- Street, John (2006) The Pop Star as Politician: From Belafonte to Bono. Teoksessa Peddie, Ian (toim.): The Resisting Muse. Popular Music and Social Protest. Aldershot: Ashgate.
- The Paul Robeson Foundation (2008) Biography. <<http://www.paulroberson-foundation.org/biography.html>> Viitattu 2.5.2011.
- Weinstein, Deena (2006) Rock protest songs. So many and so few. Teoksessa Peddie, Ian (toim.): The Resisting Muse. Popular Music and Social Protest. Aldershot: Ashgate.

Liitteet

Liite 1.

Slash 'n' Burn
(Richey Edwards 1992)

A
You need your stars, even killers have prestige
Access to a living you will not see
24 boredom, I'm convicted instantly
Gorgeous poverty of created needs

B
Slash and burn
Kill to live
Kill for kicks
3rd world to the 1st
Kill to live

A
Worms in the garden more real than McDonald's
Drain your blood and let the Exxon spill in
Look around here, you see nothing is very real
Chained to economy now famine has been

B
Slash and burn
Kill to live
Kill for kicks
3rd world to the 1st
Kill to live

C
That's all you need
That's all you need

That's all you need
That's all you need

A

Madonna drinks Coke and so you do too
Tastes real good not like a sweet poison should
Too much comfort to get decadent
Politics here's death and God is safer sex

B

Slash and burn
Kill to live
Kill for kicks
3rd world to the 1st
Kill to live
Kill for kicks

B

Slash and burn
Kill to live
Kill for kicks
3rd world to the 1st
Kill to live

C

That's all you need
That's all you need
That's all you need
That's all you need

Liite 2.

A Design For Life
(Nicky Wire 1996)

A

Libraries gave us power
Then work came and made us free
What price now for a shallow piece of dignity

I wish I had a bottle
Right here in my dirty face to wear the scars
To show from where I came

B

We don't talk about love
We only want to get drunk
And we are not allowed to spend
As we are told that this is the end

A design for life
A design for life
A design for life
A design for life

A

I wish I had a bottle
Right here in my pretty face to wear the scars
To show from where I came

B

We don't talk about love
We only want to get drunk
And we are not allowed to spend
As we are told that this is the end

A design for life
A design for life
A design for life
A design for life

B
We don't talk about love
We only want to get drunk
And we are not allowed to spend
As we are told that this is the end

A design for life
A design for life
A design for life
A design for...

Liite 3.

Let Robeson Sing
(Nicky Wire 2001)

A

Where are you now?
Broken up or still around?
The CIA says you're a guilty man
Will we see the likes of you again?

Can anyone make a difference anymore?
Can anyone write a protest song?
Pinky lefty revolutionary
Burnt at the stake for

B

A voice so pure – a vision so clear
I've gotta learn to live like you
Learn to sing like you

A

Went to Cuba to meet Castro
Never got past sleepy Moscow
A giant man with a heavenly voice
MK Ultra turned you paranoid

No passport 'til 1958
McCarthy poisoned through with hate
Liberty lost still buried today
Beneath the lie of the USA

Say what you want
Say what you want

B

A voice so pure – a vision so clear
I've gotta learn to live like you
Learn to sing like you

C

“Now let the Freedom Train come zooming down the track
Gleaming in the sunlight for white and black
Not stopping at no stations marked colored nor white
Just stopping in the fields in the broad daylight

Stopping in the country in the wide open air
Where there never was a Jim Crow sign nowhere
And no lilly-white committees, politicians of note
Nor poll tax layer through which colored can't vote
And there won't be no kinda color lines
The Freedom Train will be yours
And mine”

B

A voice so pure – a vision so clear
I've gotta learn to live like you
Learn to sing like you

D

Sing it loud, sing it proud
I will be heard, I will be found
Sing it loud, sing it proud
I will be heard, I will be found

Otso Salvi

”Bolívar, elät kanssamme!”

Simón Bolívar Hugo Chávezin retoriikassa

Venezuelan politiikassa historia on viime vuosina ollut läsnä ehkä voimakkaammin kuin koskaan aiemmin. Syy tähän on pitkälti maan edesmenneessä presidentissä Hugo Chávezissa (1954–2013). Julkisissa esiintymisissään Chávez muisteli menneisyyden tapahtumia ja hahmoja vedoten historiaan jatkuvasti. Paikoin hän muistutti politiikon sijaan historioitsijaa, joka antoi yleisölle omia oppitunteja. Presidentin kaudella myös historialliset symbolit nousivat esiin ennennäkemättömällä tavalla ja uudet menneisyyden muistopäivät täyttivät kalenterin. Chávezin retoriikassa yksi oli kuitenkin ylitse muiden. Hänen puheisiinsa ja teksteihinsä tutustuessa ei voi olla törmäämättä 1800-luvun itsenäisyystaistelija Simón Bolívariin, joka oli presidentille kaikista keskeisin historiallinen viittauskohde. Vallassa ollessaan Chávez piti satoja puheita, mutta sellaista puhetta, jossa Bolívaria ei mainittaisi, on käytännössä mahdotonta löytää. Hän oli perehtynyt tarkasti Bolívaria käsittelevään historiaan palaten toistuvasti itsenäisyystaistelijan ajatuksiin ja tekoihin. Presidentin puheet olivat täynnä Bolívar-lainauksia ja välillä hän peräti luki kuulijoilleen kokonaisia, usean sivun mittaisia itsenäisyystaistelijan tekstejä.

Tässä artikkelissa käsittelen Chávezin Bolívar-retoriikan poliittista ulottuvuutta. Keskeinen tutkimuskysymykseni on, millaisen kuvan presidentti Bolívarista antoi ja millaisia merkityksiä hän itsenäisyystaiste-

lijaan liitti. Tarkastelen, mitä Bolívarin puolia Chávez korosti ja mitkä hän puolestaan jätti vähemmälle huomiolle. Tätä kautta pyrin vastaamaan kysymykseen siitä, mitä tarkoitusta itsenäisyystaistelijaan vetoaminen Chávezin politiikassa palveli. Bolívar ei tietenkään ollut ainoa aihe, josta Chávez puhui, mutta hänestä tehtyyn tulkintaan tuntuu tiivistyvän presidentin ideologia. Aineistona käytän Hugo Chávezin pitämiä puheita sekä hänen kirjoittamiaan tekstejä. Kuva, jonka Chávez Bolívarista muodosti, tuleeikin kaikista kirkkaimmin esiin hänen omassa retoriikassaan. Puheissaan ja teksteissään presidentti kertoi sen, mitä itsenäisyystaistelija hänelle edusti. Chávezin retoriikassa itsenäisyystaistelijan saamat merkitykset yhdistyivät lisäksi monin paikoin presidentin omiin tavoitteisiinsa. Sisältöanalyysiin perustuvassa luennassani keskityn ennen kaikkea niihin kohtiin, joissa Chávez mainitsee Bolívarin. Olen valinnut puheiden ja tekstien ajanjaksot niin, että ne käsittäisivät mahdollisimman kattavasti koko Chávezin hallintokauden vuoden 1999 valtaannoususta aina tälle vuosikymmenelle asti.

Bolívarin muistelu ei Chávezin Venezuelassa kuitenkaan jäänyt vain puheiden tasolle. Pian valtaannousunsa jälkeen presidentti kannattajineen vaihtoi maan viralliseksi nimeksi ”Venezuelan Bolivariaaninen Tasavalta”. Uuteen perustuslakiin kirjattiin tuolloin, että Venezuela perustaa arvonsa ja moraalisen perintönsä Bolívarin oppeihin. Myös monesta muusta asiasta tuli Chávezin aikana ”bolivariaanista”: niin kouluista, yliopistoista kuin ministeriöistäkin. Kaupasta venezuelalaiset ostivat bolivariaanisia elintarvikkeita, pihoissaan he kasvattivat bolivariaanisia kanoja ja hiuksensa he leikkauttivat bolivariaanisissa kampaamoissa. Myös Chávezin toteuttamat sosiaaliset ohjelmat kantoivat itsenäisyystaistelijan nimeä. Omaa ideologiaansa hän kutsui ytimekkäästi ”bolivarianismiksi”. Toisinaan Chávezin Bolívar-kiinnostus sai epätavallisiaakin piirteitä. On kerrottu, että joissakin hänen pitämässään kokouksissa pöydän päähän asetettiin itsenäisyystaistelijaa varten tuoli, jolle kukaan ei saanut istua. Vuonna 2010 Chávez puolestaan kaivoi Bolívarin kirjaimellisesti haudasta. Itsenäisyystaistelijan jäänteiden avulla hän pyrki todistamaan, että Bolívarin kuoleman syynä olisi ollut sairauden sijaan salamurha.

Chávezin retoriikassa sekä hänen käytännön toimissaan historia ja nykyaika siis kietoutuivat toisiinsa. Bolívar ei ollut vain historiaan jäänyt

hahmo, vaan edelleen esillä entisen presidentin puheissa ja teoissa. On tärkeää huomata, että itsenäisyystaistelija oli esillä nimenomaan presidentin itsensä määrittelemällä tavalla. Chávez saattoi itse valita sen, missä yhteyksissä hän Bolívariin vetosi ja mitä hän itsenäisyystaistelijasta sanoi. Tapa, jolla hän Bolívaria muisteli, ei kuitenkaan ollut itsestään selvä tai ainoa mahdollinen. Historiasta voi puhua myös toisenlaisella tavalla. Tämä tekee menneisyyden esittämisestä ja sen tulkitsemisesta väistämättä poliittista. Ei ole samantekevää, esitetäänkö Bolívar eliitin etuja ajaneena diktaattorina vai köyhiä puolustaneena demokratian esitajana. Poliittista on myös se, että historiasta tehdyn tulkinnan avulla on mahdollista vaikuttaa nykyajan asioihin ja ajatuksiin. Historialla on voimaa, ja se elää ihmisten mielissä. Nykyisyyttä arvioidaankin pitkälti menneisyyden perusteella. Käsitys menneisyydestä liittyy myös kiinteästi identiteetteihin ja määrittää sitä, mihin ihmiset tuntevat kuuluvansa. Historiaa tulkinneelle Chávezille tämä avasi mahdollisuuden vallankäyttöön. ”Bolivarianismillaan” hänen voi ajatella muokanneen kuvaa maailmasta, joka venezuelalaisia ympäröi. Samalla hän muokkasi myös kuvaa itsestään johtajana. Näin itsenäisyystaistelijasta muodostettu käsitys asettui osaltaan Chávezin politiikan taustalle.

Nykyajassa rakentuva historia

Chávezin tapaa vedota historiaan voi hahmottaa niin sanotun menneisyyspoliittisen teorian kautta. Lähtökohtana tällaisessa lähestymistavassa on, että historia ei käytännössä koskaan ole vain historiaa. Niin yhteiskuntatieteellisessä kuin historiallisessakin tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota siihen, miten menneisyys ja menneet tapahtumat vaikuttavat nykyisyyden taustalla. Historian ja nykyajan vaikutussuhde ei kuitenkaan ole vain yksisuuntainen. Myös menneisyyttä käsitellään nykyisistä lähtökohdista ja nykyisen ymmärryksemme kautta.

Menneisyyden poliittisuutta tutkinut Heino Nyyssönen (1997, 15; 1999, 31) näkee, että mennyt on osa nykyistä, koska kaikella inhimillisellä toiminnalla ja sen tuloksilla on menneisyys. Tätä menneisyyttä voi Nyyssösen mukaan lähestyä syklisesti, jolloin yksittäisiin tapahtumiin liittyvä historia tuodaan osaksi nykyisyyttä. Paul Hirst (1985, 49,

51) kirjoittaa, että historia ei ole vain kuolleita, taaksejääneitä tapahtumia, vaan se tietyllä tapaa elää ihmisten mielissä. Helppotajuisuutensa vuoksi historia voidaan ottaa uudelleen käyttöön ja sitä voidaan jatkaa nykyisyydessä. Hirst käyttää yksinkertaisena esimerkkinä Rooman keisari Caesaria, joka perinteisessä mielessä on toki kuollut, mutta elää puheissa ja viittauksissa.

Saksalainen historioitsija Reinhart Koselleck (1985, 269) ei myöskään näe aikaa yhtenä lineaarisena prosessina. Hänen mukaansa elämämme koostuu aikojen moninaisuuden dynamiikasta, jossa vanha elää uudessa ja vaikuttaa sekä nykyisyyteen että tulevaisuuteen. Koselleck puhuu kokemustilasta (*Erfahrungsraum*), jota hän pitää keskeisenä siinä, miten historiaa käsitellään. Kokemustila on läsnä olevaa menneisyyttä, jonka tapahtumia on mahdollista yhdistää kokonaisuuksiksi ja muistella. Muistelemine voi olla tietoista menneisyyden uudelleentyöstämistä tai tapahtua tiedostamattomasti. (Koselleck 1985, 259.) Koselleckin kokemustilana ymmärrettyä historia sisältää Nyysösen (1997, 15) mukaan voimakkaita symbolisia merkityksiä ja ulottuvuuksia, jotka vaikuttavat nykyisyydessä. Kokemustilan lisäksi Koselleck (1985, 257–259) pitää odotushorisontin (*Erwartungshorizont*) käsitettä tärkeänä. Odotushorisontti tarkoittaa tulevaisuuteen kohdistuvia odotuksia, jotka menneisyyden lailla ovat läsnä nykyhetkessä. Kyseessä ovat menneisyyden kokemuksiin perustuvat toiveet, pelot ja mahdollisiksi koetut vaihtoehdot. Menneisyyden kokemuksesta ja tulevaisuuden odotusta ei voikaan erottaa toisistaan, vaan molemmat edellyttävät toistensa olemassaoloa. Koselleckin mukaan kokemukset ja odotukset vaikuttavat siihen, millaisena historia näyttäytyy.

Vaikka menneisyyden tapahtumat ja niihin liittyvät kokemukset vaikuttavat nykyajassa, ne eivät kuitenkaan ole läsnä sellaisinaan, samanlaisina kuin tapahtuessaan. Historioitsija R. G. Collingwood (1946, 242) on todennut, ettei menneisyys varsinaisesti ole enää olemassa, vaan sitä katsotaan aina nykyisyydestä käsin. Menneet tapahtumat voidaan rakentaa uudelleen vain nykyajassa elävien ihmisten mielessä. Myös Frédérique Languen (2009, 250, 253) mukaan historia on aina suhteessa nykypäivään. Kun menneisyyttä tarkastellaan, nykyajan diskurssin ja sanaston avulla yritetään ymmärtää jotain, joka on ajallisesti kaukana. Hänen mukaansa historiassa on kyse paljolti siitä, mitä muistetaan ja mitä unohdetaan.

Steven Sangrenin (1988, 676) mukaan kollektiivinen muisti ja muis-teltavat asiat rakentuvat kulttuurisessa kontekstissa ja kulttuurisen kans-sakäymisen kautta. Se, mitä historiallista seikkaa pidetään merkittävänä, on tietystä kulttuurissa syntynyt arvio. Seppo Hentilä (1994, 13) on huomauttanut, että historiallisia tapahtumia eivät pidä esillä ainoastaan ammattihistorioitsijat, vaan ne tunkeutuvat tietoisuuteen kulttuurisen ja poliittisen julkisuuden välityksellä. Kansalliset symbolit, juhlapäivät sekä muu kollektiivinen muistelu tuovat historian esiin ja vaikuttavat siihen, millaisen painoarvon se kulloinkin saa.

Koselleckin (1985, 222–223) mukaan historiaa ei voi esittää muuten kuin puheessa ja kielessä. Tästä johtuen menneisyyden ja sen kielellisen esittämisen välillä on ero. Koselleck näkee, että puheteoilla muodoste-taan historiallinen narratiivi, joka konstituoi menneet tapahtumat. Ker-tomukseen sisältyvät historialliset ”faktat” tai ”totuudet” eivät koskaan ole identtisiä varsinaisen menneisyyden kanssa, vaan jokainen histori-allinen tapahtuma elää nykyajan fiktiosta. Kerrottujen menneisyyden tapahtumien luonne on siis pohjimmiltaan fiktiivinen. (Koselleck 1985, 111–112.) Myös Koselleckia seuraavan Nyyssösen (1997, 14) mukaan historiaa kertova konstruoi menneisyyttä ja antaa sille järjen ja mielen. Ei ole olemassa valmiita lainalaisuuksia tai tulkintoja, vaan historiasta puhuva merkityksellistää aikaa omasta horisontistaan. Historia saa siis käytännössä aina nykyajasta kumpuavia merkityksiä. Koselleckin (1985, 111, 151) mukaan historialliset lähteet voivat säädellä sitä, mitä asiasta ei voi sanoa, mutta ne eivät määrittele sitä, mitä voi tai pitäisi sanoa. Läh-teet estävät menneisyyden räikeän vääristelyn, mutta jättävät silti tilaa tulkinnalle. Venezuelalainen German Carrera Damas (1970, 28) näkee, että tulkinnan avulla historiaa sekä historiallisia ideologioita on mah-dollista kehittää ja muokata niin, että niiden vastaavuus varsinaisten menneisyyden tapahtumien kanssa vähenee. Tätä hän pitää osana histo-riallista kehitystä, jossa historian kertoja voi samalla olla sen luoja.

Menneisyyden poliittisuus

Koska menneisyys on jatkuvassa suhteessa nykyisyyteen ja sitä voidaan tulkita eri tavoin, historia sekä sen representaatiot pitävät väistämättä

sisällään poliittisen ulottuvuuden. Monet tutkijat ovatkin kiinnittäneet huomiota historian ja politiikan väliseen yhteyteen. J.M. Wiersma ja Hannes Swoboda (2009, 12) pitävät historiaa poliittisena siksi, että se määrittelee ympäristöämme ja toimintaamme sekä sitä, mitä pidämme tärkeänä nykyhetkessä. Heidän mukaansa voidaan ajatella, että historia on mennyttä politiikkaa ja politiikka nykyistä historiaa. Nyyssösen (1999, 31, 37–38) mukaan historialliset tapahtumat kuuluvat poliittisen argumentaation piiriin, koska menneisyyttä ei voi palauttaa sellaisenaan, eikä sitä ole mahdollista elää uudestaan. Hän näkee, että historian poliittisuus liittyy ennen kaikkea menneisyyden ja nykyisyyden väliseen kuiluun. Näiden kahden ajan välille syntyy jännite, kun menneisyyttä yritetään esittää nykyisellä kielellä ja nykyisille yleisöille. Poliittikka toimii tässä kuilussa ja saa voimansa jännitteestä, joka historiaan nykyajassa liittyy. Historian esittäminen on näin ollen aina poliittinen teko. Nyyssösen (1997, 23, 197; 1999, 13) kutsuu menneisyyspolitiikaksi kaikkia niitä tapoja, joilla historiaa pidetään esillä nykyisyydessä. Kyseessä voivat olla esimerkiksi menneisyyden muistelu, traditioiden esillä pitäminen tai historialliset rinnastukset. Menneisyyspolitiikka on tietynlaista historian uudelleen avaamista, jossa poliittinen ulottuvuus on jatkuvasti läsnä, koska vaihtoehtoja menneisyyden tarkasteluun on lukuisia. Nyyssösen (1997, 197) mukaan konfliktin mahdollisuuden sisältävä kuva menneisyydestä on usein jopa poliittisempi kuin tulevaisuus, koska tulevaisuudesta meillä ei vielä ole kokemuksia. Potentiaaliset konfliktit liittyvät usein historiallisiin symboleihin ja symbolisiin järjestelmiin, jotka edustavat menneisyyttä nykyajassa. Tällaisten symbolien tulkinnasta ja hallinnasta käydään kamppailua, mikä tekee niistä politiikan kohteita.

Menneisyyden politiikkaa on mahdollista hahmottaa myös edellä käsiteltyjen Koselleckin käsitteiden, kokemustilan ja odotushorisontin kautta. Koselleck (1985, 262, 268) näkee, että kokemustila ja sen sisältämät historialliset kokemukset voivat muuttua tai niitä voidaan tietoisesti muuttaa. Koska kokemukset ohjaavat sitä, mitä odotetaan, muutos kokemustilassa tarkoittaa myös muutosta odotushorisontissa. Se, miten historiasta ja menneisyyden kokemuksista puhutaan, vaikuttaa Koselleckin mukaan tulevaisuuteen kohdistuviin odotuksiin. Kokemustilan muokkaaminen tapahtuu poliittisen toiminnan avulla. Historian poliittisuuden kannalta keskeisessä osassa ovat menneisyyden tapahtumista

tehdyt tulkinnat, jotka muuttavat sitä, mitä tulevaisuudelta odotetaan. (Koselleck 1985, 271–272.) Siinä missä Nyyssönen näkee politiikan liittyvän menneisyyden ja nykyisyyden väliseen jännitteeseen, Koselleck (1985, 266, 274) sijoittaa poliittisen jännitteen kokemuksen ja odotuksen väliin. Hänen mukaansa ihmisiin on mahdollista vaikuttaa tietyn kokemuksen tai siitä tehdyn tulkinnan avulla, ja näin tuotetuista odotuksista voi tulla välineitä poliittiseen legitimaatioon.

Myös Hayden White (1987, 59–60, 81) on kiinnittänyt huomiota historian tulkinnan poliittisuuteen. Hänen mukaansa historian tulkitseminen edellyttää aina politiikkaa, eikä tulkinnan ja sen poliittisen käytön välille voi tehdä eroa. White pitää kerronnallisuutta jo itsessään poliittisena välineenä, joka tuo ideologisia elementtejä tulkintaan ja ymmärrykseen. Tästä syystä historia sopii ideologioihin ja sitä voidaan käyttää poliittisesti. Whiten lisäksi Koselleck (1985, 254) näkee historian ideologisoitumisen väijäämättömänä, koska historiaa kertovan tulkinta on sidoksissa hänen aikaansa, käsityksiinsä ja asenteisiinsa.

Nyyssönen (1997, 16) mukaan nykyiset intressit ovatkin läsnä siinä, mitä menneisyydestä etsitään, mitä sieltä nostetaan esiin ja millaisia merkityksiä esiin nostetuille asioille annetaan. Erilaiset intressiryhmät, joihin poliitikotkin kuuluvat, tekevät historiasta erilaisia tulkintoja. Mahdollisista tulkinnan taustalla toimivista todisteista ja dokumenteista valitaan omien tavoitteiden mukaan ne, joille on käyttöä nykyisyydessä. Vietettävien vuosipäivien ja pystytettävien muistomerkkien valinta ei siis ole ennalta määrättyä, vaan siihen liittyy poliittinen aspekti. (Ks. myös Hirst 1985, 44.) Poliittisuutensa vuoksi historia on myös suhteessa vallankäyttöön. Nyyssönen (1997, 17, 188) pitää menneisyyttä tärkeänä rintamana valtataistelussa, jossa omalle toiminnalle haetaan poliittista ja kulttuurista oikeutusta. Koska menneisyyden avulla arvioidaan nykyisyyttä, menneisyyden tarkastelua hallitsevalla on Nyyssönen mukaan mahdollisuus vallankäyttöön. Historiallinen tieto on valtaa, mutta ennen kaikkea sitä on historian tulkinta. Se, joka määrittelee mistä tietyissä asiassa on kysymys ja mikä siinä on keskeistä, kykenee luomaan ja muokkaamaan todellisuutta. Nyyssönen (1997, 17) jatkaa, että vallankäytölle olennaista ei ole menneisyydestä tehdyn tulkinnan paikkansapitävyys. Poliitikassa ratkaisuja ei välttämättä tehdä asioiden todellisen tilan perusteella, vaan sen, miten asioiden oletetaan olevan. Myös White (1987, 73), johon

Nyyssönenkin tukeutuu, näkee historiaan liitettyjen merkitysten ja menneisyyden tarkastelutapojen määrittelevän sitä, millaista politiikkaa pidetään uskottavana, toteuttamiskelpoisena tai muuten toivottavana.

Historian esillä pitämisessä ja sen poliittisuudessa on kyse myös identiteeteistä. Bronislaw Geremek (2009, 36–38) näkee, että poliittista yhteisöä luodaan vetoamalla yhteiseen menneisyyteen, yhteisiin voittoihin ja tappioihin. Jaettu menneisyys tuottaa hänen mukaansa tunteen jaetusta tulevaisuudesta ja yhteisestä identiteetistä. Nyyssönen puolestaan (1999, 39–40; 2001, 31) kirjoittaa, että identiteettiä sekä kansakuntaa luotaessa menneisyyttä käytetään mobilisoivien, politisoivien ja legitimoivien vaikutusten aikaan saamiseen. Menneisyydestä tehtävät konstruktiot vaikuttavat poliittisiin tavoitteisiin ja ohjaavat niitä tiettyyn suuntaan. Identiteettipolitiikassa menneisyys onkin kamppailun kohteena.

Historian poliittinen (väärin)käyttö

Historiaa voidaan pitää jo itsessään poliittisena, kuten edellä on havaittu. Menneisyyttä on kuitenkin mahdollista tarkastella myös välineellisemmästä näkökulmasta. Tällöin huomion kohteena on se, miten historiaa tietoisesti käytetään politiikassa. Esimerkiksi Eric Hobsbawmin kuva historian poliittisuudesta on tietyllä tapaa raadollisempi kuin edellisissä alaluvuissa käsitellyillä historian ja politiikan tutkijoilla. Toisin kuin monet näistä tutkijoista, Hobsbawm (1997, 6–8) näkee, että historialliset faktat ovat olemassa ilman sen kummempaa politiikkaa tai tulkintaa. Sen sijaan historian poliittisuus syntyy historian käytöstä, tai pikemminkin väärinkäytöstä ja vääristelystä. Viktor Makarov (2009, 147) yhtyy Hobsbawmin käsitykseen siitä, että nimenomaan historian tarkoituksellinen käyttö tekee siitä kiistanalaista.

Menneisyyttä käytetään Hobsbawmin (1997, 25–26) mielestä hyväksi ennen kaikkea siksi, että sillä itsessään on auktoriteettia. Jos nykyisyys on jollain tavalla epätydyttävä, menneisyydestä voi löytyä malli nykyisyyden järjestämiseksi uudelleen tyydyttävämpään muotoon. Hobsbawm (1997, 14–16, 18–19) toteaaakin, että historiaa muistelemalla on mahdollista yrittää palauttaa menneisyyden suuruus. Tällainen palauttami-

nen on kuitenkin valikoivaa, koska tietyt menneisyyden seikat halutaan takaisin ja toisia ei. Usein historiallisten tapahtumien toistaminen ei Hobsbawmin mukaan myöskään ole todellista, vaan pelkästään symbolista. Symbolisesta menneisyyteen vetoamisesta on kyse silloin, kun historia tulee niin kaukaiseksi, ettei siihen voi palata. Tällöin menneisyys toimii edeltävien tapausten varastona, josta on mahdollista löytää edeltäjä jollekin, joka tosiasiasa on edeltämätöntä. Ennakkotapausten valinnassa tukeudutaan nykyisyyden intresseihin, joilla ei ole mitään tekemistä menneisyyden kanssa. Niinpä symbolisesta, nykyintressien värittämästä historiasta voi tulla tietynlainen keksintö, Hobsbawmin (1997, 5, 16) sanoin tuotettu tai tekaistu (engl. *fabrication*).

Hobsbawm (1997, 270, 275–276) näkee, että toisin kuin historioitsijat, poliitikot ja muut historiaa poliittisesti käyttävät eivät välitä tieteellisten metodien ja retoristen konstruktioiden välisistä eroista eivätkä siitä, mikä todella on historiallinen fakta. Totuuden sijaan keskeisiksi arviointikriteereiksi nousevat historian käyttökelpoisuus ja tarkoituksenmukaisuus. Vaikka Koselleck on sitä mieltä, että politiikkaa ei koskaan voi erottaa historiasta tai sen esittämisestä, myös hän on kiinnittänyt huomiota historian tarkastelun menettelytapoihin. Toisin kuin poliitikoilla, historiantutkijoilla on hänen mukaansa suojanaan metodeja, joiden avulla lähteitä tarkastellaan ja tulkintoja tehdään. (Koselleck 1985, 148–151.)

Pidettiin historiantutkimuksen tuottamia tuloksia sitten kiistattona faktoina tai poliittisesti konstruoituina, millaisia ovat keinot, joilla historia valjastetaan poliittiseen käyttöön? Hobsbawmin (1997, 12) mukaan nykyisyyden tavoitteita on mahdollista muokata menneisyyteen sopiviksi muuttamalla varovasti kuvaa menneisyydestä tai venyttämällä kehystä, jossa historiaa tulkitaan. Vaikka varsinaisesta valehtelusta ei olisikaan kyse, asioita voidaan irrottaa kontekstistaan tai olennaisia faktoja voidaan jättää pois. Hobsbawm (1997, 7, 22, 273–275) toteaa kuitenkin, että yleisin historian ideologinen väärinkäyttö perustuu pikemmin anakronismiin kuin valheisiin. Anakronismi, joka antaa historialle merkityksen nykyajan kautta ja heijastelee nykyisiä pyrkimyksiä menneisyyteen, on hänen mukaansa käyttökelpoinen tekniikka tiettyä yhteisöä tyydyttävän historian luomiseen. Anakronistisia historiantulkintoja on myös vaikea kumota, jos todisteet menneisyydestä ovat vaillinaisia,

ristiriitaisia tai vaikeasti tulkittavia. Hobsbawmin näkemys anakronismista historian väärinkäyttönä eroaa siis monista edellä käsitellyistä tutkijoista, joiden mukaan historian esittäminen on aina tietyllä tapaa anakronistista. Nyyssönen (1997, 21; 1999, 39) on puolestaan nostanut esiin nykyajan ja menneisyyden välille rakennettavat analogiat, jotka usein saavat anakronistisia piirteitä. Nykyisyyden tulkitsemisessa tällaiset historialliset vertaukset ovat hänen mukaansa toistuvasti käytetty retorinen keino. Analogiat antavat Nyyssösen (1997, 187, 197) mukaan myös mahdollisuuden ”kosellecklaisen” odotushorisontin muokkaamiseen.

Myös retoriikan teoreetikko Kenneth Burke on hahmotellut keinoja, joiden avulla historiasta yritetään tehdä nykypolitiikkaan sopivaa. Burken (1937, 40, 93) mukaan tietyn historiallisen tilanteen tarjoamat mahdollisuudet voi ”lunastaa” ottamalla ne käyttöön nykyajassa. Burke näkee, että historiaa ja historiallisia periaatteita on mahdollista venyttää niin, että ne vastaavat nykyisiä intressejä. Tällaisesta toiminnasta Burke (1937, 232, 291) käyttää termiä *casuistic stretching* (tapauskohtainen venyttäminen). Tapauskohtaisella menneisyyden muokkaamisella tuodaan hänen mukaansa esiin uusia, nykyajasta nousevia merkityksiä, vaikka teoriassa pysytään uskollisina vanhoille periaatteille. Tiettyä asiaa voidaan laajentaa koskemaan jotain toista, ja eroa periaatteen ja todellisuuden välillä voidaan häivyttää. Venyttäminen tarjoaa myös mahdollisuuden historian verhoamiseen tai tietynlaiseen naamioimiseen. Sen avulla voidaan luoda vaikutelma, että jokin asia on pysynyt samana, vaikka todellisuudessa niin ei olisi. Burken (1937, 291) mukaan tapauskohtainen venyttäminen kuuluu läheisesti historiasta puhumiseen. Historiaa muokataan, koska jokainen menneisyyden hetki on ainutkertainen ja vaatii arviointia sen suhteen, mitkä tekijät ovat siinä tärkeitä. Laura Mixon (2009, 56–59) näkee, että Burken hahmottelemasta venyttämisestä on hyötyä erityisesti silloin, kun historiallisista kirjoituksista, tarinoista tai muusta raakamateriaalista tehdään uusia tulkintoja. Keskeisintä tällaisessa menneisyyden muokkaamisessa on Mixonin mukaan se, että siinä historiaan liitetään merkityksiä, jotka ovat aikaan sopivia ja relevantteja nykyajassa. Menneisyyden poliittisen käytön kannalta tämä on erityisen hedelmällistä.

Historialliset myytit ja niiden sankarit legitimitietin lähteinä

Historian käyttö voidaan nähdä myös konkreettisena keinona poliittisen auktoriteetin ja legitimitietin vahvistamiseen. Nyssönen (1997, 17) onkin todennut, että politiikassa ryhmän tai ideologian taustalla vaikuttava traditio lisää sen poliittista uskottavuutta ja painoarvoa. Myös Hobsbawmin (1997, 40) mukaan menneisyyden käytöllä pyritään usein vain poliittisten toimien oikeuttamiseen, vaikka ääneen lausutut tavoitteet olisivatkin jalompia.

Laura Mixon (2009, 97–98, 131, 141–142) pitää tapaa, jolla kansakunnan historiaa selitetään, retorisen voiman osoituksena. Tällainen historian rekonstruointi saa hänen mukaansa usein myyttisiä piirteitä. Loistokkaaseen menneisyyteen vetoavat historialliset myytit ovatkin keskeisiä välineitä poliittisen toiminnan oikeuttamisessa. Ne ovat todellisista historiallisista tapahtumista tehtyjä luovia tulkintoja, jotka perustuvat varsinaisten faktojen valikoimiseen tai ”soveltamiseen”. Mixon (2009, 185) siteeraa Eldon Kenworthyä, jonka mukaan historiallinen myytti toimii tarinana, joka mahdollistaa jo olemassa olevien mielleyhtymien siirtämiseen uusiin tilanteisiin. Näin myös menneisyyden auktoriteettia voidaan siirtää asioihin, jotka nykyajassa tarvitsevat auktoriteettia taustalleen. Myös Kuuban poliittista retoriikkaa tutkineen Donald Rican (1992, 126) mukaan hallinnon legitimitietti usein kasvaa, jos se pystyy osoittamaan kulkevasa samaa uraa, joka menneisyydessä koettiin menestyksekkääksi.

Roland Barthes (1994, 173–174) kirjoittaa, että myytti on jo itsessään puhetta, joka välittää historiallisen viestin. Hän pitää myyttejä käyttökelpoisina politiikassa, koska ne ovat valmiiksi muokattua, kommunikaatioon sopivaa materiaalia. Myyttien sisältämiä merkityksiä ei myöskään usein kyseenalaisteta. Tähän perustuu historiallisten myyttien legitimoiva voima. Barthesin (1994, 201–202) mukaan myytti depotitisoi ja tekee asiat itsestään selviksi antamalla historialliselle intentiolle luonnollisen perustan. Se ei kiellä asioita vaan puhuu niistä, mutta puhuminen tapahtuu toteamalla, ei selittämällä.

Kansallisiin myytteihin perehtynyt Anthony D. Smith (1999, 65–68, 85) näkee, että myytit pitävät käytännössä aina sisällään jotain hyveel-

listä ja sankarillista. Yhteisön tulevaisuus saa myyteissä hänen mukaansa merkityksen menneisyyden kulta-ajan ja sen sankareiden kautta. Koska loisteliaaksi koettu hetki ei kuitenkaan enää ole läsnä, sankarimyytteihin yhdistyy usein ajatus sankarillisen aikakauden herättämisestä uudelleen eloon. Myös Mixonin (2009, 145) mukaan historialliset sankarit ovat usein kiinteä osa kansallisia myyttejä. Tärkeintä myyttien sankarihahmoissa on Mixonin (2009, 47, 65) käsityksen mukaan se, että ne toimivat auktoriteetin ja tätä kautta myös legitimitietin taustalla. Mixon näkee, että historiallisen hahmon avulla on muun muassa mahdollista vahvistaa ryhmäidentiteettiä johtajan taustalla. Rice (1992, 13, 35–36) huomauttaa, että legitimaatiossa voidaan käyttää myös historiallisia dokumentteja tai suoria viittauksia aikakausiin, mutta historiallisella sankarihahmolla on näitä suurempi painoarvo.

Mixonin ja Rican lisäksi Kenneth Burke (1937, 77) on todennut, että nostamalla esiin sankarin johtaja voi nostaa myös itsensä korkeampaan asemaan. Burken muotoilemaa retorisen identifikaation prosessia voidaankin pitää keinona, jolla legitimitettä siirretään historian sankarihahmosta nykyajan johtajaan. Identifikaatio tapahtuu Burken (1962, 544–545) mukaan silloin, kun puhujan ja yleisön intressit vaikuttavat yhdistyvän. Vaikka identifioituessa puhuja luo yhteyden johonkin toiseen, hän säilyy samalla itsenäisenä ja omilla motiiveilla varustettuna. Hilka Summa (1996, 56) kuvailee burkelaista identifikaatiota toiminnaksi, jossa ilmiö tunnustetaan tai määritetään toiseksi, mitä se todellisuudessa on, ja henkilö tavoitteineen samaistetaan laajempaan kokonaisuuteen. Burke (1962, 579–580) näkee, että ihmiset voi vakuuttaa vain silloin, jos löytää kaikille yhteisen maaperän ja kykenee sitomaan omat tavoitteensa yleisön arvostamiin tavoitteisiin. Identifikaatio vaatii siis taustalleen jotain, joka yhdistää puhujaa ja yleisöä. Mixonin (2009, 53, 61–62) mukaan menneisyyden sankari voi toimia tällaisena yhteisenä samaistumisen kohteena, vaikkei hän nykyajassa enää olisikaan merkityksellinen. Myös Burke (1937, 78) kirjoittaa, että auktoriteetti voi perustua johonkin eri ryhmien välissä toimivaan välittäjään, joka on kaikille jossain määrin mieluisa ja yhteiseen identiteettiin sopiva.

Auktoriteetin voidaan nähdä siirtyvän menneisyydestä nykyaikaan myös tradition kautta. Max Weberin (1957, 341) tunnetun luonnehdinnan mukaan auktoriteetti on traditionaalista, jos legitimitietin ajatellaan

tulevan perinteestä ja valtaa pidetään menneisyydestä käsin annettuna. Rican (1992, 3–4) mukaan onkin mahdollista, että menneisyyden sankarihahmo toimii traditionaalisen auktoriteetin lähteenä. Ricelle kyse ei kuitenkaan ole vain Weberin traditionaalisesta auktoriteetista, vaan sankarihahmon käyttöön yhdistyy myös karismaattisen vallankäytön piirteitä. Rice näkee kyvyn yhdistää menneisyyttä nykyisyyteen ennen kaikkea karismaattisena.

Kaikki historian hahmot eivät kuitenkaan kelpaa auktoriteetin lähteeksi. Mixonin (2009, 46–47) mukaan auktorisoivan hahmon ominaisuuksien on oltava merkityksellisiä nykyajassa ja helposti aikakaudesta toiseen siirrettävissä. Menneisyyden hahmon on myös nautittava arvostusta ja oltava uskottava juuri siinä kulttuurissa, jossa häneen vedotaan. Lisäksi johtajan legitimizeettii vahvistavan hahmon on todellakin oltava jollain tapaa sankarillinen. Mixon (2009, 51) toteaa, että auktoriteetti on lähtöisin ennen kaikkea menneisyyden hahmon sankarillisista ominaisuuksista. Legitimoiva sankari on rohkea, uhrautuva ja peräänantamaton vastoinkäymisten edessä. Se, oliko menneisyyden hahmolla todellisuudessa tällaisia ominaisuuksia, on Mixonin mukaan kuitenkin toisarvoista, koska totuus ei ole historiallisten myyttien ensisijainen arviointikriteeri. Olennaisia ovat sen sijaan ne merkitykset, joita vastaanottava yleisö hahmoon liittää.

Miksi vuosien tai jopa vuosisatojen takainen sankaruus sitten tukee nykyjohtajan asemaa? Rice (1992, 13) pitää yhtenä syynä sitä, että historian sankarista on hyötyä kansallista yhtenäisyyttä luotaessa. Samuel Brunk ja Ben Fallaw (2006, 3) kirjoittavat, että sankarit ovat kulttuurinen liima, joka pitää kuviteltua kansakuntaa kasassa. Koska yhtenäisyyden luominen on keskeistä menestyksessä vallankäytössä, johtaja voi Brunkin ja Fallawin mukaan vahvistaa asemaansa tukeutumalla menneisyyden sankariin. Mixon (2009, 48–50) näkee legitimizeetin kasvavan erityisesti siitä syystä, että historiallisen sankarin retorinen käyttö vahvistaa johtajan eetosta (*ethos*), eli kuvaa, jonka hän antaa poliittista toimintaa ohjaavasta luonteestaan. Klassisessa retoriikassa luonteeseen perustuvaa argumentaatiota onkin pidetty yhtenä keskeisimmistä suostuttelun keinoista (Haapanen 1996, 30–37). Aristoteleen (1997, 11) mukaan se, että puhuja esittää itsensä luotettavana ja kunniakkaana, saa yleisön vakuuttumaan myös puheen sisällöstä. Cicero (2006, 207) puo-

lestaan kirjoittaa, että kunniaakasta ilmapiiriä luovan puhujan kannattaa kerätä puheeseensa esimerkkejä esi-isien maineikkaista teoista. Mixonin (2009, 48–50, 53–54) mukaan historiallisen sankarin kautta päästään käsiksi tällaiseen luonteeseen perustuvaan uskottavuuteen, mikä jo itsessään kasvattaa johtajan ja hallinnon legitimitettä. Sankarin kunniaakasta luonnetta ja arvostettuja ominaisuuksia voidaan retorisesti heijastella johtajaan, jolloin samat ominaisuudet kuvastuvat hänessä. Puhujalla, joka muokkaa kuvaa menneisyyden sankarista, on näin ollen mahdollisuus muokata myös kuvaa itsestään.

Historiallisen hahmon käytössä on siis pitkälti kyse retoriikasta ja retorisisista tulkinnoista. Mixon (2009, 54–55) toteaa, että aika, tila ja sosiaalinen todellisuus saattavat erottaa menneisyyttä ja menneisyyden hahmoa nykyajan yleisöstä, mutta hahmoa retorisesti käyttävä tekee historian lähestyttävämmäksi omalla tulkinnallaan. Tulkitsemisen ja historian esillä pitämisen kautta menneisyyden hahmosta tulee läsnä oleva ja nykyaikaan sopiva. Myös Rice (1992, 12, 76–77, 96–98) pitää historian hahmosta annettua retorista kuvaa keskeisenä legitimaation kannalta. Poliitiikan oikeuttaminen on hänen mukaansa tehokkainta silloin, kun historiaa tulkitaan ilman yksityiskohtaista analyysiä tai vertailua ja mahdolliset ristiriitaisuudet pyritään häivyttämään. Keskeisessä asemassa ei siis loppujen lopuksi ole historiallinen sankari ominaisuuksineen, vaan merkitykset, joita häneen liitetään – siis tarina, jota hänestä kerrotaan.

Bolívar elää!

Hugo Chávez korosti retoriikassaan erityisen voimakkaasti sitä, että Bolívar on nykyaikana edelleen merkityksellinen. Hänen keskeinen ajatuksensa oli, että itsenäisyystaistelija ei ole kuollut vaan hänen tavoitteensa ja unelmansa elävät vieläkin. Tiivistäen Chávez totesi Bolívarin ”elävän kanssamme”. (Chávez 1999, 253; 2005, 591.) Bolívarin syntymän vuosipäivänä pitämässään puheessa Chávez (24.7.1999) kuvasi kansan keskuuteen palannutta Bolívaria juhlallisin, lähes uskonnollisin sanankääntein:

Bolívar todellakin, miekkansa ja kynänsä kanssa, kilpensä ja sanansa kanssa, hevosensa ja ideologiansa kanssa, heräsi uudestaan. Hän kulkee värähtelväenä, äänekkäänä ja mahtavana, niin kuin aina, miljoonien sydämiensä sykkeessä, koko Venezuelan kansan sielussa, toivossa ja uskossa. (Chávez 1999, 259.)

Chávez itse koki ottavansa mallia menneisyydestä ja edustavansa samanlaista ideologiaa kuin Bolívar aikanaan. Jo pelkästään se, että entinen presidentti liitti lukemattomiin ajamiinsa asioihin määrään ”bolivariaaninen”, loi vahvan sillan Bolívariin liittyvän menneisyyden ja Chávezin oman politiikan välille (esim. Chávez 2005, 231). Chávez myös perusteli tiettyjä ehdotuksiaan ja vaatimuksiaan sillä, että itsenäisyystaistelijakin oli aikanaan ehdottanut tai sanonut jotain samankaltaista (Chávez 1999, 36, 269, 411). Presidentin mukaan menneisyydestä olikin etsittävä vastauksia nykypäivän ongelmiin. Bolívar oli ”majakka” ja ”opas”, joka johti myös nykyistä poliittista prosessia. Chávez luonnehti Bolívarin 1800-luvulla esittämiä ajatuksia toteuttamiskelpoiseksi kaavaksi, joka olisi mahdollista määritellä vaikka matemaattisesti. (Chávez 1999, 6, 14, 104; 2005, 477.) 5.8.1999 pitämässään puheessa hän nimesi politiikkansa taustalla vaikuttavan ”filosofis-ideologisen kehyksen” ”bolivarianismiksi”. Tämän ideologian oli oltava kaiken A ja O ja sen oli lävistettävä myös maan perustuslaki ”päästä varpaisiin”. (Chávez 1999, 289.) Omaa poliittista ohjelmaansa Chávez kutsui toistuvasti ”bolivariaaniseksi vallankumoukseksi” ja sanoi sen periytyvän suoraan itsenäisyystaistelijan ajoista (Chávez 1999, 106, 119, 279).

Huomionarvoista on nähdäkseni se, että Chávez pyrki retoriikkaan esittämään Bolívarin ajan ja nykypäivän tilanteet tietyllä tapaa samankaltaisina. Hän totesi, että nyky-Venezuelan ongelmat johtavat samanlaiseen orjuuteen kuin kolonialismi aikanaan ja maa on edelleen ”samanlaisessa labyrintissä” kuin aikaisemmin. Maan nykyisten ongelmien selittäminen oli kuin Bolívarin taistelu itsenäisyydestä, jossa Bolívar edusti muutosta konservatismia vastaan. (Chávez 1999, 14, 222, 248; 2010c, 7.) Chávezille 1800-luvun alku edusti kansallisen kunnian, loiston ja suuruuden aikaa, jolloin itsenäisyystaistelijan ideat ja unelmat kukoistivat (Chávez 1999, 186–190; 2005, 464). Vuosia 1805–1830 hän kutsui ”bolivariaaniseksi aikakaudeksi”, jonka aikana hänen mukaansa

muodostuivat myös nykyajan kannalta hyödylliset periaatteet. Presidentin mukaan nämä periaatteet saattoivat auttaa muuttamaan ja ymmärtämään tulevaa, vuosien 2005–2030 välistä ajanjaksoa. (Chávez 1999, 35; 2005, 392–393, 403.) Chávez teki näin 200 vuoden takaisesta ajasta sekä itsenäisyystaistelija Bolívarista merkityksellisen nykypäivässä.

Chávez toi itsenäisyystaistelijan nykypäivään myös aivan konkreettisten analogioiden kautta. Hänen mukaansa hänen valtaannousunsa muistutti Angosturassa vuonna 1819 tapahtunutta itsenäisen Venezuelan perustamista, jota Bolívar johti. Varsin symbolista on, että Chávez aloitti vuoden 1999 virkaanastujaispuheensa täsmälleen samoilla sanoilla kuin edeltäjänsä Angosturaan kokoontuneessa kongressissa. (Chávez 1999, 5, 445) Chávezin mukaan myös hänen vuonna 1992 yrittämänsä sotilaallinen vallankaappaus perustui Bolívarin ajatuksiin. Vallankaappausyritys oli ”bolivariaaninen”, koska Bolívarin oli sanonut, että ”sotilaiden tulee tarttua miekkaan kansan oikeuksia puolustaakseen”. (Chávez 2005, 122, 124, 579–580.) Itsenäisyystaistelija itse tosin lausui sanansa sotatilanteessa Espanjaa vastaan taistellessaan, mutta Chávez irrotti ne tästä kontekstista. Entisen presidentin retoriikassa Bolívarin ajatus yhdistyi hänen omiin toimiinsa ja itsenäisyystaisteluun liittyvä oikeutus kantoi aina vallankaappaukseen asti.

Bolívarin merkitystä korostavaa retoriikkaa voidaan pitää esimerkkinä siitä, miten menneisyyttä jatketaan nykyisyydessä ja tuodaan uudelleen käyttöön. Koselleckin tapaan ajateltuna Chávez muisteli tiettyä kokemustilaa ja tuotti sitä kautta nykypäivään liittyviä odotuksia. Historiallisiin kokemuksiin vetoamalla hän pyrki vaikuttamaan nykyiseen toimintaan ja ohjaamaan sitä määrättyyn suuntaan. Chávez esitti Bolívarin sekä hänen periaatteensa olevan läsnä nykyajassa, mihin sisältyi vahva ajatus siitä, että menneisyyttä voi toistaa tai käyttää oppaana. Presidentin Bolívar-retoriikka teki historian lähestyttävämmäksi ja nykyaikaan sopivaksi, jopa matemaattisen kaavan tavoin. Nykyajan ja loistokkaana pidetyn menneisyyden yhdistämisessä tuntuu olevan kyse myös tietynlaisesta historiallisen myytin rakentamisesta. Yhdistämällä Bolívariin liittyvän myytin omiin poliittisiin tavoitteisiinsa, Chávez pyrki tuomaan sen nykyaikaan. Näin historian suuruus siirtyi myös tähän päivään, mihin esimerkiksi Hobsbawm (1997, 14–15) on kiinnittänyt huomiota. Barthesia (1994, 201–202) seuraten voi ajatella, että Bolívar-myy-

tin voima perustui sen kykyyn esittää Chávezin toiminta luonnollisena, poliittisista intentioista riisuttuna. Sen sijaan, että Chávez olisi toteuttanut omia tavoitteitaan, hänestä tuli osa väijäämätöntä historiallista jatkumoa.

Analogioilla ja rinnastuksilla Chávez toteutti Nyyssösen hahmottelemaa menneisyyspolitiikkaa. Kun presidentti näki jatkavansa Bolívarin työtä ja vastaavansa samankaltaisiin ongelmiin, hän antoi itsenäisyystaistelijalle merkityksen nykyajan ja omien päämääriensä kautta. Nähdäkseni Bolívarin tuominen nykyaikaan oli Chávezille keino poliittisen legitimitietin vahvistamiseen. Poliitiikan uskottavuuden ja painoarvon voidaan nähdä lisääntyneen, kun hän esitti jatkavansa Bolívarin perinnettä. Bolívarin avulla Chávez loi yhteyden itsenäisyystaistelun aika-kauteen, josta oikeutus viime kädessä nousi. Andres Cañizálesin (2007, 185) mukaan Bolívar antoi presidentille ”historiallis-symbolisen valtuutuksen”. Se, edustiko Chávezin politiikka todella Bolívarin periaatteita, ei ollut legitimaation kannalta niinkään olennaista. Tärkeämpää oli, että yleisö uskoi asian olevan niin. Chávezin Bolívar-retoriikassa, jossa nykyajan presidentin valta yhdistyi menneisyudessa käytettyyn valtaan, on nähtävissä piirteitä Weberin muotoilemasta traditionaalisesta auktoriteetista. Toisaalta historialliseen hahmoon tukeutumisessa on kyse myös karismaattisesta vallankäytöstä, kuten Donald Rice (1992, 3–4) on todennut. Karismaattisena johtajana pidetyn Chávezin voikin nähdä käyttäneen hyväkseen toista karismaattista hahmoa, Bolívaria. Presidentti tuntui esittävän, että Bolívar oli herännyt henkiin nimenomaan hänen itsensä muodossa. Kun Chávez puheissaan ja teksteissään tukeutui Bolívarin sanoihin, käskyt ja toiveet vaikuttivat tulevan edesmenneen presidentin sijaan itse Bolívarilta. Itsenäisyystaistelijan sanoja lainaamalla ja aikakausien yhtäläisyyksiä korostamalla Chávez ikään kuin asettui uudeksi Bolívariksi.

Bolívarin sosiaalinen vallankumous

Chávez käsitti Bolívarin ennen kaikkea sosiaalisten oikeuksien puolustajaksi. Presidentin mukaan Bolívar ei tavoitellut vain itsenäistymistä, vaan myös todellista sosiaalista vallankumousta, jossa oikeudenmukai-

suus oli keskeisellä sijalla. Chávez korosti, että oikeudenmukaisuuden lisäksi sosiaalinen tasa-arvo oli itsenäisyystaistelijan keskeinen tavoite. (Chávez 2005, 7, 364.) Hän muistutti Bolívarin myös sanoneen, että ”paras hallitusmuoto on sellainen, joka tarjoaa kansalle eniten sosiaalista turvaa”. Eräässä puheistaan presidentti luki Bolívarin 1800-luvun alussa kirjoittamia julistuksia, joissa Bolívar puhuu koulutuksen ja josain määrin myös terveydenhuollon puolesta. Chávez näki näiden tekstien osoittavan, että sosiaaliset tavoitteet olivat itsenäisyystaistelijalle tärkeitä. (Chávez 2005, 163–167; 2010e, 29.)

Bolívarin sitoutuminen sosiaaliseen vallankumoukseen tuli Chávezin mukaan ilmi myös itsenäisyystaistelijan vaatimuksessa maanomistuksen jakamisesta. Muiden Bolívarin tavoitteiden ohella myös tässä oli presidentin mielestä kyse ennen kaikkea tasa-arvosta ja oikeudenmukaisuudesta. Harvojen käsiin keskittyneen maanomistuksen lopettaminen oli ”bolivariaanista politiikkaa”. (Chávez 2005, 168; 2010a, 9; 2011, 23.) Käytännön yhteiskunnallista tasa-arvoa edusti myös Bolívarin suhtautuminen ulossuljettuihin väestöryhmiin. Chávezin mukaan Bolívar teki parhaansa edistääkseen mustan väestön, orjien ja muiden köyhien vapautta. Venezuelan alkuperäisväestölle suunnatussa puheessaan hän sanoi Bolívarin puolustaneen lisäksi alkuperäisasukkaiden oikeuksia. (Chávez 2005, 166, 393–395, 504–505.)

Bolívarista puhuessaan Chávez ei kuitenkaan tyytynyt pelkkään sosiaalisten tavoitteiden esillä pitämiseen. Sen sijaan hän yhdisti itsenäisyystaistelijan myös suoranaiseen sosialismiin. Chávez näki, että Bolívarin korostamat tasa-arvo ja oikeudenmukaisuus ovat sosialistisia arvoja, jotka toteutuvat parhaiten sosialistisessa yhteiskunnassa. Yhdessä teksteistään hän totesikin, että ”Bolívarin edistyksellisimmät ideat muodostavat suuren virran, jonka vesistä muodostuu joki nimeltä sosialismi. Oli ilmeistä, että Bolívar ”kulki kohti sosialismia”. (Chávez 2005, 90, 168–169, 473; 2009a, 16; 2009c, 43.) Sosialistina pitämänsä Bolívarin Chávez asetti nykyistä kapitalistista maailmanjärjestystä vastaan. Hänen mukaansa ”bolivariaanisia tavoitteita” ei voi saavuttaa kapitalistisessa järjestelmässä. Tämä johtuu siitä, ettei kapitalismi tarjoa mahdollisuutta todelliseen tasa-arvoon ja oikeudenmukaisuuteen. (Chávez 2005, 175, 315, 345–346.) Entisen presidentin retoriikassa Bolívarista tulikin kapitalismin vastustaja ja sosialismista itsenäisyystaistelijan tarjoama ratkaisu.

Eräässä puheessaan Chávez totesi suoraan, että Bolívar on paras lääke kapitalistisen maailman sairauteen (Chávez 2009c, 37).

Chávez muokkasi kuvaa Bolívarin sosialismista myös liittämällä hänet toisiin tunnettuihin hahmoihin. Presidentin mukaan muun muassa Che Guevara ja Fidel Castro ovat pyrkineet toteuttamaan samoja tavoitteita ja samaa strategiaa kuin itsenäisyystaistelija aikanaan. Myös Eva Perón, Salvador Allende ja nicaragualainen kapinallisjohtaja Augusto Sandino näyttäytyivät Bolívarin seuraajina. Nämä luonnehdinnat eivät ole ideologisesti neutraaleja, vaan kaikkien henkilöiden, jotka Chávez Bolívariin yhdisti, voi ajatella edustavan poliittisen kentän vasenta laitaa. Bolívarin vasemmistolaisuutta korostavassa retoriikassa Chávez tukeutui myös Karl Marxiin. Hän pyrki sitaattien avulla esittämään, että Marx ja Bolívar olivat samaa mieltä todellisen sosiaalisen tasa-arvon edistämisestä. (Chávez 2005, 306; 2009a, 13–14; 2009c, 43–45; 2010d, 33.)

Omassa historiantulkinnassaan Chávez siis korosti Bolívarin vallankumouksellisuutta myös sosiaalisten tavoitteiden saralla. Samaan tapaan itsenäisyystaistelijaa on katsonut muun muassa historioitsija José Luis Salcedo Bastardo (1982, 145–146, 199–202, 210–213, 236), joka pitää Bolívaria ennen kaikkea heikoimpien oikeuksien puolustajana. Niin Salcedo Bastardo kuin muutkin historian tutkijat ovat nähneet Bolívarin painottaneen myös tasa-arvoa, ainakin periaatteen tasolla. Chávez jakoi tämän näkemyksen, mutta hänen tasa-arvokäsityksensä tuntui olevan jossain määrin radikaalimpi kuin itsenäisyystaistelijalla itsellään. Bolívarin voi nähdä puhuneen lähinnä lakien turvaaman mahdollisuuksien tasa-arvon puolesta, kun taas Chávez tulkitsi hänen tarkoittaneen nimenomaan sosiaalista tasa-arvoa (Lynch 2006, 285).

Monet historioitsijat ovat kuitenkin pitäneet Bolívaria varsin konservatiivisena (esim. Lynch 2006, 158, 290–291; Bushnell 1983, 73, 103). Chávezin tulkinnasta poiketen hänen on koettu pyrkineen vallitsevan järjestyksen säilyttämiseen. Myös itsenäisyystaistelijan maanjakouudistus, joka Chávezille edusti tasa-arvoa ja oikeudenmukaisuutta, kohdistui lähinnä armeijan jäseniin. Ajatus Bolívarista tummaihoisen väestön ja alkuperäisasukkaiden puolustajana voidaan lisäksi haastaa. Historian tutkijoista esimerkiksi John Chasteen (2006, 27) on nähnyt yläluokkaan kuuluneen Bolívarin suhtautuneen näihin ryhmiin halveksuvasti tai jopa rasistisesti. Tätä konservatiivisempaa Bolívar-tulkintaa Chávez

ei ottanut huomioon puheissaan tai teksteissään. Hän ei myöskään juuri muistellut sitä, että itsenäisyystaistelija itse kuului hyvinvoivaan valkoiseen eliittiin. Chávezin retoriikassa ei myöskään tullut esiin John Lynchin (2006, 159–165) esittämä ajatus siitä, että Bolívar vannoi talouspolitiikassaan vapaakaupan ja taloudellisen liberalismiin nimeen. Sen sijaan Chávez piti Bolívaria sosialistina, jonka periaatteet olivat vastakkaisia kaikelle kapitalismille. Chávezin käsitys sosialisti-Bolívarista on kuitenkin tietyllä tapaa anakronistinen, tai ainakin sitä on pidettävä hyvin vahvana tulkintana. Bolívar kuoli ennen kuin varsinainen sosialismi syntyi, ja kapitalismin käsitekin oli itsenäisyystaistelijalle mitä todennäköisimmin vieras.

Tulkinnassa, jonka Chávez Bolívarista teki, voidaan nähdä Burken tapauskohtaisen venyttämisen (*casuistic stretching*) piirteitä. Chávez toi Bolívariin uusia, myöhemmästä ajasta kumpuavia merkityksiä, jotka ovat relevantteja nykyajan kannalta. Vaikka presidentti pyrki esittämään, että hän pysyy uskollisena itsenäisyystaistelijan periaatteille, omalla tulkinnallaan hän venytti Bolívarin ajattelua ja muokkasi sitä. Nähdäkseni Bolívar sai uudenlaisia merkityksiä myös häneen liitettyjen henkilöiden kautta. Kun Chávez näki Bolívarin ja erinäiset vasemmistohahmot yhteensopivina ja samanmielisinä, kuva itsenäisyystaistelijasta muuttui sekä asettui tiettyyn viitekehykseen. Tällaisessa tilanteessa Chávezin ei tarvinnut edes tukeutua Bolívarin varsinaisiin sanoihin, vaan muiden esittämistä ideoista tuli myös Bolívarin ideoita.

Menneisyyspolitiikan näkökulmasta voi ajatella, että nykyiset intressit olivat Chávezin Bolívar-tulkinnassa keskeisellä sijalla. Chávez muisteli erityisesti sellaisia asioita, jotka vastasivat nykypäivän tarpeisiin ja olivat hyödyllisiä hänen oman politiikkansa kannalta. Sosialistinen Bolívar istuikin varsin hyvin Chávezin ideologiaan, jota hän kutsui ”2000-luvun sosialismiksi”. Kun presidentti katsoi Bolívaria nykyajan tavoitteiden kautta, hän ymmärtääkseni muokkasi Kosellekin kokemustilaa, eli sitä, mitä itsenäisyystaistelijasta on perinteisesti ajateltu. Näin hän tuotti myös nykyaikaan ja tulevaisuuteen kohdistuvia odotuksia, joita on mahdollista käyttää politiikan oikeuttamisessa. Mikäli Bolívar oli sosialisti, myös Chávezin omasta, sosialistiseksi luonnehtimastaan politiikasta tuli hyväksyttävää tai jopa toivottavaa. Bolívarin sosiaalisten tavoitteiden korostamisessa olikin käsitykseni mukaan kyse juuri siitä, että Chávez

pyrki hyödyntämään menneisyyden hahmon tarjoamaa legitimizeettiä ja tuomaan hänet politiikkansa taustalle. Tällä tavoin Chávezin edustama sosialismi sai Bolívarista edeltäjän ja esikuvan.

Bolívar – anti-imperialisti

Retoriikassaan Chávez korosti Bolívaria toistuvasti myös suurvaltojen imperialististen pyrkimysten vastustajana. Hän piti Venezuelan itsenäisyyttä ja suvereniteettiä keskeisinä ”bolivariaanisina ideoina” ja näki Bolívarin symboloivan nimenomaan kansallista itsemääräämistä. Bolívarin itsemääräämisajatukset yhdistyivät imperialismiin vastaiseen taisteluun. Chávezin tulkinnan mukaan itsenäisyystaistelija oli Etelä-Amerikan ensimmäisiä ja suurimpia anti-imperialisteja. Hän muistutti Bolívarin sanoneen, että pienemmät tasavallat ovat toimivampia kuin isot imperiumit, joissa vapaus toteutuu huonommin. Lisäksi presidentti esitti Bolívarin huolehtineen siitä, etteivät maanosan vasta itsenäistyneet valtiot joutua uudestaan kolonialismin alle. Nämä ajatukset osoittivat, että Bolívar todella vastusti imperialismia. (Chávez 1999, 457–458; 2005, 64, 225, 288, 474, 531.) Aivan kuten Bolívarin sosiaalisten tavoitteiden yhteydessä, Chávez vahvisti myös kuvaa itsenäisyystaistelijan anti-imperialismista lähistorian henkilöiden avulla. Hän sanoi, että on tarpeen liittää niin Gamal Abdel Nasser, Josip Broz Tito, Jawaharlal Nehru, Ho Chi Minh kuin Indonesian presidentti Sukarnokin Bolívariin, sillä näistä hahmoista muodostuu yhtenäinen, imperialismiin vastainen rintama. (Chávez 2005, 202.)

Bolívarin anti-imperialismi kohdistui Chávezin mukaan ennen kaikkea Yhdysvaltoihin. Hän loikin vastakkainasettelua itsenäisyystaistelijan ja Yhdysvaltojen välille. Chávez näki, että Pohjois-Amerikan suurvalta ei hyväksynyt Bolívarin ideoita, vaan sabotoi ja vastusti ”bolivariaanista projektia”. Niinpä itsenäisyystaistelijan tavoitteet törmäsivät ”pohjois-amerikkalaisen imperialismiin ensimmäiseen aaltoon”. Yhdysvaltojen syytä oli myös se, että Bolívar joutui liittolaistensa hylkäämään lähtemään Venezuelasta juuri ennen kuolemaansa. Lisäksi Chávez jopa vihjasi, että maa oli Bolívaria vastaan tehdyn murhayrityksen takana. (Chávez 2005, 348, 432–440, 469, 533.) Presidentti korosti, että Bolívar tiesi tark-

kaan Yhdysvaltojen muodostaman uhan. Koska itsenäisyystaistelija oli ”leppymätön anti-imperialisti”, hän asettui maata vastaan. Chávez lainasikin puheissaan mielellään Bolívarin Yhdysvaltoja kritisoivia ajatuksia. Hän piti Bolívarin lauseita profetioina ja sanoo historian osoittaneen, että itsenäisyystaistelija oli oikeassa. (Chávez 2005, 83–84, 288, 625.)

Imperialismia vastaan Chávez asetti myös Latinalaisen Amerikan yhtenäisyyden, joka oli Bolívarille tärkeä tavoite. Bolívarin hahmotteleman maanosan yhteistyön avulla oli mahdollista saavuttaa ”korkeampi itsenäisyyden taso” ja taistella suurvaltojen pyrkimyksiä vastaan. Presidentti esittikin, että Bolívarin yhtenäisyysprojektin takana oli erityisesti halu suojella Latinalaisen Amerikan maita imperialismilta. (Chávez 1999, 30–31; 2005, 117, 396, 595; 2009d, 31.) Näiden yhtenäisyysajatuksien yhteydessä Yhdysvallat tuli jälleen esille. Chávezin tulkinnan mukaan Bolívar halusi Latinalaisen Amerikan yhdistyvän ennen kaikkea Yhdysvaltoja vastaan. Hän totesi, että itsenäisyystaistelija pyrki maanosan laajuisen yhteistyön avulla suojautumaan pohjoisen naapurin suurvaltapolitiikalta. (Chávez 2005, 43, 348–349, 438–440.)

Chávezin mukaan Bolívarin edustama anti-imperialismi elää vahvana nykyajassa. Hän itse sanoi asettuvansa imperialistista mallia vastaan, koska oli ”Bolívarin projektin, aatteen ja tekojen syvälinen seuraaja”. (Chávez 2005, 430, 477.) Sitoessaan Bolívarin anti-imperialismia nykyaikaan presidentti käytti hyväkseen myös Bolívarin vuonna 1805 vannomaa valaa. Tässä valassa itsenäisyystaistelija lupasi taistella siihen asti, kunnes hän on ”murtanut kahleet, joilla Espanjan valta sortaa meitä” (Lynch 2006, 26). Puheissaan Chávez muisteli toistuvasti tätä lupausta, mutta pelkän Espanjan vallan sijaan hän yleisti sen koskemaan kaikkea kolonialismia ja imperialismia. Tietyissä tilanteissa hän ilmoitti lainaavansa Bolívarin valaa ja tekikin sen muuten sana sanalta, mutta kohdan ”Espanjan valta” Chávez korvasi ”imperialistisella vallalla” tai ”imperiumeilla”. Chávezin käyttämänä ”imperialistisen vallan” voidaan nähdä viittaavan Yhdysvaltoihin ja hän sanoikin suoraan, että Bolívarin valasta tekee ajankohtaisen ”pohjoisamerikkalaisen imperiumin” vastainen taistelu. (Chávez 2005, 53–54, 73, 363, 527, 669.) Näin nykyinen ja vuosisatojen takainen imperialismi sekoittuvat entisen presidentin retoriikassa. Itse Chávez vakuutti taistelevansa Yhdysvaltoja vastaan samalla tavalla kuin Bolívar hänen mukaansa aikanaan oli tehnyt (Chávez 2005, 436–437).

Chávez esitti Bolívarin anti-imperialistina, mutta miten tämä tulkinta sopii yhteen itsenäisyystaistelijaa koskevan historiankirjoituksen kanssa? On totta, että presidentin korostamia itsenäisyyttä ja itsemääräämistä voidaan pitää Bolívarille tärkeinä arvoina (esim. Lynch 2006, 36, 48). Bolívar tietysti myös vastusti Espanjan valtaa ja maan harjoittamaa kolonialismia. Näistä ajatuksista Chávez löysi tarttumapintaa. Tilanne Bolívarin ajan Venezuelassa oli kuitenkin hyvin erilainen kuin nyky-päivänä. 1800-luvun alussa Venezuela ei vielä ollut itsenäinen, vaan sillä oli takana miltei 300 vuoden historia Espanjan siirtomaana. On muistettava, että Bolívarin kolonialismin vastaiset ajatukset kumpusivat tästä kontekstista. Lynch (2006, 212) onkin nähnyt, että Bolívarin nationalismi ja hänen itsemääräämistavoitteensa olivat ennen kaikkea vastaus siirtomaa-aseman aiheuttamaan paineeseen. Tähän Chávez ei retorikkassaan kuitenkaan kiinnittänyt huomiota. Sen sijaan hän pyrki samais-tamaan Bolívarin kolonialismin vastaisen taistelun ja nykyajan anti-imperialismin.

Keskeistä Chávezin anti-imperialismi -tulkinnessa on, että Yhdysvallat sai siinä selvästi Espanjaa suuremman painoarvon. Presidentti ei niinkään muistellut Espanjan vastaista itsenäisyystaistelua, vaan hän piti esillä Bolívarin Yhdysvaltoihin kohdistamaa kritiikkiä. Chávezin tulkintaa Yhdysvaltojen ja Bolívarin välisestä suhteesta voi kuitenkin pitää melko vahvana. Perinteinen historiankirjoitus ei ole löytänyt todisteita esimerkiksi siitä, että Yhdysvallat olisi ollut itsenäisyystaistelijan maanpaon tai murhayrityksen taustalla. Chávezista poiketen monet histori-antutkijat ovat tuoneet esiin, että Bolívar ihaili Yhdysvaltojen yhteis-kunnallista kehitystä ja suhtautui maahan kunnioittavasti (esim. Lynch 2006, 216; Salcedo Bastardo 1982, 337). Tätä käsitystä presidentti Chávez ei puheissaan ja teksteissään kuitenkaan jakanut. Ylipäänsäkin vaikuttaa siltä, että Bolívarin suhtautuminen muihin maihin ei Chávezin retoriikassa näyttäytynyt yhtä avoimena, kuin jotkut historioitsijat ovat esittäneet. Presidentti piti voimakkaasti esillä Bolívarin nationalistista, Venezuelan etuja ajavaa puolta, mutta jätti vähemmälle huomiolle esimerkiksi Simon Collierin (1983, 42) esittämän ajatuksen siitä, että itsenäisyystaistelijan kansallisajattelu ei ollut eksklusiivista, ei edes Yhdysvaltoja kohtaan.

Bolívarin ja anti-imperialismin yhdistämisessä on nähtävissä paljon samankaltaisia mekanismeja kuin Chávezin tekemässä sosialisti-tulokinnassa, jota edellä käsiteltiin. Chávezin voi ajatella turvautuneen taas Burken tapauskohtaiseen venyttämiseen ja liittäneen Bolívariin uusia, nykyisestä maailmanpoliittisesta tilanteesta nousevia merkityksiä. Presidentti vaikuttaa nostaneen anti-imperialistisen Bolívarin esiin, koska sille oli käyttöä nykyajassa ja se sopi hänen omaan politiikkaansa. Käytännön politiikassaan Chávez korosti kansallista itsemääräämistä ja Yhdysvaltojen vastaista taistelua. Bolívarin avulla Chávez onnistui siirtämään 1800-luvun itsenäisyystaistelun henkeä oman anti-imperialisminsa taustalle. Jälleen kerran hän muokkasi myös Koselleekin odotushorisonttia ja vaikutti näin tulevaisuudesta tehtäviin johtopäätöksiin. Bolívarin itsemääräämisajatusten korostaminen ohjasi nykypäivän poliittisia valintoja ja kannusti taisteluun imperialismia ja Yhdysvaltoja vastaan. Näin itsenäisyystaistelijan väitetty anti-imperialismi legitimoi Chávezin toteuttaman politiikan samalla tavoin kuin tulkinta sosialistisesta Bolívarista.

Kansa Bolívarin taustalla

Chávez nosti usein esiin myös ajatuksen Bolívarin ja Venezuelan kansan välisestä yhteydestä. Hänen mukaansa itsenäisyystaistelijalla oli vahva luottamus kansaan ja sen mielipiteisiin ja hän pyrki aina kuuntelemaan kansan ääntä. Monissa puheistaan Chávez lainasi Bolívarin lausumaa, jonka mukaan ”[kansan] päätös on aito, sen tahto vahva ja siksi kukaan ei voi turmella tai pelotella sitä”. Tärkeitä presidentille olivat myös kansan suvereniteettiin liittyvät ajatukset, joita Bolívar esitti. Hän muistutti itsenäisyystaistelijan sanoneen, että kansa on ainoa suvereniteetin lähde ja kansan tahto on voimista suurin. (Chávez 1999, 276, 306; 2005, 396, 571, 670.) Retoriikassaan Chávez painotti lisäksi, että tasavaltalaisuus ja demokratia olivat Bolívarin ihanteita. Hän näki Bolívarin pyrkineen siihen, että kansa voisi itse olla säättämässä omia lakejaan. Sen sijaan monarkiaa ja yksinvaltiutta Bolívar vastusti. (Chávez 1999, 279, 335; 2005, 474, 539; 2009d, 47.)

Chávezin mukaan Bolívar myös ymmärsi, että itsenäistymiseen tarvittiin kansan osallistumista. Presidentti sanoi itsenäisyystaistelijan otta-

neen ennen pitkää niin maatyöläiset, orjat, mustat kuin muutkin köyhän kansanosan edustajat mukaan projektiinsa. Kansan osallisuus ja osallistuva demokratia olivatkin ”bolivariaanisia käsitteitä”. Kansan ja Bolívarin sidettä korosti lisäksi Chávezin näkemys siitä, ettei Bolívar yksinään tehnyt historiaa, vaan hän oli vain osa laajaa kokonaisuutta. Bolívarin itsenäisyystaistelun taustalla oli ennen kaikkea kansa. Niinpä Bolívar ”muuttui kansaksi” ja kansa ”otti hänet johtajakseen”. Aiheesta puhuessaan Chávez ei säästellyt sanojaan, vaan totesi suoraan, että kansa rakasti itsenäisyystaistelijaa. (Chávez 1999, 116, 191, 300; 2005, 393–395, 473, 552.)

Chávez vakuutti myös omaa sitoutumistaan kansan tahtoon. Kuvaillessaan luottamustaan kansaan hän käytti täsmälleen samoja sanoja, kuin Bolívar miltei 200 vuotta aiemmin. Chávez itse koki herättävänsä henkiin itsenäisyystaistelijan vaalimat periaatteet ja edistävänsä ”bolivariaanista” suvereniteettiä, jonka ytimessä kansa hänen mukaansa on. Vuosien 1830–1998 aikana kansan suvereniteettiin ei presidentin näkemyksen mukaan ollut lainkaan tukeuduttu. Näin Bolívarista ja Chávezista tuli käytännössä ainoat kansan tahtoa arvostaneet venezuelalaisjohtajat. (Chávez 2005, 110; 2009a, 16, 41; 2009e, 18–19; 2010b, 6.)

Käsitys Bolívarista kansan oikeuksien puolustajana ei ole syntynyt tyhjästä. Historiantutkijat, kuten Lynch (2006, 117) ja Salcedo Bastardo (1982, 112–113, 122, 232) ovat tuoneet esiin, että Bolívar todella puhui huomattavan paljon kansan tahdosta ja siihen sitoutumisesta. Itsenäisyystaistelijalta on löydettävissä useita kansan suvereeniutta korostavia sitaatteja, minkä myös Chávez tuntui huomanneen. Lisäksi Bolívar puolusti teksteissään myös demokraattisia vaaleja ja painotti kansanäänestysten tärkeyttä. Tältä osin presidentin retoriikka tuntui seuraavan Bolívarin viitoittamaa tietä. Bolívarin jalot periaatteet yhdistyivät kuitenkin autoritaarisempaan käytäntöön. Monien historioitsijoiden mukaan itsenäisyystaistelija ei tosiasiallisesti luottanut kansalaisten arviointikykyyn eikä halunnut heidän osallistuvan täysimittaisesti päätöksentekoon. Bolívarin käsitystä kansasta on pidetty kapeana ja hänen on nähty halunneen sulkea erityisesti kansan alimmat kerrokset pois julkiselta areenalta. (Bushnell 1983, 65–68; Lynch 2006, 94, 286; Salcedo Bastardo 1982, 116–117, 122, Ortiz Palanques 2007, 92–95.) Myös Enrique Krauzen (2008, 226–228) haastattelemat venezuelalaihistorioitsijat näkevät, että Bolívar pelkäsi kansaa, sen epäpätevyyttä ja tästä aiheutuvaa epävakautta.

Epäluulo demokratiaa kohtaan ajoi Bolívarin vahvistamaan toimeenpanovaltaa aina siihen pisteeseen asti, että hän saavutti elämänsä loppuvaiheessa käytännössä diktaattorin aseman (Lynch 2006, 204, 238–239).

Tätä puolta Bolívarista Chávez ei puheissaan ja teksteissään ottanut esiin. Sen sijaan hän asetti monin tavoin itsenäisyystaistelijan ja tavallisen kansan mahdollisimman lähelle toisiaan. Presidentin retoriikassa autoritaarinen Bolívar jäikin lähes täysin kansaa puolustavan Bolívarin varjoon. Chávez tuntui edustavan Venezuelan vasemmistossa jo pidempään elänyttä tulkintaa, jossa Bolívarin konkreettiset aatteet ja teot on pyritty korvaamaan yleisemmillä, kansan ja isänmaan puolustamiseen liittyvillä periaatteilla (Krauze 2008, 193–196). Nähdäkseni Chávezin luoma side kansan ja Bolívarin välille vahvisti Burken (1962, 544–545, 579–580) hahmottelemaa identifikaatiota. Chávez liitti Bolívarin kiinteästi kansaan ja itsensä yhtä kiinteästi Bolívariin, jolloin itsenäisyystaistelija toimi Chávezin ja hänen yleisönsä yhdistävänä tekijänä. Kun Bolívar tuotiin lähelle kansaa, hänen edustamansa asiat tulivat myös lähemmäksi. Chávezin ja hänen kuulijoidensa samaistuessa historialliseen hahmoon heidän intressinsä yhdistyivät ja presidentin oman ideologian legitimaatio kasvoi. Mixonin (2009, 46–47) mukaan on tärkeää, että legitimaation taustalla toimiva historiallinen hahmo on kuulijoiden mielissä arvostettu ja uskottava. Tällöin hahmo nousee merkittävämpään asemaan ja antaa oikeutukselle vahvemman pohjan. Läheinen yhteys Bolívarin ja kansan välillä johtikin käsitykseni mukaan siihen, että itsenäisyystaistelijan jo entuudestaan suuri painoarvo kasvoi Chávezin yleisön silmissä. Kun presidentti retoriikassaan esitti Bolívarin kansan puolustajana, hänen kuulijoidensa oli helpompi hyväksyä itsenäisyystaistelijaan vetoaminen.

Perustava ajatus Chávezin politiikan legitimoimisessa tuntui olevan, että Bolívar kulki yhdessä kansan kanssa ja siitä syystä myös itsenäisyystaistelijan periaatteita seuraava Chávez teki niin. Voidaan ajatella, että tällaisella ajatusrakennelmalla presidentti muokkasi historian ja nykypäivän suhdetta menneisyyspolitiikan teoreetikoiden kuvaamalla tavalla. Näin hän vaikutti siihen, mitä nykyisyydestä ja hänestä itsestään ajateltiin. Chávez keskittyi jälleen niihin Bolívarin puoliin, jotka olivat käyttökelpoisia nykypäivässä. Itsenäisyystaistelijan puheet kansan osallistumisesta ja sen tahdon kuuntelemisesta kävivätkin hyvin yksiin Chávez-

zin oman, populistiseksi luonnehditun tyylin kanssa. Presidentti itse oli korostanut politiikassaan nimenomaan kansan roolia ja osallistuvaa demokratiaa. Vaikuttaa siltä, että Chávez haki Bolívarilta tukea ajatuksilleen ja käytti häntä populistisen retoriikkansa taustalla.

Yhtenäisyys tunnuslauseena

Keskeinen teema presidentti Chávezin retoriikassa oli myös Bolívarin vaatimus kansallisesta yhtenäisyydestä. Chávez esitti yhtenäisyyden olleen yksi Bolívarin tärkeimmistä tavoitteista ja puhui sen merkityksestä itsenäisyystaistelijan sanoja käyttäen. Hän muistutti Bolívarin sanoneen, että ”yhtenäisyyden täytyy olla tunnuslauseemme tai anarkia tuhoaa meidät”. (Chávez 1999, 241–242; 2005, 309, 322.) Bolívarin peräänkuuluttamaa vahvaa, yhtenäistä kansakuntaa tarvittiin edelleen. Venezuelalaisten tulikin varoa epäjärjestyttä ja anarkiaa, koska itsenäisyystaistelijakin teki niin. Tästä puhuessaan Chávez tosin lainasi Bolívarin sota-aikana kirjoittamaa tekstiä, jossa itsenäisyystaistelija korosti yhtenäisyyttä nimenomaan silloin, kun maassa on vieras valloittaja. Muutoinkin presidentin yhtenäisyys-retoriikka piti sisällään useita viittauksia sotaan ja taisteluun. Yhdessä puheistaan hän nosti esiin Bolívarin ajatuksen siitä, että ”sodassa täytyy marssia yhdessä rintamassa” ja toisaalla hän puolestaan sanoi, että ”kaikkien on yhdistyttävä taistelun hetkellä”. (Chávez 1999, 241, 281; 2009b, 35.)

Ylipäänsäkin Chávez tukeutui Bolívariin puhuessaan kansalaisten välisten erimielisyyksien ja jakolinjojen häivyttämisestä. Hän huomautti, että Bolívarin halusi tuoda kansan yhtenäisenä ja kokonaisena ”kansallisen sielun ja ruumiin” perustaksi. Chávezin mukaan itsenäisyystaistelija tarkoitti tällä sitä, että kansalla on oltava yhteinen tahto. Presidentti vaatikin Bolívaria lainaten, että kollektiivisen edun tuli toteutua sen sijaan, että eri ryhmittymät ajaisivat omia tavoitteitaan. Itsenäisyystaistelijan ajatuksiin Chávez yhdisti Jean-Jacques Rousseauun, joka hänen mukaansa myös puhui yhteisestä lähteestä kansan taustalla. Bolívarin ajama yhtenäisyys oli tärkeää siksi, että poliittisia tavoitteita voitaisiin toteuttaa tehokkaasti. Yhtenäisyydestä poikkeaminen ja ”tarpeellisten muutosten” vastustaminen olivat samanlaisia petoksia kuin Bolívarin

itsenäisyystaistelun vastustaminen aikanaan oli. (Chávez 1999, 14, 113, 275, 333, 428–429; 2010f, 25.)

Yhtenäisyysajatusten suhteen Chávez vaikuttaa seuranneen Bolívarin jalanjalkia. Bolívar todella uskoi yhteiseen kansalliseen henkeen ja vaati painokkain sanoin yhtenäisyyttä, jotta vasta itsenäistynyt valtio voisi menestyä. Itsenäisyystaistelija pelkäsi myös epävakautta ja anarkiaa, joista Chávezkin kuulijoitaan varoittaa. (esim. Bolívar 1983, 150–151; Salcedo Bastardo 1982, 131–133, 193–195.) Historiantutkijoista Marco Ortiz Palanques (2007, 90–93, 96) on kiinnittänyt huomiota lisäksi siihen, että Bolívar piti eturyhmien välistä kamppailua negatiivisena ja yhtenäisyyden kannalta haitallisena. Itsenäisyystaistelijan mukaan valtion tulisi toteuttaa ennen kaikkea yhteistä etua ja tehdä päätöksensä kokonaisuutta ajatellen. Varsin samankaltainen ajatus yhteisestä edusta ja sen toteuttamisesta nousi esiin myös presidentti Chávezin retoriikassa. Puheissaan ja teksteissään hänen voi ajatella Bolívarin tavoin pyrkineen eroon politiikkaansa kohdistuvasta vastustuksesta. Presidentin kielenkäytöstä saakin sen kuvan, että vastaväitteet rikkovat toivotun yhtenäisyyden. Aivan kuin Chávezkin, myös Bolívar koki vastustajiensa usein vahingoittavan yhteistä etua ja leimasi heidät siksi pettureiksi, kuten esimerkiksi Lynch (2006, 94, 114, 281–282) ja Bushnell (1983, 78–79) ovat nähneet.

On kuitenkin muistettava, että Bolívarin ajatukset yhtenäisyydestä olivat tiukasti 1800-luvun itsenäistymissodan aikaiseen tilanteeseen sidottuja. Bolívar haki yhtenäistä rintamaa ennen kaikkea vastauksena silloisen sota-ajan epävakaisiin olosuhteisiin. (Lynch 2006, 120.) Tätä kontekstia Chávez ei puheissaan tai teksteissään tunnu huomioineen. Sen sijaan hän vaati samanlaista yhtenäisyyttä kuin Bolívarin aikaan ja puhui siitä itsenäisyystaistelijan sanoja käyttäen. Paikoin presidentin yhtenäisyysretoriikasta saa kuvan, että Venezuela olisi ollut edelleen sotatilassa tai muuten taistelun keskellä. Voidaankin ajatella, että yhtenäisyyttä korostaessaan Chávez rakensi analogian nykyajan ja 1800-luvun alun itsenäisyystaistelun välille. Hän rinnasti nämä kaksi aikakautta ja esitti niiden olevan samankaltaisia, vaikkeivät ne sitä monilta osin tietenkään ole. Menneisyyspolitiikan näkökulmasta katsottuna tällaisista analogioista on hyötyä nykyisten tavoitteiden edistämässä ja niiden oikeutuksen vahvistamisessa. Chávezin retoriikassa tavoitteiksi nousivat sota-ajan kaltaiseen yhtenäisyyteen pyrkiminen ja vastaväitteiden vält-

täminen. Kun presidentti yhdisti kaksi eri aikakautta toisiinsa, hän pyrki käsitykseni mukaan legitimoimaan omat yhtenäisyysvaatimuksensa Bolívarin itsenäistymistaistelun aikaisten ajatusten avulla.

Huomionarvoista on myös se, että Bolívarilta lainattu yhtenäisyysretoriikka paljastaa jotain Chávezin suhtautumisesta politiikkaan. Itsenäisyystaistelijan tiukka vaatimus yhtenäisyydestä, johon presidentti kerta toisensa jälkeen vetosi, tarkoittaa sitä, että varsinainen poliittinen toiminta siirretään syrjään. Yhtenäisyyttä korostettaessa tilaa ei jää uusille avauksille eikä vapaalle, ennalta määräämättömälle toiminnalle, joita voidaan pitää osana todellista politiikkaa. Sekä Bolívar että Chávez tuntuivatkin pitävän eriäviä mielipiteitä epätoivottavina tai jopa suoranaisina petoksina. Myös ajatus siitä, että eri ryhmittymien kilpailun sijaan tulisi keskittyä yhteisen edun toteuttamiseen, on tietyllä tapaa politiikan vastainen. Bolívarin ja Chávezin jakamassa käsityksessä yhteisestä edusta olikin nähtävissä piirteitä ajatussuunnasta, jota J.L. Talmon (1960) kutsuu totalitaariseksi demokratiaksi. Tämän suuntauksen keskeisenä edustajana Talmon pitää Jean-Jacques Rousseaut. Historioitsijoiden mukaan (esim. Lynch 2006, 28–30) Rousseau oli yksi Bolívarin oppi-isistä, ja kuten edellä on havaittu, myös Chávez liitti retoriikassaan Rousseau ja Bolívarin toisiinsa. Voidaan ajatella, että Rousseau demokratiakäsitys kulki Bolívarin kautta aina presidentti Chávezin puheisiin asti.

Talmonin (1960, 1–2, 38–49) mukaan politiikka ei totalitaarisessa demokratiassa ole yrityksen ja erehdyksen, erilaisten vaihtoehtojen tai spontaanin toiminnan kautta etenevää, vaan on olemassa yksi totuus, jota kohti ihmiset vastustamattomasti kulkevat. Tätä totuutta Rousseau kutsui yleistahdoksi. Talmon näkee, että Rousseau yhdisti yleistahdon kansan suvereniteetin ja piti kansaa tämän kaikkien yhteisen edun ylimpänä muotoilijana. Talmonille tällainen kansan suvereniteetti on totalitaarista, koska siihen ei liity eri intressien kuunteleminen tai vaihtoehtojen punnitseminen, vaan tietyn totuuden toteuttaminen. Bolívarin ja Chávezin yhtenäisyysvaatimuksessa tuntui elävän edellä kuvatun kaltainen ajatus absoluuttisesta totuudesta, johon kaikkien tulee yhtyä. Itsenäisyystaistelijaa seuraten Chávez korosti myös kansan suvereniteettia ja siihen pohjautuvaa yhteistä etua. Presidentin retoriikasta sai sen kuvan, että tämä yhteinen etu ei ole kyseenalaistettavissa eikä sille voi esittää vaihtoehtoja.

Talmon (1960, 39, 41–44) kirjoittaa, että Rousseauun mukaan kansalaisten tulisi haluta vain sitä, mikä on yleistä. Individualismin sijaan on tukeuduttava kollektivismiin ja päästävä eroon yksilöiden tai ryhmien eduista, jotka hämärtävät objektiivista hyvää. Hyvin samankaltainen painotus oli nähtävissä Bolívarilla, ja hänen myötänsä nämä ajatukset siirtyivät myös Chávezin retoriikkaan. Vaikuttaa siltä, että Chávez sai Bolívarilta lahjaksi vanhan, 1700-luvulta periytyvän käsityksen demokratiasta ja politiikasta. Tässä ajatusmallissa epäyhtenäisyys ja ristiriitaiset edut eivät ole politiikan lähtökohta, vaan niitä pidetään vaarallisina.

Sankarillinen Bolívar

Edellä käsiteltyjen aiheiden lisäksi Hugo Chávez keskittyi korostamaan Bolívarin sankarillisuutta. Hän maalasi kunniakasta kuvaa itsenäisyystaistelijasta ja lainasi toistuvasti myös muita ajattelijoita, jotka olivat ylittäneet Bolívaria. Bolívar oli taistelija, joka oli täynnä intohimoa, vastuullisuutta ja rohkeutta. Itsenäisyystaistelija näyttäytyi myös viisaana, tarkkanäköisenä ja lukeneena. Presidentti totesi, että ”toisella kädellään [Bolívar] löi kahleita poikki miekalla ja toisella kirjoitti perustuslakeja ja perusti tasavaltoja”. (Chávez 1999, 6, 246–247, 257–259; 2005, 469–470, 525, 661; 2009c, 38, 43.) Chávezin retoriikassa Bolívarista teki sankarillisen myös häneen liitetty pyyteettömyys ja uhrautuvaisuus. Bolívarin tavoitteena eivät olleet maalliset rikkaudet, vaan ”kunnias ja hyveellinen” kansa. Presidentti muistutti, että itsenäisyystaistelija itse oli kotoisin rikkaasta perheestä, mutta hän antoi kaikkensa maansa vuoksi ja kuoli köyhänä. Bolívarissa tiivistyikin suuri uhraus, jolle ei ollut edeltäjää maan historiassa. (Chávez 2005, 523, 526–527, 727; 2011, 22.) Bolívarin sankaruus ulottui myös Venezuelan rajojen ulkopuolelle. Chávez koki Bolívarin olevan elossa myös muualla maailmassa ja kutsui itsenäisyystaistelijaa ”maailmanlaajuiseksi johtajaksi”. (Chávez 2009f, 22.)

Vaikuttaa siltä, että Chávezille Bolívar ei ollut pelkästään sankarillinen, vaan miltei jumalallinen hahmo. Presidentti julisti, että Venezuelan kansa kulkee ensisijaisesti Jumalan, sitten Bolívarin kanssa. Toisinaan Chávez myös viittasi itsenäisyystaistelijaan nimellä ”*padre infinito*”, ääretön tai iankaikkinen isä. Hän puhui lisäksi ”Simón Bolívarin kirouk-

sesta”, joka kohtaa omaa kansaansa vastaan taistelevan sotilaan, ja totesi, että ”Bolívarin perinnöksi jättämät mandaatit ovat pyhiä”. Tällaisilla lausahduksilla vahvistui kuva Bolívarista puolijumalana, jonka ajattelu on pyhää ja jolla on valta langettaa kirouksia. (Chávez 1999, 5, 33, 229; 2005, 54; 2010e, 29.) Bolívariin liitetyistä jumalallisista piirteistä kertoo myös itsenäisyystaistelijan ja Jeesuksen välinen yhteys, jonka Chávez retoriikassaan rakensi. Presidentti rinnasti Bolívarin ja Jeesuksen ajatukset monin paikoin ja näki heidän molempien jakaneen yhteisen unelman. Chávezin mukaan Bolívar puhui samasta ”taivasten valtakunnasta maan päällä” kuin Jeesus ja molemmat miehet kokivat samanlaisen kohtalon. Itsenäisyystaistelija kuoli Jeesuksen tapaan petettynä ja ”melkein ristinnaulittuna”, mutta nyt hänen tavoitteensa elävät yhdessä Jeesuksen tavoitteiden kanssa. Jouluaattona pitämässään puheessa Chávez totesikin suoraan, että ”Bolívar kuoli ristinsä kanssa, kuten Kristus, mutta hän nousi kuolleista kansan muodossa”. (Chávez 2005, 77, 317–318, 462, 527, 534–536, 732.)

Myös Venezuelan kansa sai Chávezin puheissa ja teksteissä osansa Bolívarin sankaruudesta. Hänen mukaansa itsenäisyystaistelija jätti loistonsa perinnöksi kansalle ja teki siitä suuren, kunniakkaan sekä taistelevan. Presidentti muistutti kuulijoitaan siitä, että venezuelalaisissa virtasi sankareista suurimman, Bolívarin, veri. (Chávez 1999, 261, 269, 388; 2005, 241.) Sankarillisesta Bolívarista tulikin tietynlainen kansallinen symboli ja kansallisen ylpeyden lähde. Venezuela oli ”Bolívarin maa” ja sen kansa ”Bolívarin kansa”. Yhdessä puheistaan Chávez kutsui venezuelalaisia ”Bolívarin lapsiksi”, kun taas toisessa hän totesi osat kääntäen, että ”Venezuela synnytti Bolívarin”. (Chávez 1999, 15; 2005, 57, 200; 2009d, 30.) Itsenäisyystaistelijan voittoisaa ja sankarillista esimerkkiä oli presidentin mukaan seurattava myös nykypäivänä. Hän kannusti venezuelalaisia taistelemaan yhtä kunniakkaasti kuin Bolívar ja jatkamaan ”suuruuden tietä”. (Chávez 2009c, 41; 2010c, 28; 2010e, 35.) Chávez itse halusi olla yhtä esimerkillinen johtaja kuin Bolívar. Hän lainasi itsenäisyystaistelijan ajatusta loppuun asti taistelemisesta ja vakuutti pureutuvansa maan ongelmiin samanlaisella intensiteetillä. Bolívar edusti myös totuutta, jota presidentti sanoi aina seuraavansa. Chávez tuntui lisäksi kokevan, että jo vuonna 1992 yrittämänsä vallankaappauksen yhteydessä hän oli uhrautunut samalla tavalla kuin Bolívar aikanaan.

Puheessaan hän pahoitteli sitä, että oli jättänyt perheensä ja kotinsa taakseen, mutta löysi lohtua siteeraamastaan itsenäisyystaistelijan ajatuksesta: ”Hän, joka jättää kaiken ollakseen hyödyllinen maalleen, ei menetä mitään, vaan voittaa niin paljon kuin uhraa.” (Chávez 1999, 72, 171, 283; 2005, 401, 409, 137.) Tällainen retoriikka liitti Chávezin siihen sankaruuteen, jota Bolívar edustaa.

Mixonia (2009, 46–47, 51, 65) ja Riceä (1992, 3–4, 13, 35–36) seuraten voidaankin ajatella, että Bolívarin sankaruus asettui Chávezin oman auktoriteetin taustalle. Tilanteessa, jossa menneisyyden sankari toimii johtajan aseman oikeuttajana, legitimitettiin nojaa ennen kaikkea historiallisen hahmon sankarillisiin ominaisuuksiin. Siksi oikeutuksen taustalla vaikuttavan hahmon on oltava rohkea, uhrautuva ja peräänantamaton. Juuri näitä sankarillisia piirteitä Chávez tuntui Bolívarissa painottavan. Bolívar oli nimenomaan uhrautuva sotilas, joka taisteli viimeiseen asti. Itsenäisyystaistelijaan liitetyt sankarilliset ominaisuudet tukivat Chávezin toteuttamaa ”bolivarianista” politiikkaa ja tekivät siitä yhtä loistokasta. Myös jumalallinen kuva, jonka Chávez Bolívarista antoi, lisäsi sankarista nousevaa auktoriteettia entisestään. Jos Bolívarin mandaatit kerran olivat pyhiä, niiden seuraajaksi julistautuvasta Chávezistakin tuli tietyllä tapaa koskematon. Itsenäisyystaistelijan kautta Chávez pääsi nauttimaan jopa Jeesuksen sädekehän loistosta.

Sankariin vetoaminen vahvistaa myös johtajan eetosta (Mixon 2009, 48–50, 53–54). Johtajan luonteeseen perustuva uskottavuus kasvaa ja hänestä muodostuu kunniakas kuva, kun hän heijastaa sankarin ominaisuuksia itseensä. Koska Chávez sitoi itsensä ja toimintansa Bolívariin, ajatus itsenäisyystaistelijan sankaruudesta ja uhrautuvuudesta tuki presidentin eetosta. Tarvittaessa Bolívarin sankarillisuus antoi myös synninpäästön Chávezin aiemmille toimille, kuten vallankaappausyritykselle. Venezuelalaihistorioitsija Juan Eduardo Romero (2005, 227) onkin luonnehtinut, että Chávezin retoriikassa nykyajan sankaruudesta ja uhrauksista tuli 1800-luvun urotekojen veroisia.

Bolívarin sankarillisen perinnön korostaminen voidaan nähdä myös keinona, jolla luodaan poliittista yhteisöä ja identiteettiä. Menneisyyspolitiikan tutkijat ovat todenneet, että jaetut voitot ja tappiot tuottavat tunteen jaetusta tulevaisuudesta, ja rakentavat näin yhteistä identiteettiä. Erityisesti historian sankarihahmojen on nähty vahvistavan

ajatusta yhteenkuuluvuudesta ja pitävän kuviteltua kansakuntaa koossa. Tästä olikin nähdäkseni kyse, kun Chávez esitti Bolívarin sankarillisten piirteiden elävän Venezuelan kansassa. Itsenäisyystaistelijan sankaruudesta tuli koko kansan identiteettiä määrittävä tekijä, joka sitoi nykypäivän venezuelalaiset yhteen. Idealisoitua sankaria muistelemalla Chávez omalta osaltaan vaikutti menneisyyteen liittyviin käsityksiin ja tunteisiin. Näin hän pystyi vaikuttamaan myös siihen, mihin ihmiset samaistuvat. Bolívarin sankarillisuus ei kuitenkaan ollut ainoa asia, joka presidentin retoriikassa siirtyi osaksi yhteistä identiteettiä. Itsenäisyystaistelijan mukana tulivat sen sijaan kaikki ne edellä käsitellyt merkitykset, jotka Chávez Bolívariin liitti. Vaikuttaakin siltä, että Bolívarin tärkeyttä korostamalla Chávez pyrki ulottamaan oman Bolívar-tulkintansa aina venezuelalaiseen identiteettiin asti. Tätä voidaan pitää varsin vahvana historian poliittisena käyttönä.

Monikäyttöinen legitimoija, nykytavoitteiden tukija

Hugo Chávezin retoriikassa Bolívarista oli moneksi. Chávez yhdisti itsenäisyystaistelijan miltei kaikkiin keskeisiin aiheisiin, joita hän puheissaan piti esillä. Presidentti ei korostanut vain tiettyjä historiallisia seikkoja, vaan Bolívarin ympärille rakentuva tulkinta oli varsin monisyinen ja poliittisesti vaikuttava. Joitakin Bolívarin ominaisuuksia Chávez painotti voimakkaasti, kun taas toiset hän pyrki suorastaan unohtamaan. Näin muodostettu historiantulkinta toimi presidentin omien poliittisten tavoitteiden tukena.

Chávez teki menneisyydestä helposti lähestyttävää ja nykyaikaan sopivaa. Hän yhdisti historian nykyiseen tilanteeseen ja pyrki näin vaikuttamaan tämän päivän poliittisiin ratkaisuihin. Presidentti ikään kuin venytti Bolívarin esittämiä ajatuksia ja nivoi niihin nykyajasta kumpuaavia merkityksiä. Kun Chávez muokkasi aiempia kokemuksia ja käsityksiä historiasta, hän vaikutti myös siihen, miten nykyistä tilannetta sekä tulevaisuutta katsottiin. Menneisyyden ja nykyisyyden välille rakentui yhteys erityisesti silloin, kun Chávez koki jatkavansa itsenäisyystaistelijan kesken jäänyttä työtä. Presidentin retoriikassa hänestä itsestään vaikutti jopa paikoin tulevan Bolívarin ruumiillistuma.

Chávez käytti Bolívariin tiivistyvää historiaa ennen kaikkea oman poliittisen legitimititeettinsä vahvistamiseen. Kun hän satoi itsensä voimakkaasti Bolívariin ja sanoi edustavansa samanlaisia periaatteita, Bolívar asettui hänen tavoitteidensa taustalle. Presidentin tavoitteista tuli hyväksyttäviä, koska Bolívarin oli tavoitellut niitä. Ylipäänsä voidaan nähdä, että perinteen jatkajana esiintyminen lisää johtajan auktoriteettia ja hänen politiikkansa oikeutusta. Chávez pyrki tekemään selväksi, että hän kulki täsmälleen samaa polkua kuin itsenäisyystaistelija kaksisataa vuotta aikaisemmin. ”Bolívarin projektin” loppuunsaattajaksi ryhtyminen toi 1800-luvun itsenäisyystaisteluun liittyvän oikeutuksen myös Chávezin politiikan yhteyteen.

Bolívar-retoriikka toi tiivistetyksi esiin ne painotukset, jotka Chávezin omassa politiikassa olivat keskeisiä. Asiat, joita Chávez Bolívarissa korosti, vastasivat hyvin pitkälti hänen omia tavoitteitaan. Presidentin politiikkaa on luonnehdittu sekä sosialistiseksi että anti-imperialistiseksi, ja nämä periaatteet hän liittikin tiukasti Bolívariin. Omassa toiminnassaan Chávez alleviivasi populistiseen tyyliinsä myös kansanroolia. Hänen Bolívar-tulkintansa tapahtui siis nykyisten intressien kautta ja yhdistyi hänen omaan ideologiaansa. Chávez keskittyi muistelemaan etenkin niitä itsenäisyystaistelijan piirteitä, jotka olivat hyödyllisiä nykyisten tavoitteiden kannalta. Presidentti pyrki myös esittämään Bolívarin periaatteet sellaisina, että kuulijoiden olisi ollut ne helppo hyväksyä. Hän riisui Bolívarin käytännössä kaikista konflikteista ja risiiridoista. Chávezin retoriikassa itsenäisyystaistelijaa eivät vaivanneet luokka- ja rotukysymyksiin tai valta-asemiin liittyvät tulkinnalliset erimielisyydet, joihin historiantutkijat ovat usein törmänneet. Sen sijaan Bolívar oli juuri sitä, mitä kulloinkin tarvittiin: koko kansan yhdistävä iankaikkinen isä, oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon toteuttaja sekä loistokkaaseen tulevaisuuteen ohjaava majakka.

LÄHTEET

Aineisto

Chávez, Hugo (1999): Año de la Refundación de la República. Caracas: Des-

pacho del Presidente.

- Chávez, Hugo (2005): Año del Salto Adelante. Caracas: Despacho del Presidente.
- Chávez, Hugo (2009a): Las Líneas de Chávez / 1. Caracas: Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia.
- Chávez, Hugo (2009b): Las Líneas de Chávez / 2. Caracas: Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia.
- Chávez, Hugo (2009c): Las Líneas de Chávez / 3. Caracas: Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia.
- Chávez, Hugo (2009d): Las Líneas de Chávez / 4. Caracas: Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia.
- Chávez, Hugo (2009e): Las Líneas de Chávez / 8. Caracas: Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia.
- Chávez, Hugo (2009f): Las Líneas de Chávez / 9. Caracas: Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia.
- Chávez, Hugo (2010a): Las Líneas de Chávez / 10. Caracas: Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia.
- Chávez, Hugo (2010b): Las Líneas de Chávez / 11. Caracas: Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia.
- Chávez, Hugo (2010c): Las Líneas de Chávez / 13. Caracas: Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia.
- Chávez, Hugo (2010d): Las Líneas de Chávez / 14. Caracas: Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia.
- Chávez, Hugo (2010e): Las Líneas de Chávez / 16. Caracas: Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia.
- Chávez, Hugo (2010f): Las Líneas de Chávez / 20. Caracas: Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia.
- Chávez, Hugo (2011): Las Líneas de Chávez / 21. Caracas: Ministerio del Poder Popular del Despacho de la Presidencia.

Kirjallisuus

- Aristoteles (1997): Retoriikka. Helsinki: Gaudeamus.
- Barthes, Roland (1994): Mytologioita. Helsinki: Gaudeamus.
- Bolívar, Simón (1983): The hope of the universe. Paris: Unesco.
- Brunk, Samuel & Fallaw, Ben (ed.) (2006): Introduction. Teoksessa Heroes & hero cults in Latin America. Austin: University of Texas Press, 1–20.
- Burke, Kenneth (1937): Attitudes toward history. Boston: Beacon Press.

- Burke, Kenneth (1962): *A grammar of motives and A rhetoric of motives*. Cleveland: World Publishing Company.
- Bushnell, David (1983): *The Last Dictatorship: Betrayal or Consummation?* *The Hispanic American Historical Review* 63 (1), 65–105.
- Cañizález, Andres (2007): *En Venezuela la batalla es simbólica. Uso de la historia en la confrontación política actual*. Montalbán 39, 173–186.
- Carrera Damas, Germán (1970): *El culto a Bolívar*. Caracas: Universidad Central de Venezuela.
- Chasteen, John (2006): *Simón Bolívar: Man and Myth*. Teoksessa Brunk, Samuel & Fallaw, Ben (ed.): *Heroes & hero cults in Latin America*. Austin: University of Texas Press, 21–39.
- Cicero, Marcus Tullius (2006): *Puhujasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Collier, Simon (1983): *Nationality, Nationalism, and Supranationalism in the Writings of Simón Bolívar*. *The Hispanic American Historical Review* 63 (1), 37–64.
- Collingwood, R. G. (1946): *The idea of history*. Oxford: Oxford University Press.
- Geremek, Bronislaw (2009): *Common Memory and European Identity*. Teoksessa Swoboda, Hannes & Wiersma, Jan Marinus (ed.): *Politics of the Past: The Use and Abuse of History. The Socialist Group in the European Parliament*, 31–42.
- Haapanen, Pirkko (1996): *Roomalaisten korkein taito: Johdanto antiikin retoriikkaan*. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.): *Pelkkää retoriikkaa*. Tampere: Vastapaino, 23–50.
- Hentilä, Seppo (1994): *Jaettu Saksa, jaettu historia*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Hirst, Paul Q. (1985): *Marxism and historical writing*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Hobsbawm, Eric (1997): *On History*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Koselleck, Reinhart (1985): *Futures past*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Krauze, Enrique (2008): *El poder y el delirio*. México: Tusquets Editores México.
- Langue, Frédérique (2009): *La Independencia de Venezuela, una historia mitificada y un paradigma heroico*. *Anuario de Estudios Americanos* 66 (2), 245–276.
- Lynch, John (2006): *Simón Bolívar: a life*. New Haven: Yale University Press.
- Makarov, Viktor (2009): *The Real Problem Latvians Have with History*. Teoksessa Swoboda, Hannes & Wiersma, Jan Marinus (ed.): *Politics of the Past: The Use and Abuse of History. The Socialist Group in the European Parliament*, 147–154.

- Mixon, Laura (2009): Use of the authorizing figure, authoritarian charisma, and national myth in the discourse of Hugo Chávez: Toward a critical model of rhetorical analysis for political discourse. Virginia Beach: Regent University.
- Nyyssönen, Heino (1997): Historia poliittisena argumenttina: vuoden 1956 tulkinnat Unkarissa Kádárin ajasta monipuoluevaaleihin. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Nyyssönen, Heino (1999): The presence of the past in politics: "1956" after 1956 in Hungary. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Nyyssönen, Heino (2001): Muiston ja muistuttamisen politiikka. *Politiikka* 43 (1), 26–36.
- Ortiz Palanques, Marco (2007): Competencia política partidista en los textos de Simón Bolívar. *Dikaiosyne: Revista semestral de filosofía practica* 10 (18), 87–99.
- Rice, Donald E. (1992): The rhetorical uses of the authorizing figure: Fidel Castro and José Martí. New York: Praeger.
- Romero, Juan Eduardo (2005): Usos e interpretaciones de la historia de Venezuela en el pensamiento de Hugo Chávez. *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*. 11 (2), 211–235.
- Salcedo Bastardo, José Luis (1982): Bolívar: Un continente y un destino. Caracas: Universidad Central de Venezuela.
- Sangren, P. Steven (1988): History and the Rhetoric of Legitimacy: The Ma Tsu Cult of Taiwan. *Comparative Studies in Society and History* 30 (4), 674–697
- Smith, Anthony D. (1999): *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Summa, Hilikka (1996): Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.): *Pelkkää retoriikkaa*. Tampere: Vastapaino, 51–83.
- Swoboda, Hannes & Wiersma, Jan Marinus (ed.) (2009): Introduction by the editors. Teoksessa *Politics of the Past: The Use and Abuse of History. The Socialist Group in the European Parliament*, 11–13.
- Talmon, J.L. (1960): *The origins of totalitarian democracy*. New York: Praeger.
- Weber, Max (1957): *The theory of social and economic organization*. New York: Free Press.
- White, Hayden (1987): *The content of the form*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.